- خاوەنی ئیمتیاز

شەوکەت شێخ یەزدین

- سەرنووسەر

ئازاد عەبدولواحید

- بەڕێوەبەری هونەری

سەرکەوت وەلی

- مۆتیڤ و پۆرترێت

قەرەنی جەمیل

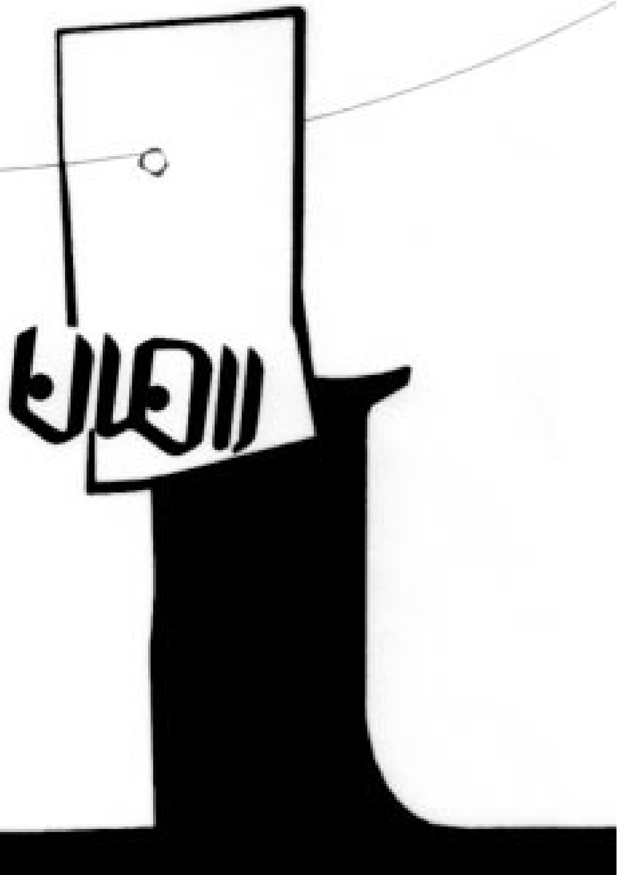

مانگانەیەکی ڕۆشنبیریی گشتییە

بەڕێوەبەرایەتی ڕۆشنبیریی ڕامان دەری دەکات

خولی سێیەم/ ساڵی یازدە/ ئابی ٢٠٠٦

ناونیشان/ هەولێر ـ تەنیشت سینەما سەلاحەدین
ئەدرێسی ئەلیکترۆنی / www.raman-media.net
فاکس / 00448701358681
تەلەفۆن / ٢٢٣٠٥٨٢
تەلەفۆن و مۆبایلی سەرنووسەر / ٤٤٩٤٦٦٢ ـ ٢٢٢٨٥٠٦
چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە/ هەولێر
نرخ ٧٥٠ دینار

لۆگۆ
ئاسۆ مامزادە

ناوەرۆکی

● **سەروتار**

- کێ گوێ دەگرێ.. کێ دەیخوێنێتەوە؟/ سەرنووسەر/ 3

● **دەق**

- ئەم بێئومێدییە پریاسکەیەک مرواریی‌یە/ فەرهاد شاکەلی/ 5
- بەندیخانە/ عەبدوڵڵا پەشێو/ 8
- گمە چیاییەکان/ هەندرێن/ 9
- بوەستە تارژەن بوەستە/ کەریم دەشتی/ 12
- چەپکە شیعرێکی فازیل ئەلعەزاوی/ لە عەرەبییەوە: د. سەروەر عەبدوڵڵا/ 14
- قورینگەکان، ئەمساڵ تووڕەبوون/ فەرۆخ نیعمەتپوور/ 16
- تابووت/ کاوە محەممەد ڕۆستەم/ 19
- مردن و ژیان لە ژوورێکدا/ پەیوەند عومەر/ 23
- قوتابخانە/ بەکر دەروێش/ 26
- گا/ لە فارسییەوە: جەلال مەلەکشا/ 29
- قریشکەکان/ ئەبوبەکر عەلی/ 42

● **هەڤپەیڤین**

- هەڤپەیڤینێکی فراوان لەگەڵ هونەرمەندی پەیکەرتاش (فوئاد عەلی)/ ئا: ئازاد عەبدولواحید - د. موحسین ئەحمەد عومەر/ 52
- دیمانەیەک لەگەڵ نووسەر و ڕووناکبیر (ئیسماعیل حەمەئەمین)/ ئا: توانا ئەمین/ 68

● **لێکۆڵینەوە و ڕەخنە**

- بەراوردکرنەکا ئەدەبی دناڤبەرا هەردو داستانێن (مەم و زین) و (ئەلیازە)دا/ شاکر فەتاح/ 83
- خوێندنەوەیەکی چیرۆکی (بە دزییەوە سڵاو)/ گەلاوێژ دەروێش پوور/ 90
- لە حزووری حافزی شیرازیدا/ لە تورکییەوە: یووسف عزەددین/ 96

● **وتار**

- ڕامانگەلێک لە «سکاندیناڤیا دوورگەیەکی تر لە بخوور»/ حەمید کەشکۆڵی/ 101
- شار دۆزەخێک بۆ مرۆڤ، یان ئاسمانێک بۆ داهێنان/ جەبار سابیر/ 105

● **ئەزموون**

- لەسەر دەستی عادیل سەلیم دەنووسم/ کاروان عومەر کاکەسوور/ 110

● **تیۆری ئەدەبی**

- بوارەکانی تۆژینەوە لە ئەدەبی بەراوردکاریدا/ د. کەمال مەعرووف/ 118

● **هزر و فەلسەفە**

- جەوهەری ڕاستی/ لە ئەڵمانییەوە: د. حەمید عەزیز/ 132
- پشکنینی کۆمەڵگای کوردی لەبەردەم تۆتالیتاریزمی پیاوسالاریدا/ مەجید عەزیز/ 147

● **مێژوو - کەلەپوور**

- مەلا محەممەدی سەدباری/ عەبدولڕەقیب یووسف/ 160

● **زمانزانی - ڕۆژنامەڤانی**

- قوتابخانەی زمانەوانی پراگ/ سەلام ناوخۆش/ 170

● **هونەر**

- ڕیژیسێر و دیدار لەگەڵ تێکستدا/ د. فازیل جاف/ 173
- ئەندەر ڕۆهەر پەنجەرەیەکە بەسەر شانۆی کوردییەوە/ موحسین محەممەد/ 180
- گوزەرێک بەسەر سێ ئەزموونی شێوەکاری/ سۆران ئیسماعیل/ 185
- وێنەگرتنی ستیل لایف و بابەتی ورد/ فارس سەعدی/ 192

● **خوێندنەوەی کتێب**

- ڤاڵکیرییەکان و گەمەکانی زەینی دووهەمین/ هاشم سەڕاج/ 195
- فەلسەفەکانی هیند.. پەیڤەکانی بوداگەری/ لە عەرەبییەوە: عەبدوڵڵا مەحموود زەنگنە/ 202
- پەیدابوونی ڕەخنەی ئەدەبی لە شیعری کلاسیکی کوردیدا/ ڕەوشت محەممەد/ 205

● **ئێستێک**

- سەرچاوە ڕۆشنبیرییەکانمان/ فەرهاد پیرباڵ/ 208

سەروتار

لە پەراوێزی کولتوورەوە

کێ گوێ دەگرێ.. کێ دەیخوێنێتەوە؟

* لەوەتەی ڕاپەڕینی خەڵکی کوردستان بەرپابووە، تا ئەمڕۆکە بەهۆی زۆربوونی کەناڵەکانی ڕاگەیاندن و ئەو پەراوێزی ئازادییەی ڕەخساوە، ڕۆژنامەنووسان و نووسەران و هونەرمەندان و خەڵکی دڵسۆز، پەیتا پەیتا بیروڕاو پێشنیار و پرۆژەیان خستووەتە بەردەمی دەسەڵاتی سیاسی و حکوومەت، بەتایبەتی لە ساڵی ١٩٩٢ بە دواوە لەو کاتەوە کە بەهۆی هەڵبژاردنەوە پشتیوانیمان لە تێزی دیموکراسی کرد، خەڵکی لەوە تێگەیشتن ئەو تێزە لە ساکارترین پێناسەیدا دەسەڵاتێکە لە (خەڵکەوە بۆ خەڵکە)، بەمەش دەکرێ بڵێین دیموکراسیەت بە واتای کۆکردنەوەی «تێڕوانینێکی گشتی» دێ بۆ سەرجەم کار و پرۆژەکان بە مەبەستی پڕکردنەوەی کەلەبەر و کەموکوڕییەکان، لە هەمان کاتیشدا دەستنیشان کردن و دۆزینەوەی باشترین و گونجاوترین ڕێگەچارەیە بۆ ناکامی و ناکاملی هەر کار و پرۆژەیەک، بە پرۆژەی ڕۆشنبیریشەوە.

* بەڵام دەپرسین: تا ئێستا کە بەدەیان و سەتان کەسی دڵسۆز پرۆژەی پێشنیار و ڕەخنەیان خستووەتە بەردەمی دەسەڵاتی سیاسی و حکوومەت و دامودەزگایەکانی بۆ جوانتر کردن و پڕکردنەوەی ئەو کەموکوڕییانەی هەن، چەندیان بە هەند وەرگیراون و گوێیان لێگیراوە و چەندیان لێکۆڵینەوەیان لە بارەوە کراوە و وەڵام دراونەتەوە؟ من لێرەدا وەک بواری کاری ڕۆشنبیری و ڕاگەیاندن قسان دەکەم و دەپرسم: کاتێ ئەو پرۆژە و پێشنیارانە گوێیان لێناگیرێ چۆن دەکرێ داوا لە ڕۆشنبیران بکرێ خۆیان لە بەرانبەر ئەو پرۆژانە بە بەرپرس بزانن کاتێ بەبێ پرسوڕا گۆڕینەوە لەگەڵ ئەوان یان بەبێ بەرنامە و لێکۆڵینەوەی پێویست جێبەجێ دەکرێن؟ یان چەند دەکرێ ڕۆشنبیران خۆیان بە بەشێک لەو پرۆژە ڕۆشنبیرییانە بزانن، لەو کاتەی ئەوان لەو کار و پرۆژانەدا بەشدارییان پێنەکرێ؟ ئایا لەم ڕووەوە درز و کەلێنی گەورە و بگرە خەرەندێک ناکەوێتە نێوان دەسەڵات و ڕۆشنبیرانەوە؟

* (ڕەخنە) و (دیالۆگ) دوو جەوهەری پێشکەوتنی شارستانیەت و بەمەدەنی کردنی کۆمەڵگان، کە هیچ پێشکەوتنێکی کۆمەڵایەتی بەبێ پرۆسەی (ڕەخنەگرتن) دروست نابێ، لە لای ئێمە ئەم دوو کۆڵەکەیە چەند لایان لێ کراوەتەوە؟ هەر برەونەدان بەگیانی (ڕەخنە) و (دیالۆگ)، جۆرێک لە پەراوێزخستنی ڕۆشنبیری و بەدی نەهاتنی ئامانجەکانی نییە؟

ڕۆشنبیری بۆ خۆی دیالۆگێکی کراوەیە، هیچ بیروبۆچوون و میتۆد و ڕێچکە و ڕێبازێکی ڕۆشنبیریی ئەو دنیایە نابینی بەسەرخۆیدا داخرابێ، پرۆسەی پێشکەوتنی کۆمەڵایەتی ئەو کۆمەڵگایە گۆڕانی بەخۆیەوە دیبێ. (ڕەخنە) و (دیالۆگ) کە جەوهەری هەموو ڕۆشنبیرییەکی کراوە و پێشکەوتوون بە هەمان ئاست لە دنیای ئەمڕۆدا جەوهەری هەموو پێشکەوتنێکن، کە گۆڕانی بنەڕەتی بەسەر کۆمەڵ و داوونەریتەکاندا دەهێنن و لە ڕەگوڕیشەوە هەڵتەکاندنی دەگرنە ئەستۆی خۆیانەوە. پەرەسەندن و پێشکەوتنی کایەی ڕۆشنبیریش وەک سروشتی (جیوە) وایە کە لە هەموو چرکەساتێکدا دەگۆڕێ و فۆرمی خۆی نوێ دەکاتەوە، بۆیە ناکرێ ئەو ڕۆشنبیرییە بە فۆرمێکی لەقاڵب دراوەوە ئاراستە بکرێ، وەک چۆن ناکرێ بە فۆرمێکی کۆن و تەقلیدی و دیاری کراوەوە بڕیار لەسەر چارەنووسی پرۆژەی ڕۆشنبیریی میللەتێک بدرێ.

* ئێمە خوانەخواستە ناڵێین یەکگرتنەوەی (سەندیکا) و (یەکێتی) و (کۆمەڵە)ی ئەدەبی و هونەریی گرنگ نین، بەڵام لەوەش گرنگتر بۆ ئەم قۆناغەمان گرتنی (کۆنگرە)یەکە بۆ پرۆژەیەکی ڕۆشنبیری نەتەوەیی کە من پێم وایە بۆ ئەمڕۆکەمان چەندە بەهێزکردنی بواری (ئابووری) وەک ژێرخان گرنگە و زەمینەیەکی

سەرنووسەر

پتەوە بۆ ئەوەی لە سەربەخۆییمان نزیک بکاتەوە، ئەوەندەش کۆنگرەیەکی ڕۆشنبیریی بۆ پەرەسەندن و بەرەوپێش بردنی پرۆسەی پێشکەوتن و کرانەوەی کۆمەڵگای کوردی و بەرچاوڕوونی زیاتری ڕووناکبیران گرنگە، لێرەوە دەڵێین بایەخدان بە بواری ڕۆشنبیریی گرینگیدانە بەخودی ڕۆشنبیر کە ئەندازیاری (ڕۆح) و (عەقڵ) و (ویژدانی) مرۆڤە و دەبێ شانبەشانی ئاوەدانکردنەوە و گرینگیدان بەلایەنی (ئابووری) یان هاوشانی ئاوەدانکردنەوەی دیوی دەرەوەی مرۆڤ، دیوی ناوەوەی ئادەمزادەکانیش جێگەی بایەخ و گرنگیی پێدان و بیناکردنەوە بێ.

* جارێ دەبێ سەردەفتەری (أولوية) ئەرکە گرنگ و لە پێشەکانی بەستنی ئەو کۆنگرەیە بۆ قاودان و قەڵاچۆ کردنی دیکتاتۆر و فەرخە دیکتاتۆرەکانی ئەو بوارە هەستیارەی دنیای ڕۆشنبیری و ڕاگەیاندن بێ، چونکە ناکرێ و نەبووە خەڵکانێک هەڵسوکەوت لەگەڵ (عەقڵ) و (ڕۆح) و (ویژدان)ی مرۆڤ بکەن، لە هەمان کاتیشدا مومارەسەی کەلەگایی و دیکتاتۆریەتیش بکەن. کەم کردنەوەی (مەرکەزییەت) لە دنیای ئەمڕۆکە خەریکە ڕۆژ لەدوای ڕۆژ جێگەی پێ لێژ دەبێ و ئاسەواری نامێنێ و بەرەو نەمان و پایدۆس لێکردن دەڕوا، کەچی لە لای ئێمە تازە بەتازە خەریکە عەقڵیەتی خۆسەپێن و (ستالینی) سەرهەڵدەداتەوە و گەرا دادەنێ، بۆیە چەند گرنگە ئافەرین و دەستخۆشانە لە هەنگاوی جددییانە و تۆکمە بکرێ، ئەوەندەش پێویستە گەندەڵی بواری ڕۆشنبیریی و زانستی بنبڕ و ڕیشەکێش بکرێن و چاویان لێ نەپۆشرێ، چونکە ئەو توێژە هەڵسوکەوت لەگەڵ (مێژوو) دەکەن و خۆیان بە دروستکەری ئەو مێژووە دەزانن، بۆیە دەبێ هەمیشە گیانی «نوێبوونەوە» بکەنە بەر پرسیارەکانیان و ڕێبازی «ڕەخنەگرتن» بەهێز و پتەوبکەن، دەبێ بەر لەهەموو شتێکیش لەخۆیانەوە دەست پێبکەن.

* ئەو ڕۆژگارە بەسەرچوو کە دەگوترا نووسەران لەناو یۆتوپیای خۆیان ژیانیان بەسەر دەبەن و بۆ خۆیان دنیایەکی میسالییانە دەژین کە زۆرتر لە میسالیەتی دنیای ناو کتێبانەوە نزیکە وەک لە دنیای واقیعەوە نزیک بێ، یان بە کەسێکی خەیاڵپڵاو بناسرێ کە کاری (تەماشاچی) بێ، لە کاتێکدا نووسەران وەک ویژدانی زیندووی سەردەمەکەیان ئەرکی قورسی گۆڕانکارییەکان لەسەر شانی ئەوانەو لەوانەوە دەست پێدەکات، بۆیە ناکرێ پرۆژە و خەون و پێشنیاری ڕووناکبیران نادیدە بگیرێن، چونکە ئەو بە هەند وەرنەگرتن و نادیدەگرتنە جۆرێکە لە (کوشتنی) خەونی ڕووناکبیران لە ڕێی کوشتن و پشتگوێ خستنی پرۆژەکانیانەوە، بەتایبەتی لەوکاتەدا کە حکوومەت پرۆژە و ڕەخنەکانیان بە پشتگوێ خستن بێ بەها و پەراوێز دەخات.

* ئەمڕۆکە لە هەر کاتێکی دی زیاتر گرنگی و پێویستیی بەستنی کۆنگرەیەک بۆ (ڕۆشنبیریی کوردی) بە پێویست دەزانم، تا لەو کۆنگرەیەدا دەست نیشانی سەردەفتەری کاری ئێستاو داهاتوومان بکەین و لەم قۆناغەدا ئەرکەکانی کاری ڕۆشنبیر لەلایەن خودی ڕۆشنبیرانەوە دیاری بکرێن، نەک لەلایەن کەسانی دەرەوەی خۆیان بۆیان دابەزێ، هەروەها لاوازییەکانی پرۆژەی ڕۆشنبیریی کوردی (ئەگەر پرۆژەیەک هەیە) دەبێ قامکی لەسەر دابنرێ و هەوڵ بدرێ شوێن پێی خاڵە نیگەتیڤەکانی ئەو ڕۆشنبیرییە بسڕدرێتەوە. دەشبێ لەو کۆنگرەیەدا (ئەجیندایەک) هەبێ و ڕۆشنبیرانی کاراو جددی هەموو پارچەکانی کوردستانی تێدا بەشداربن بۆ ئەوەی لە ئایندەدا کاری (ستراتیژی هاوبەش) ئەنجام بدەن، ئەوکاتە هەر دەزگایەک چی دەکەوێتە ئەستۆ دەبێ بە هاوکاری هەموو لایەک جێبەجێ بکرێ، بەمەش نە وەزیرێک کە دەستبەکار دەبێ کارەکانی وەزیرەکەی پێش خۆی زەڕبی سفر دەکات و نە بە خۆ عاجز کردن لەگەڵ داوودەزگایەکانی دیکە کەس دەتوانێ خۆی بکاتە تاقە کوێخا و دەزگایەکەی بەرەو هەواو هەوەسی تاکڕەوانەی خۆی ببات و نە کەس دەتوانێ خۆی بکاتە فەیلەسووف و زاناو دانا و لەوکاتانەی ڕەخنەی لێ دەگرن خەڵکی بە (نەخوێنەوار) دەزانێ!

* پێم وایە داڕشتنی سیاسەتی ڕۆشنبیریی و خستنەڕووی هەر کار و پرۆژەیەک بەسەرخان و ژێرخانییەوە ئەگەر زۆربەی هەرە زۆری ڕۆشنبیرانی کورد لە دەوری کۆنەبنەوە و لە دانانی پلان و بەرنامەڕێژییەکەیدا بەشدارنەبن، ئەگەر بیروڕای ڕۆشنبیران لە بارەی ئەو سیاسەت و پرۆژانەوە پەراوێز خرا، ئەوسا بە پرۆژەی خۆیانی نازانن و پشتیوانی و داکۆکی لێ ناکەن، بۆیە دەبێ کۆدەنگییەک بۆ ئەو پرۆژە گرنگ و ستراتیژیانە هەبێ تا خۆیان بە بەشێکی دانەبڕاوی ئەو پرۆژانە بزانن و هەوڵی سەرخستنی بۆ بدەن.

* هەموو کەناڵە ڕۆشنبیرییەکان کارەکانیان تەواوکەری یەکترییە، ناکرێ بە لەیەکتر لالووت بوون و بە میزاج ئەرک و کاری یەکتر بسڕنەوە و حسێو بۆ یەکتر نەکەن، هەر لەبەر ئەوە و لەپێناوی جوانترکردن و پوختەتر کردنی کارەکان و پەرەپێدانی زیاتر بە پرۆژەکان و کامڵترکردنیان دەبێ بەردەوام ڕاوێژ و تەگبیر بەیەکتری بکەن و هەماهەنگی تەواو بۆ ڕاپەڕاندنی ئەو کار و ئەرکانە لە نێوانیاندا هەبێ. دواجار پێویستە عەدالەتێک لە پاڵپشتی کردنی ئەو دەزگایانە و لاکردنەوە لێیان هەبێ و لە میزاج بچێتە دەرێ، ئەو کەناڵ و داوو دەزگایانەی کارەکانیان جوانە و کەلێنێک پڕ دەکەنەوە وەک هەر دەزگایەکی دیکە پاڵپشتی بکرێن، نەک بەدەردی شیعرەکەی (بابەتاهیری هەمەدانی) یەکێک هەزار ناز و نیعمەتی بدرێتێ و بەسەردا بباری و یەکێکیشیان نانەجۆی بەرنەکەوێ، واتە لە ڕووی ماف و ئەرکەوە هاوشانی یەکتر بن و هیچ کامێکیان لەسەر حیسابی ئەوی دیکەیان بایەخی پێنەدرێ و هەموو کەرستە و تفاق و پێداویستییەکی کارکردنیان لەبەردەستدابێ بۆ ڕایی کردنی ئیشوکارەکانیان، مونافەسەی ڕاستەقینەش لێرەوە دەست پێدەکات، ئەگەر ئەو کەناڵەش شایەنی مانەوە نییە پێویست ناکات بە کولەمەرگی و مەمرە و مەژی بمێنێ.

* لە کۆتاییدا دەڵێم دەبێ لەمەولا لە هەر وەزارەتێک بەجیا و لەناو خودی ئەنجوومەنی وەزیرانی حکوومەتی هەرێمیش بە جودا بەشی تایبەتیی بۆ (بەدواداچوون) هەبێ بە مەبەستی شوێن پێ هەڵگرتنی هەر پرۆژە و پێشنیار و بۆچوونێک کە بۆ بەرەو پێش بردنی بزاڤی ڕۆشنبیریمان بەپێی بەرنامە و ستراتیژیەتێک لەلایەن دڵسۆزانەوە دەنووسرێن، گەرما و گەرم بە پیریانەوە بچن و ئەوەی دەکرێ و لەتوانایيدا هەیە لە کاتی خۆیدا جێبەجێیان بکەن.

ئەم بێئومێدییە پریاسکەیەک مروارییە

فەرهاد شاکەلی
(سوێد)

بۆ (زەریا)ی کچم

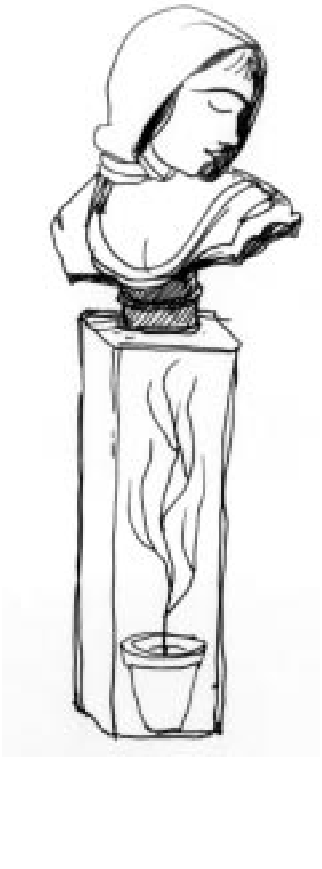

ئەگەر بەختەوەری ئەم ژاوەژاوە بێت
کە شەواوشەو
دێتە وێزەمان و ناچارمان دەکات
هەموو نهێنیەکان بدرکێنین،
دەبوو هەر زوو، لە ڕۆژی ئەزەلەوە،
چارەنووسی خۆمان و نەوەکانیشمان
بسپێرینە دەرگاوانەکانی دۆزەخ...
ئەی بۆچی دەبوو ملیۆنان ساڵ چاوەڕوان بین
تا لە ئاگردانێکەوە
بگوێزرێینەوە بۆ یەکێکی تر،
لە خۆڵەمێشەوە سەر دەربهێنین و
ببینەوە بە پووڵوو؟!
ناکرێ
دەسبەرداری هاژەی با و جۆگەلە خەواڵووەکان بین...
ناکرێ
جوانییەک بدۆزینەوە لە جوانیی نیشتمان
ڕەنگدارتر و
بۆندارتر و
ئاوازەدارتر بێت.
ئەمەیە لێکدانەوەی خەونی ئەم شەوگارەی تاراوگە،
ئەمەیە پاڕانەوەی ژێیەک ئێستاکەیش،
شەو تا بەیان
چاو دەبڕێتە ورشەی هەورێک بە دەم ژانی بارینەوە
ناوی زەریاچە و ڕووبارەکان بە گۆرانی دەڵێتەوە.
کێ لە بای بەیانیان دەپرسێ
بزانێ شەوگاری لە کامە پەناگە بردۆتە سەر؟
کەی بێ مێژووی برین سەرلەنوێ بخوێنینەوە،
بێ ئەوەی پرس بە خوێن و بە شەڕگە و

به زیندان بکەین؟
ئێمە نە جانەوەری ئەم ڕۆژگارەمان پێ ڕام دەکرێ،
نە دەتوانین گورز و گوڵەنگی زیوین
بۆ زین و سەرکەڵلەی ئەسپی تۆڕی ڕابوردوو بهۆنینەوە.
لە زمانی گوڵەگەنمێک ورد دەبوومەوە
بزانم لەشکری شەڕانیی پاشا دۆڕاوەکان
لە کامە دەروازەی شارەوە دێنە ژوورێ.
زایەڵەی زەنگوڵەکانی سەر دەروازەی مێژوو
دڵم دادەچڵەکێنێ
دەزانم ئەم بێهومێدییە پریسکەیەک مروارییە
پشتاوپشت هاتووە و
گەیشتۆتە من،
دەزانم تازە، جارێکی تر
ناچم مۆزەخانەی شاران بپشکنم
بۆ قەواڵەی لەدایکبوون و مەرگی ڕۆژهەڵات بگەڕێم.
دەزانم هاوڕێیەتیی هەور و تەم
بۆن و بەرامەی باران نابەخشێتە ئەم دارستانەی
تەمەنم،
ئاشنایەتیی پەلەوەرە باڵەخشینەکان
ڕۆحی قەفەسنشینم فێری هەڵفڕین ناکات.
ئێرەیە ئەو چوار دیوارەی
چی تاریکایی هەیە، هەمووی تێدا کۆ بۆتەوە،
ناویشی نانێین دۆزەخ، پێی ناڵێین زیندان.
لێرە، لەم نازیندانەدا،
دەستم ناگاتە درەختی شەو ڕاوەشێنم،
دەستم ناگاتە درەختی زام، درەختی چاوەڕوانی،
درەختی بەرد...
ئەگەر بەرد بهاتایەتە گۆ،
ڕازی بێدەنگیی شەو فێر دەبووین و
دەمانزانی بۆچی برین وا هۆگری چاوەڕوانییە.
بۆچی هەموو ڕابوردوومان
لە قوژبنێکی مێژوودا، بە چاوی خەواڵووەوە،
کڕوشکەی کردووە.
لەو ڕۆژەوە گوڵ لە دایک بووە و
کراسی بۆن لەبەر دەکات
چاوەڕوانین کە شووشەی چۆڵی تەنهاییمان
پڕ بێت لە بۆن و بەرامەی دیداری ئاشنایەک،
ئاگردانی دڵ
بە ئەسکڵێکی سوور بگەشێتەوە.

٢٣-٤-٢٠٠١

ئێستاکە، تۆیش، شارەزای ئەو شارانەیت

بۆ شوکور مستەفا

چۆڵەچرایەک ئەو شەوەزەنگەی نیشتمان
دەکاتە پەڵەیەک، پەڵەیەکی شەرمن،
بە ئاڵای یادەوەرییەوە.
ڕۆژێ کە دەنگ
لە توێکڵی خۆی دێتە دەرێ،
لە بەردەم پەیکەری لە حەرف هەڵچنراوی بیرەوەریتدا
چەپکێ فۆنێمی سەرەڕۆ و
چەپکێ نیشانەی بێڕابوردوو دادەنێ.
ئەمە دیاریی یارانە،
کە خومارن
ڕازی بەدەمەستیی عەشقێکی زوڵەیخایی دەدرکێنن.
کێ بێ پاکیی دڵداران جاڕ بدات؟
کوا یووسف خەونی مرۆڤ، ڕەش و سپی،
لەم زیندانەدا لێک بداتەوە؟

ئەوە تۆی، لەودیو پەردەیەکی قەترانەوە
باسی ورشەی وڵاتانمان بۆ دەگێڕیتەوە.
ئێستاکە، تۆیش، شارەزای ئەو شارانەیت،
ئاشنا و هاودەمی
ئەو دۆست و ئەو عاشق و ئەو یارانەیت.
ئێستا کتێبی ئاوەڵواتاکانی ڕووناکایی و
دژواتاکانی تاریکایی دەور دەکەیتەوە،
بزانی هیچت لە بیر نەکردووە.
دەزانم منەی چی دەکەیت؛
ڕستەیەک دەستی زمانزانی پێ نەگەیشتبێت،
وشەیەک گەردی دیوانی لێ نەنیشتبێت،
پرسیارێک...
ئەرێ تۆ پرسیارەکەی خۆتت کرد؟

٢٧-٩-٢٠٠٣

تەمەنێک دەڵێی مرواریيە بە گەردنی گەردوونەوە

بۆ ئەسرين مەسيفی
(١٤-٦-١٩٨٠ تا ٢٦-٤-٢٠٠٢ ژيا)

ڕۆژێ
ئەگەر هاتم بۆ ديدەنيت
لەوێ، لەو وڵاتەی ورشەی ئەزەل
پلێپلەی تاريکايی زێڕبافت دەکات،
چيت بۆ بێنم؟
چەپکێ گوڵی حەوڕەنگی ڕێزمان،
يا شووشەگوڵاوی نيوەچۆڵی مێژووی نيشتمان؟
لەوێ، ئيتر، خەون بە ئازاديی گياوە نابينی،
چاوەڕێی هەڵکردنی سرومەيەک ناکەيت
بێت و مەستانە پەڕەی گوڵاڵە فێری چێژی مەرگ بکات.
دەزانم خاشخاشی بيرەوەريت
بە چراخانی شارستانێتی دەژاکا،
سێوی خەونەکانت
بە کزەبای بيروباوەڕە زبرەکانی ئەم جيهانە نوێيە
دەڕووشا.
نيشتمان لەناو دڵتدا تۆوی بنجێ ڕەيحانەکێويلە بوو
لە باخچەکەی خواوە دوو چنگ خۆڵەسوورەت بۆ
دەهێنا،
لە خۆری ئەم سەدەيەوە باوەشێ تيشکی ڕەنگاوڕەنگ و

لە هەوری عەشقەوە تاوێ بارانی بۆندار.
لەوێ دەبيتە ئاشنای غەريبی و
لەگەڵ ئارەزووە خاکييەکانت ئاشت دەبيتەوە.
هەر برينێکی دڵ ئێستا چرايەکە، گەش و ورشەدار،
هەر ئەسرينێکی چاو چرۆيەکە بە نەمامی حەزەوە.
ئێستا، ئيتر، ئێرە و ئەوێ
دوو شاری يەکڕەنگن
لەسەر نەخشەی يادەوريی گەردوون،
دوو گەڕەکی هاوشێوە و هاوناون لە شاری شەفەقدا.
لێرەيش هەر عەشق
لەوێيش هەر عەشق.

بۆ نەهاتی؟
پێکەوە نەخشەيەکمان دادەنا
تا کەسێ نەتوانێ
بۆنی بارووت و بۆنی مێخەک پێکەوە بەراورد بکات،
کەسێ نەوێرێ
پردەکانی سەدەی بيست و يەکەميش بڕووخێنێ.
تا جارێکی تر، نە گەورە و نە بچووک،
کەسێ دەست نەبات هێشووی هاوارێکی هەورێشمين
لە ڕەمزی ڕاز بکاتەوە.

ئێوارەيەکی سێوڕەنگی چاوخەواڵوو بوو
دەنگی مەرگت شووشەی پەنجەرەکانی دڵمی هێنايە
لەرزين.
دەمزانی کەوتوويتە شوێن
هاوکێشەيەکی ميتافيزيکيی بێڕەنگ و بێبۆن و بێناو
دەمزانی تازە ئيتر نايەيتەوە،
سەر نادەيتەوە
لە هاوڕێکانت، لە کەسوکار، لە دانيشتووانی ئەم
سەرزەوينە
چونکە هەموو، هەر هەموو، سەرلەبەری شتەکانی
خۆتت
بە جێ هێشتبوو:
زەردەخەنەی شەرمن، خۆشی و گەشەی کەنيشکانە،
دەفتەری ڕێزمان، بێهومێديی جاروبار،
چەند پەيامێکی ئێلێکترۆنی و
تەمەنێک دەڵێی مرواريیە بە گەردنی گەردوونەوە
دەلەرێتەوە
کە شنەبای بيرەوەری هەڵدەکات.

سۆللەنتونا ١٦-٨-٢٠٠٤

بەندیخانە

عەبدوڵڵا پەشێو
(فینلاند)

باڵدارێک بووم
بەسەر دەریای فێدارەوە
سەوڵی باڵم لێدەدان و
سەرانسەرم بریندار بوو،
ئەنگێورا بوو...
ئەوەندەی چاو هەتەر بکا
سروشت هەمووی لەسەر پاشوو،
دەریا خجڵی کودەتا بوو.
لە پڕێکا،
دامڕوانی و تۆم بەدی کرد،
شاگەشکە بووم!
هەروام زانی دورگەیەکی بچکۆلانەی،
بۆ ئارامی و فەرامۆشیم داڵدە و لانەی...
کە نیشتمەوە تێگەیشتم:
تۆ داڵدەنیت،
شیرینترین بەندیخانەی!

گمە چیاییەکان

هەندرێن
(سوێد)

بۆ: ئەو کۆترە کیژەی کە بەگمەکانی بەناو چیای تاراوگەم وەربوو

له دەنگتەوە چیایەکان نزیکبوونەوە.
لەمدیو چرپەی ئێوارەی بێماڵێم.
به لەرینەوەی شیعرت دەچێ:
هاتنت
* * *
به دەستی تامگری هێوریت
جۆلانەی یادەوەریی ڕاژەنیم:
بۆنی کێژانەت
* * *
له تەوتەمی خەونستانمدا.
نەرمتر له شیعری تەنیم:
هەناریيت.
* * *
ڕەنگاڵەیەک له پرچتەوە هەڵدەفڕێ و
جەستەی تاراوگەش پەلکەزێڕینە دەپۆشێ.
کێژانە دەرژێتە گەرووەمەوە:
شەبەنگت.
* * *
بێدەنگیت ڕاڕاییم ڕامدەکا.
وێدەچێ کپی خۆت له ڕۆحم چاندبێ؟
وەک چرپیەک له تامی شەراب. دەمخواتەوە:
دێتە ناومەوە:
نەرمی تۆ.
* * *
به نیگات ئێوارە شڵەژاو
چیایەک زەردەپەڕ دایپۆشی
لێک ڕاماین.

نزیکبوونەوەمان وەک سێبەر:
بەناو یەک ڕۆدەچن.
* * *
بۆ بەفر دوام. تۆم بەیاد هاتەوە.
ئەوە تۆی دەخزێیتە ئەمدیوی پێستمەوە؟
* * *
نیگارت نیگای دڵم خێدەکا.
تۆ تریفەی ناو شیعری:
بەناو خەونی ئەو چیایە پەنگخواردووەم:
دابڕژێ.
* * *
بە ڕامان لە ماوەی نێوانمان.
بەفری ترۆپکان توانەوە
کیژێکی نێرگزە جاڕیش.
بەگمەی جووتە کۆترەکەی
لە کانی دڵی چیایەک ئالاوە.
ها ئەوە:
بناری یادەکان باڵدەگرن.
* * *
مانگ بە تریفەی سۆزییەوە.
چەند سەبوور
ڕاڕایی شوێن لەسەر تاراوگەی حوزنبار
دەنووسێتەوە.
هەر خۆشی. دەمنادەم. کە کات ناخی ڕادەچڵەکێنێ.
هاژەی زەریایەک دەچڕێ.
* * *
تاڤگەیەک لە نەوای (هەر کەسێ وتی من ئاشقم...)
بەسەر ئێوارەی تاراوگە فەوارە دەکا.
لەو دەمە، هەروەک لەشی ئاوێک بێ.
چرپەیەک لە دەنگت و
تەڕییەک لە مێینەییت دەرژێیتە ناومەوە.
دەبم بە زریانێک لە پرۆشک و
دەبی بە ڕووبارێک لە خورپە.
مەمکە قومرییەکانیشت.
باڵەفرێیانە لەناو لەپما.

ئەوەتا لەژێر ڕێژنەتا.
ڕەنگدەگرێ:
دەچکێ:
شەپۆلی ئەم دڵە!
* * *
بوولێڵ و ئاسۆی خەیاڵم،
باوەشییان لێکردووە.
دەمنادەم لە جەستەی خەوێکدا ڕێدەکەم
وەسوەسەی یادەکان.
زایەڵەی نامەکان.
شوێنەکاتێک دەنوێنن. وەک ئەوەی سێبەری خۆت بیت و
بە سیحری گوڵناری گوندێکی بنار یادەوەرییت.
لە زمانی بێدەنگی هەڵدەفڕن.
* * *
بانگێک دەزرینگێتەوە لە زەینت:
(بەیانی وەک چۆلەکەیەک هەڵتدەستێنم.
لەگەڵ هەنار بنوو....)
سێبوورییەک لە شەوبا.
بێماڵی پەرێشانییەکان دەخوێنێتەوە
فەرامۆشییەک جێگەکەت دەلاوێنێتەوە.
بەفر وەک گنگڵی کاتە لێکوونەکان.
بەناو ئامێزی درەختەکان
وڕێنە دەکا.
کۆترێک لەنێوان لێوەکانمدا دەگمێنێ و
لە بەیانییەکی لە خەوماودا.
لەسەر ڕانی کیژێکدا، خەون دەبینێ:
ئەم چیایە؟!
* * *
لە هیکرا دەنگم پڕ دەکەی لە کپی.
لە نیگاری شینی ناوت
لە گەرمی بێدەنگی
نەرمی پەیڤین و
سترانی هێوریت.
لێرەوە.
بە خۆم و ئێوارەوە:

له چاوەکانت گومڕا بووین.

* * *

له ڕەنگی کاغەز و
به چرپەی پۆله پەیڤەکان.
بۆنی پەنجەکانتی نووسیوە: هەڵگرتووە.
یان شەبەنگی له شتە:
نامەکانی تۆ؟

* * *

کات لەم کاروانەدا.
کۆتاییەکی نییە.
مانگ لێرە.
به دەنگێکی مەلوول
لەبەر خۆیەوە گۆرانی دەخوێنێ
بەفری سەر ڕەوەز و کانیلەیەکی هەڵکوڕماو.
دەبرسکێتەوە.
شوێنەکان دەورووژێن.
شوێنپێکان چلوورە دەگرن.
ئەوە تۆی:
به گمەکانت دەملاوێنیتەوە؟

* * *

گوڵناریی بەناو تاراوگە وەردەبی و
یادەکان
شوێنەکان
دەنگەکان.
ڕاڕایی دەتبینن.
له شەپۆلدانا.
به چرپەی جۆگەلەییەک له ژوانی بنار:
به بەژنی چیایەکدا دەناڵێی.

٢٠٠٦/٢/٢٥
ستۆکهۆڵم

بوەستە تارژەن بوەستە

کەریم دەشتی

ئەوەتا پەیکێکە دەبینم
ڕێ ڕێ بۆنی دەڕواو گوڵەپەمۆکان دەخاتە سەما
سەمایێ کە هەڵدەکا
ئاگرە دوورەکانی دڵمان گەش دەکاتەوە
سەمایێ کە خامۆش دەبێ
یادەوەریمان بیردەباتەوە
لەو سەرەوە کچێ خۆی و قاپە شەرابێکی هەنگوینی
کە تازە ئاسکێ چەند قومێکی لێدابوو
وەک شێت بەناو دەشتاییەکاندا دەسووڕایەوە
دەگەڕایەوە ئەشکەوتە دوورەکانی تەباری خۆی.
شەرابێ ئەوکاتە گوڵی مەستی دابوو
کە کچەکان لە ئورۆکەوە
لەبەردەم جوانیدا شل بووبوون
من ئەو دەمە لە باخێکی ئێرەمدا
فڕینم لە باڵی تاووس هێنابوو
بینینم لە چاوی قرژاڵ
خەمگینیم لە ڕوخساری مامزێ
کە لە بنارێکی قووڵەوە
دادی خۆی بەخوا دەسپێرێ
هەر لەو شوێنە
لەوێ کە سەدای تار دەمار دەمار
لە گیانی کەون دەگەڕا
بڕیارمدا ئەو نەوایە هەڵڕژاوانە کۆکەمەوە
باقەییێکی بدەم بە قوڵینگەکان..
بەدنیایدا بگێڕن
سینگ و مەمکی درەختەکان ئاشکرا بکەن
بڕیارمدا ئەو نەوایە کۆکەمەوە
باوەشێکی بدەم بە با
بەناو کۆڕەوی کچە جوانەکانی چیای دابەش کەم

ئەوان کە لە لێواری کاستێلیا
گوڵەشەبەقی خۆیان بۆن دەکەن
خۆیان بەڕۆنی تازە فەریکی جەنجەفیل چەور دەکرد
ئەی خودا... با هەڵڕژێ ئەو نەوایە
کە لە ناو تەمتومانێکی زۆر دوور
دەمی هەموو کۆنەبرینەکانم دەکاتەوە
پیاوان دەباتەوە سەر زێیە دوورەکان
گەڕان بەدوای ئاوی جاویدانی
ژیان دەباتەوە مەیخانەو
مەلەکان دەگەڕێنێتەوە دارستان
مردووەکان هەڵدەسێنێتەوە
دوای پارچەیێ سەما دووبارە هەڵدەوەرێنەوە
ئەی خودا... چەند لە شەوانی درێژی ڕۆح دەچێ
کە لە تاو ڕاڕایی ئەڤیندا جوانییەکانی خۆی ون دەکا
چەند لە داخی هەڵەکۆک دەچێ
کە لەژێر نواڵەی بەفردا
چاوەڕوانی بینینی جوانییەکان دەکا
هاوارم کرد.... ئەوکاتە غەرقی ئاتوونێکی
کۆنینەی موغەکان بووبووم
کە کوپەیان بۆ گۆڕی خۆیان دروست دەکرد
هاوارم دەکرد..
ئەی با... ئەی با ئەوەندە بەلەز هەڵمەکە
با لەنێو خەمگینی ڕێ ڕێ سەرهەڵگرتووی ئەم نەوایەدا
نهێنییەکانی سەمای ئاگرین ون نەکەم
هێندە هاوارم کرد
هەتا بە ئاستەم چریکەم تێکەڵی
پەنجەی تارژەن بوو...
ئێستاش لەهەر شوێنێ درەخت چرۆ بکا
لە هەر شوێنێ قومە ئاوێ تێکەڵ بە بەژنی گیا ببێ
کە گوێم لە دەنگی تار دەبێ..
چریکەی خۆم دەناسمەوە
سەراپا ئەو جەستەو ڕۆحەم تارومار دەبێ..
خۆم دەبینم ورد ورد تێکەڵی خۆڵ دەبم
دەبمەوە خاکی سەرمەرێ
خۆم دەبینم هەموو فەسڵی دەروبواران
گیا لەسەرم شین دەبێ..

چەپکە شیعرێکی
فازیل ئەلعەزاوی

له عەرەبییەوە: د. سەروەر عەبدوڵلا
(ئەڵمانیا)

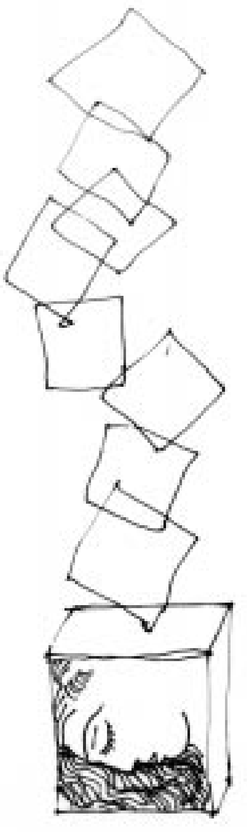

سیسرکە

بەیانیەک وەک هەموو بوونەوەرێک
گریگۆری سامسا لە خەو هەڵسا و
سەری سوڕما لەوەی کە بووەتە سیسرکەیەک
بەڵام ئەو بیری لەوە کردەوە تۆڵەی خۆی بسەنێتەوە
بە شێوەیەک
کەوا شەو بچێت بۆ ژووری کافکا و
تێکرای ڕۆمانەکانی لە قەڵادا هەڵکڕێنێ
تووڕە مەبە ئەی سیسرکەکەی ماڵ ئەی گریگۆری
سامسا
هێشتا تەختێکی خەوتن ماوە بچیتە ژێریا
هێشتا ئەو کونانە ماون لەناویدا بژیت و
شەوانیش ئەو وردە شتانە لەناندینەکەدا بدزیت
دوا جاریش
نرخی چ بوو کەوا تۆ
گریگۆری سامسا بوویت؟
١٩٨٧

قومار باز

جیهان لەبەردەم خۆتدا لەسەر مێز دابنێ
قومار لەسەر یەک بە یەکی پارچەکانی بکە
یەکەم جار قومار لەسەر خۆر و مانگ بکە
ئەگەر دۆڕاندت
ئەوا ڕۆشنایی ئەستێرەکانت بۆ دەمێنێتەوە.
قومار لەسەر درەختی دارستان و باخەکان بکە
ئەگەر دۆڕاندت
ئەوا دوای ئەوان قومار لەسەر بیابان و دەریاکان بکە.
قومار لەسەر شار و گوند و شەقامەکان بکە

تۆ هەمیشە ئەشکەوتت خۆشویستووە!!
قومار لەسەر زێڕ و زیو بکە
خۆ دەتوانیت قاسەکانت پڕ بکەیت لە خۆڵیش.
قومار لەسەر خاوەندەکان بکە
ئەگەر دۆڕاندت ئەوا هەر هیچ نەبێت، شەیتانت بۆ دەمێنێتەوە
لە چاوەڕێتدا ئارامئامێز بەرامبەر بە ژوورە
پڕ دووکەڵەکەت دانیشتووە
پاشان یەکڕکێف قومار لەسەر هەموو شتێک بکە!
چیت بە لاوە گرینگە ئەگەر ببەیتەوە یا بدۆڕێنیت کە
دەزانیت کەوا تۆ دووبارە و تا کۆتایی یاری دەکەیت.

دوا نهێنی

هیچ مەودایەک نییە نێوان
جگەرە و پەنجە
ئەم دووکەڵە نەبێت
کە بەرەو کەللەما هەڵدەکا
ئا لەو شوێنەی ئەندازیارەکان دانیشتوون و
پرد لە بان پیریدا دروست دەکەن.
هیچ مەودایەک نییە لە نێوان
دۆنکیشۆت و باڵەبای ئاشەکان
سانشۆ پانسا نەبێت کە زۆربەی کاتەکانی خۆی
بە نووسینی شیعر
بەسەر دەبات
بۆ ئافرەتێک
پێی دەڵێن ژیان
هەندێ جاریش پێی دەڵێن مردن.

سێوەکەی نیوتن

ئیسحاق نیوتن هەموو ژیانی خۆی
لە چاودێریکردنی دارەکانی باخچەکەی خۆیدا
بەسەر برد
تا جارێکیان بینی سێوێک دەکەوێتە خوارەوە و
ئەوکات زانی ئەو شتەی ئەوی بۆ زەمین بەکێش کرد،
ئەو یاسای کێشە نەبوو کە بە ڕێکەوت دۆزییەوە،
بەڵکو ئەو هیوایە بوو
کەوا سێوەکە بەرەو بەرزایی بکەوێتە خوارەوە

سەرچاوە:
دیوانە شیعرییەکانی شاعیر:
(١) پەپوولەیەک لە ڕێگەدایە بەرەو مردن.
(٢) لە کۆتایی هەموو گەشتەکاندا.
(٣) پیاوێک بەرد فڕێ دەداتە بیرەوە.
(٤) عارەب لەژێر ئاسمانێکی غەریبدا.

قورینگەکان، ئەمساڵ تووڕە بوون

فەڕۆخ نیعمەتپوور
(دانیمارک)

چەند ڕۆژێک لە بەهاری هەر ساڵ، ئاسمانی شارەکەمان دەبوو بە شوێنی پەڕینەوەی ئەو قازو قورینگانەی کە کەس نەیدەزانی لەکوێوە دێن و بۆ کوێ دەچن. جاری وابوو بە ڕۆژ، بڵند بڵند لە دوو ڕیزی درێژدا بەبێ ئەوەی دەنگیان ببیسترێ، تێدەپەڕین جاری واش بوو بە شەو لە کاتی بارانێکی بە لێزمە و تاوتاودا. لە کاتی هەوا خۆشیدا نەغمەیان زوڵاڵ و ئاهەنگین دەهاتە گوێ. لەکاتی لێزمە و شەستەشدا دەنگیان هەراسناک هەڵدەگەڕاو دەبوو بەو دەنگە دابڕ دابڕ و پڕ لە دڵەڕاوکێیەی کە وای دەنواند لە یەکدی ونن و خەریکی بانگ کردنی یەکترن.

بێ گومان لەم کاتانەدا هەر کەس لەبەر خۆیەرە دەیپرسی کە بۆچی لە وەیشتوومەیەکی وادا ڕێ دەکەن؟ بەڵام کێ چووزانێ لە کاتی کۆچدا لەکوێ وەیشوومە لەسەر ڕێیە و لەکوێ لەسەر ڕێ نییە.

لەبیرم دێ لەوکاتەوە کۆچی قورینگە ئاشقی ئاسمانی کردم!

ئیتر هەمیشە سەرم هەڵدەبڕی، چ ئەوکاتەی خۆری هاوین چاویان دەبرژاند، یاخود زەردەی پاییز چاوی دەژاکاند، یان ئەو کاتانەی کە کلوی بەفری زستان چاویان دەتەزاند. سەرم هەڵدەبڕی و بیرم لەقورینگەکان دەکردەوە. بیر لەو ڕێگایانەی پیا دەڕۆیشتن، بیر لەو شوێنانەی کە ڕێگا دەیانگەیەنێ و بیر لە هەراسناکی و لەززەتی سەفەریان!

ئیتر لەو کاتەوە ئاسمان، ڕێگا و شوێنێکی نادیار، هەتا ئیستاشی پێوە بێت، منیان بە خۆیانەوە سەرقاڵ

کردووە.
خانووکەمان لە گەڕەکێک بوو کە چەند پایگای گەورەی تێدا بوو. شەوانە بەچوار پایگاکاندا گڵۆپی گەورە و تەژی لە تیشک هەڵدەکران کە گەڕەک تەواو ڕوون دەبووەوە. دەبوو بە ڕۆژ! هەرکە ئێوارە دادەهات لەکاتی شێو بەولاوە ئیتر کەس هاتوچۆی نەدەکرد. گەڕەک کپ و بێ دەنگ دەبوو. لەبیرم دێ لە یەکێک لە شەوەکانی بەهاری ئەم گەڕەکە پڕ لە گڵۆپەدا، لە گەرمەی گرمەی هەور و لرفەی باران، درەنگان لەکاتێکدا کە لە مێژ بوو چووبوومە ناو جێگا و خەوم لێ نەکەوتبوو، لە پڕ دەنگی قاز و قورینگ هاتە گوێم. سەرەتا نەموێرا لە جێگاکەم بێمە دەرەوە و بچمە بەر پەنجەرەکە. دایکم دەیگوت بە شەو قەت پەردەکان لامەدەن، چونکە ئەوان لە پشت ئەو گڵۆپە بە هێزانەوە دەمانبینن، ئەوسا دێن و دەمانگرن! ئەوان کێن؟ کەمێک ئەو بارەو بارم کرد. دەنگی قاز و قورینگەکان تا دەهات زیادی دەکرد و ئاڵۆزتر دەبوو. هەستم دەکرد جۆرێک لە گریان، لە پاڕانەوە، لە داوای یارمەتی لە جامی دەنگیاندا سەرڕێژ دەبێ. ئەشقی ئاسمان و عادەتی سەرهەڵبڕین بانگیان لێدەکردم! بچم نەچم؟ دەمزانی گەر بچم حەتمەن دەیانبینم. بە ئارامی لێفەکەم لادا. دەنگی هەناسەی خەوی قووڵی خێزان ناو ماڵەکەی تەنیبوو. بە ئەسپایی هەستام. چوومە بەر پەنجەرەکە. گۆشەیەکی پەردەکەم گرت و زۆر لەسەرەخۆ، بە ئاستەم هەڵمدایەوە، تیشکێکی بەهێز لە چاوی دام. دوای کەمێک، لەپاش ڕاهاتنی چاوم لە حەوشەکەم ڕووانی. ئا! لەوێ قورینگەیەکی لێ بوو، کە جار جارە باڵی دەکوتا و زۆر بە ترسەوە لە دەوری خۆی دەڕوانی. چەند جوان بوو! کۆچ لەوێ بوو، لە حەوشەکەمان! ئیتر پەردەکەم هەڵدایەوە و مەحوی هەنگاوە وردیلەکانی بووم. قورینگەیەکی سپی. سپیتر لە تیشکی گڵۆپەکان. هەناسە سوار. لەشێکی لەرزۆک و سرک، نیگا هەراسان. هەستم دەکرد کە ئاگای لە منیشە. مەودای نێوانمان یەکجار نزیک بوو. سبەی، ئا سبەی دەچم دەیهێنمە ژوورەوە. لەبیرم نایەت چۆن و کەی خەوم لێ کەوت و قورینگەکەش چۆن و کەی ڕۆیشت بۆ سبەی لەسەر سفرەی بەیانی باوکم و دایکم باسی قارە قاڕی دوێ شەوی قاز و قورینگەکانیان بوو. باوکم گوتی: «ئاخۆ چەندیان لێ گیراوە! ئەمڕۆ ڕۆژی خواردنی گۆشتی قازو قورینگەیە!». تەزوویەک و بە لەشما گەڕا. دایکم ڕووی تێکردم و گوتی: «ئیتر بەشەو لای خۆمەوە بخەوە!

قورینگەکە لەوێ لە حەوشەکەمان نەمابوو، بەڵام من هەمیشە لەوێ دەمدیت!

هەموو ڕۆژێک، من و جانتا و قوتابخانە. بۆ ئەوەی ئەوەندە لە ئاسمان نەڕوانم، مامۆستا شوێنەکەمی گۆڕیبوو. منداڵەکان گاڵتەیان پێ دەکردم و پێیان دەگوتم: «چاو لە حەوا!».. «چاو لە حەوا دێی بۆ کایە؟.. چاو لە حەوا ئێوارە لە ماڵەوە دەبی؟... چاو لە حەوا..؟» بەڵام من نە تەنیا پێم ناخۆش نەبوو، بەڵکو خێرا سەرم هەڵدەبڕی و جارێکی تر سەیری ئاسمانم دەکردەوە.. «ئاخ! تۆ بڵێی کەی باڵندە کۆچەرییەکان بێنەوە؟» هاوڕێکانم لە قاقای پێکەنینیان دەداو دەستیان دەکردەوە بە یاری کردن. ئەو ساڵە چوار تەژدیدم هێنا. دایکم هەر چۆنێک بێت بەری بە لێدانم گرت. باوکم دەیگوراند و دەیگوت: «مامۆستاکەی دەڵێ خەتای ئاسمانە!»

ئەوەندە لە پاییز تێنەپەڕیبوو، دەمزانی بەرە بەری وەرزی هاتوچۆ و گوزەری قورینگەکانە، هەستێکی هەڵچوو سەرتاپامی داگرتبوو. ئۆقرەم نەدەگرت. خەمی ئەوەم بوو کە بە شەودا تێپەڕن و گڵۆپە پڕ تیشکەکان نەهێڵن ببیانبینم. ئاخ، چ دەبوو گەر بە ڕۆژ تێپەڕیبان! بە تایبەت ئێواران، کاتێک کە هەتاو چاو ئازار نادا! لە عەسر بەدواوە بۆ ئەوەی بەختی دیتنی باڵندە کۆچەرەکانم لە کیس نەچێ وازم لە کایە دەهێناو دەچوومە سەربانی. لەوێوە چەند جوان ئاسمان دیار بوو. ئاسمانی پان و بەرین و گەشی پاییزان، بە هەورە دوورە دوورە دەستەکانییەوە.

ڕۆژێکیان، لە کاتێکدا کە هێشتا نەچووبوومە سەربان، دایکم بانگی لێ کردم. وتی دەبێ بچم بۆ بازار. دەبا هەندێک کەلوپەل بکڕم، ڕۆیشتم. لە کوچە و کۆڵانە و تەنگ و باڵاکورتەکانەوە تێپەڕیم، بەڵام دەرفەتی ڕوانینی ئاسمانیان لێ نەدەسەندم! گەیشتمە شەقامی سەرەکی شار. شەقامێکی قەرەباڵغ. هات و چۆی بەردەوام. وڕەی ئۆتۆمبیل و ویزەی مۆتۆرسیکێل. ئەو منداڵە دووکاندارانەی کە لە هەموو کەسێکیان دەڕوانی. لە دوکانێک لامدا. خەریکی شت کڕین بووم کە زنازنایەک گەیشتە گوێم. سەیری دەرەوەم کرد.

حەشیمەتێکی زۆر بە شەقامەکەدا دادەگەڕان، خۆ پیشاندان بوو. ڕیزەکان لە یەک جودا دەکرانەوە: بەرپرسە حکوومییەکان، سەرباز، مووچە خۆری دەوڵەتی، مامۆستا و قوتابی، و... ڕاوەستام، کەمێک سەیرم کردن. دروشمە بێ کۆتاییەکان! کە لە دوکانەکە هاتمە دەرەوە، ڕیزی خۆپیشاندەران خەریک بوو دوور دەکەوتەوە. وەک مارێک ڕادەخۆشاو خۆی بزر دەکرد. دایکم جارێکیان گوتی: «هەندێک جار باڵندە گۆشت خۆرەکان، ماریش ڕاو دەکەن». لێم پرسی: «قازو قورینگە ماریش دەخۆن؟» دایکم ڕاما. ئەوسا گوتی: «بیستوومە ماسی دەخۆن، بەڵام ڕەنگە گەر ماریشیان دەست کەوێ بیخۆن، بەتایبەت ماری ئاوی!»

لە دوکانەکە هاتمە دەرەوە. سەرم هەڵبڕی و سەیری ئاسمانم کردەوە. چەند هەنگاوێک دوور نەکەوتبوومەوە کە نەفەرێک بە تانەوە گوتی: «ئەوەندە سەیری ئاسمان دەکا تا عاقیبەت ڕیقنەیەک ناوچاوی ماچ دەکا! بیرم کردەوە: «ڕیقنەی باڵندە کۆچەرییەکان!»».

هەنگاوم خێراتر کرد، بەڵام ڕاوەستام. لەبەرخۆیەوە گوتم: «با بۆ دواجار تا دەگەمە ناو کۆڵانەکان، لێرەوە جارێکی تر سەیری ئاسمان بکەمەوە، نەکا قورینگەکان ئێستا تێپەڕن!» سەرم هەڵبڕی. چی؟... ئا!.. ئەوەتا! دوو قورینگەم بینی. بەرز بەرز وەک پەڵەیەکی بچووک، بەڵام بە شوێن یەکتریدا. چەند ڕێک دەڕۆیشتن! بۆ یەکجار ئەوەندە بەرز؟.. ئەویش تەنیا دووان؟ بێگومان ئەوانی تر لە دواوەن. سەیری دواوەیانم کرد. برێک واوەتر.. بەڵام نا! چاوم ڕێشکە و پێشکەی دەکرد. هیچی تری لێ نەبوو. بێ گومان ئەمانە یان زۆر دواکەوتوون، یان زۆر لە پێشەوەن، لەبەرخۆمەوە گوتم باشترە بچمە ناو کۆڵانەکەوە. هەنگاوم هەڵگرت. ئاوڕێکم دایەوە و سەیری کلکی ڕەشماری خۆپیشاندەرانم کرد. نازانم بۆ. گوێم لێ بوو یەکێک، نازانم کێ، گوتی: «ئەو هەتیوە چاوی لە هەموو شوێنێکە، لەبەر پێی خۆی نەبێ!» هێشتا بە تەواوی نەگەیشتبوومە سەر کۆڵانەکە، کە دەنگی هاشەیەکی بە سام هەموو لەشی تەنیم. ڕاوەستام. سەرم هەڵبڕی. حەح! قورینگەکان چەند نزیک بوون. نزیک و گەورە و تووڕە. ئەی کوا دەنگی زۆڵاڵیان؟ یان ڕەنگە هەر لە دوورەوە دەنگیان خۆش بێ! قورینگە گەورە و بە سامەکان بەسەر شەقامەکەدا داگەڕان. زۆر بە پەلە داگەڕان، بیرم کردەوە قورینگەی ئەو شەوەی ناو حەوشەکەمان لەچاو ئەمانە زۆر بچوک بوو. بێ گومان هەر کە گەیشتنمە ماڵەوە پرسیاری ئەمە لە باوکم.. نا لە دایکم دەکەم. کتوپڕ دەنگی قورینگە نەرم و گەورەکان وای لێهات کە سەرتاپای لەشیان گوشیم. وەها کە هەستم بە خۆم نەدەکرد. بەرگەم نەگرت، بچووک بوومەوە. بچووک بچووک. وەک ئەو شەوەی پشت پەنجەرەکە. شەقام ئێستا ببوو بەو گلۆپە پڕ تیشک و بەهێزانەی کە نەیاندەهێشت هیچ ببینرێ. ڕوون ڕوون. ڕوونتر، لە دەوروبەری پایگاکان. ڕوونێک، وەک ڕوونیی ناو ئاگر. بینیم کە ڕیزی خۆپیشاندەران لەناو گڵۆپەکاندا ون دەبوو. بینیم کە تیشکەکان دەیانفڕێن. باڵیان دەگرت و وەک باڵندە کۆچەرییەکان دەیانقیڕاند. ئەوسا گڵۆپەکان سوور و ڕەش هەڵگەڕان. سوور سوور. ڕەش ڕەش. شەقام تاریک تاریک، وەک شەوێکی ئەنگوستە چاو، وەک چاوی قورینگەی ئەو شەوەی ناو حەوشەکەمان. شەقام، نوقمی تۆزێکی خەست، خەست، خەست!

٢٠٠٦/٥/٢٠

تابووت

کاوە محەمەد ڕۆستەم
(سلێمانی)

باران بەردەوام دەباری جار جارەش خۆر لەو دیوی هەورەکانەوە دزەی دەکرد و دەیویست تارمایی ئەو هەورە سەختانەی کە باوەشیان بەیەکدا کردبوو دڕ پێبدات و بە تەواوی خۆی دەربخات، بەڵام هەروەک دژایەتی و کێبڕکێی ناو مرۆڤەکان، هەورەکان بە پەلە ئەو بۆشاییەیان پڕ دەکردەوە و جارێکی تر پڕشنگەکانی ئەو خۆرە بەزەردی و لاوازی لەودیوی هەورەکانەوە خۆیان حەشاردەدایەوە، ئەم چاوشارکێیە لە زستاندا و هەتا هاتنی وەرزی بەهار بەردەوام دەبوو بە هاتنی مانگی مایس، ئیتر ئاسمان ساماڵ دەبوو و لێرەو لەوێ پچڕ پچڕ هەور دەردەکەوتن، بەڵام نەیاندەتوانی خۆر لە هەناوی خۆیاندا بشارنەوە، بەهاتنی وەرزی بەهار، هەموو ساڵێک دەشت و دەر بەرگی سەوزی دەپۆشی وەک فەرشێکی دەستی سروشت بەناو دۆڵ و دەشت و دەرو چیاکاندا خۆی نمایش دەکات و سەرنجی سەیرانچیان بۆ لای خۆی ڕادەکێشێت، گوڵی زەردو سوور لەسەر سینەی خۆی وەک نەخشێکی ناوازە دەردەخات ئەمە جگە لەو بۆن و بەرامەیەی کە لە گوڵەکانەوە تێکەڵ بە هەوای دەبێت. لەم وەرزەدا زوو زوو پیاسەی قەراغ شار و سەیرانگاکانت دەکرد و هەردەم ئەوەت دەوت «بەهار کاتی خوێن جمانە، بۆیە چوونە بەر هەتاو و دەرو دەشت شتێکی باشە بۆ لاشەی مرۆڤ» ئەمە بۆ تۆ بوو بووە نەریتێکی ساڵانە، هەتا لە عەسرێکی درەنگی یەکێک لە گەشتەکانتدا بەهۆی سەرقاڵ بوون بە گۆڕینی تایەی ئۆتومبێلەکەت کە پەنچەر بوو بوو، شتێک لە ژێر ئۆتومبێلەکەتدا سەرنجی ڕاکێشایت! سەیرت کرد پاندانێکی زۆر جوان بوو. لە ماڵەوە بەهۆی سەرقاڵیت بە خوێندن و نووسینەوە ئاگات لە تێپەڕینی کات نەبوو

کە پاندانەکە لە نووسین کەوت، هەر چیت کرد نەینووسی، بۆیە لەبەر بێتاقەتی و ماندوویی خۆت کێشات بە دیوارەکەدا و بوو بە سێ پارچە، کاتی ئەوەش نەما بوو بچیتە دەر بۆ کڕینی پێنووسێک، خۆت هەڵدایە سەر قەرەوێڵەکەت و لەگژ بیران ڕاچوویت سات بۆسات گێژتر دەبووی و جەستەت تەواو شل دەبوو- من هۆکاری دیاریکردنی چارەنووسی زۆر کەس بووم- ئەم دەنگە لە کوێوە هات هەر خۆمم لێرە. هەرچی سەرنجت دا کەسی تری لێ نەبوو- لەگەڵ تۆمە؟- تۆ کێی؟- ئەو پێنووسەی کە شکاندت «لە کەیوە پێنووس قسە دەکات» ئەمەت لەبەر خۆتەوە وت و هەستای پارچەکانت کۆکردەوە و لەسەر مێزەکە داتنان «چەند کەست ناسیوە؟»- سەرەتا من کرامە دیاری بۆ کەسێک کە هەرگیز کارێکی باشەی پێ نەکردم، ستەمکارێکی بەعسی بوو، زۆرم خەفەت و ئازار خوارد، بەڵام دەسەڵاتم نەبوو- چی زۆر ئازاری دایت؟- جارێک هاتنە لای بۆ بەردانی کەسێکی بێ تاوان بەهۆی کەسێکی نزیکیەوە کە ڕۆڵی دەڵاڵی دەبینی، توانی پارەیەکی باش لە کەسوکاری بەند کراوەکە وەرگرێ، بەڵام جگە لە پارە کیژێکی جوانی ٢٢ساڵی کە خزمی خۆی بوو بەدیاری بۆ هێنابوو هەر چەندە ئەو نەیزانی بوو بۆ ئەو مەبەستەیە، دەمێک بوو پەیمانی بەو کچە داو کە دایبمەزرێنی بەو ناوەوە هێنابووی، بەڵام بە هیلاکیان برد، پاشان بۆ هێور کردنەوەی کچەکە پەیمانی پێدا کە بیهێنێ هەتا کەسوکارەکەی زانیان کچەکەیان سکی پڕە بۆ سڕینەوەی ئابڕووی ئەتککراوی بنەماڵەکە زوو بەزوو ژێر گڵیان دا- هەر لای ئەو مایتەوە؟- نەخێر دوای هەڵهاتنی خۆری ئازادی و ڕەوینەوەی ئەو دێوەزمەیە، ئەو ناپاکە لە ژوورەکەی خۆیدا بە دەست کەسانی دڵ لە قین بەلەقە کوژرا، منیش کەوتمە دەست فەرمانبەرێک هەرچەندە خوێنڕێژ نەبوو، بەڵام زۆر ماندووی کردم زۆر ئارەزووی سەغڵەت کردنی هاووڵاتیان بوو، بەتایبەت ئەگەر ئەو کەسە پیر بوایە یا کەم ئەندام بوایە گاڵتەی پێ دەکرد، داخەکەم لەناو ئەو کەسە چاکانەدا کردیانە بەڕێوەبەر، زۆر خەفەتم بۆ کەیوان خوارد.. بێدەنگی ئەو دەوروبەرەی داگرت «کەیوان.. ئەم ناوەم بیستووە!.. زۆر لەسەرخۆ نیم منداڵێکی ژیکەڵەی جوان بوو لە دوای نەمانی باوکی کاری بوو بووە بۆیاخ کردنی قۆندەرەی خەڵکی، لە ناویاندا قۆندەرەی ئەو ناکەس بەچەیە، ئەمە هەمووی تاوانی جەنگ و داگیرکارییە... شەڕمان نەدەویست، بەڵام بەرۆکیان گرتین! ئەم وڵاتەی ئێمە ئەوەندە خێرو فەڕی هەبوو تەنانەت قەدی درەختەکان دروستکەری ژیان بوون، گەڵاکانیش دەبوون بە بەرد وەک باران بەسەر دانیشتوان و ڕێبوارادا دەبارین، قەدەکانیان لە ساڵانی بێ ئاویدا دەبوونە کانی و لە بنکیاندا چەمێک ئاو دەتەقی و ئاوەدانییان بەرپا دەکرد، لاسکی گوڵە گەنمەکان چەندین گوڵیان بەیەکەوە دەگرت لەبەر قورسی و گەورەیی دەنکەکانیان سەریان شۆڕ دەکردەوە بەسەر زەویدا، سمۆرەکانی ئەم دەڤەرە گەورە و گۆشتن بوون، کەسێک نەیزانیبا سمۆرە چۆنە کە دەی دیت، دەیوت ئەوانە گیسکن هێندە قەڵەو و خرت بووت.... خەجێ خان کە دراوسێمان بوو زۆر جار دەیوت «کاتی خۆی ئێمە لە ساڵانی خۆشدا لە پێستەی ئەو سمۆرانە کاڵەمان دروست دەکرد بۆ لە پێکردن و گۆشتەکەیمان دەکرد بە قاورمە و لە زستاندا و لەکاتی بەفربارینداا دەمانخوارد. «کەسێک خۆی کرد بە ژوورەکەتدا کە سەرت هەڵبڕی «ئای دایە گیان ئەوە چی دەکەیت لێرە ئێمە تۆمان نەناشت» «وایە کوڕم، بەڵام من خەمی منداڵێک کە نازانم چی بەسەرهات ناهێڵێ پشوو بدەم.... دایکت

بە حەسرەتەوە چووە لای پەنجەرەکە و سەرنجی دیمەنی ئەو بارانەی دا کە بەخوڕ دەباری. مام پیرۆت؟ «لە وەڵامدا وتی» کار وکاسبیم نەماوە و دەڵێن تاعوون بەڕێوەیە» - چۆن دەزانی؟- جەنگ هەڵگیرسا ئێوە لە گوێی چیدا خەوتوون......! جەنگ بەهاری وڵات دەبا و گەنجەکانتان دەسووتێنێ و گوڵاڵەکان سیس و وشک دەکات و جوانی دەژاکێنێ و ئیتر بۆنی خۆشی گوڵەکان نامێنێ و ژنەکانتان نەزۆک دەبن، نەوەکانتان بێ لانەو سابات دەبن تەنانەت ئاژەڵەکانتان هەر گیا دەخۆن و کاوێژ دەکەن وەک خۆی دایدەنێنەوە، شیریان نابێ و وشک دەکەن. وشک. وشک کوڕم! مام پیرۆت ڕاستی کرد وشک.... وشک، تەڕاییان نەما و گیای ناو پاوانەکانیش کەم بوونەوە و بەشی ئاژەڵەکانی نەدەکرد، زۆر گاڵتەمان پێ کرد هەتا زیاتر وتی: وا دەزانن ئەو تاعوونە دەهێڵێ کوڕەزاکانتان ببینن... نا هەرگیز ئەو هەر شوومی و نەهامەتی دەچێنێ، ئیتر ئەم وڵاتە سیمای تابووت دەگرێ و هەموو شتێک دەچێتە شێوە و ڕەنگی تابووتەوە.. تابووت.. تابووت لە پەنجەرەی ژوورەکەتەوە هێلانەی حاجی لەق لەقێک کە لەسەر دارتێلەکە دروستی کردبوو دیار بوو کە باڵەکانی کردەوە و دووجار دایەوە بەیەکدا و بەرەو شوێنێکی نادیار فڕی، کوڕم زۆرێک لەوانەی لەوێبوون وەک حاجی عەباس وتیان «کوڕە وانییە.... تۆ خڵەفاوی.... بەڵام وابوو قوتابیەکان

لەسەر تەختە ڕەشەکان وێنەی جەنگیان دەکێشاو هەقایەتی جەنگ و بەرەکانی شەڕیان دەبیست مێشکیان بە باسی خوێن و کوشتارو سەربڕین و تالانکردن ڕاهاتبوو، ئەوان لەم باس و خواسەدا بوون کە تەرمی باوکی منداڵە بۆیاخچییەکە هاتەوە.... قەڵەمەکە لەو دەمەدا وتی: ئەها.. تۆش ئەوت ئەناسی... منیش هەر ئەوم دەوت ئەو منداڵەی بەهاتنی سپێدەی بەیان لەبەردەم فەرمانگەکەدا دادەنیشت و پێلاوی بۆیاخ دەکرد، بەردەوام جلی بە بۆیاخ و دەست پەنجەی بۆیاخاوی بوو ئەو پێلاوانەی بۆیاخ دەکرد کە خاوەنەکانیان زۆر بێ نرخانە سەیریان دەکرد، هەندێک بە قەرز بۆیاخیان لا دەکرد و پاشان پارەکەیان نە دەدایێ و گاڵتەشیان پێ دەکرد. ئەو منداڵە کە تەرمی باوکی دی وتی: کوا پەپوولەکان؟ ئەوانەی لەوێ بوون سەرسام مان و وتیان: پەپوولەی چی! ئەم شەو باوکم دی پەپوولەیەکی زۆری تێ ئالابوو باوکیشم لەناویاندا چاوی دەبریسکایەوە و بەپێکەنینەوە پێی وتم: کورم کەیوان ئەمانە ناهێڵن گوللەم بەرکەوێ و دەمپارێزن و دەڵێن هەتا بەهەشت ڕات ناگرین منیش بڕیارم داوە بچم لەگەڵیان، هاوارم کرد بابە منیش دێم بەجێم مەهێڵە، بەڵام فریای نەکەوتم ئەو هەر وەک تیشکی خۆر دەڕۆیشت... لە دوا چرکەی ماڵئاواییدا باوکی لە کفنێکی سپی ئالا بوو، چووە لایەوە دانیشت و سەری خستە سەر سنگی و بۆنی پێوە دەکرد و ماچی دەکرد، ویستیان دووری خەنەوە، بەڵام بواری نەدان و لەوەش زیاتر دەستی برد کفنەکەی سەردەم و چاوی لادا.... دیمەنێکی سەیر بوو هەزاران پەپوولەی جوان لەو کفنە سپییە پاکەوە بەرەو ئاسمان هەڵفڕین کە سەرنجی دا هێشتا باوکی بۆیان پێ دەکەنێ... کە سەیری دەم ستارەکەی کرد، باوکی هێشتا لەسەر کورسییەکە دانیشتووە و گۆڤارێکی بە دەستەوەیە و دەیخوێنێتەوە..... «بابە ئەوە چییە؟» «ئەوە لە ژیان دەدوێ» من ژیان ناناسم» ناهەقت نییە، چونکە ژیان سەری خۆی هەڵگرت و ئەم وڵاتەی بەجێ هێشت، چونکە دڕندەکان تۆراندیان «ئەی ئەو دوو پیاوە نامۆیە کێ بوون هاتنە لات» ئەوانە دەیانەوێ ژیان ئاشت بکەنەوە... هاتن منش بچم لەگەڵیان «بابە منیش دێم» نا تۆ منداڵی لای دایکت بە کە ویستی کفنەکە داداتەوە دوا پەپوولە فڕی... «بابە گیان منداڵ نیم مەڕۆ منیش دێم بمبە لەگەڵ خۆت دڕندەکان زۆرن» لەو کاتەی چوومە گیرفانی ئەو خوێنڕێژەوە باڵندەیەکم نەدی گۆرانی بچڕێ... دایکت هاتە پەنات و دەستی خستە سەر شانت «کورم ساڵانی زوو پەڕەسێلکە و ڕیشۆڵە لەم وڵاتە زۆر بوون» مام پیرۆت ڕاستی کرد کە تاعوون هات ئەوانیش ڕەویان کرد و لێرە نەمان، ساڵانی هەرزانی ئەوەندە پەرەسێلکە هەبوون سەر دارتێلەکان و درەختەکانیان پڕ دەکرد، کەس نەیزانی ئەوان چیان بەسەرهات و بۆ نەمان سەیر لەوەدا بوو شەوگارێکی کەسکوون و بەردەوام دەستی پێکرد بە دوای خۆیدا تۆفان و ڕەشەبا و کرێوەی هێنا، کە شوێنەواری ژیانی هەنگاو بە هەنگاو و چرکە بە چرکە دەسڕیەوە تەنانەت کاتی ژمەکانمان بۆ جیا نەدەکرایەوە و نەماندەزانی چەندی مانگە و چۆن بەروار بزانین، نەماندەزانی کەی بەهارە و کەی هاوینە، گوڵی ناو ئینجانەکان هەستیان بە نامۆیی دەکرد وایان دەزانی لە جێگەیەکی نامۆدا دەژین.... کاریگەری غوربەت لە گەڵا سیس و قەدە باریکەکەیانەوە شوێنەواری بە دی دەکرا..... وەرزەکان وەک ئێستا نەبوون کەس نەیدەزانی بەهار کەی دێت و هاوین چۆن دەردەکەوێت ئەو تاعوونە کاریگەری هەبوو لەسەر وەرزەکان کە گوڵ دەڕوا وامان دەزانی بەهارە کەچی دەبووە بەستەڵەک و زستانێکی دوورو درێژ تەنانەت وەرزەکان لەسێ مانگەوە دەبوونە شەش مانگ، پایز هەبوو کە بارانمان نەدەدی و هەر وامان دەزانی هاوینە و هێشتا پایز نەهاتووە.... تۆش لەو نێوانەدا ئەبلەق بوو بوویت «تۆ بڵێی منیش زیندووبم لەوانەیە مردبم و بەخۆم نەزانیبێ» هەر زوو دایکت دەرکی بەمە کرد «نا تۆ زیندووی، بەڵام زیندووەکان کەمێک نەبێت هەموویان مردوون، چونکە ڕەفتاریان مردووانەیە و هەردەم خەریکی ئازاردانی یەکترین، بۆیە مردووەکان باشترن لە ئێوە لەبەر تاعوون ڕەومان کرد، بەڵام هەر دەهات و تا دەهات زیاتر دەبوو، بۆیە چووینە سەر شوێنە بەرزەکان، بەڵام هەندێ جار بۆ ئاوگرتن دەهاتینە سەر کانیاوەکان، کەچی ناحەزان ئەوانەشیان ژەهر خوارد کرد بوو، چاوی ئەوانەشیان کوێر کردبوو تا لەوێشدا ژیان سەربڕن و نەهێڵن جارێکی تر ببووژێتەوە. تۆ ئاگات لە دایکت نەما» دوای نەمانی باوکم، دایکم خەمێکی گەورەی کەوتە کۆڵ و هەردەم ڕەشپۆش بوو، کۆمەڵگا خستبوویە ژێر خەمکی گەورەوە ویستیان بیدەن بەشوو، بەڵام ئەو چۆکی دانەدا و بەر بەرەکانی کرد و ڕازی نەبوو، ئەوانیش پشتیان تێ کرد و ناچار لە هۆدەو هەیوانێکی کرێدا بە بێوەژنی منداڵەکانی گەورە کرد.. وام دەزانی هەر دایکی من کەوتۆتە ژێر باری ستەم و چەوسانەوە بەرۆکی گرتووە و بەری نادا، بەڵام ژنێکی زۆر بێوەژن کەوتن بێ سەرپەرشت و بێ

هاودەم و بێ نازکەوتنە دەم ڕەشەبای ڕۆژگار، کۆمەڵگاش بە ویستی خۆی بەم لاو ئەولای دا ئەدان، کەمێکی کەم بەرەنگاری ئەو ستەمە بوونەوە و زەلیلیان پێ ڕەوا نەبوو، بەڵام زۆرێکیان چلکاوی دەستی گەورەکانیان بەسەردا شۆرا و بەوپەڕی نابووتییەوە دەژیان، چ ڕۆژگارێکی سەختە... بەسەر دایکتدا قیژاندت تۆ سەرباری ئەو هەموو ئازارە چ خەمێکی ترت لە کۆڵ ناوە واهاتووی بۆ لام.. دایکت دەستی گرتیت و بەرەو شوێنێکی نادیاری بردیت... «سەرنج بدە چی دەبینی لەناو ئەو بەستەڵەکەدا... لەناو بەستەڵەکێکی سەختدا لاشەی ژنێکی تێدا بوو کە دوو منداڵی لەگەڵدا بوون و هەرسێکیان لە سێ فریشتەی پاکی بەیانیان دەچوون کە لەگەڵ هاتنی سپێدەدا خۆیان دەردەخەن ژنەکە چارشێوەکەی خۆی دابوو بەسەر منداڵە بچووکەیدا هەتا لەسەرما بیپارێزێ، بەڵام بێ سوود هەر سێکیان بەدوای یەکدا سەفەری پەری ئاسایان کردبوو تۆش بەبێ تاقەتییەوە وتت «دایە ئەمە چییە؟» کوڕم کە ڕزگارمان بوو زۆر لە دوای هەواڵی ئەم ژن و دوو منداڵە گەڕام، بەڵام بێ سوود بوو، کە گەشتی ڕۆحم دەستی پێکرد، ئەوسا زانیم ئەوان لای ئێوە نەماون، باوکی ئەو دوو منداڵە یەکێک لە پاڵەوانانی ئەو گەلەیە، بەڵام داخەکەم بە خیانەت شەهیدیان کرد.... هەستت کرد دایکت بەبێ دەنگ و بێ خوا حافیزی بەجێت ئەهێڵێ، تۆش بەناو بەفرەکەدا ڕات ئەکرد، ئەتویست بیگەیتێ» دایە... بۆ کوێ بەجێم دێڵی.. دایکت ئاوڕی لێ ئەدایتەوە و هەر پێ ئەکەنی.. تۆش وات هەست ئەکرد خەریکە ئەخنکێی بە هەموو توانات پەلت ئەهاویشت بۆ ئەوەی ڕزگارت بێت، وەختێکت زانی لەسەر قەرەوێڵەکە کەوتیتە سەر زەویەکە، کە چاوت کردەوە هەموو گیانت شەلاڵی عەرەق بوو بوو، هەستت بە ماندووییەکی زۆر دەکرد بەو جۆرەی کەسێک لە گەشتێکی دوور گەڕابێتەوە، هەر چۆن بوو پەلت کوتا و بەرەو پەنجەرەکە ڕۆیشتی بارانێکی بەخوڕی بەهاری کۆڵان و سەر جادەکەی تەڕ کرد بوو، سەر شەقامەکە باراناوێکی زۆری پیادا دەڕۆیشت، تیشکی خۆرەکە لەناو چاوت دەچەقی، سەیرت کرد لە بن تووی سەر جادەکەدا کەیوان دانیشتووە و کەپرێکی بە نایلۆن بۆ خۆی دروست کردووە و خەریکی بۆیاخ کردنە...

مردن و ژیان لە ژوورێکدا

پەیوەند عومەر
(ڕانیە)

کات شەوە/ شوێن ژوورە بچکۆلانەکەی خۆم، تەنیا تەنیا وێنەی پەرەسێلکەیەکی خووساو وبێدەنگ وەک هەیبەتی پەیکەرێکی کەوتوو- ئێستاکە شتی مرۆڤەکان هەریەکە لە کەنار قەدەری خۆیدا لەنگەری گرتووەو (صەول)ی گەڕانی بۆسەری ڕاخستووە، بوون یەک پارچە بێدەنگ لە خرپەی خۆیدا ون بووە.

مەیلی خۆم نەبوو تیترواسکەکانی ڕۆح لەگەڕاندا ون بوون و نەهاتنەوە، چاوەکانم لە هێلانەی پێڵووەکان تۆران و جەستەش زەڕنەقووتەیەکی برسی لە میهری ئەوان دەگەڕێت، هێوری بکاتە دەمیەوە، بەختی خۆمە کە شتیەکەم کە نارێک نادۆزێتەوە لەنگەری دڵنیابوونی تێدابگرێت.

سنووری ئەم دەریای ونبوونە چەند بەڵایە جەمسەرەکانی لەتاریکیدا نقوم بوون.

ئەم شەو/ لە عەزرەت ون بوونی خۆمدا لەبیابانەکانی (فەنا)دا دەتلێمەوە، دەبێ لەم حوزنەدا سەرم جێ بهێڵم و بەدوای نهێنیەکانی تاریکیدا بگەڕێم.

ئەم ژوورە چۆڵە بۆنی مردنی خۆمی لێدێ، تەنیایی ئەم شەو دەمکوژێ و لاشەکەم دەم لە شەپۆلی دوایین نهێنی خۆی دەدات، بەشدارم لە ناشتنی خۆم. ئەو لافیتە ڕەشەی نووسراوە (ئەو کابرایەی سەری خۆی ونکردبوو، سبەینێ لە ژوورەکەی خۆیدا یەکەم ڕۆژی پرسەکەیەتی) من.. خۆم هەڵم واسی.

دەمەوێ بڕۆم، چونکە لێرە لەدایک نەبووم، مەلۆتکەییم بەدەم ئەم بای تەنیاییەوە ڕۆشتن و باوەشی گەرمی دایکم نەدۆزیەوە. تەمەنم بە تەوێڵی ئەم قەدەری

تاریکیەوە نووساو ڕووناکیم نەدۆزیەوە.

چاوە ماندووەکانم بە سیما ناجێگرەکەی کاتژمێرەکەی بەرامبەرم بەخشین، ئەم بوومە گالیسکەیەکە و میلی کاتژمێرەکان ڕای دەکێشن، چرکەکان چەقۆکانیان دەخەنە سەر ملی زەمەن و ورد ورد سەری دەبڕن و لەگەروی تیاچووندا دەیان شارنەوە.

ئەم کاتژمێرانە چەند بێ بەزەیین لەسەر هیچ هەنگاوێک ڕاناوەستن، ناوسنگیان چ گۆڕستانێکی گەورەیە جێگای ئەم هەموو قوربانییەی تێدا دەبێتەوە، دەبێ ئێستا چەند فرسەخ لە تەمەنی من سەربڕابن و چەندیشم لە نۆبەدابن.

زۆر حەزدەکەمماڵەکەم لەم سەر قەبرانە بگوازمەوە.... بەس!!..... ها.... گوڵە پەژموردەکانی بەرائەت لەم تاریکییەدا ناتانناسمەوە، کازۆڵەکانی خۆشەویستی ڕێگە نابەمەوە سەرتان وەکو شێت شەق لە چارەنووسی خۆم هەڵ دەدەم، ئەوە دەستم.. ئەوە هێزی چاوم ئەوە تێکڕای عومرم بمگەیەنن بەو شوێنەی مرۆڤ هەست بەبوونی خۆی دەکات.

هەست دەکات بە دەزووێکی باریک بەوەفاوە بەستراوەتەوە، با چیدی لەم چۆک دادانەدا خول نەخۆم. سەرم گێژی ناوگێژەنی ئەو جیهانەیە (ئەهریمەن)ەکان ئێمەی پێ فریودەدەن.. سواری سیمرخەکانی وەهمان دەکەن و پەڕەمووچی دۆزینەوەشمان لەناو مشتی نووقاوی خۆیان دەشارنەوە.

دەمەوێت لەم ئەفسانەیە هەڵ بێم بەس...!!.. دەترسم لێرە بمرم و کەس نەبێ وەسێتەکانم بۆ هەڵگرێ تا دایکم لەگەڕانی من دێتەوە.

یەک هاوڕێ لەبوونم مارەبڕاوە زۆربێزارم.... ئەویش (کاتژمێر)ەکەمە، ڕێگە نادات لە قەفەزی زەمەن هەڵبێم و ساتێکی کەم لە نساری خۆزگەیەکدا پشوو بدەم دەترسم لێرە بمرم و ئەم هەموو کاسە سەرانە لای کێ دانێم تا خاوەنەکانیان بەهۆش دێنەوە.

بە منداڵی تا خەو لە قوڕگی خۆیدا بمشارێتەوە (شەولەبان) لە زەینمدا هاتوچۆی دەکرد، هەنووکە بە گەورەیی دەمانبات.

ئای بۆ فریادڕەسێ تەلیسمی ئەم ئەفسانەیە بشکێنێ و ئەسپە باڵدارەکە بێنێ، ئەوسا ئەو شتە پێشکەشی بێت کە خەونی پێوە دەبینێ.

گەر سەرپشک بم لەو وێنە وەهمیانەی بەرەو خورافەمان دەبەن، تەلارە بەرزەکانم یەک یەک دەڕماند. تا چیدی بەرخۆلەکانی تەمەن بۆ گورگی برسی تاوان دەستەمۆ نەبن.

بوونی ئێرە چ (مەنفا)یەکە پەرێزەکانی ڕەنج دەسووتێنن، کاسە سەرەکان بەکرێ دەدرێن.

مرۆڤەکان (نێرەمووک)ن نەوەکانیش (قەزەم). کات بۆ دواوە دێتەوە. هیچ زەیندەوەرێک خاوەنی ڕۆح نییە.

دەمەوێت لەم شەش مانگی دوورگەی (لۆپە) هەڵێم. دەبێ چەندێ عومرم مابێ بە (ڕووناک)ی بگەم.. دەبێ چەندم مابێ بە مەرگێکی هێواش بگەم، بەدوای خۆمدا وێڵم تا لە زاینگەی (پەنجەرە)یەکەوە لە دایک دەبمەوە، چەند ئەستەمە شۆڕش دژی (خود) چەند دژوارە یاخی بوون لە نیوەی (خۆت) و چاندنی خۆشەویستی لە ژوانی ڕقدا.

دیسانەوە تیلە چاوێک بۆ بەرداشی کاژمێرەکە لە خوێندنەوەیەکدا یەکی پاش نیوەشەو بەکاتی ژوورەکەم، هەنووکە لەسەربازێکی ئێشک گرتوو، بە قەڵەمی سەرهەڵگرتووی نێو پەنجەی شاعێریک دەچم. کە ژانی شیعرێک دەیگرێ!

شەوگار لە خەوێکی قووڵ خۆی دابووە دەست بێدەنگیەکی سەیر.. ژوورەکەی منیش لە ترپەی دڵی من و چرکەی میلی کاژمێرەکە زیاتر ئاوەدانی تێدانەبوو. دەریای خەم لەگەڵ شەپۆلەکانیدا لوولی دەدام جار جارە لەنێو دەمی قرشەکانیدا چاوە بێ ژوانەکانم دەکردەوە... دەریایەکی بێ سنوور تا ئەودیو تخووبەکانی بەرایی بێ کۆتایی.. بە قەبارەی تاریکی دڵی ئەم شەو.. لەگەڵ نا ئومێدییەکی نوێدا وێک دەهاتنەوە.

دەستێکی لەرزۆکم لە کەمەری پاکەتی یادگارییەکانم گیرکرد.. پاکەتێک کە زەمەن وەک فەنەر هاتوچۆی پێ دەکرد. پریاسکەیەکی پڕ لە وشەم خواست.. قەدە بارگرتووەکانیم کردەوە.. کە لە پۆستی دوو زەمەنی جیاواز دەچوون.. ڕێژنە وشەیەک تازە لە سەفەری نائومێدی گەڕابوونەوە و شارایەکیان لە خۆشنوودی چێ کردبوو، دەزنی کە لە چاوەڕوانییەکی زۆرەوە دێتەوە وا هەست دەکەی تازە چاوەکانت پێ بەخشراون!

کە لە تاریکیەوە دێیتەوە وا دەزانی یەکەم چرکەی ڕووناکییە. ئیتر ئەوکاتە بەهەر مرۆڤێک بگەیت، وا

دەزانی ئەوە یەکەم هاوڕێتە کە چاوەڕوانی کردووی: ئاخر ئەوەیە ئومێد کە لە ڕەشبینییەوە دەتگۆڕێ. ئەو هاوکێشە مەزنەیە کە مەرگ و ژیان لێک جیادەکاتەوە ئەم هێشووە وشانە لەگەڕانەوەیاندا بەهێلـە سوورەکـاندا گـوزەریان کردبوو تاکو ئەودیوی بەختەوەریش ببینن. تا لە زیندەگی ئەو مەخلووقانە وردبنەوە کە هێشتا یەکلایی نەبوونەتەوە بێنە ئێرە یان.. نا- بمرن یاخود بژین. سەفەر بکەن یان تا ئەبەد بەو شێوەیە لە ڕۆحی پەیکەرێکدا سکونەت بکەن.

لەو جیهانە جیاوازەوە نامەیەکیان بۆ من هێنابوو بەم شـێـوەیە دەست پێ دەکـات (بیـرت دەکـەین هێندەی زەویەکـانی وشکە سـالّی بۆ باران، هێندەی هەورێکی نەزۆک بۆ برووسکە. هەنووکـە لەودیو لێـلاییـەکـانی دابڕاندا لێـمـان ون بووی.. تامـەزرۆی هاتنەوەتین.. هەرچەندە دەڵێن هەڵوێستـەیەکت کـردووە و لە ڕامـان ڕاماوی. ڕەنگە حەز بە گەڕانەوەی سـەر ئەم ئەسـتێـرە غەمگینەیە نەکەیت. هەرگیز قەناعەت بەخۆمان ناکەین مۆمـێک لەو تاریکیـەدا دابگیـرسێنی و باشـترجێی بهێڵی. خامۆش بوونی مۆمک هەندێ جار لە کەوتنە خوارەوەی ئەستێرەیەک دەچێ کە هەڕەشە لە ژیان دەکات. یا لە وشک بوونی سەرچاوەیەک دەچێ کە مـرۆڤایەتی لەتینوێتیدا دەخنکێ.

بیرت دێ هاتیە لامان لە شەوێکی مانگ کوژراودا.. گـوڵە ئەرخەوانیـەکـانی تەمـەنمان بە سیـمنارەی ئەجەل سپـاردبوو.. ڕۆژوومان لەسەراب دەشکاند. هاتی وەکـو (مـوسـا) پزیزکـەیەکت لە ڕووناکی پێ بەخـشین تاکـو جێژوان لە سپی بوونەوە چێ کەین.

لەم مـوعـجـیـزەیە، گـشت ڕۆژێ زیندەگیـمـان نوێ دەبێتەوە.. ڕوئیامان بۆ مردنیش گۆڕاوە. هەست دەکەین لە مـردنیـشـدا ژیان ون نابێ، زۆر سوپاس خوات لەگەڵ بێ).

هەسـتم دەکـرد شـەمـاڵێک (صـحـور) ئاسـاسـەر بە ڕۆحـیـانەتمەوە دەنێ و لاشـەی شـەکـەتی بریندارم هێـور دەکـاتەوە، ئەوکـاتەی لەسـەفـەر دەگـەڕێتـەوە دەتەوێ مرۆڤایەتی وەک نەهێنی سەیرت بکەن، هەست بکەن تۆ شتێکت پێیە، ئەوان موحتاجن پێی، نازانم ئەم گەورەییە تا کوێ لەگەڵتا دەڕوا.

هەنووکـە زەمـەنێک بەسـەر دوایین سـەفـەری مندا ڕۆیشتووە، چاخێک بەسەر فڕینمدا هاتووە.. بوومەوە بە مـرۆڤـێکی ئاسـایی. ترسنۆکـانە حـەز بە ژیان دەکـەم. غەشیمانە شیعر و گۆرانی بۆ نیشتمان دەڵێم، تۆ سەیری ئەم گـۆرانییـە بکە کـە لە خـەیاڵی سـەرخۆشێک دەچێ. (بەخـێـربێن بەرەژانەکـانی گـەڕانەوە... کـەرنەڤاڵێ بۆ پێـشـوازی ژیان ڕێک خـەن.. دەمـەوێ ئەم تەنیـاییـە کوشندەیە جێ بهێڵم و تەمەنم بەژین ببەخشم.. بۆ ئەوەی زمـان بگرین و لە باوەشی دایکمـانـدا تێـر بخـەوین. ماڵئاوا تونێلە تاریکەکانی وەهم... سەردابە درێژەکانی سەراب.. مـەرحـەبا حـەقیـقـەتی ئاو.. دەمـەوێ شان لە ڕووخاویەکانی ژیان بکەمـەوە ، باوەش بە بالیـفـەکـانی زیندەگیا بکەم.) لەسەر شەقامی ئەوشارەی (میوانداری هاوولاتیانی خۆی پێ لەکەیە) پیاسەم دەکرد.. دەستێک لە نادیارەوە.. دەسـتێکی درێژ لەهی چاخەکانی سەرەتا دەچوو.. لەژێر پەراسـووی زەمـەنەوە قـۆڵی گـرتم و هێنامیەوە ژوورەکەم.

لە دەنگی بەشی دووەمی خـۆم بەخـەبەر هاتم... پیاوەکە.. پیاوەکە.. هەستە وا نیوەڕۆیە!!.

قوتابخانه

بەکر دەروێش
(خورماتوو)

قوتابخانەکە لە پەراوێزی شاری خورماتوودا بوو، لە هۆڵێک و دوو ژووری تاریک پێکهاتبوو، باخچەیەکی چکۆڵەشی هەبوو، باخچەکە سێ دار چناری تێدا بوو، دارەکان هەمیشە لەگەڵ ڕەشەباکەدا لە شەڕێکی دەستە و یەخەدا بوون، باکە تا ڕادەیەک هەتکی کرد بوون، لق و پۆی پێیانەوە نەهێڵا بوو، دارەکان بە هاژ و هووژیان مامۆستای قوتابخانەکەیان بێزار کرد بوو، ئەو بەیانییە مامۆستاکە لەگەڵ شریقە و قلیشانی دارەکان و هاژە و گڤەی ڕەشەباکەدا هێندە شپرزە و بە پەلە لە ژوورەکەی هاتەدەر سەری و دەستێکی بەسەر قەرەوێڵەکەوە جێما، لە باخچەکەدا کەوتە سەرسمدان و کێشای بەدارێکدا و پاشەوپاش گەڕایەوە، سەری سوڕما بوو بۆ هیچ نابینێ؟ دەستی برد بۆ سەری نەما بوو، ڕاچەڵەکا و هاواری کرد: کوا سەرم؟! کەللە سەرەکەی بە غەڵبە غەڵب لە دەرگاکەوە هاتەدەرەوە، بە دیواری هۆڵەکەدا هەڵزنا و وەک کۆترێکی باڵ کراو کەوتە خوارەوە، مامۆستا هەڵی گرت و خستیە جێگاکەی خۆی، ڕووناکییەکی بۆر بەرچاوی ڕوون کردەوە، بینی قوتابییەکان لە پۆلەکەدا خڕ خەوتوون، ئەمیش بە پەلە کورسییە چکۆڵەکەی هەڵگرت و چوو لە پشت مێزەکە لێی دانیشت، ئینجا چاوێکی خەواڵووی هەڵهێناو تەماشایەکی ئەو سەری پۆلەکەی کرد بینی سەرکە (گا) یەک بە دیواری پۆلەکەدا هەڵواسراوە، گایەکی ڕەش مقنی شاخ لە خوار بوو، زەنگەڵەیەکی لە ملدا بوو، سەیری قوتابییەکانی دەکرد، کە دیتی مامۆستاکە سەیری دەکات گوتی: چییە گات نەدیوە وا سەیرم دەکەی؟ مامۆستاش بە سەرسوڕمانێکەوە وتی: هەی بەزیادم نەکرد تۆ لێرە چ دەکەی؟ گاکە وەڵامی نەدایەوە هەر خەریکی کاوێژکردنی خۆی بوو، مامۆستا دووبارە لێی پرسی: پێم ناڵێی تۆ لەم پۆلەدا چی دەکەی؟ گاکە مۆڕەیەکی لێکرد و وتی: من گابۆرم گابۆرم

نامناسی؟ مامۆستا کە ئەمەی بیست مەچەکی خستە ژێر سەری و وەک قوتابییەکان لێی خەوتەوە، هەر کە خەوی لێ کەوت و نەکەوت (گا) کە بە زرەی زەنگەڵەکەی هەڵی ساند، مامۆستا کتێبەکەی گرت بە دەسیەوە و چوو لە بەردەم سەبوورەکە ئەم شیعرەی خوێندەوە:

(ئای چەند حەزم لە بیستنی پێکەنین و لە بینینی خەندەی لێوە
چەند حەزم لە بینینی کانیاوی شاخ و ڕەز و گوڵاڵەی دەشت و کێوە
چەندم حەز لە گوڵ و بەهار گەڵای سەوزە
لە گەڕانی سەر دەریا و لە زەردەی لووتکەی بەرزە)

ئینجا ویستی کتێبە لەسەر مێزەکە دانێ و ئەم شیعرە بنووسێ، دیقەتی دا دەستی ڕاستی پەڕیوە، ناچار لێی خەوتەوە، قوتابییەکان هێشتا هەر خەوتبوون، پۆلێ سەربازی ون لە جادەکەدا بە مەشق دەڕۆیشتن، کە گەیشتنە ئاستی پۆلەکە سڵاوێکی سەربازییان بۆ مامۆستا لێداو سەرەو خوار بوونەوە، سەربازەکان پڕ چەک بوون، هەموویان لاو بوون، زۆربەیان وێنەی دڵدارەکانیان لە جزدانەکانیاندا بوو بێجگە لە وێنەی دۆست و ناسیاوەکانیان، مامۆستا هەر چۆنێ بوو لەسەر سەبوورەکە نووسی «پۆلێ سەربازی ون = بە پۆلێ باڵندەی کەشراو» تا ئێرە قوتابییەکان هەر خەوتبوون، لە پەنجەرەکەوە خۆر هاتبوو لەسەر ڕەحلەیەک لەگەڵ قوتابییەکاندا خەوتبوو (مامۆستا بە تەمای هەڵاتنی خۆری ڕۆژێکی نوێیە، کەچی جەنابی هاتووە لێرە خڕ لێی خەوتووە) پۆلە سەربازەکە بە جادەکەدا دووبارە گەڕانەوە، مامۆستا لە پەنجەرەکەوە تەماشایەکی کردن و وتی:

(ئای چەند ڕقم لە ڕەنگی ڕەش و تەقەی تفەنگە
لە دیەنی جەستەی برژاوی نێو کوورەی جەنگە
ئای چەندم ڕق لە شەڕ و برسێتی و ڕەنگی خوێنە
لە لوولەی ڕەشی تۆپی ماڵ سووتێنە).

دوا بە دوای ئەویش سەربازەکان بە یەک دەنگ ئەمەیان وت، لە دوور دەنگی ئامبولانس دەهات بەرەو قوتابخانەکە دەچوو، لەبەر دەرگای قوتابخانەکە چوار کەسی بەرگ سپی کە دوو عەرەبانەیان پێ بوو لە ئامبولانسێک دابەزین و بە پرتاو بەرەو پۆلەکە ڕۆیشتن، ئامبولانسێکی تر هات، ئەو ناوە پڕبوو لە خەڵکی بەرگ سپی، هەر عەرەبانەیەک دووسێ قوتابیان خستە سەری و هاویشتیانە ئامبولانسەکانەوە و بردیانن، باریکە خوێنێکی ڕەش لە پۆلەکەوە تا بەر دەرگای قوتابخانەکە درێژ ببووەوە، لە پۆلەکەشدا مامۆستایەکی بێ سەر و دەست وانەی بۆ کۆمەڵێ تەختەی بەتاڵ و سەرکە گایەک دەوتەوە.

منداڵ و دایک

منداڵێک لەبەر دەرگای ماڵێکدا کز و کۆڵەوار دەگری، ژنێکی عەبا بەسەر لە دەروازەیەکەوە بەرەو بازاڕ تەکان دەدات، لە دوور، لێرە، لە نێو شار گڤەی با دێت، شلیفی گەڵاکان ڕادەماڵێ، بەفر کرێوە دەکات، شۆفێرەکان زەرد زەرد لە پشتی جامی سەیارەکانیانەوە جگەرە دەکێشن و تەماشای دەروازەکان دەکەن، کابرایەک ڕۆژنامەیەک لە گیرفانی دەردەهێنێ و دەست دەکات بە خوێندنەوەی، منداڵەکە بە شوێن دایکیدا دەکەوێتە ڕێ، ژنەکە لەبەر دوکانێکدا مامەڵەی هەندێ سەوزە و میوە دەکات، ئەوەیان کیلۆی بە هەزار دینارە، ئەی ئەمەیان؟ پێنج سەت، گرانە؟ گرانە مەیکرە! ئەی چی بخۆین؟ هیچ! سێ ڕۆژە داوای دانەیە سێو دەکات، هیچ نەما داوای کات سێو نەبێت؟ کورە سەلکێ پیازی بەرێ چوزانێ کامە سێوە؟ شۆفێرێک بانگ دەکات: یەک نەفەر دەردەچین باڵا کاکە یەک نەفەرمان ماوە دەڕۆین؟ ژنەکە لە شەقامەکە دەپەڕێتەوە دەچێتە بەر دوکانێکی وردەواڵە فرۆش کابرا لە پشتی ڕۆژنامەکەوە نیگایەک دەگرێتە ژنەکە، تەزووێک بە گیانیدا دێت، سەیرێکی وێنەی ئەکتەرە شۆخەکە دەکات دیسان بە باڵای ژنەکەدا دەڕوانێ، وەرنەوە کاکە وەرنەوە سێوی چاک کیلۆی بە یەک و نیو، دوکاندارێک: هەڕاجە برام هەڕاجە وەرنەوە تەماتەی چاک و پاک، ژنەکە برێک نوقڵ و پسکێت هەڵدەگرێ بە دەستە لەرزۆکەکانی هەندێ پارەی شڕ دەدات بە دەستی کابرای خاوەن دوکانەوە، خوشکە ئەمەیانم بۆ بگۆڕە دازراوە نارەوات، چەند ساڵە هەڵتگرتووە؟ نیمە لەوە زیاترم نییە، نیتە شتەکان بگێڕەوە، دوو ڕۆژە داوای دوو دانە نوقڵ دەکات، هیچ نەما نوقڵ نەبێت؟ چووزانێ خورمایەکی بەرێ و بڵێ ئەوە نوقڵە، کابرا دەکەوێتە بەراورد کردن لە نێوان ژنەکە و ئەکتەرە شۆخەکەدا، لەم جوانترە ئەگەر جلەکانی ئەمی لەبەرکەی، ناسکە دەڵێی کێکە؟ ژنەکە نوقڵەکان دەگێڕێتەوە گێژ دەبێت، خەریکە بکەوێ، فرمێسک لە ئەوکیدا پەنگ دەخواتەوە، دوکاندارێک ئەولا خوشکم ئەولا ئەو غەرازانەت شێلا نایان بینی؟ کابرایەک بەسە کاکە بەسە ئەوڕۆ زۆر پێکەنیت برێکی بهێڵەوە بۆ سبەی، نا کاکە نا کێ دەڵێ تا بەیانی دەمێنم؟ دەمێنی بەخوا دەمێنی؟ کرێوەکە دەبێ بە ڕەهێڵە منالەکە ڕەق دەبێتەوە، شۆفێرەکە لە جامەکەوە سەر دەردێنێ: خۆت لادە دایکم خۆت لادە خۆ سەت هۆرن بە فلسێک؟ موسافرێک: خانم بازاڕی دەکا و ئەفەنیش لە ماڵدا لێی خەوتووە، ژنەکە بە هەندێ سەوزە و میوەی گەنییەوە دەگەڕێتەوە ماڵەوە، لە ڕێگا کۆمەڵێک خەڵک دەبینێ پاچ و بێڵیان پێیە و تەرمی منداڵێکیش بەسەر شانی

سێ چوارێکیانەوەیە و بەرەو گۆڕستان دەیبەن، ئەوە چییە براله ئەوە چییە کێ مردووە؟ هیچ نییە خوشکە هیچ نییە منداڵێکی هەتیوی بێ خاوەن لە دەروازەی بازاڕەکەدا ڕەق هەڵاتبوو دەیبەین دەینێژین؟!

به ڕێگاوه بەرەو تونێڵ

لە کاتێکدا هێڵی شەمەندەفەری تەمەن ویستگە بە ویستگە فارگۆنی جەستەم بەرەو تونێڵی گەورە دەبات، تازە بە تازە مەحوی گوتەنی سەرم وەک منداڵ بۆ شنەی ژیان گڕوگاڵ دەکات، دەنگێک کە هەر لەوانەیە دەنگی ڕوحی خۆم بێت پێم دەڵێت: گەلحۆ تازە لەم ئاخر و ئۆخرەی تەمەندا بە تەمای چیت؟ تۆیەکی بەرخۆر کە لە هەموو تەمەنتدا هەر خەریکی خواردن بووی، مەگەر خودا بزانێ تاکو ئێستا چەند فەردە نان و برنج و ساوەرت خواردووە؟ چەندان تەنەکە ڕۆن و شەکر و چایی و چەندان سەبەتە میوەت خواردووە؟ چەندان دەست جل و بەرگی باڵەت دڕیوە؟ لە هەڵەگەڕی ئەملاو ئەولادا چەندان جووت پێڵاوت دڕیوە؟ لە چەنەبازی و مشتومڕی بێ هودەدا سێ تاقم ددانت فڕێ داوە؟ لە تەماشا و بینینی دەیان دیمەنی قەڵپ و ناڕێکدا، چەندان چاویلکەت گۆڕیوە؟ تازە چی بە چی دەکەی! تۆ چیت؟ کام داهێنان و شاکار و خێر و بێرت؟ تۆ سەرباری، جگە لە پیس کردنی ژینگە چیت پێ هەڵدەسووڕێ! تەقە تەقی فارگۆنی شەمەندەفەرەکە نێو بە نێو بە ئاگات دێنێتەوە، لە چاڵاوی ئەو زەلکاوەت قورتار دەکات، کەچی زۆری پێ ناچێ دووبارە تێی دەکەویتەوە، مەلە قرغنەکانی نێو مێشکت هەڵبەزو دابەزیانە دەیانەوێ لەو تاریکستانە بێنەدەر، کەچی قووڵی ئەو بیرە ڕێگایان پێ نادات، ئاوڕێک لە ڕابردووت دەدەیتەوە، جگە لە پەرێزێکی پڕ لە دڕک و دەغەڵ چی تر نابینی، گەرووت وشک و تفت و تاڵە، بۆچۆڕێ ئاوی خواردنەوە، بە چنگ دەکەویتە هەڵکەندنی تەڕاییەکەی بەر پێت، جگە لە گوێلێ قوڕاو هیچی ترت گیر نابێ، پەنجەت لە قوڕگت هەڵدەخەی دەتەوێ هەناوت دەربێنی، هەست بە ئازار دەکەی، بەملا و بەولای خۆتدا دەکەویتە سەر ڕاوەشاندن، حەز و ئارەزووەکانت لە پیرە فارگۆنی جەستەت دێنەدەر و بە پەیژەکانی تەمەندا دادەگەڕێن، بۆ زیاتر دڵنیا بوون سەر لە نوێ ڕۆژەکانی تەمەنت بەسەر دەکەیتەوە، تا چاوبڕکات سەرابە و لەو سەریشەوە تونێڵێکی گەورەیە، لە ناخی خۆتدا دەڵێی خۆ ئەم دەنگە ڕاست دەکات! ئینجا لە گیرفانەکانتدا لە کلیلێک دەگەڕێی دەرگای ژیانێکی تازەت بۆ بکاتەوە تا بتوانی دوو ڕۆژ زیاتر بژی، کەچی خۆشت نازانی ئەم داکۆکی کردنەت لە چییە؟ خۆ تۆ لەم ژینە چ ئۆخەیەکت نەکرد، ئەدی ئێستا بۆچی وا توند بە هەردوو دەست ژیانت گرتووە و دەتەوێ ڕۆژێک زیاتر بژی؟ ئەم بنیادەمە گیانەوەرێکی سەیرە؟ بۆ بوون و نەبوون هەزار بیانووی پێیە، بۆ ڕەوا بوونی مەینەتی و نەداری و ئێش و ئازارەکانی ژیان هەزار و یەک پاساو دەهێنێتەوە، تۆش یەکێکی لەم خەڵکەی دەتەوێ بە هەر هیمەت و قیمەتێک بووە دوو ڕۆژ زیاتر بژی! تۆ دەست بەرداری ژیان نابیت، دەتەوێ پەردەیەکی سپی بەسەر ڕابردووتدا بدەی و سەر لە نوێ لە نووکەوە دەست پێ بکەیتەوە، ئەم جارەیان دەتەوێ کەسێکی تر بیت، کەسێکی سپی پۆشی نوورانی، کەسێکی تازە بابەت، ڕووخۆش و بە ماریفەت، داهێنەر، بزەیەک دەتگرێ، بزەکە دەبێتە پێکەنین، پێکەنینەکە دەبێتە قاقا، قاقا بە خۆت پێدەکەنی، لە پڕ دەدەی لە پڕمەی گریان و تاوێکی چاک دەگری، کاتێک چاو هەڵدەبڕی چوار تەنیشتت تاریکییە، کۆمەڵێ چاوی زیت و زەق تەماشات دەکەن، خەریکە بتۆقی، هەی پێی لێ دەکەی و هەڵدێی، بۆکوێ دەڕۆی تاریکییە، لە سیپەیەکدا پریازگەکانی عومر دەگەڕێی، منەی دەنکێ چکلێت دەکەی، تامی دەمتی پێ خۆش کەی، لەغاوەی دەمت گەچۆڕی سپی هەڵداوە، لێوت چەندان قەتماغەی بەستووە، نەک بە دەنکێ چکلێت بەڵکو بە چەندان گلاس شەکراویش تازە شیرین نابێ، کەچی سەرت هەر شنە شن دەکا و هەر بە تەمای لە نووکەوە دەست پێ بکەی، ئاوات دەخوازی ئینسان وەک دار وا بوایە، هەرکە بیان بڕیبا ئەو لە کرۆکەوە وەچەیەکی تازەی بکردایەتەوە، نەمامی ساوای شین و کەسک، داخی گرانت هەر ئەمە بوو، ئەو شەوە ئەنۆزت نەکرد، بەدەم گینگڵ دانەوە شەبەقت کردەوە، کە دەستت لەسەر چاوت دانا، بینیت وا دوور تونێڵێکی گەورە دەمی کردۆتەوە، شەمەندەفەری تەمەنیش لە ئانوساتی نقوم بووندایە، بە پەلە خۆتت کۆ کردەوە و ئەو چەند جڕو جانتایەی پێت بوو، هەڵت گرت و بەرەو دەرگای واگۆنەکە چووی، دەتویست بە پەلە دابەزی، کەچی پیرە شەمەندەفەر وا توند دەڕۆشت، بواری دابەزینی نەدایت، بەو ئومێدەی لە نزیکترین ویستگە دابەزی، کەوتیتە تەماشا کردنی دیمەنەکانی لا ڕێگاکە، بێ ئەوەی بزانی، تازە هیچ ویستگەیەک لەسەر ڕێگا نەماوە و بۆ گەیشتن بە تونێڵی گەورەش تەنیا چەند ساتێک ناوە، خوێندنەوەی چیرۆکەکەت پێ تەواو نەکرا، جگەرەیەکت داگیرسان و کەوتیتە بیر کردنەوە لە پاڵەوانی چیرۆکەکە، لە کەسێک دەچێ دەیناسی و بیرت نایەتەوە کێیە، بیرت لە ژیاننامەی زۆر کەس کردەوە، بەڵام نەتدۆزییەوە، کەچی دڵنیایی ئەمە ژیاننامەی کەسێکە دەیناسی، کێیە بیرت نایەتەوە، دووبارە زۆر کەست بەسەر کردەوە بێ سوود بوو، وەلێ خۆتت لەبیر نەبوو بۆیە نەتناسییەوە.

گا

غولام حوسێن ساعیدی
و/ لە فارسییەوە: جەلال مەلەکشا
(بۆکان)

(١)

ژنەکەی مەشەدی حەسەن کە هاتە دەرەوە، تاو تازەکەوتبوو. ئیسلام داشقەکەی هێنابووە قەراخ ئەستێرەکە، چاوەڕوان بوو لەگەڵ کوێخا بڕۆن بۆ «خاتووتناوا» بۆ پرسەی خوشکی مەشەدی عەنایەت. کوێخا چوو بوو بۆ ماڵی مەشەدی بابا. دەیانویست ئەویش لەگەڵ خۆیان ببەن، بەڵام مەشەدی بابا بڕوبیانووی دەهێنایەوە. ئاخر مەشەدی عەنایەت لەگەڵی خراپ بوو. دەیویست بە هەر لەون بووە خۆی لە چنگ کوێخا ڕزگار بکا... لە پڕ دەنگی شینوشەپۆڕی ژنەکەی مەشەدی حەسەن-ییان لە قەراخ ئەستێرەکە بیست.

مەشەدی بابا گوتی: «بەڕاست ئەوە کەسێ خەریکە دەگری.»

بەپەلە لە نەردیوانەکەوە سەرکەوت و لە کونی سەر دەرکەوە بۆ دەرەوەی ڕوانی. ژنەکەی مەشەدی حەسەنی دیت کە چارشێوە ڕەشەکەی لە گەردن ئاڵاندووەو لە قەراخ ئەستێرەدا لەسەر خۆڵ و خاک پانەوە بووەو لە خۆی دەدا و دەگری و ئیسلام هاتووە نوشتاوەتەوەو لێی دەڕوانێ.

کوێخا پرسی:

چ باسە؟

مەشەدی بابا گوتی:

- خێزانی مەشەدی حەسەن لە قەراخ ئەستێرەکەدا لە خۆی دەدا و دەگری.

کوێخا پرسی:

- بۆ...؟

مەشەدی بابا گوتی:

- جا من چووزانم؟ بڵێی مەشەدی حەسەن شتێکی لێ نەهاتبێ؟

کوێخا گوتی:

- مەشەدی حەسەن لە ئاوایی نییە، چووە بۆ سەیداوە

بۆ سەپانی.
مەشەدی بابا گوتی:
– ئەی ئەو زایفە شێت بووە وا خۆی لەتوپەت دەکا؟
کوێخا سەری بەرزکردەوەو گوێچکەی شل کرد. ژنە وەها دەینالآند کە کوێخا ئیتر تاقەتی نەگرت و بە هەشتاو بەرەو دەرکە و مەشەدی باباش هەروا لەسەر نەربوانەکە ڕاوەستا بوو و سەری لە کونەکەوە دەرهێنا بوو.
کاتێ کوێخا گەیشتە لای ئەستێر، هەموو «بەیەلی»یەکان ڕژانە دەرەوەو بەسەر سوڕماوی گوێ بیستی گریانی ژنەکەی مەشەدی حەسەن بوو بوون. ئیسلام نوشتابۆوەو بەردەوام دەیپرسی:
– چ بووە.. ناتەوێ بڵێی؟
ژنەکەی مەشەدی حەسەن بەهاوار دەیگوت:
– وەی وەی وەی، قوڕ چوو بەسەرما، قوڕ چوو بەسەرما... نەنە خانم و کوێخا لە پێش و دوای ئەوان هەموو بەیەلییەکان کۆبوونەوە دەوریان.. لەسەر ئاوی ئەستێرەکە لاشەی مریشکێکی مردارەوە بوو مەلەی دەکرد، ماسییەکان دەورەیان دابوو و چەوریی لەشی کە لەسەر ئاوەکە بەڵاوە بوو بوو قووت دەدا. نەنە خانم تا گەیشتە لای ژنەکەی مەشەدی حەسەن، لەبەرانبەرییەوە بە چیچکانەوە دانیشت و گوتی:
– مەشەدی توویا، مەشەدی تووبا، چ قەوماوە؟
ژنەکەی مەشەدی حەسەن هەر کە دەنگی نەنەخانمی بیست لەسەر عەردەکە خۆی درێژ کرد... دەموچاوی چووە یەک و لووتی تیرەکەی بەست، دوو زنجیرە فرمێسک لە چاوەکانییەوە داباری.
کوێخا چەمایەوەو پرسی:
– نەنە خانم، چ باسە؟ ها؟ مەشەدی حەسەن شتێکی لێ هاتووە؟
نەنە خانم گوتی:
– بچنە ئەولاوە.. دڵی بووراوەتەوە، حاڵی باش نییە، پیاوەکان بچنە ئەولاوە.. داکوتە پەڕۆیەک ئاوردەن و بیدەن بە من.
خوشکی عەبباس کوتەپەڕۆیەکی سووتاند و دای بە نەنە خانم. نەنە خانم پەڕۆکەی لوولە کرد.. بڵێسەی ئاور لە نێو پەڕۆکەدا کوژایەوەو دووکەڵێکی بۆن ناخۆش هاتە دەرەوە، پیاوەکان چوون و لە ژێر دارەبیدا کۆبوونەوە. ئافرەتان هاتن و ژنەکەی مەشەدی حەسەنیان دەورەدا.
نەنە فاتم گوتی:
– دەستەکانی بگرن، دەستەکانی بگرن و تەکانی بدەن.
دوو ژن دەستەکانیان گرت وتەکانیان دا. نەنە خانم پەڕۆکەی بردوو گرتییە ژێر کەپۆی- دوای هێندێ مەشەدی تووبا چاوەکانی کردەوەو بۆ ئەو لاو ئەو لای خۆی ڕوانی. لە پڕێکدا هەڵستا و دیسان دەستی بەگریان کردەوەو بەدەنگی بەرز دەینالآند:
– وەی وەی، قوڕچوو بەسەرما.
پیاوەکان نزیکتربوونەوە. کوێخا هات و لەلای نەنە خانم ڕاوەستا و پرسی.
– لێی بپرسە بزانە مەشەدی حەسەن شتێکی بەسەردا هاتووە؟
نەنە خانم گوتی:
– ئێستا چۆڕێ ئاوی بۆ بێنن بخواتەوە، ئاو نەخواتەوە ناتوانی قسە بکات.
کوێخا سەری بردە نزیکتر و لە ژنەکەی مەشەدی حەسەنی پرسی:
– خوشکە، مەشەدی حەسەن سەلامەتە؟
یەک لە ئافرەتان کاسەیەکی ئاوی هێنا. نەنە خانم کاسەی ئاوەکەی وەرگرت و گوتی:
– ئاو بخۆرەوە... ئاوبخۆرە با بتوانی قسە بکەی.
ژنەکەی مەشەدی حەسەن ئاخیزێکی کرد و گوتی:
– بەبێ ئاو خواردنەوەش دەتوانم قسە بکەم.. قوڕچوو بەسەرما، دەزانن؟
ئیسلام ڕووی دەمی لە پیاوەکان کردو گوتی:
– حوکمەن مەشەدی حەسەن شتێکی بەسەرهاتووە.
پیاوەکان سەریان لەقاند. نەنە خانم کاسەی ئاوەکەی دایە دەست خوشکی عەباس و بە سەرسوڕماوی گوتی:
– بەبێ ئاو خواردنەوە چۆن دەتوانێ قسە بکا؟

(٢)

پیاوەکان نزیکتر و ژنەکان دوورتر بەدەوری ژنەکەی مەشەدی حەسەن-دا ئاڵقەیان بەستبوو و چاوەڕوان ڕاوەستان. مەشەدی بابا لە کونی سەر دەرکەکەوە هاواری کرد:
– مەشەدی ئیسلام! مەشەدی ئیسلام! چ باسە؟
ئیسلام بەدەست ئاماژەی کرد کە بێدەنگ بێ... هەموو نوشتابوونەوە. ژنەکەی مەشەدی حەسەن بەلۆی چارشێوەکەی فرمێسکەکانی سڕییەوەو گوتی:
– گا، گایەکەی مەشەدی حەسەن دوێنێ شەو مردارەوە بووە!
پیاوەکان بەسەر سوڕماوی لە یەکتریان ڕوانی. نەنە

خانم هەڵسایە سەر پێ و گوتی:
- چی؟ چیت گوت؟
مەشەدی تووبا گوتی:
- بەیانی کە چووم ئاوی بۆ ببەم، دیتم لەسەر عەردەکە درێژ بووە و چوار پەلی ڕەق بووەو دەمی پڕ لە خوێنە.
پیاوەکان وەرچەرخان و بۆ ماڵی مەشەدی حەسەنیان ڕوانی.. ئافرەتان کەوتنە چپە و سرتە و نەنە فاتم گوتی:
- یا ئیمامی زەمان!
نەنە خانم پرسی:
- ئاخر بۆ؟.. مەگین نەخۆش بوو؟
مەشەدی تووبا گوتی:
- نا. هیچی نەبوو. شەوچووم سەرم لێدا، زۆریش بەکەیف بوو.. خەریک بوو ئالفی دەخوارد.
بابە عەلی لە نێو پیاوەکاندا گوتی:
- داخوا چاویان لێ نەداوە؟
ئیسلام گوتی:
- چاولێدان.. کێ ئەو کارە دەکا؟
بابە عەلی گوتی:
- ئێوە نازانن. خوا هەمووومان لە چاوی بەد بپارێزێ.
نەنە خانم ئاخێکی هەڵکێشا و گوتی:
- ئامین یا رب العالمین.
کوێخا کۆخەیەکی کرد و کلاوەکەی لەسەری هەڵگرت و دەستێکی هێنا بەسەریدا و گوتی:
- ئاخۆ مار پێوەی نەداوە؟
مەشەدی بابا لە کونی سەرووی دەرکەکەوە هاواری کرد:
- مەشەدی ئیسلام، مەشەدی ئیسلام، چ باسە؟
ئیسلام بە دەست ئاماژەی کرد کە بێ دەنگ بێ.
مەشەدی تووبا دەستەکانی بەرز کردەوەو بە پاڕانەوە گوتی:
- ئێستا چ بکەم. قوڕی کوێ بکەم بەسەرما؟
کوڕی مەشەدی سەفەر بەدەنگی بەرز گوتی:
- چ بکەی؟ هیچ ... خۆ ئیتر تا قامی قیامەت زیندوو نابێتەوە.
کوێخا ئاوڕی دایەوەو مۆڕەیەکی لێ کرد. دیسان ژنەکەی مەشەدی حەسەن گوتی:
- ئاخر من چی بکەم. ئەگەر مەشەدی حەسەن بێتەوەو ببیسێ گایەکەی مردووە دەستبەجێ دڵی ڕادەوەستێ و دەمرێ.
ئیسلام سەری وەرگێڕا و بۆ جادە چۆڵەکەی ڕوانی و مەشەدی بابا کە تازە هاتبوو لە ئیسلامی پرسی:

- چ بووە؟ چ باسە؟ مەشەدی ئیسلام؟
ئیسلام گوتی:
-وست بە!
کوێخا کلاوەکەی نایەوە سەری و ڕووی دەمی لە ئیسلام کردو گوتی:
- ڕاست دەکا. ئەگەر مەشەدی ئیسلام بێتەوەو بزانێ گایەکەی مردووە، دەزانی چی لێ دێ؟
ئیسلام گوتی:
- جا چ بکەین؟
کوێخا گوتی:
- من نازانم. تۆ باشتر دەزانی.
ئیسلام چووە سەر بەردە ڕەش و گوتی:
- کوێخا دەڵێ کەس بە مەشەدی حەسەن نەڵێ گایەکەی مردووە.
کوڕی مەشەدی سەفەر گوتی:
- کەس پێی ناڵێ، بەڵام کاتێ خۆی بێتەوەو گایەکەی نەبینی بۆ خۆی دەزانێ مردووە. وا نییە مەشەدی حەسەن؟ وانییە مەشەدی بابا؟
ئیسلام کە لەسەر بەردەڕەشی تاتەشۆر ڕاوەستا بوو بەسەر سوڕماوییەوە گوتی:
- ڕاست دەکا کوێخا ئەگەر مەشەدی حەسەن بێتەوەو بزانێ گایەکەی نەماوە جا ئەو جار چ بکەین؟
کوێخا لە ژێر لێوەوە گوتی:
- جا ئەو جار چ بکەین؟
ئیسلام دیسان بەدەنگی بەرز بە جەماعەتی گوت:
- کوێخا دەڵێ کەس بە مەشەدی حەسەن نەڵێ گایەکەی مردووە. خێزانی پێی دەڵێ گایەکە...
کوڕی مەشەدی سەفەر پەڕییە نێو قسەکەی ئیسلام گوتی:
- پێی دەڵێ گایەکە مردووە!
هەموو بێدەنگ بوون. ئیسلام لەسەر بەردە ڕەشەکە هاتەخوار و گوتی:
- ئێستا چ بکەین کوێخا؟
کوێخا گوتی:
- وەڵاهی من نازانم چ بکەین.
ئیسلام وەرچەرخاو ڕووی لە پیاوە واق وڕماوەکان کرد و گوتی:
- کوێخا دەڵێ چەند کەسێکتان وەرن بچینە ماڵ مەشەدی حەسەن بزانین چی لە گایەکە بکەین.
مەشەدی بابا هەر کە ئەمەی بیست چووە قەراخ ئەستێرەکە و بە چێوەکەی دەستی، خۆی خەریکی

دەرهێنانی لاشەی مریشکە مردارەوە بووەکە کرد.

(٣)

ئیسلام و کوێخا و عەباس و قژسوور کەوتنە دوای مەشەدی تووبا و چوونە ماڵی مەشەدی حەسەن. لیزگی هەتاو لە کلاورۆژنەی بانەوە ئالا بووە کوڵەکەی نێو تەویلەکە و فانۆسێکی دووکەلاوی و تەنافێکی چلکنی روون کردبووەوە گایەکەی مەشەدی حەسەن لە نێوە ڕاستی تەویلەکەدا کەوتبوو چوار پەلی وا درێژ کردبووەوە وەک بڵێی پیاوێکی ماندوو نووستووە. چاوە دروشت و نیوە ئاوەلاکانی لە کونەکانی سووچی دیوارەکەی دەڕوانی. دەمی پڕ لە خوێن بوو. وەک تەنافێکیان گەلاڵە کردبێ و لە گەروویان تەپاند بێ.

کوێخا چووە پێش و نوشتایەوەو لە چاوەکانی گایەکەی ڕوانی... دوای کوێخا ئیسلام و ئیسماعیل هاتنە پێش و لە تەنیشت گایەکە دانیشتن. سمایل بە چوکلەیەک تەنافە خوێناوییەکەی نێو دەمی گایەکەی تێکدا. دەنگێکی خنکاو لە گەرووی گایەکەوە هاتەدەر و هێندێ لە خوێنەکە بە قوڵە قوڵ چووە خوارەوە.

مەشەدی تووبا گوتی:

- دەبینی کوێخا چ قوڕێ چووە بەسەرما... دەبینی سمایل؟ دەبینی مەشەدی ئیسلام.. ڕۆژە ڕەشیمان دەبینی؟

کوێخا گوتی:

- ئیتر خەم و خەفەت کەڵکی نییە. دەبێ چ بکەین؟

ئیسلام گوتی:

- ئیتر کار لە کارترازاوە. ئێستا دەبێ ئاگامان لە مەشەدی حەسەن بێ سەدەمەیەک لە خۆی نەدا.

سمایل کۆخەیەکی کرد و گوتی:

- مەشەدی حەسەن ئیتر نابێتەوە بە بەشەر .. لەمە زیاتر ناتوانی... ژنەکەی مەشەدی حەسەن دانیشت و پاڵی دا بە کۆڵەکەی گەورەکە و دەستی بەگریان کرد.

ئیسلام گەڕایەوەو بە سمایلی گوت:

- بە خوشکت بڵێ نەگری پێی بڵێ کارێکی وانەکا مەشەدی بزانێ.

سمایل لە بەرانبەر مەشەدی تووبا بە چیچکانەوە دانیشت. چەپۆخەکەی دەرهێنا و چاخی کردو گوتی:

- خوشکە، مەشەدی ئیسلام دەڵێ مەگری. کوێخاش دەڵێ مەگری.. هانێ قومێک لەو چەپۆخەدە با حاڵت باش بێ.

مەشەدی تووبا قوڵپەی گریانەکەی خواردەوەو چەپۆخەکەی وەرگرت. سمایل گەڕایەوە بۆ لای پیاوەکان.

کوێخا دەورێ لاشەکەی داوەو گوتی:

- بریا چەند کەسێکمان لەگەڵ بایە.

ئیسلام گوتی:

- دەتانەوێ بیبەنە کوێ؟

سمایل گوتی:

- کەوڵی دەکەین دوایی دەیبەین.

ئیسلام گوتی:

- پێش هەموو شتێ بڵێن بزانم مەشەدی حەسەن کەی دەگەڕێتەوە.

ژنەکەی مەشەدی حەسەن لەگەڵ قوڵپەی گریاندا گوتی:

- ئەورۆ دێتەوە. ئەورۆ حەتمەن دێتەوە.

ئیسلام لە پاڵ دیوارەکەدا، دانیشت و کلاوەکەی لەسەر داگرت و دەستێکی هێنا بەسەریدا و گوتی:

- کەوڵی ناکەین مەشەدی حەسەن لە پڕ بگاتەوە، پیس دەقەومێ.

سمایل گوتی:

- وایە. ڕاستە.

قژ سوور هات و لای پیاوەکانەوە ڕاوەستاو گوتی:

- دەیبەین لە دۆڵ فڕەی دەدەین.

ئیسلام گوتی:

- باش نییە دەچێ دەیدۆزێتەوە.

کوێخا دوای کۆخەیەک گوتی:

- وایە، مەشەدی ئیسلام هەموو ڕۆژێ لە دۆڵەوە دەچێ بۆ مەزرا.

ئیسلام و سمایل پێکەوە گوتیان:

نا نایبەینە ئەوێ.

کوێخا دیسان کۆخی و گوتی:

- بە عەرەبانە دەیبەن و دەیخەینە دۆڵی شۆر.

ئیسلام کلاوەکەی جێبەجێ کردو گوتی:

- دۆڵی شۆر؟ یانی دەڵێ بیبەینە ئەوێندەرێ؟

کوێخا گوتی:

- با، بیبەینە ئەوێندەرێ.

ئیسلام نەختێ چووە نێو فیکر و گوتی:

- نا کوێخا نایبەینە دۆڵە شۆر..چونکە مقۆ مقۆ دەکەوێتە نێو خەڵک خەبەرەکە دەگاتە گوێی مەشەدی حەسەن.

کوێخا گوتی:

- ئەی چ بکەین؟

ئیسلام هەستا. ئاجورەکانی کونی دیواری تەویلەکەی لابرد، تاو کەوتە نێو تەویلە و ئاخوڕ و لاشەی گایەکەی

ڕوون کردەوە. ژنەکەی مەشەدی حەسەن چارشێوەکەی توند بەخۆوە پێچا و کۆخی.
ئیسلام گوتی:
– مەشەدی خانم، بیرەکەتان لە کوێیە؟
ژنەکەی مەشەدی گوتی:
– لەو گۆشەیە ئاماژەی بۆ بەر ئاخوڕەکە کرد.
ئیسلام گوتی:
– زۆرباشە، دەیهاوینە نێو بیرەکەوە. هەستا و کڵاوەکەی داگرت و لەسەر ئاخوڕەکەی دانا... پیاوەکانیش هەستان.
ئیسلام ڕووی کردە قژ سوور و گوتی:
– ڕاکە برۆ بێڵ و قوڵەنگەکەیماڵی کوێخا بێنە.
قژ سوور وەک با تێی تەقاند. پیاوەکان کڵاوەکانیان لەسەر ئاخوڕەکە دانا. هاتن و لاشەی گایەکەیان دەورەدا... شتێک لە گەرووی گایەکەدا فیتۆکەی لێدەدا. کە باش سەرنجیان دا، تەنافە خوێناوییەکانیان دیت کە دیسان هاتوونە سەرو دەمی گایەکەیان پڕ کردبووەوە.

(٤)

خاکی سەر بیرەکەیان هەڵداوە. ئیسلام بەردێکی هاوێشتە نێو بیرەکە و هەموو گوێچکەیان شل کرد. دوایی هەستان و گەڕانەوە بۆ لای گایەکە. ئیسمایل پرسی:
– داخوا زۆرمان پێ دەشکێ هەڵیگرین.
ئیسلام گوتی:
– هەڵیناگرین. کێشی دەکەین تا لای بیرەکە.
هەر پێنج کەسیان قاچ و کلکی لاشەی گایەکەیان گرت و بە ڕاکێشان بردیانە لێوار بیرەکە. ئیسلام و سمایل لەمبەر و کوێخا و قژ سوور و عەباس لەوبەر بیرەکەوە ڕاوەستان. قاچەکان و کلکی لاشەکەیان خستە سەر بیرەکە.
ئیسلام گوتی:
– ئێوە ئاگاتان بێ، من و سمایل لەسەرەوە پاڵی پێوە دەنێین.
کوێخا و لاوی قژ سوور دانیشتن و پێیان نایە سەر کەلاکەی لاشەکە و چاوەڕوان مان. ئیسلام و سمایل چوونە سەر و لاشەکەیان بەرەو نێو بیرەکە پاڵ پێوەنا. سمایل گوتی.
– ئاگاتان بێ کەوشەکانتان نەکەوێتە نێو بیرەکە.
ئیسلام گوتی:
– ئاگاتان لە خۆتان بێ نەکەونە نێو بیرەکە.
کوێخا و عەباس و قژ سوور ترسان و نەختێ کشانە دواوە.. لاشەکە هێندێ تر ڕۆچوو. هەموو بەپێ کەپەڵ و کەلاکەیان فشار دەدا. سەر ئەنجام لاشەی گایەکە لە حاڵێکدا دەستەکانی بەرەو ئاسمان هەڵبڕا بوون، بەچاوە نیوە ئاوەڵاکانییەوە ڕۆچووە نێو بیرەکە و هەر پێنج پیاوەکە لە لێو بیرەکە نوشتانەوە، هەمهەیەک لە نێو تاریکیدا دەبیسترا و سەرئەنجام دەنگێ وەک دەنگی ڕووخان هات وەک بڵێی سەر خیگەیەک بکرێتەوە.. ڕژاو ڕژاو تەواو بوو.

(٥)

کاتێ مەشەدی حەسەن هاتە ماڵەوە، عەباس و خوشکی لەلای مەشەدی تووبا دانیشتبوون و سەر قاڵی قسە و باس بوون. مەشەدی حەسەن خورجەکەی لەبەر پەنجەرەکە دانا و کەوشەکانی دەرهێنا و لەگەڵ عەباس چاکوچۆنی کردو بە ژنەکەی گوت:
– ئەرێ ئاوت بە گاکە داوە؟
مەشەدی تووبا وەڵامی نەدایەوە. مەشەدی حەسەن گوتی:
– ئەگەر ڕۆژێ خۆم لەم کاولبووە نەبم ئەو بێ زمانە لە تینوویەتی دەمرێ.
دەستی دایە سەتڵی سەر سەکۆکە و بەڕاکردن چووە دەرەوەو لە ئەستێرەکە سەتڵەکەی پڕ کرد. ئیسلام داشقەکەی شووشتبوو و خەریک قایم کردنی ملبەندەکان بوو کە چاوی بەمەشەدی حەسەن کەوت بەدەنگی بەرز سڵاوی لێ کرد و گوتی:
– مەشەدی حەسەن ئەوە کەی هاتییەوە؟
مەشەدی حەسەن گوتی:
– هەر ئێستا هاتمەوە ئەو ژنە نەفامە ئاوی بە گایەکە نەداوە حەیوانی خودا، خەریکە لە تینوویەتی دەمرێ.
ئیسلام بەرەو لای مەشەدی حەسەن هات و پرسی:
– ئاوی بەگایەکە نەداوە؟
مەشەدی حەسەن گوتی:
– ئا، خەریکە دەمرێ.
ئیسلام گوتی:
– تۆ گایەکەت دیت؟
مەشەدی حەسەن گوتی:
– نا، نەمدیتووە، بەڵام دەزانم لە چ حاڵ و ڕۆژێکدایە.
ئیسلام گوتی:
– مەگەر پێی نەگوتی؟

مەشەدی حەسەن سەتڵەکەی لە ئاوی ئەستێر پڕ کردو گوتی:
- چی پێ نەگوتم؟
ئیسلام دوای کۆخەیەک گوتی:
- ئاخر مەشەدی سمایل چووە بەدوایدا.
مەشەدی حەسەن گوتی:
- بەدوای کێ چووە سمایل؟
وە بە پەلە بەرەو ماڵ کەوتە ڕێ. ئیسلام لە حاڵێکدا شان بەشانی مەشەدی حەسەن هەنگاوی هەڵدەگرت گوتی:
- بەدوای گایەکە. مەگەر پێی نەگوتی دوێنێ شەوێ ڕای کردووە.
مەشەدی حەسەن بە واق وڕماوی ڕاوەستاو پرسی:
- کێ ڕای کردووە؟
ئیسلام گوتی:
- چ نەبووە. حەتمەن لەم دەوروبەرانەیە... هەر جۆرێ بێ دەیدۆزنەوە.
مەشەدی حەسەن پرسی:
- کێ ڕای کردووە؟ سمایل؟
ئیسلام گوتی:
- نا، گایەکە، گایەکە هەڵاتووە.
مەشەدی حەسەن پای بۆ هەڵگرت و بەڕاکردن بەرەو ماڵ بووەوە... بەدەم ڕاکردنەوە ئاو لە سەتڵەکە دەپرژاو دەرپاچەی پاتۆڵەکەی تەڕ دەکرد و بەردەوام هاواری دەکرد:
- درۆیە... گایەکەم دەرناچێ.. گایەکەی من هەڵنایە.. درۆ دەکەی.
ئیسلام گوتی:
- دەیدۆزنەوە. دەیدۆزنەوە... ئەو شەو، هەر ئەو شەو دەیدۆزنەوە.
کاتێ گەیشتنە لای تەویلەکە، مەشەدی حەسەن ڕاوەستا و سەتڵە ئاوەکەی دانا. چەند ساتێ چوو دەفیکرەوە. دەستێکی بە دەرپاچەی پاتۆڵەکەیدا هێنا... چاوەکانی نووقاندو دەرکەی تەویلەکەی کردەوەو بۆنی نێو تەویلەکەی کرد و گوتی:
- دەرنەچووە... بەخوا دەرنەچووە... لێرەیە... لێرەیە.
ئیسلام گوتی:
- وایە مەشەدی حەسەن خۆت سەخڵەت مەکە.. گایەکە دەرنەچووە.
مەشەدی حەسەن پاڵی دا بەدەرکەی تەویلەکەوەو گوتی:
- هەر لێرەیە.. بۆنی دەبیسم.. مەشەدی ئیسلام ناتەوێ ئەو ئاوەی پێ بدەی؟
ئیسلام گوتی:
- ئەی چۆن، هەر ئێستا دەیدەمێ.
سەتڵەکەی هەڵگرت و چووە نێو تەویلەکە. مەشەدی حەسەن هەروا ڕاوەستا بوو و نەدەوێرا بۆ ناو تەویلە بڕوانێ.. دەنگی پێی ئیسلامی بیست کە چووە بەر ئاخوڕەکەو دەنگی گایەکەی بیست کە قەپۆزی بردە نێو سەتڵی ئاوەکە. کاتێ ئیسلام هاتە دەرەوە، مەشەدی حەسەن هەروا پاڵی بەدەرکەکەوە دا بوو و لە خۆشحاڵیدا دەگریا.

(٦)

لای ئێوارە، ئیسلام و کوێخا و قزڵ سوور و مەشەدی جەبار و عەباس هاتن بۆ بەر ماڵی مەشەدی حەسەن پاپاخ و بزنە ڕەشەکەی ئیسلامیش لە پێشەوەی هەموان. مەشەدی تووبا کاتێ جەماعەتەکەی بینی بە پێخاوەسی ڕای کردە دەرەوە.
ئیسلام گوتی:
- هاتووین چاومان بە مەشەدی حەسەن بکەوێ. حاڵی باشە؟
مەشەدی تووبا هاتە پێشتر و ئاماژەی کرد کە هێواشتر قسە بکەن.
ئیسلام دیسان پرسیاری کرد:
- لە چیدایە؟ چی دەکا؟
مەشەدی تووبا گوتی:
- هیچ، دەڵێ گایەکەی هەڵنەهاتووە.. دەڵێ گایەکەی من قەت هەڵنایێ هەر لێرەیە، درۆم لەگەڵ دەکەن.
کوێخا گوتی:
- نەچووەتە نێو تەویلە؟
مەشەدی تووبا گوتی:
- نا، نەچووە، ئەوەتە، لەسەربانی تەویلە دانیشتووە.. نایبینن؟
پیاوەکان بۆ سەربانی تەویلەیان ڕوانی. مەشەدی حەسەن دانیشتبوو و ئەژنۆکانی لە باوەش گرتبوو.
ئیسلام گوتی:
- باشە ئێستا چ بکەین؟
کوێخا گوتی:
- بچین قسەی لەگەڵ بکەین.
ئیسلام گوتی:

- پێی بڵێین گایەکەی لەوێ نییە.
مەشەدی تووبا گوتی:
- هەروا لەوێ دانیشتووە هەر پێدەکەنێ و دەگری و دەڵێ گایەکەم هەر لێرەیە.. درۆم لەگەڵ دەکەن.
جەماعەت هاتنە نێو حەوشە و چوونە سەر کۆگای خاکی بەر تەویلەکە، ڕیزیان بەست و لە کەڵکە پاسارەکەوە سەریان بەرز کردەوە. مەشەدی حەسەن ئاوڕی دایەوە کاتێ ڕیزی سەری پیاوەکانی دیت یەکەم جار ترسا، بەڵام کە باش لێیان ورد بووەوە، نەختێ خزایە پێش و چوار مەشقی دانیشت و گوتی:
- مەشەدی ئیسلام. زۆر خراپی چ دوژمنایەتییەکت لەگەڵ من هەیە. بۆ درۆم لەگەڵ دەکەی؟
ڕووی کردە کوێخا و گوتی:
- کوێخا پێی بڵێ مەگین باوکیم کوشتووە..! لێی بپرسە.. لە مەشەدی ئیسلام بپرسە نیوەڕۆ ئەو درۆیەی بۆ لەگەڵم کرد.. خۆ من خراپییەکم بۆ نەبووە.. لە لای ئەستێرەکە پێی گوتم گایەکەم هەڵاتووە.. من دەزانم درۆ دەکا.. دەیەوێ بمترسێنێ.. ئاخر گای من چۆن هەڵدێ.. بۆ کوێ هەڵدێ.
کوێخا گوتی:
- مەشەدی حەسەن، دەزانی. مەشەدی ئیسلام دوژمنی تۆ نییە. دوژمنایەتی لەگەڵ کەس ناکات.. ڕاستی پێ گوتوی.. گایەکەت هەڵاتووە.. ئەی بۆ ناپرسی کوانێ گایەکە، ئەی بۆ ناپرسی مەشەدی سمایل لە کوێیە؟
مەشەدی جەبار گوتی:
- ئەرێ... مەشەدی سمایل چووە گایەکە بدۆزێتەوە.
عەباس گوتی:
- وایە.. ئەگەر بڕواناکەی هەستە هەموو ئاوایی بگەڕێ، بزانە مەشەدی سمایل دەدۆزییەوە.
قژ سوور گوتی:
- مەشەدی سمایل چووە بە دوای گایەکەتدا.
مەشەدی تووبا لە نێو حەوشەدا دەستی بەگریان کرد.
مەشەدی حەسەن بە ترسەوە کشایە دواوەو گوتی:
- درۆیە گایەکەی من لێرەیە.. من بۆنی دەبیسم نەچووەتە دەرەوە.
ئیسلام گوتی:
- باشە ئێستاکە لێرەیە بۆچی ناچی بۆ لای؟
کوێخا کۆخەیەکی کرد و گوتی:
- مەشەدی ئیسلام ڕاست دەکا، بۆچی ناچی بۆ لای؟
قژ سوور گوتی:
- بڕۆ بۆ لای.
مەشەدی جەبار گوتی:
- مەشەدی حەسەن بچۆ بۆ لای گایەکەت.
عەباس گوتی:
- دەبڕۆ دەی. بۆ لێرە دانیشتووی؟
مەشەدی حەسەن هێندەی تر کشایە دواوەو لەوبەر کونی سەربانەکەوە دانیشت و گوتی:
- ناچمە خوارەوە، هەر لێرە دادەنیشم.
کوێخا پرسی:
- بۆ ناچیتە خوارەوە!
مەشەدی حەسەن گوتی:
- دەترسم ئەگەر بچمە خوارو...
مەشەدی جەبار قسەکەی پێ بڕی و گوتی:
- وا بزانی گایەکەت نییە..
مەشەدی حەسەن نەڕاندی:
- هەیە.. دەزانم.. دەزانم.
عەباس پرسی:
- دەی ئەگەر وایە بۆ لێرە دانیشتووی؟
مەشەدی حەسەن بە پەشۆکاوی گوتی:
- هیچ... هەروا دانیشتووم و بۆ ئەوە دەڕوانم لە «پووروس»ـەوە خەریکە هەڵدێ.
ڕیزە سەری پیاوەکان وەرچەرخان و بۆ مانگیان ڕوانی کە وەک کۆلارەیەکی زێڕین لە پووروسەوە سەری هەڵدەدا.
مەشەدی حەسەن بە پێکەنینەوە گوتی:
- ئا.. من لێرەم، بڕۆن، بڕۆنە لای کارتانەوە. من لێرەم و چاوەڕوانم مانگ هەڵبێ و جا ئەوسا بڕۆمە خوارو ئاوی بدەمێ.. بڕۆن.. دەبڕۆن دەی.
ڕیزە سەری لە گوێسوانەی بانەکەوە، چوونە خوار و هەمدیسان مەشەدی تووبا دای لە پرمەی گریان.

(۷)

سەرانسەری شەو، گایەکی تازە نەفەس، بە نێو کۆڵانەکانی بەیەلدا دەگەڕاو دەیقۆڕاند.
عەباس و خوشکی و ئیسماییل کە لە ماڵی ئەواندا خۆی شارد بۆوە. سەریان لە دەلاقە دەرهێنا بوو و لە ئەستێرەکە و تاپۆی زەلامێ کە بە نێو کۆڵانەکاندا ڕای دەکرد و وەک گا دەیقۆڕاندا، دەڕوانی. بە یەلییەکانی دیکەش هەر هەموو لە دەلاقە و پەنجەرەکانیانەوە بۆ ئەستێرەکەیان دەڕوانی و تاپۆیەکی چکۆلە کە لەسەر ئاوەکە دەگەڕا.
کاتێ وڵات ڕوون بۆوە، مەشەدی حەسەن شەڵاڵی ئارەق و لە حاڵێکدا دەیقۆڕاند بەڕاکردن بەرەو ماڵ بۆوە و

یەکراست خۆی کرد بە تەویلەدا و لەپاڵ ئاخورەکەدا وەستا. مەشەدی تووبا پەنجەرەکەی کردەوە و چووە سەربانی تەویلەو لە کونەکەوە بۆ ناو تەویلەی ڕوانی. مەشەدی حەسەنی بینی کەسەری بەناو ئالیکی ئاخورەکەدا کردووە... پێی بەعەردا دەکوتی و دەقۆڕێنێ.. وەک قۆڕەی گایەکەیان کاتێ مەشەدی حەسەن لە مەزرا دەیهێناوە.

(٨)

ئیسلام و کوێخا و عەباس و مەشەدی جەبار و قژ سوور هاتن بۆ ماڵ مەشەدی حەسەن پاپاخیش بەدوایاندا هات. مەشەدی تووبا هەر کە جەماعەتی بینی دەرکەکەی نیوە ئاوەڵە کردو گوتی:

- چووەتە نێو تەویلە و وەکو گا دەقۆڕێنێ.

کوێخا گوتی:

- خوا خۆی ڕەحمی پێ بکات.

عەباس گوتی:

- با بچین بزانین چ دەکات؟

ئیسلام گوتی:

- حەقیە باوکم. بەخوا هەرکاری بکا حەقیە.. مەشەدی حەسەن ئیتر نابووت بووە.

ژنەکەی مەشەدی حەسەن دەستی بەگریان کرد. پیاوەکان چوون ولەبەر دەلاقەی تەویلەکە کۆبوونەوەو لەمەشەدی حەسەنیان ڕوانی کە لەسەر بیرەکە ڕاوەستابوو وسەری کردبۆوە نێو ئاخورەکە وپێی لەعەرد دەکوتا.

کوێخا گوتی:

- مەشەدی. مەشەدی حەسەن، بڕوانە بزانە چی دەڵێم.

عەباس گوتی:

- بڕوانە مەشەدی. کوێخا دەڵێ گایەکەت دۆزراوەتەوە.

ئیسلام گوتی:

- مەشەدی حەسەن. کوێخا دەڵێ سمایل گەڕاوەتەوەو گایەکەتی دۆزیوەتەوە. مەشەدی حەسەن سەری لەنێو ئاخورەکە بەرزکردەوە. دەموچاوی خوێناوی بوو و چاوەکانی دەرپەڕیبوون.. دەمی پڕبوو لە ئالیک و دەیجوی. لە پیاوەکانی ڕوانی لەناو گەروویەوە قۆڕەیەکی کردو دیسان سەری کردەوە نێو ئاخورەکەوە.

عەباس گوتی:

- بەمجۆرە قسەی لەگەڵ ناکرێ.

کوێخا کۆخەیەکی کردو گوتی:

- پێت وانییە حاڵی گۆڕابێ مەشەدی ئیسلام.

عەباس گوتی:

- بۆ وای لێ هاتووە مەشەدی ئیسلام؟

ئیسلام نەختێ فیکری کردەوەو گوتی:

- دەترسم مەشەدی حەسەن شتێکی لێ بێ. خەریکە دەبێ بەگا.

قژ سوور ترساو چەند هەنگاو کشایە دواوە و پرسی:

- گا؟

ئیسلام گوتی:

- بەڵێ، گا!

کوێخا گوتی:

- ئێستا دەبێ چ بکەین؟

ئیسلام گوتی:

- هیچ، بابچینە ژوورەوە، ڕەنگە بتوانین چارێکی بکەین.

عەباس ڕووی لە قژ سوورکردو گوتی:

- مەترسە، مەشەدی حەسەنی خۆمانە.. هێشتا هەر خۆیە.. وەرە ژوورەوە.

ئیسلام دەرکەی تەویلەکەی کردەوە. پیاوەکان یەکەیەکە چوونە ژوورەوە و ژنەکەی مەشەدی حەسەن چووە سەربان و دانیشت و لە کونەکەوە چاوی بڕیبە پیاوەکان کە بەڕیز لە پاڵ کۆڵەکەی تەویلەکەو بەرانبەر مەشەدی حەسەن ڕاوەستابوون. خوشکی عەباس گەنمی پاک دەکردو ئیسمایل لە بەرپەنجەرە دانیشتبوو و لە خوشکی دەڕوانی و چاوەڕوانی گەڕانەوەی پیاوەکان بوو. خوشکی عەباس گوتی:

- پێت وایە چاک دەبێتەوە؟

ئیسمایل گوتی:

- خوا خۆی دەزانێ، بەڵام مەشەدی حەسەن گایەکەی زیاتر لە خوشکم خۆشدەویست.

(٩)

خوشکی عەباس گوتی:

- بەیەلییەکان هەموویان هەر وان.

ئیسمایل گوتی:

- دەڵێم با ئیتر بڕۆم، مەشەدی حەسەن ئیتر نایەتە دەرەوە من ببینێ.

خوشکی عەباس گوتی:

- ئێستا شلە لێدەنێم.. دانیشە بخوەو بڕۆ.

ئیسمایل گوتی:

- ئەی ئەگەر شلە نەخۆم ناهێڵی بڕۆم؟

خوشکی عەباس گوتی:

– شلەکەت بخۆ تا بێڵم برۆی.

ئیسمایل هیچی نەگوت وپێکەنی و خوشکی (عەباس)یش هیچی نەگوت. کاتێ گەنمەکەی پاک کردو هەستا بچێ، گوتی:

– مەشەدی سمایل. بۆچی ژن ناهێنی. قژت سپی بووە.

ئیسمایل گوتی:

– سەبرت هەبێ. هەر لەم ڕۆژانە مەشەدی تووبا دەنێرمە خوازبێنیت.

خوشکی عەباس ڕەنگی سوور هەڵگەڕاو پێکەنی وگوتی:

– خۆ شلەت پێ خۆشە... نا.. ئەی هێلکە؟!

(١٠)

مەشەدی حەسەن سەری وەرگەڕاند و لە پیاوەکانی ڕوانی کە بەڕیز لە پاڵ کوڵەکەی تەویلەکەدا ڕاوەستابوون چەند چڵە ئالیک بەدەم و لەوییەوە ئاوێزان بوو. ئیسلام کۆخەیەکی کرد و گوتی:

– مەشەدی حەسەن سەلامون عەلیک. هاتووین بزانین حاڵ و ئەحواڵت چۆنە؟

مەشەدی حەسەن بەدەم کاوێژ کردنەوە گوتی:

– من مەشەدی حەسەن نیم. من گام. من گای مەشەدی حەسەنم.

قژ سوور لە ترسان هەنگاوی کشایەوە. کوێخا گوتی:

– لەم قسانە مەکە مەشەدی حەسەن تۆ خۆت مەشەدی حەسەنی.

مەشەدی حەسەن دەستی کردە سمکۆڵان و گوتی:

– نا، من نیم. من گای مەشەدی حەسەنم.

مەشەدی جەبار گوتی:

– مەشەدی حەسەن وا مەڵێ. ئەگەر «پووروسی» یەکان بزانن دێن دەتدزن.

عەباس و کوێخا پێکەنین. ئیسلام مۆرەیەکی لێیان کرد. قژ سوور خۆی لە پشت ئیسلامەوە شاردەوە.

مەشەدی حەسەن هەروا کە کاوێژی دەکرد گوتی:

– نا، پووروسییەکان ناتوانن بێنە ئێرە. مەشەدی حەسەن لەو سەربانە دانیشتووە و ئاگای لەمنە.

کوێخا گوتی:

– مەشەدی حەسەن بیکە بەخاتر خودا دەست هەڵگرە.. ئاخر ئەمە چ گرفتارییەکە بۆ بەیەلت دروست کردووە. تۆ گانیت. تۆ مەشەدی حەسەنی.

مەشەدی حەسەن پێی لەعەرد کوتا وگوتی:

– نا، من مەشەدی حەسەن نیم. مەشەدی حەسەن چووە بۆ سەید ئاوا. من گای مەشەدی حەسەنم.

کوێخا گوتی: لااله الا الله! ئاخر تۆ چلۆن گایەکی.. ئەگەر گایت، ئەی کوا کلکت!؟

مەشەدی لەپڕ، بەناو تەویلەکەدا دەستی بەڕاکردن کرد. هەرچەند هەنگاوێک کەللەی خۆی لە دیوار دەکوتاو دەیبۆڕاند.. ماندوو بوو، لەسەر بیرەکەو بەر ئاخوڕەکە ڕاوەستا و سەری کردە نێو ئالیکی ئاخوڕەکە.. دوای هێندێ بەدەنگێکی کزو نزم گوتی:

– مەگین کلکم نەبێ نابم بەگا؟ مەگین بەبێ کلک قوبووڵم ناکەن؟ ها..؟

دەستی کردەوە بەسمکۆڵان. ئیسلام گوتی:

– گوێ بگرە گایەکەی مەشەدی حەسەن! گوێ بگرە بزانە چیت پێ دەڵێم. دوێنێ بەیانی ژنەکەی مەشەدی حەسەن هاتە قەراخ ئەستێرەکەو دەستی بەگریان کردو گوتی گایەکەی مەشەدی حەسەن مردارەوە بووە. من و کوێخا وسمایل و عەباس وقژ سوور هاتین ئەو ژێر پێیەت، هەر ئەو جێگەیەی کە ڕاوەستاوی.. سەر بیرەکەمان هەڵدایەوە وگایەکەی مەشەدی حەسەنمان تێی هاویشت.

تۆ ئەگەر گاکەی مەشەدی حەسەنی، ئێستا دەبێ لەنێو ئەو بیرەبی.. ئەگەر نیت خودی مەشەدی حەسەنی وانییە؟

مەشەدی حەسەن دەستی کرد بە ڕاکردن بەناو تەویلەکەدا. ئەم جارە توندترو تووڕەتر.. هەرچی لە دەمیان بوو تفی کردەوە و نەڕاندی!... هۆ هۆ مەشەدی حەسەن.. هۆی مەشەدی حەسەن.

وەرە.. وەرە ئەم پووروسییانە دەرکە.. هاتوون من بدزن.. وەرە دەیانەوێ ببەن بۆ پووروس و لە نێو بیرم باوێن.. ئای مەشەدی حەسەن!.

ئیسلام گوتی:

– باشە، باشە، گایەکەی مەشەدی حەسەن ئەوە ئێمە دەڕۆین. ئێمە پووروسیشی نین من ئیسلامم، ئەمە کوێخایە.. ئەوانەش مەشەدی جەبار وعەباس وقژ سوورن.. خۆ بۆخۆت دەیانناسی.

ئێمە دەڕۆین.. تۆ لە تەویلەکەتدا بمێنەوە. هیچت ناوێ بۆت بێنم؟

مەشەدی حەسەن هێور بووەوە. خۆشحاڵ بوو و بەدەم کاوێژەوە گوتی:

– ئالیکم بۆ بێنە.. کاو یۆنجەم بۆ بێنە.. ئاوم بۆ بێنە،

ئاو، ئاو..
ئینجا دەستی کرد بە قۆڕاندن. وەک چۆن گای تینوو دەقۆڕێنێ.

(١١)

نیـــوەشـــەو سێ نەفـــەر «پووروسی» لە پووروس وەدەرکەوتن... تەناف لەپشت و خەنجەر لەکەمەر.
پووروسی یەکەم گوتی:
- بڕۆین بۆ کوێ.
پووروسی دووەم گوتی:
- بڕۆین بۆ بەیەل.
پووروسی سێیەم گوتی:
- ڕاست دەکا.. بڕۆین بۆ بەیەل.
پووروسی یەکەم پرسی:
- بچینە بەیەل چ بکەین. شتێکمان دەست دەکەوێ؟
پووروسی دووەم گوتی:
- لە خـاتوون ئاباد دەیانگوت گـایەکـەی مـەشـەدی حەسەن مردارەوە بووە.
پووروسی یەکەم گوتی:
- دەی چی لێ بکەین؟
پووروسی دووەم گوتی:
- کەوڵی دەکەین
پووروسی یەکەم گوتی:
- بۆ خۆیان نەیانکردووە؟
پووروسی دووەم گوتی:
- لە خـاتوون ئاباد دەیانگوت کـەوڵیـان نەکـردووە ولاشەکەیان فڕێ داوە.
پووروسی یەکەم گوتی:
- کـەوایە بازوو بچین نەکـا جـانەوەرێ خـۆی پێ بگەیەنێ.
پووروسی دووەم گوتی:
- بڕۆین بگەڕێین و بیدۆزینەوە.
پووروسی سێیەم گوتی:
- لە «جامیشان» دەیانگوت لاشەی گایەکەیان لە تەویلە داناوە.
پووروسی یەکەم گوتی:
- چ لەوە باشتر. بابڕۆین..
پووروسی دووەم و سێیەم گوتیان- بڕۆین.
هەرسێکیان بە تەناف و خەنجەرەوەو بەلاڕێدا کەوتنەڕێ.

(١٢)

کاتێ پورووسییەکان گەیشتنە بەیەل، هەوا تاریکی تاریک بوو.. خەنجەرەکانیان دەرکێشاو لەقەراخی باخی ئەربابییەوە خزانە نێو ئاوایی. پاپاخ کە لەسەر دیواری باخ خەوتبوو، سەری هەڵبڕی و هەرکە تاپۆکانی دیت، نووزەیەکی کرد و لە دیوارەکەوە پەڕییە خوار و خۆی گەیاندە بەرماڵی ئیسلام و دەستی بەمڕەمڕو چنگەکرێ کرد. ئیسلام کە خەوی زڕابوو ولە کونی پەستووەکەوە بۆسەربانی ماڵە هاوسێیەکەی دەڕوانی، هەڵستاو هاتە بەرپەنجەرەکە. پاپاخ کلکی ڕاوەشاندو بێدەنگ بوو. ئیسلام خشەخشی پورووسییەکانی بیست و لەپشت پەنجەرەکەوە خۆی مەڵاس دا. مەشەدی سەفەر سەری لە کونی سەربانەوە هەڵبڕی و بۆلای ئەستێرەکەی ڕوانی. خوشکی عەباس و ئیسمایل کە لە پشت دیوارێکەوە خۆیان شاردبووەوە، سەریان هەڵبڕی و پورووسییەکانیان بینی کە بەقەراخ ئەستێرەکەدا ڕادەبوورن.
ئیسمایل گوتی:
- دەیانبینی؟
خوشکی عەباس بەهێواشی پرسی:
- ئا، ئەوانە کێن؟
ئیسمایل تفەکەی قووت داو گوتی:
- پورووسییەکان... پورووسییەکانن.
خوشکی عەباس بەترسە گوتی:
- پورووسی؟.
بە کۆمەکۆم بە پەنا دیواردا هەڵات وخۆی گەیاندە ماڵەوەو عەباسی کە لەبەر پەنجەرەکەدا خەوتبوو، ڕاشەکاندو گوتی:
- عەباس، عەباس، پورووسییەکان ڕژاونەتە نێو ئاوایی.
عەباس هەڵستاو بۆ دەرەوەی ڕوانی. پورووسییەکان پێچانە نێو یەکەم کۆڵان. عەباس و ئیسمایل چێو بەدەست گەیشتنە نێو کۆڵان. ئیسلام و مەشەدی سەفەر تۆپز بەدەست هاتن. مەشەدی جەبار و مەشەدی باباش سەریان هەڵداو وەدوای پورووسییەکان کەوتن.
پورووسییەکان خەنجەر بەدەست گەیشتنە نزیک ماڵی مەشەدی حەسەن و ڕاوەستان.
پورووسی یەکەم گوتی:
- دەنگ دێ.
پورووسی دووەم گوتی:
با، دەنگی نەفەس نەفەسی گایە.
پورووسی سێیەم گوتی:

– دەی گایەکە زیندووە، نەمردووە.

پورووسی یەکەم گوتی:

– تەنافەکان بکەنەوە. دەمی دەبەستین و دەیکێشینە دەرەوە.

پورووسی دووەم وسێیەم تەنافەکانیان لەپشت کردەوە.

پورووسی یەکەم گوتی:

– ئێوە بچنە ماڵەوە، من لێرە ئاگام لێتانە.

خەنجەرەکەی هەڵکێشاو ڕاوەستا. پورووسی یەکەم و دووەم ئاوڕیان دایەوە. پیاوەکانیان دیت کە چێو و تۆپز بەدەست لە پشتیانەوە بەڕیز ڕاوەستاون... تەکانیان نەخواردومانەوە. پورووسی یەکەمیش خەنجەر بەدەست وەرچەرخا. ژنەکەی مەشەدی حەسەن کەلەسەربان خەوتبوو. لەخەو ڕاچڵەکاو دانیشت. مەشەدی حەسەن لەنێو تەویلەدا دەستی کرد بە بۆڕەو قۆڕە. بەیەلییەکان پەلاماری پورووسییەکانیان دا. پورووسییەکان خۆیان گەیاندە سەر کۆگای خاکی پشت تەویلەکە و لەوێوە پەڕینە سەربانی ماڵی مەشەدی حەسەن و پێش ئەوەی بەیەلییەکان بگەنە سەریان تەنافەکانیان فڕێ داو خەنجەرەکانیان هەڵکێشا. ئیسلام هاواری کرد:

– نەیەڵن دەرچن.

پیاوەکان بەهەراو هوورا هێرشیان هێنا. ژنەکەی مەشەدی حەسەن لەترسدا دەیقیژاند.

پێش ئەوەی پیاوەکان خۆیان بەسەر بانەکە بگەیەنن، پورووسییەکان بازیان دایە نێو باخی ئەربابی و کاتێ پیاوانی بەیەل گەیشتنە لای دیوارەکە پرووسییەکان وەک با، لە قەراخ بەیەلەوەو بە لاڕێدا خۆیان دەربازکردو لەچاو ون بوون. کوێخا بە لەنتەرێکەوە هاتە دەرەوەو پیاوانی بەیەلی لەسەر بانەکان دیت. بەپەلە هات و هەر کە ئیسلامی دۆزییەوە گوتی:

– چ باسە؟ چ بووە مەشەدی ئیسلام.

ئیسلام گوتی:

– هیچ، هیچ نەبووە.. پورووسییەکان هاتبوون مەشەدی ئیسلام بدزن.

(١٣)

خۆر لە دەروبانی دابوو. ئیسلام بە داشقەی پڕ لە یۆنجەوە، لە پشت باخی ئەربابییەوە سەری هەڵداو هات لە قەراخ ئەستێرەکەدا ڕاوەستا. خوشکی عەباس لەپاڵ بەردە ڕەشەکەدا، دانیشتبوو، کاسەو کەوچکی دەشووشت.. شنەبایەکی ئارام گەڵای یۆنجەکانی دەلەراندەوە. ئیسلام سەتڵەکانی لە ژێر داشقەکە دەرهێناو پڕی کرد لە ئاو و لەبەردەم ئەسپەکەی دانا. ئەسپەکە دەمی نایە نێو سەتڵەکە.

بزنە ڕەشەکەی ئیسلام سەری لە پەنجەرەکەوە دەرهێناو چاوێکی لە وڵات کردو دیسان سەری کێشایەوە.

ئیسلام سەتڵەکەی لە ژێر داشقەکە ئاوێزان کردو ئەمجار باوەشێ یۆنجەی تەڕی لە تەلیسێک ئاخنی بەرەو ماڵی مەشەدی حەسەن وەڕێ کەوت. ژنەکەی مەشەدی حەسەن لەسەربانی تەویلەکەیان دانیشتبوو، دەموچاوی داپۆشیبوو و خەو بردبوویەوە.

ئیسلام دەلاقەی تەویلەکەی کردەوە، یۆنجەکەی هاوێشتە نێو تەویلەو گەڕایەوە، دەنگی قۆڕەی گایەکەی مەشەدی بابا کە تازە لەخەو هەستابوو، دەبیسرا.

(١٤)

لای ئێوارە، ئیسلام بەداشقەی خاڵی لەپشت باخی ئەربابییەوە سەری هەڵداو لەقەراخ ئەستێرەکە ڕاوەستا. ژنان لەبەرانبەر ماڵی بابەعەلی دانیشتبوون و کوڕەکەی مەشەدی سەفەر بەچێوێکی درێژ لاشەی مریشکێکی لە ئەستێرەکە دەردەهێنا. ئیسلام داشقەکەی بردە بەرماڵی خۆیان. بزنە ڕەش هاتە دەرەوە وبۆ ئیسلام و داشقەکەی ڕوانی و چوو بەرەو لای ئەسپەکە. ئیسلام سەتڵەکەی لەژێر داشقەکە داگرت وچوو لە ئەستێرەکەی پڕکرد وخۆی گەیاندە ماڵی مەشەدی ئیسلام. ژنەکەی مەشەدی ئیسلام لەسەربانی تەویلە دانیشتبوو و هەر بە دانیشتنەوە دەموچاوی داپۆشیبوو و خەوتبوو.

ئیسلام دەرکەی تەویلەی کردەوەو چووە ژوورەوە، بایەکی ئارام وسارد دەهات. ناڵەی گایەکی ماندووی لەگەڵ خۆیدا دەهێنایە دەرەوە.

(١٥)

ئیسلام وکوێخاو مەشەدی جەبار وقژ سوور لەنێو گۆڕستان لەپاڵ شێرە بەردینە دانیشتبوون.

کوێخا گوتی:

– چی لێ بکەین؟

عەباس گوتی:

– بەڕاست دەبێ چ بکەین؟

مەشەدی جەبار گوتی:

– ئیتر قسەش ناکات.

ئیسلام گوتی:

– ئەگەر قسەشی لەگەڵ دەکەی، وەک گا دەقۆڕێنی.

قژسوور گوتی:

– چ زوو زمانی گا فێربووە!

کوێخا مۆڕەیەکی لێ کرد، قژسوور کشایە دواوە.
مەشەدی جەبار گوتی:
- بەردەوام یۆنجە و ئالیک دەخوات.
ئیسمایل گوتی:
- دەترسم دڵ و ڕیخۆڵەکانی بریندار بێ.
کوێخا کۆخی وگوتی:
- ئێستا دەبێ چ بکەین... عەقڵمان کۆکەینەوە.
ئیسلام گوتی:
- ئەرێ، ئێستا دەبێ ڕێگە چارەیەکی بۆ بدۆزینەوە.
کوێخا دوای کۆخەیەک گوتی:
-ڕێگە چارە چییە، مەشەدی ئیسلام؟
ئیسلام گوتی:
- بیبەین بۆ شار.
ئیسمایل گوتی:
- کەچی لێ بکەین؟
ئیسلام گوتی:
دەیبەینە نەخۆشخانە. خۆ ئێمە زۆرمان پێ ناشکێ، با ئەوان پێی بسەلمێنن کە گا نییە.
مەشەدی جەبار گوتی:
- بەچی بیبەین؟
ئیسلام گوتی:
- بەداشقە.
قژ سوور بەترسەوە گوتی:
- سوار داشقەنابێ، تاکو گا سەرنەبڕی، ناتوانی سواری داشقەی بکەی.
ئیسلام بەقژسووری گوت:
- ئەگەر سواری داشقە نەبوو ئەوسا بەپێیان دەیبەین.
مەشەدی جەبار گوتی:
- ئێستە هاتوو بردمانە شارو نەخۆشخانە گلی نەدایەوە.
ئیسمایل بە پێکەنینەوە گوتی:
- بەڕاستی هاتو وتیان ئێمە گا قەبووڵ ناکەین ئەوسا چی لێ بکەین؟
کوێخا بەتوندی گوتی: ئیسلام باشتر دەزانێ.. هەرچی بڵێ وا دەکەین.
مەشەدی جەبار کۆخی وگوتی:
- ئەگەر گلیان نەدایەوە دەیهێنینەوە.
کوێخا گوتی:
دەی چ بکەین مەشەدی ئیسلام؟
ئیسلام گوتی:
- بەسێ کەسی دەیبەین.
کوێخا گوتی:
-کام سێ کەس؟
ئیسلام گوتی:
- مەشەدی بابا، نێوانی لەگەڵ نییە. ئەو نابێ بێت.
کوێخا گوتی:
- مەشەدی بابا نایەت.
ئیسلام گوتی:
- کوڕی مەشەدی سەفەریش نایەت.
عەباس گوتی:
- ئەی کێ و کێ دەیبەن؟
کوێخا گوتی:
- ئەوە من دێم، ئەی تۆ مەشەدی جەبار؟
مەشەدی جەبارگوتی:
- منیش دێم. با ژنەکەی مەشەدی حەسەن بچێتە ماڵی ئێمە خێزانم تەنیا نەبێ.
کوێخا گوتی:
- زۆرباشە.
ئیسلام گوتی:
- هەڵسین بڕۆین سێ ڕشتە تەناف پەیداکەین.. کە هەوا لێڵ بوو دەچێتە سەر وەختییەوە.
کوێخا گوتی:
- زۆرباشە، کاتی تاریکی کرد. دێن بۆ بەرتەویلەکە.
مەشەدی جەبار کۆخەیەکی کردو هەستا. ئەوانی دیکەش هەستان.. هێشتا خۆر بەدەرو بانەوەبوو. زۆر مابوو بە ئێوارە.

(١٦)

کاتی تاریکی داهات. سێ پیاوە بەیەلییەکان. لەماڵی خۆیان وەدەرکەوتن. هەریەکەو تەنافێکیان خستبووە سەرشان و توێشەوەری نانیان لە ژێر هەنگەڵ. لەبەرماڵی مەشەدی حەسەن گەیشتنە یەک.
ئیسلام گوتی:
- هاتن؟
کوێخا گوتی:
- ئەرێ... هاتین.
مەشەدی جەبار گوتی:
- ئەوا منیش هاتووم.
ئیسلام لەمەشەدی جەباری پرسی:
- بە ژنەکەیت گوتووە؟
مەشەدی جەبار گوتی:
- با، قەرارمان دانا، هەر کە ئێمە مەشەدی حەسەمان

برد ئەویش بچێ بۆ ماڵی ئێمە.
ئیسلام گوتی:
- کەوایە هەموو شتێ ئامادەیە.
ژنەکەی مەشەدی حەسەن پەنجەرەی ژوورەکەی کردەوەو هاتە سەربانی تەویلەو فانۆسێکی هەڵکراوەشی لەگەڵ خۆ هێنا.
کوێخا بە دەنگێکی بەرز گوتی:
- ئێمە مەشەدی دەبەین بۆ شار.
ژنەکەی مەشەدی حەسەن دایە پرمەی گریان و لەسەربانەکە دانیشت.
ئیسلام گوتی:
- بابچینە ژوورەوە.
مەشەدی جەبار دەرکەی تەویلەکەی کردەوە. هەرسێکیان بە هێوری چوونە ژوورەوە، ژنەکەی مەشەدی حەسەن لەنتەرەکەی لە کونی تەویلەکەوە شۆڕکردەوە. لەبەرتیشکی لەنتەرەکە مەشەدی حەسەنیان دیت کە لەپاڵ ئاخوڕەکەدا خەوتووە.

(١٧)

لەنێو دۆڵە تاریکەکەدا، سێ پیاو، گایەکیان تەناف پێچ کردبوو و بە ڕاکێش ڕاکێش بەرەو لای جادەکەیان دەبرد.. یەک لەپیاوەکان لەپێشەوە تەنافەکەی دەکێشاو دوو پیاوی دیکە پاڵیان پێوەدەنا.
گایەکە سەرەڕای جەستەی لاوازی، پێی لەعەرد دەچەقاند و پیاوەکانی ماندوو دەکرد. سێ پیاوی پورووسی. خەنجەر بەدەست لەسەر لووتکەی کێوەکە، ئەوانیان لەنێو دۆڵەکەدا گرتبووە ژێر چاودێری.

(١٨)

لای ئێوارە، کوێخاو ئیسلام و مەشەدی جەبار گەڕانەوە بۆ بەیەل... لە ئاواییەوە دەنگی دەنگی دایەرە دەهات. پیاوانی (بەیەل)، لە قەراخ ئەستێرەکە دانیشتبوون و چەپۆخیان دەکێشا.
مەشەدی بابا کاتێ ئەوانی بینی، هەڵستاو بەپیریانەوە هات و بەئیسلامی گوت:
- لە کوێیت مەشەدی ئیسلام، ڕاکە سازەکەت هەڵگرەو بچۆ بۆ ماڵە عەباس.
ئیسلام گوتی:
- بچم چی بکەم؟
مەشەدی باباگوتی:
- زەماوەندی مەشەدی سمایل و خوشکی عەباسە.

ئیسلام گوتی:
- من ئیشم هەیە، ماندووم.
مەشەدی بابا بەسەر سوڕماوی گوتی:
- چی؟ ساز لێنادەی.. دەزانی سازلێدان بۆ بووک و زاوا خۆشبەختی دێنێ؟
ئیسلام گوتی:
- دەزانم، بەڵام ساز لێنادەم.
مەشەدی بابا بەسەر سوڕماوی زیاترەوە گوتی:
- مەشەدی حەسەنتان چی لێ کرد؟
ئیسلام گوتی:
هیچ لەڕێگەی شاردا...
قسەکەی تەواو نەکرد وخۆی بەماڵدا کرد و بۆی ڕاکشاو لە دەلاقەی ژوورەکەوە چاوی مۆڵەق بووە سەربانی هاوسێ ماڵی بزنە ڕەش هاتە نێو ژوورەکە... نەختێ لە ئیسلامی ڕوانی و لە پەنجەرەکەوە چووە دەرەوە. پاپاخ کە لەژێر سێبەری دارەبییەکە ڕاکشابوو هەڵستا و هەردووکیان بەناو جەماعەتەکەدا ڕەت بوون و چوونە نێو یەکەم کۆڵان کە بێدەنگ و چۆڵ بوو. تەنیا دەنگی گریانی ژنەکەی مەشەدی حەسەن دەبیسرا، کە بەتەنیا لەگەڵ فانۆسە هەڵکراوەکەیدا لەسەربانی تەویلەکە هەڵتووتابوو. دەنگی چەپڵە ڕێزان و دایەرە نزیک و نزیکتر دەبوو و تۆڕەی خەمناکی گایەک لەنێو تەویلەکە دەهات.

تێبینی:

ئەم چیرۆکەی غولام حوسێن ساعیدی، لە ئێراندا کراوە بە فیلمێکی سەرکەوتوو و چەندین خەڵاتی و وەرگرتووە.

«غولام حوسێن ساعیدی، نووسەرێکی بەجەربەزەو ئازاو ئازادیخوازبوو. لەرێژیمی شاهەنشاهیدا چەندین جار بە تاوانی ئازادیخوازی زیندانی کرا و لەسەرەتاکانی فەمانڕەوایی کۆماری ئیسلامیدا، بەناچاری باروبنەی سەفەری پێچایەوەو لە پاریس گیرسایەوە. ساعیدی داکۆکی لە مافی گەلانی ئێران، بەتایبەت مافی دیاری کردنی چارەنووسی گەلی ئازەر و کورد دەکرد ودۆستێکی دڵسۆزی نەتەوەی کورد بوو و پێوەندییەکی نزیک و پتەوی لەگەڵ ئەنستیتووی کورد لە پاریس هەبووە. وەرگێڕ»

سەرچاوە:
کتێبی: غرااداران بیل، چاپی یەکەم: (١٣٤٣ھ)، تهران.
سەرچاوەی ئەم دەقە: چاپی سێزدەم (١٣٧٠ھ - ١٩٩١ز).

قریشکەکان

ئەبوبەکر عەلی
(هەڵەبجە)

سەر شانۆ چۆڵە تەنها بریسکەی لێدانی ڕووناکی دەبینرێت، لەناو خەڵکەکەوە کۆرس بە دوو ڕیز دێنە سەر شانۆ ئەم سرووده دەڵێن:

کۆرس:
کێ نەی ئەدی...کێ نەی ئەدی
ئەم بڕووسکەی ناوئاوەمان
ئەم شمشێری لەناو خوێندا ڕوواوەمان
کێ نەی ئەدی ....
خۆ ئەو هەورێکی ڕەسەن بوو
هەوری ڕەسەن لە هەناویا پشکۆ ئەژی
پشکۆ ئەژی.. پشکۆ ئەژی

کۆرس لەسەر شانۆ دابەش ئەبن و لەگەڵ دابەشبوونیاندا ئەم سرووده دەڵێن:
با شاهنشاکان گوێ بگرن
شاعیرێک ئەیەوێ بدوێ
با ڕەشەباکان ڕاوەستن
نێرگزێک ئەیەوێ بڕوێ
با تفەنگەکان بێ دەنگ بن
مناڵێک ئەیەوێ بنوێ

ڕاوی: زۆرن ئەو کەسانەی کە زۆر کەسن لە یەک کەسدا، لە کاتێکدا کە مرۆڤ پێویستە یەک کەس بێت لە زۆر کەسدا، لە ڕاستیدا سەیره دەی بۆ نا ؟ ئەمە شتێکی عادەتییە ئەدیسۆن کارەبا و مارکۆنی ڕادیۆی دروست کرد. دەی با ئێمەش هەر هیچ نەبێ بێین و سەر و

چەند شووشە شەرابێک بۆ مەست کردنی جەنگاوەرانمان دروست کەین، خۆ جیهان چیدی تێدا نەماوە لەوە زیاتر وەک مەستێ لێی وردبێتەوە.

شاعیر: هیوا چییەو بەچی ئەچێ؟ بم توانایە دەنگ و گریانم لە کوکوختی ئەسەندەوە، بەڵام نەمتوانیوە و ناشتوانم کەواتە بۆ بەهیوا بم؟

کۆرس: کێ نەی ئەدی... کێ نەی ئەدی.
ئەم برووسکەی ناو ئاوەمان
ئەم شمشێری لەناو خوێنا ڕوواوەمان
کێ نەی ئەدی؟

شاعیر: من کێم و چیم و لە کوێم
گوێ ڕادێرن پێتان دەڵێم

باوکم دەیوت ڕۆڵە بترسە، ئەوەی نەترسێ ناژی، دایکیشم دەڵێ ترس لە عەقڵەوە کەچی من.. ئا..منیش دەڵێم ژیان لەپاڵ مردندا باشترە لە مردن لە پاڵ ژیاندا..

کەسی ١: کەس وەک درەخت و جوان نامرێ.. مردنێک بە پێوە.

کەسی٢: ئاژانسەکانی ئەمەریکا ڕادەگەیەنن کە قامچیەک پێویستە بۆ تەمبێ کردنی هەموو بەشەرییەت.

کەسی ٣: دادگایی کردنی نووسەری بەناوبانگی ڕووس دواخرا بۆ ئەو کاتەی کە دادگا فەرمانی لەسەر دەدات.

کەسی ٤: ژمارەی کوژراوەکانی (ڕواندا) تەنیا ملیۆن و نیوێکە و بەس.

کەسی ٥: جەزائیر تەنیا ملیۆنێک شەهیدی داو سەربەستی بەدەست هێنا.

کەسی ٦: هەڵبجەش (٥٠٠٠) گوڵە نێرگزی لە وەرزی بەهاردا ناشت.

کەسی ٧: ئێستا وەک جاران لەسەر خۆ نامرین، ئەتۆمێک چاوەڕوانیمان دەکات .

ڕاوی: بێدەنگ.. تکایە بێدەنگ (بەتووڕەیی) بێدەنگ بن. ئەو سندووقە داخراوەی پێی دەڵێن جیهان، زۆر لەوە زیاتری تێدایە، کە ئێمە بتوانین لە نمایشێکی ئاوا قشتیلەدا هەمووی بخەینەڕوو، بەڵام ئێمە لێرەدا هەوڵ دەین لەگەڵایەکدا دارستانێکتان نیشان دەین پاشان خۆتان سەرپشک بن، خۆ نەهاتووین ئەو شتەتان بدەینێ کە پێتان خۆشە، بەڵکو شتێ کە پێویستانە..

شاعیر: لە جیهاندا کێ بەکێی وتووە پڕ بەچاوی من بگری.
شارێک بە زمان ماڵینە ئەم فەرمانە

وەک ئەوە وایە بتەوێ بەری چەمێک، ڕووبارێک بە لەپی دەست بگری.

کۆرس: تۆ هەر کێیت و چیت و لە کوێی
هەر چۆنێ بێ لە وڵاتێکدا خۆشمان ئەوێی، گردۆڵکە و چیاکانیش کە ئێستاکە لە سەرێکی تاشراو دەچن بێ نزران
هی ئێمە نین، هی پایتەخت و ژنەکانی سەرکۆمارن.
دەسا گەورەم
هۆ ئەو کەسەی سێبەرەکەشمان ئەیەوێی گەر خۆشتەوێین مەهێڵە قەد خۆشمان بووێی
(تاریکی)

ڕاوی: کاتژمێر سفرە، شوێن هەرجێیەک کە خۆتان لە زهنی خۆتاندا بڕیاری لەسەر دەدەن.

ئێستا هەمووتان پێکەوە با لە حەرەمی ئاشوبگای سەردەمدا هەڵوێستەیەک بکەین و پەلی هەباسە بگرین تا بمانباتە دیوەخان و خۆمان بزانین لە دیوەخان چی باسە. زۆر شت هەن گەر بلوێ حەز دەکەن پەیکەریان لە فرمێسک بۆ بتاشن، چونکە بەلاتانەوە مەزن و جوانن، بەڵام لەبیرتان نەچێ هەرگیز جوانی ناتوانێ جیهان ڕزگار بکات، بەڵکو دەبێ جوانی خۆی لە جیهاندا ڕزگار بکرێ، من، نا خەڵک وا دەڵێن ئاسانە با دەرەوە شاشەی ناوەوە بێ گرنگ تایبەتمەندییە، گرنگ جیاوازییە لە جەوهەردا، ڕێم کەن قسەی ئەو نووسەرەتان بە بیر بێنمەوە کە گوتی گەر سروشت بە گوڵیش بی خوڵقاندمایە نەک مرۆڤ ئەوساش پێم خۆش بوو پێموابوو وەک هەر گوڵێک بۆنم لە ڕەگەکانما بێت، من حەزم لە خەڵک نەچووە دیارە من دەربار نیم، ڕایەڵی کێشەکانیش هەر لەم ئاستە و لەم چێوەن، مرۆڤ یەک جار ناو ئەنرێ دز یان پۆلیس، بەڵام ها چەند خۆشە پیاو کە هەر دزیش بوو دزێکی قارەمان بێت، بەڵام قارەمانێتی مەرجی هەیە قارەمانێتی واتە ماراسۆن

لەودیو دیوارەکانی مەرگەوە وەرن (بۆ جمهور) با دەورەکان دابەش کەین، تۆ ئەوە بکە کە ئەبێ بیکەیت، تۆ پاپا بە، تۆ باخەوان، تۆ نا ئەوەی پشتەوە سترانبێژ یان عاشق بە.

کۆرس: قسە بەڕاوی ئەبرێ (بۆ جمهور)

ئایا گەلەکەتان خۆش ئەوێ (لەناو جمهوردا چەندین وەڵام وەک بەڵێ... ئەی چۆن... خۆشم ئەوێی و زۆریش).

کۆرس: دەی هەر ئەو گەلەشە پێتان ئەڵێ:
ڕۆڵەکانم ئەمڕۆم بدەنێ تا سبەینێتان بدەمێ.

ڕاوی: بەڵێ گەل.. واتە لانکی ملیۆنەها پیاو و شمشێر، کە وایە هەیهات بە حاڵی ئەو پیاوەی ڕقی گەل بەهیچ وەربگرێ.

(تاریکی)

(شاعیر کە گەنجێکی قۆز و پۆشتەیە بە ڕێکەوت لەگەڵ شێتێک و سەرخۆشێکدا پێکەوە لە ژووریکدان) وەرز زستانە و لە دەرەوە دەنگی با و باران دێ. شاعیر پاش ئەوەی خۆی لە تەڕی باران وشک کردۆتەوە جار جارە پەنجەکانی لە شێوەی شانە دێنێ بەقژیا و بە قەناعەت بەخۆبوونێکی لە ڕادەبەدەرەوە ئەجوڵێ و لە شمەکەکانی ناو ژوورەکە و دوو کەسەکە ورد دەبێتەوە.

شێتەکە بە تەواوی شێت نییە، بەڵام تووشی جۆرە نەخۆشییەکی دەروونی هاتووە.

شێت: سیانزە، حەوت، حەوت، سیانزە (ڕوو وەرئەگێڕێ بۆ خاڵێکی نادیار) ئۆف خوایە گیان، ئەی بۆ ئەڵێن فاسۆلیا ناخۆشە، (سەر ئەنێ بە دیوارە....) سیانزە، حەوت، حەوت، سیانزە، حەوت.

(شاعیر قسە بۆ جەماوەر دەکات)

ئەخیرەن ئەو گامێشە هەر دەبێ تێ بگا.

شێت: (لە هەمان حاڵەتدا) حەوت، سیانزە، حەوت، سیانزە، پەنجەرەکان، مشکەکان، نا توخوا مێروولە نا مشک، ئا ئا مشک، حەوت، سیانزە، حەوت (زۆر بە خێرایی و بە حەپەساوی بە تەواوی چاوی کردۆتەوە) ئەی بۆ ئەڵێن فاسۆلیا ناخۆشە؟

شاعیر: دەسا وەرە لەم ئاشوبگایەدا بتوانە حەکەم بەو کەسیش مەغدوور مەکە، نابێ چی لەوە ناخۆشترە کە مرۆڤ بەس بەتەنیا پاڵەوانی ناو خەونەکانی خۆی بێ و هیچی تر؟ (ڕوودەکاتە جمهور) من ئێستا پیاوێکی کامل ئەوسافم و لە هیچم کەم نییە، پێم باشە خەڵک هەموویان وەک من بن، یان بە واتایەکی تر بە ئێستای عەقڵی من بیر بکەنەوە، دیارە منیش وەک ئێوە ڕابردووی خۆمم هەیە، بەڵام فەرقەکە هێندەیە من ڕابردووی خۆمم ناشت و خۆمم ناو نایەوە، ئەو ڕابردووەی ئێوە لە ئێستاوە پەیکەر و گۆڕتان بۆ ئامادە کردووە و لای خۆم زۆر لەوەش بێ ماناترە کە ئەم کەرستانەی بۆ بکڕی، کەرێتییە باسکردن لە وەفا، هاوڕێیەکم زۆر جار ئەیوت ئەو جگەرەیەش کە بۆ دەقیقەیەک هاوڕێتە گوناهە پێی پیانێی، بەڵام.. بەڵام.. خۆ من گێل نیم مردووان بە خەڵکی بناسێنم من بیرەوەرییەکانم مردن و بڕایەوە، ئای ئەو ڕۆژگارە چەند موعجیب بووم بەو تەرحە ئەفکار و تووڕەهاتە، من جیهانێکم لە وشە بۆ خۆم دروستکردبوو وایشم دەزانی تیایدا خۆم بەڵێ خۆم و بەس سوڵتانی خۆمم، بەڵام ئێستا پاش ئەوەی تێگەیشتم هەڵە بووم، بێ سوودە پاش چی؟ ئێمەی خەڵکانی ڕۆژهەڵات درەنگ لەخۆمان تێدەگەین، گرفتەکەش لەوەدایەکاتێ کە تێگەیشتین هەڵەکانمان ناو ئەنێین تەجروبە، ئەی ترحێو (بە قاقاوە بۆینباخەکە ڕێک ئەخا و ئەڕوانێتە دوو کەسەکەی تر) ئەوە وەک ئەوە وایە بڵێی قارەمانێتی لە زۆری تەجروبەکانمدا بەرادەی ئاو لە ئاگرکەوتوو سەیروسەمەرەن ئەو فەخرن.

جیهان پڕە لە دەبەنگی سەرکردەکان عەقڵیان، درۆکانیان، گفت و ئیغرای سەر مێزی خواردنەوەی شەوانەیان ڕەوانەی بەرەکانی جەنگ دەکەن، کەچی هەمیشە مێژوو لە دەرباریاندایە و مەزن و ئازا و شکۆدارن (بەتەوسەوە) جا بەچی ئەچێ (بۆ جمهور) تکایە گەر ڕێزلێنانم بەهۆی ڕابردوومەوەیە من پێتان دەڵێم تا زووە سەر و پەیژە بۆ عەقڵتان دانێن دەی فەرموو بیکەن بۆ نایکەن پەیکەرێک لە تف، کۆڕێک لە جرت و ئێق و ڕشانەوە..

من ئەمڕۆم هەیە و قایلیش نیم کەس لە ڕابردووم بدوێ تێگەیشتن؟ ئێوە چووزانن ڕەنگە من لە ڕابردوودا بە مەنزووری ئێوە هێندەی پەپوولەیەکیش تاوانبار نەبووبم کە قورسایی دەخاتە سەر گوڵێک، بەڵام ئایا ئەمە ڕاستە؟ ئێوە ڕاستن؟ ئایا ئێوە ئەو ڕابردووەشم وەک خۆم دەناسن کە زۆر جار پەلی ئەگرتم و ئەیناردمەوە شوێنە تاریکەکان؟ چوزانن پاشان بەئێوە چی؟ ها بۆ زمانتان گرێداوە و نادوێن؟ ژێوان دەبێتەوە وەک بڵێی نە ئەبوو هێندە قسە بکا.. ئەها ئەمەیە ئەڵێن قالۆنچە بە بۆنی خۆش، سەری دێشێ من بەچی؟ من ئێستا لە بارێکی تەواو هێندام و لە هیچشم کەم نییە (شیعر ئەڵێ):

تەمەن مۆمێکی کزی شەوی تارە
لاشەم جەستەی مردوویەکی بێ گۆڕە
من لەگەڵ هەورا گەورە دەبم
بە شنەبایەک باڵا دەکەم
شەوانە بیر لە گۆڕێک دەکەمەوە گەورەتر لە لاشەم
هۆ کریستاڵی سەوزی ئاسمانە ڕەنگ شەرابییەکان
وەرن بیمەنەوە منی خەڵکی وڵاتی ئەستێرە ساردەکان
لەگەڵ ئەم مردووانە چی بکەم

ئەمانە بەچکە و خوێن ئەخەنەوە
تاوانێکی نوێ ئەکەنەوە
دە بمبەنەوە.. دە بمبەنەوە

سەرخۆش: بەڵێ بەڵێ.. (قرقێنە ئەدات) ئەی چۆن هەر ئێستا سەحنە تائیرێک دێ و نەرم نەرم، ناسک ناسک وەک چۆن ژنەکەم دەست دەداتە گسکە نەحلەتییەکەی، دەست دەداتێ و هەڵت دەگرێ ئەتباتەوە.. کورە دەبیبرەوە، ئەم دەنگە دەنگ و گرمە گرمە ئەڵێی شاخی ئەڕووخێی.

شێت: سیانزە، حەوت، حەوت، سیانزە، حەوت (بۆ شاعیر) ئەڵێم، سەر ڕووت، ئەڵێم سیانزە، حەوت، ئەڵێم.........

(بە هەردوو دەست بەسەری خۆیدا ئەدا وەک نەتوانێ ئەوێ ئەیەوێ بیلێ) ئەی خوایە گیان... ئەی خوایە گیان... ئەی بۆ دەڵێن فاسۆلیا ناخۆشە (لەم کاتەدا سەرخۆش مۆڕەیەک لە شێت دەکا ڕووی لێ وەرئەگێڕێتەوە).

شێت: نانا.. بیرم کەوتەوە، حەوت، سیانزە، سیانزە، حەوت، حەوت، حەوت.. سەر ڕووت، سەر ڕووت گیان، خۆشە، ناخۆشە، حەوت... ئابیرم کەوتەوە ئەرێ هەلیکۆپتەر هێلکە ئەکا (شاعیر لە دالغەدایە و وەڵام ناداتەوە)

سەرخۆش: ئەی چۆن نایکا نەگریس.. بەڵام هێلکەیەکی بێ شومار ئەکا و ئەو نەگبەتە وەک بڵێی خوا گرتبێتی لە حەوت تەبەقەی ئاسمانەوە هێلکەکانی ئەکا و زرم ئەکەونە ئەرز ئەشێکن و گڕ ئەگرن و (بە تووڕەییەوە لە شێتەکە) ئەی چۆن نایکا ئەی کاوباشیش قرم ئەبێ بە زوم بەلە و (*) ئەو ساڵە لەبیرمە لەسەر قردەکەی پلیاسان کە خەردە فەیارم بە کۆڵمەوە بوو، ئەو لەسەر سەری منەوە هێلکەی کرد، کەچی لەو تەکسی بارانەدا تۆپێک نەبوو سواری بم، وەڵاهی سەحن تائیرەکەی کاکی سەر ڕووتیش لەوێ بوایە ڕزگار نەئەبووم ئەگەر خۆم چاوم نەنووقاندبایە.

شاعیر: (بە مۆڕەوە سەیرێکی سەرخۆش ئەکا) براقۆ.. شایەنی چەپڵەی قسەی خۆمان بێت باشی تێگەیبیوی.

سەرخۆش: (چاوی هەڵئەگلۆفێ و بە شانازی بەخۆکردنەوە) ها.. من باش باش ئەی چۆن (لەم کاتەدا شاعیر بەدەم مژدان لە جگەرەیەکەوە سەیری سەقفەکە ئەکا و ئەڵێ).

شاعیر: (بە بێزارییەوە) نا.. نا تکایە لەوە زیاتر سنگم مەکوتن (وەک بڵێی قسە بۆ کەسێکی نادیار بکا) ئێوە تا ڕووەکانی دەرەوەتان جوانتر بێ شەیتانەکانی ناوەوەتان ناشیرینترە دەی وەرن گەر بۆ ساتێکیش بووە با لە ژێر تاڤگەکانی ویژدان و تا بڕوا و شەیتانەکانی ناوەوەمان بەیەکتر بناسێنین. بە خەڵک، بە مێژوو، بەو خاکەی وەڵامی ئەوێ، (وەک پەشیمان بێت لە قسەکانی لەمەوبەری)

بەسە بەس بڕواناکەم کەس هەبێ حەز بەوە نەکا خەڵکی بە بیرەوەرییەکانی خۆی بناسێنێ یان پێچەوانەوە (دوای ئاهێکی قووڵ)

هێی ئاکۆ گیان تاقە براکەم. هۆ ئەو ڕێبوارە شەرمنەی کە ئێواران لە سەفەری غەریبی و کار ئەهاتییەوە هێند شەرمن لە دەرگاکەمت ئەدا حەزم دەکرد هەر ڕۆژە وێنەی پەنجەیەکت بە قولفی دەرگاکەمەوە جێبمایە. هۆ ئەو ڕێبوارەی گەڕایتەوە بێ ئەوەی شەقامەکانی شارەکەم، گەڕەکەکەم بتناسن زۆر شەوان دەستم بە قژە خورماییەکەدا ئەهێنا و پێم ئەوتی گرنگ نییە بجولێ، ئاکۆ گیان بجولێ. کرم ئەجولێ بەس بۆ ئەوەی بخوا. تۆش بە زمان نا بە چاو بەو زمانەی کە هەمیشە ماڵی فریشتە و پەری بوون پێت ئەوتم من ئەجولێم، بەڵام هەی داد.. بە کێ بڵێم جوڵان لەسەر پەلێکی وشک خەم و بێ هودەییە، نەگبەتییە، خەڵکینە ئەرێ تاکەی نابیستن، ئەوەتا ئەمجارە بەچاوی تەڕەوە قسان دەکەم، ڕێم کەن با بەسەرهاتەکانم وەک من بتانگریەنن وەرن تێکەڵم بن. نانا پێویست ناکا ئاکۆ مرد.

سەرخۆش: مرد؟

شاعیر: مرد، بەڵام بە تۆچی؟ بێ دەنگ بە.

سەرخۆش: من ئەبینم بۆیە پێویستە بشڵێم.

شاعیر: ئاخ نەگریسینە چۆنتان تێگەیەنم ئەشێ هەر یەک لە ئێوە لەباتی دڵ ورچێ لە سنگتاندا بێت، ڕقم لێتانە و (دەنگی قریشکە و زرمە زرم و ژاوەژاوێکی ئیزعاج دێت)، بەسە، بەس توخوا با بەس بێ لەوە زیاتر چیتان ئەوێ، ئەوەتا پارچە پارچەتان کردووم و هەر ڕۆژەی پارچەیەکی خۆم ئەنێژم تەنانەت شەوانەش وەک بڵێی لەسەر پشکۆ پاڵ کەوتبم، شارێک و وڵاتێک سەرتاسەر ئەنوێت، نانووم، ئاخ درەنگ تێگەشتم، ڕاستیان وت ئەوەی وشەیەک کەمتر بزانێ خۆش و ئاسوودەتر ئەنوێ، بریا وا درەنگ نەکەوتمایە.

ئای ئاکۆ گیان.. هۆ گوڵەگەنمە چاو زەردەکەم..

لە چێشتخانەیەکدا کارت دەکرد بەڵێ لەیەکێ لەو

چێشتخانە پۆشتانەدا کە بەس مریشکی برژاوی تێدا پێشکەش بە میوان دەکرا، ئێوە میوانەکانتان ئەوەیان پێ نەنگ بوو وەک ئێمەومانان گۆشت بە ئسقانەکانەوە نەهێڵن، بۆیە تۆش هەر زوو کەوتیتە سەر فێڵی خۆت و پاشماوەکان، ئێسقانە بە تەواوی نەکرۆژراوەکانت لە عەلاگەیەکی ڕەش دەنا و کە وەستاشت پێ ئەوتی:

ها ئاکۆ ئەو ئێسقانانەت بۆ چییە؟

بێ سێ و دوو بە شەرمەوە ئەتگوت:

وەستا گیان سەگم ڕاگرتووە، بەڵام وەستا نەی ئەزانی سەگەکان دایکت و خوشکت و براکانتن، ئێمە بووین تا درەنگانێ بەهیوای هاتنەوەت لە چێشتخانە و هێنانی عەلاگەیەک ئێسقانی تر بۆ سەر خوانی بەتاڵی ئێوارەمان لەبەر دەرگا وەک پاساری هەڵدەتووتاین، تۆش کە ئەهاتییەوە وەک بڵێی هەموو دنیات کردبێ بە هێلکەیەک و فڕێت دابێتە بەرپێی دایکت لە درزی چاوە قاوەییەکانتەوە بەشەرمەوە ئەتڕوانیە قەپاڵە دڕەکانی دایکت، بەڵام بەچی ئەچێ، تۆ مردی و برسێتی و هەژاری خێزانەکەت هەر نەمردن.. ئای ئاکۆ گیان هۆ تەنیا ڕابردووەکەم، خەمخۆرم بووی زۆر جار بەو بچووکییەشەوە هێندە گەورە ئەبووی لەبەرچاوم وام هەست دەکرد ئەتوانی هەر ساتێ بتەوێ یان خۆم بمەوێ ئەمخەیتە ژێر باڵت و بەنێو هەزاران سەرە ڕم و نێزەدا ئەمبەیت و ناهێڵی زامدار بم. زۆر شەو کەئەت دی سەرینەکەم بە گریان تەڕکردووە و لە خەیاڵ دام ئەهاتیە ژوور سەرم و دیسان بەزمان نا بەچاو پێت ئەوتم بنوو ماندوویت بەقەد ماندووی کەسێک کە بیر لە ڕاستکردنەوەی سێبەری پەلکە گیایەک بکاتەوە سبەینێش وەستا وعدەی داوە گوێم لێ بگرێ ئەوسا....

منیش وەک خۆم بە زمان ناهەر بە چاوپێم ئەوتی نا ئاکۆ گیان با برینەکان هەر نهێنی بن با هەر خۆمان بگرین، بێ خەو بین برسی بین....!

ئاکۆ گیان گەر ئەم زەمینە یەک تۆز عیبرەتی وەرگرتایە، ئەبوو لە جێی فرمێسکی وەستات و هەرکام لە کەسەکانی تری وەک وەستاشت ئەژدیهایەک هەڵقوولێ، ئاکۆ گیان باوەڕت بێ ئەو پیاوە دوو ورگانە کە ئەڵێی هەژار، ئەسپێ، ئەسپێ و مۆرانەیان بیر دەکەوێتەوە.. من زۆر لەو پیاوانە دەترسم کە بە ورگ پێ دەکەنن بەتایبەت ئەو دوو ورگانەش

ها.. ها.. ئەوە چییە نەخێر ببوورن، من ڕابردووم نییە و دڵیشم وەک هەر دڵخۆشێ خۆشە (بە شپرزەیی سەیری ئەملاو ئەولای خۆی ئەکا و وەک بڵێی ترسابێ، کەسێ گوێی لە بیرەوەرییەکانی بووبێت) تکایە کەس نەیبیستبێ ئەمە خەیاڵێکی شاعیرانەی خۆم بوو (ڕوو ئەکاتە شێتەکە)

هێی کوڕە تۆ بۆ ناچیتە دەرەوە و ئەوە دەمە تەشت ئاسایەت بخەیتە بەر باران تا پڕ بێ لە ئاو.

شێت: تەیرەکان، دکتۆرەکان، سیانزە.، ئەی بۆ دەڵێن فاسۆلیا ناخۆشە.

سەرخۆش: (هەڵدەستێ و زۆر بە تەمەڵی) بەخوا برا من دەچم بەلای مێز و مەزەی خۆمەوە (بۆ شێتەکە) ئاخر نەگریس، کێ چ ئاژەڵێ وتوویەتی فاسۆلیا ناخۆشە تاگوێی یەک گەز ڕاکێشم و بیکەم بە بۆینباخ بۆی، شەیتان بەنەعلەت بێ (ئەچێتە بەردەم شێتەکە و بە خۆ گێف کردنەوە)وەڵڵاهی و بیللاهی و تیللاهی کە بە مەجمووع هەر سێکی ناوی خوایە، بە قەبری مەلەی نەنکی خەزووریشم کوڕە بە تەڵاقی ئەم شاعیرە چەنە بازە لە عەنکەبووت چووەش، جارێکی تر بڵێی فاسۆلیا ناخۆشە یەک زللەت لێ دەدەم عەلاگەیەک تووکت لێئەکەمەوە.

شێت: لەگەڵ کێت بوو؟

سەرخۆش: (پاڵی پێوەدەنێ) لەگەڵ جەنابتم بوو هەر ئەڵێی تەزبیحی پساوی، مردووت مرێ، هەی لە لۆکەی تەڕ ناشیرینتر (بەلاساییەوە) فاسۆلیا ناخۆشە.

شێت: چوزانم وامزانی من نالێی.

سەرخۆش: وا من ڕۆیشتم (بۆ شاعیرەکە) جا خۆشە یان ناخۆشە بەبن کلکی بارگیرم (لەم کاتەدا بابای شاعیر تەواو بێزارە و ژاوەژاوە لە دەرەوەی شانۆ دێت وەک دەنگی قیتار و قریشکەی ئافرەت بڵێی خەریکی کوشتنی بن، دەنگی باران).

شاعیر: ئاخ مێشکم تەقی (هەڵدەسێ دەرگا و پەنجەرەکە دا ئەخا) سەرم دێشێ ئەمە چییە ئەڵێی کەپکە شاخێکیان بە پێڵووما هەڵواسیوە ئەم بارە تەحەمول ناکرێ.. هەی داد.. هۆ سەرکردەکان.. کرێکاران، قاچاخچیان، هۆی ئەوانەی مردن و کوژران و هۆ ئەوانەش کە ئەمرن و ئەکوژرێن گوێ بگرن وا من دەرگاکەم داخست، کەواتە تەنیا شتێ کە بەدنیای ئەودیو دەرگاکە و ئێوەوەم گرێ بدا بیرەوەرییەکانمە، با گوللەکان هەر ببڕن و بڕۆن و ببڕن، با شارەکان خاپوور بن، با شاخەکان بەلادا بێن، جا بە جەهەنەم بەمن چی؟ بەڵێ مێژوو بە من چی کە لەودیو دەرگاکەمەوە (پێکەنینێکی شێتانە پێ

ئەکەنێ قاقا وەک بڵێی تووشی هیستریا بووە، بەڵێ..
ئا ئا بەمن چی (لە پڕ ئەداتە پرمەی گریان ئەکەوێتە پەلکوتان وەک بڵێی لە هەوادا مەلە بکات هاوار ئەکا)
با شەقامەکان بەگوڵ سوورکەین نەک بە خوێن، گوڵ نەک، بە خوێن، بە گوڵ نەک بە خوێن (لەدیوی دەرەوە دەنگی قاقای قەبە و قەشمەریات دێت ئەم هارتر ئەبێ و گوێی خۆی ئەگرێ هەموو قۆپچەکانی کراسەکەی ئەکاتەوە، وەک بڵێی خەریکە بخنکێ) بەڵام نا من مەزنم هۆ پیکەنینەکان..
فرمێسکەکان با دەنگتان بێت وا منیش دێمە دەرێ بۆ ناوتان تا بزانم لە نزیکیشمەوە هێند بەهێز و ترسناکن وا من هاتم..م..م. م (چوونە دەرەوەی شاعیر)
شێتەکە: حەوت، سیانزە، سیانزە، حەوت، ئەی خوایە گیان ئەی بۆ ئەڵێن فاسۆلیا ناخۆشە.
(تاریکی)
ڕاوی: وا کاکی شاعیرمان خۆی فڕێ دایە جەنگێکی گەورەی ژیانەوە، ڕەنگە تیاشیدا بکوژرێ خۆی واتەنی ئەوتا ئێستا جیهانێکی لە وشە بۆخۆی دروست کردبوو، دەی ئەم جارەیان پاش ئەوەی کە خۆی واتەنی کاتێ جوولەیە با بجوولێ و لە ئێسقانەکانی ئەو پردە دروست بکات کە سبەینێ نزیکتر ئەخاتەوە و سبەینێیەک کە وشە لاوازبوو لە ئاستیا، ئێستا ئەو ئەڕوا و مێژوویەکی نوێ لە پێشەوە ئەڕوا، بەڵام ئەوەشمان لەبیر بێ، ڕێی باریک هەنگاوی باریکی ئەوێ تۆ بڵێی ئەم لاوە سەرکێشە بگاتە مەنزل؟ فەرموون با هەمووان دوای کەوین.
(تاریکی)
(شوێن باخچەیەکی بچکۆلەیە وشاعیر و خۆشەویستەکەی پێکەوە تیایدا غەمبار دانیشتوون وەک بڵێی دەمێکە ئەدوێن نەگەیشتوونەتە هیچ ئەنجامێک)
ئافرەت: بەسە بەس مێژوو خەون، واقیع چی وچی ئەمانە شتێکن بۆ ڕازاندنەوەی کێلەکانمان و هیچ تر.
شاعیر: ئەی بۆ ناڵێی ئەمانە شتێکن بۆ بەدرۆخستنەوەی کێلەکانمان.. ها بۆ ناڵێی.
ئافرەت: تۆ سواری کەللەی خۆت بوویت و دانابەزیت.
شاعیر: نا بە پێچەوانەوە، دابەزیوم و ئەمەوێ سواربیمەوە.
ئافرەت: (بەدەنگێک کە پڕ لە سۆز و خۆشەویستی و پاڕانەوە) تۆ ناسرەوی و نەسرەوتنت ئەمترسێنێ.
شاعیر: کاتێ ئەسرەوم توانیبێتم هەموو ئەو شەپۆلانە ببپسێنم کە خۆی ئەگەیەنێتە کەنارە شیرینەکان.
ماڵی من. گلێنەکانم، ئەزانم خۆشەویستیت بۆ من ناچاری کردوویت ئەم قسانە بکەیت، بۆیە منیش هەرگیز داوای چارەسەر لە خەڵکی ناکەم، نەخێر ئەمیان ناکەم هەرگیز.
ئافرەت: ئاخر، ئاخر.. کاتی ئەوە هاتووە کە ئیتر بۆخۆمان بین نەک خەڵک.
شاعیر: ئۆف.. ئەوە چییە، وا هەست دەکەم ماندووبووبم
تۆ جوانی ئەزانم، لەمێژە وەک جاران ناسک نیم لەگەڵتا..
ئای لە ئێوارانی ئەم شارە تەواو خەمناکە.
ئافرەت: بیرتە یەکەم دیدار چۆن لەشەرما وەک مس سوور هەڵگەڕابووی، ئای پاسارییەکەم، ئاخ هۆ گوڵەگەنمە چاو زەردەکەم تۆ بەو بچوکییە ناتوانی ئاگر تێرکەیت.
شاعیر: (بە خۆڕاژەندنەوە)
بۆچی ئەتهێشت خۆشم بوێی
کە ئەتزانی من ئەو ڕەندەم
لەم ولاتە بچکۆلەیەی دڵی خۆشما پەناهەندەم
ئاخر بۆ.. بۆچی ئەتهێشت
ببی بەم بێستوونی عەشقەوە و بمگریە خۆ
کە ئەتزانی فەرهادێکم دەمم پڕە لە جنێو و تف و درۆ
شاعیرێ نیم وەک هەندێ شاعیر دەستەمۆ
(دەنگی قریشکە و ژاوەژاو دروست دەبێتەوە، شاعیرەکە و ئافرەتەکە لە شێوەی خۆ ڕزگارکردنێکی لاوازدا پەل ئەکوتن، ئەکەون و هەڵئەسنەوە، ئەکەون و هەڵئەسنەوە)
دەنگی ١: بۆ دەرەوە، ئێوە خەریکە شەقامە پاک و تەمیزەکانی شارەکەمان پیس دەکەن. ئێوە مافی هاتنە ئەم جۆرە شوێنانەتان نییە، بۆ دەرەوە.. بۆ دەرەوە..
دەنگی ٢: خەڵکینە لە ڕێی خوا، خێرێک، ورگ و گیرفانمان وەک یەکن.
دەنگی ٣: ها بیگرە ئەو لای کەوە نەهێڵێ بە زیندووی ڕزگاری بێت. (تاق تریق.. تاق.. تاق دەنگی تەقە)
دەنگی ٤: لە سبەینێ زیاتر ناوەستم قەرزەکەم دەدەنەوە یان؟
دەنگی ٥: تۆخوا، پیاوەکە بەسە بەس لە ورگم هەڵدە، ئای فریام کەون کوشتمی.
دەنگی ٦: لە میم گەیلانەوە بۆ شاسوار تکایە گوڵەکان

ئاوده به جۆرێک چرۆکان گڕ بن نەک چرۆ.

دەنگـی ٧: ئێمە کە لە شاخەوە هاتینە شار فلّچەو ڕەنگمان لە جوعبەکانمان نەنابوو تا خواست و مێشکی خـەڵکی پێ ڕەنگ بکەین، با شـەڕە پەڕۆ بەس بێ ....

(شاعیـر و ئافـرەتەکە هێندە خۆیان داوە بە زەوی و یەکتردا لە پەلوپۆ کەوتوون و بە ئاستەم ئەجوولێن. هەر ئاهو ئۆفیشیانە).

(تاریکی)

(شاعیر لە سووچێکی ژوورەکەیدا تەنیا دانیشتووە لە دالغـەیەکی قـووڵدایە، مـژ لە جگەرەکـەی ئەدا و لە بەرخۆیەوە شیعر ئەڵێ:

من ئەڕۆم و تکایە پێی بڵێن ئیتر بەدیدارم ناگاتەوە
کە ڕۆیشتم، وەک چەم ئەڕۆم، چەمیش ئاوڕ ناداتەوە

هێی ئافرەت، هۆ ئەو لوغزەی تێت نەگەیشتم و تێشت ناگـەم، ئەبو زوو بمزانیـایە، ئافـرەتیش لەم وڵاتەدا، پیاڵەیەکە فەیلەسووفێک و گەمژەیەک بەیەک نرخ تیایدا ئەخۆنەوە، (بۆ جـمـهـور) ئەویش جـێـی هێـشـتم، بـەڵێ ئافرەت ئەو شتەی کە فەیلەسووفەکانیش لە ئاستیا گێلی نیشان دەدەن.

ئەو ڕۆژەی لەتۆ جیابوومەوە ڕۆژی مردنی پێکەنینەکانم بوو

ئێستاش لەم کۆڵانە تەنگەدا شوێن پێیەکانی تۆ ماون

(قاقا پێ ئەکەنی.. ها.. ها.ها) لە ڕاستیدا سەیرە

(فلاش باگ گەیاندییەوە بۆ یەکێ لە بیرەوەرییەکانی لەگەڵ خۆشەویستەکەیدا)

شاعیر: تۆ زۆر سەیری

ئافرەت: سەیر؟ سەیر وەک چی؟

شـاعـیـر: سەیر وەک ئەو ماسییە تەمەڵەی خۆی تەسلیمی شەپۆل ئەکا، تا بیگەیەنێتە جوانترین ئۆقیانووس، بەڵام لە ناشیرینترین زەلکاودا خۆی دەبینێتەوە.

ئافرەت: ماسی لە هەر جێیەک بێ، هەر ماسییە.

شـاعیـر: ڕاستە بەڵام، ئەو ماسییانەی لە زەلکاودا ئەژین، زیاتر هاوڕێی بۆق و سەرە مێکوتەن.

بەڵێ ئەی خەڵکینە ئەوسا وام ئەزانی.....

ئەویش تەشبیهی کردم بە هاوڕێی بۆق و سەرە مێکوتە، بەڵام من بڵێم چی کە ئێوە خۆتان بە فیعلی ئەم ڕایەتان سەلماند، ئەویش ڕۆیشت و کێ ئەزانێ شەوانی ئەنگۆرەیی لەگەڵ چ مارێکدا تەواو ئەکا

(لەبەر خۆیەوە بەدەم ڕۆیشتنەوە دێڕە شیعرەکانی ئەڵێتەوە)

ئەمشەو ئەنووم شیعر ناڵێم
شیعر مۆمێکە پێ نابێ
من شاعیری چرایەک نیم، لەگەڵ فوودا
پەنجەیان تێ هەڵکێشابێ.
من شاعیری وڵاتێ نیم،
سەدان شەو پۆلیسەکانی
جرت و تف و لیسەکانی
خواو ئاسمان و خۆشەویستی و شیعرەکانمیان ڕاو نابێ،
خۆشم ناوێن، هۆ ئەوانەی خۆشم ویستوون،
ئێوە شەهوەت بە دەمارتانا دەگەڕێ.
خۆشم ناوێن،
خۆشەویستیتان سەگێکە پێم ئەوەڕێ.

(تاریکی)

ژەنەراڵ: (بەرامبەر بە جمهور بەدەنگی بەرز ئەڵێ)

بەڵێ وەک وتم مەرج نییە ئەوەی ئەیڵێین قەناعەتی هەموو ژیانمان بێ، بەڵام پەنجەرەیەکیشە بۆ سەر هەموو ژیانمان. من بە درندەی دەریا ناسراوم با پێتان بڵێم، کەچی ئەمڕۆ پاش ئەوەی ملیۆنەها بێشکەم فڕێ داوەتەوە ناو ئاگرەوە نەترساوم و نەئەترسێم و ئەڵێم هۆ هاوڕێکانم. گەر خۆشتان بووێم هەموو ئەو درەختانەش لە زیندان نێن کە بێشکەو ڕەوڕەوەیان لێدەکەوێتەوە، چونکە ئەمڕۆ لە هەر بێشکەیەکدا سەرکردەیەکی نوستوو دەبینم، دەی جا چییە خۆم ئەم حاڵەتە زۆر جێی بایەخ پێدان نییە، ئەی من درندەی دەریا نیم لەم بۆنەدا بە ڕۆڵەکانی گەلەکەم دەڵێم، تاعوون، ڕشانەوە، شەڕ، هەر دەبێ هەبن ئەگینا هەر هیچ نەبێ ئێوەی سەرباز وەک من نابن بە ژەنەراڵ

(بە چرپە) بەینی خۆشمان بێ تا سنوورەکانی وڵات بچووک بکرێنەوە، سنوورەکانی گیرفان گەورەتر دەبن، ئەی چۆن؟ کەرێتییە سامانی جەنگ هەر بۆ جەنگ بێت، بۆ نموونە ئەم دوو جەنگاوەرە ئەجەنگن، ئەکوژن، ئەگرن، ئەبەڕن بەس بۆ ئەوەی ببن بە ژەنەراڵ، بەڵێ ئەم دوو جەنگاوەرە کە ڕەنگیان لە لیرە جوانترە (بۆ دوای خۆی) وانییە خنجیلەکانم؟

سەربازەکان: بەڵێ گەورەم ئەی چۆن وانییە؟

(ژاوەژاو و قریشکە و دەنگەکان دروست دەبنەوە و

ژەنەراڵ و جـــەنگاوەرەکـــان دێن بەیەکـــداو ئەکـــەون و هەڵئەستنەوە)

دەنگی١: ئێمە شەڕمان کرد تا شەڕ نەهێڵین.

دەنگی٢: ئەمجارە وەحشیانەتر ئەجەنگین.

دەنـگـی ٣: چەکەکـان بێدەنگ کەن منالێک ئەیەوێ بنوێ.

دەنگی٤: بژی ژەنەراڵ شۆ.. بژی وڵات.

دەنـگـی ٥: کاکە گیـان ٥٠هەزار دینارم پێشەکی و ٥٠٠ دینارم کرێی یەک مانگ.

دەنگی ٦:کوڕم بخەوە با شەولەبان نەتبا.

دەنگی٧: بەشەرتی چەقۆ و وەرنەوە وەرنەوە، ماشەڵڵا ئەڵێی لێوی فلان خانمە.

دەنـگـی٨: خۆشەویستەکەم ڕێم بە، بادەم و چاوم لە پرچەکانت نقووم بکەم.

دەنگی ٩: گوڵاڵەی نزاری چاوکاڵ و بەهرەداری
چل شەوە جارێ ناتبینم چۆن وا دەبێ دڵداری

(تاریکی)

ڕاوی: ئەم لێـو لە تاریکـیدا گیـرانە تاکـەی و لە پای چی؟ ئێـمە لێرەدا بانگەشەی ئەوە دەکـەین کە لە زروفی نامەعقوولدا هەموو شتێکی نامەعقول مەعقووله، بەڵام نەک یەکجـار بە ڕادەی پاڵەوانانی ئەم نمایشـە هەرکـەس بۆخۆی بدوێ، ڕۆژگارێکی سەیرە. خەڵکی هەمـوو شتێ بە ئەرک وەرگرن، بەڵام (سەیرێکی خێرای ئەملاوئەولای خۆی ئەکـا، وەک بڵـێی لەوە بترسێ کـەسێک گـوێی لە قسەکانی بووبێ بۆ جمهور)، بەڵام گەلی برادەرینە، کاتی ئەوە هاتووە گورگ و مەڕ تێکەڵ کەینەوە وگیانلەبەرێکی نوێیـان لێ دروست بکـەین، بێ خـوێن، بێ کـەلبـە و بێ لیک و پەلامار دەی با لەخۆتان بپرسن کە دارستانێکیان گرتبێەردا، مارێک و پەپوولەیەک وەک یەک ناسووتێن؟

بێگومـان دەی با ئاگـاداربین ئەم دارسـتـانی ژیانـەمـان ئێـسـتـەنا ساتێکی تر گـڕ ئەگـرێ گـەر نەهێـڵین ئەمـە ڕوویدات، خـۆ ئەتوانین مـادامـەکێ ئەم مـەرگی مـار و پەپوولە چارەنووسێکی حەتمییە، بابێین پێکەوە هەر هیچ نەبێ مەرگی مارەکان پێش بخەین.

کۆرس:

ئەگەر ئەڵێی ئارەقم ئەکرێ بەدینار بۆچی
ئەگەر ئەڵێی بۆ داهات و ڕەنج و ماندووبوونم ئەم ساڵ
وەکو بنی ئەم کانیاوەی چاوم لێڵە،
دەبای دەوە... دەبای دەوە

گاسنی سەر پشتی خۆت بەو هیچ خاکێ نا
خۆت بکێڵە.

ڕاوی: هەن ئەڵێن تێبگە، تا پێبگەی، دەی گەر وابوو ئەو جـوتیـارانەی کـە چوار وەرزی سـاڵ بەدان و نینۆک ئەڕنن و عـەمـاریان لەهی ئاغـاکـانیـان پڕتر بێ،کـەچی تێگەیشتن ئەمـان لە خزمـەتی پێگەیشـتنی ئەواندایە و هیچی تر.

کۆرس:

ئای کام هەڵ بوو فڕی و لەوێوە داهاتەوە خوار
خۆی دا بە سنگی تاشەبەردێکدا و بوو بە چنگێ خوێن

کاتێ کە ویستیان ئەویش یەکێ بێ لەو هەڵۆیانەی
لە نێو چاوانی بێرییێک ئەدرێن.
ئای کام درەخت بوو لەنیوەشەودا زەمین قوتی دا.
کاتێ کە ویستیان بۆ شاری بێنن،
بیکەن بە چرپای زەردی شاهانە و
ژنی سولتانی تیا بخەوێن.

(قـــریشـکەکـــان دروست ئەبنەوە و کـــۆرس ئەبن بە کەوالیس و چراکان ئەکەن بە جمهـور و چاراکان لەپشت خۆیانەوە دایانئەنێن).

(تاریکی)

(شـوێن: شـەقـامی گـشـتی شارە، خەڵـک لە هاتووچۆ قـسـەکـردن، مـەشـغـەڵـەتێکی زۆردان، لە سـووچێکی، شوێنێکەوە شێتەکە لەبەر خۆیەوە ورتەی دێ.)

شێت: حەوت، سیانزە، مەشکەو خۆل، خۆل و مەشکە، نەخێر ناخۆش نییە، بۆ ناخۆش نەبوو، حەوت سیانزە ئەم شێتە شێت بوونەکەی لە زیادبووندایە هەندێ حاڵەتی نوێی تێدا دروست بووە، بۆ نموونە هەر کـەس جولـەیەکی بەرامبـەر بکات ئەمـیش وەک ئەو لەو خێـراتر دووبارەی دەکـاتەوە، یەکسـەر بە دوایدا ئەڵێ (رد فعل) دەست بۆ ناوچاوی بەریت ئەویش هەمان دەستوور دەکات و دەڵێ (رد فـعل). هەر لەو شـوێنە دوو لاوی بازاڕی خـەریکی کـات بەسەربردنن لەگەڵ شێتەکەدا پێ دەکەنن لەم کاتەدا ژەنەراڵ و دوو سێ ســەربازەکـــەی تر پەیدا دەبن وەک ڕێبـوارانی تر خـەریکی ڕۆیشـتنن وەک بڵـێی لە شـتێکی گرنگ بدوێن سەرقاڵی قسە و جارجار ئەوەستێ ئەکەونە قـسـە و ڕۆیشتن و شـێـتـەکـەش ئیـتـر حـەوسـەڵـەی پێ ڕابواردنی لاوەکانی نەماوە، بە دوای ئەواندا واتە ژەنەراڵ و سـەربازەکـان ئەیەوێت بڕوات نزیکـەی نیـومـەترێک لە

پشتی ئەوانەوە دەکەوێتە هەنگاونان جارجارەش خەڵکی شار نە ژەنەراڵ دەبینین جۆرە ترسێک یان ڕێزێک نیشان دەدەن هەشیانە بۆی ئەنوشێتەوە لە پڕ یەکێ لە لاوەکان لە دواوە شەق لە شێتەکان هەڵئەدا و شێتەکەش وەک خۆی هەڵئەدا و یەکسەر بەدواشیدا چاودەبڕێتە چاوی ژەنەڕاڵ کە لەو کاتەدا وەرگەڕاوەتەوە لە شێتەکەو سەیری چاوی دەکا و... (ردفعل.. ردفعل) ژەنەراڵ لەم کاتەدا دەمارگیری ئەبێ و بە لێدان دەکەوێتە وێزەی شێتەکە، شێتەکەش وەک خۆی ئەوەی جەنەرال دەیکات دەیکاتەوە دەڵێ (رد فعل)، بۆیە ژەنەراڵ ئەوە بەسووکایەتی پێکردنی خۆی دەزانێ، بەڵام پێش ئەوەی فرمان بدات یەکێ لەو دوو سەربازەی هاوڕێی دەست دەبات بۆ دەمانچەکەی و گوللەیەک دەنێ بە شێتەکەوە، شێتەکەش دەکەوێ وەک بڵێی گوللەیەک لە ڕانی درابێ دەیەوێ هەستێ و ناتوانێ دەکەوێتە تەپاوتل لەشێوەی سست بوونێکی خێرادا زوو زوو دەڵێ ئاخ.. سیانزە، حەوت، ئاخ سیانزە، حەوت لە دواییدا هەردوو ئەفسەرەکە شێتەکە وەک لێفەی تەڕ بە دوای خۆیاندا ڕادەکێشن، ژەنەراڵ هەر تووڕەیە و دوولاوەکەش وەک گوللە بۆی دەردەچن بەدەم ڕۆیشتنەوە قسە دەکەن و پێ دەکەنن بێ گومان تا ئەوکاتە وەزعی شوێنە گشتییەکە تەواو تێک دەچێ ژمارەیەک سەرباز و پۆلیسی تر دێن و دەکەونە گرتن و لێدانی و تەقەکردن لە خەڵکەکە.

(تاریکی)

ڕاوی: خۆ بەچاوی خۆتان دیتتان (بۆ جمهور) ئای ژیان چ شاشەیەکی درۆزن دەرچووە، ببوورن بەڕێزینە هێڵنجم دێ لە ڕاستیدا من ئا من بەزەییم بە ئێوەدا دێتەوە، ئەرێ تاکەی شوێنەکانتان جێ ناهێڵن ئای کەی ئێوە (بۆ یەکێ بە دانیشتووان) تۆ هێی کوڕی باش، تۆ خانمی بەڕێز.. ئای ئەکرێ ئێوە لەم دنیا جەنجاڵ و بێ پەردەیەدا هەر زیتەی چاوتان بێت؟ ئەه هە.. ڕەنگە ئێستا ئێوەش نابوورن ئا. قەیناکا ئەڵێم ڕەنگە ئێستا ئێوە بەتایبەت لە داڵغەی ئەوەدان کە چۆن بێن بە ژەنەڕاڵ، نەخێر ئەم وەزعە ئاسایی نییە و دەبێ بجووڵێن! دەبێ بدوێین تا بزانم چی لەو ئەشکەوتە تاریکەی مێشکانتاندایە، گوڵ یان ئاگر.. دێو یان پەری؟ بەڕێزینە تکایە لێم مەگرن ڕۆژگارێکە خەڵک لەبیرکردنەوە و بینین و بیستنی خەڵک دەترسن.. ها؟ ناتوانم دوای نەخەین تکایە کاکی دەرهێنەر با ئیتر بەس بێت هەست بە بوونی بۆمبێکی تەوقیتکراو دەکەم لە گیانی شێ هەڵاتووی ئەم جمهورەدا ئەوەتا خەریکە ئا بەڵێ... ئا.. ئا لە ڕاستیدا من دەترسم (لەوکاتەدا شاعیر دەیەوێ لەبەردەم ڕاوی و جمهوردا تێپەڕێ، بەڵام ڕاوی زوو پێشی ئەگرێ تکایە لە جێی خۆت بوەستە.

شاعیر: بەبێزارییەوە، ها.. من..من ناتناسم

ڕاوی: ئەمەیان باسێکی ترە، گرنگ نییە گرنگ ئەوەیە من تۆ ئەناسم.

شاعیر: من! من کەس نامناسێ.

ڕاوی: بەڵێ بە تەواوی وەک سیخوڕەکان هەر هێندە ئەوان وا تێدەگەن کە کەس نایانناسێ ئێوەی شاعیر و گەورە و ڕووناکبیرانیش وا نیشان ئەدەن کەس ناتانناسێ دەی بۆ ئەمانە چۆن؟

شاعیر: یانی ئێستا تۆ (بە فیزیکەوە دەست دێنی بەسینگتدا) تۆ ئەمناسی؟

ڕاوی: بەڵێ.

شاعیر: دەی جا چییە وا ناسیشمت پێم بڵێ چیت ئەوێ.

ڕاوی:دەمەوێت وابکەین کە گومان بکەم ئەتناسم یان نا (بە پاڕانەوە) تکایە گەورەم لێت دەپاڕێمەوە، کار بەمەش تەواو نابێ لێت دەپاڕێمەوە ئەگەر خستووتمەوە درزی چاوتەوە... لێرە دوورم خەرەوە، ئاه شەکەت بووم تکایە بەزەیی،قاچەکانم بوون بە پشتی کیسەڵ هێندە بە دواتدا گەڕام.

شاعیر: ئەوەی ئەیڵێی وەک شمشێر بازی وایە لەگەڵ ئاودا ئەی دەبەنگ بە ئیزرائیل بڵێ ڕزگارت کا تا ئێستاش کێ کێی ڕزگار کردووە؟

ڕاوی: نە گەورەم هیچ نەبێ تۆ درۆکانت لە هی خەڵک جوانترن. درۆیەک تەنیا یەک درۆ باشانۆکە دابخەین.

شاعیر: پێم ناڵێی چ سندانێکە.

ڕاوی: پەنجە بۆ جمهور ڕادەکێشێ و بە چرپە ئەم حەشاماتە ئەبینی؟

شاعیر: (بە کەمتەرخەمییەوە) واتە..

ڕاوی: گەورەم تکایە دەستت.. قاچت زمانت ماچ دەکەم ئەوان.

شاعیر: ئەوان چین

ڕاوی: سەرت.. داوای سەرت دەکەن

شاعیر: ئاسانە، بەڵام من ئەمڕۆکە هاتوومەتەدەر سەرم لەماڵەوە لەسەر سەرینەکە جێ هێشتووە،تکایە ئەم داوایە دواخە.

ڕاوی: دە کەواتە درۆیەکی جوان، گەورەم تەنیا یەک درۆ بڕۆ..

شاعیر: (ڕوو وەرئەگێڕێ لەبەر خۆیەوە) ئاخر من ئەم گامێشە چۆن تێبگەیەنم ئەو نازانێ من گەڕانەوە بۆئەساڵەت مەستی کردووم، ئەمە نازانێ ئێستا من کچی ناو دارستانم لە کچی سەماگەیەک پێ جوانترە.

ئاخ.. خ.خ.. حەزم دەکرد بتوانم لەگەڵ بەڵغەمێکدا فڕێ بدەم و نەجاتم بێ ئەمە چ پەتایەکە.

ڕاوی: وتت چی؟

شاعیر: هیچ دەڵێم سبەینێش وەک من بوو (بەخۆ ڕاژەندنەوە)

ئای چەند بەرزە بەڵێ (بە قاقاوە) بەرزە بەرزە

(چەپڵە لێ ئەداو قاچ بەزەویدا ئەدا)

ئەگەر تاڵێک لەو قژی ئەپیەرستم

بەرلیتوم ئەکەوت

فوراتم، ئەکردە گۆرانییەک

مناڵیەتی هەمو دنیای هەڵگرتبێ.

ڕاوی: ئەڵێی چی ئێمە سەیربین!

شاعیر: تازە ئەزانی (قاقا پێئەکەنێ و پێکەنینێکی ناقۆڵا و بەدەم پێکەنینەوە سەر شانۆ چۆڵ ئەکا و ئەویش وەک میلی سەعات ملی بەدوایدا ئەگێڕێ.

ڕاوی: گەورەم مەڕۆ تەنیا درۆیەکی جوان (ڕوو ئەکاتە جەمهور) دەنگی قریشکەکان دروست دەبێتەوە، ڕاوی توند سەری ئەگوشێ، دەنگەکان ترسناک و بێزارکەرن.

دەنگی ١: ئێمە کە کرمیش بین خەونەکانمان.. هیواکانمان خەون وهیوای کرم نین

دەنگی ٢: ئەزانن ئەو پیاوە دوو ورگانە کە لەناو خۆیاندا کۆ دەبنەوە چی دەڵێن؟

دەنگی ٣ و ٤: چی.. چی.. چی؟

دەنگی ٥: یەک سەربڕە و لە ماڵی دوو، بیخۆ و پاشان سێ خۆی ئەمانەت بۆ ئەکا.

دەنگی ٦: بۆ ئەکا.. بۆ ئەکا.. بۆ ئەکا.

دەنگی ٧: ئەوەندە و بەس؟

دەنگی٣ و٤و٦: ئەی چیتر ئەی چیتر ئەی چیتر.

هەموو پێکەوە: پێ ئەکەنین و پێ ناکەنین پێ ناکەنین .. پێ.. پێ... کەنین.

دەنگی ٣و٤: نەخێر پێناکەنین و بڕیایەوە.

دەنگی ٧: ئەی بۆ ناڵێن گەر وا بڕوا کاک دینار و دینارخانیش ئەبیستنەوە.

دەنگی٨: بۆنا؟ یەک (بسم الله) بەسە بۆ خوێندنی ئایەتێ.

دەنگی١: بەردەوام بن، کۆڵ مەدەن لە دنیادا مەحاڵ نییە و لەپشتی هەر (نە)یەکەوە (ئا)یەک هەیە.

دەنگی٢: مێشکم تەقی.. مێشکم کوڕە مێشکم.

دەنگی٣: با پیاوان بێنە سەر لێوی شەقامەکان جیهان لەمەترسیدایە.

دەنگی ٤: مەترسیدایە.. مەترسیدایە.. مەترسیدایە.

دەنگی ٥: های کوتاڵ.. های بەرگی سپی بازەیەکی فێنک و لووس.

دەنگی ٦: مێژوو بە ئەو چی! کە لەو دیو دەرگا کەوەیە.

دەنگی ٧: ئینگا.. ئینگا... ئینگا (دەنگی گریانی مناڵە)

دەنگی ٨: پێویستە ڕاستەکان ڕاستتر و چەوتەکان نیشان بکەین.

دەنگی ١و٢: خەنجەر لەکوێ بێ ئەوێ سنووری مەحاڵە..

دەنگی ٥: ژیان چییە؟

هەمووان پێکەوە: قریشکەیەکی ئەبەدییە

قریشکە... قریشکە.. قریشکە.. قریشکە..

(تاریکی)

ناوەڕاستی تەمووزی ١٩٩٤ – هەڵەبجە

(*) لەم پەرەگرافەدا چەند وشەیەک وەکو خۆیان گۆ ناکرێن، ڕەنگە پەیوەست بێت بە حاڵەتی نمایشکردنی شانۆنامەکە بۆ پیشاندانی حاڵەتی شپرزەیی ئەکتەر لە ئەنجامی بۆمبارانکردنی فرۆکەوە، بۆیە ئەکتەر بەم جۆرەیان گۆ دەکات: گرم کراوە بە (قرم)، قومبەلە کراوە بە (زوم بەلە)، پردەکەی قلیاسان کراوە بە (قردەکەی پلیاسان)، فەردە خەیار کراوە بە (خەردە فەیار).

«ڕامان»

تێبینی:

ئەم تێکستە شانۆییەی شاعیری شەهید و جوانەمەرگ (ئەبووبەکر عەلی) لە ئەرشیفی کاک نامیق هەورامی پارێزرا بوو، وەک بەرهەمێکی لە پاش بەجێماوی ئەو شاعیرە وەک خۆی بلاوی دەکەینەوە.

هونەرمەندی بەناوودەنگ فوئاد عەلی شێوەکار و پەیکەرتاشێکی کوردە و ساڵانێکی دوور و درێژە لە ئەوروپا دەژی و ئیتاڵیای مەڵبەندی جوانی و هونەری هەڵبژاردووە. ئەم هونەرمەندە کە لە کوردستان بوو یەکێک بوو لەو لاوانەی مـوژدەی پاشەڕۆژێکی ڕووناکی لێ بەدی دەکرا، چونکە بەردەوام خەریکی هونەرەکەی بوو، بەشێکی گەورەی لە ژیانی خۆی بۆ تەرخان کردبوو.

دوای خوێندنەکەی بەغدای ڕووی کردە دەرەوە تا درێژە بە خوێندنە ئەکادیمییەکەی بدات و زیاتر بە شاکار و ڕێباز و هونەرمەندە مەزنەکان ئاشنابێت و لە ڕاستیدا یەکێکە لەوانەی زۆر چاک سوودی لەو سەفەرەی وەرگرتووە و ئەمڕۆکەش ڕەزامەندیی دراوە، چەندین پەیکەری لەناو گۆڕەپان و شوێنە گشتییەکانی ئەوێ دابنرێن، ئەم هەنگاوەش بۆ خۆی بەڵگەی ئاستی بەرزی هونەریی ئەو دەگەیەنن.

لەم دواییەش لە لایەن حکوومەتی هەرێمی کوردستانەوە ڕاسپێردرا مۆنێمێنتی (پێشمەرگەی نەناسراو) بۆ کوردستان جێبەجێ بکات، لە کاتی هێنانەوەی پرۆژەی ئەو مۆنێمێنتە و گەڕانەوەی بۆ کوردستان ویستی لە نزیکەوە بیروڕای ڕۆشنبیران و هونەرمەندانی لەبارەوە بزانێ، ئێمە لە گۆڤاری (ڕامان) بە دەرفەتمان زانی هەڤپەیڤینێکی هونەریی فراوانی لەگەڵدا ساز بکەین، ئەوەی دەیخوێننەوە بەرهەمی ئەو چەند سەعاتەی گفتوگۆکەمانە.

هونەرمەندی پەیکەرتاش فوئاد عەلی: ئەگەرچی کەڵکم لە هونەری ئەوروپایی وەرگرتووە، بەڵام نامەوێ خۆشم ون بکەم

هەڤپەیڤینی:
ئازاد عەبدولواحید - د. موحسین ئەحمەد عومەر

ڕامان: پێویستە خوێنەران ئاشنایەتییەک لەگەڵ باکگراوەندی هونەریی ئێوە پەیدابکەن، سەرەتا ئەگەر دەکرێ باسی ئەوکات و سەردەمەمان بۆ بکەی کە لە شاری هەولێر دەستت بەکاری هونەری کردووە؟

فوئاد عەلی: پێش هەموو شتێک ببوورن کە ئەگەر کوردییەکەم باش نەبێ، چونکە ماوەی سی ساڵە لە کوردستان دابڕاوم و کەمتر ڕێ کەوتووە بە کوردی قسە بکەم.

ئێمە باس لەو سەردەمەی شارێک دەکەین کە هونەر تێیدا تازە گڕوگاڵی دەکرد و پێش ئێمە کارێکی وا لەو بوارەدا نەکرابوو، مامۆستا (جابیر پیرداود) یەکەم پەیکەرتاشی شارەکەمانە، تەنانەت خەڵکەکەش تێگەیشتنێکی دروستی لە بارەی هونەری شێوەکارییەوە نەبوو. کاریگەرییەکی زۆری تابلۆ فارسییەکان ئەوانەی شیعرەکانی خەیامیان وێنە کردبوو لەسەرمان هەبوو، لەسەرەتاوە حەزم لە وێنەکێشانە هەبوو، بۆیە لە ماڵێ دادەنیشتم و نیگارکێشیم دەکرد.

دواتر مامۆستایەکی قوتابخانەی ناوەندیمان بەداخەوە ناوەکەیم لەبیرنەماوە زۆر هاندەرم بوو، کە لە پێشانگاکاندا بەشداریم دەکرد هەستم بەوە دەکرد کارێکی هونەریی دەکەم و هەر ئەوەش پتر هانی دەدام بەردەوام بم.

پاشان بەهۆی هاندانی دەوروبەرەوە بەتایبەت کاتێ برادەرێکم هاتە ماڵمان و داوای چوار تابلۆی لە من کرد کە بۆی بکێشم، من ئەوکات لەلای خۆم پێم وابوو دەبێ کارەکەم چەندە لەئاستێکی بەرز دابێ کە ئەو داوای ئەو تابلۆیانەم لێدەکات، بەڵام دواتر زانیم ئەو تەنیا ویستوویەتی پتر هانم بدات، بەو چەشنە هاندەدرام زۆرتر خۆم ماندوو بکەم. پاشان بڕیارمدا بچمە پەیمانگای هونەرە جوانەکان کە ئەوکات لە بەغدابوو، کە لە ماڵەوە باسم کرد بەداخەوە لەماڵێ ڕازی نەبوون، بەخۆتان باشتر دەزانن ئەوکات خوێندن لە پەیمانگای هونەرە جوانەکان زۆر مەقبوول نەبوو، زۆربەی گەنجەکان حەزیان لێ بوو ببنە دکتۆر و مامۆستا و ئەندازیار، بەڵام من پێداگربووم بچمە هونەر جوانەکانەوە.

باپیرم کە لەناو خەڵکی هەولێر ناسراوە و ناوی (عەلی عەجەم)ە لەماڵەوە زۆر ڕێزیان لێ دەگرت و قسەیان نەدەشکاند، چوومە لای و پێم گوت بەتەمام بچمە بەغدا بۆ درێژەدان بە خوێندن و ماڵێ ڕازی نین، ئەویش شەوێ هاتە ماڵێ و گوتی ئەو کوڕە دەبێ بچێتە بەغداو لەسەر حیسابی من درێژە بە خوێندن بدات، ئەوانیش بە خۆشییەوە قسەکەیان نەشکاندو ناردیانم. ئەوکات پێوەندی هێندە ئاسان نەبوو، بەغداش بۆ ئێمەمانان مانایەکی تری هەبوو، پەیمانگا پێنج ساڵ بوو، سێ ساڵ خوێندنی ڕەسم و پەیکەرتاشی و سرامیکمان هەبوو، دوو ساڵیش پسپۆڕیم لە پەیکەرتاشیدا وەرگرت.

ئازاد عەبدولواحید، فوئاد عەلی، د. موحسین ئەحمەد عومەر

پەیمانگەکە بەسەر چەند بەشێکی وەک شێوەکاری و مۆسیقا و شانۆدا دابەش ببوو، هەمووشمان لەگەڵ یەکتر بووین و هەر ئەو نزیکایەتییە جوگرافی و مەعنەوییە لە یەکتر وای لێکردبووین بە تەواوەتی لە هونەرەکان تێبگەین، بۆ وێنە برادەرمان هەبوو کەمانچەژەن بوو کە دەعوەتی کۆنسێرتی دەکردین، بە کورتی بە شێوەیەکی باش پێگەیشتبووین.

کاتێک دەگەڕاینەوە هەولێر لەگەڵ چەند برادەرێکم لە چایخانەی مەچکۆ کۆ دەبووینەوە کە ئێستاش هەروەک جاران بۆتە شوێنی هونەرمەند و ئەدیبان، بەڵام لە ڕاستیدا یەکەم جار ئێمە لەوێ کۆدەبووینەوە..

ڕامان: ئەو برادەرانەی لەگەڵتابوون کێ بوون؟ لە بیرتان ماون؟

فوئاد عەلی: عەباس عەبدوڵڵا یووسف، قەرەنی جەمیل، من، دارا محەمەد عەلی، نەجات واحید بوو کە ئێستا لە ئیتاڵیایە. کۆمەڵێک بووین لەوێ کۆدەبووینەوە و باسی هونەر و ئەدەبیاتمان دەکرد، بڕیارماندا هەر

کۆبوونەوەیەک یەکێک لە برادەرەکان بابەتێک ئامادە بکاو پێشکەشی بکات، هەر ئەوەش بووە هۆی ئەوەی گەنجەکان لە دەورمان کۆببنەوە، بەڵام پاشان بە دەستووری «ئەمن» ئەوێ قەپات کراو لێیان تێکداین.

ڕامان: بۆچی قەپاتیان کرد؟

فوئاد عەلی: ترسیان هەبوو، دەیانزانی ڕۆژ بەڕۆژ ئەو کۆبوونەوانە فراوانتر و گەورەتر دەبنەوە، ئەوکات جووڵەیەکمان لە هەولێر بەرێ خستبوو، پێشانگایەکی بە کۆمەڵمان کردەوە وابزانم لە ساڵی حەفتاو دوو بوو.

ڕامان: ئەو هونەرمەندانەی پێکەوە پێشانگاتان کردەوە کێ بوون؟

فوئاد عەلی: ئەو کۆمەڵەی کە ناوم هێنان نەجات واحید، قەرەنی جەمیل، نامیق عەلی قادر، من و کۆمەڵێک برادەری کەرکووک بووین، مەدحەت کاکەیی، و...تاد. ئەوە یەکەم پێشانگا بوو لە چەشنی خۆی کە بەشێوەی بە کۆمەڵ لە هەولێر بەڕێوە چووبێت.

ڕامان: لە وتەکانت وا دەردەکەوێت ئەگەر ئەو مامۆستایە هانی نەدابای ڕەنگبێ تۆ لە دنیای هونەر نەگیرسابایەوە، کەوایە دەتوانین بڵێین بە هەڵکەوت هاتوویەتە ناو دنیای هونەرەوە؟

فوئاد عەلی: هەڵکەوت نییە، چونکە شتەکە لەگەڵم ژیاوە.

ڕامان: یانی ئەو سروشتە لەناو خودی تۆدا هەبوو؟

فوئاد عەلی: بەڵێ هەبووە، بەڵام ئەو مامۆستایە کە بووە ڕێگە خۆشکەرێک بۆ من، ئەگەر ئەویش نەبوایە من لە نیگارکێشی بەردەوام دەبووم، بەڵام شتێکی زۆر باشە مامۆستایەک بە قوتابییەکەی بڵێ ئافەریم و ئیشەکەت باشە.

ڕامان: ئەو هاندەرەی تۆ باسی دەکەی ئایا لەناو ماڵەکەتاندا کەسێکی تر بێجگە لە باپیرت هەبوو هانت بدات؟

فوئاد عەلی: بەڵێ کاک یەحیا مەرجانی زاوامان هانی دەدام، بەڵام من لە منداڵییەوە حەزم لە هونەر دەکرد.

ڕامان: ئەو هاندانەی ئەو تا چ ڕادەیەک بوو، هەر قسە

کولتووری ئێمە بەشێکی بچووکە لە کولتووری گشتی، هیچ کولتوورێکیش بە دوورەپەرێزیی پێشناکەوێ

بوو یان فێری کردی ڕەنگ تێکەڵ بکەی، تابلۆ ئامادە بکەی؟

فوئاد عەلی: نەخێر دەمبینی وێنەی دەکێشا، بێجگە لەوەی وێنەی شیعرەکانی عومەری خەیامی هەبوو، ئەو شتانە وای لێ کردم بەردەوام لە کارەکەمدابم.

ڕامان: بێجگە لەو دوانە کەسی دیکە هەبوون؟

فوئاد عەلی: نەخێر.

ڕامان: هونەرمەندانی بەرزی ئەوکات لە هەولێر و لە کوردستان کێ بوون؟

فوئاد عەلی: گوێمان لێ دەبوو هونەرمەندێکی کورد هەیە بەناوی (محەمەد عارف) ئەوسا لە ڕووسیا دەیخوێند، هەروەها جابیر پیرداود هەبوو.

ڕامان: کاریگەریی دانیال قەساب و جەواد ڕەسووڵ ناجی و ئەوانەتان لەسەر هەبوو؟

فوئاد عەلی: بەڵێ، چونکە لە هەولێر خۆشنووسەکان هێندێ جار نیگارکێشییان دەکرد، بەڵام بەشێوەی حەز و ئارەزوو بوو.

ڕامان: ئەگەر بمانەوێ باسی ئاستی هونەری ئەو سەردەمە بکەین، بەڕای ئێوە ئاستی ئەو هونەرە لە هەولێری ئەو سەردەمدا بەشێوەیەکی سەرەتایی و سادە خۆی دەنواند؟ واتە ئەوەی داهێنانی هونەری تێدانەبوو وەکو دیمەن شکێن و فۆرم و شێواز و ڕەنگ و....؟

فوئاد عەلی: نەخێر زۆرتر حەز و ئاوات بوو ئەو شتانە نەبوو، جا من ئەوکاتەی باسی ئەو ماوەیەی ئیتاڵیا دەکەم باسی ئەو شتانەش دەکەم.

ڕامان: ئایا کاریگەری جابیر پیرداود وای لە تۆ کرد بەدوای هونەری پەیکەرتاشیدا بڕۆی یان کاریگەرییەکی تر هەبوو؟

فوئاد عەلی: ڕاستییەکەی لەناو ئاکادیمیای بەغدا بڕیارم دا، هەرچەند لە منداڵیشەوە حەزم لێدەکرد، بەڵام لەوێ کەوتمە ناو ئیشەکەوە. دەبوایە لەوێ بڕیاربدەم، لەوێش پاش سێ ساڵ خوێندن بڕیارم دا چەند کارێکی ئیتاڵیایی و جیهانیم دیت و ئەو شتانەش وایان لێ کردم هونەرەکەم زیاتر خۆش بوێ.

ڕامان: لە بەغدا مامۆستایەکی دیار هەبوو کە سەرنجی تۆ پتر بۆ لای ئەو هونەرە ڕابکێشێت؟

فـوئاد عـەلی: بەبیرم دێ مامۆستا (محەمەد غەنی حیکمەت) و دواتر کە (محەمەد عارف) گەڕایەوە ئێمەیان بە هونەری دەرەوەی وڵات گرێدا، بەبیرم دێ جارێکیان چووینە ماڵی مۆستا (محەمەد عارف) و چەند کەتەلۆگی هونەرمەندانی پێشاندایـن، یەکەم جار بوو کاتەلۆگی لەو چەشنە ببینین، لێرە شتی وانەبوو. لە ماوەی خوێندنمان لە پەیمانگا مامۆستا (فایەق حەسەن)مان ناسی و وردە وردە ئەو شتانە وای لێمانکرد لە جیهانێکی سادە و ساکار و سەرەتاییەوە بەرەو جیهانێکی ئاڵۆزتر و نوێ هەنگاو بنێین.

ڕامان: ئەو مامۆستا و هونەرمەندانەی ئەو سەردەمە لە بەغدا کاریگەرییان لەسەر تۆ هەبوو کێ بوون؟

فـوئاد عـەلی: ئەوانە کە لە ئیتاڵیاوە هاتبوون و لە عەرەبەکانیش (محەمەد غەنی حیکمەت) و (فایق حەسەن) و (میران سەعدی) کە لە ئیتاڵیا دەرسیان خوێندبوو، کە (میران سەعدی) عەرەبی بەغدا بوو لە دوا ساڵەکانی پەیمانگا لەگەڵ ئەو کارم کرد وەک (بحث تخرج) کە لەناو هەمووياندا سێ دانە هەڵدەبژێردراو لەناو سێ دانەکەش یەک دانە پەیکەر دەست نیشان دەکرا، ئەو ساڵە پەیکەرەکەی من یەکەم بوو و لەبەر دەرگای (فنون جمیلە) و بەرامبەر (باخچەی زەوراء) بە بەرزی (٥مەتر) دروستمان کرد و دامەزرا کە ئێستا بیری لێدەکەمەوە کاریگەریی هونەری ڕووسی زۆر بەسەرماندا زاڵ بوو.

ڕامـان: دیارە ئەو سەردەمەش کاریگەریی بیرۆکەی چەپ بەسەر کوردستان و عیراقدا زۆر بوو؟

فـوئاد عـەلی: بەڵێ ئەوە ڕاستە. دروست کردنی ئەو پەیکەرە زیاتر و بەرەو کاری زۆرتر هانی دام. هەر بۆیەش بۆ خوێندن و گەڕانەوە. ئێمە سێ کەس بووین من و (بەهائەدین) کە هونەرمەندێکی خەڵکی سلێمانییە و کاک (نەجات واحید) کە بڕیارماندا بچینە ئیتاڵیا بۆ خوێندن. کاک (عەلی جابیری) برادەرمان ساڵێک پێشتر چووبووە ئیتاڵیا. نامەیەکمان بۆ نووسی کە دەعوەتێکمان لە (ئەکادیمیای ڕۆما)وە بۆ بنێرێ، چونکە بەو چەشنە دەمانتوانی خزمەتی سەربازی دوابخەین، ئێوە

دەستکردی هونەرمەند فوئاد عەلی

ئاگادارن کە ئەودەم سەربازی دووساڵ نەبوو، بەڵکو بچووبایە ناوی تەواوبوونی نەبوو.

ئێمە چاوەڕوانی ئەو داوەتنامەیە بووین، بەڵام ئەو داوەتە هەر نەهات، بڕیارماندا و گوتمان مادام نایەت بابچین ببینە سەرباز، لەو کاتیشدا کە چووین لە مەعەسکەر خۆمان ناونووس بکەین، ئەوکاتیش ناویان نووسیبای ئیتر دەرفەتی گەڕانەوە بۆ دواوە بە کەس نەدەدرا، ئەو عەسکەرەی ناونووسی دەکرد برادەرمان بوو، گوتی مەگەر ئێوە بڕیاری سەفەرتان نەدابوو؟ گوتمان داوەتنامەکەمان هەر نەهات و ئێمەش بڕیارماندا ببینە سەرباز.

چەکمەجەکەی کردەوە دەفتەری تێدا نەمابوو، گوتی بۆ سبەینێ نایەن؟ گوتمان باشە کەچی ئێوارە دەعوەتنامەکان گەیشتن، پاش مانگێک مەعامەلەمان کرد بۆ ئەوەی بۆ ئیتاڵیا سەفەر بکەین، ئەوە خەونی زۆربەمان بوو، بەڵام وامان لێ هات تا (٦) مانگ هەر لە مەعامەلەدا بووین، ئەوە بوو دۆزی سیاسی لە ساڵی ١٩٧٤ تەواو گۆڕا و

ڕۆژی سەفەرمان لە فڕۆکەخانە زۆربەی قوتابیانی ئەکادیمیای بەغدا لەوێ بوون تا بەڕێمان بکەن، بەخۆشمان چاوەڕوانی ئەوەمان نەدەکرد، ئەمنەکان شێت ببوون، بە هەرحاڵ ئێمەیان تەفتیش نەکرد و چووینە ناو فڕۆکەکە پێنج دەقیقە پێش فڕین لە پڕ گوتیان (میستەر فوئاد عەلی) گوتم بەڵێ گوتیان ئەوە دیارییەکە کچێکی برادەرت هێناویەتی، بەو شێوەیە چووینە ئیتاڵیا و بینیمان جیهانێکی چەند جیاوازە.

بۆ هەر کوێت دەڕوانی کۆشکی هونەری و پەیکەرە، خۆمان لەبەرامبەر جیهانێکی نوێ و جواندا دەبینی.

لەوێ یەکسەر لە ئەکادیمیا دەستمان بە خوێندن کرد، دەبوایە مامۆستایەکی ئەکادیمی هەڵبژێرم و منیش کەسیانم نەدەناسی، بە هەڵکەوت لەو ڕۆژانەی کە لەوێ بووم پێشانگای مامۆستایەکم دیت کە ناو (ئیملیوگرێکۆ) بوو کە یەکێکە لە هونەرمەندە گەورەکانی ئیتاڵی و ئەوروپی، کە یەکەم مۆزەخانەیان لە یابان بۆ کردۆتەوە. ئیشی ئەوم زۆر بەدڵ بوو، ئەوم وەک مامۆستای خۆم هەڵبژارد و بە ئینگلیزی قسەمان دەکرد.

من کۆمەڵێک ئیشی خۆم کە لە بەغداوە هێنابوو پێشاندا، ئەو کە بینی وتی تۆ لە قۆناغی سێیەمدا وەردەگرم، یانی دوو ساڵم کتوپڕ تێپەڕکرد. وتم مامۆستا من دەمەوێ بزاڤی هونەری ببینم، بۆیە دەمەوێ لە قۆناغی یەکەمەوە دەست پێبکەم، ئەولا ئەم لا برادەرێکیشم برد بۆی باس بکات، ئاخری لە دوو وەری گرتم و من ئەکادیمیای چوارساڵم بە سێ ساڵ تەواو کرد. لە شاری (ڕۆما) ساڵێک مامەوە، دوایی لە شاری (فلۆرینسا) کە شارێکی زۆر جوانە و بۆ خۆی مۆزەخانەیەکە و لەوێ مامەوە بەنیازی ئەوەی بگەڕێمەوە، بەڵام دواتر سەفەرەکە گۆڕاو نەمتوانی بێمەوە.

ڕامان: لەبەغدا پەیمانگات خوێندو لەوێش ئەکادیمیات تەواوکرد، بێجگە لەوەی دوو کولتووری بەرامبەر بەیەکترت بینی، دوو جۆرە سیستەمی خوێندنت بینی، تۆ باسی ئەو دوو سیستەمەی خوێندنەمان بۆ بکە، ئایا ئەوە کێشەی بۆ دروست نەکردی، یان چەندە سوودی بۆ تۆ تێدابوو؟

فوئاد عەلی: من دەڵێم وەکو ئەکادیمیا ئەو سوودەی لە ئەکادیمیای بەغدام وەرگرت زۆر زیاتر بوو لە ئەکادیمیای ئەوروپا، بەڵام وەکو بزاڤی هونەری پێچەوانەی ئەوێ بوو، لێرە بزاڤی هونەری نییە، دیراسەت هەیە، بەڵام لەوێ گالەری زۆر هەیە، لە یەک شەقامدا سێ- چوار گەلەری هەیە و دەچی دەیبینی. بێجگە لەوە بەردەوام شتی نوێ دەبینی.

ڕامان: لەوێ هونەرتان وەک لایەنی تیۆری خوێند؟

فوئاد عەلی: بەڵێ تیۆری هەیە و لایەنی عەمەلیش هەیە، مێژووی هونەر و ئاناتۆمی هەیە، من ئەوەم لەلا گرینگە وەکو ئەو دوو کولتوورە و خۆم بەرامبەر کولتوورێکی نوێ دیتەوە، یەکسەر هەستم پێکرد لە لای ئێمە هونەر بازرگانی پێوە ناکرێت و فێربووین، بەڵام لەوێ هونەر بازرگانی پێوە دەکرێت.

ڕامان: بەڵام هونەر لەوێ لایەنی جددیشی هەیە؟

فوئاد عەلی: بەڵێ لایەنی جددی هەیە و منیش ئەو جیاوازییەم زووبینی و هەستم پێکرد.

ڕامان: هەست دەکەی لێرە - لە کوردستان و لە بەغدا هونەرت بەشێوەیەکی قووڵی تیۆری نەخوێندبوو، بەڵام لەوێ کەوتییە ناو ڕوانینە هونەرییە جۆربەجۆر و جیاوازەکانەوە؟

فوئاد عەلی: من لەوێ خۆم لەبەرامبەر کولتوورێکی دیکەدا بینییەوە، پێم وایە کولتووری ئێمە بەشێکی بچووکە لە کولتووری گشتی، هیچ کولتوورێک بە تەنیا سەرناکەوێ، چونکە ناتوانێ بەردەوام بێ و بڕواتە پێشێ، ئەگەر پێوەندیی بەم لاو ئەولاوە نەبێ، ئەوەش لەسەر تۆ وەستاوە کە لەبیریان نەکەی. من ناتوانم، چونکە بەرامبەر بە کولتوورێکی نوێ وەستاوم و کتوپڕ تەواوی ئەو کولتوورەی کە پێی گۆش کراوم و فرچکم پێوە گرتووە لەبیر خۆمی بەرمەوە و ناشمەوێ ئەوە بکەم. باشە خۆ ناشتوانم وەک زەلاتەیەک (ببوورن ئەو وشەیەش بەکاردێنم) ئەو دوو کولتوورە لێک بدەم.

لەلای من هونەر وەکو مێزێکە کەسێ پێی هەیە، ئەگەر یەک لەو پێیانە دەربێنی، مێزەکە ڕاناوەستێ. ئەو سێ پێیانەش لای من فۆرم و ناوەڕۆک و ئیستێتیکایە. (مەبەستم جوانی و ناشیرینی نییە، مەبەستم ڕەسەنی هونەرەکەیە). بۆ وێنە تابلۆیەک دەبینین کە زۆر جوانە، بەڵام مانای نییە و ڕەسەنایەتیشی نییە، جوانییەکەی

زوو ماندووت دەکات و پێوەندییەک لەنێوان تۆ و تابلۆیەکە پەیدانابێ.

هەندێک جار دەبینی ناوەرۆکەکەی بەهێزە، بەڵام فۆرمێکی وای نییە و نازانی چییە؟ بێجگە لەو دوو شتە، ڕەسەنایەتیش زۆر گرینگە. هەوڵم داوە هونەرەکەشم بەدڵی خۆم بێت، ئەوجا ئەگەر توانی سەرنجی یەکێکی دیکە ڕاکێشێت ئەوە شتێکی زۆرباشە، بە پاکی نەک چاولێکەم هونەر لە چ ئاستێک دایە منیش وابکەم، بۆ وێنە هەندێک جار هونەرمەندێکی ئەفریقی دێتە فەرەنسا، یان ئیتاڵیا یان وڵاتێکی تر پاش دوو مانگی دیکە وەکو ئەوان نیگارکێشی دەکات. دەڵێن هونەر سنووری نییە. باشە سنووری نییە، بەڵام دەبێ کاریگەریی کولتووری تۆشی پێوە دیار بێ. من نامەوێ بەوەندە ساڵە، ڕابردووی خۆم لەبیربکەم.

ڕامان: بەڕای ئێوە کەسێک کە لە کولتوورێکەوە دەچێتە ناو کولتوورێکی دیکەوە دەبێ بە پلەی یەکەم دەرگایەکی دیکە بکاتەوە نەک ببێتە هۆی بزر بوونی دەرگاکەی خۆی، دەبێ خۆی بەو کولتوورە نوێیە دەوڵەمەند بکات؟

فوئاد عەلی: زۆرجاری وا بووە لەبەر بێ پارەیی دەستم کردووە بە کێشانەی تابلۆی بازرگانی بۆ فرۆشتن، بەڵام چونکە بە پشتیوانی هونەرێکی ڕەسەن ئەو کارەم دەکرد کارەکانم جوان دەردەچوون.. زۆرجار لەناو گۆڕەپانی سەیرانگاکان دادەنیشم و پۆرترێتی خەڵکیم دەکرد و بەوە دەژیام.

پاش ماوەیەک بیرم لەخۆم کردەوە گوتم من ناتوانم دوو جۆرە کاری هونەری بکەم، یەکیان بۆ ژیان ئەویتریان بۆ هونەر. دەستم کرد بە ئیشێکی دیکە کە پێوەندیی لەگەڵ هونەر نەبێت تا بتوانم هونەرەکەم بە پاکی بهێڵمەوە.

ڕامان: نەبوونی پێوەندی ئیشەکە و هونەرەکەت تووشی سەرلێشێوانی نەکردی؟

فوئاد عەلی: نا، کاتی خۆم دابەش دەکرد و دەم گوت ئەو لایەنە بۆ ژیانە، هاوکات منیش هونەرمەندێکم کە ناتوانم ڕاوەستم و بڵێم ئەوکارە بۆ مانگێکی دیکە دادەنێم، چونکە ئەوە شتێکە لە دەروونم دایە و بەردەوامە.

لەو ساڵانەی کە لە ئیتاڵیا مامەوە بەشداریی زۆر پێشانگای ئیتاڵی و کوردی بە کۆمەڵم کرد و بیست تا بیست و پێنج پێشانگای تایبەتم بەڕێوە بردووە کە هەموو ڕێکەوتەکانیانم ماوە. پتر لە پێنج پەیکەر و ئیشێکی موزاویک و دوو ئیش دیواربەندم لە ئیتاڵیا کردووە. ئەوەش پێیدەڵێن (مۆرالس)- (ئەفرێسکۆ) لەگەڵ گێچەکە تەفاعوولی کردووە، بەڵکو ئەوە (مۆرالس)ە وەکو ئەوانەی یەکسەر لەسەر دیوارەکە دەیکێشنەوە. پار شارەوانییەکی گچکەی نزیک شاری فلۆرنسا، دیوارێکی هەبوو (٤٠ مەتر) بوو، (شەش مەتر) بە (چل و دوو) کێبەرکێیەکی دانا، من هێڵکارییەکم بۆ ناردن ئەو هێڵکارییە هەڵبژێردرا کە ئەو (مورالسەی) لێ بکەن و ئێستاش هەر لەوێ ماوە. لە ساڵی (٢٠٠٧) پەیکەرێکی نوێم دەچێتە ناو گۆڕەپانێک ئێستا دەستم پێکردووە و تا ئەو کات تەواو دەبێ لە (کومونەی گری) دەبێ کە لەو ساڵانەی دوایی لەوێ ناسراوم، بەڵام لە کوردستان کەمتر دەمناسن.

جار بووە لەبەر بێ پارەیی دەستم بە کێشانی تابلۆی بازرگانی کردووە، بەڵام چونکە بە پشتیوانی هونەرێکی ڕەسەن ئەوەم دەکرد کارەکانم جوان دەردەچوون

ڕامان: بە پێچەوانەوە لێرەش ناسراوی.. دانانی پەیکەر لەو جێگا حەساسانە کە بەخۆت دەزانی لووتکەی هونەری بەرز و داهێنانە کە مێژوو و شارستانیەتێکی لەپشتە، خەڵکێکی وەکو تۆ بە چ پێوەرێک لەوێ جێتان دەکەنەوە، واتە تەنیا پێوەرە هونەرییەکەیە یان شتێکی تری لەپشتەوە؟

فوئاد عەلی: پێوەرە هونەرییەکە لەبەرچاو دەگرن، ئەگەر تۆ خۆت پیشان نەدەی ئەوان نازانن ئیشەکەت چۆنە و بانگت ناکەن، جگە لەوەش ئەگەر داهێنانت هەبێ و شتێکی تایبەتی بکەی بانگت دەکەن و گرنگی پێدەدەن بە زەنگینی حیسابی بۆ دەکەن، ئەگەر شتێک لە کولتووری خۆتەوە ببەیتە ئەو شارەوە گرنگی پێدەدەن، چونکە منیش ئەگەر وەکو ئەوان ئیشم بکردبایە، ئەوە وەک ئەوەیە هیچم نەبردبێتە ئەو شارەوە.

رامـــان: سەبارەت بە خۆت باسی سێ شتت کرد یەک لەوان ڕەســـەنایەتی بوو، تۆ لە ڕوانگەی خـــۆتەوە چ پێوانەیەکت بۆ ڕەسەنایەتی هەیە؟

فـوئاد عـەلی: ڕەسەنایەتی ئەو کـولتوورەیە کە تێیدا ژیاوی و پێـوەندی هەیە بە دابونەریت و کـەسـایەتی و دەروونی مرۆڤی کۆمەڵکاکەت، ئەمەش ڕەنگە، خەمە، ئافرەتە، حەسەن زیرەک گۆرانییەکی هەیە دەڵێ (خۆت لەناو باوەشت کـردییـە) ئەو دانیـشـتنە بۆ من بوو بە ئیلهامی پەیکەرێک و دروستم کرد، دەبێ بۆچوونت بۆ شتەکە بەشێوەیەکی ناوچەیی بێ.

رامان: یانی پاراستنی مۆرکی ئێرەیە؟

فـوئاد عـەلی: بەڵێ، من ناڵێم هونەرەکە ناوچەیی بێ نا،بەڵکو دەڵێم کـەمـێک ڕەسـەنایەتی نەتەوەیی خـۆت ئاوێتەی هونەرەکەت بکە. من کەڵکم لەهونەری ئەورووپی وەرگرتووە، بەڵام لەگەڵ ئەوەش نامەوێ خۆم بزر بکەم.

رامـــان: مـەبەستی تۆ ئەوەیە کـە ڕەسـەنایەتی لەلات پاراسـتنی کەلەپوورە، بەڵام بەشـێـوەیەکی نوێخـوازانە و تازە تەعبیری لێ بکرێ؟

فـوئاد عــەلی: بەڵێ ڕەسـەنایەتی پێـوەندی بە ژیانی ئێمەوە هەیە.

رامـــان: ڕەسـەنایـەتی چرووک و بێ مـاناش هەیە کـە لەخزمەتی فیکری کۆن و تەقلیدی دابێ؟

فـوئاد عــەلی: ئێمە باسمـان کرد کـولتوور بە تەنیا ناڕواتە ڕێوە، دەبێ پێوەندیمان بە کولتووری ترەوە هەبێ، من ناتوانم لەناو بازنەی فـۆلکلۆردا خـۆم بهـێـڵـمـەوە، چونکە زۆر بەرتەسکە. دەبێ شـتـێـک بێ کـولتـوورەکـەی دیکە لێی تێبگات تا بتـوانم ئەو دوو کـولتـوورە پێکەوە ببەستمەوە.

رامـــان: هاوکێـشـەی ئەو ڕەسـەنایەتییـەی تۆ وەک هونەرمەندێ باسی دەکەی و مـوتوربەکردنی بە نوێخوازی و کاری مۆدێرن خۆی کێشەیەکی قورسە و کەم کەس هەیە بتـوانێ ئەو هاوسـەنگییـە ڕابگرێت. ئایا تۆ بەوە چەندە ماندوو بووی تا بتوانی ئەو هاوسەنگییە پێکبێنی؟

فوئاد عەلی: ئەوە بۆتە پارچەیەک لەژیانم و ڕۆژ بەڕۆژ بەرەو باشی دەڕوا، چونکە ئەوە ئامانجە. پیکاسۆ دەڵێ: هونەرمـەند مـرۆڤـێـکی ڕۆشنبـیـرە، واقـیـعـەکـەی خـۆی تێدەگاو وێنای دەکات، منیش ئەو شتانەی دەیانبینم و چاویشـمـان شت دەبینێ، ڕەخنەگـرێکی فـەرەنسی کـە برادەری پیکاســۆ بووە ناوی (ئەندرێ بێـــردەی)یە و ئێـسـتـاش دەژی. دە ساڵ لەوە پێشـتر چوومە لای ئەو ڕخنەگرە لە پێشانگایەکدا پێشکەشم بکات، ڕەخنەیەکی زۆر جـوانی بۆ من نووسـیـبـوو. ئەو دەڵێ (بەڕای من، بەڕای چاوی منیش). جـا بۆیە دەڵێم چاوی هونەرمـەند جیاوازە و هەڵگری جۆرێک لە ڕۆشنبیرییە.

رامان: ئەو هونەرمەندە چی دەڵێ؟

فوئاد عەلی: دەڵێ بەڕای من، بەڕای چاوی منیش ئەو پەیکەرانە تایبـەتن و دەمگەڕێنێـتـەوە بۆ لای کـۆن بەشێوەیەکی نوێ، من لەمۆنۆمێنتی پێشمەرگەدا هەستم بەو ڕەسەنایەتییە کردووە، ئەوە هاوسەنگییە.

رامـــان: وەک هونەرمـەندێک مـاوەیەکـە لەگەڵ هونەر دەژی، لەو ڕۆشنبیرییە هونەرییەی خۆت کە هەتە، لەگەڵ ڕۆشنبیرییەکی فراوان و گشتی کە پێویستە بۆ هەموو مرۆڤێک لە هەر بوارێکدابێ کە پرۆڤەی داهێنان دەکات، ئایا خـۆت لێی ڕازی؟ بە کورتی لە ڕۆشنبیریی هونەریی خۆت ڕازی؟

فـوئاد عــەلی: من زۆر لێی ڕازیم، چونکە پێـــوەی مـاندووبووم و چێـژێکم پێـدەدات، پاشـان چێـژ دەداتە خەڵک.

رامان: لێرە باس لەوە دەکەن زۆر هونەرمەندی بەتوانای کـورد کـە دەگـەنە ئەورووپا و بەتایبـەت ئیـتـاڵـیـا بە پێچەوانەی ئێوە کە هونەرە بازرگانییـەکەت بەلاوە ناوەو لەپێناو هونەری ڕەسـەنـدا کـاردەکـەی، ئەوان تەواوی توانایی خـۆیان بۆ دابین کـردنی بژێوی ژیان لە بواری هونەری بازرگـانیـدا بەکـاردێنن و لەوکـارەدا بزر دەبن، بۆچوونی ئێوە لەسەر ئەوە چییە؟

فـوئاد عـەلی: من نامـەوێ باسی هونەرمـەندانی دیکە بکەم. من دەتوانم باسی خۆم بکەم.

رامان: ئەوە خۆ دزینەوەیە؟

فـوئاد عــەلی: نا.. هەرچەندە حەز ناکـەم باسی خۆم بکەم، بەڵام ئەوە دەرفەتێکە کـاتێ باسی خۆم دەکەم بەو هیوایەم کە گەنجێکیش کەڵک لەوە وەرگرێ.

رامان: ئاخر ئەگەر ئێمە ڕەخنە نەگرین زۆر شتی خراپ درێژەی پێدەدرێت؟

فـوئاد عـەلی: ئەو بەرهەمـانەم لە کەتەلۆگ دیارن، کە

کردوومن، با لەسەر ئەوانە قسە بکەین..

ڕامان: ڕاستە کە ئێوە لە دەرەوە ناسراون و لە کوردستانیش هەر ناسراون، بە تایبەتی لەلایەنی هونەرییەوە ڕەخنەگرەکان و ئەوانەی گرینگی بە ئەدەب و هونەر دەدەن بە تەواوی ناسراون، ئێمە زۆر چێژ لەو ژیانە هونەری و ڕوانینە هونەرییە جوانەی تۆ هەتە وەردەگرین، بەڵام حەز دەکەین کەمێک باسی هونەری ئێرە- کوردستان بکەین- چی لێ دەزانی؟ لەوکاتەوە لێرە ڕۆیشتووی دوای ئەو هەموو ئەزموونە ئاڵۆزەی لەئەوروپا بینیوتە و لە ڕوانگەی ئەو ژیانەی لەوێ هەتبووە ئێستا چۆن سەیری ئێرە دەکەی؟

فوئاد عەلی: بەرلەوەی وەڵام بدەمەوە دەمەوێ بڵێم من لەو ساڵانەدا خۆم ماندوو کردووە، ئەگەر لەبواری مادییەوە قسەیەک بکەم، من لە ئەوروپا هیچم نییە نە خانووم هەیە و نە هیچم هەیە، ئەگەر بتوانم لە مووچەکەم کەمێک لەلایەک دابنێم پەیکەرێک بە برۆنز دەکەم، دەسکەوتی ماددی لە ئەوروپا بەو شێوەیەیە، یان هێڵکارییەک دەفرۆشم. ئەو هێڵکارییە دەکەمە پەیکەرێکی برۆنزی. ئێستا زیاتر لە بیست و سێ پەیکەرم لە پێشانگایەک لە هۆڵەندا هەیە، باشە من پارەم لەوانە سەرف کردووە، بەڵام کەی دەفرۆشرێن؟ ئەوجار من دەتوانم پارەیەکم بەدەست بکەوێ، بەڵام ئەو هونەرەش خۆماندووکردنێکی تایبەتی دەوێ، خەباتێکی دەوێ. هاتوومەتەوە ئێرە خۆم بۆچی ماندوو کردووە، بۆ ئەوەیە سبەینێ کە هاتمەوە خزمەتێکی وڵاتەکەم بکەم، بۆ ئەو خزمەتەش پێویستم بەوەیە بە خەڵکەکەم بناسێنن، پاشان پێویستم بە پشتگیریی حکومەت هەیە.

نە شەقامێکمان پەیکەرێکی تێدایە و نە گۆڕەپانێک، ئەگەر تێشی دابێ یان بەگێچی لە سلێمانی کراوە یان بە چیمەنتۆ کراون کە پاش دوو باران لێدان (پیرەمێرد) دەبێتە (مەیموون)ەکە.

ڕامان: لە ڕووی هونەریشەوە زۆربەیان سەقەتن؟

فوئاد عەلی: لە ڕووی هونەرییەوە ئەوەی لە ئەکادیمیا فێرە هونەر بێ ناتوانێ بیهێنێتە سەر شەقام، ئەوە بەرپرسیارەتییەکی مێژووییە، ئەو هونەرەی دێتە سەر جادە تا دووسەد ساڵ نابێ دەستی لێبدرێ، تەنانەت باری پەروەردەیی خۆی هەیە، یان لەخۆوە بڵێی ئەوە

دەستکردی هونەرمەند فوئاد عەلی

جوانە و دابنرێت. من کە شتێک دەکەم بۆ ئەو پرۆژەیە نزیکی ساڵێکە هەست بە بەرپرسیارەتی دەکەم.

ڕامان: مەبەستت پرۆژەی مۆنۆمێنتی پێشمەرگەی نەناسراوە؟

فوئاد عەلی: بەڵێ مەبەستم ئەو مۆنۆمێنتەیە، بەڕاستی لێرە هونەر کەوتۆتە دواوە.

ڕامان: مەبەستت ئەوەیە بڵێی ئەو پەیکەرەی لەسەر جادە دادەنرێت دەبێ لایەنی پەروەردەیی و جوانی و مێژوویی لێکبدرێتەوە؟

فوئاد عەلی: کە پارەمان هەیە بۆ بەباشی نایکەین، تا خەڵکەکەش بیبینێ. زۆر گرینگە پەیکەری جوان لەناو گۆڕەپانەکاندا هەبێ، چونکە خەڵکەکە بەبێ ئەوەی بچێتە گالەری دەیبینێ و بارێکی پەروەردەیی لەسەر بەجێدەهێڵێ. بێجگە لەوە یەکێتی نووسەرانی کورد تابلۆیەکی باشیان نییە، دەچیتە فەرمانگەیەک دەبینی نە پەیکەرێک نە تابلۆیەکی چاک هەیە. من داواکارم هاوکاریی هونەرمەندان بکرێت بگەڕێنەوە کوردستان،

ئاخر من بۆ بچم بە دەرەوەی بفرۆشم لە کاتێکدا لێرەش ئیمکانیاتی مادی هەبێ و لە شتی بێ کەڵک و بێ مانای سەرف دەکرێ، ئەو شتانەش لەناو ستۆدیۆی هونەرمەندەکە خەوتووە و ماوەتەوە و کەس نەیبینێ؟

رامان: تۆ بەیەکجاری گەڕاویتەوە کوردستان یان بەسەردان هاتوویتەوە؟

فوئاد عەلی: ئەو پرۆژەیە ئیشی لە ئیتاڵیاش دەوێ، من پاش سێ ساڵ ژیان لەوێ ئەوە لێرەم، بەڵام من لە توانایییمدا هەیە هەر ئیشێک هەبێ، تەنانەت وەک دەرس گوتنەوە ئامادەم بیکەم، لە سەردانێکم بۆ لایان قوتابیانی ئەکادیمی نەیاندەهێشت بڕۆمەوە، چونکە چەند شتێکم گوت پێیان خۆش بوو، دیاربوو شتێک بوو ئەوانی تووشی فکر کردنەوە کرد. من ئامادەیی خۆم نیشاندا، ئەوان دەزانن من پەیکەرتاشم و پەیکەرم لە شارەکانی ئیتاڵیا هەیە و لێرە نیمە.

رامان: دەبێ لەمڕۆوە زۆر پشتگیری بکرێی بۆ ئەوەی ئەو خەونەی هەتە بێتە دی؟

فوئاد عەلی: من خۆم بۆ هونەرەکەم ماندوو کردووە و حەز دەکەم ئەو پرۆژەیە و کارە هونەرییەکانم بێنەوە کوردستان.

رامان: تۆ دوای ئەو هەموو ئەزموونە کە هەتە لەکاری پەیکەرسازی، پێت وایە ئێستا هونەرمەندی کورد دەتوانێ شان لە شانی هونەرمەندانی جیهانی بدات؟

فوئاد عەلی: پێشانگایەکمان لە ناوەڕاستی شاری (ڤیێنا) کردەوە نزیکەی دوازدە هونەرمەند بەشداری کرد. لەوانە: ئازاد ئەحمەد و قەرەنی جەمیل و مالڤا و بەهادین و مەدحەت و ڕۆژان و من بووین، دواتر لە (کراکۆرک) کرا، تەنانەت ئەو دوو پێشانگایە ئەوروپییەکان بە شتێکی گەورەیان دەبینی.

رامان: ئەی ڕاگەیاندن شتی لەبارەوە نووسی؟

فوئاد عەلی: ڕاگەیاندن بەشێوەیەکی باش شتی لەسەرنووسی و هەڵیسەنگاند، لەوێ ئەو شتانە نییە هەر بڵێن ئافەرین.

رامان: باشە ئەدی ئەو پێشانگا گشتییەی کە بۆ هونەرمەندانی کوردستان بەناوی ئەنفال لە پاریس ساڵی

ڕەسەنایەتی ئەو کولتوورەیە کە تێیدا ژیاوی و پێوەندیی بە دابونەریت و کەسایەتی و دەروونی مرۆڤی کۆمەڵگاکەتەوە هەیە

نەوەد و سێ بوو کۆمەڵێک هونەرمەندی کوردستان دەعوەت کرابوون، ئەوانەت چۆن بینین؟

فوئاد عەلی: بەڵێ ئەو پێشانگایەم بینی، ئەوانە بەکۆمەڵ پێکەوە بوون، بەڵام ئەو دوو پێشانگایە لە ئاستێکی زۆر بەرز بوون.

رامان: بە نیسبەت خۆت وەک هونەرمەندێک تاچ ڕادەیەک ڕەخنە توانیویەتی تۆ بەدنیای دەرەوە بناسێنێ؟ یان بە کوردت بناسێنێ؟ ئەگەر ڕەخنە حەقی تۆی نەداوە، حەز دەکەین قسەی خۆت بکەی؟

فوئاد عەلی: ماوەیەکی دیکە ئەو شتانە لە ئیتاڵیاییەوە وەردەگێڕمە سەر زمانی کوردی، هەر جارێ کە پێشانگام کردبێتەوە، بەشێوەیەکی چاک لەسەری نووسراوە.

رامان: بەوەش ئاسوودەی؟

فوئاد عەلی: من ئاسوودەم، بەڵام تەنیا میدیای کوردی باسی نەکردووم و کارەکانی منی فەرامۆش کردووە.

رامان: کاتێ پێشانگاکەت لێرە کردەوە دەکرێ ئەو نووسینانە لێرە پیشان بدرێن؟

فوئاد عەلی: لەبەر ئەوەی چەند هونەرمەندێکی چاکمان لێرە و چەند هونەرمەندی باشی ئینتەرناسیۆنالمان لە ئەوروپا هەیە، پێویستە لێرە مۆزەخانە بکرێتەوە، بەڵام پێش ئەو مۆزەخانەیە پێویستە بەرهەمەکانیان بگەڕێتەوە کوردستان و چەند پێشانگایەکی بەردەوام دابنرێت، با خەڵکەکە فێرە پێشانگاو گەلەری بن. لەناو ئەو هوتێلە بەناوبانگەی هەولێر (مەبەستی هوتێلی شیراتۆنە) ئەو تابلۆ بازرگانیانە هەیە کە نابێ وابێ، دەبێ کاری هونەریی باش هەبێ، تا ئەو خەڵکەی دێن تەماشای بکەن، تەنانەت دەبێ لە ناو دائیرەیەکی ئاساییشدا بەرهەمی باش دابنرێ، لەوانەیە بە تەن تابلۆ هەبێ، هەندێک هونەرمەند هەیە ئیش ناکات، دەڵێ چی بکەم ئیش بکەم و لەوێی دابنێم. باشە بۆ یارمەتییان نادەین؟ دەزانن هۆڵەندا ماوەی دە ساڵە چ دەکات؟ بێجگە لەوەی ئەندازیارەکان بانگ دەکات کاری بیناسازی بکەن، هەرچی هونەری ئەوروپا هەیە کڕیویەتی، من چەندین

پەیکەرم لەوێ هەیە کە کڕیویانە. کاک بەهادین بەخۆی لەوێیە زۆر تابلۆی کڕدراوە، پاش چەند ساڵێک ئەوانە تابلۆی هونەری زۆریان لەلا کۆدەبێتەوە. لێرە کاتێک باسی هونەری جیهانی و هونەری ناوچەیی دەکەین بەخۆمان دەزانین ئەوروپا و ئەمریکا بە پارە و ئابووری و لایەنی سەربازی بەهێزن، ئەوان هونەرمەند خەڵق دەکەن. چەندین بازرگان و گەلەریان هەیە و هونەری جیهانی بەڕێوەدەبەن، ئەوانە بوونەتە مۆدێلێک و وا دێتە ئەژمار کە لە هەموو جیهاندا هونەر واتە پارە و هێز، ئەوەش وردە وردە وا دەکات کولتووری گەلانی تر بسڕدرێتەوە و مۆدێلێکی کولتووری خۆی دێنێتە گۆڕێ.

رامان: یانی باسی جیهانیبوون و گەڕان بەدوای پارە و هێزی سەرمایە و قازانج هەموو ئەوانە بەدژی هونەرن؟

فوئاد عەلی: بەڵێ ڕێک مەبەستم ئەوەیە، لەبەر ئەوەی وەک هونەرمەندێک نامەوێ کولتووری خۆم لەبیر بکەم، بەڵام ئەو دژی ئەوەیە و کولتووری بچووک لەناوخۆیدا دەتوێنێتەوە.

رامان: بەڵام دیسان لە کوردستان و لە ڕۆژهەڵات بەگشتی، جۆرێک لە کوێرەوەری هەیە کە نرخی ئەم جیهانیبوونە نازانێ کە ڕەنگبێ ببێتە هۆی بوژانەوەی هونەری، مەبەست ئەوەیە ئەو کوێرەوەرییە ڕێگە بە دروست بوونی ژیانێکی دیکەی نوێ دەگرێت، یانی هونەر بێنینە ناو ژیان، ناو شەقام، ناو میعماری، ئەوەش هەیە کە بەربەستن و بە ڕۆژێک و دوو ڕۆژ دروست نابێ و کاتی دەوێ..

فوئاد عەلی: بەڵێ کاتی دەوێ، بەڵام دیسان دەڵێم نابێ کولتووری خۆمان لەبیربچێتەوە و هونەری ئەوان ببێتە مودێلێک بۆ ئێمە و بەدوای ئەوان بکەوین، هەرکەس بۆ خۆی بەپێی تەعبیر و بۆچوونی خۆی دەبێ بوونی هەبێ، هەر ئەوەش وردە وردە زەنگینمان دەکا. بەڕاستی هونەر لە کۆمەڵگادا پێش هەموو شتێکە و دەتوانێ لە بواری ئابووری و پەروەردە..تاد جووڵان دروست بکات، هونەر دەتوانێ چاومان بکاتەوە، کاتێ چاو لە تابلۆیەکی هونەری دەکەین لەناوەوە شاد دەبین.

رامان: بەپێی ئەزموونی خۆت لە هونەری پەیکەرسازیدا چەندە توانیوتە سیمایەکی کوردانە لە

دەستکردی هونەرمەند فوئاد عەلی لە فلۆڕەنسا

هونەرەکەتدا بنوێنیت؟

فـــوئاد عـــەلی: ئەوە پرسـیـارێکی زەحـمـەتە، من بەشێوەیەکی نە ئەکادیمی و نە کلاسیکی کاردەکەم، بەڵکو (فیگەرەتیڤ) کاردەکەم، یانی (فیگەر) دەکەم، بەڵام بەشێوەیەکی نوێ لەناو ئەو (فیگەرەدا) ڕەمز و هێما و هێڵ و (زەخرەفە) بەکاردێنم. چەند شتێک بەکاردێنم کە بەشێوازێکی نوێ بتگەڕێنێتەوە لای خۆمان.

رامـان: مەبەستمان ئەوەیە بڵێین ئەگەر پێشانگایەک لە بەرهەمەکانت بکەیتەوە، خەڵکێک دەتوانن بڵێن ئەوە ئیشی کوڕە کوردێکە؟

فوئاد عەلی: ئیتاڵیاییەکان دەڵێن ئێمە ئەگەر ئیشی تۆ لەناو سەد ئیشی دیکە دابنێین دەیناسینەوە بەبێ ئەوەی واژۆکەت ببینین، چونکە ئیشێکی تایبەتییە، ئەو تایبەتییەش لەو شتانەوە هاتووە کە دەیبینم و بینیومن.

رامـــــان: ئەی هەست دەکەی ئەوە ناسنامەیەکە دەگەڕێتەوە بۆ کورد بوون و تایبەتمەندیی کولتووری کوردی، ئەگەر وا باسی بکەین ئەوەی تۆ جیاواز دەکاتەوە ئەوەیە تۆ بە کورد دەناسرێیت؟

فـــوئاد عـــەلی: دەتوانین تاڕادەیەک وا بڵێین من هونەرمەندێکی نوێم، هونەرمەندێکی کوردیشم.

رامان: بەڵێ لە واقیعدا جیهانیشی.

فوئاد عەلی: ئەو بەرهەمەی دەمەوێ پێشانی بدەم و دوایییش لەبەر ئەوەی پەیکەرسازیان نییە، من هەست بەشتێکی دیکەش دەکەم، پەیکەرەکانمان دەبێتە بناغەی هونەری بۆ نەوەی نوێ. دەبێتە بنەمایەکی هونەری کە جحێڵ و لاوەکان چێژی لێ وەردەگرن.

رامـــان: تۆ وەک هونەرمەندێک ئەو پێناسەیەی بۆ ڕەسەنایەتیت هەیە ئەوەیە ئەوەی لێرە بینیوتە و ئەوەی هەستت لێرە خڕت کردۆتەوە و بە بیرو وێنای خۆت دەرت بڕیوە، ئەمە تایبەتمەندییەک بە هونەرەکەی تۆ دەدا، بەڵام ئەوەی لەنێوان قسەکانی تۆ بۆ پرسیارەکەی ئێمە بەدەستمان کەوت ئەوەیە تۆ لەبەر ئەوەی تایبەتمەندییەکت بۆ هونەری خۆت لەناو کۆمەڵێک تایبەتمەندیی دیکەدا پێکهێناوە، بەوە تۆ شتێکت بۆ کەلەپووری هونەریی مـرۆڤـایەتی زیادکـردووە، ئایا بەوە تۆ بوویتە هونەرمەندێکی تایبەتمەند، یا بەو شتانەی لێرەوە لەگەڵ خۆت بردووە بۆ ئەوێ؟

فوئاد عەلی: بەو شتانەی کە لێرەوە لەگەڵ خۆم بردووم ئەوانە یارمەتیاندام ببم بەهونەرمەندێکی تایبەت. من گرینگی بە هەموو شتێک دەدەم، بۆ وێنە من ئەو دانیشتنەی ئێستا بەبەشێک لە ژیانم دەزانم و بۆشم گرینگە. ئەوەی کە لە دەوروپشتمە پارچەیەکە لە ژیانم. ئێمە کەم دەژین لە ژیاندا، دەبێ وابژین کە هەر ساتێک ئیعتبارێکی گەورەی هەبێ، ئەوساتە بۆ ئێمە چەند گرینگە، ساتێکی مێژووییە. دانیشتین و دوو قسەمان گۆڕییەوە، بێجگە لەوەی گۆڤاری ڕامان کەڵکی لێوەردەگرێت، پاشان کە هەستاین هەر کاممان بیرلەوە دەکەینەوە چی بۆ گەلەکەمان بکەین و چۆن باشتر خزمەتی پێبکەین، هەرکەسە بەپێی تاقەتی خۆی و لە شوێنی خۆیەوە.

رامـــان: ئەوکاتەی کە لێرەوە چوونە بەغدا بۆ کۆلێژی هونەر جوانەکان، ئەوکات بە تەما نەبوون کۆمەڵێک گەنج پێکەوە کاربکەن و گرووپێک پێکبێنن؟

فوئاد عەلی: زەحمەت بوو، ڕەنگە لە ساڵانی داهاتوودا ئەو شتە بێتە پێشێ، بەڵام ئەوکات گرووپێکی هونەری نەبوو و دامەزراندنەکەشی زەحمەت بوو.

رامـــان: لەو ساڵانەدا لە کوردستان زۆر گرووپ هاتنە پێش، گرووپی چوارکەس و گرووپی هەشت کەس و چی و چی هەن... بۆیە دەڵێم ئەوکات ئێوە کە یەک ئاستی ڕۆشنبیری و هونەریتان هەبووە لەوانەیە بیرتان لەوە کردبێتەوە ناوێک بۆ خۆتان دابنێن؟

فـــوئاد عـــەلی: زۆرجار بیرمان لێ دەکردەوە، بەڵام نەبووینە گرووپ، لەگەڵ یەکتر ئیشمان دەکرد لەگەڵ یەکتر پێشانگامان دەکردەوە، بەڵام پێویستی بە بەیانێکی ڕۆشنبیری هەبوو کە ئەوکات نەبوو.

رامـــان: تۆ پێت وایە ئەو گرووپە هونەریانە تا چەند خزمەتی بزاڤی هونەری دەکەن؟

فوئاد عەلی: لەگەڵ ئەوە نیم. من لەگەڵ دروست کردنی گرووپی هونەری نیم. حەزدەکەم هەر کەسە ئەزموونی خۆی هەبێ.

رامـــان: ئەمە شتێکە و هەیە، دەبینی لەنێوان سەد کەسدا سێ چوارێک شێوازی کارکردنیان لەیەکتر نزیکە و گرووپێک پێکەوە دەنێن، تا داکۆکی لە شێوازەکەیان

بکەن و لەقەرەباڵغی جودای بکەنەوە.

فوئاد عەلی: پێم وایە کاریگەریی لەیەکتر وەردەگرن، من لەگەڵ ئەوەدانیم.

ڕامان: هەندێک تایبەتمەندی دیکە لە دنیای هونەردا هەیە بۆ وێنە تۆ هونەرمەندێکی پەیکەرسازی، پێش هەموو شتێک بیر لە چی دەکەیتەوە کاتێ بیرۆکەیەک ئابلۆقەت دەدا ئیشی لەسەر بکەی، یان جۆری کەرەستەکە خۆی دەسەپێنێ، یان هەر لەخۆتەوە دەست دەدەیتە کارکردن، یان مۆتیڤێک هەیە ئیشی لەسەر بکەی؟

فوئاد عەلی: من لەپێشدا بیر لە بابەتەکە دەکەمەوە دەپرسم چ بکەم، دوایی ئەو شتە بە چ شێوەیەک جوانە بەرێوەبچێ و کەرەستەکەش چی بێ؟ لەو ساڵانەدا من هەر بە برۆنز یان بە قوڕی سیرامیک دەیکەم، ئەوجا برۆنزیش زۆر گرانە.

ڕامان: واتە بەلای تۆوە یەکەم شت بیرۆکەکەیە، پاشان بیرکردنەوە لە کەرەستەی جێبەجێ کردنی کارەکە، پاشان دەست بە ئیشەکانی دیکە دەکەی.

فوئاد عەلی: دەزانن بۆ دەیکەم بە برۆنز، چونکە لە ئەوروپا بەشداری چەندین پێشانگا دەکەی کە کارکردن بە برۆنز ئاسانترە، یەکەم ناشکێ و بۆ گواستنەوە خۆشترە، دواییش ئەو شتانە ئەگەر بێنەوە کوردستان دەبنە شتێکی کۆن و برۆنز (٥٠٠) ساڵ و تەنانەت هەزار ساڵیش هیچی لێ نایەت.

ڕامان: لەوکاتەی پەیکەرێک ساز دەکەی، بینەری هونەریت لەبەرچاوە؟

فوئاد عەلی: بیری لێ دەکەمەوە، بەڵام لەکاتی کارکردندا شتی نوێ دێتە پێشێ، بۆیە من هەر لەسەرەتاوە دەزانم چی دەکەم.

ڕامان: تۆ کە ڕووت کردۆتە ئەو ئیشە، ڕێکەوتووە کەسایەتییەکی نەتەوەیی، ڕەمزێکی نەتەوەیی کە کاریگەریی لەسەر تەواوی کۆمەڵگای کوردی هەبووە، یان کەرەستەیەکی مێژوویی وەک داستانی مەم و زین، یان خەج و سیامەند، شتێکی لەو بابەتانە تا چەند حەزت کردووە لەناو هونەرەکەتدا دەربڕی و تا ئێستا چەندت دەربڕیوە و لەم بارەیەوە چیت کردووە؟

فوئاد عەلی: تا ئێستا ئەو بابەتانەی کە بەخۆم لەبەرچاوم گرتووە، ئافرەت و عەشق و شتی لەو بابەتەیە، بەڵام وەکو ڕەمزە سیاسی و مێژووییەکان، یان مەم و زین، ئەوە لە داهاتوودا شتیان بۆ دەکەین.

ڕامان: یانی شتی وات لە خەیاڵدا هەیە؟

فوئاد عەلی: بەڵێ هەیە.

ڕامان: ئەی کەسایەتییەکی مێژوویی و نەتەوەیی؟

فوئاد عەلی: تەنانەت شیرین و فەرهاد من باوکم لە قەسری شیرینەوە لە بێستوونەوە هاتۆتە ئێرە.

ڕامان: ئێستا دەچینە سەر تەوەری پرۆژەی پێشمەرگەی نەناسراو، ئەوەی دوێنێ و پێرێ پیشانت دا، باسی بیرۆکەکەمان بۆ بکە؟ ئەو بیرۆکەیە چۆن سەری هەڵدا، ئایا لەلایەن سەرۆکی حکومەتەوە داوات لێ کرا؟

فوئاد عەلی: من لە ئیتاڵیا بووم کاک قەرەنی جەمیل هات گوتی من وەک پەیکەرتاشێک دەتناسم، لە کوردستان نیازێکی ئاوا هەیە و بەتەمان پەیکەرێکی لەو بابەتە دروست بکەن، ئێمە وەکو پەیکەرتاشی کورد تۆمان هەیە حەز دەکەم بیر لەو مەسەلەیە بکەیتەوە، منیش لەوکاتەوە بیرم لێ کردەوە.

ئێوە دەزانن لێرە کار بە پارەیەکی زۆر دەکرێ کە دواجار تەواویش نییە، هەرکەسە بەزەوقی خۆی دەیکا، من یەکسەر بیرم لە شتێک کردەوە، چونکە ئەوە پەیکەرێک نییە من بە ئازادیی خۆم بمەوێ لێرە دایبنێم. زۆر ئاسایی جاری وایە پێت دەڵێن پەیکەرێکمان بۆ ئەو گۆڕەپانە دەوێ، تۆ بەدڵی خۆت ئیشی تێدا دەکەی و پەیکەرەکە دادەنێی و تەواو دەبێ، بەڵام ئەوە مەسەلەیەکی مێژوویی و سیاسیشە. من دەبێ لەبەرامبەردا هەست بە بەرپرسیارەتی مێژوویی بکەم. پرۆژەی (جندی مجهول)، یەکەم شت ئێمە (جندی)مان نەبووە خەبات بکات، پێشمەرگەمان هەیە، لەبەر ئەوەش (پێشمەرگەی نەناسراوە). بیرم کردەوە کە ئەو شتە تەنیا موڵکی من نییە، بەڵکو موڵکی هەموو کورد و هەموو دنیایە، بۆیە کاری وا زۆر زەحمەتە، کە تێیدا هەست بە بەرپرسیارەتییەکی قورس دەکرێ. یەکەم جار بیرم کردەوە ئێمە چیامان هەیە، چیا ئاومان دەداتێ، قیرمان دەداتێ، زێڕمان دەداتێ، چیایە کە خەباتی تێدا کراوە، چیایە کە دیفاعمان بۆ دەکات، چیا بەشێکی گرنگی خاکی کوردستانە.

رامـــــان: یەکـێـک لەو شـتـانەی لەو کـارەی تۆدا دەستخۆشانەی دەوێ تۆ شاخت هەڵبژاردووە، کە شاخ لە مێژە هەر پشت و پەنای کورد بووە.

فـوئاد عـەلی: ئەوە شاخە و لەو پارچە شاخە من وەرم گرت و بیرۆکەکەم داڕشت. ئەو شاخە چۆن بێ؟ ئەو شاخە پەیکەری لەســــەرە، بەڵام پەیکەری کێ؟ پەیکەری پێشـمەرگە! من حەز لە هونەری رووکەش ناکەم. چووم هەمـوو (جندی مـەجـهـول)ەکـانی ئەوروپام دیت، بە ئینتـەرنێت هەمـوویانم سـەیر کـرد، لەبەر ئەوەی هەمـوو شتێـک پێویسـتـە، چووم تەنانەت هەواڵی زۆر بچووکم لەســەر کــورد دەرهێنا. گــوتم من ســەلکێک دەکــەم سـەلکێکی گەورە کـە کـردمـە چوارپارچە، چوارپارچەی کـوردسـتـان لە سـەرەوەش ڕۆژێک هەیە کـە ئەو سـەلکە پێوەندیی لەگەڵ ڕۆژەکە هەیە... مودێلێکم بە تەختە بۆ کـرد و بە برۆنز پارچە سـەلکێکی بچـووکم کـرد و هاتمە هەولێـر فکرەکـەمـان پێـشـانی ڕێزدار (نێـچـیـروان بارزانی)دا. پێی باش بوو، کاک (قەرەنی)یش لەگەڵمان بوو لەژێر ئەو چیـایە چەند پارچە کـاغـەزێک هەیە، ئەو کـاغـەزانەش باسی مـێـژوومان دەکەن، ئەو کـاغـەزانەش بوونەتە گۆڕەپانێـک و چیـاکـە لەسـەر ئەو کـاغـەزانەیە، یەکێک لەو کاغەزانە کەوتۆتە سەرچیایەکە کە ئەویش دەمـوچاوی ئافـرەتێکە گـوڵی نێـرگـزی بەدەسـتـەوەیە. کاغەزەکان بە مەڕمەڕ دروست دەکرێن و سەری کچەکە بە برۆنز دەکرێت. کە هاتمەوە هەمووم بۆ ڕێزدار (نێچیرڤان بارزانی) باس کـرد گـوتی دەمـەوێ زیاتر کـار لەسـەر ئەو ئیشـە بکەن تا شـتـێکی زۆر باشی لێ دەرچێ. کـەنگێ تەواوبوون، کـۆنفرانسـێـک بگرە و هونەرمەندەکـان بانگ بکە و تێبینییەکانیان وەربگرە. چوومەوە و لەوێ لەگەڵ ئەندازیارێکی ئیـتاڵی بەناوی (هێنچۆلۆنگۆ) دانیشتم. دەزانن لەبەرچی ئەوم هەڵبــژارد، چونکە کــەســێکی شارەزایە لە هونەر، نەک وەک ئەندازیارەکانی لای خۆمان کە تەنیـا ئەندازیارن، ئەو پیـاوە زۆر حەزی لە هونەرە و یەکـێکە لەوانەی کـوردی زۆر خـۆش دەوێ، پازدە سـاڵ لەوەو پێش میهرەجانێکی لەخوارووی ئیتاڵیا ساز کرد و چەند پارەی لێ سـەرف کـرد بۆ ئەوەی گـەلی کـورد بە قـوتابخـانەکـان و بە خـەڵکەکـەی شـارەکـەی خـۆی بناسێنێت. کاتی خۆی من و (وەلید ستی) لەگەڵ کاک قەرەنی و بەهائەدین پێشانگایەکی گەورەمان کردەوە کە ئەو کـابرایە بە دوایەوە بوو. من ناچم ئەندازیارێک بێنم کـە هیچ لەسـەر کـوردسـتـان نەزانێ، جگە لەوەی کـوردی خــۆش دەوێ و بەدڵەوە ئەو ئیــشــەی کــردووە. ئەو ئەندازیارەش لە کـەرستـەی بیناسازی شارەزایە، لەگـەڵ کۆمەڵێک ئەندازیار باسیان کرد کە چ کەرستەیەکی نوێ هەیە بۆ ئەو پرۆژەیە بشێن بەکار بێ.

رامـــــان: لە گـفـتـوگـۆی بەردەوامـدا بوون؟ تۆ وەک هونەرمـەندێک ئەو کـەرسـتـانەت پێ باشـە کـە ئەو ئەندازیارە دەستنیشانی کردووە؟

فــوئاد عــەلی: بەڵێ ئەو لەلای خـۆی زانیـاری کـۆ دەکــردەوە، من لەلای خــۆم زانیــاریم کــۆ دەکــردەوە و بەردەوامیش یەکترمان دەدی و گفتوگۆمان پێکەوە دەکرد.

رامــان: ئەم کـارە چەند دانیـشـتنی پێ چوو و چەندی خایاند؟

فــوئاد عــەلی: چوار جار دانیـشـتین و شـەش مـانگی خایاند، ئەوکات کە گەڕامەوە فیلمەکە و پلانەکانم هێنا، خـوا یاربێ بەو زووانە پێـشـانگایەک دەکـەمـەوە بەو مۆدیلانەی کە من کردوومە و جار بەجار گۆڕاون، نیشان دەدەم.

رامـــــان: دوا گـۆڕانت پێشـانی ڕێزدار (نێچـیـرڤان بارزانی) داوە؟

فوئاد عەلی: دەیبەینە خزمەتی و پێشانی دەدەن، لەبەر یەکگرتنەوەی دوو ئیـدارەکـە دەرفـەتی کـەمـە، بەڵام بەڵێنیـان داوە کە دەیانبینێ. ئەو پرۆژەیە بەو شێوەیە کە سـەلکەکـەم کـردە چوار پارچە و لەو چوار پارچەیەشـدا گۆڕانم تێدا کرد، لە پارچەیەکدا دەتوانی بچیتە ژووری و لە خوارووشەوە ئەوە ژووری گەورە گەورە دەبێ کە ژووری فۆتۆگراف و هەر شتێکە کە پێوەندی بە شۆڕشەوە هەبێ وەک مۆزەخانە لەوێ دەبێ.

هەروەها ژووری کۆنفرانسی دەبێ کە دەتوانی بە تەنیا بەکـاری بهـێنی. لە پارچەیەک کـۆمەڵێک پێشـمـەرگـەم کـردووە کـە تفـەنگیـان پێـیـە و بەرێگـادا دەڕۆن. لەلای سەرەوە پیتی لاتینی و پیتی عەرەبی و کوردی-یم وەک هێمایەک بۆ ئەدەبی کوردی بەکارهێناوە، چاوەکەشی بەو شێوەیەی کردوومە بۆتە باڵ کە هێمایەکە بۆ ئازادی.

رامـــــان: پرۆژەی (پێـشـمـەرگـەی نەناسـراو) دەبێ

پانتاییەکی بەرفراوانی بۆ دابین بکرێ کە بەرجەستە و دیاربێ، لە هەمان کاتدا بۆ ئەوەی ئەو کارە هونەرییە نەمرێ، نابێ هیچ بینایەکی بەرز لەو دەوروبەرە بکرێت، بەڕای تۆ چ شوێنێک هەڵبژێردراوە؟ ئایا بە ڕای ئەو کەسانەی بۆ جێبەجێ کردنی ئەو پرۆژەیە کاردەکەن، بیریان لەوە کردۆتەوە؟

فوئاد عەلی: بیرۆکەیەکی سەرەتایی هەیە کە لە پێشەوەی پارکی سامی عەبدولڕەحمان و لە نزیک فرۆکەخانەکە جێبەجێ بکرێت. هەروەک گوتت نابێ هیچ شتێکی گەورەتر لەوێ هەبێ، چونکە دەیکوژێت و دەبێ حیسابی ئەرزەکەشی بۆ بکرێ.

ڕامان: لەسەر چ ڕووبەرێک دروست دەکرێت؟

فوئاد عەلی: نزیک دە هەزار مەتری چوارگۆشەی دەوێت، کارەکە خۆی لەسەر دوو هەزار مەترە، بەڵام دەورو پشتی دە هەزار مەتری چوارگۆشەی دەوێ.

ڕامان: ئەی ناکرێ لەناو هەولێر دابێ و شوێنێکی ستراتیژی بۆ چۆڵ بکرێت؟

فوئاد عەلی: ئەوەش دەبێ.

ڕامان: ئەوە دەکرێ و شارەکەش جوانتر دەڕازێنێتەوە بۆ سەردانی لەلایەن بیانیان و خەڵکانیشەوە ئاسان دەبێ، بەڵام ئایا ئەمە جێبەجێ دەکرێت؟

فوئاد عەلی: ئەوە حکومەت بڕیار دەدا، دواجار دەبێ ئەرزەکەش ئەو توانایەی هەبێ.

ڕامان: ئەو کارە کەنگی دەستی پێدەکرێ و چەندە دەخایەنێت؟

فوئاد عەلی: ڕەنگە بچێتە ناو پەرلەمان و باس بکرێت، من دەمەوێ شتێکیش بڵێم ئەو کارەی من دەمەوێ بەو شێوەیە بێ، هەر شتێکی تێدا سەرەف بێ تەنانەت فلسێکیش دەبێ کراوە و ئاشکرا بێت. ئەوەش حەقی خۆیەتی، لەبەر ئەوەی من بەرپرسی پرۆژەکەم و پێشم وایە بەرپرسیارەتییەکی مێژووییە.

ڕامان: لە دروست کردنی ئەو پرۆژەدایە نابێ حیسابی قازانجی مادی بکرێت، وەکو ئێوە دەڵێن دەبێ کۆمپانیایەکی ئیتالی بیکات، چونکە ئەوان لەو جۆرە پرۆژانە زیاتر ڕەچاوی لایەنە هونەرییەکە دەکەن، چونکە ئەگەر مەسەلە قازانج بێت، لەوانەیە بەڵێندەرێکی هەولێریش بتوانێ ئەو کارە بەڕێوە ببات؟

فوئاد عەلی: قازانج هەموو کەس حیسابی خۆی بۆ دەکات، یەکەم شت دەبێ ئەو کۆمپانیایە ناسراو بێت و دەبێ گەرەنتی بدات کە تا چەندان ساڵ هیچی لێ نایەت، ئەوە بڕیارێکی تایبەتە کە لەگەڵ کۆمپانیاکە دەیکەین.

ڕامان: مێژووی هونەری پەیکەرسازی لە کوردستان بەڕای تۆ لەکوێوە دەست پێدەکات؟

فوئاد عەلی: لە مێژوویەکی سێ چوار هەزار ساڵەوە دەست پێدەکات، لە ئاشوورییەکان و لە بابلییە کۆنەکانەوە دەست پێدەکات. لەو ناوچەیەی کە پێی دەگوترێت (میزۆپۆتامیا) بوونی بووە.

ڕامان: بەڵام هەر پەیکەرسازی ئاشووری و بابلی پێوەندی بە کوردەوە نییە، بۆ وێنە پەیکەرەکانی وان و پەیکەرەکانی قەرەداخ و بێستوون ئەوانە هەموویان پێوەندیان بە کوردەوە هەیە، هەموو شارستانیەتی ئێرانی و میدی و ساسانی و فارسی و بابلی و ئاشووری لەپشت هونەر و مێژووی ئەو خاکەوەن کە کوردستانە.

فوئاد عەلی: ئەوە زیاتر توێژەرەوە دەتوانێ وەڵامی ئەو پرسیارە بداتەوە، چونکە ئەوەی کە لە کوردستاندا هەبووە، دزراوە و تاڵان کراوە و دۆڕاندوومانن، تەنانەت گوارەیەکی کۆن، مۆرێکی بچووک. ئێمە ئەگەر بزانین گەلی هیترووسکی کۆن هەتاکو ئێستا نازانین لەکوێ لە دایک بوون و لەکوێوە هاتوون، توێژەرێکی ئیتالی لێکۆڵینەوەیەکی کرد و بۆی دەرکەوت کە ئێمە لە کوردستان ناوچەیەکمان هەیە ناوی ئەترووشە. بە حوکمی وەرگێران دەرکەوت لەو گەلە نزیکە و پاشان زۆر شتی دیکەیان دیتەوە کە بەراوردیان کرد بۆیان دەرکەوت گەلی هیترووسک ناڵێم لە کوردستان لە دایک بوون، بەڵام وەک زۆر گەلی تر ماوەیەک لە کوردستان بوون، لە لوڕستان بوون و دوایی چوونەتە لای مدیترانە.

ئەوجا لە (وان) ئەو پەیکەرانەی کە هەن، وەک پەیکەرە کۆنەکانی کورد دێنە ئەژمار، بەڵام ئەوەش دەبێ لەلایەن لێکۆلەرێکی مێژووەوە لێک بدرێتەوە، من دەزانم ئەو شتانەی لە کوردستان هەبوون زۆریان بەتاڵان بردران، ئەوانەی لە بەغدا هەنە، ئی کێنە؟ زۆربەی ئی کوردە. ئەوانەی لەمۆزەکانی لۆڤەر و بەریتانیاش هەیە ئی کوردن.

رامـــان: تۆ وەک هونەرمـەندێک زۆر کـەم تێکەڵاوی بزاڤی هونەریی کوردستـان بوویت، سی ساڵە دابڕانێکت لەگـەڵ ئێـرە بووە، لە هەندەران خـەڵوەتێکت گـرتووە و کــاری خــۆتت بەڕێوە بردووە، تۆ پێت وایە ئەو دوورە پەرێزییە بۆهونەرمەندێک سوودی هەیە؟

فـوئاد عـەلی: نا بە دڵنیـاییـەوە باش نییـە، من بە حـوکمی ئەوەی چەند سـاڵە نەمـدەتوانی بگەڕێمـەوە بۆ کـــوردســـتـــان، بۆیە دوور کـــەوتوومـــەتەوە. لەوێ لە باڵوێزخـانەکـان یاسـایەک هەیە ئەوەی کـە لەسـەری نەنووسرابوو (اتحاد طلبة)ی بەعسییان پەساپۆرتیان بۆ نوێ نەدەکـردەوە، منیش پەسـاپۆرتم نەبوو، بەتایبـەتی ئەوەی پەنابەری سیاسی هەبێ، منیش لەوێ تێکۆشانی سـیـاسـیم هەبوو، ئیـدی نەمـدەتوانی هاتوچۆ بکەم، تەنانەت هەژدەسـاڵ نەمـتـوانی نامـەیەک بۆ مـاڵەوە بنووسم. جارێکیان براکەمیان گرت و ئەزیەتیان دا، بۆ ئەوەی ئەزیەتیان نەدەن، تەنانەت نامەشم بۆ نەدەنووسین. من خوازیاری ئەو دابڕانە نەبووم، بەڵام وای لێهات.

رامـــان: بەڵام ئەو دابڕانە، دابڕانێکی تەکنیکی بووە مـانای ئەوە نییـە کـە تۆ لە کـولتـوور و نەتەوەی خـۆت دابڕابێتی؟

فوئاد عەلی: هەرگیز دابڕان نەبووە لە میللەتی خۆم.

رامـان: بەڵام ئەو دوورە پەرێزی و خەڵوەتەش کەڵکی بۆ تۆ هەبووە، چونکە خـەریکی کـاری خـۆت بووی، ڕاسـتگۆیی بۆ هونەرمـەند زۆر گـرینگە، تۆ ڕاسـتگۆیی چەندە بە پێویست دەزانی، چونکە زۆر کـەس هەیە دەڵێ ڕاسـتگۆیی بەسـە بۆ ئەوەی کـاری جـوان بنووسـرێ و بکرێت؟ تۆ وەک هونەرمـەندێک ڕاسـتگۆیی چەندە بە گرینگ دەبینی؟

فـوئاد عـەلی: بە پێویستـی دەزانم. لەسەرەتاوە گوتمان پێش هەمـوو شـتـێک دەبێ من لەگـەڵ خـۆم ڕاسـتگۆبم، دوایی دەمـەوێ بەخـۆم حـەزم لە هونەرەکـە بێت، چونکە پارچەیەکە لەمن.

رامان: هونەرمەندی وا هەیە بۆ ڕازی کردنی کۆمەڵێک دێت ئیشێک دەکات کە بەخۆی بەدڵی نییە!

فوئاد عەلی:ئەوە دەبێتە گفتوگۆیەک، تەنانەت لەنێوان هونەرمـــەندانی کـــوردیشـــدا من بـڕوام وایە هەر هونەرمـەندێک ڕێگای خـۆی هەیە کـە ڕۆژانە خـەریکی دەبێ و دەوڵەمەندی دەکات.

رامـان: تۆ مەبەستت ئەوەیە بڵێی ڕاستگۆیی و جوانی و داهێنان و ئەخلاق و ڕوانینی هونەری، هەمـوویان یەک شتن ئەویش خۆت و ئینسان و تەعبیری خۆتە.

فـوئاد عـەلی: هەر خۆتی، ناتوانی لەخۆتی بگۆڕی و فێڵ لەخۆت بکەی.

رامـــان: دەتەوێ بڵێی حەقیـقـەت و جوانی بەیەکەوە دەڕۆن، لەگـەڵ هونەر حیلەبازی ناکـرێت. پرسـیـارێکی تیۆری دەکەین، تۆ ئێستا باسی ئەوەت کرد کە من لەگەڵ هونەر بۆ هونەر نیم، بۆچی؟

فـوئاد عـــەلی: گـوتم وەک زاراوە بڕوام بە (هونەر بۆ هونەر) نییە.

رامـان: نیتشە قسەیەکی هەیە سەبارەت بە (هونەر بۆ هونەر) دەڵێ: هەر هیچ نەبێ هونەر بۆ هونەر ئەگـــەر ســادەش بێ ئەخــلاقی کــۆن تێک دەشکێنێ و دژی ئەخلاقی کۆنە، ئێوە تا چەندە لەگەڵ ئەو قسەیەدان؟

فوئاد عەلی: هەر شتێک ئەخلاقی کۆن تێک بشکێنێ لەگــــەڵێـــدام، بەڵام وەک زاراوە با پێـــوەندیمان بەو دروشمانەوە نەبێ، مـەبەستم ئەوەیە فوئاد عەلی ئیشی خۆی دەکـات و بیروباوەڕی خۆی هەیە و تەعبیر لەخۆی دەکات، گەلەکەی ئیعتباری بۆ دادەنێن.

رامـــان: مـەبەسـتت ئەوەیە باسی ئەو خـاڵە بکەی، چونکە ئەوە حـاڵەتێکی زۆر زۆر حـەســاســە و لەلای زۆربەی هونەرمـەندان کـە خـەریکی کـاری هونەری دەبن زیاتر بە ڕواڵەتەوە خــەریک دەبن، ئەوان گـــوزارشت لەخۆیان ناکەن.

فوئاد عەلی: زۆرتر لەسەر فۆرم کاردەکات.

رامـــان: ئەو بەخۆی هەست دەکـات کـە گرنگە، بەڵام خەڵکی دیکە بە گرنگی نابینن.

فوئاد عەلی: بەڵێ چونکە ئیعتباری خەڵک لە هونەردا زۆر گـــرنگە، هەرچەندە هونەر بۆ خـــۆتە، بەڵام تۆ بەو ئیعـتـبارە وەردەگرێت ئەگەر لەگـەڵ خۆت ڕاستگۆ بیت، خـەڵکیش بە ڕاسـتگۆ دەتبـینی و بمانەوێ و نەمـانەوێ دەگـاتە خـەڵکەکـە، دەنا ئەو دوو لایەنە و حـیلەبازییـە بەیەکەوە ناڕۆن.

رامـان: ئێوە کە تێکەڵی هونەری پەیکەرسازین، چەندە لەگەڵ مۆسیقا ئاشنایەتیتان هەیە؟

فوئاد عەلی: من حەزم دەکرد ئالەتێکی مۆسیقا فێربم بە تایبەتی کەمان، بەڵام خۆم بەخۆمم گوت مەرج نییە ئامێرێک بزانی، بەڵکو دەکرێ حەزیشی لێبکەی، دواییش ویستم تەنیا لە بوارێکدا کار بکەم کە ئەویش پەیکەرسازییە.

رامان: بەڵام ئەو پەیکەرەی دەیکەی ئەویش وەک مۆسیقایە، ئەویش بۆ خۆی هونەرێکی موجەڕەدە.

فوئاد عەلی: ئافەرین، من زۆر ئامێری مۆسیقا لە ئیشەکانمدا بەکاردەهێنم، ئێستا کارم لەسەر کۆمەڵێک ئافرەت کردووە کە لەگەڵ کەمانچە سەما دەکەن.

رامان: مۆسیقاش لەکارەکانی ئێوەدا هەیە بەتایبەتی ئامێری فلووت.

فوئاد عەلی: بەڵێ زۆر ڕاستە.

رامان: کامە ڕێبازی هونەری پەیکەرتاشی زۆرتر کاریگەری لەسەر تۆ هەبووە؟

فوئاد عەلی:من سوود لە هەموویان وەردەگرم.

رامان: تۆ وەک پەیکەرسازێک چەندە لەگەڵ کاری پەیکەرسازەکانی کوردستان بە هەر چوارپارچەوە ئاشنای؟

فوئاد عەلی: لە ڕاستیدا کەمیان دەناسم، من پەیکەری کەمیانم دیوە، تاڕادەیەک تابلۆیەکانم دیون.

رامان: بۆ لەپاڵ هونەرەکەتەوە جار بەجار هەوڵت نەداوە لەسەر ئەو هونەرە قسە بکەی و ئاشنایەتییەک لەنێوان تۆ و خوێنەر و بینەردا هەبێت؟ حەزناکەی؟

فوئاد عەلی: سروشت و پێکهاتەم وایە تا شتێکم لێ داوا نەکەن بە پیریەوە ناچم.

رامان: باشە ئەوە ئێمە گۆڤارێک بەرێوە دەبەین پێمان خۆشە وەک ناوێکی ناسراو لە بواری پەیکەرسازی، لەجیاتی ئەوەی لە مەجلیسێک لەسەر پەیکەرەکان قسە بکەی، بۆ وێنە پەیکەرەکانی شاری هەولێر دەتوانی وتارێک لەبارەیانەوە بنووسی و ئەو وتارە بنێری و ئێمە بۆتی بڵاوکەینەوە.

فوئاد عەلی: تا ئێستا بیرم لەوە نەکردۆتەوە.

رامان: هیوادارم لە داهاتوودا زۆرتر بیری لێ بکەیتەوە، چونکە لایەنێکی گرینگ و تەواوکەری کارەکانتە.

فوئاد عەلی: من زۆرتر خەریکی ئیشی پەیکەرتاشیم، وا ئیعتبارکە پەیکەرێکی من وەکو نووسینێکە، برادەرێک گوتی تۆ پەیکەرەکانت زمانتە و قسان دەکات.

رامان: بەڵام زۆر لایەنی نهێنی ئەو هونەرە هەیە ڕەنگبێ خەڵکی دیکە نەتوانێ پەی پێ ببات و بەو جۆرەی تۆ لێی شارەزابێ.

فوئاد عەلی: کاک ئازاد ئەو پسپۆرییە بە بینینی زۆر، دروست دەبێ، ئەوەی من دەمەوێ دەبێ دەرفەتی پیشاندانی بۆ بڕەخسێت، بەڕاستی من ناتوانم ئەو پەیکەرانە بێنمەوە کوردستان، چونکە پارەیەکی زۆری دەوێ، ئەو ئیشە هونەرییانەش تەنیا ئی من نین، ئەو پەیکەرانە دەبێ بێنەوە و خەڵکەکە ببینێ.

رامان: تۆ پێت وایە بەکارەکان ئەو هوشیارییە دەخوڵقێ؟ لە کاتێکدا خەڵک چاوەڕوانی زیاتریان لەتۆیە، یەکەم هونەرمەندی دووەم زمان دەزانی و سێهەم لە مەڵبەندێکی گرنگی هونەری پەیکەرسازی دەژیت.

فوئاد عەلی: دەتوانین بەراوردێک لەنێوان ئەو شتانەی لەوێ هەیە و لێرە نییە بکەین.

رامان: باشە لەنێو ئەو لاوە کوردانەی کە لە دەرەوە و لەنێو خۆی کوردستان کاری پەیکەرسازی دەکەن کامیان توانیویەتی سەرنجی تۆ بۆ لای خۆی ڕابکێشێت؟

فوئاد عەلی: برادەرێک هەیە جارێک وتارێکی لەسەر پەیکەرێکی من نووسیبوو، دوایی بۆم دەرکەوت بەخۆشی پەیکەرسازە. ئەو زۆرباش لە پەیکەرەکەم تێگەیشتبوو بە چەشنێک ئەوەی من دەمەویت ئەو باسی کردبوو، کە هاتمەوە ئێرە زانیم ئەویش پەیکەرتاشە و لە شێوەکاری دەرچووە، خەڵکی هەولێرە ناوی (محەمەد هاشم)ە. لێرەشدا پێویستە بڵێم گۆڤاری شێوەکاری گۆڤارێکی زۆر باشە و پێویستە هەبێ، لە داهاتوودا زۆر گیروگرفتمان بۆ چارەسەر دەکات.

چیرۆکی کوردی وەک هەر ژانرێکی تری دنیای ئەدەبی ئێمە کەم و زۆر لە ئاریشەی (نەخوێندنەوە)دا دەژی، ئەم (نەخوێندنەوە)یە پەڕیوەتە خەیاڵی نووسەرەکانمان و لە پێش پرسیاری (بۆ نووسین؟) ڕایگرتوون، بە تەنیشت ئەمانەوە پرسیارەهایەکی وەک هزر لە کوێی چیرۆکی ئێمەدا تانوپۆی خۆی نەخشاندووە؟ زمانی چیرۆک توانای گواستنەوەی ئایدیای هەیە بۆ سەر کاغەز؟ چیرۆکی کوردی بە بەراورد لەگەڵ ئەزموون و مێژووی خۆی لە کوێی چیرۆکی جیهانیدایە؟ ئایا لە ئەدەبدا شتێک هەیە بە ناوی تێکستی جیهانی و تێکستی لۆکاڵی؟ لەسەر ئەم تەوەرانە ئەم گفتوگۆیەمان لەگەڵ چیرۆکنووس و ڕووناکبیر ئیسماعیل حەمەئەمین ئەنجامدا..

ئیسماعیل حەمەئەمین:
مومکین نییە تۆ چیرۆکنووس بیت و ئاگات لە جووڵەی ناو کۆمەڵەکەت نەبێ

دیمانە: توانا ئەمین
(سلێمانی)

* ئەگەر لە زەمەنێکدا چیرۆک تەنها بۆ ئەوە گێڕدرابێتەوە کە (لەوەحشییەتی بێزاری قوتارمانکات) ئەدی ئێستا چیرۆکی نوێ دەیەوێ چی زێدەتر بە مرۆڤ ببەخشێ؟ بە مانایەکەی تر ئێوە بۆ چیرۆک دەنووسن؟، چیرۆک نووسینتان خزمەت بە کوێی مرۆڤایەتی دەکات؟

– بۆچی چیرۆک دەنوسم؟ کاتی خۆی لە یەکەم کۆڕی چیرۆک خوێندنەوەمدا لە ساڵی ١٩٨٧ لە هۆڵی ڕۆشنبیری سلێمانی هەمان پرسیاریان لێکردم، ئەوکات تارادەیەک لەژێر کاریگەریی ڕیالستی سۆسیالیستیدا بووم، بەڵام بە هەمان شێوەش هەوڵی دوورکەوتنەوەم دا لەو ئەرکە سەیرانەی کە ئەو قوتابخانەیە دەیخستە پاڵ وەزیفەی ئەدەب بەگشتی. بە هەرحاڵ، هەمان پرسیارم لێکرا و وابزانم وەڵامێکی خێرام دایەوە، وەڵامێک لەژێر کاریگەریی حەماسی کەشوهەوای کۆڕەکەدا گونجاو بوو، وابزانم گوتم: من بۆ ئێوە چیرۆک دەنووسم!!، لە دەرەوەی هۆڵەکە (شێرزاد حەسەن) پێی گوتم: چیرۆکنووس بۆ کەس نانووسێت، دەبێت باش لەوە تێبگەیت!!. لەپشت ئەم دێڕانەوە وەزیفەیەکی گەورەتر و فراوانتر لەوەی ئەدەبی بەرگری و سۆسیالستی بانگەشەی بۆ دەکرد، خۆی ئاشکرا دەکرد، وەزیفەیەک چەندە ئیندیڤیدوال و کەسییە ئەوەندەش ئیستێتیکییە، لەو بڕوایەدام ئەم ڕایەی شێرزاد حەسەن تاوەکو ئەمڕۆش دەیخوات. ئەمە جگە لەوەی من ڕۆژانە ئەم پرسیارە لەخۆم دەکەم: من بۆچی دەنووسم؟ ئەم پرسیارە هەر جارەی دەمگەیەنێتە بەردەم دنیایەکی جیاوازتر لە خودی خۆمدا، لەوانەیە چیرۆک نووسین بەم دیوەدا پرۆسەی (دۆزینەوەی خودێکی شاراوە، یان ونبوو) بێت لە ڕۆژانە ژیاندا، دەشێت حەزێک بێت لە دەسەڵاتێکی وەحشی و بێئامان کە زۆرجار (فاشیستانەیە)، قەڵاچۆکارانەیە بەرامبەر بەهەقیقەت و ژیان، چونکە بۆ کردنی هەموو هەقیقەتێک بە (گێڕانەوە) بەڵام کامە گێڕانەوە، ئەوەی چیرۆکنووس دەیەوێت، نەک ئەوەی کە هەیە و مێژووە!، چیرۆکنووسین بەم مانایە پرۆسەیەکی غەدرلێکردنی ژیانە، مومارەسەکردنێکی فاشیانەیە لەسەر شێوازێکی دیکە،گەر فاشیەت لە فانتازیایەکی دەسەڵاتگەری بێ جڵەو و کوشندەوە سەریهەڵدابێت، بیەوێت نەتەوە و

ڕۆمانی باش چەندە ئاسانە بۆ خوێندنەوە، ئەوەندەش ئاڵۆزە لە پێکهێنانی ماناکاندا

توخم و تەنانەت پێکهاتەی لەشی مرۆڤیش لەسەر بنەمای فانتازی خۆی پێوانە بکات، ڕەگەزە نامۆ و ناشیرینەکان لەناوبەرێت لە پێناو گێڕانەوەی چیرۆکەکانی خۆی، ئەوە چیرۆکنووس تەنها لەسەر ئاستی زمان و پێوەندی بە هەقیقەتەوە لە دیوێکی ئیستێتیکی ئەو پرۆسێسە ئەنجامدەدا، بەڵام ئەمە لەو هەقیقەتە ناگۆڕێت کە چیرۆکنووس دەیەوێت هەموو گێڕانەوەیەک لەژیان بسەنێتەوە و لەنێو دەقدا گێڕانەوەی دیکەی لێ پێکبهێنێت. ئەوەی دەقە جوانەکانی گێڕانەوەی چیرۆکنووسان بخوێنێتەوە خۆی لەبەردەم نەخشەی شارێکدا دەبینێت، گەر بڕوای پێبکەین و نەخشەی چیرۆکنووسەکان وەربگرین ئەوە لەنێو شاری ڕاستەقینەدا حەتمەن ون دەبین. بڕوام پێبکە ئەو شارانەی (کاروان کاکە سوور) باسیان دەکات، ئەو گەراجی پاس و کۆڵانانەی ئەو لە چیرۆک و ڕۆمانەکانیدا کێشاویتی، ئەو هەولێرەی ئەو لە نووسینەکانیدا باسی لێوەکردووە، تەواو جیاوازە لە هەقیقەتی شارەکان خۆیان!، خۆ ئەگەر نەخشەی شاری هەولێر لەکاروانەوە وەربگرین، تەئکید بە لە هەولێر ون دەبین، ئەوە هەولێرێکە کاروان بەگێڕانەوەکانی دەینەخشێنێت، نەک ئەو هەولێرەی کە هەیە، نەک ئەو هەولێرەی (شێرزاد حەسەن و سەلاح عومەر) دەیبینن، بە کورتی هەریەک لەو چیرۆکنووسانە پرۆسەی قەلاچۆکردنی شوێن و زەمەنەکان پیادە دەکەن لە پێناو شێواندنێکی دیکەی ژیان، بۆ هیچ نا، تەنها لەبەر ئەوەی حەزێکی سەیر هەیە بۆ دەسەڵاتێک کە هەموو دنیا لە گێڕانەوەدا کورت بکاتەوە، هەموو شتێک بە ئارەزووی خۆی بگێڕێتەوە، گەر ئەمە نهێنی جوانییەکانی پرۆسەی چیرۆکنووسین بێت و لە هەمان کاتیشدا بەشێک بێت لە مەبەستەکانی، ئەوە بەدیوێکی دیکەدا چیرۆکنووس ئەو خودە فاشیستەیە سەرمەستە بە جوانییەکانی دەسەڵاتێک کە دەتوانم بەدەسەڵاتی ئیستێتیکا ناوی بەرم.

لێرەوە هەموو پرسیارێک لەمەڕ بۆچی دەنووسی و وەزیفەی چیرۆکنووسین چییە؟ خۆی لەبەردەم وەڵامی سەیر و سەمەرەدا دەبینێتەوە کە پابەندن بە کێشەکانی خود لەگەڵ جیهاندا، خودێک دەیەوێت لە ڕێگەی گێڕانەوەوە جیهان پێناسە بکات.. ئەو حەزە بۆ گێڕانەوە،

ئەو کەلکەلەیە، دروستکەری هەموو ئایینەکانە، کێها ئایین هەیە بەدەر بێت لە گێڕانەوەی چیرۆکەکانی خۆی؟. کێها بیرمەند و فەیلەسووف نییە خەون بەوە نەبینێت کە ڕۆمانێک بنووسێت؟!. ڕۆلان بارت تاوەکو مردنی هەر باسی ڕۆمانێکی دەکرد کە بەنیاز بوو بینووسێت، ئیدوارد سەعیدی بیرمەند هەتاوەکو مردنی هەر باسی ڕۆمانێکی کردووە کە نەینووسیوە!، خەونی گێڕانەوە، خەونێکی لێرەبوون و وجودیانەیە. خۆ گەر دەسەلاتی سیاسی لە چیرۆکەکانی دابڕیت هیچی لێ نامێنێتەوە!!. چیرۆکنووسین سیحری دەسەلاتێکە کە بە توندوتیژی و سیاسەت پێی ناگەیت، گێڕانەوە دەسەلاتێکی تایبەتە خاوەن جادووی خۆیەتی. بەم شێوەیە دنیای ئێمە، دنیای چیرۆکەکانە کە بەردەوام خۆی بەرهەم دەهێنێتەوە..

لە پەراوێزی ئەم پرسیارەدا ئادۆرنۆم بیردەکەوێتەوە کە دەربارەی (مارسیل برۆست) دەڵێت: ئەو کوڕە دەوڵەمەندەی گرنگ نییە ئایا لە بەهرەمەندییەوە، یاخود لە لاوازییەوە پیشەی هونەرمەند یاخود ڕۆشنبیری بۆ خۆی هەڵبژاردووە.. لەبەر ئەوە بە سەختی تێدەگەم وەلامی پرسیارێک بدەمەوە، کە دوای نووسینی هەر بەرهەمێکم لەخۆمی دەکەم و دەڵێم: ئەی دوایی؟!!.. ئەمانە هەموو ئەو کێشەبەندییانەن پرسیارەکەت لەلای من دەیانهاروورژێنێت.

* لە ئاستی فکریدا بۆ ئەوەی چیرۆکێکی قووڵمان هەبێت پێویستە سەبژێکتێکی قورسمان ئامادەبێت. ئایا زمان لە چیرۆکدا هێزی گۆڕین و ئیش لەسەرکردنی بابەتی هەیە لە ڕووداوێکی سادەوە شۆڕی بکاتەوە بۆ تونێلەکانی لەسەر وەستان؟.

– ئەمە پرسیارێکی زیرەکانەیە، دووپرسیارە پێکەوە گرێدراوە.. من پێم وایە دەبێت ئێمە خاوەن هەستێکی جیاوازکار بین لەنێوان فیکر وەک خۆی و فیکریش وەک یەکەیەکی گێڕانەوە. لەنێوان ئەم دوانەدا جیاوازییەکی گەورە هەیە، لەگەڵ ئەوەی وەک هەموو هونەرێکی نووسین و بیرکردنەوە لە چەندەها کۆلانی ڕۆشنبیریدا ڕوویان دەبێت بە ڕووی یەکترەوە.. گەر (هزر- فکر) لە نووسینی فەلسەفی و کۆمەلایەتی و ڕاڤەیی لە پێوەندیدا بەجیهانەوە، کۆنکرێتییەکی هەبێت و ڕاستەوخۆ گفتوگۆ ئامێز بێت، پشت بە حونجەتکاری و تیۆرە و گریمانەی فیکرییەوە ببەستێت، گفتوگۆیەکی دیاریکراوی هێڵ

ئیسماعیل حەمەئەمین - پاولۆ کۆیلۆ

نەخشە بۆ کێشراوی ڕوون و ئاشکرای هەبێت بۆ دیاریکردنی فینۆمینە کۆمەلایەتی و فەلسەفییەکان. ئەو لە کردەی چیرۆکنووسین و ڕۆمانووسیدا (بەرهەمهێنانی هزر) بە ئاراستەیەکی جیاوازتردا تێپەڕ دەبێت، کە چیدی ڕاستەوخۆیی (هزر) بەرهەم نایەت و چیدی حونجەتکارییەکی کۆنکرێتی (دیاریکراو، ڕاستەوخۆ) نییە بۆ پێوەندی نێوان دنیاو کەسەکان و ڕووداوەکان، بەڵکو ئەوە جوولەی فیگوری ڕۆمان و چیرۆکە لەنێو ڕووداو و شوێن و کاتدا، کە (زەمەنی هزر) بەرهەمدێنێت!. مەبەستیشم لە زەمەنی هزر ئەو چرکەساتەیە کە لە پرۆسەی خوێندنەوەی ئێمەدا بۆ چیرۆک، دنیایەکی دیکە بە چەندەها ڕەهەندی جیاوازەوە دەدۆزێتەوە، ئیدی چیدی دنیای شار و کەسەکان لەبەرچاومان لە دوای خوێندنەوەی ڕۆمانێکی جوانەوە، وەک خۆیان نامێنین، چیدی تێڕوانین و چێژمان بۆ ژیان وەکو جاران نابن، گۆڕانیان بەسەردا دێت. ئەوەی مارکیز بخوێنێتەوە، هەموو ئەو پێوەندییە جادووگەرانەی ڕیالێکی سەخت و بێ مانای مرۆڤایەتی دەدۆزێتەوە، کە تاوەکو ئێستا خورافەی خۆی بەرهەمدێنێت. خوارفەی دروستبوونی ژەنەراڵەکان لە پەڕۆی پیسی قەحبەکانی نێو دارستانەکانی باران، فیکەفیکی بەردەوام بێوازکاری گوێی ژەنەراڵ لە (پایزی پاتریارکدا) ئەو پارادۆکسە سیاسی و شکستییە گەورەیەی مۆدێرنە حەیابەر دەکات کە بانگەشەی دنیایەکی یەکسان دەکات. ئەو یەکسانییەی کە تارادەیەک لەنێوخۆی ولاتانی بەرهەمهێنی مۆدێرنەوە دەستەبەرکراوە، کەچی هەمان

ولاتی دیموکراتخوازە، بۆ مانەوەی خۆی دەریای کاریبی دەخاتە ژێر دەستی ژەنەراڵێکی خرفەوە!!.. کاتێک (سێرڤانتیس) لە سەدەی شازدەدا (دۆنکیخۆتە)ی نووسی میشێل فوکوی نەدەناسی!!، کەچی دوای چوار سەدە، دۆنکیخیۆتە لە نووسینەکانی فوکودا ناوەڕۆکی بەرهەمهێنانی چەندەها تێزی فیکری بوون.. بەم شێوەیە ڕۆمان و چیرۆکە باشەکان، ڕوانین و تێڕوانینمان بۆ ژیان و شتەکان دەگۆڕن، وەکو فەلسەفە نییە کە بە ڕاستەوخۆیی کاریگەری هەبێت لەسەر مامەڵەمان بۆ خەڵکی و هەڵوێستمان بەرامبەر دنیا، نەخێر، کاریگەرییەکانی پرۆسەی بەرهەمهێنانی مانا، یان هزر، ئاراستەیەکی دیکە وەردەگرێت. چێژ و چەشەمان بۆ ژیان و وردەکارییەکانی نێو دەروون و پێوەندییەکان بەشێوەکی دیکە دەبینین، ژیان بەشێوەیەکی دیکە دەدۆزینەوە، کە تا وەکو ئێستا بەختەوەرییەک هەبووە لە سووچێکی ناشریندا و ئێمە نەماندۆزیوەتەوە، هزر لە چیرۆک و گێڕانەوەدا چێژ و دووری نوێمان لە جیهاندا بۆ دەدۆزێتەوە. پرۆسەی بەرهەمهێنانی ئیدیا و جیهانبینییەکان، پرۆسەیەکی خێراو زۆرجاریش ڕستەی کورتن کە هاوکێشەی فیکری بەرهەمدێنن، بەبێ ئەوەی بەڕاستەوخۆیی و حونجەتکاریدا تێپەڕ بێت. دیارە دەبێت ئەوە بڵێین کە پرۆسەی خوێندنەوەی ڕەخنەگرانەیە ئەم هزرە جارێکی دیکە دەدۆزێتەوە، بێگومان ڕەخنەگران ئەو خوێنەرە بە سەلیقە و زیرەکانەن کە هزر لەنێو کۆڵانەکانی ڕووداوەکاندا دەدۆزنەوە و جارێکی دیکە مانای دیکەی لێ بەرهەمدێنن. بەم شێوەیە پرۆسەی بەرهەمهێنانی هزر پرۆسەیەکە وابەستەیە بە خوێنەرێکی زیرەک و بەتوانا و ڕەخنەگری بەسەلیقە، کە بەداخەوە لەنێوەندی ئەدەبی ئێمەدا دەگمەنن و گەر شتێکیش بخوێننەوە ئەوە بەدووی نووسەرە دیارەکانەوە و دۆزینەوەی نووسەری نوێ و چەشەی نوێ بابەتێکە ڕۆشنبیرییەک و هەستکردنێکی بە لێپسراوێتی ئەدەبی پێویستە. کە بەداخەوە تاوەکو ئێستا بەشێوەیەکی بەرچاو بەدیم نەکردووە، دەبێت ئەوەش بڵێم کە هەندێک ڕەخنەگری گەنجمان هەن وردە وردە پێدەگەن و جێگەی هیوان.. بە هەرحاڵ، گەر خوێندنەوەی ڕەخنەگرانە نەبن، ئەوە هزر لە دەقی گێڕانەوەدا بە نووستوویی دەمێنێتەوە، وەک ئەوەی ئەمڕۆ لە ئەدەبی کوردیماندا دەیبینین. ئەمە لایەنێکی پرسیارەکەت بوو، لەلایەکی دیکەوە دەمەوێت بڵێم: بابەتێکی قورس نییە کە لە ڕۆماندا هزر بەرهەمبهێنێت!!، نەخێر، ئەمە ڕایەکی سەیرە!، هاوکێشەی جوانییەکان و خۆڕسکیەتی گێڕانەوە دەخاتە ژێر جەبری (هزرە)وە، ئەز پێی وایە ئەو هاوکێشەیە بەسەر نووسینی فیکری و فەلسەفیدا زیاتر پراکتیزە دەبێت، وەک لە ئەدەب. بە داخەوە لەبەر ئەوەی نێوەندێکی زانکۆیی باڵا نییە بۆ بەرهەمهێنانی بیرو ئیدیاکان، هەر بۆیە هەموو فەیلەسووفێک لەنێوەندی ڕۆشنبیری کوردیدا خۆی لێی بووە بە ئەدیب و هەموو ئەدیبێکیش وەک ئەدیب نافەلسەفێنێ، بەڵکو وەک پرۆفسۆرێکی بەشی فەلسەفە، بەشێوەیەک کە لە گەشتی ئەمجارەی کوردستانمدا سەرم سوڕما لەم هەموو فوکو و دێریدا و هابرمازە زۆرانە!!.. بەهەرحاڵ.. نەبوونی ئەم خانەبەندییە زۆر سێبەری ئەم، یان لەوەی دیکەدا تێکەڵ کردووە، هەر ئەو سێبەرانەن کە خۆیان کێشاوەتە نێو پرسیارەکەی تۆوە کە پێت وایە کاری ڕۆماننووس بەرهەمهێنانی فیکرە، بە مەرجێک ئەوە زیاتر کاری فەیلەسووف و ڕاڤەکاری سیاسی و کۆمەڵایەتییە، چونکە ئەوە ئەوانن کە هەموو جووڵەکانی ژیان دەخەنە ژێر پرسیارەوە بەمەبەستی گەیشتن بە چەندەها کلێشەی کۆنکریتی و دیاریکراو لە بەرهەمهێنانی مانادا..

ڕۆمان بە هەمان شێوە مانا بەرهەمدێنێت، بەڵام لەنێو هەمەڕەنگییەکی سەیری کلێشەی گێڕانەوە و جووڵەدا، هەروەک ژیان خۆی کە پێکهاتووە لە کەس و شوێن و ڕووداو و ئاسمان و وەرزەکان، ئاوەها ڕۆماننووس ژیان دەخولقێنێت بە هەموو دوورییەکانییەوە، ئیدی کێ لەدواییدا دێت و لەنێو ڕۆمانێکی تایبەتدا قسە لەسەر کلێشەکانی ژیان دەکات، ئەوە مەسەلەیەکی دیکەیە. من پێم وایە بابەتی قورس و ئاسان نییە، بەڵکو ئیشکالیەتێکی مرۆیی هەیە، کە لە شێوەی کەڵکەڵەیەکی ئاڵۆز ڕۆماننووس نیگەران دەکات، کەڵکەڵەیەکە تۆ ناوت ناوە (سەبژێکت). فەلسەفە و فیکر یارمەتیدەرن، بەڵام بە هانای ڕۆماننووسەوە نایەن و بۆ نووسین قەناعەتی پێناهێنن، بەڵکو ئەوە پێگەیشتنی ڕووداوەکانە کە فیکر ڕاپێچی ئیشکالیەتاکانی خۆی دەکات، نەک بە پێچەوانەوە.. ئیدی ئەو بیرۆکانەی لە گێڕانەوەدا خۆیان لە کەسایەتی و ڕووداو و هەڵبژاردنی زەمەندا فۆرمەلە دەکەنەوە. هیچ نەخشە بۆ کێشانێک نییە کە بڵێین: ئەها.. ئەم بابەتە قورساییەکی مێژوویی و فیکری هەیە و گەر بکرێت بە

ڕۆمان، یان چیرۆک شاکارێکی ئەدەبی لێدەردەچێت!!.. ئەمە کەوتنە نێو وەهمەکانی مێژوو و ئیدیاکانە گەر ئیدیالیستییەکی بەتاڵ نەبێت!. بە پێچەوانەوە، زۆرجار ناوەرۆکی چیرۆکەکان چەندە ئاسان و ساکارن ئەوەندە لە بەرهەمهێنانی چێژ و چەشەی ئەدەبی و (هزری گێڕانەوە) مانای جۆراوجۆر و کلێشەی بیرکردنەوەی دیکە لە مەڕ جیهان بەرهەمدێنن. من (هزری گێڕانەوە) بەو هزرە تێدەگەم کە دوور لە کێشمەکێشە ڕاستەوخۆیەکانی بیریاران و فەیلەسووفان خۆی پێک دێنێت. لەگەڵ ئەوەشدا ناتوانم ڕۆمانووسێک بهێنمە بەرچاوم بەبێ پێشینەیەکی قووڵی فیکری و خوێندنەوەیەکی تێر و تینوو.. ڕۆماننووسین کردەیەکە بەبێ خوێندنەوەیەکی دەوڵەمەند بەرهەم نایەت، بەڵام لەکاتی پرۆسەی نووسینی ڕۆمان خۆیدا هەموو کۆنکرێتی و دیاریکراوییەکی ئەو خوێندنەوانە دەڕژێنە کەشوهەوای ژیانێک کە ڕۆماننووس دەیخوڵقێنێت.. چۆن ئێمە ناتوانین خودا وەک خودایەکی بیرکەرەوە لە مەخلووق مەزندە بکەین، ئاوەهاش ناتوانم ڕۆماننووس بەبێ فیکر مەزندە بکەین.. لێرەوە ڕۆمان گرنگی بە ژیان و زەمەن و دۆزینەوەی پێوەندییە شاراوەکانی ژیان دەدات، بەمەش دوورییەکی دیکە بە ژیان و فیکر خۆی دەبەخشێت.. بیرت نەچێت زۆربەی ڕۆمانە باشەکان لە بیرۆکەی زۆر سادەوە سەرچاوە دەگرن، پاشان وەک جاڵجاڵۆکە تەونی خۆیان ئاڵۆز دەکەن، ڕۆمانی باش چەندە ئاسانە بۆ خوێندنەوە، ئەوەندەش ئاڵۆزە لە پێکهێنانی ماناکاندا، هەروەها بە پێچەوانەشەوە..

* توانای گێڕانەوە دەکارێت تەحەکوم بە کۆی چیرۆکێک بکات و لە چیرۆکێکی تەقلیدییەوە بیبات بەرەو چیرۆکێکی نوێ؟ چیرۆکنووس زیاتر بەکامە ڕەگەز لە ڕەگەزەکانی زمان، گێڕانەوە، گرێچن، شوێن، کات.. دەتوانێت چیرۆکێکی جوان بنووسێت؟

– بە هەمووی.. بەکۆی هەمووی دەتوانین چیرۆکێکی باش بنووسین، دەڵێم باش نەک جوان، چونکە چیرۆکە باشەکان بەدرێژایی مێژوو دەخوێنرێنەوە، چیرۆکە جوانەکان لەگەڵ گۆڕانی کەشوهەوای زەمەنێکی چەشەی ئەدەبی بەسەر دەچن.. دەبێت کاتێک باس لە ئەدەب بکەین، چەمکەکان دیاری بکەین بۆ ئەوەی بزانین لەکوێدا وەستاوین، بە هەمان شێوە پرسیار لە تەکنیکی چیرۆکنووسین، بە چیرۆکنووس خۆی وەڵام نادرێتەوە، بەڵکو (بەرێژەییەوە) ڕەخنەگرەکان وەڵامی دەدەنەوە، ئەوانیش خوێنەرێکی بەهێزی تێکستەکانن.. لێرەوە (باش) و (جوان) دوو مەسەلەی گرنگن کە لە پەراوێزی وەڵامی ئەم پرسیارەدا تێڕوانینی تایبەتم بۆی هەیە.. بەڵام بابێینەوە سەر وەڵامی پرسیارەکەت، وەک گوتم، بە هەموویان بە هەموو ڕەگەزەکان، چونکە هیچیان دابڕاونین لەوی دیکە و هیچیان بەبێ ئەوی دیکەیان ناتوانێت کار بکات، تۆ دەبێت لە چیرۆکدا شوێن هەبێت، کات هەبێت، زەمەنێکی ناوەکی یاوەکو فیزیکی هەبێت، ناوەرۆک هەبێت، ئەوەی هەموو ئەمانە پێکەوە گرێدەدا گرێچنە، گرێچن وەک لەچیرۆکی کلاسیکدا چەقی پرۆسەی گێڕانەوەیە، بەڵام لە تەکنیکی تەوژمی هۆشدا بە تایبەت (جێمس جۆیس)دا، گرێچن دابەش دەبێت بۆ سەر چەند یەکەیەکی گێڕانەوە لە کۆتایی چیرۆکەکەدا خوێنەر خۆی لەبەردەم پانۆرامایەکدا دەبینێتەوە کە (تۆبۆگرافیای چیرۆکەکە پێکدەهێنێت. دەشێت گرێچن هەر لە سەرەتای چیرۆکەکەدا بێت، هەر لەسەرەتای (چیرۆکی مەرگێکی ئاشکرا)ی مارکیزدا، هەموون دەزانین کە فیگوری سەرەکی ڕۆمانەکە کوژراوە، پاشان ئەوانی دیکە چیرۆکەکان دەگێڕنەوە، (کامیلۆ خۆسێ سێلا) لە ڕۆمانی (ئاوازی ماسۆرکا بۆ دوو مردوو) هەمان تەکنیک بەکاردێنێت، کەچی هەر هەمان ڕۆماننووس لە ڕۆمانی (مس گاداڤێل قسە لەگەڵ کوڕەکەیدا دەکات.) هەر بەشەی بابەتێکی سەربەخۆ و گرێچنێکی تایبەتە، (شێرزاد حەسەن) گرێچن بەسەر ڕووبەرێکی زمانەوانی، زۆرجار خوتبەبێژانەی کەسی یەکەمی تاکدا دابەش دەکات، لەلای (تەها ئەحمەد ڕەسووڵ) گرێچن چەقی چیرۆکەکانی پێکدێنێت و هەموو چیرۆکێکی ئەو یارییەکی جوانە لە هاوکێشەی فیگور و زەمەن و کات. (کاروان کاکەسوور) لە گرێچنێکی بچووکەوە دەستپێدەکات، بۆ چەندەها گرێچنی دیکە، ڕۆمانی (ئای لەڤیلیا یاڤیلیا) نموونەیەکی باڵای یاری جوانی هەموو ڕەگەزەکانی چیرۆکن کە بە داخەوە

گەر مێژوو ڕووداوە مەزنەکانی دنیای ئێمە لە لەبیرچوونەوە بپارێزێت، ئەوە ڕۆمان هەوڵدانێکە بۆ گەڕانەوەی ویژدانێک بۆ ئەو مێژووە

ڕۆشنبیری خوێنەری ئێمە نەگەیشتۆتە ئاستی ئەو چەشە بالایەی، چێژ لەو ڕۆمانە وەربگرێت. بەپێچەوانەوە (بەختیار عەلی) لە ڕۆمانی (دواهەمین هەناری دونیا)دا هەمان گرێچن دەکاتە قوربانی دەستەواژە و خوتبەبێژی فیگورەکانی، بەشێوەیەک کە نە خوێنەر نە فیگوری ڕۆمانەکەی سەربەستیان هەبێت، کەچی هەر بەختیارە لە ڕۆمانی (مەرگی تاقانەی دووهەم) وەک چیرۆکەکەی مارکیز (چیرۆکی مەرگێکی ئاشکرا) گرێچنەکە ئاشکرا دەکا، پاشان دەچێتە نێو زەمەنی کەس و شوێنەکانەوە، ئەویش گرێچن بەسەر ڕووبەرێکی زمانەوانی دابەش دەکات. هەموو ئەمانە لە کات و شوێن و زەمەنی سایکۆلۆژی و فیزیکیدا ڕوودەدەن، گرێبەندکردنی هەموو ئەمانە زمانی تایبەتی چیرۆکنووس دیاری دەکات.. هەموو ئەم چیرۆکنووسانە، هەریەکە و یاری گێڕانەوەی خۆیان لە ڕێگەی گرێچنەوە مومارەسە دەکەن، چونکە ئەوە گرێچنە کە شوێن و کات و زەمەنی سایکۆلۆژی لە فۆرمی گێڕانەوە یاخود هونەری گێڕانەوەدا کۆدەکاتەوە.

دیارە سەرکەوتوویی هەموو یەکێک لەو هاوڕێ ئازیزانەم، لە (تەها ئەحمەد ڕەسووڵ)ەوە بیگرە تاوەکو دەگاتە (بەختیار عەلی و عەتا محەمەد و کاروان کاکەسوور و شێرزاد حەسەن) و زۆری دیکەی کلاسیکی وەکو کۆمەڵە چیرۆکی (ئەبێ و نابێ و ڕایەکی زامانەوانی..) محەمەد ئەمین ئەحمەد و چیرۆکەکانی حوسێن عارف و (سێبەری ئەسپە شێ)ی حەمەفەریق حەسەن و زۆری دیکە لەوەدایە، کە هەمووان پابەندن بەکلاسیکیاتی چیرۆکنووسین، بچن چیرۆکەکانی (محەمەد مەولوود مەم)، چیرۆکە کۆنەکانی (پەنجا فلس) بخوێننەوە، (چای شیرین)ی حوسێن عارف بخوێننەوە، بچن (هەوار)ی ڕەوف بێگەرد بخوێننەوە، بچن (ڕەشپۆشێکی جیهانی چوارەم)ی مستەفا ساڵح کەریم بخوێننەوە، ئەمانە و زۆری دیکە کە سەرەتاکانی چیرۆکی کوردین تاوەکو دەگاتە شێرزاد و نەوەی ئێمە.. هەمووان پابەندن بە ئەلف و بێی چیرۆکنووسینەوە، بەڵێ ئەلف و بێی چیرۆکنووسین کە خەریکە ئەمڕۆ لە نەشارەزایی هەندێک بەنێو (چیرۆکنووس) و لە (هونەرەکانی گێڕانەوە) بەشێوەیەک کە نازانین کەی چیرۆکەکە دەستی پێکردووە و کەی کۆتایی هاتووە، کە تەواو دەبین لە خوێندنەوەی ئەو جۆرە چیرۆکانە دەبێت بڵێین: ئەوە چی بوو خودایە.. ئەو هەرایە چی بوو.. جگە لەو کۆمەڵێک وێنەی پەخشانی (جوان) نەبێت. وەک ئەوانەی لە تێکستەکانی (ئاکۆ کەریم مەعرووف)دا هەن، هیچی دیکە نین..

من نموونەیەکت بۆ دێنمەوە بۆ ئەوەی باشتر تێم بگەیت، من عادەتێکی سەیرم هەیە، ئەویش ئەوەیە هەموو شتێک دەخوێنمەوە، جاری وەها هەیە ئاگادارینامەی دوو دێڕی کە لە ڕۆژنامە کوردی و ئەڵمانی و عەرەبییەکاندا بلاودەبنەوە، بە هەمان شێوەش چەندە لە خوێنەوەمدا هەڵبژاردەم بە حوکمی تەنگەبەری کات لە شێوازی ژیانمدا، ئەوەندەش هەر بۆ بەدواداچوون چیرۆکی خراپیش دەخوێنمەوە کە زۆرجار میزاجی نووسینیشم تێکدەدەن.. یەکێک لەو بەدواداچوونانەم چیرۆکەکانی (ئاکۆ کەریم مەعرووف)ی هاوڕێم بوو، کە لە ٢٠٠٠ بۆ ٢٠٠١ لە پاشکۆی کوردستانی نوێدا بلاوی دەکردەوە، کە ٢٠٠١ چوومەوە بۆ کوردستان بە ئاکۆم گوت: ئاکۆ من تێناگەم ئەم داپیرەیە و ئەم خێل و دەوارانە بۆچی هەن و ڕووداوێک نابینیم کۆیان بکاتەوە!!. بۆچی دەچن بەنێو زەمەندا، کامە زەمەن؟!!، ئاکۆ گوتی: ئەمە زنجیرەیەک چیرۆکە پێوەندیدارن بە یەکترییەوە و زەمەن شکێنراوە و گرێچن لە فەزایەکی دیکەدا دەخولێتەوە و لەم جۆرە قسانە.. قسەکانی ئاکۆ جوان بوون، بەڵام هێزی قەناعەتکردنیان نەبوو.. باشە بۆ دوور بڕۆین (کاروان کاکەسوور) لە چیرۆکی (چاڵدێران) هەموو زەمەنەکان تێکەڵ دەکات، بەڵام خوێنەر ون ناکات، بەڵکو بەنێو زەمەنەکاندا دەیهێنێت و دەیانبات و ڕووداو و گرێچن و شوێن و زەمەنی مێژوویی و سایکۆلۆژی بوونی هەیە، دەزانین ئەم ئافرەتە بۆچی قاز لەبن هەنگڵیدا هەڵدەگرێت، لە ڕۆمانەکانی بەختیاردا دەزانین چی ڕوودەدا، بۆ نموونە (دواهەمین هەناری دنیا) بە ئاسانی هەناری شووشەیین و دابەشکراون بەسەر سێ کۆرپەداو هەریەکە و چارەنووسێکی هەیە، ئەها چەندە جوان و باشن و چەندە ئاسانیشن، (عەتا محەمەد)یش ئاوەها دەکات لە (زارەکانی خەون)دا، بە کورتی و بە کوردی، دەبێت کلاسیکیات هەبێت، ئەلف و بێی چیرۆکنووسین، وەک (دالی) دەڵێت: دەبێت تۆ سەرەتا نیگارکێش بیت ئینجا هونەرمەند!!.. دوای ئەوەی (پارکی بۆقان)ی ئاکۆم خوێندەوە سەرم سوڕما کە ئەم تێکستە خراپانە بەناوی چیرۆکەوە بلاوکرانەوە، ئەمساڵ هەمان نووسەر نۆڤلێتێکی خۆی دامێ کە تازە لە چاپی دابوو، وابزانم

ناوی (ئافاتی وشە) بوو، پەیمانم دایێ کە بیخوێنمەوە و بە هەقیقەت لەو سەفەرە کورت و لە پڕەمدا توانیم بیخوێنمەوە، تاوەکو ئێستا نازانم بۆ کتێبخانەی گشتی لەو بەناو نوقڵێتەدا سووتاوە؟!، سەیر لەوەدا بوو چیرۆکنووس خۆی نەیدەزانی بۆ!!، ئەمە نوکتە نییە!!، هەربۆیە دوای دوو کاتژمێر گفتوگۆ لە چایخانەی شەعب و لەو گەرمایەی گەلاوێژدا، نەیتوانی ئەو (ئافاتی وشە)یەم بۆ شیبکاتەوە، هەر بۆیە بە ئاکۆم گوت ئەم نوقڵێتە ناوێکی پڕ بە پێستی خۆی هەیە!!، ئەم ڕایەم لەلای هاوڕێی ڕۆماننووسم (تەهای ئەحمەد ڕەسوول)یش گوت.. ئاکۆ بەداخەوە، نەیدەتوانی پاساو بۆ ونبوونی ڕووداو لە بەناو نوڤێلاکەیدا بهێنێتەوە، کە بە ڕای من لاوازی ڕۆشنبیریی چیرۆکنووسانەیە. دیارە من ئەمە وەک فینومینێک باس دەکەم، نەک تێکستێک قابیلی قسە لەسەر کردن بێت.. چیرۆکنووسین پرۆسەیەکی لەسەرخۆیە و ئەوەی دەیەوێت چیرۆکنووس بێت لە ڕۆژهەڵاتدا دەبێت فێری ئەوەبێت بەتەنیا بژی، تەنیایەکی خۆ پەروەردەکارانە، دەبێت ئەوە بزانێت ئەم کۆمەڵگایە سیخناخدراوە بە خێڵ و ئیسلامەوی و سیاسەتی سەیر و عەجایب، ئەوەندەی بابەت بە چیرۆکنووس دەبەخشن، ئەوەندەش پەراوێزی دەکەن.. ئەمانە هەمووی سەبری ئەیووبی دەوێت، چونکە تۆ لە چوار ساڵدا یەک ڕۆمان دەنووسی، لەوانەیە لە ساڵێکدا یەک چیرۆک بنووسی، ئیدی ئەوەی مەزندەی ئەوە بکات لە ڕێگەی چیرۆکنووسینەوە دەبێتە پاڵەوانی سەر لاپەڕە و شاشەکان، تەنها یەک چارەسەری هەیە ئەویش ئەوەیە خێرا خێرا بنووسێت، کە لە دواجاردا تایتڵێک بەخۆی دەبەخشێت وەک (چیرۆکنووس)، بە مانای شەڕێکە بۆ پچڕینی تایتڵێکی کۆمەڵایەتی، لەوانەیە بتوانێت لەسەر ئەوەش وەزیفەیەک بەدەست بهێنێت کە ئەمەش شتێکی باشە، بەڵام نووسینی چیرۆکێکی باش ڕۆشنبیرییەکی ئێجگار جیاوازی گەرەکە، تەنانەت شێوازە ژیانێکی تەواو، بە پێچەوانەی ئەو هەرایەی گەرەکە کە ئەمڕۆ ڕۆژنامە و نێوەندی قەرەباڵغی سیخناخ بە سیاسەت پێویستێتی، ئەمە خۆڕاهێنانە لە مومارەسەکردنی گۆشەگیرییەک لەپێناو بەرهەمهێنانی تێکستی باشی چیرۆک و ڕۆماندا، پێویستی بە ڕۆشنبیرییەکی فراوان و

ڕۆمانی جیهانی بۆن کردنە بە وانەی وەک خۆت خەون دەبینن

قوول و تیژبیر هەیە، بەتایبەت لە ڕۆژی ئەمڕۆماندا و لەم سەدە جەنجاڵەدا کە ڕۆژ بەڕۆژ هاوکێشەکانی ژیان ئاڵۆزتر دەبن..

تەحەکوم وشەیەکی جوانە کە تۆ بەکارت هێناوە، تەواو ڕاستە دەبێت کۆنترۆڵێک هەبێت بۆ هەموو ڕەگەزەکان لەپێناو بەخشینی جوانییەک بەتێکست، ئێمە دەبێت لە هونەرەکانی گێڕانەوە شارەزابین، کلاسیکمان لە خوێندنەوە و پێکهاتەی ڕۆشنبیریماندا هەرس کردبێت، ئەوسا دەتوانین باس لە ڕیزپەڕ (تەجاوز) بکەین، لەبەر ئەوە هەموو ڕەگەزەکانی چیرۆک پێکڕا گرنگن.

* چیرۆکی کوردی وێراوێتی خۆی لە قەرەی پرسیارە گەورەکانی بوون چییە، مەرگ چییە، ژیان چییە بدات؟ ئەگەر نەیوێراوە ئەی بۆ لە قۆناغێکدا تەواو کاریگەر بووە بە ئایدۆلۆژیا وەک ئەوەی لای نووسەرە مارکسی و ناسیۆنالیستەکانی سەدەی ڕابردوو بینیمان. ئەم خۆنەدانەی چیرۆکی ئێمە لە فەلسەفە بۆ ئەوە ناگەڕێتەوە کە هەر لە بنەماوە ئێمە تێکستی فەلسەفیمان نەبووە یا بە مانایەکی دی فەلسەفاندن و ئیشکردن لەسەر هزر پیشەی ئێمە نەبووە؟! ئەمە ئەگەر ئەوەیان لەیاد بێت کە ئەلبێر کامۆ پێی وایە بۆ ئەوەی ببیت بە فەیلەسووف دەبێت ڕۆمان بنووسیت کەواتە ئەدەبی ئێمە لە مێژووی دوور و نزیکدا چی نووسیوەتەوە؟

- مەرج نییە ئێمە فەیلەسووف بین، ئینجا ڕۆمان بنووسین، هەروەک گوتم فەیلەسووفەکانیش خەون بە نووسینی ڕۆمانەوە دەبینین، بەڵام دەبێت خاوەن ڕۆشنبیرییەکی قووڵی فەلسەفی بین، بە نیسبەت ئایدۆلۆژیشەوە، پێم وایە ئەدیب پێویستی بە ناسینی ئایدۆلۆژیا و گەمەی دەسەڵات هەیە، مومکین نییە تۆ چیرۆکنووس بیت و ئاگات لە جووڵەی نێو کۆمەڵەکەت نەبێت، ئەمە وەهمێکە کە زۆر لە شاعیر و چیرۆکنووسان تێیدەکەون، تۆ سەیرکە، چ شێرزاد حەسەن، چ من، چ هیوا قادر، چ بەختیار عەلی، چ عەتا محەمەد، هەمووان کە دەقی ئەدەبی دەنووسین، لەسەر کێشە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکان قسان دەکەین، ئەمە بەشێکە لە مومارەسەی چیرۆکنووسین، بەشێکە لە قسەکردن لەسەر گەمەی جوانی و ناشیرینی لە کۆمەڵگەدا. گرنگی (شێرزاد حەسەن) لەوەدا بوو، لە ناوەڕاستی هەشتاکانەوە

بوو بە کولتێکی ڕۆشنبیری (ڕەمزێکی کولتووری)، کولتێک کە باسی لە ئازادی سێکس و پێوەندییەکان دەکرد، بە مەرجێک ئەوانی دیکە ئازادی پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکانیان بە چیرۆکی بەرگرییەوە پابەند دەکرد، بەم شێوەیە ڕۆشنبیریی فەلسەفی و سایکۆلۆژی گرنگە بۆ ئەدیب بۆ ئەوەی نەبێتە مەهزەلەی سیاسی و قاچاخچییەکان، وەک ئەوەی ئەمڕۆ لەکوردستاندا دەیبینین.

* (شوێن) لە خەیاڵی ئێوەدا پانتاییەکی بەرچاو داگیردەکات، تۆ لە نووسیندا گەمە بە (کات) دەکەیت و هەمیشە (شوێن) شاری منداڵیتە؟ یان (کات) وەستاوە و مامەڵە و جێگۆڕکێ بە (شوێن) دەکەیت؟ لە چیرۆکی نوێدا مەرجە (شوێن)ێکمان هەبێت بۆ ئەوەی ڕووداوێکی تێدا دروست بکەین، یان ڕووداو دەکارێت (شوێن) دروست بکات؟

- تۆزێک لەمەوبەر باسم لە کلاسیکیاتی چیرۆکنووسین کرد، وەکو ئەلف و بێی سەرەتا وەهایە کە دەبێت فێری بین، کاتێک فێری زمانێکی بێگانە دەبین، چەندە ڕۆشنبیریمان فراوان بێت، ڕێگە لەوە ناگرێت کە مامۆستای زمان لە ڕستەی سادە و ئەلف و بێی سەرەتاوە لەگەڵتدا دەستپێدەکات، لە ڕستەی وەکو (پیاوەکە سواری ئۆتۆمبێل بوو).. لەم سەرەتایەوە مرۆڤ دەگاتە ڕستەی ئاڵۆز.. شوێن و کات و فیگور و زەمەنی ناوەکی و سایکۆلۆژی، ئەلف و بێی هەموو چیرۆکێکن لەم دنیایەدا، تۆ دەتوانیت یاری بە زەمەنەکان بکەیت، بەڵام ناتوانیت نەفی زەمەن بکەیت!. تۆ دەتوانیت لە پەرەگرافێکدا دوو شوێن و دوو کاتی جیاواز بخەیتە نێو گەمەی گێڕانەوەوە، بەڵام ناتوانیت نەفی شوێن بکەیت..

ڕۆمانی (کەوتنە خوارەوەی گورگێک) کە لە چاپدانەوەی داهاتوودا لەژێر تایتڵێکی دیکە و لەوانەیە زۆر بەشی دیکەی بۆ زیاد بکەم، بڵاوی دەکەمەوە، لەم ڕۆمانەمدا دەستی خۆم شلکردووە بۆ یاریکردن بە شوێن و زەمەنە مێژوویی و کەسییەکان، لە بەغداوە شوێن دەگۆڕێت بەرەو ئەوسەری سنوورەکانی ئێران، لە زەمەنی ئێستاکێیەوە بۆ زەمەنی شەڕی تورکمان و کورد لە کەرکووک، لە زەمەنی عەبدولکەریم قاسمەوە بۆ زەعیم سدیق لە سلێمانی. ئەو هاوکێشە ئاڵۆزە لە زەمەن و شوێندا کە لەدوای سەدو پەنجا لاپەڕە خۆی لە چیرۆکی سەربڕاوەکاندا کۆدەکاتەوە، فیگورە سەرەکییەکان، شێرزاد و پەخشان و پوورە عاس هەموویان گرێدەدرێنەوە بەو ویژدانە بریندارە مێژووییەی، بەو برینە قووڵەی کە لە سەرەتای ڕۆمانەکەوە لە کوشتنی (دڵکەسیرە)دا خۆی بەرجەستە کردووە.. ئەمانە هەمووی وەک سەمفۆنیایەک وەهایە کە لە چەندەها ئاوازی نەرم و ڕەق و توندوتیژ پێکهاتوون.. ئەمە ئەو یارییەیە بۆ شوێن و کات.. بەڵام شوێن و کات بوونیان هەیە و ئەوەی کە دەمێنێتەوە خوێنەرێکی خاوەن چەشە و ڕۆشنبیرییەکی تایبەتی ڕۆمان خوێندنەوەیە، کە دەقەکان بخوێنێتەوە و نهێنییەکان دەستبەربکات.. ئەمەش وایکرد کە لە زەمەنی بڵاوبوونەوەی ڕۆمانەکە، کە بەداخەوە (دەزگای سەردەم) سێ فەسڵیان بە شێواوی بڵاوکردەوە و تەنانەت داوای لێبوردنیشیان نەک لە من، بەڵکو لە خوێنەریش نەکرد.. ئاڵۆزی شوێن و کات و یاریی زمانەوانی و غەدری دەزگای سەردەم لە ڕۆمانەکە وایکرد کە ئەو ڕۆمانە بەو فراوانییە نەخوێندرێتەوە.

کات و شوێن لە زەمەنی سایکۆلۆژیدا لە فیگورێکەوە بۆ ئەوەی دیکە دەگۆڕێت، عەزیز لە هەموو ڕۆمانەکەدا کەسێکە چاوەڕوانکراوە، بەڵام شوێنەکانی شەڕی ئێران، ئێراق لەگەڵ خۆیدا دەهێنێتە نێو ڕووبەری گێڕانەوەوە (دڵکەسیرە) شوێن و ڕووداوی مێژوویی دێنێتە کایەوە، هەر لە خانی کەرانی ئەوسای کاروانچێتی لە سلێمانی بیست و سیەکاندا تاوەکو دەگاتە پەنجەرە ئەلمنیۆمەکانی بیناکردنەوەی خانووی کۆنی خێزانی سەربڕاوی گەورە لە هەشتاکاندا. شوێن و کات بەردەوام لە جێگۆڕکێدان، ئەمانە هەمووی لەزمانی گێڕانەوەدا خۆیان درێژ کردۆتەوە، کە ئەز هەر لە سەرەتاوە دەمزانی ئەم ڕۆمانە جەماوەرخواز نییە، بەقەد هێندەی چێژێکی تایبەتی و باڵای پێویستە.

* هەر لە سەرەتاوە مێژوونووسی ئێمە بە سوود وەرگرتن لە هەندێک تەکنیکی چیرۆک مێژووی نووسیوەتەوە، ئێستا ڕۆماننووسی کورد دەتوانێت بە ئەدەب مێژوو بگێڕێتەوە؟ وەکو ئەوەی هەمەنگوای و گۆنتەرگراس و ئیلیش ماریا ریمارک. کردیان، بە تایبەت ئەگەر ئەم ڕۆمانەی دوایی (شاری مۆسیقارە سپیەکان)ی بەختیار علی وەک نموونەیەک وەرگرین، هەرچەندە من باوەڕم وایە ناکرێت وا سەیری بەختیار بکەین کە ڕۆمانی مێژوویی نووسیوە، بەڵام دەکرێت مێژوو لەو ڕۆمانەدا بخوێنیتەوە.

– سابیر ڕەشید لە لێکۆڵینەوەیەکیدا، ڕۆمانی (کەوتنەخوارەوەی گورکێک) بە ڕۆمانێکی مێژوویی لە قەڵەمدا، مێژوو زۆر مانا و ڕەهەندی جۆراوجۆری هەیە، بوعدەکانی لە ڕۆماننووسێکەوە بۆ ئەوی دیکە و لە ڕۆمانێکەوە بۆ ئەویدیکە دەگۆڕێت، من ئەم ڕۆمانەی دوایی بەختیارم بەدەست نەگەیشتووە، لەبەر ئەوە ناتوانم قسەی لەسەر بکەم.. من پێم وایە مێژوو لە هەموو ڕۆمانێکدا بوونی هەیە، ڕۆمان خۆی نووسینەوەی مێژووە بەشێوەیەکی دیکە. ئەو مێژووەیە کە مێژوونووسان فەرامۆشی دەکەن، ئەو وردەکارییە مرۆڤانەیە کە لەناواخنی ڕووداوەکاندا یاری خۆیان دەکەن و مێژوو فەرامۆشی دەکات، بەڵام ڕۆمان و چیرۆک بەهێزێکی دیکەوە دەیانکاتەوە بە ژیاندا.. نموونەیەکی زۆر ئاسان کە لە یەکەم ئەزموونی چیرۆکی کوردییەوە (دیالەکتیکی سۆران)، چیرۆکی ناتەواوی (لە خەوما)ی (جەمیل سائیب)ە، کە هەموو ئەو مێژووە شکۆدارەی لەسەر شێخ مەحموودی حەفید نووسراوە، لەو چیرۆکەدا دەکەوێتە بەرگومان. ئەمە ئەو وردەکاریانەیە کە مێژوونووسان لەبیری دەکەن و چیرۆکنووسەکان دەینووسنەوە.. مەرج نییە مێژوو پابەند بێت بە ڕووداوە گەورەکانەوە، بەڵکو پابەندە بەو وردەکاریانەی ژیانی کەسەکان لەنێو ڕووداوەکاندا، هەموو یەکێک لە ئێمە باس لە زەمەنی زەعیم سدیق دەکەین لە شەستەکانی سلێمانیدا و باس لەوە دەکەین کە لەسەروو (حامیەی) ئەوسای سلێمانی (پارکی ئازادی ئێستا)، بە دەیان خەڵک بەزیندوویی زیندە بەچاڵکراون، بەڵام کەس نەبوو باس لەو دەستە بکات بۆ ماوەی سێ ڕۆژ لەژێرگڵەکەوە جووڵاوە و هاواری یارمەتی کردووە و کەس نەیتوانیوە بە هانایەوە بچێت.. دڵکەسیرە لە ڕۆمانی (کەوتنە خوارەوەی گورگێک)دا وەک ڕۆحێکی پەڕەوازە بەسەر ئەو دەستەدا دەفڕێت و ئەویش وەک ڕۆحێکی بێ جەستە هیچی بۆ ناکرێت.. لە شەست و سێدا بەعسییەکان قاسمیان گوللەباران کرد، بەڵام هەر لەگەڵ قاسمدا بە سەدەهایان بە ئەشکەنجەوە کوشت و فڕێیان دایە نێو مەیتخانەکانەوە، ڕۆحەکان، ئەجندەکان کە لەنێو قەوزەی خوار پەنجەرەی ژەنگاوی مەیتخانەیەکی بەغداوە، لەتاو ئەو هەموو لاشە و غەدرلێکردنە ڕادەکەن بۆ شەماعیەی بەغدا و جارێکی دیکە لە ڕێگەی (خەلیفە)وە چیرۆکی ئەو غەدرلێراوانە دەگێڕنەوە..

لە نوڤێلای (شتێک لە قوڕی خوارفە)دا من باس لە ڕووداوێکی بچووک دەکەم کە هەمووان لەبیرمان کردووە، هەموو ئەو ڕاپەڕینەی ئێراق لە ڕووداوێکی زۆر بچووکەوە تەقییەوە، کاتێ سوپای ئێراقی لە کوێت کشایەوە، هەر لە ڕێگا ئەمریکاییەکان لەسەر ڕێگەی گشتی نێوان کوێت و بەسرە، بەفرسەتیان زانی لەو کاروانە سەربازیەیان دا کە دەکشایەوە، زیاتر لە دە هەزار سەربازی بێتاوان کوژران، بێگومان ئەمریکاییەکان مەبەستیان تاقیکردنەوەی کۆمەڵێک ڕاکێتی تازە بوو، دەنا کاروانەکە پێکهاتبوو لە سەربازی برسی و ئیڤای عەسکەری شەق و شڕ و هیلاک.. بەشێک لەو زریپۆشە هیلاکانە خۆیان کرد بە (بەسرە)دا، سەربازێکی نەناسراوی زریپۆشێک، لوولەی زریپۆشەکەی کردە وێنەدیوارێکی سەدام و تەقاندییەوە، ئەم ڕووداوە شکاندنی لووتی بەعس بوو لە هەموو ئێراقدا، پێچێکی مێژوویی بوو، یەکەم شکاندنی شووشەبەندییەکانی ترس بوو، تەقینەوەی ڕاپەڕین بوو لە بەسرە و ئیدی تەشەنەی کرد لە هەمووی شارەکانی ئێراق بە کوردستانیشەوە، کەس باسی لەو سەربازە و لەو ڕووداوە نەکردووە.. من دوای ئەم هەموو ساڵە و پاش ئەوەی لە مەنفا گیرسامەوە، لە نۆڤلێی (شتێک لەقوڕی خورافە) لە بەشێکیدا باس لەو ڕووداوە دەکەم، لێرەوە دەمەوێت بڵێم مێژوو ئامادەبوونێکی هەمیشەیی لە ڕۆماندا هەیە، مادامەکی لەرزینێکی ویژدانی و ڕۆحیمان لەلا دروستدەکات.. مێژوو بۆ ڕۆماننووسەکان تاوەکو ئەو کاتە گرنگە کە دەبێ بە گێڕانەوەی ئەدەبی، لەوێوە ئیدی مێژوو وەک خۆی نامێنێتەوە، بوعدە ڕاستەقینەکانی خۆی ون دەکات و دەچێتە نێو فانتازیایەکی دیکەوە، دەچێتە نێو وردەکارییەکانی گێڕانەوەی ڕۆماننووسەوە. ئەو دەقاو دەقییەی لە مێژوودا هەیە لە ڕۆماندا خۆی وندەکات و دەبێتە دەقاودەقییەکی دیکە لە بۆن و بەرامە و ڕەنگ و جووڵەی ژیاندا خۆی ڕادەکێشێت.. ئەوەی مارکیز نەخوێنێتەوە، بوعدی گەمەی ئەمریکاییەکان بەوە وەحشییەتەوە مەزندە ناکات، لە سەد ساڵ تەنهایی و پایزی پاتریاکدا، باس لە تەقەلێکردنی کرێکارانی مۆز دەکات، لە پایزی پاتریارکدا باس لە ژمارەلێدانی دەریای کاریبی دەکات، کە چۆن ئەمریکاییەکان دەیخەنە سنووقەوە و دەیبەن بۆ خۆیان.. ئەو بوعدە کۆلۆنیالییە وەحشییەی ئەمریکانزم هێزی قەناعەتکردنی ئەو ڕۆمانە

بەهێزترە وەک لە هەموو تێکستێکی دیکەی مێژوویی سیاسی کە خوێندبێتمەوە.. سەلمان ڕوشدی لە ڕۆمانی (منداڵانی نیوەشەو)دا باس لە کەرتبوونی هیندستان دەکات، بەشێک هیندستانی ئێستا و بەشەکەی دیکە پاکستانی ئێستایە، نیوەشەوی ١٩٤٧ دەکات بە تەوەرەی جووڵەی ڕۆمانەکەی، هەموو ئەو مێژووەی دروستبوونی پاکستان و یاری بەریتانییەکان لە پشتگیری ئەم و ئەودا لەشاردنەوەی فیگورێکی ڕۆمانەکەیدا خۆی بەرجەستە دەکات کە چۆن لەلایەن قەرەجێکەوە دەخرێتە جانتایەکەوە و سنووری پێ دەپەڕێننەوە.. ئەمە خاڵی تراژیدی مێژووە کە سەلمان ڕوشدی لەو ڕۆمانەدا باسی دەکات.. کاتێک مرۆڤێک ئەوەندە برسی و لاواز دەبێت لە جانتای موسافیرێکدا جێگەی دەبێتەوە.. بەم شێوەیە مێژووی بوعدێکی دیکە دەبەخشێت بە جیهان و مێژووش خۆی.

(ماریۆ فارگا لیۆسا) لە ڕۆمانەکانیدا نەک تەنها مێژوو بەو دووربیە فانتازی ڕۆمانسیرەی دەنووسێتەوە، بەڵکو لە ڕۆمانی (مردنێک لە ئاندن) باس لە جوگرافیای فراوانی وڵاتێکی وەک ئەرجەنتین دەکات، لە گوندە لاتەریک و گۆشەگیرەکانی سەر کەنارەوە بگرە تاوەکو دارستانە تاریکەکانی باران، هەموو ئەفسانە و خورافە و چیرۆکی بەرئاگردانەکانی (ئیندۆسەکان) هەیە، هەمووی لەو ڕۆمانەدا لە تۆبۆگرافیایەکی جوگرافی و گێڕانەوەیەکی شێوە کریمیدا (پۆلیسی) خۆی ڕادەکێشێت.. هەموو ڕۆمانێکی باش خۆی لەخۆیدا بەشێک لە مێژووی ئێمە وەک تاکڕەو تەنانەت ڕۆحی گشتی کۆی کۆمەڵگەی لەخۆدا هەڵگرتووە.. مێژوویەک بۆ حەزەکان، مێژوویەک بۆ ئیرۆتیکا، مێژوویەک بۆ ڕەشبینی و ساتەکانی گەشبینی.. ئەمانە و زۆر مێژووی وردیلەی دیکە کە لەنێو مێژووە گەورە مێگەلییەکاندا لەبیر دەکرێن، کەس نییە باسی لە جەنگی جیهانی دووەم نەکردبێت، بەڵام کەس نەبووە بتوانێت وەکو (هاینرخ بۆل) و وەکو تۆش ئاماژەت بە (ڕیمارک)دا، باس لە وردەکاری ئازارە مرۆییەکان بکات.. هاینرخ بۆل لە چیرۆکێدا باس تەنها لە دوو کاتژمێری دوورودرێژی سەربازێک دەکات کە نۆبەی پاسەوانی خۆیەتی، باس لەتاریکی و سەرما و ئەو هەموو بیرۆکە و زیندەخەونە لە پڕانە دەکات کە لەو ماوە کورتەدا بە بیریدا دێن و دەچن، مرۆ وا هەستدەکات کە ئەوە دوو کاتژمێر نییە، بەڵکو سەدەیەکی دوورودرێژی ساردە لە بۆنی خوێن و لاشەی فڕێدراوی بن بەستەڵەکاکانی بەرەکان، ئەو خەونانەی لەو دوو کاتژمێرەدا وەکو پلانی داهاتووی ژیانی بە بیریدا دێت و دەڕوات، هەموو ئەو کاتژمێرە ساردانەی سەربازگە و ژیانی سەربازیی زۆرەملەیی ئێراقی بیر دەهێنامەوە کە مرۆکانیان بە تۆبزی ڕەوانەی بەرەکانی جەنگێک دەکرد، ئەوان بەرپرسیارنین لێی. لە ڕۆمانەکانی ڕیمارک-دا بە تایبەت (هەموو لەبەرەکانی ڕۆژئاوا هێمنە) یاوەکو لە ڕۆمانی (سێ هاوڕێکە)دا، جەنگ بەشێکە لەو مێژووە بێزراوەی مرۆکان دەخاتە نێو گێژاوی پارادۆکسەکانی خۆیەوە. هەموو مێژووی شکۆداری نازیەت لەو ڕۆمانەدا لایەنە پووچ و ناشیرین و گەندەڵی و وەحشییەکەی خۆی دەردەخات.. لەبڕوایەدام ڕۆمانووسەکان بۆیە هەن بۆ ئەوەی شکۆدارە بەتاڵەکانی جەنگ و ئەفسانەکانی دەسەڵات پووچەڵ بکەنەوە.. سەیری ئەو هەموو ڕۆمانە بکە کە نووسەرە کاسەلێسەکانی زەمەنی ستالین بەناوی «ڕیالیزمی سۆسیالیستی» نووسیویانە و ڕۆمان و کتێبە دژکۆمێنتارەکانی (شۆلژێنستن) بخوێنەوە!، جیاوازییەکی گەورە و بێئامان لەنێوان ئەم دوو دنیابینییە بۆ مێژوو دەبینین، یەکێکیان چاوپۆشی دەکات لەو هەموو کارەساتانەی لە زەمەنی سۆڤێتدا ڕوویداوە و خەریکی شکۆکردنی زەمەنی شۆڕشی ئۆکتۆبەر دەکات.. کەچی دیدی شۆلژێنستن لە کتێبی (ئارخەبیل گولاک)دا پووچەڵکردنەوەی ئەو هەموو وەهم و ڕەونەقەیە کە دەسەڵاتی سۆڤێتی لە ڕێگەی نووسەرە دەستەمۆکانییەوە هەوڵی داپۆشینی دەدات، (گولاک) ئەو سەربازگە زۆرەملێ و بەندیخانە گەورانەیە کە زۆربەی ڕۆشنبیران و هونەرمەندان و پیاوی ئایینی و ئەکتەر و سیاسییە بە تواناکانی وڵات، ئەوانەی لەژێر ناوی (پیاوانی سەرمایەداران) یاخود (دژە کۆمۆنیست) یاخود هەر ناوێکی دیکەوە لەو بەندیخانانەدا توند دەکران.. ڕاستە سۆلژێنستن لە (ئەرخەبیل گولاک/ دوورگەکانی گولاک)دا بە وردەکاری مێژوویییەوە باس لەناو و شوێن و زەمەنی مێژوویی و تەنانەت ژمارەی نووسراوەکانی کاگابی و دەزگاکان دەکات، بەڵام لەنێو ئەم دێڕانەوە کاری ڕۆمانووسێک دەبینین مێژوو دەکاتە ماتریاڵێک بۆ بەخشینی دیدێکی دیکە بۆ ژیان، گەر مێژوو ڕووداوە مەزنەکانی دنیای ئێمە لە لەبیرچوونەوە بپارێزێت، ئەوە ڕۆمان هەر هەوڵدانێکە بۆ گەڕانەوەی ویژدانێک بۆ ئەو

مێژووە، ئەو ویژدانە ئەو یادەوەرە مرۆڤانەیە کە لەنێو کێشمەکێشی ڕووداوەکاندا فەرامۆش دەکرێت..

* ئێوە هەندێ جار لەزماندا سەرچڵی دەنوێنن و جاری وا هەیە لە پەرەگرافێکی درێژدا بەتایبەت لە ڕۆمانی (کەوتنە خوارەوەی گورگێک)دا بەبێ ئامرازی پێوەندی و وێرگوڵ (فاریزە) چیرۆکەکە درێژ دەکەنەوە و ناهێڵن لە یەکەی ماناشی بشێوێت.. ئێوە بەم کارەتان تەنها ویستووتانە تەقلید بشکێنن یان ئەوە ستایلێکی تایبەتی خۆتانە و جۆرێکی ئیشکردنە لەزماندا؟ ئەم پرسیارە ڕێخۆشکەرە بۆ ئەوەی بپرسین ئێوە بۆ لە نۆڤێلای (شتێک لە قوڕی خورافە) زمانتان تا ئاستێکی مامناوەندی سادەو بێ گرێو گۆڵە، کەچی لە (کەوتنە خوارەوەی گورگێک)دا تەواو بە پێچەوانەوە زمان خوێنەر هەناسەوار دەکات ئایا ئەمەی دواییتان بۆ خۆی تایبەتمەندییەکی ڕۆمانە یان یارییەکی تری نووسەرە لەگەڵ خوێنەر؟

– لەوانەیە ئەم پرسیارەم لەلایەن زۆربەی خوێنەران و هاوڕێ نووسەرەکانمەوە لێکرابێت. یەکێکیان سەبارەت بەو زمانەیە کە (کەوتنەخوارەوەی گورگێک)ی پێ نووسراوە، و پرسیاری دووهەمیش ئەو ئاراستە جیاوازەیە کە زمان لە (شتێک لە قوڕی خورافە)دا کاری لەسەر کراوە.. یەکێکیان بەڕای زۆربە وەکو ئاماژەت پێدا زمانێکە، چاوی وەها هەیە سێ دێڕ بەدوای یەکدا دێن بەبێ بوونی فاریزە.. کەچی لە (شتێک لەقوڕی خورافە) دێڕەکان ئاسانن و ماناکان بە ئاسانی بۆ خوێنەر قووت دەچن.. بەمانای دوو ئەزموونی جیاواز لەزماندا لەدوو ئاستی جیاوازی پێوەندی زمان بە بەرهەمهێنانی مانای ئاشکرا و مانا شاراوەکان.. ئەمە نە یارییە و نە موغامەرە و سەرچڵییە، ئەمە بە ئاسانی سروشتی گێڕانەوەی چیرۆک خۆیەتی، کە خۆی جۆری چنینەوەی زمانەوانی دیاری دەکات، مادامەکی ئێمە لەو بڕوایە داین کە چیرۆک لەنێو زماندا دانیشتووە، نەک لەسەر جادە!، ئێمەش لە ڕێگەی زمانەوە دەربڕینی دانیشتنەکەی بکەین!. بەمانایەکی دیکە، چیرۆک لەنێو ڕیتمی زمانەکەی خۆیدایەتی، نەک زمان دەربڕینێ بێت لە چیرۆکەکان، با زیاتر ئەم دەستەواژەیە ڕوون بکەمەوە، بۆ نموونە زۆر چیرۆکنووسمان هەن هەموو چیرۆکەکانیان بەیەکزمان دەنووسن، با (شێرزاد حەسەن) وەربگرین، هەر لە چیرۆکی ڕیشۆڵەیەوە بیگرە تاوەکو دوا تێکستەکانی ئەمساڵانەی دوایی، هەموویان چەندە لەڕووی بابەتی چیرۆک و چارەسەری کێشە و گرێچنیندا باش و جوانن، ئەوەندە من تووشی گرفت دەبووم لەگەڵ خوێندنەوەیان!، بەتایبەت کاتێک هەستدەکەم هەموویان بەیەک ڕیتمی زمان دەگێڕدرێنەوە، ئەوەی گۆڕاوە تەنها بابەتە، دیارە لەوانەیە یەکێک بێت بڵێت ئاخر ئەمە (شێوازی نووسینی) ئەم نووسەرەیە کە لەوی دیکەی جیادەکاتەوە، منیش دەڵێم شێوازی نووسین یەک جۆر ڕیتمی نووسین نییە!!، شێوازی نووسین کلێشە کاراکتەری گشتی زمانە کە چیرۆکنووسێک لەوی دیکە جیادەکاتەوە، بەڵام ئەوەی من باسی دەکەم وەکو بەرگدووریەک وەهایە بەیەک مۆدێل جلەوە گیربووە و ئەوەی دەیگۆڕێت تەنها جوانییە لە هەڵبژاردنی ڕەنگەکان، نەک مۆدێلەکانیش!!، ئەمەیە گرفتی زۆربەی چیرۆکنووسانی ئێمە و زۆر چیرۆکنووسی گەورەی دنیای وەک (پاولۆ کۆیلۆ)!!. بەختیار عەلی لە ڕۆمانی مەرگی تاقانەی دووهەمدا زۆر هەمەجۆر و هەمەڕەنگە لە زمان و شێوازدا، کەچی ڕۆمانەکانی دیکەی بەتایبەت (ئێوارەی پەروانە و دواهەمین هەناری دونیا) هەردووکیان بەیەک ڕیتم نووسراون، تەنانەت وەرە سەیری ناوی فیگورەکان بکە، هەموویان سیفەتی شوێن و زەمەن و ڕووداویان پێوەیە.. وەکو بۆنخۆش و پاکیزە و چەندەها سیفەتی دیکە، بەشێوەیەک هەست دەکەیت کە یەک ڕۆمان دەخوێنیتەوە نەک دووان، ئیدی نازانم لەم ڕۆمانە تازەیەیدا چۆن کاری کردووە. بەهەرحاڵ ئەمە شتێکە من حەزی پێناکەم. من لە بڕوایەدام هەموو چیرۆکێک هەڵگری زمانی تایبەتی خۆیەتی، ئەمەش تێکستی جوان جیادەکاتەوە، جوان تێکستێکە لە سەردەمێکی دیاریکراودا وەک گوڵێکی بۆنخۆشی دڕندە وەهایە، لەگەڵ بەسەرچوونی وەرزی ئەویش بەسەر دەچێت، تێکستی باش لە هەمان کاتدا کە جوانە، بە درێژایی وەرزەکان دەمێنێتەوە و نەوە لە دوای نەوە خوێنەری خۆی هەیە..

ئێستا وا لەبەشەکانی کۆتایی ڕۆمانێکی تازەم، کە بە زمانێکی ئێجگار جیاواز لە زمانی تێکستەکانی دیکەم دەینووسم. من پێموایە بابەتی چیرۆکەکان و کێشەبەندییان زمانی خۆیان دیاری دەکەن، نەک زمان و شێوازێکی نووسین وەک ڕاوچییەک وەهابێت ئەرکی ڕاوی بابەتەکان بێت..

* چیرۆک پیاسەیەکی بەردەوامی چیرۆکنووس نییە لە نوستالژیادا؟ مرۆڤ وەختێک چیرۆک دەنووسێت نایەوێت بەم کارەی نەفی (ئێستا) بکات و بەیەکجاری لە (ڕابردوو)دا بژی؟ یان چیرۆک نووسینەوەی ئێستایە بە مرەکەبێکی کۆن؟

– نوستالژیا گەڕانەویەکە بۆ واقیعێک کە بوونی نەماوە، ئەوەشی کە ماوە تەنها فانتازیایەکە، یادەوەری لایەنە جوانەکانی گەشەدارکردووە، بۆ ئەوەی لە قەرەباڵغی و نشوستییەکانی ئێستا قوتار بین، هەمیشە نۆستالژیا پابەندە بەهێزێکی سەیری گێڕانەوەی وردەکارییەک کە لە زەمەنی خۆیدا سەرنجڕاکێش نەبوون، بەڵام لەگەڵ دوورکەوتنەوە لە شوێن، خەیاڵێک هەیە دەیدۆزێتەوەو گەورەی دەکات و قەبارەیەکی دەداتێ کە قەبارەی خۆی نییە، واقیعێکە لەو ڕابردووە دەچێت و لەویش ناچێت. لەگەڵیشیدا هێزێکی سەیری تێدایە بۆ ئاشتبوونەوە و لێبووردن لە هەموو ناشرینییەکانی ڕابردوو، لێرەوە نۆستالژیا لە بیرەوەری جیادەکرێتەوە، بەوەی بیرەوەری جۆرێکە لە وێنە و ڕووداو لە یادەوەریدا، نۆستالژیا حاڵەتێکی بیرەوەرییە بە هێزێکی سەیری تەفسیری خود و زیادەکردن و کەمکردن بەپێی فانتازیایەکی تایبەت. لەبەر ئەوە سەیر نییە زۆربەی ڕۆمانەکانی دنیا بە ڕابردوو و گێڕانەوەیەک دەست پێبکەن، ڕۆمان لای من بەتەواوەتی خۆی کلێشەدار دەکات، دەبێت بە ڕووداوێک، ژیانێک، زیندەگییەکی سەیر، ئیدی ماوەیەکی زۆر نابات لەگەڵیدا دەژیم، هەر وەک ئەوەی هەموو ئەمانە ڕوویان دابێت، لە ڕابردوویەکی دوورەوە هاتبن، پاشان حەزێک، کە نۆستالژیایەکی تایبەتە دەمجوولێنێ بۆ گێڕانەوە، وەک ئەوەی خانەنشینێک بم و پێویستم بە باسکردنی ڕابردوویەک هەبێت بۆ ئەوەی خۆم لە دڵڕەقی ئێستاکێ بپارێزم، بەم شێوەیە دەنووسم. بەردەوام لەگەڵ دوو سێ ڕۆماندا دەژیم کە هێشتا نەم نووسیون، کاتم پێویستە بۆ نووسینەوەیان، ئاخ.. من کەی دەبێت وەک نووسەرێک بژیم..

نۆستالژیا ڕاکردنێکە لە دنیای ڕیاڵ بە گۆڕینەوەی بە دنیایەکی دیکە، دنیایەک کە خاوەنی زەمەنی خۆی بێت، ئەمەش مانای نووسینەوەی ئێستا نییە بە مەرەکەبی کۆن وەکو تۆ ئاماژەت پێدا، بەڵکو ئەوە کاری ئەدەبی باڵایە کە دوورییەکی دیکە و ڤیزیۆنێکی دیکەی ژیانت پێ ببەخشێت، (دۆنکیخۆتە) ئەوەندەی ڕۆمانی لەسەر سوارچاکی خوێندەوە تاوەکو نۆستالژیایەکی لەلا بینا بوو، بەوەی کە زەمەنی سوارچاکی گەڕاوەتەوە و ئەویش خۆی سوارچاکێکی ئازاو بوێرە، بەجۆرێک کە ئاشەکانی بای لێدەبووە هەژدیهای ئەفسانەیی و شەڕی لەگەڵدا دەکردن، لە دواجاریشدا کە لەو هێزە نۆستالژییە وەئاگا دێت، بەرگە ناگرێت و دەمرێت.. ئەمە جوانترین نموونەی ئەو نۆستالژیا وەهمیانەن کە ڕۆژانە بۆ قوتاربوون لە دڵڕەقی ڕۆژانە ژیانی ئێستا بەرهەمی دەهێنین و لەگەڵیدا دەژین. ئەم کێشەبەندی و ئیشکالیەتە مرۆییە لە نێوان وەهم و نۆستالژیادا، سێرڤانتس لە شاکاری (دۆنکیخۆتە لامانخا)دا باسیدەکات..

مرۆکە دەگاتە تاراوگە، نۆستالژیا دەبێتە بەشێکی سەیری ژیانی سایکۆلۆژی، گەر نەبێتە هەموو ژیانی، بەشێوەیەک کە وڵاتی دووهەم بۆ هەندێک شوێنهایەکە بۆ بیناکردنەوەی ئەو شوێنەی کە ونیان کردووە، بەجۆرێک هەموو ناشرینییەکانی کۆمەڵگەیەکانی خۆیان بیر دەچێتەوە و تەنها خەریکی ڕازاندنەوەی لایەنە بچووکە پۆزەتیڤەکانیان.. زۆری کوردی دەرەوە، بەتایبەت ئەوانەی لەدەست شەڕی ناوخۆی خۆکوژی هەڵاتبوون، هەر لەگەڵ گەیشتنیان بۆ ئەوروپا، دوای ماوەیەک هەموو ئەو چیرۆکە ناشرینانەیان بیرچۆوە و ڕایانکردەوە نێو باوەشی حزبەکانەوە، ئەمە وەفاداری نییە بۆ پارتەکانیان، بەڵکو گەڕانەوەیەکە بۆ شوناسێک کە مەزندەی ئەوە دەکەن ونیان کردووە و لەو ئینتیمایەوە دەیدۆزنەوە، بەڵام لە ڕاستەقینەدا ئەمە هێزێکی نوستالژییە کە لە پشت ئەو گەڕانەوە وەهمییە دایە.. ئەمە و زۆر نموونەی دیکە نوستالژیا بە ڕابردووەوە دەبەستێتەوە، بەڵام بەهێزێکی فانتازیاوە، بەهێزێکی گێڕانەوەی وردودرشتی ئەو دەمو چاو و شوێنانەی لە خەونەکاندا بەدووتەوەن، بەشێکی هەرە زۆری ژیانی مرۆیی تاراوگەکراو لە نیشتمان و شوێنێکدایە جیاوازە لەو شوێنەی تێیدا دەژی، لە خەوندا نیشتمان و شار و دەمو چاوەکان بە وردەکاری بێزارکەرەوە بەدووتەوەن، بەتایبەت ساڵانی سەرەتای مەنفا، بەڵام مەترسییەکەی لەوەدایە لەدوای تێپەڕبوونی ساڵە ونەکانی ئەوێ کاڵدەبنەوە، ئیدی ئێمە لەبەردەم نۆستالژیایەکداین کە بەتۆخی پابەند نییە بە بابەتی خۆیەوە، چاکتر وایە بڵێم کاڵبۆتەوە، هەر بۆیە لەگەڵ گەڕانەوەت بۆ نیشتمان تووشی ئەو شۆکە گەورەیە

دەبیت، چیدی شوێنەکان و کەسەکان بەو جۆرە نین کە مرۆ سالآنی دوورودرێژی دوورکەوتنەوە، نۆستالژیت ڕازاندوویەتییەوە بە وەهمەکانی خۆی، لەگەڵ گەڕانەوە بۆ تاراوگە، وێنەکان ئاراستەیەکی دیکە وەردەگرن، نۆستالژیا بەدوای بابەتی خۆیدا دەگەڕێت، بابەتێک هیلاکە و هێزی گەڕانەوەی لەمەوبەری نەماوە.. لێرەوە بەتایبەت ئیشکالیەتی نووسەر لە مەنفا دەستپێدەکات، لێرەوە فانتازیا تووشی لێدان و درزبردن و سیسبوونەوە دەبێت، بێگومان گەر وشک نەبێتەوە..

من خۆم و زۆر لە هاوڕێ نووسەرەکانم کە ئێستا هەموان لە تاراوگەن، ئەو زەمەنەی دوای ڕاپەڕین، ئەو نەوە هیلاکە بووین بەدەست جەنگە شێتەکانی سەدامەوە، یان سەربازی هەڵاتوو بووین، یان ماوەیەک لە ئێران بووین، یان پێشمەرگە بووین، لە دوای ڕاپەڕین وردە وردە یەکترمان گرتەوە، لە پڕێکدا هەندێک نووسەرو دەموچاوی نێوەندەکە هاتنەوە کە سالآنێکی دوورودرێژ بوو لە ئەوروپا بوون، ئەوەندە بە حەماسەوە لە واقیعی کوردیان دەڕوانی، ئەوەندە بریقە و دروشمەکان ئەوانی لە کوردایەتییەکی وەهمیدا نقوم کردبوو، کە چیدی ئەدەب و ئیشکالیەتە فیکرییەکانی وەک ئیستێتیکا و زمان و ڕاڤەکردنیان لەبیر چووبۆوە.. بۆچی ئەمانە وایان لێهات بەمەرجێک لە نیشتمان کتێبی باشیان نووسیبوو؟!.. بۆ ئەوەندە سادە بوونەوە کە لە پرۆسەی ڕەخنەگرتنیشیان لە دەسەڵاتی کوردی لە ئاستێکی ساکار و تەشەریدا بوو.. دیارە ئەم دیاردەیە بەرامبەر مەنفا ترسێکی گەورەی لا دروست کردم، ترسێکی ڕەوا لە وشکبوونەوەی فانتازیا و هەستیاری بەرامبەر جیهان و ئیستێتیکا، منی نیگەران دەکرد. بێزاری دەکردم کە ئێمە نووسەری باش لەنێوەندێکی ئاوەهای پڕ قاچاخچی سیاسەت و ژیان لەدەست دەدەین. وشکبوونەوەی فانتازیا کێشەیەکی گەورەیە بۆ ڕۆمانووس لێرەوە حەزدەکەم باس لە دوو ئیشکالیەت بکەم، یەکەم: یان دەبێت بەردەوام وێنەکانی نیشتمان یان بە تەعبیرێکی دیکە (سەرچاوەی یەکەم) بابەتی نووسین بێت، ئیشکالیەت دووەم ئەوەیە کە فانتازیاکی ناڕیالیست و دوور لە شوناسی خۆت دەبێت بە بابەتی چیرۆکەکانت!!. ئیشکالیەتەکە لەوەوە دەستپێدەکات کە چیدی مرۆ لەسەر زەوی خۆی نییە، سەرەتا هەستدەکەیت بەردەوام بەسەر تویژاڵێکی ئاوی بەستوویی دەریاچەیەکدا ڕێگەدەبڕی، هەمیشە ترسی نقوم بوون و شکاندنی ئەو سەهۆڵبەندانە ناسکەی بن پێیەکانت نیگەرانت دەکات، ئەمە جگە لەوەی سەرەتا کێشەت لەگەڵ زماندا هەیە، بەڵێ زمان، تۆبەک کە لەسەر کێشەی گرنگی ئیستێتیکی و فیکری دەنووسی، دەبیت بەیەکێک کە دەبێت ڕۆژانە هەوڵبدات بە ڕستەی زۆر سادە تەعبیر لە خۆی بکات!، ئەمە جگە لەوەی کێشەیەکی کولتوریشە، هەموو عادەتەکانی نانخواردن و قسەکردن و خەوتن و هەڵسوکەوتت قلّپ دەبێتەوە، جگە لەوەی لە کەسێکی نێوە ناوەڕاستی ڕووداوەکان دەبێت بە کەسێکی پەراوێزکراو، پەراوێزکردنێک دەستی ئەو کۆمەڵگەیەی تێدا نییە بەقەد هێندەی دەستی ڕۆژگارێکی سەختە.. لێرەوە نۆستالژیا بە هوروژمێکی سەیرەوە داگیرت دەکات، دەتکاتە هەویری خۆی، ئیدی هەستدەکەیت پاڵەوانێکیت و بەهەڵە لەم شوێنەدا گیرساویتەوە، شوێنی سەرچاوەی یەکەم (نیشتمان و کۆمەڵگە) چیدی ئەو هێزی ڕەخنەیە لە خۆیان ناگرن، بەڵکو دەبنە بەهەشتێکی ونبوو، دەبێتە خەیاڵێکی دۆنکیخۆتانە، ئەمەش لەلای نووسەر ئیشکالیەتە، دەبێت بە ئاگاییەوە مامەڵەی لەگەڵدا بکرێت، بەجۆرێک نەبێتە هۆی تێکدانی بەها ئیستێتیکییەکانی ئەدەب، وەزیفەی ئەدەبیش هاوسەنگ کردنەوەیەی دنیایە لەنێوان خێر و شەڕدا لەنێوان جوانی و ناشرینیدا، گەڕانێکە بەدوای جوانیدا بۆ بەرهەمهێنانەوەی مانا، بەتایبەت لە نووسینی ڕۆماندا هەموو بەشێک بەرهەمهێنانی مانایە لە ڕێگەی ڕووداو و فانتازییەکی هاوسەنگەوە بەرهەمدێت نەک فانتازییەکی بێ لۆژیک. لە نۆستالژیای وەهمییەوە، فانتازیا هاوسەنگی خۆی تێکدەدا بۆ کردەی بەرهەمهێنانی مانای ئەدەبی، ئەوەی کە لێی دەکەوێتەوە جۆرێکە لە حەماس و شەوق و یادکردنەوە بەبێ بەرهەمهێنانی مانای ئەدەبی. لەمەوە مەنفا تەنها ژیان لەسەر نۆستالژیا و کارکردنی فانتازیا لەسەری، تێکستی لێکچووی دووبارە بۆوە بەرهەمدەهێنی، هەر بۆیە زۆر لە نووسەرە باشەکانی کورد لە دوای ماوەیەک نیشتەجێبوونیان لە مەنفایەکی ئەورووپی، شتێکی دیکەیان لێدەردەچێت، کە بەشێکن لە حەماس و بەشێکیشن لە تووڕەییەکی بێمانا و دەقەکانیشیان تەنها جوینەوەی شێوازێکی دووبارەبۆوەیە، چەقبەستنێکە لەنێو شێوازێک و بیرکردنەوەیەکی تەمومژاویدا.. هەچ کاتێکیش تووشی شۆکی ئەوە بوون کە نیشتمان چیدی

خاکی کەوسەر نەماوە ئەوسا فانتازیا وشک دەکاتەوە، بەکورتی ئیشکبوونەوەی فانتازیا لە مەنفادا لە ئاستێکی ترسناکدایە بۆ نووسەر.. دووهەم ڕێگا ئەوەیە پەلاماری چەندەها بابەت بدەیت کە دوورە لە شوناسی خۆتەوە، زۆرجار لە وڕێنە دەچن، تەنانەت لە ڕووی مرۆییشەوە مانای نابێت بۆ هیچ خوێنەرێکی دنیا، ئەمەش حاڵەتی دەگمەنن، بەڵام نووسەری هوشیار لە مەنفادا بیری لێدەکاتەوە، ئەو پرسیارەی دەیکات لە خۆی ئەوەیە: لەسەر چی بنووسم؟، ڕابردوو و بۆن و ڕەنگ و شوێنەکانی، یان ئێستایەک کە هێشتا پێمەلەمە تێیدا.. لە کلاسیکیاتی کوردیدا شاعیری گرنگمان (نالی) مەعریفە یاخود بە چەمکی ئەو زەمانە قسان بکەین (عیرفان) دەکاتە ئەلتەرناتیف بۆ جلەوکردنی ئەو نۆستالژیا دڕندەیەی بەهای ئەدەبی نیگەران دەکات. چامە بەناوبانگەکەی کە بۆ (سالم)ی شاعیری نووسیوە، پرسیارێکە لەمەڕ ئەو نۆستالژیایەی تەواوی ژیانی مەنفای نالی داگیرکردبوو، نالی دەیەوێت لەو قەسیدەیەدا لۆژیکی شیعری بپارێزێت، فانتازیا لە ڕێگەی پرسیارکردن لەنێوان سلێمانییەکی (خەیاڵزەدەیی) و سلێمانییەکی (هەبوویی) بەراورد بکات، سلێمانییەک وەک هەبوویەکی واقیعی نەک سلێمانییەکی خەیاڵ لێکراوە.. سالم لە قەسیدەکەیدا تەواوی ئەو هاوسەنگییە دەگەڕێنێتەوە بۆ نالی، هەردووکیان، ئەمیان لە مەنفای خۆی و ئەمیشیان لە نیشتمان، کار لەسەر شوێن و سەرچاوەی بابەتی ئەدەبییان دەکەن بۆ هاوسەنگ کردنەوەی فانتازیا لە نێو واقیعی شوێن و زەمەنی هەبوودا، بۆ بەرهەمهێنانی دەقی شیعری لەسەر بنەمانی فانتازیایەک بۆ مانای شیعری نەک بۆ ڕازاندنەوەی دنیا بەوشەکان.. بەهەمان ئاراستەش ئەم کێشەیە لەلایەن سەلمان ڕوشدییەوە زۆر جوان چارەسەر کراوە، هەمیشە فیگورە سەرەکییەکانی ڕۆمانەکانی (سەلمان ڕوشدی) لەنێوان هیندستان و بەریتانیاو ئەوروپادا یاری دەکەن. هەمیشە ئەم دوو کولتوور و شێوە ژیانە کە پێکهاتەی شوناسی سەلمان ڕوشدین، لە ڕۆمانەکانیدا بە هارمۆنیەتێکی سەیر کار لە یەکتری دەکەن، هەر لە ڕۆمانی منداڵانی نیوەشەوەوە بیگرە تاوەکو ڕۆمانی ئایەت شەیتانی و دوا ڕۆمانی ئەمساڵی (شەلیماری لێبوک).. هەمووان تێکەڵبوونێکی جوانی مەنفا و ژیانی کۆچبەرییە بە کولتووری بێگانە، بەبێ ئەوەی ببێت بە ئەدەبی کۆچبەران، یان بێگانە سەر سوڕهێنەرەکان!، نەخێر، بەڵکو هاوسەنگییەکی ئیستێتیکی هەیە کە دنیا جیاوازەکانی ئەوروپا و هیندستان و سروشتی کەسەکان لە ڕووداوەکاندا پێکەوە دەبەستێتەوە.. ئێستا لەم ڕۆمانەی کە چەند ساڵێکە بەهێمنی کاری تێدا دەکەم، لەم ئیشکالیەتە نزیک دەبمەوە، کێشەی نۆستالژیا و شوێن و زەمەن و گۆڕانی کەسەکان لەنێو کەشو هەوایەکی دیکەدا، کە زۆربەیان سۆڤیەتی جارانە، بەو سیفەتی بەندە دوو ساڵی پەرەوازەییم تێدا بەسەربرد، نووسینێک بەردەوام هەوڵدەدەم فانتازیا کار بکات نەک نۆستالژیا بۆ مەنفای رووسیم، فانتازیایەکی ئەدەبی بۆ ئەوەی نووسینەکە لە نووسینەوەی یادەوەری بپارێزێت..

* تا ئەو جێگایەی ئێوە ئاگادارن چیرۆکی کوردی، یان باشتر وایە بڵێین ڕۆمانی کوردی لە کوێی ئێستای ڕۆمانی جیهانیدایە؟ دەتوانین لەسەر ئەو تێکستە نوێیانەی ئەم دواییەی ئەدەبی کوردی گفتوگۆی ڕۆمان بوون و ڕۆمان نەبوون بکەین؟

– ڕاستیت دەوێت من نازانم ئەم گرێیە دەروونییە چییە کە ناوی ڕۆمانی جیهانی یاوەکو ئەدەبی جیهانییە لەنێو ئێمەی نووسەرانی ڕۆژهەڵاتیدا هەیە.. هەمووی پابەندە بەو گرێ ئیستشراقیەی کە ئێدوارد سەعید باسی لێوە دەکات.. ئەمە بابەتێکە گفتوگۆی زۆر هەڵدەگرێت، بەڵام ئەوەندەی پێوەندی بە جیهانیبوونەوە هەبێت دەبێت یەکەم جار بپرسین ئەدەبی جیهانی بوونی هەیە؟!، یاخود ئەوە ئەدەبی ڕۆژئاوایە کە بەهۆی دەزگا بەهێزەکانی بڵاوکردنەوە و وەرگێڕانەوە جیهانبوونی بە نووسەرەکان دەبەخشن، بە مەرجێک چەندەها داهێنەر هەیە لە ڕۆژهەڵاتدا لەبەر ئەو هەژارییە سەیرەی خوێنەر و دەزگاکانی بڵاوکردنەوە و نەبوونی سیاسەتی کولتووری حکومەتەکان تاوەکو مردنیان لە سووچێکی خراپدا دەمێننەوە، ئەمەیە بەشێکی ئەدەبی جیهانی، بۆ نموونە، گەر نەجیب مەحفوز نووسینەکانی وەرنەگێڕدرانایە سەر زمانەکانی دیکە، لەوانە بوو نەجیب مەحفوز لە چوارچێوەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا بمایەتەوە، ئەمە لایەنێک، لایەنێکی دیکە ئەوەیە، من پێم وایە هەموو بەرهەمهێنانێکی باش خۆی لە خۆیدا ئەدەبێکی جیهانییە، مادامەکی ئەدەبە بە پڕاوپڕی وشە، لێرەدا دەبێت پرسیارەکەی تۆ بەشێوەیەکی دیکە فۆرمۆلە بکەمەوە دەڵێم: ئایا ئەم دەقانە ئەدەبن یان نا؟، وەڵامی ئەم پرسیارە مەرجی بەجیهانی بوونێتی، گرنگ ئەوەیە

ئەوەی دەنووسرێت لە ئاستی ئەدەبێکی باڵادا بێت، ئیدی ئەو ئەدەبە موڵکی هەموو مرۆڤایەتییە. (ستاندال) باشی نووسیوە لەبەر ئەوە موڵکی هەمووانە، ئێمەی ڕۆمانتووس دەگەڕێینەوە بۆ مۆباسان بۆ بەلزاک، بۆ محەمەد مەولوود مەم، بۆ نالی، بۆ خۆسیە سێلا، بۆ دەستیوڤسکی، بۆ سۆلژێنستن، بۆ باسترناک، بۆ یەسنین، بۆ مەحوی.. بۆ یەشار کەمال، سەلمان ڕوشدی، گۆنتەرگراس، کافکا، مونیف، محەمەد زەفزاف و محەمەد شوکری و زۆری دیکەی هەمووان بە جیاوازی تەمەن و زەمەن و پۆلێنکردنی کلاسی و مۆدێرنەوە لە ڕۆحی مرۆکانەوە، لە خەونیان، لە خوتورە و دڵەڕاوکێیانەوە نێزیکن. ئەمەیە جیهانی بوونی ئەدەب، نووسینە بە هەموو ماناکانی باڵایی ئەدەبەوە..

دەربارەی ئەوەی ئێمە نیقاشی ڕۆمان بوون یان ڕۆمان بکەین، ئەوە مەسەلەیەکی دیارو ئاشکرایە، کامە دەق ڕۆمانە و کامەش شتێکی دیکەیە، دیارە دەبێت ئێمە ئەوە بڵێین کە هێشتا لەنێو ئێمەی کوردا خوێنەری ڕۆمان دروست نەبووە، مەرج نییە ئەوەی چەند ڕۆمانێک بخوێنێتەوە خوێنەری ڕۆمان بێت، تەنانەت لە ناو شاعیر و ڕۆژنامەنووسەکانیشدا ڕۆشنبیری خوێندنەوەی ڕۆمان لەلاوازییەکی بەرچاودایە، ئێمە هێشتا خوێنەرێکی تاکرەهەندمان هەیە کە دوای چەند نووسەرێک دەکەوت و لەوانەوە هەموو دەقەکانی دیکە فەرامۆش دەکات، دیارە ئەمە دەگەڕێتەوە بۆ دوو هۆکار، یەکەم ئێمە خوێنەری بەراوردکار و خاوەن ڕۆشنبیری سەربەخۆمان نییە، دووهەم ئێمە دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی خاوەن ئەزموون و کۆنسێپت و خاوەن چەشەو ڕەخنەگری تایبەت بەخۆمان نییە، لەبەر ئەوە هەموو کتێبە ناشیرینەکان لە تەنیشت جوانەکانەوە یەک مامەڵەیان لەگەڵدا دەکرێت، هەمووشیان دەکەونە نێو کتێبخانەی تەپوتۆزاوی و لاتەریک و لەدوا چارەنووسیشدا دەکەوێتە سەر جادە.. تاوەکو چارەنووسی کتێبی ئێمە بەدەست ئەو جۆرە دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەو کتێبفرۆشی سەرجادە بێت، ئەوە ئێمە لەبەردەمی خوێنەرێکی بێ ئاراستە و هیلاکین کە زۆر دەگمەنە خۆی بتوانێت دەقی جوان بدۆزێتەوە.. من زۆر بیر لەو چیرۆکنووسە گەنجانە دەکەمەوە کە لەم قەرەباڵغییەدا بەهێمنییەوە دەنووسن و لەبەر ئەوەی ناوێکیان بۆ خۆیان دروست نەکردووە، لەم قەرەباڵغی پڕە بەنێوی نووسەری نەخوێندەواردا ون دەبن و فەرامۆش دەکرێن.. دەزگای چاپەکان گرنگی نادەن بە دۆزینەوەی تێکستە جوانەکان بەقەد ئەوەندەی سیاسەتی دەزگاکە گرنگە بەلایانەوە، خۆ زۆربەشیان ڕوونمایەکی پارتی کوردین و چارەنووسیان بەدەست ئەوانەوەیە..

ڕۆمانەکانی (کاروان کاکەسوور) گەر وەرگێڕدرێن و گرنگیان پێبدرێت هیچی دیکەی لەو ڕۆمانە باشانەی جیهان کەمتر نییە، ئەوانەی بەختیاریش هەروەها، (تەهای ئەحمەد ڕەسووڵ و عەتا محەمەد) و زۆری دیکە لەو هاوڕێ ئازیزانەم لە ئاستێکی باڵای ئەدەبیدان، کەواتە جیهانین.. بەڵام با من شتێکی دیکەت پێ بڵێم لە ڕووی بەجیهانیبوونمانەوە: من پێم وایە هەموو ئێمەی چیرۆکنووس لە دنیادا لە یەک فەسیلەی حەیوانین (بەو پێیەی مرۆڤیش ئاژەڵێکی قسەکەرە)، هەمووان زۆر فاکتەر کۆمان دەکاتەوە بە جیاوازی ڕەنگی پێست و بیروڕا و نەتەوە و زمانەوە، هەمووان حەزێک و خولیایەکمان هەیە بۆ کردنی هەموو ژیان بە گێڕانەوەیەک وەک ئەوەی خۆمان دەمانەوێت، نەک وەکو ئەوەی خۆی هەیە!، هەموومان حەزمان لە تێکدانی ڕەهەندی شتەکانە و پێوەنان و زیادەڕۆیی ئەدەبییە، هەمووان کۆمەڵێک خەوبینەرین و شێوازە ژانێکی سەیرمان هەیە.. هەمووان لەیەک فەسیلە و ڕەگەزین.. با من شتێکی خۆشت بۆ بگێڕمەوە پێش چەند ساڵێک لەمەوبەر (پاولۆکۆیلۆ) هات بۆ نورنبێرگ، ئەم شارەی چەندەها ساڵە تێیدا دەژیم، ئێوارەکەی بڕیار وابوو ئەو لە کتێبخانەیەک ڕۆمانە تازەکەی (یازدە دەقیقە) ئیمزا بکات و شتێک لەسەر ئەو کتێبەکەی قسە بکات، کەمن و هاوڕێیەکم ئێوارە چووین بۆ کتێبخانەکە، سەرەی خەڵک گەیشتبووە ڕادەیەک کە زیاتر لە چوارسەد کەس لەسەرەدا وەستابوون بۆ ئیمزا و زیاتر لە چوارسەدی دیکەش بەهیوای ئەوە بوون گەر (کۆیلۆ) هیلاک نەبێت، ئەوە ئەوانیش ڕێگەیان پێدەدرێت، بواری فۆتۆگرتن و پێشکەشکردنی تایبەت نەمابوو.. هاوڕێیەکەم گوتی چاوت لێیە ناتوانین وێنەی لەگەڵدا بگرین، بەڵام سەیر لەوەدا بوو کە دوای دووسەدو حەفتا کەس من چوومە بەردەمی سەیرێکی کردم و گوتی: با پێکەوە فۆتۆ بگرین، فۆتۆیەکە بەتوندی یەخەمی گرتووە، کە هاتینە دەرەوە برادەرەکەم گوتی: سەیرە خۆ تۆ داوات لێنەکرد، گوتم: ئاسانە هەمووان بە جیاوازی توانا و ناوبانگەوە لەیەک فەسیلەی حەیوانین، وەکو ئەو سەگانە واین کە ڕوومان دەبێت بە ڕووی یەکترەوە بۆنی یەکتری دەکەین.. ئەمەیە ڕۆمانی جیهانی بۆن کردن بەوانەی وەک خۆت خەوبینەرن....

بەراوردکرنەکا ئەدەبی دناڤبەرا هەردو داستانێن (مەم و زین) و (ئەلیازە)دا

شاکر فەتاح

ژبۆ ئەلقەیا ڤەکۆلینێن ئەدەبی بەراوردکاری هاتیە ئامادەکرن کو کۆلێژا ئەدەبیاتا زانکۆیا سەلاحەدین ب هەڤکاری دگەل کۆمبەندا رەخنەگرێن ئەدەبی ل عیراقێ گرێدا بوو.

١٣-١٦/٤/١٩٨٥

کورتەیەکا مێژوویی دەربارەی ئەحمەدی خانی و شاکارا وی یا نەمر (مەم و زین)ێ

ئەحمەدی خانی ل سالا (١٦٥٠) ل باژارێ (بایەزید)ێ ژ دایکبوویە و، ل سالا (١٧٠٦)ێ چوویە بەر دلوڤانیا خودێ. بابێ وی شێخ ئەلیاس ژ مالباتەکا دێرینا عەشیرا خانیان بوو، ئەوا ل نێزیک بایەزیدێ ئاکنجی. زانستێن ئایینی و زمان و ئەدەبیاتێن کوردی و عەرەبی و فارسی و تورکی ل خوێندنگەهێن ئایینی یێن ل باژارێن ئورفە و خەلات و بەتلیسێ خوێندینە، هەروەسا چوو بوو سوریا و مسر و ستەنبولێ. بەرهەمێن نیزامی و جامی و مەلایی باتەتی و مەلایی جزیری و عەلی حەریری و فەقێ تەیران خوێندبوون و مفا ژی ژێ وەرگرتبوو. ل داویێ وەکو دەرسدار ل مزگەفتا مورادیێ ل باژارێ خوە بایەزیدێ هاتبوو دامەزراندن. پشتی دەمەکێ درێژ ببوو زانا و ئەدیب و شاعر و فەیلەسووف و سوفییەکێ مەزن، چەندین شاکار ب زمانێن کوردی و عەرەبی و فارسی و تورکی هەنە، ئەوێن ب زمانێ کوردی ناڤدار بووینە: (١) فەرهەنگەکا کێشدار ب هەردوو زمانێن عەرەبی و کوردی، ب ناڤێ (نەوبەهار) کول سالا ١٦٨٣ ب داوی ئینابوو. ٢- کتێبا (عەقیدا ئیمانێ) کو ئەو ژی ژ (٧١) شعران پێکهاتیە. (٣) شاکارا وی یا نەمر (داستانا مەم و زین) ئەوا ل سالا (١٦٩٤)ێ ب داوی ئینای.

ئەڤ داستانا وی ژبۆ چەندین زمانێن زیندی هاتیە وەرگێڕان وەکو ڕووسی و ئەلمانی و فرەنسی و تورکی و فارسی و ئەرمەنی و عەرەبی و دیالێکتێن کوردی یێن دن. زێدەتر ژ بیست جاران هەموو یان ژی هنەک هاتیە چاپکرن. هەڤژی گوتنێیە کو چیرۆکا (مەم و زین) یا فۆلکلۆری ب چەند سەد سالان ل بەری خانی هەبوویە.

دهێـتــه گــوتن کــو رویدانێن ئەڤێ چیــرۆکێ ل ســالا (١٣٩٣)ێ زاییینی چێبــووینه، لێ ئەحــمــەدێ خــانی سەرژنوی دارێشتیەڤە و ژ تشتێن پوروپووچ ڤەوژارتیە و، هەمـوو زانین و حـەز و ئەزموونێن خـوە یێن هونەری خستینە دناڤداو، کریە داستانەکا نەمرا کو ل ناخا ژیانا کـوردەواریدا هەلقـولابیت و، هەر چێـژەکـا سـاخلەم و مێـشکەکێ بیـرمـەند ب خـوەشی ڤـە قـەبوول بکەت. داسـتـان ژ (٢٦٧٣) دیرە شعـران پێکهـاتیـە و دابەشی سەر (٩٥) بەندان کریە. د هەر چار بەندێن سەرەتاییدا پارانەوەیە ژ بۆ خـودێ و رێزگرتنا پێغـەمبەری و دوعـا و نزا کرینە. د هەردو بەندێن دویڤدا بەحسا داب و نەریت و ئاکـار و رەوشــتـێن مللەتێ کـورد دکـەت. هەروەسـا کـاودانێن وی یێن سیـاسی و جـڤـاکی و، هۆ و بناسێن چەوساندن و پاشکەفتن و هۆکارێن سەرکەفتنا وی ل سەر ئاریشە و گرفتێن خوە و پێشکەفتنا وی روون دکەتە ڤە، بەرەڤ ئومێدێن مەزن ئاراستە دکەت، داکو ئازادیا خوە بدەستـڤەبینن و ب خوەشی و بەختەوەری و سـەرفـرازی بژین و مـافێن رەوشـەنبیـری و جڤـاکی یێن تەواو دابین بکەن.

بەندێن مـایی ژبۆ چیـرۆکێ تەرخان کـرینە. ل دوایێ دا روویێ قـارەمـانێـن خـوە بەرەڤ خـودێ مـەزن دبـەت کـو ب رێیـا جێبـەجێکرنا رێنماییێن پیـرۆزێن وی مللەتێ کورد دکاریت بگەهتە ئامانجێن خوە. هەژی گوتنێیە کو دناڤ رویدانێن چیـرۆکا خـوەدا، مـە دگـەل شـارسـتـانیـەت و رەوشەنبیریا رەسەنا کوردی ئاشنا دکەت.

چیرۆک ب کورتی

چیرۆکا «مەم و زین» چیرۆکا» ئەڤینیەکا پاکژ و بژوینە و نەهاتیـــە لـەوتاندن. بەرەڤ بلـندترین پەیسـکێن ئەمـەکداری و خوەبەختکرنا دناڤبـەرا دوو عـاشقـاندا دچیت. یەک ناڤێ وی (مەم)ەو، نهێنی هەلگرێ میرێ جـزیرا بۆتان (مـیـر زەینەدین) بوو، ئەوا دیکە ناڤێ وێ (زین) بوو و، خوشکا میر زەینەدین بوو. میر زەینەدینی ژبەر بوو خوشکا خوە بدەتە نهێنی هەلگرێ خوە، چونکە هەڤالینیەکا باش دناڤبەرا وی و زاڤایێ خوە (تاجدین)ێ دا هەبوو، کو ژ خوەشتڤیترین قارەمانێن میرنشینا وی بوو، لێ کەسایەتیەکا دیکە یا خراب و زکرەش بوو دگەل تاجدینی ئەو ژی باوەرپێکەرێ مـیـری بوو و، ناڤێ وی (بەکرێ مـەرگـەڤەر) بوو. دەستێ خوە ئێخستـە دناڤ ئەڤی کاری داو، و دلێ میری دگەل مەم و زینێ خرابکر. میری ژی ژ فەرمان خوە پەشیمان بوو و، بریاردا کو زینێ نەدەتە مەمی. و سالەکا تەمام نەهێلا زین ژ مەزەلا خوە دەرکەڤیت و، مەم ژی ئاڤێتبوو د زیندانێ ڤە. وەختێ میـر هاتەڤە سەر هش و بیـرێن خـوە، ل ژێر کـارتێکرنا نەرازیبـوونا تاجـدینێ هەڤـالێ مـەمی و براو هۆگـر و کـەسـوکـارێن وی، کـو دژی مـیـر راوەسـتـان و ئەو زولمال مەمی دهێتە کرن قەبوول نەکر. میری رازیبوو کو خوشکا خوە بدەتە مەمی و، مەمی ژ زیندانێ دەربکەن و ئاهەنگ و شەهیانەکا مەزن ژبۆ هەردوکان بکەن. لێ ئەڤ بریارە درەنگ هاتەدان، چونکە هەمـوو یەک دوو رۆژ مـابوون و ژبەر بێـهـێـزی و لاوازی و نەساخی و خـەم و خـەفـەتان هەردوو چوونە سەر حەقیا خوە. لێ زینێ داخواز ژ برایێ خوە میـر زەینەدینی کـر کو پشتی مرنا وێ، هەفـتیـەکی تەمـام بکەنە ئاهەنگ و دیلان و، بۆ مـاوەیێ سـالـەکی کـارێن خێـرخـوازیێ ژبۆ وان بکەن. ژبەر خـاترا وان مـیر رەحمێ ب گـرتی و هەژار و دەستکورت و لێقـەومـاوان بکەت. میری زانی کو یێ خەلەتبوو و، روندکێن گەرم ل سـەر چارەنڤیـسێ هەردوو عـاشـقـان باراندن و هەمـوو داخوازیێن زینێ جێبەجێ کرن و، (بەکرێ مەرگەڤەر) ژی ب دەستێ تاجدینێ هەڤالێ مەمی هاتە کوشتن. و داویا چیرۆکێ ژی ب ئەوێ هندێ دێت کو قارەمانێن چیرۆکێ هەوارا خوە بۆ خودێ دبەن.

تیشکەک ل سەر چیرۆکا (مەم و زین)ێ

چیرۆکا مەم و زینا ئەحمەدێ خانی دانای، چیرۆکەکا کوردی زەلالە. ژبەرکو ئەحمەدێ خانی باوەریەکا تەمام ب خودێ هەبوو و، پێگیری ب شەریعەتێ وی دکر، میللەتێ خوە، وەلاتێ خوە و، هەمـوو مرۆڤـایەتی خوەش دڤـیـا. لەوما ژی ئاریشە و گیروگرفتێن جڤاکی و سیاسی و ژان و ئومێدێن گەلێ کوردو، دیمەنێن چیرۆکا (مەم و زین)ێ دا ئانینە بەرچاڤ، کو داهێنانەکا مەزن دڤەهاندنا وێ دا کربوو.

سەرەرای هندێ ژی خانی جوانیا سروشتێ کوردستانێ پێـشـانی مـەددەت. لاوێنی و شـەنگیـا کچ و کـورێن کوردستانێ و، ژیانا چینا دەولەمەندا حەمەر ژ خوەشی و بەختـەوەریێ، هەروەسـا ژیانا چینا هەژارا مـاندی و رەنجبەر و خەفەتبار، دگەل ئاکار و داب و نەریتێن مەیێن پڕ قەنجی و سەربلندی و دەستڤەکری و، عادەتێن مەیێن پڕ کـورتی و کـێـمـاسی، هەروەسـا رەوشـەنبـیـری و شارستانیەتا مەژی پیشان ددەت ل ئەوی سەردەمی. ئەو هەردو عاشق مەم و زین کو کچەک و کورەک بوون جوان و رند و سبەهی و چاڤـتـێر و هزر ئازاد بـوون، ئەڤـە ژی

نموونەکن ژ ملل‌ەتێ کورد کو یێ ناڤداره ب رندی و قارەمانێتی و سەخاوەتێ، ب ڤیان و هەڤالینی یا پاکژ، ب ئەمەکداری و پەیمان پاراستنێ و چاکی ب چاکیێ و خوەگوریکرنێ ب سەرومال ڤە، هەروەسا خەباتکردنێ ژ پێناڤی ئازادی و سەربلندیێ. چاوا مەم و زین ژ بەر ستەم و زۆرییا میر زینەدینی تووشی نەخوەشی و کارەساتان بوون ژ بەرکو میرێ بۆتان نەهێلا بگەهنە یەک و ب ئەڤینیا خوە شادبن و، خەم و کەسەر و ژانان ژیانا وان ژناڤبر. ب هەمان شێوە میللەتێ کورد ژی ل سەردەمێ ئەحمەدێ خانی لژێر دەستی هەردوو زلهێزێن داگیرکەر عوسمانی و فارسی و ستەمکارییا میرێن دەڤەرێ ژیانا خوەیا خوەش و سەرفراز و بەختەوەر ژ دەستدابوو. ئەوی دەمی هەژاری و نەخوێندەواری و نەخوەشی تووشی گەلی کورد ببوو، خانی زانیبوو کو ئەڤ نەهامەتییە ژبەر زۆریا داگیرکەر و ستەمکارییا میرێن دەڤەرێیە. ژبەر هندێ خانی ئەوێ زۆلم و زۆریێ ب رەنگەکێ رۆن و ئاشکرا د چیرۆکا خوەدا دیار دکەت. ئەو زۆلما میر زینەدین و دلرەقیا وی و تێنەگەهشتن و خۆپەرستیا وی دیارکەت کو چاوا ڤیایە خوشکا خوە و مەمی ئەزیەت بدەت و دلێ وان بشکێنیت. هەروەسا خەباتا قارەمان و جەنگاوەران پیشان ددەت: تاجدین و عارف و چەکو کورێن (ئەسکەندەر)ینە، و هەڤالێن وان یێن نیزیک: مەم و زین و ستی و حەیزەبوون و گورگێن کورێ میر زەینەدینی و جەماوەرێ ئەمەکدارێ کوردان بوو، ئەوێن ب یەکبوون و هەڤکاریێ و رێزگرتنی هاتینە نیاسین دژی زۆری و ستەمکارییا میر زەینەدینی. میر زەینەدینی گوهدێریا ئاموژگارییێن قارەمانێ فێهرسێ گەرناس تاجدینی نەکر. کو مێرێ خوشکا وی (ستی) یێ بوو. لێ گوهێ خوە ددا گوتنێن بەکرێ مەرگەڤەر خودانێ دلرەشی و زمانلووسیێ، ئەو خوپەرست و خائینەک بوو، دلێ وی ب چو رەحەت نەدبوو ئەگەر خەلک نەئێشاندبا. خەلکێ بێگوناهێن وەکو مەم و زین و تاجدینی. ب رێکا دوو زمانی و بوختانییێن خوە شەر و ئاژاوە دناڤ خەلکی دا دروست دکر. میرزەینەدینێ دلرەق و خودێ نەترس و رەوشت خراپ، نەڤیا راوێژکاریێ ب کەسێ بکەت، یان پرسیارا بناسێن کێشا خوە بکەت ئەوا دگەل (زین و مەم)ی چێبووی، یان ژ ئەوا دناڤبەرا خوە و تاجدینی دا روویدای. هیچ ڤەکۆلینەک و دویڤچوونەک نەکر. دفنبلندیا وی ئەو پالدا کو مەمی پاڤێتە د زیندانێ ڤەو، زینێ ژی د مەزەلا وێ ڤە دەستەسەر بکەت. ئەڤ رەفتارا وی ئەو هەردوو بێگونەه ئێخستنە دناڤ دەردو خەم و کوڤانانددا، هەتا بەرەڤ مرنێ چوون و قەبوول نەکر شوی ب هەڤدو بکەن و، بگەهنەیەک. هەر ئەو میر زەینەدینە بوو لژێر فشارا شۆرەشا مللی یا تاجدینی پێشرەڤیا وی دکر، ناچار بوو خوە ژبۆ راستی و دادپەروەریێ بچەمینیت، ناچار بوو هەردو عاشقان ئازاد بکەت، ناچار بوو دان ب زۆلم و گوناهێن خوە بنیت، کو بەرامبەر خوشکا خوە زینێ و هەلگرێ نهێنی یێن خوە مەمی کرین و، داخوازا لێبورینێ ژ ئەوان بکەت. ناچار دبیت گونەهێن خوە ب دەستێن وان تافیل بکەت. لەوما دەلیڤە دا کو خوشکا خوە یا بێگوناه ژ هەلگرێ نهێنییێن خوە یێ دلپاک و بێتاوان مارە بکەت. دویڤدا هەموو راسپاردەیێن خوشکا خوە زینێ پشتی مرنا هەردوو عاشقان جێبەجێکرن. ب دەستێن خوە تەرمێ خوشکا خوە زینێ هەلگرت و ل تەنیشت مەمی دیەک گۆڕدا دانا. پشتی هنگی بۆ ماوەیی هەفتیەکێ ئاهەنگ و شەهیان گێڕان و، کارێن خێرخوازیێ ژی بۆ ماوەیێ سالەکێ کرن کو یارمەتیا هەژار و بێکەس و لێقەومایان و جەرگسوتی و سێوی و دیل و گرتیان ددا. ئەڤە ژی لدویڤ وەسیەتا خوشکا وی زینێ بوو.

بەرەپێشین میر زەینەدین زەلامەکێ زیرەک و درناس و فێهرس و دەستڤەکری و نانده و دلساف و زمانپاک بوو، لێ ژبەر تێنەگەهشتنا وی ژبۆ هنەک تشتان و هەروەسا خوەپەرستیا وی و دلتەنگیا وی دگەلەک دەلیڤەیان دا، شاشی و چەوتی دکەفتنە دکارێن وی دا، هنەک کارمەندێن گەندەل دادمەزراندن، یەک ژ ئەوان بەکرێ مەرکەڤەری بوو کو کربوو باوەر پێکەرێ خوە و سەرپەرشتیارێ دیوانێ. وەسا هزر دکر کو هنەک جاران و ژبۆ هنەک کاران ئەڤ جۆرە زەلامە ژی پێویستن لێ دامەزراندنا بەکرێ مەرگەڤەری ئەڤ سنۆرە بەزاندبوون. ب رامانەکا دن میری بەرهەمێ وێ شاشیێ خراپ دروی، کو خوشکا خوە یا جوان و دەلال و هەلگرێ نهێنێن خوەیێ دەستپاک مەم.... ژ دەستدان. هەروەسا خۆشەویستی و رێزێن سەرلەشکرێ خوە تاجدینی و براو هەڤال و هوگرێن وی و هەمی خەلکی ژ دەستدان... لێ بەلێ هەتا پشتی عەقلێ وی هاتیە ڤە سەری ژ ئەڤێ فهێنی و گونەهی رزگار نەبوو و، ئەو تان و تەشەنێن مەمی و تاجدینی و هەردوو خوشکێن وی زین و ستیێ لێدایین هەر لبەرچاڤان بوو، دوماهیا بەکرێ مەرکەڤەری ژی ئەو بوو کو ب دەستی تاجدینی هاتە کوشتن پشتی خەبەرێ مرنا مەمی گوهلێ بووی. و هند نەمابوو کو

شورەشا جەماوەریٚ کوردان میر زەینەدینی و میرنشینا وی ژناڤببەت.

* * *

ئەڤ نیشان و ئامارژەییٚن ئەحمەدی خانی د چیرۆکا (مەم و زین)یٚدا دیارکرین هیڤی و ئومیٚدیٚن نەتەوەیی و نیشتمانی و مرۆڤایەتییٚن مەزن دددەتمە. ئەو گەلیٚ بزاڤا بدەستڤەهینانا ئامانجیٚن خوەییٚن نەتەوەیی و نیشتمانی و مرۆڤایەتی دکەت و، ب گیانەکیٚ پڕ قارەمانیٚتی و جانفیدایی بۆ دچیت، دەبیٚت بگەهتە مافیٚن خوەییٚن رەوا. پەشیمانیا میر زەینەدینی لسەر ئەوان کاروکرداریٚن بەرامبەر مەم و زینیٚ کرین و دوماهییٚ هەولددان داخوازییٚن وان جیٚبەجیٚ بکەت، ئەڤ حالەتە رامانا ئەویٚ هندیٚ دددت کو ئەو مللەتیٚ خەباتیٚ ژبۆ ئامانجیٚن خوەییٚن رەوا بکەت ل سنۆریٚ ئاییٖن و میٚرانی و شانازیا خوەدا بجوولیٚت. دیٚ سروشتیٚ سەرۆک و پیٚشەوا و میران خوە ژبۆ راستی و دادپەروەرییٚ چەمینیت و، ڤیانا مللەتی و پیٚداویستییٚن وی ییٚن رەوا دیٚ بەرەڤ پیٚشڤەچیت، کو هەموو چاکی و قەنجی و جوامیٚرییە.

لیٚرەدا بەها و گرنگی و مفاییٚ چیرۆکا (مەم و زین) ئەحمەدیٚ خانی بۆمە دیاردبیت و ل هەموو بواریٚن سیاسی و رەوشەنبیری و کۆمەلاٚیەتی... جهیٚ خوە گرتیە.

ئەڤە چیرۆکەکە چاڤیٚن رۆناک دکەت و ب رامانیٚن خوە ییٚن دەولەمەند و پڕ مانا دلیٚن مە گەش دکەت و، د کارین ل هەموو چاخ و سەردەمان مفای ژیٚ وەرگرین، چونکە ئەو مە فیٚری رامانیٚن رەوشت بەرزییٚ و، کاریٚن باش و رەفتاریٚن هیٚژا دکەت. مە ل سەر گیانیٚ نیشتمانپەروەرییٚ و جیٚبەجیٚکرنا یاساییٚن خۆدایی و سەرەدەریایا مرۆڤایەتییٚ رادهینیت.

کورتیەکا میٚژوویی دەربارەی ئەلیازە و نڤیسکاریٚ ویٚ هۆمیروس

ل سەدسالیا پیٚنجەما پیٚش زایینی، فەرمانڕەوایی(ئەسینا) فەرمانا پیٚکهیٚنانا لیژنەیەکا رەوشەنبیری دا، کو چەند نڤیسکار و شاعرتیٚدا بەشداربن، داکو هەردوو چیرۆکیٚن (ئەلیازە) و (ئۆدیسە) ژ زاردەڤیٚ خەلکی وەرگرن و تۆمار بکەن. ب ئەڤیٚ کریاریٚ هەردوو چیرۆکیٚن ناڤبری چوونە دناڤ میٚژوویا ئەدەبی دا. هەردوو چیرۆک ئەلیازە و ئودیسە ژ هۆمیروسی هاتنە وەرگرتن کو چیرۆکبیٚژ و حیکایەتزانەکیٚ دەنگخوەش بوو. ل باژار و گوندیٚن یونانستانیٚ دگەڕیا و ئەو هەردوو چیرۆک ب سترانڤە بۆ خەلکی دگوتن و ب کەمانجەیا خوەڤە خوەشترین ئاواز دژەنی و خوەشی د ئیٚخستە د دلیٚ گوهداران دا، ئەو هەردوو چیرۆک ب شعر د خوندن. هەتا نها ژی ئەوان هەردوو چیرۆکان کارتیٚکرنا خوە ل سەرمە هەیە، چونکە د جوانی و رەوانبیٚژی و سەلیقە و ساکارییا ویٚ دا زارۆکاتیا مرۆڤایەتییٚ تیٚدا بەرجەستە دبیت. ئەو دوو چیرۆکیٚن نەتەوەیینە، ب ناڤودەنگترین چیرۆکیٚن یونانی و جیهانی دهیٚنە هەژمارتن. دوو سەروکانینە ژبۆ ئەدەبیات و چیرۆکیٚن نواندنیٚ و هونەریٚن جیهانیٚ.

هۆمیرۆس ژی کابرایەکیٚ کۆرە بوو، هنەک وەسا دادنیٚن کو ئەو دانەریٚ هەردوو چیرۆکیٚن ناڤبرییە و ل سالا (٩٠٠ پ.ز) ب شعر ڤەهاندینە. هەرچەندە ئەڤە نیزیکی (٣٠٠٠) سالە ب سەر ئەڤان هەردوو چیرۆکاندا دبۆریت. لیٚ هەتا نها نازکی و گرنگی و بەهاییٚ خوە دناڤ نڤیسکار و ئەدەب دۆستان دا پاراستیە. و شەڕیٚ تەروادە ئەویٚ ئەڤ چیرۆکە پیٚڤە گوتین و ئەنجامیٚن دلتەزین لدویڤ خوە هیٚلاین، دزڤرنەڤە ژبۆ چەند سالیٚن دناڤبەرا سەدسالییٚن یانزدیٚ و دەهیٚ بەری زایینیٚ، کو ل وی دەمی شارستانیەتا مرۆڤایەتییٚ ل سەرەتایا تەمەنیٚ خوەدا بوو.

کورتیا چیرۆکا ئەلیازە

چیرۆکا ئەلیازە یا پڕە ژ روودانیٚن خۆشەویستییٚ و کریاریٚن هاتونە هاتیٚ و، شەڕو جەنگان و، زۆرانبازی و دوبەرەکی و رکابەرییان، ئەوا دناڤبەرا قارەمان و خوداوەندیٚن تەروادە و یونانستانیٚ روویدای. یا پڕە ژ رویدانیٚن زەحمەت و ترسناک دگەل ژیانەکا هەمەڕەنگ و پرەنسیپیٚن سەرسورهیٚنەر، کو میٚشکیٚ هەموویان قەبوول ناکەت. ئەڤ چیرۆکە ب رەنگەکیٚ بەرفرەوان ناڤودەنگیٚ خوە گیٚراند، ژبۆ زۆربەی زمانیٚن زیندی ییٚن جیهانیٚ هاتیە وەرگیٚران ژ ئەوان کوردی و عەرەبی. ئەو چیرۆکەکە دەلیڤەکا باش ژبۆ خوینەری فەراهەم دکەت کو ئاگاداری رەنگیٚن ژیان و ڤەژین و پرەنسیپ و جۆریٚ فەرمانڕەوایا ل وەلاتیٚن یونانستان و تەروادەدا هەیە.

جەنگ دناڤبەرا یونانستان و تەروادەدا دەه سالان ڤەکیٚشا، ژبەر رەفتاریٚن میریٚ تەروادە (باریس) کوڕیٚ پادشا (بریام) ئەویٚ گەندەل و چەپەل و دویر ژ ریٚزگرتن و دادپەروەریی و ئەمەکداریٚ، میر باریس ب گەشتەکا سەیرانی دگەل هنەک یاوەریٚن خوە ب گەمیەکیٚ ل دەریایا یونانستانیٚ دگەڕیا. گەردەلولەکا توند هات و گەمیا وان

بنئاڤ كر. باريس هاى ژ خوه نەما و هەتا خوه ب رويسى ل سەر كەنارێ دەريايێ ديتى، كەس لوێرێ نەبوو، بەخت بوو ياوەرێ وى و هنەك ئافرەتێن مالا پادشاهێ ئەسپارتە ل وێدەرێ رەبۆرين. يارمەتيا وى دان، جل و بەرگێن پێويست دانێ، دگەل خوە برنە مالا پادشاهى (مينيلاوس). پادشاهى كەيفا خوە پێ ئانى و رێزا مير و پادشاهان بۆ گرت، لێ ميرى بەروڤاژى ئەركى خوە رەفتاركر و، خيانەت ژ پادشاهێ ئەسپارتە (مينيلاوس) كر. ژنا وى هێلين ب سەردا بر و رەڤاند و زڤريە ڤە وەلاتێ خوە تەرواده ئەوا ل ئاسيا ناڤەراست. پاريسى شيرحەراميا خوە سەلماند و بێ نرخ و بەهايا خوە ديارکر، كو تاوانەكا وەسا ئەنجامدا كو چو جاران نەهێتە لێبۆرين. هێلين شازادەكا جوان و شەنگ بوو، لجەم پادشاهێ ئەسپارتە گەلەكا خۆشەويست بوو، لەوما ژى ئەڤ كريارا رەڤاندنێ و خيانەتا ژنوميراتيێ ل پێناڤى ڤيانەكا هەتكبەر و چونە، ئەڤێ كريارێ رەهێن ميرينى و جواميريا هەموو ميروپادشاهێن يونانستانێ و جەماوەرێ وێ لڤاندن. هەرچەندە زۆربەى وان هاودژ و ركابەرى هەڤدو بوون، لێ هەموويان دژى مينيلاوسى بەخترەوش يەكدو گرت و هێزەكا لەشكرى يا مەزن دروستكر كو ژ هەزار گەميان پێكهاتبوو و، بەرەڤ وەلاتێ تەرواده چوون داكو تولا خوە بستينن و پادشاهێ وێ تەمبى بكەن و شازادە هێلينێ بزڤرينن. پشتى شەڕ و پێكدادانەكا دەه سالان ڤەكێشاى . جەنگى تەروادەيێ ب ناڤودەنگ ب كۆتا هات و تەرواده كەفتە دەستى يۆنانيان و، شازادە هێلين زڤراندن، پشتى كو هەزاران خەلك ژ هەردوو ئاليان هاتينە كوشتن، بازارێ تەرواده و باژار و گوندێن دەوروبەرێن وێ كاڤلكرن و خەلكێ وان هەتككرن و مال و سامانێ وان تالانكرن.

تيشەكەك لسەر چيرۆكا ئەليازە

هەرچەندە هەبوونا ئايينێن ئاسمانى و هاتنا پێغەمبەران، ب چەند سەد سالان بەرى قەومينا رويدانێن چيرۆكا ئەليازە بوويە، هەروەكو دناڤەرۆكا وێ چيرۆكێ دا ديارە كو وەلاتێ يونانستانێ هيچ بيرۆكەيەكا يەكتايا خودێ تێدا نەبوويە. لەوما تشتەكێ دوير نييە كو ئەم چەند خوداوەندان دناڤ چيرۆكا ئەليازەدا ببينين، وەكو (زيفس) مەزنێ خوداوەندان و، (ئەسينا) خوداوەندا پەند و حيكمەتان و، (ئەفروديت) خوداوەندا جوانيێ و، (ئەپولو) خوداوەندێ شيعرێ و، (هيرا) هاوسەرا (زيفس) و، (فولكان) كوڕێ (زيفسى) و (هيرا)يێ و، (تيتس) خوداوەندا دەريايێ و دايكا يەكێك ژ قارەمانێن چيرۆكێ و يەكێك ژ پادشاهێن يونانستانێ (ئەشيل) و، (ئارس) خوداوەندێ جەنگى.. يۆنانيان وەسا هزر دكر كو خوداوەندان ژى هەمان پەسن و سەخلەتێن مرۆڤان هەنە، ژبلى هندێ كو ئەو د نەمرن و هەر دژين، لێ ئەوان پتر مرۆڤان هێز و دەسەلات هەيە. ئەڤە ژى ئەوێ رامانێ ددەت كو ئەو دكارن كريارێن باش بكەن و، دكارن كريارێن خراپ ژى بكەن كو نە هەژى ئەوان بيت. گەلەك جاران هەڤركى و زۆرانبازى دناڤبەرا واندا هەبوويە هەروەكو د رويدانێن جەنگ و شەڕێن دناڤ چيرۆكا ئەليازەدا خويا دبيت و، هنەكان ژ ئەوان چەپەلترين كريار ئەنجام ددان.

هەرچەندە ئەو خوداوەند دبێ بنەما بوون و هيچ راستييەك بۆ نەبوو، لێ دوير نييە كو جەنگى تەرواردە، راستيەك بۆ هەبيت و ب دروستى رويدابيت، ژبەر كو رەڤاندنا هاوسەرا پادشاهێ ئەسپارتە (هێلين) تاوانەكا مەزن بوو مير (باريسى) خويرى كرى، لێ ئەڤ كرێتيە نە ب تنێ دگەل پادشا (مينيلاوس)ى هاتبوو كرن، بەلكو فهێتيەك بوو دگەل هەموو يۆنانستانێ هاتبوو كرن. ئەز وەسا هزر دكەم كو پادشا مينيلاوس دكارى تولا خوە بتنێ ژ باريسێ بێغيرەت و هێلينا دويكەفتيا خائين ڤەكەت و، ئەو شەڕى هەلنەئێخيت كو دەه سالان ڤەكێشا و دەهان هەزار قوربانى هاتنەدان و چەندين گوند و شار وێران بوون و ژن هاتنە هەتككرن و زۆلم و زۆرييەكا مەزن ب هەردوو وەلاتان كەفت.

هەروەسا (بريام) پاشا ژى دكارى كو كوڕێ خوەيێ دڕندە باريسى سزا بدەت و ژنا رەڤاندى بۆ ميرێ وێ مينيلاوسى بزڤرينتەڤەو، داخوازا لێبۆرينێ بكەت و هنەك ديارى و خەلاتێن هەژى وى بۆ بنێريت، داكو ئەڤ هەموو خوينە دناڤبەرا هەردو ئاليياندا نەرژيابا و، ئەو زەرەر و زيان ژى پێنەكەفتبانە.

ئەوان هەردوو پادشاهان ئەڤە نەكر، لەوما هەردوو دبەرپرسيارن بەرامبەر ئەوێ مالوێرانيا ب هەردوو ئاليان كەفتى. دهێنە هەژمارتن دوو پادشاهێن خوەپەرست و بەرژەوەنديێن خوەيێن تايبەت ل پێشى بەرژەوەنديا ميللەتێن خوە دانا، چونكە دكارين ئەڤێ ئاريشەيێ ب ئاشتيانە و ب رێكا هنەك پادشاهێن بێلايەن و بەرێزێن دەڤەرێ چارەسەر بكەن؟..

تەوەرێ ئەڤێ چيرۆكێ، ئەو ئەڤينى بوو يا دناڤبەرا ميرێ چەپەلێ بێنانومەك باريسى و ژنكا خائين (هێلين)ى دا چێبووى. لێ ئەڤە چ ئەڤينى بوو كو دەهەمەن

پیسی و کریارا حەرام لێ دروستبووی؟ و چاوا دلێ پادشای (مینیلاوس)ی قەبوول کر کو ئەوێ ژ تەروادیان وەرگریتەڤە؟... چیرۆکا بێدەنگە کو چارەنڤیسی (هێلین)ی چ بوویە پشتی بۆ مێرێ وێ هاتیە زڤراندن. ئەڤە تشتەکێ ئەنتیکەیە... هەروەها چیرۆکا بێدەنگە کو چارەنڤیسێ مێرێ چەپەل (باریسی)ی چ بوویە. لێ حیکایەتێن مللی دبێژن کو پشتی باریسی شیای بدزیڤە قارەمانی یونانی (ئەشیل)ی بکوژیت، ئەو ژی هاتە کوشتن.

بەراوردکرنا ئەدەبی دناڤبەرا هەردوو چیرۆکێن (مەم و زین) و (ئەلیازە)دا

١- تەوەرێ هەردوو چیرۆکان ئەڤینیە. ئەو ئەڤینیا د چیرۆکا (مەم و زین)ێدا ئەڤینیەکا پاکژ و بژوین و نەهاتیە لەوتین. لێ بەلێ ئەو ئەڤینیا دناڤ چیرۆکا ئەلیازەدا هەی یا هەتکبەر و دەهمەنپیسە، چونکە رڤاندن و خیانەت و مێبازی تێدایە. ئەو ئەڤینیا د چیرۆکا (مەم و زین)ێ دا هەبوو، ببوو ئەگەرا پاراستنا ئاشتیێ و جێگیربوونا سەرفرازیێ و، مفایێ هەژار و دەستکورت و دیل و گرتیان ژی تێدا بوو، بەلکو د بەرژەوەندیا هەموو چینێن مللەتی دا بوویە. لێ بەلێ ئەو ئەڤینیا د چیرۆکا (ئەلیازە)دا ببوو ئەگەرا دروستبوونا جەنگەکێ مەزن و رسواکرنا پادشاهان و کوشتنا چەندین هەزار کەسان ژ هەردوو ئالیان و وێرانکرنا گوندوشاران.

٢- د چیرۆکا (مەم و زین)دا، یەک خودێ هەیە کو ربولعالمینە، خوەدێ یێ چاکی و قەنجیێ، خوّدانێ دادپەروەری یێ و، دلۆڤانێ بێچارەیان و دژمنێ زۆلم و زۆریێ و گەندەلیێ. لێ د چیرۆکا ئەلیازەدا، چەندین خوداوەند دهێنە دیتن و هەموو د ئەفسانەیینە و هەموویان وەکو مرۆڤان پەسن و سەخلەتێن باشی و خراپ هەنە. و توانا وشیانێن وەکو ربولعالەمین نینە کو لسەر هەموو تشتان زالە، دویر ژ کار و سنجێن خراب. ئەوان خوداوەندێن یۆنانیان دەستەکێ بالا هەبوو دوێردانکرن و دروستبوونا جەنگێ تەروارده و کارەساتێن وێ دا.

٣- هەردوو چیرۆک ب زمانەکێ ئەدەبی بلند و دلڤەکەر هاتینە نڤیسین، کو ب ساناهی سەرنجا خوینەران بۆ خوە رادکێشیت. چیرۆکا (مەم و زین) یا پێکهاتییە ژ (٢٦٧٣) مالکێن شیعری و، ب سەر (٩٥) بەندان هاتیە دابەشکرن. ئەحمەدی خانی ل باژارێ (بایەزید)ێ و ل سالا (١٨٩٤)ێ دانابوو، ل سەر بنەمایەکێ زانستی و لۆژیکی و ریالیزمی هاتبوو دارێشتن، دویر ژ نەراستی و درەوان و، کۆتایی ب مەزنیا خودێ دهینیت کو قارەمانێن خودان باوەرێن چیرۆکی ژ خەم و کۆڤان و خوینرێشتن و بێشەرمی و فهێتیێ رزگارکربوون. ئەڤێ چەندێ ژی گەلەک مفاو قازانج گەهاندبوو خەلکێ کوردێ میرنشینا جزیرا بۆتان. ئەو چیرۆکەکا کوردییە و ژ ناخ و دلێن جەماوەرێن کوردی و پەرژەوەندیێن وی هاتیە دەرێ. رویدانێن ئەڤێ چیرۆکێ ل سالا (١٣٩٣)ێ قەومینە.

لێ بەلێ چیرۆکا (ئەلیازە) چیرۆکەکا یۆنانییە و رویدانێن وێ د سەدسالێن یانزدێ و دەهێ یا پێش زاییینێ قەومینە. لێ ئەو ل سەدسالیا پێنجێ پێش زاییینی هاتیە تۆمارکرن و چوویە دناڤ مێژوویێ دا. دهێتە گوتن کو ئەڤ چیرۆکە ژ لایێ سترانبێژەکی کۆرە ب ناڤی (هومێرۆس) هاتیە دانان، هەرچەندە گەلەک بیروراییێن جۆدا جۆدا دناڤ نڤیسکار و تورەڤانان دا هەنە دەربارەی هەبوونا کەسایەتیا هۆمێرۆسی و دەمێ ئەڤ چیرۆکە تێدا نڤیسی وکا دانەری دروست کییە. ئەڤ چیرۆکە ژ (١٦٠٠٠) دیرە شعران پێکهاتیە کو ل سەر (٢٤) پشکان دابەشبوویە. ب زمانێ یۆنانی هاتیە نڤیسین. رویدانێن چیرۆکێ د هەردوو وەلاتێن یۆنانستان و باژاری (ئالیون) ئەوێ ل دەڤەرا تەروادە هاتینە قەومین. چیرۆک یا پڕە ژ چیڤانۆک و ئاخفتێن نەراست و خرخیچکان. ئەو ب مالوێرانی و شەرموزاری و فهێتبوون و خوینرێشتنێ ب داوی دهێت. هەروەسا گەلەک هاودژیێن مەزن و ئاریشەییێن سەرنجراکێش دناڤبەرا قارەمان و خوداوەندان دا هەنە. دناڤەرۆکا چیرۆکێ دا دیارە کو خەلکێ یۆنانستانێ و خەلکی ئەلیونێ چو مفا ژ وی شەری نەکرییە، ژبلی کارەسات و شەرموزاریێ و هەموو پێشێلکرن و دەستدرێژیی ل سەر مال و نامووسا خەلکی و، ئەڤە ژی هەموو د ئەنجاما خوەپەرستیا میر باریسی و هەردوو پادشاهێن ئەسپارتە و تەروادە بوویە.

٤- د چیرۆکا (مەم و زین)دا، دێ بینین میر زەینەدین دوو کریاران دکەت: یەک خراب کو (مەم) زیندانی کربوو و (زین) ژی بۆ ماوەیەکێ درێژ دەستەسەر کربوو. ئەوێ دوویێ باش بوو کو خوە ژبۆ راستی و دادپەروەری و دلۆڤانیێ چەماند و لدویڤ شەریعەتێ ئیسلامێ و پەیوەندییا خزمایەتیێ و بەرژەوەندیا گشتی رەفتارکر. ئەنجام ژی دلخۆشکەر بوون و ب مفا بوون ژبۆ (مەم) و (زین)ێ و هەم ژبۆ جەماوەرێ کوردان. لێ هەلویستێن پادشاهێ ئەسپارتە (مینیلاوس) و پادشاهێ تەروادە (بریام)ی و میرێ تەروادە (باریس)ی و، شازادەیا رەڤاندی (هیلین)ێ د نەرینی و خراب بوون. لەوما ژی

ئەنجامێن داویێ دلئێش و زیانبەخش بوون ژبۆ خەلکێ یۆنانستانی و هەروەسا خەلکێ (ئالیون)یێ ژی.

٥- د هەردوو چیرۆکاندا (مەم و زین) و (ئەلیازە)دا، هنەک فێلێن هونەری یێن جوان هاتینە کرن. د چیرۆکا (مەم و زین)ێدا مەم و تاجدینی جل و بەرگێن خوە گۆڕیبوون و جلکێن ژنان لبەرخوە کربوون، وەکو خەلک چوویە ئاهەنگێن نەورۆزێ بگێرن. هەروەسا (زین)ێ و خوشکا وێ (ستی)یێ جلکێن زەلامان لبەر خوە کربوون و ل هەمان رۆژدا چوو بوونە ئاهەنگێ. دیسان (حەیزە بوون)ێ ئەوا دابینا (زین) و (ستی)یێ جلکێن خوە گۆڕیبوون و جلکێن نوژدارەکی لبەرکربوون و، ئەنجامێن گەلەک خوەش لێ کەفتنەڤە و، بۆ ئەگەرە هەردوو گەنج یەکد و ناس بکەن و شوی ب هەڤدو بکەن و وەلات ژ وێرانکاری و مالوێرانییێ رزگاربوو. لێ د چیرۆکا (ئەلیازە)دا، ئەو هەسپێ دارینێ یۆنانیان دروستکری و قارەمانێن خوە تێدا ڤەشارتین و لبەردەستێ تەروادەیان هێلای کو بۆ خوە ببەنە دناڤ باژارێ (ئالیون)ێ دا و، بوویە ئەگەرا شکەستنا تەروادە و باژارێ وان وێران بووی و خوینەکا زۆر رژیای و یۆنانی ژی سەرکەفتین و شازادەیا خوەیا دەهمەنپیس (هیلین) زڤراندییە ڤە.

٦- قارەمانێن چیرۆکا (مەم و زین)ێ ژ بلی باوەرپێکەری میری نەبیت (بەکرێ مەرگەڤەر) ئەوێن دن هەموو کەسایەتیێن ب هێز و جوامێر بوونە و، جهێ دلخوەشیا خوینەرانن و، هەژی رێزگرتنێ نە ژبەر رەوشتێ وانێ بەرز و ئاکارا وان یا باش و دەروونا وان یا پاکژ، هەروەسا کەسانێن خوە گۆڕیکەربوونە و، شایستەی هندێ نە کو خوینەرێن چیرۆکێ چاڤ ل وان بکەن، لێ بەلێ قارەمانێن چیرۆکا ئەلیازە، ژبەر زکرەشی و خوەپەرستیا وان و ئەو ستەم و زۆربێن کرین سەرنجا خوینەران ژبۆ خوە راناکێشیت، چونکە کارێن وانێن تاوانبارێ هەردوو شانشینێن مەزن ژناڤبرن کو خودان دوو شارستانیەتێن مەزن وپێشکەفتی بوون. لەوما هەژی چاڤلێکرنێ نینە و ناچنە دناڤ دلێ خوینەران دا.

٧- لدویڤ ئەوا هاتیە رۆنڤەکرن، ئەز باوەرم کو (چیرۆکا مەم و زین)ێ ژ ئالیێ روحی و ئەدەبی و زانستی و رەوشەنبیریڤە ژ (چیرۆکا ئەلیازە) ئاست بلندترە و بەها گرانترە، چونکە مە فێری راستی و ئەمەکداری و خوە گۆڕیکرنێ دجێبەجێکرنا ئەرکی دا دکەت، هەروەسا مە فێری پێگریێ ب ئاکارێن چاک و ئایینێ ئیسلامێ یی پیرۆز دکەت، دیسان پاراستنا بەرژەوەندیا گشتی. لێ ئەم ئەڤان پەسنێن جوان و سەخلەتێن چاک د چیرۆکا (ئەلیازە)دا نابینین.

ئەڤ ڤەکۆلینا سلال، ژ لایێ نڤیسکار حسو هورمی ڤە گەهشتە مە و، پێشکیەکا پێناسەکرنا نڤیسکارێ شەهید (شاکر فەتاح)ی ژێ را ئامادەکربوو، ژبەر گرنگیا بابەتێ ڤەکۆلینێ و سەنگا نڤیسکاری د قادا رەوشەنبیریا کوردی دا مە ب فەر دیت کو وەرگێرینە سەر زمانێ کوردی، چونکە ئەو و پێشەکیەکە ب زمانێ عەرەبی هاتبوونە ئامادەکرن.

(رامان)

شاکر فەتاح ئەحمەد

- ل سالا (١٩١٤)ێ ل باژارێ سلێمانیێ ژ دایکبوویە.
- دەرچوویێ کۆلێژا ماف- زانکۆیا بەغدایە.
- ل ١٤/١٠/١٩٣٦ وەکو رێڤەبەرێ ناحیا ئەتروش- دهۆک هاتبوو دامەزراندن.
- یەکەم گۆتار ل رۆژنامەیا ژیان ل سالا (١٩٢٧)ێ بەلاڤکریە.
- ل ١٣/١١/١٩٤٨ێ بوویە قائیمەقامێ قەزا شێخان و، ل سالا (١٩٥٠)ێ بوویە قائیمەقامێ ئاکرێ و چەندین پلەیێن دی یێن کارگێریا میری وەرگرتبوون.
- ل سالا (١٩٧٠)ێ بوویە ئەندامێ یەکەتیا نڤیسکارێن کورد.
- ل سالا (١٩٧١)ێ بوویە ئەندامی کۆڕی زانیاری کورد.
- یەکێک ژ نڤیسکارێن کوردە کو بەرهەمەکی زۆر پێشکێشی کتێبخانەی کوردی کریە چ دانان و چ وەرگێران.
- ل سالا ١٩٨٧ێ پشتی بەشداری د سیمینارەکێدا کری کو ژ لایێ دەزگەهێن رژێمێ ڤە لبارەی (هزرا سەرکردەی و دۆزا کوردی) هاتبوو رێکخستن. نڤیسکار ژی هاتبوو داخوازکرن، لێ ئەوی هەلویستەکێ نیشتتمانپەروەری نیشا دابوو، پشتی چەند رۆژەکان ژ مالا وی هاتە رەڤاندن و بێ سەرو شوین بوو.

خوێندنەوەی چیرۆکی «بە دزییەوە سڵاو»

گەلاوێژ دەروێش پوور
(پیرانشار)

ئەو کاتی مرۆڤ هەستی بە ژیانی کۆمەڵایەتی کرد و کۆمەڵگا کۆنەکان پێکهاتن، لەنێوان ژن و پیاودا هیچ جیاوازییەک نەبوو. نە ژن و نە پیاو دەسەڵاتی خۆی بەسەر ئەوی تردا نەدەسەپاند و یەکتریان نەدەچەوساندەوە.

کاتێک سەرنج دەدەینە حەقایەتە کۆنەکان، دەبینین زۆربەی ئەو حەقایەتانە بە «یەکێ بوو یەکێ نەبووە «(یکی بود یکی نبود)، دەست پێدەکرێ. وا دیارە فەلسەفەی ئەو بابەتە دەگەڕێتەوە سەر یەکگرتووبوونی (وحدت)ی سەرەتای هەموو شتێک. کەواتە دەتوانین ئەو زەمانانە بە زەمانی «وەحدەتی کامڵ» لە قەڵەم دەین. ژیانی ژن و پیاویش هەر لە بازنەی ئەو وەحدەتە یەکگرتووەدا بووە. ئوستورەی دوو جنسی بوون- کە دوایی باسی لێدەکرێ- هەر دەگەڕێتەوە سەر ئەو باسە.

ژیانی مرۆڤی سەرەتایی، بەو جۆرەی کە لە ئوستوورەکانەوە بۆمان دەردەکەوێ، ئاوا دەست پێدەکرێ کە دوای ئەوەی بەرەی ئادەم و حەوا زۆر بوون، ئینسانەکان کۆمەڵ کۆمەڵ و هەموو بەیەکەوە ژیاون. هەتا ئەو جێگایەی ئەوسا بوونەتە کۆمەڵ کۆمەڵ، کۆمەڵێک پیاو دەگەڵ کۆمەڵێک ژن ژیانیان بردۆتە سەر. ژینی ژن و پیاوی ئەو کۆمەڵە ئاوا بووە کە ژنێک دەگەڵ پیاوانی کۆمەڵ و پیاوێکیش دەگەڵ ژنانی کۆمەڵ پێوەندییان هەبووە و هاوسەر بوونە. ڕوون و ئاشکرایە کە دەو کۆمەڵگایەدا منداڵ تەنیا دایکی ناسیوەتەوە و هەر بەو پێیەش پێوەندی بە دایکییەوە هەبووە هەتا باوکی. دایک سالاری لەو کاتانەوە وردە وردە خۆی نواندووە. ئەوکات، ژن کاروباری مەزرا و مووچە و هەروەها کاری ماڵ و خێزان و زۆر شتی تری لە ئەستۆ بووە. پیاویش

هەر خەریکی ڕاو بووە و کەمتر لە ماڵی ماوەتەوە. ئەو سەردەم، سەردەمی «خواژن» بووە. بەو مانایە کە هێزە ئاسمانییەکانیش «مێ» بوونە. دەسەڵات بەدەست ئەو کەسەوە بووە کە خودایەکەشی دەسەڵاتدار بووە. ئەو سەردەمە هەر تایفە و خوای خۆی هەبووە. بۆیە بەشی زۆری دەسەڵات، بە دەستی ژن بووە. ئەو دەسەڵاتە بەردەوام بووە هەتا ئەو کاتەی «خواژن»ەکان بە دەستی ئەو کۆمەڵە خەڵکەی کە خودای (نێر)یان هەبووە، وەلادەچن و خوا نێرینەکان خۆیان جێگری خواژنەکان دەکەن. ئیتر لەمە بەدوا ورده ورده دەسەڵاتی ژنیش کەم دەبێتەوە.

دەگەڵ خڕبوونەوەی ئایینی چەند خودایی و ڕووکردن بۆ لای ئایینی تاک خودایی، پلە و پایەی ژن ئەوەندە دێتە خوارێ کە ئێژن ژن تەنیا بۆ کۆیلەیی خوڵقاوە. ژیانی ژن وەکو هی کۆیلەکان بەرەو ژیانێکی ناخۆش دەچێ بە جۆرێک کە هیچ ئاسەوارێک نەمایەوە. هەر لەو کاتانەوە ژن کەوتۆتە ژێر دەسەڵاتی پیاو و هەتا ئێستاش نەیتوانیوە خۆی لەژێر ئەو دەسەڵاتە نالەبارە دەرباز بکا.

ژن سەدان و هەزاران ساڵە لە جێگەی بنەڕەتی خۆی، واتا مرۆڤ بوون ترازاوە و ئەوە پیاوەکانن کە ژنان سەرکوت دەکەن و دەرفەتی خوێندن و فێربوون و مرۆڤ بوونیان پێنادەن و لە هەموو بوارەکانی کۆمەڵایەتی، دووریان خستوونەتەوە. بەو حاڵەش زۆر سەیرە و جێگای سرنجیشە کە پیاوەکان پرسیار لە ژن دەکەن و ڕەخنەیان لێدەگرن؛ ئێوە کە داوای مافی خۆتان دەکەن بۆچی هەتا ئێستا نەتانتوانیوە وەکو پیاوان کارێکی بەنرخ بکەن؟ یان بۆچی هەر هەموو پسپۆڕ و نووسەر... هەر لەناو پیاوان سەریان هەڵداوە؟ کە واتە ئێوە جێتان لە دەست نایە و هەر لە جێگای خۆتان دانیشن زۆر باشترە». ئایا ئەو پیاوانە بە ڕاستی دەبێ وەڵامی ئەو پرسیارانە نەزانن یان بە ئەنقەست خۆیان لە نەزانی دەدەن؟ پیاو کەی وەکو مرۆڤێک ئیزنی بە ژن داوە تا تواناییەکانی خۆی نیشان بدات؟ ژن، بۆچی لە کۆمەڵگای ئێمەدا بۆتە مەتەڵێک؟ ئەوەندە شاردراوە کە ئەگەر لە جێگەیەکیش بە دەگمەن تووشی کۆمەڵێک پیاو بێت، شەرم دەکا و سەری لێدەشێوێ. هەر ئەو شەرمە بێ جێیە وای کردووە تا نەهێڵێ ژن بەرەو پێشکەوتن هەنگاو بنێ. چ

ئێمە نابێ پێمان سەیر، یان ناخۆش بێ کە نووسینی پیاوان و ژنان جیاوازییان هەبێ، بەڵکو ئەگەر نووسینیان هیچ جیاوازییەکی نەبێ، سەیر و ناخۆشە

چاوەڕوانییەک لە ژن دەکرێ کاتێک دەبینین لە چوار دیواری ماڵ و مەتبەخ بەولاوە هیچ جێگایەک ناناسێ. تەنانەت، چونکە کەس نییە بڕوای پێبکا خۆیشی ناناسێ!

ڕەنگە لێرەدا ئەو پرسیارە بێتە ئاراوە کە ژن بۆچی خۆی بڕوا بە خۆی ناکا؟ ئەمە پرسیارێکی بەجێیە، چونکە ئەو ژێردەست بوونییەی کاری ڕۆژێک و دووان نییە، بەڵکە بە سەدان و هەزاران ساڵە ئەوە دە مێشکیدا هەڵکەندراوە کە دەبێ ژێردەست بێ، ئەگینا بێ کەس و ئاوارە و دەربەدەر دەمێنێتەوە! بۆیە لەماڵی باوکی، لە بن دەستی باوک و براکان و لە ماڵە مێردەکەشی لە بن دەستی شووەکەی ژیان تێپەڕ دەکات. ڕوونە لەم دوو جێگایە زیاتر چ پەناگای دیکەی نین تا داڵدەی بدەن. کەواتە دەبێ هەر بەو حاڵەتە بمێنێتەوە. (ڤیرجینیا وۆڵف) کە یەکێکە لە گەورەترین ژنانی ڕەخنەگر و ڕۆماننووس و بڵاوکەرەوە، هەروەها یەکێکە لە بنیادنەرانی ڕۆمانی نوێ، دەڵێ: ئەگەر شکسپیر خوشکێکی هەبا، کە وەکو شکسپیر توانایی و هێزی نووسینی هەبا، قەت نەیدەتوانی وەکو براکەی ئەو هێز و توانایە بدرکێنێ. بە مانایەکی تر ئەو توانایە هیچ کات نەدەورووژا».

ئێمە متمانەمان بەو ڕاستییە هەیە کە بە درێژایی مێژوو، ژنانێک هەبوونە کە وەکو هەر گەورە پیاوێک وزە و هێزی کار کردنیان هەبووە، بەڵام کۆمەڵگا - کە پیاو بەسەریدا زاڵ بووە - هیچ کات ئیزنی ورووژان و نیشاندانی ئەو تواناییانەی بە ژن نەداوە و لە باتیان سەرکوت کراوە. جا بۆیە ئێستا زۆربەی هەرە زۆری پسپۆڕ و لێزانەکان لە دەستەی پیاوانن و ژن دەگمەنن.

بابەک ئەحمەدی، لە کتێبێکی خۆیدا ئاماژە بەو خاڵە گرینگە دەکا کە ژن بۆ خۆی وەک ژن لە دایک نابێ، بەڵکو ئەوە کۆمەڵگایە کە ورده ورده ژنێک لەو بەدی دێنێ.

واتا بوونەوەرێکی ژێردەست! ئەو دەڵێ ژن لە کۆمەڵگادا لە هەلومەرجێکی یەکسان دەگەڵ پیاو وەرناگرێ. یانی لە کۆمەڵگادا ئەو ئیمکانات و ئەو مافانەی پیاو هەیانە، ژن نییەتی. ئەگەر لەلایەن هێزێک لە پیاوان هەلومەرجێک بۆ خۆ نیشاندانی ژنان

دەرەخسێ، ئەوە تەنیا و تەنیا لەژێر چاودێری پیاوەوەیە.

بەو پێودانەی کە هیچ کەس پێی خۆش نییە ژێردەست بێت،- رووی وتەم دەگەڵ ئەوانە نییە کە بە ڕاستی بە ژێر دەستەبوون کەیف خۆش دەبن- ژنیش زۆر لەمێژە هەوڵ دەدات خۆی لەژێر ئەو دەسەڵاتە نالەبارە بێنێتە دەر و وەکو کەسێکی سەربەست بژی و هەست بە بوون بکا. زۆر لە مێژە ژنانی نارازی بە بەشی خۆیان، خەریکی وەرگرتنی مافی خۆیانن. ئاوها بوو کە فیمینیزم بنیاد نرا.

ئەگەرچی زاراوەی فیمینیزم تەنیا لە دەیەی ١٨٩٠وە لە زمانی ئینگلیزیدا کەڵکی لێوەرگیرا، بەڵام نارەزایەتی ژنان، بۆ زۆر لەوە پێشتر دەگەڕێتەوە. فیمینیزم، مانای ئاسایی مافەکانی ژن و یەکسانی نێوان ژن و پیاو دەدات. لە ساڵی ١٨٩٠یشەوە لە زمانی ئینگلیزیدا بۆ ئەو یەکسانییە زاراوەی Womanism بەکاردەبرا.

پیاوان جۆرێک باس لە ژنان دەکەن کە وەک کەسێکی جیاواز و دوور لەوان دیاری بکرێ کە هیچ بایەخێکی نییە. ئامانجی بزووتنەوەی فیمینیزم ئەوەیە کە ئەو بیرورا نزم و بێ بایەخەی سەبارەت بە ژنان هەیە بگۆردرێ. بزووتنەوەی فیمینیزمی گەرەکیەتی هەلومەرجێک بۆ ژنان برەخسێنێ کە ئەوان بتوانن خۆیان بناسێنن و بایەخەکانی خۆیان ئاشکرا بکەن و دەنگی خۆیان لە گۆڕەپانەکانی رامیاری، کۆمەڵایەتی و زانستیدا بە دنیا ڕابگەیەنن. ئەو بزووتنەوەیە بە هیوای دروست بوونی کۆمەڵگایەکە کە لەوێدا ژنیش وەک پیاو، بایەخی تایبەت بە خۆی هەبێ و وەکو مرۆڤ چاوی لێبکرێ.

پرۆسەی فیمینیستی، لە بابەت سەرهەڵدانی مێژووییەوە بۆ سێ بەش دابەش دەکرێ:

١- فیمینیزمی شەپۆلی هەوەڵ کە لە ساڵی ١٨٤٥وە دەستی بەکار کرد و هەتا ساڵی ١٩٤٥ بەردەوام بوو.

٢- فیمینیزمی شەپۆلی دووەم کە لە ساڵی ١٩٤٥وە دەستی بەکار کرد و هەتا ساڵی ١٩٩٠ بەردەوام بوو.

٣- فیمینیزمی شەپۆلی سێیەم کە لە ساڵی ١٩٩٠وە دەستی بە چالاکی کرد و هەتا ئێستاش هەر بەردەوامە.

ڕەگەزی فیمینیزمی شەپۆلی هەوەڵ ڕەنگە لە شۆڕشی پیشەسازیدا بدۆزێتەوە کە ئیزن بە ژن درا تا داوای مافی یەکسانی و بەرابەری خۆی لەگەڵ پیاو بکات. (جنبەی حقوقی مسئلە).

فیمینیستە بەناوبانگەکانی شەپۆلی هەوەڵ «وۆلف و دوبوڤوار» بوون.

ئەگەرچی بە پێی بۆچوونی زۆر کەس فیمینیستەکانی ئەورووپی بیروراکانی خۆیان لە بزووتنەوەکانی ساڵانی ١٩٦٠ بەدەست هێناوە، بەڵام ڕەگەزی بنەڕەتی ئەو بزووتنەوە فیمینیستییە لە دەیەی ئاخری سەدەی بیستەمدایە. لەو ماوەیەدا ژنان توانیان مافی دەنگدان وەدەست بێنن و دە چالاکییەکانی کۆمەڵایەتیدا بەشداربن و لە زۆر لایەنی تریشدا خۆ بنوێنن. وەکو رامیاری و ئەدەبیات و...، بەڵام بەرابەری دەگەڵ پیاوان هەروا ئاواتێکی دوور بوو.

ڤیرجینیا وۆلف و سیمون دوبوڤوار دوو شێرەژنی چالاک بوون کە لە وشیارکردنەوەی ژناندا ڕۆڵی گرینگیان هەبوو. وۆلف دە کتێبی (اطاقی از آن خود= ژوورێک کە هی خۆتە»دا.

گیروگرفتەکانی ژنانی نووسەر وەبەرچاو دەخا. بەپێی نووسینی ئەو کتێبە بوو کە بناغەی رەخنەی فیمینیستی دانرا. وۆلف دەو کتێبەیدا ئاماژە بەو خاڵە دەکا کە پیاوان، وەکو بوونەوەرێکی نزم و پەست لە ژنان دەڕوانن. بە بیرورای ئەو، ئەوە پیاوە کە هەموو شتێک مانا دەکاتەوە و تەنانەت ئەوە پیاوە کە ژنیش مانا دەکاتەوە و هەر پیاویشە کە تەواوی ئۆرگانەکانی سیاسی، کۆمەڵایەتی، ئەدەبی، فەلسەفی و... دەژێر دەسەڵات و چۆکی خۆی ناوە.

دوای ڤیرجینیا وۆلف، سیمون دوبوڤوار دە کتێبی (جنسی دووەم)دا ئەو خاڵە وەبەرچاو دەخا کە کۆمەڵگەی ڕۆژئاوا کۆمەڵگایەکی پیاو سالارە، بۆیە نارەزایەتی خۆی دەردەبڕێ. سیمون دوبوڤوار بە کەڵک وەرگرتن لە ئیگزستانسیالیسمی سارتر کە دەڵێ مرۆڤ سروشتێکی هەرمانی نییە، بەڵکو ئێمە هەر ئەو شتەین کە خۆمان لە خۆمانی پێکدێنین. سیمون دوبوڤوار ئەو مەسەلەیە بۆ ژن و پیاویش گشتگیر دەکات. دوبوڤوار لەسەر ئەو بیرورایە کە ئێمە ناتوانین سروشتێکی دیاریکراو و کلێشەیی بۆ ژن و پیاو دابنێین. بە بیرورای دوبوڤوار، دەکرێ پیاوان و ژنان خۆیان لەو بیرورا کۆنە دوور خەنەوە کە ژن هەمیشە خۆی بە ژێر دەست زانیوە و ڕۆڵی دووەمی بەدەستەوە بووە. دوبوڤوار دەڵێ ژن دەبێ شووره و حەساری پیاوسالاری کە لە دەوری ئەو چندراوە تێک برووخێنێ و ئەگەر گەرەکیەتی لە کۆمەڵگادا لە شوێنی ڕاستەقینە و

ڕەوای خۆی بێت، دەشێ دەست بە ناسین و ناساندنی خۆی بکات. کشتوکاڵ و دەستەمۆ کردنی ئاژەڵەکان- کە کاری ژن بوو- بوو بەهۆی شۆڕشێکی گەورە لە هزر و بیری مرۆڤدا.

هەر لەو سەردەمیدا بوو کە مرۆڤ بۆ پێکهێنانی ژیانێکی باشتر، کەڵکی لە خاک و زەوی، گیاوگۆڵ، ئاژەڵەکان، وەرزەکانی ساڵ، هەروەها لەباو باران و هەتاو وەردەگرت. هەروەها لە زۆر شتومەکگەلی تر کە بۆ کشتوکاڵ بەکاردەهاتن، کەڵک وەردەگیراو بۆ مرۆڤ پیرۆز بوون. بۆیە ئەو شت گەلە هەریەکە و نێویکیان لەسەر داندراو بەپلە و پایەی خودایی گەیشتن. گرووپە زمانییەکانیش، هەر لەو کاتیدا وەدی هاتن. لەو دەورانیدا بوو کە بنەمای بیروڕا و زمان، زۆرتر لەلایەن ژنەوە دادەنرا، چونکە ژن لە بابەت کشتوکاڵ و ئاژەڵداریدا دەستی بەتوانای هەبوو و ببوو بە ئیلاهەی خوڵقێنەر. زۆربەی هەرە زۆری دانانی زمانیش، هەروەک زۆرێک لە شتەکانی تر کاری ژن بوو،

بەڵام ڕەخنەگرانی فیمینیست شایەتی زۆریان سەبارەت بە دەسەڵاتی پیاوان بەسەر ژناندا لە ڕێگەی دەسەڵاتی پیاوان بەسەر زماندا بەدەست هێناوە. بەپێی چالاکییە ڕامیاری و کۆمەڵایەتییەکان لە دەیەی ١٩٦٠، بیروڕای فیمینیستەکان ئاڵوگۆڕێکی مامناوەندی بەسەرداهات. فیمینیستەکان دوای ڕەخنەگرتن لە بنەماکانی ڕامیاری و کۆمەڵایەتی کۆمەڵگا، خەریکی ڕەخنەگرتنی بنەڕەتی لە بنەماکانی زمان و کەلامدا بوون. بەپێی بۆچوونی ئەوان، پیاوان بەدرێژایی مێژوو دەسەڵاتی خۆیان بەسەر هەموو شتێکدا داسەپاندووە و زمانیش- سەرەڕای ئەوەی ژن لە پێشدا وەک خوڵقێنەری زمان دەناسرا- یەکێک لەو کەرەستانە بوو کە پیاو بەسەریدا زاڵ بووە. بەو جۆرەی زمانناسەکان دەڵێن؛ زمان هزر و بیری مرۆڤ پێکدێنێ. کەوابوو زمانێک کە لەژێر دەسەڵاتی پیاواندا بێ، دیارە هزرە و بیرەکەش هەر پیاوانەیە.

ئەو باسەی سەرەوە کورتە باسێک بوو لەسەر فیمینیزمی شەپۆلی هەوەڵ، بەڵام لە فیمینیزمی شەپۆلی دووەمدا شتگەلی زۆرتر وەبەرچاو گیران و داوای ئاڵوگۆڕێکی زۆرتریش کرا. ئاڵوگۆڕی ژێرخانی سیاسی و کۆمەڵایەتی و فەلسەفی کۆمەڵگا و هەروەها بەدیهاتنی زمان، ئوستوورەناسی و بیروڕای فەلسەفی تایبەت بەژنان. (فیمینیزم تحلیلی).

فیمینیزمی شەپۆلی سێیەم بە کەڵک وەرگرتن لە بیروڕاکانی (هێلێن سی سۆ)، لە جیاوازی جنسی و ئازادی جنسی دەدوێ. بەو واتایە کە جیاوازی جنسی نابێ ببێتە هۆی جیاوازی نێوان ژن و پیاو و لە یەک دوور کردنەوەیان لە باری مافەوە. فیمینیستەکانی شەپۆلی سێیەم لەسەر ئەو بیروڕایەن کە لە بواری جنسیشەوە لە پیاو بێ منەتن. (ئەو شەپۆلە بە شەپۆلی فیمینیزمی (افراطی) زێدەڕۆیی نێودێر دەکرێ.)

ئەو پێشەکییەی سەرەوە جێگەی باسی «ڕەگەزەکانی فیمینیزم»مان دە چیرۆکی (بەدزییەوە سڵاو)دا بۆ خۆش دەکا. ڕەنگە ئەو چیرۆکە هەڵگری خوێندنەوەی تریش بێ، بەڵام بۆچوونی من بۆچوونێکی فیمینیستییە.

دەبێ دان بەم واقیعە دابنێین کە نووسینی ژنان دەگەڵ نووسینی پیاوان جیاوازی هەیە، ئەوە هیچ سەیر نییە، چونکە پیاو بە هەستێکی پیاوانە دەنووسێ و ژنیش بە هەستێکی ژنانە

هەڵبەت فیمینیزم نەک بەو واتایەی کە لە کۆمەڵگادا باوە. بەداخەوە وشەی فیمینیزم لە کۆمەڵگادا جوان جێی خۆی نەگرتووە و جاروبار مانای تری لێ هەڵدەکرێ. هەروەک لە سەرەتای ئەو باسەدا وترا، مانای سەرەکی فیمینیزم، داوای مافی ژن و یەکسانی نێوان ژن و پیاو دەکا، کەچی وشەی فیمینیزم، بەو واتایە کەڵکی لێ وەردەگیرێ کە ئەو ژنەی فیمینیستە گەرەکیەتی دنیا تەنیا بەدەست ژنەوە بێ و بە یەکجاری پیاوان وەلابنێن، بەڵام ئەوەی ڕاستە هیچ فیمینیستێک خوازیاری ئەوە نییە، چونکە ژن و پیاو تەواوکەری یەکترن و هیچ کام ناتوانی ئەوەی تر وەلا بنێ.

لە چیرۆکی (بەزییەوە سڵاو)ی چنوور سەعیدی دا ئێمە دەتوانین کەشوهەوایەکی ژنانە ببینین. ئەوەی کە دەگوترێ ژنانە، ڕەنگە جێگەی ڕەخنە بێ، بەڵام هەروەک گوترا دەبێ دان بەم واقیعە دابێنین کە نووسینی ژنان دەگەڵ نووسینی پیاوان جیاوازی هەیە. ئەوە هیچ سەیر نییە؛ چونکە پیاو کە دەنووسێ بە هەستێکی پیاوانە دەنووسێ و ژنیش بە هەستێکی ژنانە. ئێمە ئەوەمان سەلماندووە کە ژن و پیاو لە بابەت و ڕواڵەت و

بیرکردنەوە و دیتن و زۆر شتی تر لە یەکتر جیاوازن. ئەوە ڕاستە کە هەردووک مرۆڤن، بەڵام تەواوی مرۆڤەکانیش تەنیا لە (مرۆڤ بوون)دا وەک یەک دەچن، بەڵام لە بواری خوو و خدە ڕەنگە بە تەواوی لە یەک جیاوازبن. ئێمە ئەگەر بڕوانینە دوو پیاو کە هەردووک کاری نووسین دەکەن، لێیان ورد ببینەوە، دەبینین ئەوانیش جیاوازییان هەیە، ئەوەش لەمەڕ جیاوازی کەسایەتییە. کە وابوو ئێمە نابێ پێمان سەیر، یان ناخۆش بێ کە نووسینی پیاوان و ژنان جیاوازییان هەبێ، بەڵکو ئەگەر نووسینیان هیچ جیاوازیەکی ئەوتۆی نەبێ، سەیر و ناخۆشە. بۆ وێنە ژنێک کە وەک پیاو دەنووسێ هیچ جیاوازییەکی- لە باری ئیحساسەوە- دەگەڵ پیاو نییە و ئەو ژنە زوڵم لە هەست و بیروڕاو کەسایەتی خۆی دەکا. ڕەنگە لێرەدا ئەو پرسیارە بێتە گۆڕێ کە وەختێک باس لە مرۆڤایەتی دەکرێ، جیاواز نووسین چ واتایەکی هەیە؟ ئەوە ڕاستە بەڵام شێوەی دەربڕینەکە یەک نییە.

لەم کەشوهەوا فیمینیستییەدا ئەو نارەزایەتییەی کە ژنێک لە دنیای دەوروبەری هەیەتی گەلێک ڕوون و ئاشکرایە، چونکە بێژەری چیرۆکەکە، تەنانەت بە ئاشکراییش ناتوانێ سڵاو بکا. سڵاو کە زۆرجار سەرچاوەی پێوەندی گرتنە دەگەڵ دەوروبەر، یان ڕەمزی ئاشنا بوونە. بە بیروڕای من ناوی چیرۆکەکە هەر لە سەرەتاوە زۆر شت بۆ ئێمە ڕوون دەکاتەوە. بێژەر پێوەندی لەگەڵ هەموو ئەو کچ و ژنانەی کە هەریەکە و بە جۆرێک وەک یەک دەچن، دەگرێ. هەموویان هەریەک کەسن، چونکە بە یەک جۆر لەژێر ستەمدان. سڵاو دەکا لەم زوڵم لێکراوانەی وا لەژێر خاکی ڕاستەقینە و هەروەها ئەوانەی وا لەژێر خاکی ڕواڵەتیشدان.

«دەرفەتێکی زۆرم نییە تاکو دایکم نەهاتۆتەوە ئەبێ ئەم نامەم خێرا تەواو کردبێ» دوای خوێندنەوەی ئەو ڕستەیە، دوو پرسیار دێنە ئاراوە: یەکیان ئەوە کە بۆچی دەرفەتێکی زۆری نییە؟ دووەم ئەوەی کە بۆچی هەتا دایکی نەهاتۆتەوە دەبێ نامەکە تەواو کا؟ وەڵامی پرسیاری یەکەم دەگەڕێتەوە سەر پرسیاری دووەم و بەو واتایە کەوا وێدەچێ وەڵامەکانیان بە یەکەوە ئاڵقە دراون. بێژەر دەرفەتێکی زۆری نییە، چونکە ئەگەر دایکی بێتەوە ناهێڵێ ئەو نامەیە بنووسرێ. پرسیاری دووەم و گرینگتر ئەوەیە کە بۆچی ئەو دایکە ناهێڵێ کچەکەی ئەو نامەیە بنووسێ؟ ئایا وەڵامی ئەو پرسیارە ئەو واقعییەتە دڵتەزێنە نییە کە ئێمە خۆمان وەکو ئافرەت (کچ و ژن) لەو کۆمەڵگایەدا دوای ساڵەهای ساڵ، ئەو زوڵم و ستەمە قەبووڵ دەکەین. ئێمە بۆ خۆشمان خۆمان قەبووڵ نییە! لەمێژە پیاوان، لەژێر دەسەڵاتی خۆیاندا ژن دەچەوسێننەوە. تەنانەت دوای ئەوەی کە ژن مافی تەواوی خۆی لە ڕۆژئاوا پێدراوە، ئێستاش ئێمە ئاسەواری ئەم دەسەڵاتە هەروا دەبینین. سەیرە ئەوەی جێگەی داخ و کەسەرە ئەوەیە کە بۆچی ژنانی ئێمە دوای ئەو هەموو ساڵە، وەکو مرۆڤ لە خۆیان ناڕوانن؟ بەبڕوای من ئەم لەژێر دەسەڵاتدا بوونە، لەسەر مێشکی ژنانی ئێمە هەڵکەندراوە. ئەوان وادەزانن کە هەتا هەن دەبێ هەر ژێر دەستە بن. بۆ وێنە دوو نووسراوەیان داوە بە کەسێک تا بیانخوێنێتەوە و دوایە بڵێ کە کام یەک لەو نووسراوانە ژنێک و کامە پیاوێک نووسیویەتی. ئەو کەسە بەپێی ئەو «تصورات قالبی»یەی کە سەبارەت بەو مەسەلەیە (ژن و پیاو) هەیبووە، گوتوویە کە نووسراوە باشە کە هی پیاوێک و نووسراوە لاوازەکەش هی ژنێکە. ئێمە لە دەوروبەری خۆمان بەسەدان وێنەی لەو جۆرەمان هەیە. بۆ نموونە کچێک ناشێ ویستەکانی خۆی لەلای باوکی داوا بکا، ئەگینا بە حەیا تکا و و بێ شەرم و...، نێوی لێدەبرێ!

هەروەک لەسەرەوە باسمان کرد، بێژەر بە ڕاشکاوی ناتوانێ لەگەڵ ئێمە، واتا کچان و ژنان و یان باشتر بڵێین لەگەڵ خوێنەر یان دنیای دەوروبەری پێوەندی بگرێ، تەنانەت خوێندنەوەی ئەو نامەیەش دەداتە دەست کچێکی تر. (کەسێک لە هاوجنسەکانی خۆی).

(کاوەلی) لە چیرۆکەکەدا نوێنەری پیاوانە کە بەداخەوە زۆربەی ژنان خۆشیان گەرەکە، بەڵام بێژەری چیرۆکەکە ڕقی لە (کاوەلی)یە. باشە زۆربەی ژنان کاوەلییان خۆش دەوێ؟ وەڵامی ئەو پرسیارە ڕەنگە بگەڕێتەوە سەر ئوستوورەیی دوو جنسی مرۆڤ. بەو جۆرەی ئوستوورەکان باس دەکەن، سەرەتا مرۆڤ بە دوو جنسی لە قەڵەم دراوە. ئێمە لە ڕیوایەتی تریشدا ئەو مەسەلەیە دەبینین. بۆ وێنە لە ئوستوورەکانی ئێرانیدا (مەشی و مەشیانە) هەیە. یان هەمان ڕێواس ئەو جۆرەی لە هێندێک تەفسیرەکانی یەهوودیدا دەردەکەوێ حەزرەتی ئادەمیش دوو جینسی لە قەڵەم دراوە. بە دابەش کردنی بوونەوەرێکی نێر و مێ بە دوو بەشی (مذکر و مؤنث) (ئادەم و حەوا) خوڵقاون. یان لە ئوستوورەیەکی تردا

دەردەکەوێ کە ئادەم و حەوا پشتاوپشت بە یەکەوە لکاون، خوا بە بیورێک لە یەکیان جیا دەکاتەوە.

ئەوەی کە بوونەوەری دوو جنسی لە بنەڕەتدا بازنەیی خولقاوە، دەگەڕێتەوە سەر ئەو خاڵە کە بازنە هێمای کامڵ بوون و تەواوبوونە. دە فەرهەنگی چینییەکاندا بازنە ڕەمزی کەماڵ و تەمامییەتە. بۆیە نێر و مێ، یان وردتر بڵێین ژن و پیاو لەو دنیایەدا هەمیشە بە دوای نیوەی ون بووی خۆیدا دەگەڕێ. لێرەدا ڕەنگە باسی ئانیما و ئانیموسیش بێتە ئاراوە. هەروەک ئاگادارین ئانیما بەشی پیاوانەی ڕۆحی ژنە و ئانیمۆسیش بەشی ژنانەی ڕۆحی پیاوە. بەو مانایە کە هەر ژنێک لە دەروونی خۆیدا بەشێکی پیاوانەی هەیە کە هەمیشە دەخوازێ لەگەڵ ئەو بەشە بە وەحدەت و یەککگرتوویی بگا و پیاویش هەروەتر. هەر بەو پێیە ژن خۆشی لە پیاوێک دێ کە تایبەتمەندییەکانی بەشی پیاوانەی ڕۆحی خۆی هەبێ.

جگە لەو بە یەک گەیشتنە، خاڵێکی تریش جێگەی سەرنجە، ئەویش کە مرۆڤ جاروبار گەرەکیەتی بە تەبعی خوایی خۆی بگا، چونکە وەک لە ئوستوورەکانیشدا ئاماژەی پێدەکرێ، بازنە فەرزکراوە. ئەو خوودانە لە خواشدا پاڵیان وەیەکتر داوە، هەربۆیە دەڵێین بازنە، کامڵ و تەواوترین وێنەی هەستییە. بۆ وێنە پیاوێک کە جلی ژنانە دەکاتە بەری، بە پێچەوانەی ڕوانینی خەڵک، سفات، یان تەبعی ژنانە وەرناگرێ، بەڵکو بۆ کاتێکی کورت، لە بەینی دووجنسی نێر و مێ پێوەندی (اتحاد) پێک دێنێ. واتا دەگاتە حاڵەتێک کە دەتوانێ تەواوی دنیا بفامێ. ئێمە لێرەدا دەتوانین ئاماژە بەو خاڵە بکەین کە ژن و پیاو تەنیا کاتێک دەتوانین تێگەیشتنێکی دروستیان لەدنیادا هەبێ کە تەواوکەری یەکترین. (هەڵبەت کەسانێک هەن کە خۆیان بەو یەککگرتوویییە دەگەن. ئەوان لەنێوان ئانیما و ئانیموسی خۆیاندا دەتوانن پێوەندییەکی باش پێک بێنن).

لە کۆتایی ئەو باسەدا دەتوانین ئاماژە بەو خاڵە بکەین کە مرۆڤ بەهۆی ئەوینەوە دەبێتە بوونەوەرێکی دووجنسی، چونکە لە عیشقدا هەر ڕەگەزە و سیفاتی جنسی بەرامبەری خۆی وەردەگرێ. لەم چیرۆکەدا ژنان لەپیاوان جیانین، بەڵام ئەوەی جێگەی داخە، ئەوەیە کە ژنان پیاوێکیان خۆش دەوێ، زۆرتر چەوسێنەریان بێ. ئەوە لەکاتێکدایە کە بێژەر ڕقی لە وەها پیاوێکە و پیاویش بە تەواوی ڕەد ناکاتەوە. ئەو عەبەڕەشی خۆش دەوێ. لێرە دەردەکەوێ کە بێژەر بە تەواوی پیاو وەلا نانێ، بەڵکو ئەو پیاوی چەوسێنەری ناوێ.

گیرافانەکانی کاوەلی پڕە لە بۆنی لەشی ژنانی گەرەک، ئایا لێرەدا یەک پیاو بە تەنیا بۆنی لەشی تەواوی ژنانی گەرەک داگیرناکا؟ ئایا ئەو دەسەڵاتە نالەبارە لێرەشدا بەرچاو نییە؟ ژنان، ئەگەر ژنانی گەرەک یاخود شارێکیش بن، لە بابەت ئەوەی کە لە ژێر دەسەڵاتی تاقە یەک پیاودا بن، هێشتا هەست بە چەوساندنەوە ناکەن. دیارە ژن بە ویستی خۆی سەربەستی خۆی پێشکەش بە پیاو دەکا!

کاوەلی کەلوپەلی مەتبەخ دەفرۆشێ، ئایا نابێ سەرنج بدرێتە سەر ئەو بابەتە کە پیاوان بە درێژایی مێژوو، ژنیان لە متبەخدا ڕاگرتووە و ئێستاش گەرەکیانە ئەو ڕەوتە هەر بەردەوام بێ. دڵتەزێنتر ئەوەیە کە ژنان بەگیان و دڵ ئەو بێ حورمەتییە قەبووڵ دەکەن.

لە کۆتاییدا، دەبێ ئاماژە بەو خاڵە بکرێ کە ژیان پێویستە هەبێ و مرۆڤ دەبێ بژی و ئەو ژیانەش پێویستی بە هاوکاری کردنی هەر دوو جنس واتا پیاو و ژن هەیە. ژن هەر جێگەی متبەخ نییە، جێگەی پیاویش هەر دەرەوەی ماڵ و کاروباری دەرەوە نییە. ئەو کاتەی ژن وەک مرۆڤ لە خۆی ڕوانی و بە پیاویشی سەلماند کە ژنیش مرۆڤە، دەشێ وەک مرۆڤ چاوی لێ بکرێ، ئەو جارەیە کە ژن دەتوانێ کارێک بۆ خۆی و بۆ داهاتووی خۆی و نەوەی داهاتوو بکا.

*** ئەم چیرۆکەی چنوور سەعیدی لە ژمارە (٩٢)ی گۆڤاری ڕامان-دا بڵاوکراوەتەوە.**

سەرچاوەکان:

- زن در تفکر نیچە؛ نوشین شاهندە چاپ اول، ١٣٨٢.

- رسالە ای در تاریخ ادیان؛ میرتا الیادە- ترجمە جلال ستاری، چاپ اول، ١٣٧٢.

- بناغەی فیمینیزم و ئەنتی فیمینیزم؛ مەهاباد قەرەداغی. ل٥٠ سروەی ژمارە (٢١٦).

- راهنمای نظریەی ادبی معاصر، رامان سلدن، ترجمەی عباس مخبر.

- از دولت کاهنی سومر بە سوی تمدن دیوکراتیک. عەبدوڵلا ئۆجالان.

له حزووری حافزی شیرازیدا

له تورکییه‌وه‌: یووسف عزه‌ددین
(ئوسترالیا)

ئه‌و بابه‌ته‌ی که کردوومانه‌ته کوردی.. بریتییه له پێشه‌کییه‌که‌ی- دانیاڵ لادنسکی و دوو نموونه‌ی شیعری و چه‌ند به‌شێکی ئه‌و بابه‌ته‌ی که هنری س. میندلین له کۆتایی دیوانی (گوێم له قاقای یه‌زدان بوو- Heard God laughing)ی حافزی شیرازی-دا؛ سه‌باره‌ت به ژیانی بلاوی کردۆته‌وه.

ڕه‌نگه بکه‌وینه هه‌ڵه‌وه، گه‌ر بڵێین؛ (دانیاڵ لادنسکی)، وه‌رگێڕی دیوانه‌که‌یه، چونکه هه‌روه‌ک خۆی، له پێشه‌کی دیوانه‌که‌دا ئاماژه‌ی بۆ ده‌کات؛ شیعره‌کانی حافزی له ئینگلیزییه‌وه کردۆته ئینگلیزی. هه‌ربۆیه ده‌شێت بڵێین، دایڕشتۆته‌وه.

ڕه‌نگه ئه‌زموونێکی له‌و چه‌شنه، سه‌یرو سه‌مه‌ره بێته پێش چاومان!؟ به‌لام کاتێک که پێشه‌کییه‌که‌ی- لادنسکی- ده‌خوێنینه‌وه.. ده‌گه‌ینه ئه‌و ده‌رئه‌نجامه‌ی؛ که ئه‌و عاشقێکی عه‌ودالی، دنیای ڕه‌ها و جوانی حافزه‌و ئیدی هێنده‌ی پێی کرابێت.. هه‌وڵی خستنه‌ڕووی ئه‌و دنیایه‌ی داوه].

وه‌رگێڕ

ئازادکردنی ڕۆحی حافز
ن: دانیاڵ لادنسکی

به‌یانییه‌کی زوو، له کاتێکدا که له‌ناوچه‌ی مه‌هرازادی نێوه‌ڕاستی هندستاندا، پیاسه‌م ده‌کرد و به‌نێو ڕێگایه‌کی هه‌ردوو لاته‌نراو به دارو دره‌ختدا، گوزه‌رم ده‌کرد. بڕیارم دا، که بکه‌ومه کارکردن.. له‌سه‌ر خودی حافز و ده‌قه‌کانی.

ناوچەی مەهرازاد، دەکەوێتە قەراغ شاری ئەهماد دانگەر. شایەنی باسیشە، کە (ئاواتار مەهربابا)ی، ڕێبەری ڕۆحی هیندییەکان، تا دوا هەناسەی ژیانی، لەناوچەی (مەهرازاد)دا، ژیانی بردەسەر.

ئەو بەیانییە، لەگەڵ یەکێک لە مووریدەکانی (ئاواتار)دا، کەوتمە گفتوگۆ و باسکردنی (ڕۆمی) شاعیر. کە دیارە یەکێک بووە لەو شاعیرە فارسانەی، کە دەمێک ساڵ لەمەوپێش، ژیاوە.

بەپێی ئەو پرۆگرامە زۆر جوان و ناوازەیەی، کە پێشتر پێکەوە، دەرحەق بە شیعرەکانی (ڕۆمی) بینیبوومان. شیعرە وەرگێڕدراوەکانی (ڕۆمی)، زۆر لەوانەی حافز تۆکمەتر و جوانتر دەهاتنە پێش چاوم.

گوتم: «بۆ دەبێت، (ئاواتار مەهربابا).. شیعرەکانی (حافز)ی لە شیعرەکانی (ڕۆمی)، پێ جوانتر و مەزنتر بێت، لە کاتێکدا شیعرە وەرگێڕاوەکانی ڕۆمی، بۆ سەر زمانی ئینگلیزی.. زۆر لەو شیعرانەی حافز جوانتر دێتە پێش چاو، کە کراوەتە ئینگلیزی».

هاوڕێکەم لە وەڵامدا گوتی:

«مەهر بابا، پێی وایە کە تا ئێستا هیچ کەسێک نەیتوانیوە، بە جوانی شیعرەکانی حافز وەربگێڕێت».

هەرکە هاوڕێکەم، وای گوت؛ بەشێوەیەک کە بۆ خۆشم سەرسام بووم. گوتم: «دەتوانم وەک پێویست، وەریان بگێڕم».

گەرچی نە ئەوکاتە فارسیم دەزانی و نە ئێستاش، بەڵام هەر چۆنێک بوو، کەوتمە ویژەی هەموو ئەو شیعرانەی حافز، کە پێشتر کرابوونە ئینگلیزی. هەر لەوانیشەوە ئەوەی ئێستام هەڵهێنجا.

خوێنەری زمانی ئینگلیزی، سەدان ساڵە بە عەزرەتی چێژ وەرگرتنە لە شیعرەکانی حافز؛ بەڵام بە حوکمی ئەو وەرگێڕانە حەرفییەکە بۆ شیعرەکان کراوە، ناکرێت خوێنەر چێژیان لێ وەربگرێت. شایەنی باسیشە، کە وەک فارسییەکەی، وەزن و قافیەشی بۆ دانراوە. هەر بۆیە لەپێناو پاراستنی فۆرمالیتەی شیعرەکان، وەرگێڕەکان؛ ڕۆحی شیعری حافزیان، مەحکومی مەرگ و لەناوچوون کردووە.

لەکاتێکدا، ڕۆحی شیعری، شیعرەکانی؛ لێوانلێوە لە بەزەیی و جومبوش و زەوق و قاقای پێکەنین. پڕە لە خۆشەویستییەکی عاشقانەی گڕگرتوو.

حافز بە چاوێکی پڕ سەرسامی و تەعەجوبەوە. دەڕوانێتە یەزدانی خوڵقێنەری کەون و کائینات و شیعرەکانی پڕن لەو چەشن و تەرزە تێڕوانینە.

هەر بۆیە، ویستم بەپێی پێوودانگەکان و مەوداکانی زمانی ئینگلیزی. کار لەسەر ڕەهاکردنی ئەو ڕۆحە شیعرییە بکەم.

زیاتر شیعرەکانی حافز، سۆناتای کورتن. سەبارەت بە ژمارەی شیعرەکانیشی، کە لەلایەن پسپۆڕانەوە ساغ کراوەتەوە، نزیکەی (٨٠٠) شیعرێکە، گەرچی هێشتاکە ناکۆکی لەنێوانیاندا هەیە، دەرحەق بە ژمارەی شیعرەکانی.

بەوپێیە دەبینین؛ کە شیعرەکانی زۆرکەمن.. بە تایبەت ئەگەر بەراوردیان بکەین، لەگەڵ شیعرەکانی (ڕۆمی).

ئاشکرایە کە زمانی فارسی، زمانێکی لاستیکی و شیاو بەگۆڕانە؛ لە ڕووی ماناوە. هەر بۆیە بۆ هەر شیعرێکی حافز، دەکرێت چەند خوێندنەوەیەکی بۆ بکرێت و لە زۆر ڕووەوە تاوتوو بکرێت.

هەروەک هاوڕێ فارسی زانەکانم دەڵێن، زۆر لەو وشانەی کە حافز لە شیعرەکانیدا بەکاری هێناون. زیاد لە حەوت، هەشت واتایان هەیە. هەربۆیە دەکرێت، هەمان کۆپلە شیعرێکی دیاریکراو.. بە چەند شێوەیەکی لە یەکتر جیا، وەربگێڕدرێت و هەر وەرگێڕانێکیشی بە ڕاست بزانرێت.

پاش خوێندنەوەی سەرجەم وەرگێڕانە جیاجیاکانی شیعرەکانی حافز. هەمان شتم بینییەوە. هەر کۆپلەیەک لە شیعرەکانی حافز، چەندان شیعری سەربەخۆی لێ هەڵدەهێنجرێت. کە هەر یەکێکیان ڕەنگدانەوەی، تاکە واتایەکی کۆپلەکەیە.

هەربۆیە دەکرێت، بەپێی وەرگێڕانە جیاجیاکان، شیعرەکانی تاوتوو و شیکاری بکەین. تاوتوو کردنی دەقێکی ئەدەبی، چ بەواتای سوود و کەڵک لێ وەرگرتن و خستنەگەڕ و زیندووکردنەوەی دێت. چ بەواتای تەسلیم بوونمان دێت. کە دیارە لەوکاتەدا، دەکرێت هەست بە ڕۆحی شیعرەکە بکەین و خۆمان بدەینە دەم پێشەنگی شەپۆلەکانی.

ئەو شیعرانەی کە لێرەدا وەرم گێڕاون، گەر وشە بە وشە و دەقاودەق لەگەڵ ئەسڵی شیعرەکانی حافزدا بەراورد بکرێ. ناکرێت بڵێم وەرمگێڕاوە پێشم وایە لە ڕووی تەکنیکی و زانستیشەوە، شیاو و ڕاست وەرنەگێڕدراوبێت. گەرچی حەز دەکەم بە ڕاستی وەرم گێڕابێت، بەڵام هێندە دەزانم، کە ڕاستگۆ بووم؛ دەرحەق بە بەرجەستەکردن و خستنە ڕووی ڕۆحی خواوەندانەی شاعیر.

ئەو دەقەی کە بەشێوەیەکی سەرەکی لە وەرگێڕانی

شـعـرەکـانی حـافـزدا، پشـتـم پێ بەست. وەرگـێـڕانە ئینگلیزییەکەی (وێڵبێرفۆرس کلارک) بوو. کە لە ساڵی ١٨٩١)دا چاپی کردووە.

ئەمــە جگە لە ســوود وەرگــرتن، لە دوا چاپی نوێی شیعرەکانی حافز. کە لە دوو توێی کتێبێکی (١٠١١) لاپەڕەدا، لە ئێران چاپ کراوە. کەم تا زۆریش سوودم لە وەرگێڕانەکانی دیکەش وەرگرتووە.

شـایەنی بـاسـیـشــە، کـە بەبێ هـاریکـاری و کـۆمـەکی ئوستـادم (مەهر بابا)؛ مەحاڵ بـوو، بتوانم کـارێکی ئاوا بەجێ بهێنم.

دەکرێت بڵێم، هەموو ئەو جوانی و قاقا و جازبییەت و ڕاستیبیانەی کە لە وەرگێڕانەکەدا، دەکەوێتە پێش چاوتان و هەستی پێ دەکەن. دیارییەکی زاتی ئەوە؛ بۆ من.

کەمێک وەئاگا بەوە

کەمێک وەئاگا بەوە
هەتا هەتایە؛
پێویست ناکات.
تەنها، ئەئێستا...
یەک هەنگاو، بەنێودامێنی کراسە نەرمەکەی ئاسماندا
نەک هەر بەسە؛ بەڵکو زۆریشە.
حافز،
کەمێک وەئاگابەوە
ئەڤینی ڕاستەقینە، تەنها یەک دەقیقە دەخایەنێ
نەک هەر بەسە؛ بەڵکو بەشی ڕۆژانێکیش دەکات.
جێ بهێڵە،
هەموو ئەو ڕێچکە فێڵاوییانەی
کە لە پێناو ناسینی ئەودا، چێت کردووە.
چونکە هەریەکەیان،
بە لقە دارێکی بەهار دەچن..
کە بەستبێتی.
زۆر،
زۆر لە دوور دەمێننەوە..
دوور لە تیشکی یەزدانیی هاوین.
وەئاگا بەوە گیانم،
بە بەزەیی بە.
وە ئاگابەوە، بەرامبەر دڵت..
هەڵیگرە و بیبەرە نێو دەغڵە فراوانەکانی تیشک.
جێی بهێڵە، هەناسە بدات
بڵێ:
«ئەڤین»
هەمدیسان باڵەکانم بەرەوە و
هەڵمسێنە..
لە نزیکەوە هەڵیسێنە..
بڵێ، بە مانگ و خۆر..
بڵێ، بە دۆستە خۆشەویستەکەمان؛
خۆشەویستم، هەر ئێستا هەڵت دەسێنم
وەک بەڵێنم پێ دای
بۆ ئەو، سەما جوانە

ئەو شتەی کە بەچاو نابینرێت

جارێکیان، لە ئوستادەکەی خۆمم.. پرسی
چییە، فەرقی نێوان..
من و تۆ
گوتی؛
حافز، تەنها هێندەیە؛
گەر ڕەوێک حەیوانی کێوی
بێتە نێوماڵی تۆ و
خۆیان بدەن، لە کاسە بەتاڵەکانی دەرۆزەییمان
نارژێت؛ تەنها یەک دڵۆپیش
لە کاسەی تۆ.
ئەوەی کە بە چاویش نابینرێت،
ئەوەیە کە یەزدان لە کاسەکەی منی ناوە..
گەر بڕژێت، کاسەم
دەبات هەموو دنیا
سێڵاوی ئاو.

ژیانی حافز

ن: هنری س. میندلین

هەرچەندە حـافـز، یەکـێکە لە شـاعـیـرە ناسـراوەکـانی ڕۆژهەڵات، بەڵام سـەبارەت بەسـەرگـوزشـتـەی ژیانی؛ زانیـارییـەکی ڕاست و دروسـتـمـان لەبەردەسـتـدا نییـە. تەنانەت بە تەواویش، ڕۆژی لە دایک بوون و مــردنی، ساغ نەکـراوەتەوە. ڕەنگە لە سـاڵی ١٣٣٠ز، لە دایک بووبێت و لە ساڵی ١٣٨٨دا، کۆچی دوایی کردبێت. کە لە ساڵی لە دایک بوون و مردنی (جیۆفێری چاوسێر)ەوە نزیکە کە دیارە (جیۆفێری)، بە یەکەمین کەڵەشاعیرێک دەناسرێت، کە بەزمانی ئینگلیزی شیعری نووسیوە.

حافز، ناوی (شەمسەدین محەمەد)ە و هەرکە دەستی داوەتە شیعرنووسین، نازناوی (حافز)ی بەکارهێناوە. پێ دەچێت، پاش خـەتم کـردن و ئەزبەرکـردنی قـورئـان، ئەو

نازناوەی بەخۆ ڕەوا بینیبێت.
پاش ڕووخانی دەسەڵاتی مەغۆل و تەتەرەکان.. لە شاری شیراز، چاوی بەدنیا هەڵهێناوە و زۆربەی ژیانی، لەو شارە پڕ لە باخچەیەدا، بردۆتە سەر.
حافز لە دەسپێکی ژیانیدا؛ ژیانێکی ئاسوودە و سانای بردۆتە سەر. یەکێک بووە، لە سێ کوڕی خانەوادەیەکی هەژار و نەدار. بابی حافز خەڵووز فرۆش بووە. حافز، هەر بە منداڵی و پاش مردنی باوکی، ناچار بووە کە لە فرنێکدا، دەست بەکارکردن بکات، بەڵام کوڵی نەداوە و بە بەشێک لەو پارەیەی کە چنگی کەوتووە.. چۆتە مەدرەسە و وانەی قورئان و تیۆلۆژیک و گرامەر و ماتماتیک و ئاسترۆنۆمی خوێندووە. جگە لە فێربوونی خەت خۆشی، کە لەو سەردەمەدا، بەهۆی نەبوونی چاپخانەوە، ڕۆڵێکی زۆر گەورەی بینیوە.
خەت خۆشی، لەو سەردەمەدا، زیاتر وەک پەیامێکی یەزدانی سەیرکراوە، بۆ نووسینەوەی قورئان. بەو حوکمەی، کە بەپێی یاسا و دەستووورە ئاینییەکان، وێنەکێشان قەدەغە بووە، هەموو جۆرە وردەکاری و هونەرێک لە خەت خۆشیدا، بەکارهێنراوە و تا بڵێی برەوی پێ دراوە. شایەنی باسیشە، کە پێویستە بزانین، حافز لە خەت خۆشیدا، تا بڵێی بە سەلیقەو پرۆفیشناڵ بووە.
لە ئێرانداشیعر وەک چۆن ئۆپێرای ئیتاڵی، لە ئیتاڵیادا پێگەو دنگەی میللی هەیە. ئاوا پێگە و پایەی هەیە. لە ئێراندا مرۆکانی هەرچین و توێژێک، دەرحەق بەو شیعر و شاعیرانەی، کە دەیانەوێت؛ گفتوگۆ و دەمەتەقێی لەسەر ساز دەکەن. هەمیشە لە ئاخافتنەکانی ڕۆژانەشیاندا، ئاماژەیان پێ دەدەن و بەنموونە دەیانهێننەوە.
لەو سەردەمەدا، کە حافز تێیدا دەژیا.. زۆر گرنگی بە شیعر دەدرا. بە ڕادەیەک کە هەردەم بۆ نێو مەجلیسی میر و شازادە و دەسەڵاتداران، گاز دەکران. ئەگەر یەکێک لە دەسەڵاتداران، سەرسامی خۆی بە شیعری شاعیرێک دەربڕی بایە و پێی جوان بایە.. فەرمانی دەکرد، کە هێندەی کێشی شاعیرەکە، زێڕی پێ ببەخشرێت و خەڵات بکرێت.
حافز هەر لە منداڵییەوە خولیای شیعر بووە و تا بڵێی بەهرەمەند بووە؛ دەرحەق بە هەر بابەتێک کە ویستبای بینووسێت. هەر ئەمەشە بۆتە هۆی ئەوەی، کە لە تەمەنی بیست ساڵیدا، لەسەرپاکی شیرازدا بناسرێت. ئیدی لەو تەمەنەوە، بووە یەکێک لەو شاعیرانەی کە هەردەم لەلایەن دەسەڵاتدارانەوە، بانگ دەکرایە نێو مەجلیسان. بە پشتگیری ئەوانیش توانی مەدرەسەیەک بکاتەوە و خۆشی وەک ئوستادێک، وانەی تێدا بڵێتەوە.
بەڵام دیارە بەوپێیەی، کە شیعرەکانی لەگەڵ قەناعەت و ڕەوتی ئایینی ئەو دەمەدا نەدەگونجا. جار جارە دەبووە مایەی دەردەسەری بۆی و ناوی دەخرایە لیستەی ڕەشەوە. زۆرجار لە مەدرەسەکەی دوور دەخرایەوە و ڕێگەی پێ نەدەدرا کە لە مەجلیسی نێو کۆشکی دەسەڵاتداراندا ئامادە بێت.
لەوکاتانەدا ناچار دەبوو، کە کاربکات. تا بژێوی خۆی و خێزانەکەی دابین بکات. شایەنی باسیشە، تەنیا کارێک کە بەو دەکرا. بەکارهێنانی توانا و سەلیقەی هونەرییانەی بوو، لە خەت خۆشیدا.
بە درێژایی ژیانیشی تەنیا یەک جار لە شیراز، شار بە دەرکرا. پاش گۆڕانی دەسەڵات لە شیرازدا و هاتنە سەر حوکمی دەسەڵاتدارێکی نوێ؛ توانی بگەڕێتەوە.
کە تەمەنی گەیشتە چل ساڵ، سەرەتا کوڕەکەی و دواتر ژنەکەی، کۆچی دواییان کرد. ئیدی لەو کاتەوە، بە تەنیا ژیانی بردە سەر و زۆرێک لە شیعرە پڕ حەسرەتەکانی، ڕەنگدانەوەی مەرگی ئەوانی پێوە دیارە.
لە تەمەنی شەست ساڵیدا، بە تەواوی ناو و ناوبانگی، لە زۆر شوێندا دەنگی دایەوە و لە هەموو لایەکەوە موریدانی ڕوویان تێ کرد؛ کە هەردەم وانەی پێ دەگوتنەوە و ڕێنمایی دەکردن.
لە حەفتا ساڵیدا، بە بێدەنگی سەری نایەوە و دنیای جێ هێشت. موریدەکانی لەژێرئەو درەختەدا ناشتیان، کە بە دەستی خۆی لەنێو جوانترین باخچەیەکدا، دڵی پێی دەکرایەوە، ڕواندبووی.
پاش مەرگی و بە درێژایی پێنج سەد ساڵ.. شوێن مەزاری حافز و سێبەری درەختەکەی، بووە جێگەی حەسانەوەی هەزاران کەس، کە بەردەوام دەچوونە زیارەتی.
بەڵام بەداخەوە، لە سەرەتای چاخی بیستەمدا.. تەنیا شوێنەواری گۆڕەکەی مابۆوە.. ئەوەبوو لە ساڵی ١٩٢٥دا، حکومەتی ئێران ڕێستۆرەی گۆڕەکەی حافزی کرد و باخچەکەشی چاک و نوێ کردەوە. دیارە پارەی چاککردن و هەڵبەستنی گۆڕەکە و نوێ کردنەوەی باخچەکە.. لەلایەنی (مەهربابا)ی ڕێبەری ڕۆحی هیندییەکانەوە، درایە حکومەتی ئێرانی.
(مەهربابا) زۆرجار، بە دێڕە شیعرییەکانی حافز.. قسە و ئاخافتنەکانی خۆی تۆکمە و پتەوتر دەکرد و دەیکردە

مایەی ڕوونکردنەوەی ئەوەی کە دەیویست. (مەهربابا) دەیگوت: «شیعرەکانی حافز، دەچنەوە سەر ئەو ڕێگەیەی کە ڕۆحگەرایی پێداگوزەر دەکات؛ بەسەرجەم نهێنی و پەنهانەکانییەوە». ئاشکرایە کە هەموو گوتارە مەعنەوییەکان، بناغە و بنەمایان عیشقە.

حافز، هەر لە گەنجییەوە بۆتە موریدی یەکێک لە مەدرەسەکانی سۆفیگەرێتی و مستیک. تا دواتر بۆ خۆیشی بۆتە ئوستادی ئەو ڕێچکەیە. شیعرەکانی ڕەنگدانەوەیەکی کلاسیکیانەی سۆفیزمە، کە لەسەر بناغەی تاکڕەوانەی، وابەستەگی خود و یەزدان دامەزراوە.

بەشێوەیەکی گشتی، لە ڕۆژئاوادا.. مستیک و سۆفیگەرێتی، بە باڵێکی ئایینی ئیسلام دەزانرێت. کە بە پێی شوێن و جێگا جیاجیاکان، ناو و شێوەی جودا لە خۆی دەگرێت، بەڵام ئاشکرایە، هەر لەسەردەمی گریکەکانەوە، چەشن و شێوەی مستیک و سۆفێتی.. لە ئارادا بووە. کە وابەستەی مەدرەسەی (سۆفیا- Sophia) بووە و بە (پیتاگۆر Pitagor) و (پلاتۆ Plato) ناسراون.

لە سەردەمی عیساشدا، بە ئەسەنی و گنۆستیکەکان ناوبراون.

سۆفیزم، لە ئیسلامدا بەواتای بێگەردی و پاکی ڕۆح و دەروون دێت. موریدەکانی (صوف)یان لەبەرکردووە و هەر لەوەشەوە، سۆفییان پێ گوتراوە.

لەنێوان ساڵانی ٨٠٠- ١٤٠٠ز سەدان مەدرەسەی سۆفیگەرێتی کراوەتەوە. هەر بۆ نموونەش، دەکرێت ئاماژە بە مەدرەسەکانی (ڕۆمی و ئیبن عەرەبی) بدەین، وەک پێشەنگی مەدرەسەکانی سۆفیگەرێتی.

ئاشکرایە کە جیاوازی لەنێوان مەدرەسە و ڕێبازەکانی سۆفیگەرێتیدا، بە ڕاشکاوی دەبینرێت. لەکاتێکدا ڕێبازێکیان، گرنگی بە (مێدیتاسیۆن-Meditasyon) دەدات لە سۆفیزمدا. ڕێبازێکی دیکەیان، کارکردن و خزمەتکردنی بێ بەرامبەر دەخاتە ڕوو. واتا دەبێت لەم دنیایەدا بێ هیچ داواکاری و تەڵەبێک؛ خزمەت بکەین.

هەندێکیشیان، خواپەرستی و عیبادەت دەکەنە بەردی بناغەی سۆفیگەرێتی و لە ڕێی سەما و گۆرانی و شیعرەوە.. دەیانەوێت، عیشقی ئیلاهی باڵا و بەرجەستە بکەن.

بەوپێیەی کە شیعرەکانی حافز، لەم بوارەدا پێشەنگە. موریدانی ئەم تەریقەتە، گرنگییەکی تایبەت بە شیعرەکانی حافز دەدەن.

تێبینی:

(دانیاڵ لادنسکی- Daniel Ladinsky) لە ساڵی ١٩٤٨ لە (میسۆری- وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا) چاوی بە دنیا هەڵهێناوە. هەر لە هەرەتی گەنجێتییەوە، سەودای گەڕان و سەفەرکردن بووە... ئەو بۆشاییە ڕۆحییەی کە لەنێو خۆیدا، هەستی پێکردووە؛ لە هیندستاندا پڕبۆتەوە هەر ئەمەش وای لێکردووە، کە شەش ساڵی تەمەنی لەوێدا بەرێتە بەر. لەوێ بۆتە هاوڕێی ماندیلی، کە یەکێک بووە لە موریدانی (مەهر بابا). لە ئەنجامی مانەوەی، لەگەڵ ماندیلیدا.. زانیاری دەربارەی حافیزی شیرازی، وەچنگ کەوتووە. کە دیارە یەکێک بووە، لەو شاعیرانەی کە (مەهربابا) زۆر پێی سەرسام بووە. لادانسکی لەو دەمەوە، دەستی داوەتە تۆژینەوە و شیکارکردنی شیعرەکانی حافز لە ئێستاشدا، لە باشووری کارۆلینا نیشتەجێیە و هەر بەردەوامیشە، لە تۆژینەوە و لێکۆڵینەوە سەبارەت بە دنیای ڕۆحی خودی حافز و شیعرەکانی.

سەرچاوە:

{Tanri'in Kahkahasini Duydum} "Hafizdan ASK Siirleri" Daniel Ladinsky.. 2005. MiA yayinlari' is TANBUL.

سەرنج:

دیوانی (گوێم لە قاقای یەزدان بوو- Heard God Laughing)ی حافزی شیرازی. بەسەر پەرشتی (پانثا نیرڤانۆ- Pantha Nirvano) و لەلایەن (ئایشە گوڕۆڵ- Ayse Gurol)ەوە، لە ئینگلیزییەوە، کراوەتە تورکی. دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی (MiA)، ساڵی ٢٠٠٥ چاپ و بڵاوی کردۆتەوە.

ڕامانگەلێک لە «سکاندیناڤیا: دوورگەیەکی تر لە بخوور»

حەمید کەشکۆڵی
(سوێد)

شیعری (هەندرێن) هەمیشە پرسگەلێکی چەتوون لە مەڕ شیعر، مەرگ، ژین، وجوود، ئیلتزام و.. تاد، دەورووژێنێ. ئەم شیعرانە لەسەر هەمان هەواو فەزای «دوانوێژەکانی چیا و سەفەری مەحاڵ»ی وین، بەڵام بە ڕەوتێکی خێراو شەفافتر.

شیعرەکانی ئەم کۆمەڵە، فەزاسازییەکی بەرهەڵداو سۆراغ دەکەن، جاروباریش بەرەو ئاسانی وەردەچەرخێن بۆ ئەوەی سیمای دەوروبەرمان کە لەناو وەهم و مایەپووچی، دڵتەنگی و ئێشدا دەگەوزێ و دەقی بەستووە، بنوێنێ:

«بە مووە هەڵوەریوەکانی پرچمان، ئەو مووانەی کە بە ئارەقەی تووڕەیی دۆڕان، چارەنووس جاڵجاڵۆکەی پێدەچنیەوە- لەناو بۆشاییە خەستەکاندا نادیاریی دەیلووراند و چاومان لە تەماشای یەکتردا دەمەیین.
با..ش بێ ڕوخسەت کرمی جاڵجاڵۆکەی خەونەکانی بەسەر تەرمەکاندا بەش دەکرد».

ئا لێرەدایە دەروازەکانی مەلەکووتی سکاندیناڤیامان بۆ ئاوالا دەکاتەوە و ئێمەش لە دوویدا، هەرکەس بە مەشخەڵی ئازادی، ئاڵای ئینسان و پیرۆزی شیعرەوە دەچینە ژوورێ و **«هەورەکان کیژی ئاسمان بوون، کازیوەش خەونی پێیانەوە دەبینی»..**

هەروەهاش لە وشەکانی؛ قەڵا، بەهەشت، ئەستێرە و پێمەورە دروست دەکەین و لەنێو ئەم دوورگەیەدا دەمانگەڕێنێ و **«ئا لێرەدا! باڵندەی بینایی سەر گومەزیی یادەوەریی لە شەقەی باڵ دەدەن و بازنەیی بە ژێر بناری ئاسماندا بەناو کەپری هەورەکان ڕەت دەبن، هەتا لە**

بیـــستنی ناڵەی زەوی، تۆ ئاسـا بە تەنی یەقنیـیـەت ڕانەکرێن».

پێبەندی (هەندرێن) بە کێشەی ئینسان و ئازادی وی، دەهێڵێ سەرەتا، سەرەتای مە، لە شتە باشە کۆنەکانەوە نەبینێ، بەڵکو ئەم سەرەتایە لە توخون کەوتنی شتە ڕەزاگرانەکانی حاڵی حازردا ببینێ، بۆیە وێنەی شاعیری کۆڵنەدەری تا سەر و هەتاهەتایی بەخۆ دەنوێنێ و قەت هێدی نابێتەوە، یان بۆی پاڵ ناداتەوە خۆشییەکانی ڕابردووی دێرین، یان وەهمەکان بە خۆشیی مێژوو کاوێژ بکات... هەروەکو کەسێکە بە شاخێکی ڕاست هەڵدەزنێ، زناری ژێر خۆی و ئەوی تری بەردەم خۆی دەبینێ، بەڵام هەر سەردەکەوێ و ڕابردووش زیزی ناکات و لەمپەرێکی لەبەردەم دانانێ هەر ئەوەندە پەلوپۆی ئاژاوە بۆ ئێستاکە... ئەگەر دەگاتە لووتکە و بەسەر تەواوی دیمەنەکە دەڕوانێ، هەموو خەم و پەژارەی، هەر دەرد و ئێشی ئینسانەکانە.

(هەندرێن) لە وەسوەسەی نامۆیی و لەخۆنامۆییدا بەسەردەبا و بە پاکی ئەڤین و منداڵیی و تەنیایی کە دژی فیتنەی واقیعی ماشێنییە، ڕووبەڕووی فەزای ژەهراوی دەبێتەوە. لە دنیای ماشیندا ئەڤینی فەزایی وی گریمانەیە، واتە بێ واقیعییەتە. کاتێک ئەڤین فەزای بێت، دیارە هیچ واقیعییەتێک لە ئارادا نامینێ: **(زارۆکایەتیش پووش و فەریکە گەنمێک بوو/ خۆری نیوەڕۆیەکی پەرکەمدار هەڵیقرچاند/ دەمنادەمێ بەناو بەهەشتی ساختەی ڕابردوومدا دەڕفێنم،/ هەورێک بەنینۆکە ڕەشەکانی دەست لەناوکم دەنێ و/ بایەکی تووڕە قاچەکانم تل دەکاتەوە و بەجێم دێڵێ).**

شاعیرمان هەمیشە شڵەژانی لە شیعردا هەیە. لە ژینگەیەی بەبێتونگ و پۆڵا ئابلوقەدراوە، هاوارەکانی پەلەقاژەیەکی ئازادن لە قووڵاییدا، کەچی زۆرتر و توندتر پەلەقاژەی لە دەڤەرێکی تاریک و جەللاددا گیری خواردووەتەوە.

(هەندرێن) سۆز و ئەندێشەی خۆی بە زمانە دانسقەکەی باش گرێ دەدا و تێکەویان دەپێچێ. شیعرەکەشی شیعری وێناندنە درەوشاوەکانە:

(ئەم خەونەش لەگەڵتا ڕێ دەکا، وەک سۆراغ و وڕێنەکانی نامۆیی و ڕەهای شەهوەتی ماسییە پەراگەندەکانی ناخ/ لە وێڵییەتی پەرتبوودا ڕادەکەی، بە گوناهکارییەکانی، کشومات، سێبەرەکانی خۆت دەکوژی: نامرن!

ئەو خەنە پیرەش وەک شەقامی بێزاری، نەگۆڕە و نە تەرم).

هەمیشەش لەسەر لێواری هەڵدێرایە. ڕێک لە بەردەم شڵەژانە قووڵ و کوشندەکاندا کە هەردەم ڕۆحی وی بەرەو شڵەژانێکی زۆرتر پەرت دەکەن. ڕۆحی وی ئاسایش و دڵنیایی و سووکنایی لەدەست داوە، یان هەر نەیبووە، لەسەر ئەم بابەتەش هێندێک شاعیری کلاسیکمان لێیان دواون، بەڵام- بەڕای من- ئەم نەبوونەی ئاسایش و دڵنیایی و سووکناییە لەلای ئەو، بوونی ئاسایش و دڵنیایی و سووکناییە لەلای زۆر کەسان لە خەڵکی هاکەزایی کە ئەم شتە ساویلکەیان پێخۆشە: **(منیش عەدەمی سەبوور ئاسا وەک جمک لەگەڵ ماوە کوێرەکاندا هاتین و خۆم لە گۆشەکانی تاراوگەیەکدا، بە برۆیە لێک گرێدراوەکانی و پیریەتە بە پێکەنیناویە دابەشکراوەکەی، زنجیری سەگە شازادەکەی لە توونێلی تەنیاییە لم لێنیشتووەکاندا ڕادەکێشا.**

کاتیش لە تەکمان ژنانە بە دەستی ئاسنین و هەنییەی لۆچاوییەوە، ئەم لاواندنەوەی دەمبەست دەکرد، کە جوانێتی بەسەر گیانەڵاکانی جوانی خۆیەوە دەیهۆنیەوە).

ئایا (هەندرێن) بۆچی شیعر دەڵێ؟ ئەوە پرسیارێکە لەوانەیە هێندێ کەس نەتوانێ وەرامی داتەوە، یان هێزێکی نادیار پاڵی پێوەدەنێ، یان دەیەوێ هەست بە بوونی خۆی بکات.. یاخود وەڵامەکەی تەنیا لای خۆی

دەمێنێتەوە، بەڵام ئەم وەرامە هەرچی بێت، هونەر، بە شیعریشەوە، بەڕای من، هەڵدانێکە بۆ گەیشتن بە حەقیقەت، یان ئامانجێک کە قەت کۆتایی نایەت.

گەیشتن بە پەیژە بێهوودەییە، چونکە عارفێک، کە (هەندرێن) عارف نییە، بیەوێ بە پلە و پەیژە بگاتە حەقیقەت، قەت نایگاتێ. وەسڵی حەبیب پلە و پەیژەی بۆ نییە. دەپەڕیتەوە هەر لە جێی خۆتی وەکو ڕۆژ.. وەکو خدری زیندە.. وەکو زەردەشت.. پلەکان کێهەن؟ چین؟ حوکمای تەسەوف پلەیان ڕسکاندووە تا بگەنە حەقیقەت کەچی نەگەیشتن و تەنیا توانیان خۆیان بدۆزنەوە، بەڵام ئەوەی وەسڵی حەقیقی لە وەسڵی کازیب جیادەکاتەوە هەمان پەڕینەوەیە کە لەناخدا دەبێ و ئەمەش بنەمای هەموو وەسڵەکانە و هەموو هونەرەکان. ئەوەی لە ڕۆحی حەقیقەت و لە ڕۆحی هونەر نیزیک بێت هەر ئەم پێوەندییە بێواسیتەیەیە، واتا گەڕانەوە بۆ «ناخ»، لەبەر ئەوەی (هەندرێن) هەمیشە دەیەوێ بگەڕێتەوە «ناخ» هەرگیز ئەم کارەی براوە نابێ و زۆر چەتوونە و هەر لە مەترسیدایە، بۆیە بۆ قەرەبووکردنی ئەم لە مەترسیدابوونە دەبێ هەردەم مەترسی بنوێنێ و خۆی لێ ڕزگارکات بە پەڕینەوە بە ڕێگەی ناوەکیدا:

(نامۆیی دەبێ بە لوورە و هەنگاوەکانیشم لە خۆم جیا دەبنەوە تەمەنم دەکەمە پەیژە لە ماوە تاریکەکانی مێژوو دەڕوانم/ بە قورگی زەوی هاوار دەکەم، وەڵامم نادەیتەوە.

با دەنگم دەرفێنێ و کاتیش لەسەر ڕۆحمدا شەختە دەگرێ).

تێڕامان لە مەرگ و ژین بەردی بناغەی دنیای شیعری هەر شاعیرێکە، بەڵکو دەتوانم بڵێم ئەو پێوانە وردە و تەرازووە هەستیارەیە کە قووڵایی شاعیر و گشتگیری قەسیدەکەی پێ دەپێورێ.. دوو تای ئەو هاوکێشەیەی کە تێیدا بەسەر دەبەین، واتا- مەرگ و ژین- چوارچێوەی فەلسەفییانەی بیرۆکەی هونەرە بە هەموو وێنەکانییەوە. ململانێی ئەم هاوکێشەیەش وردەواڵەی چرچپری ژیانمان کتومت بەرجەستە دەکات و نموونەکانی ژیانمان پێکدێنێ و ئەفسانەکەی ساز دەکات.

ململانێی «مەرگ لەنێو ژین»، ململانێی «ژین لەنێو مەرگ» هەمیشە دوو باڵەکەی داستانی مێژووی ئینسانی بوون... گۆشەنیگای ڕوانین بەو دوو باڵە پێوەری توانای بەهرەی هونەری دەربڕینی ئینسانیەتە لە بارودۆخی جۆراوجۆردا. بەهرەکەی (هەندرێن) توانای چوونە نێو ئەم داستانە دانسقەیەی هەیە و بەوەی کە

ویژدانمان دەوڵەمەند و گەشبینمان دەکات دامان دەنێتە بەر ژین کە بریتییە لە مەرگیش، بێئەوەی مەرگ بریتی لە ژین بێت، بۆ لای ئێمە دەگەڕێتەوە. هێندێ جاریش شاعیرەکەمان ناچار دەبێ قەوارەی نەمان بە جۆرێک داڕێژێ هەروەک نەمانی کاول کردبێت. هەڵبەتە ئەوە ئینسانە کە دەتوانێ ئێشی بەرایی و سەرەتایی مرۆڤایەتی پەنجەنیشان بکات. ئەرکی شاعیر پەنجەدانانە بەسەر ئێشی هەوەڵ و دوایی مرۆڤایەتی کە لە وجوودی خۆیدا لە سەردەمی مێژوویی شیعریدا وێنەی تاکیەتی خۆی وەدی هێناوە:

(لەنێوان شەهید نەبوون و نەمردن و ژیاندا/ پاشماوەی خەونەکان/ دەدەمەوە، تا تەنیایی نیشتمانێکی بێ مێژووم بۆ ئاوەدان بکاتەوە کە وێرانیەکان لە بیریان چوو بە مەرگ دیلی بکەن، چرایەک لە خەونەکان دەخەمە دەست مێژوو/ تا بەسەر مەرگی خۆیدا کوێرانە وێرانییەکان جێنەهێڵێ/ تەرمەکان لەسەر ڕستەی بادا بە مۆمیای هەڵدەواسم/ تا خواوەندەکان ساتمەی لێ بکەن وجاغی باڵندەکان، ئەو باڵندانەی تا ئێستاش نەگەیشتن، لە مانگرتنی زەویدا پەشیمان نەبنەوە).

با بێینە سەر باسێک کە هەردەم سەرئێشەی بەدواوە بووە و هەیە، ئەویش مەسەلەی ئیلتیزامە لە شیعر، لێرەدا لە ڕانانی ئەم کۆمەڵە شیعرە بە دەرفەت دەزانم ڕای خۆم سەبارەت بە چۆنیەتی ئیلتیزامی (هەندرێن) و ڕەنگدانەوەی لە شیعرەکانیدا دەربڕم:

بەداخەوە ئێمە لە شیعردا، لە بوارەکانی تری ژیانیشدا، تووشی ئاسانکاری و ساکاری بووین. لەمێژە شیعر هەرچی بە هوتاف و دروشمتر بێ باشتر بووە.. بۆ ئەو کەسانەی سەروکاریان بە سیاسەت، یان کوردایەتیەوە هەبووە و هەیە، کێشەکانی سیاسەت و کۆمەڵ زۆر نرخیان هەبووە و هەیە.. شیعری مولتەزم هەمیشە لەکن وان دروشمی سیاسی و کۆمەڵایەتی بووە، واتا هەر کەس شیعرێکی گوتبێت و خەڵکی سەرگەرمتر کردبێت، ئەو شیعرەی بە باش لە قەڵەم دراوە، ئەم هەویرەش ئاوی زۆر دەکێشێ، ئەگەر بێین بە تێروتەسەلی باسی لێبکەین؛ بەڵام تێگەیشتنی ڕاست و دروستمان بۆ ژیان دەستەبەری وەڵامدانەوەی دروستە بۆ کێشەکانی ژین کە شیعریش ڕەگێکی وزەبەخشی ئەم ژیانەیە.

زۆر کەس نارازین گوایا (هەندرێن) بێ ئیلتزامە، هەر خەمی خۆی دەربڕیوە و هیچی بەبەرکەسانی ترەوە نییە. نارازی بوونێکی نابەجێیە، ئەگەر زیاد نەڕۆم. لە شیعرەکانیدا دەبینم کێشەی مرۆڤی ئێمە و کۆمەڵی بە

جوانی ڕەنگ دەداتەوە، بێ ئەوەی دروشم بەرز کاتەوە. کاتێ باس لە پرۆژەی ترس دەکات وامان پێدەڵێ ئەو ترس و خەفەقانەی ئینسانی ئێمەی وەزاڵە هێناوە، نایەوێ پشت گوێ بخات، بەڵکو لە شیعرەکانیدا وەک هێڵێک شوێنەواری هەیە، لەمانەشە تا ماوەیەکی دوورتر، کە ناتوانم حوکمی کۆتایی بدەم، ئەم شیعرانە بخوێنینەوە و هێشتا هەمان کاریگەرییان هەبێ کە ئێستاکەش هەیانە. هەشن گلەیی دەکەن کە لە شیعرەکانی حاڵی نابن. بە ڕاستیش، بۆ ڕەتدانەوەی ئەم بانگەشانە چی دیکەم پێ نییە لەوە بەولاوە بیلێیم کە ئەمەش گرفتی خۆمانە کە نامانەوێ ئەم جۆرە شیعرانە کەشف بکەین. شیعر لەلای ئەو، نە لاهووتە نە قوتابخانەش، ئەگەر وابوایە دەبوو بە دارێکی وشکی بێ گوڵ تەنانەت ئەگەریش بە چرا و زێوەری جێژنیش بڕازێنرێتەوە... نە فۆرمە و نە ناوەرۆک، نە وشەیە و نە ماناش، نە کێشە و ڕیتمیش... بەڵکو خەونە، خەونی پەتی و ڕووت، خەونێکی بزۆز، لێڵ دیارە... وەزعەکانی تێکچڕژاون، بەڵام پڕ نەشئە و سەحالییە.. شیعرەکانی، هەموو شیعرەکانی قەسیدەیەکن کە ئەزەکەی خۆی تێدا تواوەتەوە.

کێشەی ئیلتزامی ناخی، ئەوەی (هەندرێن) پەیڕەوی دەکا، لە ڕوانگەی من، دەبێ لە هەمان گۆشەنیگاوە هەڵبسەنگێنرێ.

کەسێک تا زەمانێک لەناخەوە هەست بە ترس نەکات توانای دەربڕینی نابێ. کەسێک لە ڕاست کۆمەڵی خۆی خەمساردبێت، ناتوانێ ئەو کۆمەڵە بۆ وێنە بکات. (هەندرێن) زۆرتر لەسەر ئیلتزامە ناخییە دەڕوا. واتا نابێ ئێمە بێین ساختەچییانە شتێک بڵێین و ساختەچییانەش قسەیەک بکەین تەنیا بۆ دڵڕازیکردنی ئەوانی تر:

(ئەو دڵە ڕاوکێیەی نێوان خواوەند، ناتەبا و ئەهریمەنە پەیماندار و مەزدایە پەیام تراویلکەییانە، بەهاڤرکییە کەرەسەکانم بۆ کۆتاییەکی نیوەچڵ کۆتا دێنم، لە خۆم دەپرینگێمەوە و بە پێکەنینێک هێڵە خاوبووەکانی دنیا ڕادەچڵەکێنم. لێدەگەڕێم ڕەنگی شادمانی و تروسکایی مەلەکووت بۆ ناو ئەو گۆشانەی ڕوح کە من بە نازانم دۆشداماو دەکەن پەلکێش بکەن. ئەو شەڕەش بە سێرەگرتن و بە ئاراستە خوینتێزاوەکانی مەرگم لێ بە ئاگا دێنێ).

شاعیرێک کاتێ دەشێ شیعرێ باش بڵێ ئەگەر لە پێشدا لەگەڵ خۆی ڕاستگۆبێت، ئەگەر لەگەڵ خۆی ڕاستگۆ بێت ئەم ڕاستگۆییەی بۆ ئێمەش ڕادەگوێزێ، ئەگینا وەکو ئەوەیە لە گۆڕەپانەکاندا لەگەڵ هەندێک چەکدار دانیشێ، یان ڕاوەستێ پێیان بڵێ، بۆ نموونە، وەرن لێرەدا، یان لەوێ گومرگێک دامەزرێنین، یان فلانەکەس خاینە و تابووری پێنجەمە بیکوژن، وەک ببێتە ڕاپۆرتلێدەر دژی خەڵکی، واتا، شیعرەکەی ئەگەر شیعریش بێت، تا ئەو جێگەیە زیاتر بڕ ناکات.

ئەدەبی ڕاستی، برینەکانی ئەزەل و ئەبەد لە خولگەیەکی مێژوودا جێگر دەکا. ئەدەبی جیددی، بە تایبەتی شیعر، وەک خوداوەندەکانی ئوستوورەکانی میزوپۆتامیا و گریگ و ئێران، خاوەنی دووالیزمی بەدیعییە.. باشی و خراپی، ئەبەدی و کاتیی، ئەمانەش هەموویان لە حاڵەتی ئامێزەبوون و دەستەویەخەدان لەگەڵ یەکدی، سەرکەوتنی یەکجارەکیش قەت دیار نییە. ئەم کێشە ناوەکییەش دەگوێزرێتەوە بۆ بەرهەمە ئەدەبییەکەی خۆی. ئیتر زمان ئاڵۆز دەبێ، داڕشتن ئاڵۆز دەبێ، ساختمانە شیعرییەکەش ئاڵۆز.. بۆیە ئەم ئاڵۆزییەش بەدیعییە کە لە شیعری (هەندرێن)دا ڕووبەڕووی دەبینەوە. مەسەلەی وێنەکان لەم کۆمەڵە شیعرەدا دەستەویەخەمان دەبنەوە، دەبینم لە شیعرەکاندا کێشی ناوەکی، فۆرمی ناوەکی و هارمۆنی هەیە. مۆسیقای دەنگەکانی دەرەکیش، هەیە و بە گوێ دەیبیسین و مۆسیقای دەنگەکانی ناوەکی هەیە و بە ناخ دەیبیسین.

لە ناو ئەم کۆمەڵە شیعرەدا، لەنێو مەملەکەتی توور، لە دووی خۆم دەگەڕێم.. دەمەوێ ڕوخساری خۆم لە ئاوێنەی شاعیردا ببینم.. لەنێو ئەم دوورگە بخوورەدا، ماڵێک، یان داڵدەیەک بۆ خۆم سۆراغ دەکەم، ناشزانم بۆم دەلوێ، یان شاعیر خۆشی لەگەڵمدا لە دەرگا دەدا و لەو دەشتەدا لەسەرما هەڵدەلەرزین. بۆیە ئەم کۆمەڵە شیعرە تام و چێژێکی تازەی هەیە کە خوێنەرەوەی کورد پێی ڕانەهاتووە.

ئەوە وڕێنەی ئێمەیە، گەڕانمانە لە دووری خۆمان، تێدا خەم و دەرد و نیگەرانی و غایەلە و فەزاکانی ئینسانی دەخوێنینەوە و هەر لێرەدا چراکانی شیعر مێرگوزارێکە لە نێوەڕاستی ئەم زەویە قاقڕەی جیهانە. بەڵێ وایە، ئەوە شیعرە کە چاوەکانی (هەندرێن) هەڵدێنێتەوە، جۆرە شیعرێکی گڕگڕتوو کە هەمیشە لە خۆڵەمێشەکەیەوە گڕدەسێنێتەوە و بیرە بیرلێکراوەکانیش بەجێ دێڵێ.

شار دۆزەخێک بۆ مرۆڤ، یان ئاسمانێک بۆ داهێنان

ئاوڕێک لە شیعری «شار»ی سوارە ئیلخانیزادە

مرۆڤ لە گوندەوە بەرەو شار بەڕێ کەوتووە، واتا شار پێگەی دووەمی مرۆڤە، مرۆڤ لە گونددا ئازادی زۆرترە و لە شاردا دەخرێتە ژێر چاودێری دەسەڵاتەوە، لێرەوە ڕەنگە گوند شوێنێکی ئارام بێت بۆ مرۆڤ، بەڵام شوێنێک نییە بۆ ژیانێکی شارستانییانە بەتایبەت گوندەکانی کوردستان، بە پێچەوانەوە شار ئارامی و ئازادی لێوەر دەگرێتەوە، بەڵام زۆر دەسکەوتی تریشی دەداتێ. لەوەتای مرۆڤ پێی ناوەتە شارەکان و شاری بنیاتناوە کێشە و گرفتەکانی زۆرتربوون و بە بڕوای شارەزایانی بواری سۆسیۆلۆژیا شارەکان سەرچاوەی گرفتی سەرەکی مرۆڤن، سەرباری هەموو ئەو دەسکەوتانەی مرۆڤ لە شاردا دەستی دەکەوێت، گەر وەک لایەنی ئەدەب لە شار بڕوانین دەبینین هەرچی ئەدەبێک لە شاردا دەنووسرێت ڕەگێکی دەچێتەوە سەر ڕەشبینی و بەگشتی ئەدەبی شار وەک ئەدەبێک کە ڕیشەکەی لە گوندەکاندایە، گەشبین نییە و بارگاوییە بەو ئاپۆرا و جەنجاڵییەی شارەکان، شار مرۆڤ تووشی نامۆیی دەکات، چونکە ژینگەی شار وەک ژینگەی گوند خاوێن نییە و پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکانیش لە شاردا گۆڕانیان بەسەردا دێت و هەمان پێوەندییەکانی گوند نین.

شار وەک سەنتەری بە یەک گەیشتن و کۆبوونەوە و نیشتەجێبوونی کۆمەڵە مرۆڤێک، زۆرجار لە نەتەوەی جودا، بە جیاوازی ئاستی فەرهەنگ و کۆمەڵایەتی و

جەبار سابیر
(سلێمانی)

ئابووری و دواتر جیاواز لە رووی دیانەت و ئایینزاییشەوە، مێژووییەکی دێرینی هەیە و لەوەتای مرۆڤ قۆناغی کۆچەری تێپەڕاندووە و ئارەزووی ژیانی بە کۆمەڵی کردووە، جا ئیتر بە ناچاری بووبێ، یاخود پێویستی ڕۆژگار سەپاندبێتی بەسەریدا، شارەکان دروست بوون، دواتر وردە وردە بوونەتە خاوەن تایبەتمەندی خۆیان و لێرەشەوە بوونەتە ستانداردێک بۆ پۆلێنکردنی شار لە جیهاندا، شار لە ئێستادا دەبێ باڵەخانەی بەرزو هەور بڕ و هێڵی شەمەندەفەر و فرۆکەخانە و سینەما و ڕۆژنامە و زۆرترین کارگە و تەواوی پێداویستییەکانی تری مافی مرۆڤی لێ بێت، کە دیارە هەموو ئەوانەی باس کران لە گوند و شار و شارۆچکەکاندا دەست ناکەون.

ئەدەبی هاوچەرخی کوردی لەم سەد ساڵەی ڕابردوودا بەرەو پێشچوونێکی باشی بە خۆوە دیوە لە چاو سەدەکانی پێشووتردا، مرۆڤی کورد رووی کردە شارەکان و ئەدەبەکەشی وەک زۆر شتی تر بووە ئەدەبێکی شاری لێرەشەوە دیاردەی نامۆیی لە ئەدەبی کوردیدا سەری هەڵ دا، ڕەنگە یەکەم حاڵەتی نامۆیی لای مەلا خدر «نالی» ببینرێ، ، لەو نامەیەدا کە بۆ «سالم»ی دەنووسێ، بەڵام ئەو نامۆییە نامۆییەکە لە دووری نیشتمان وەک زێدی شاعیر، نامۆیی ئەو وەختە دەچێتە قاڵبە فەلسەفییەکەیەوە کە مرۆڤ لە نیشتمانی خۆیدا بەدەستی خاوەنی کار و کارگەکانەوە دەبێتە ئامێر وەک «مارکس» ئاماژەی پێداوە، کە دیارە ئەوەش لە شارەکاندا ڕوودەدەن؛ مارکس پێی وایە مرۆڤ لە شاردا چەند کار بکات هێشتا تێر سکی خۆی نان ناخوات و دواتر ئەو دۆخەش کاریگەریی لەسەر دەروونی دا دەنێت و تووشی نامۆیی دەکات.

مرۆڤی کورد گوندنشین بووە و ژیانی شارەکان بۆ ئەو تاڕادەیەک دژواربووە و تەمەنی ژیانی مرۆڤی کورد لە شارەکاندا هەر سەدەیەک دەبێت، بۆیە دەبینی لە شیعری کوردی سەدەی بیستدا واتا شیعری هاوچەرخی کوردی دیاردەی نامۆیی سەری هەڵداوە و زۆربەی ئەو حاڵەتەش لە شارەکاندا ڕووی داوە، واتا شیعری ئەو شاعیرانە نامۆیی تێدا دەبینرێت کە لە شاردا نیشتەجێن و لە شاریشدا دەنووسن، ئەمەشە دەمانباتەوە سەر ئەو بۆچوونەی پێشتر کە وتمان نامۆیی دیاردە و هەڵقوڵاوی شارەکانە، چونکە لە شاردا هۆکانی بەرهەمهێنان و پێوەندی کۆمەڵایەتی و ژینگەکەشی وەک گوندەکان نییە، هێمن «ناڵەی جودایی» لە جەنجاڵی شاری بەغدادا نوسیووە، شێرکۆ بێکەس «دەربەندی پەپوولە» لە ئاپۆرای ستۆکهۆڵمی پایتەختی سوێد نووسیوە، ئەم دوو شاکارە هەردووکیان لێوان لێون لە نامۆیی و نائومێدی و هاوارن بۆ بێکەسیی و سەرگەردانی مرۆڤ، شیوەنن بۆ ئاوابوونی نۆرم و بەهاکان.

(سوارەی ئیلخانیزادە) یەکێکە لە شاعیرە نوێخوازەکانی ئێمە و ئێمەش بێ ئاگاین لە گەورەیی و ڕەنجی ئەو لە بواری نوێگەریی لە شیعری کوردیدا، سوارە هاوکات لەگەڵ «گۆران»ی نەمردا دەستی بۆ تازەگەری بردووە و بەو کەمە شیعرەوە کە نوسیوێتی، هەندێک پێیان وایە گەر مەرگ مۆڵەتی دابا، ڕەنگە لە (گۆران)ی تێپەڕاندبایە، ئەو چەند شیعرێک و دوو قەسیدەی نوسیووە (خەوە بەردینە و پیرە هەڵۆ) کە هێشتا هێندەی گەورەیی خۆیان قسەیان لەسەر نەکراوە و لای خوێنەری ئەمڕۆی کورد لە تەواوی کوردستان نەک ئەو دوو قەسیدەیە، بەڵکو خودی سوارەش نەناسراوە، ئێمە لێرەدا ئاوڕێک لە شیعرێکی تری سوارە دەدەینەوە و قسەی خۆمانی لەسەر دەکەین ئەویش شیعری شارە، کە لێرەدا بە ناوەرۆکێکی فەلسەفی و دەربڕینێکی ڕۆمانسییانەوە باسی شار دەکات.

هەر لە سەرەتای دەسپێکی شیعرەکەوە هەست بە دۆخێکی دژواری دەروونی دەکەیت کە شاعیری تێکەوتووە، دۆخێک کەوای لێکردووە کەوتۆتە دیالۆژ و مەنەلۆژ لەگەڵ خودی خۆیدا و ڕقی لە هەموو سیمایەکی شار و شارستانی دەبێتەوە، شاعیر لەگەڵ کەشی شاردا هەڵناکات و لێرەشەوە ئەوی شاعیر دەبێتە هەموو ئەوەکانی کورد و بۆمان دەردەکەوێت کە مرۆڤی کورد نابێتە شارستانی و ناتوانێ لەو دۆخە کێوییەی خۆی دەرچێت و دەواری عەشرەت جێ بێڵێت و لە باڵەخانەکانی شاردا ژیان بگوزەرێنێ، مرۆڤی کورد ژیانی کۆچەری و کۆڵبەکۆڵی بێزاری کردووە و بەو حوکمەی هەموو ئەو زوڵمەی لێ کراوە سەرچاوەکەی لە شاردا بووە، دوژمنانی کورد لە شارە پڕ ئاپۆرا و جەنجاڵەکانەوە لەشکری هار و دڕندەیان بۆ کوردستان و کۆمەڵکوژ و ڕاوەدوونانی خەڵکی سادە وسڤیلی کورد بەرێ خستووە،

بۆیە مـرۆڤی کـوردیش ڕقی لە شـار و ژیانی شـارەکـانە، شـۆڕشـەکـانیـشـمـان لە گوندەکاندا دروست بوون و هەر لەوێشەوە ویستوویانە کۆنترۆڵی شارەکان بکەن، ئەمەش جـارێکی تر فـەزڵی گـوندی داوە بەسـەر شـارەکـاندا. تەمەنی شارەکانی ئێمەش هیچی ناگەنە سەد ساڵ ئەگەر وەک شارێکی پێوانەیی لە ئاستی جیهانیدا چاویان لێ بکەین. لێرەوە بۆمان دەردەکەوێت، ڕقی مرۆڤی کورد لە شار و ژیانی شار ڕقێکە لە دەسەڵات و ئەو خەڵکانەی فەرمانڕەوایی کوردیان کردووە و دریغییـان نەکردووە لە کوشت وبڕی کورد، لێرەشەوە ئەو مـەیلە سیاسییـە لەم شیعرەدا هەست پێ دەکەین کە سوارە لای گەلاڵە بووە و دەیەوێ لە ڕێگەی شیـعرێکی ڕۆمانسییـەوە کوڵ وکۆی دڵی دامرکێنێ.

شاعیر بە پرسیارێک شیعرەکەی دەست پێ دەکات و بێ ئەوەی چاوەڕێی وەڵامی بەرامـبـەرەکـەی بێت و هۆی بێـزاری و شـار جێـهـێـشـتنەکـەی لێ بپـرسـێت ئەم بیـانـووەکـانی بۆ دەژمـێـرێ. ئەوەی لە ناوەوە دەیخـوات دەیکاتە شیعر و کەفوکوڵی خۆی هەڵدەڕێژێ.

گوڵم دڵم پڕە لە دەرد و کوڵ ئەڵێم بڕۆم لە شارەکەت

لێـرەوە هەست دەکـرێت دۆخی سـایکۆلۆژی شـاعـیـر پەشێوە و خۆی بە کەسێک نازانێ لە خەڵکی ئەو شارە، شار لێرەدا تەنیا موڵکی ئەوی بەرامبەرە و هەر ئەویش دەتوانێ لەگـەڵ شـارێکدا هەڵ کـات کە ئەم لێی بێزارە. ئەم عـەشـقی ئاهوورایە و شـارکـەشی بۆتە ئەهریمەن، شـارەکـەی دەسـتی ناوەتە بینی و بەهۆی شـارەکـەوە خۆشەویستەکەشی فەرامۆش دەکات و نایەوێ لە شارێک خۆشەویستی بکات کە جێگەی هەمـوو شتێکی تێدا دەبێـتـەوە تەنیـا ئەوین نەبێت، ئەمی شـاعـیـریش تاکە هیوای هەر ئەوینە و شیوەنی شاعیر شیوەنێکە بۆ نەمانی ئەوین وەک (شـاملوو) دەڵێت: هەمـوو هەوڵی مـرۆڤ بۆ گـێـڕانەوەی گـوزارشـتی خۆشـەویسـتـییـە کە لە مـێـژە دۆڕاندوویەتی.

سـەرەتای شـیـعـرەکـە بە پرسـیـار دەست پێ دەکـات، پرسـیـار لە غـیـابێک، لە کـەسـێک کـە دەکـرێ وەک خۆشـەویسـتـێک ناوی بێنین، پرسـیـارەکـەی ئەم تەنیـا پرسیـارێکە لە دیوی دەرەوەی دەق، واتا لە ناوەوە تەنیا دەربڕینێکە بۆ ئاگادارکـردنەوەی ئەوی بەرامـبـەر، ئەمی

شاعیر دەزانێ کە پرسیارەکەی ئەم لای ئەوی مـەعشـووق شـتـێک دروست ناکـات و داوای ڕوونکردنەوەی زیاتری لێ دەکات و ئەمیش لە شیعرەکەدا دیارە کە حەوسەڵە و وزەی ئەوەی تێـدا نەمـاوە وەڵامی پرسـیـارەکـانی ئەوی مـەعـشـووق بداتەوە، چونکە حـاڵەتی سـایکۆلۆژی ئەمی شاعیر لەوپەڕی داڕووخاندایە.

پێ دەچێت ئەو بۆنەی لە سـووتانی مـۆم دەگـاتە لووتی مـرۆڤ بۆ مـێـشـک و ئارام بوونەوەی باری سـایکۆلۆژی سـوودی زۆربێت، گـوندەکـانی ئێـمـە تا نیـوەی دووەمی سەدەی بیست کارەبایان پێ نەگەیشـتـووە، بۆیە زۆربەی زۆری خـەڵکی ئێـمـە یان لەبەر شـەوقی چرادا شـەوی گەیاندۆتە ڕۆژ یاخود لەبەر ڕۆشنایی مۆم، لێرەشەوە کە ئەو ئەتمۆسفیرەی گوند لە یادەوەری مرۆڤی ئێمەدا جێگەی باڵای گرتووە و لەسەردەمی سپلیتدا مرۆڤی ئێمە خەیاڵی لای حەوز و ئاوی مزگەوتەکەی بەرماڵانە.

ئەڵێم بڕۆم لە شارەکەت
لە شاری چاو لەبەر چرای نیئۆن شەوارەکەت

لێرەدا دەشێ شـەوقی نیئۆن تەنیا هەر گوزارشت نەبێ لە گڵۆپ، دوورنییە ئەو مەبەستی ئەوەبێ کە ناتوانێ لە سیما و چاوی خۆشەویستەکەی بڕوانێت، ئەمەش گرێی خـۆ بە کـەمـزانینە لە مـرۆڤی کـورددا هەر لە کـایەی کۆمەڵایەتییـەوە تا دەگاتە سەر سیاسەت و بازرگانیش هەمـیـشـە مرۆڤی کورد شـتـەکـان وەک لایەنی سۆزداری وەردەگرێ و کەمتر پەراوێزێک بۆ عەقڵ دەهێڵێتەوە.

بڕۆمە دێ کە مانگەشەو بزێتە ناو بزەم
چلۆن بژێم لە شارەکەت کە پڕ بە دڵ دژی گزەم

بڕوایەک کەلای مرۆڤی گوندنشینی کورد دروست بووە ئەوەیە کە شار سەرچاوەی بەدڕەوشتی و فیتنە و فەسادی کۆمەڵایەتییە و ئەو حەیا و حورمەتەی مرۆڤی گوندنشین بە درێژایی تەمەنی کۆی کردۆتەوە بە هەفتەیەک لە شاردا بە «با» دەچێت. ئەمەش دیارە لەمێژە داگیرکەرانی کورد کـاریان بۆی کـردووە و لە ڕێگەی دین و مـوقـەدەسـاتە ئایینیـیـەکـانەوە کـاریان بۆی کردووە و مرۆڤی ئێـمـەش ئەوەندەی لە دووی ژیانێکی سـادە و سـاکـار گـەڕاوە، ئەوەندە بۆ ئەوە نەگـەڕاوە کـە بەهرەی زیاتر لە ژیان وەرگرێت، ئاخر لە گوندەکانی ئێمە تەنیا ژیان هەیە و ئەو

هۆکارانەی ژیان جوان دەکەن دەست ناکەوێت و ئەوە لە شارەکاندا هەیە. ئەم کەسێکی پاک وبێگەرد و دژی هەر زوڵم و زۆرێکە و نایەوێ فێڵ و دەهۆ لە کەس بکات و پێی وایە شار خەڵک فێری دزی و فزی دەکات و ئەو سروشتە پاکەی خۆی دەدۆڕێنێت بۆیە دەیەوێ چی زووترە شار بەجێ بهێڵێت و بەرەو زێدی ڕەسەنی خۆی کە گوندە بگەڕێتەوە.

شار پڕە لە بینای بەرز و ژیانێکی وشک و ڕەق بە ئیسنان دەبەخشێت و بوونی ئەو هەموو ستوونی کارەبا و ڕایەڵی ستوونەکان مرۆڤی سادە و ساکار تووشی سەراسیمەبوون دەکەن و شار دەکەنە ئاسنێکی ڕەق و لە هەموو سۆز و بەزەییەک دای دەماڵن. بۆیە ئەمی گوندنشین کە لەناو ئەو بارودۆخە نوێیەی شاردا خۆ دەبینێتەوە پێی وایە لە زینداندایە و دەستەکانی بەستراون. لەم ڕوانگەیەشەوە پێی وایە لە شاردا شتێک نییە ناوی خۆشەویستی بێت.

لە شارەکەت، کە ڕەمزی ئاسن و منارەیە
مەلی ئەوین غەوارەیە
ئەڵێی لە دەوری دەست وپێم
ئەوەی کە تێل و تان و ڕایەڵە، کەلەپچەیە.

ڕووی دەمی شاعیر لە خۆشەویستەکەیەتی کە شارنشینە و دەیەوێ پێی بڵێ ئەم شارەی تۆ ژیانی منی کردۆتە دۆزەخ و هەست دەکەم لە زینداندام و دەست و پێم بەستراوەتەوە. ئەم پێی وایە خۆشەویستی بە شارێکی لەم جۆرە نامۆیە و تێدا هەڵناکات. ئەمی شاعیر ئەوەندە ڕقی لە شار دەبێتەوە بەو هەستە ناسکەی خۆیەوە پەیکەر وستوونی کارەبای لێ دەبێتە یەک شت و بە هەردووکیشیان ڕۆحی ئەم دەکرۆژن، چونکە ئەم پەیکەرەکەی لێی دەبێتە داهۆڵی ناو مەرەزەکە بۆ دوورخستنەوەی چۆلەکە لە مەرەزەکە بەکاری دێن و ستوونی کارەباشی لێ دەبێتە سێدارە.

ئەوەی کە پەیکەرە میسالی داوەڵە
ئەوەی کە دارە تێلە مەزهەری قەنارەیە

ئەوانەی کە لە (سوارە)وە نزیکبوون و ئاشنایەتییان هەبووە لەگەڵیدا، بەتایبەت لەو ماوەی چەند ساڵەی سوارە لە تارانی پایتەختی ئێران ژیاوە، ئاگاداری ئەوەن کە سوارە عاشقی کچێکی فارس بووە بەناوی «ئاهورا» و ئەم شیعرەشی بۆ ئەو نووسیوە، چونکە لێرەدا سوارە ڕقێکی زۆری لە شار دەبێتەوە بەهۆی ئەوەی کە ئەو کچە دڵی سوارە دەشکێنێ، لەبەر ئەوە دەبێت ئاگامان لەوە بێت سوارە ڕۆشنبیرێکی کۆنەپەرست نەبووە تا لە خۆیەوە ژیانی شار ڕەت کاتەوە و شار بە زیندان و قەڵای ستەم بچوێنێ، ئەم ڕقەی سوارە ڕقێکە لە پێوەندییەکانی مرۆڤ لە شاردا نەک لە خودی شار بەو هەموو دەستکەوتەی پێشکەشی مرۆڤی دەکات. شارنشینەکانی ئێران یاخود خەڵکی فارس بەگشتی زۆر عاشقی کوورە و کوانوون لە ماڵدا(شومینە) لەبری سوپا وهەر جۆرە ئامێرێکی تری گەرمکەری کارەبایی کوورە دادەگیرسێنن و لە زۆرینەی ماڵەکانی تاراندا ئەو کوورەیە هەیە و بەردەوام دەسووتێ. سووتانی ئەم کوورانەش وا دەکات بەردەوام لە دووکەڵکێشی سەربانی ماڵەکانەوە ستوونی دووکەڵ بەرەو ئاسمان بەرز دەبێتەوە بە جۆرێک ئاسمانی شارەکە تەڵخ دەکەن و لێ ناگەڕێن تیشکی هەتاو تەواو دەرکەوێت و کاریگەری هەبێت. سوارەش وەک کەسێک کە خۆی بەلایەنگیری خەڵکی هەژار دادەنێت و لەو ڕوانگەیەشەوە بۆ مەسەلەی خۆشەویستی دەچێت پێی وایە ئەو کوورانەش تەنیا لە ماڵی دەوڵەمەندەکاندا هەیە و بۆ ئەوەیە تیشکی هەتاو بەندکەن و خەڵکی هەژاری لێ بێبەش کەن، کە هەمیشە لەبەر هەژاری خۆی، حەزی بە تیشکی هەتاوە.

لە شارەکەت کەمەندی دووکەڵە کە دێتە دەر لە ماڵی دەوڵەمەند
تیشکی بێ گوناهی خۆرەتاو ئەخاتە بەند

وەک دەزانین شار هەمیشە جەنجاڵە و ئاپۆرای خەڵک هەڵڵاو هەنگامەیەک دەنێتەوە، مرۆڤ تووشی حاڵەتێکی دەروونی خراپ دەکات، بەتایبەت بۆ خەڵکێکی نامۆ هەموو ئەو ژاوەژاوەی ناو بازاڕەکان وەک شیوەنێکی بە کوڵ دەبیسترێ و پێی وایە ئەوەی لەوێیە و تووشی ئەم دێت هەمووی بێگانەیە و ناسیاوێکی تێدا نییە، کە ئەم دڵی پێی بکرێتەوە.

لە هەر شەقام و کووچەیەک شەپۆلی شینە
دێ بەرەو دڵم
دەستی گەرمی ئاشنانییە کە ئەیگوشم
دەستی چێوییە.

وەک لە سەرتاوە باسمان کرد لە شاردا پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکان سفر دەبن و پێوەندی بازرگانی و بەرژەوەندی شوێنیان دەگرێتەوە، لێرەشەوە ئەوەی ناوی پیاوەتی و شەهامەتە بە مانا کۆمەڵایەتی وگوند نشینییەکی، مانایەکی نامێنێ، کەسێک نییە پیاوەتی بکات و مانای پیاوەتی بزانێ و کەسیش ڕێز لە کەسێک ناگرێت گەر فێڵزان و پارەدار نەبێت.

لە شارەکەت زەلیلە شێر، باوی ڕێوییە.

لای سوارە شێر بە مانای پیاوی پیاوانەیە و ڕێویش کەسێکە کە تەنیا فێڵ و دەهۆی خۆی وای کردووە حسابی بۆ بکرێت و لەمەشدا شار کۆمەکی ڕێوییەکە دەکات نەک شێرەکە، چونکە ڕێوییەکە لەسەر فێڵی خۆی دەژی و شێرەکەش دەیەوێ بە شان وشەوکەتی خۆی بژی کە ئەمە ئاماژەیە بۆ ئەوەی گەر لە گونددا کەسێک باوانی بە ئەشراف و بەگزادەیی ژیابن، ئەوا خۆیشی هەر وا دەژی و کەسی ناکەسبەچە و ڕێوی ئاساش تا هەتایە هەروا دەمێننەوە.

سوارە ئەوەندە دڵی شکاوە و لە شار ڕەنجاوە، بۆیە دەیەوێ بەهەر شێوەیەک بێت لە شار دوور کەوێتەوە و بڕواتەوە گوند، کە تاقە شوێنێکە ئارامی بەمی شاعیر و عاشق ببەخشێت، هەر لەبەر ئەمەش پێی وایە گەر بڕوبیانووش، نەبێت ئەم هەرشتێک دەکات بۆ ئەوەی بیانوویەکی دەست کەوێت و لە شار دوورکەوێتەوە.

بە هەر نیگایەک و پەتایەک ئەڵێم بڕۆم لە شارەکەت.

ئەم گەیشتۆتە بڕوایەک کە ئیدی شار وەک ناوچەیەکی زۆنگاو و زەلکاو وایە مەحاڵە ببێتە ناوچەیەکی بە گوڵ و گوڵزار ڕازاوە و جارە گوڵ، لای وایە کە لە شاردا ڕێز لە مرۆڤی باش ناگیرێت و هەرچی مانای خۆشەویستییە لە شاردا بوونی نییە و عەشق لە شارێکی تەسکدا ناژی و ئەم شارە تەنیا بۆ خەم و خەفەت فراوانە و ئامێری والایە.

گوڵم هەرێمی زۆنگ و زەل
چلۆن ئەبێتە جارە گوڵ
لە شاری تۆ، لە بەبانی عەرشە قۆندەرەی دڕاو
شارەکەت

ئاسکە جوانەکەم
تەسکە بۆ ئەوین و بۆ خەفەت هەروا.

سوارە وای دەبینێ شاری تاران کە خۆشەویستەکەیشی خەڵکی ئەوێیە، شارێکە هەژار تێیدا ناژی و تەنیا بۆ خەڵکی پارەدار و دەوڵەمەندە، جگە لەوەش بۆ ئەمی عاشق تاران شارێکە خەڵکەکەی گوێ لە سرووتەکانی خۆشەویستی ناگرن و تەکنەلۆژیا مرۆڤەکانی هاڕیوە و ئەم ناتوانێ ڕازی دڵی کە پڕە لە ئایەتەکانی عەشق بۆ هیچ کەس ئاشکرا کات.

لە کۆتایی شیعرەکەیدا سوارە وەک هەر تاکێکی کورد مەیلە خێڵگەری و دژە شارستانییەتەکەی خۆی ئاشکرا دەکات و پێی وایە ئەمێک کە لە ژێر دەوار و ساباتی عەشرەتدا پەروەردە بووە، ناتوانێ لە شاردا هەڵ کات، هەر ئەمەش وای لێکردووە کە جەستەی بە دارە تەرمی کووچە تەنگەکانی شار ڕانایات و تەنیا هەر بناری پڕ بەهاری گوندەکەیان دەتوانێ ڕەنگی سوور و شین بدات بە عاتیفەی گەشی. سوارە بە تەمای چەند ساڵێک نەخۆشییەکی سەخت دەگرێت و هەموو جەستەی لەگەچ دەگیرێ و کەس بە تەمای نەماوە، ئەم شیعرەش بەرهەمی ئەو ماوەی نەخۆشییەتی.

جگە لەوەش ئەم دەربڕینە مەیلێکی زۆر ڕۆمانسیانەیە و دەیەوێ بڵێت منی شاعیر لە شارێکدا ناتوانم شیعر بنووسم کە دابڕابێت لە سروشت، چونکە هەردەم سروشت و مرۆڤ زۆر پێکەوە گرێدراون و بەبێ یەکتر هەڵناکەن.

منێ کە گۆچی تاوی گەرمی بەر دەوارەکەی عەشیرەتم
بە دارە تەرمی کووچە تەنگەکانی شارەکەت
ڕانەهاتووە لەشم
بناری پڕ بەهاری دێ
ڕەنگی سوور و شین ئەدا
لە شیعر و عاتیفەی گەشم
ئەڵێم بڕۆم لە شارەکەت گوڵم.

لەسەر دەستی عادیل سەلیم دەنووسم

کاروان عومەر کاکە سوور
(دانیمارک)

(٢-٢)

ئەوەتا وا بەسەر بەردە بازەکانی ناو ئەو جۆگەلەیەی لای ماڵە گامێشەوانەکاندا دەپەڕینەوە.. بەڵام ئەو بەردانەی لە ژێر ئاوەکەدا نقووم بوون و بە لێڵی دەبینرێن، لە کۆمەڵێک دەموچاوی شێواو و خەمناک دەچن، چ ئەوان و چ گەورەکانیش، کە لەسەر زک نووستوون و پشتیان گەیشتۆتە سەرووی ئاستی ئاوەکە، ئارەزووی خۆیانە لە چی دەچن و لە چی ناچن، ئێمە قاچیان دەخەینە سەرو دەپەڕینەوە.. بۆ پەڕینەوەش ئەوە گرینگ نییە، تۆ چەند توانات هەیە، بەڵکو ئەوە گرینگە جەستەی تۆ چەند فێڵ و چەند هونەر دەزانێت.. ڕێک لە سەما دەچێت.. سەمایەکی تەواو جیاواز لەو سەمایەی تاوێ لەمەوبەر دەف و زنجیر و هایوهووی دەروێشەکان دوور لە خواستی خۆمان پێیان دەکردین.. نابێت خەیاڵت بڕوات و بیر لە ڕابردوو، یان لە داهاتوو بکەیتەوە.. دڵت خۆشە، یان ناخۆش، دەبێت کەمەرت بلەرزێنیت.. دەستەکانت وەکو سەوڵی بەلەم بەملاوبەولادا بجووڵێنیت.. ئەوەتا دایکم و «پوورە گوڵبەهار»یش دوور لە خواستی خۆیان سەما دەکەن.. ئەگەرچی دەزانم نابێت بە هیچ ژنێکی کۆیی بڵێم پوور و دادە، بەڵام ئەو حاڵەتەی ئەوی تێدایە، هەموو سیما کۆییانییەکەی شاردۆتەوە و چوار جار بە قەدەر خۆی دەریخستووە..ئەو بارانەش ڕەنگی ئاوەکەی گۆڕیوە.. لە ڕەنگی هەورەکان دەچێت.. ناکرێت بە جوانی نەزانی، هەتا ئەگەر سوڕ بزانی هەمان چڵکاوی ڕۆژانە.. ڕەنگ ئاوایە..پیسی و پاکی نازانێت.. لە هەرکوێ و لە هەر کاتێکدا بیەوێت، دەردەکەوێت و هەموو شتێک دەخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆیەوە.. ئەوەتا بیرت دەباتەوە، کە پەڕینەوە مانای

گەیشتنە لە شوینێکەوە بۆ شوینێکی جیاواز.. باشە کێ بە منی وتووە ئەو پێناسەیە بۆ پەڕینەوە بکەم..؟! ئەدی بۆ پەڕینەوە ئەو شوێنە نەبێت، کە دوو شوێنی تۆراو بە یەکتر ئاشت دەکاتەوە..؟! هەر خێرا لەوەش پەشیمان دەبمەوە و دەڵێم پەڕینەوەیە شوێنەکان لە یەکتری دادەبڕێت.. دە ئاخر لێکترازانیش نەبا، کەس پەڕینەوەی نە دەناسی.. لەو دەشتەی نێوان ماڵی خۆمان و قوتابخانە هەر ئەوەندە من زمانم سووتا و بە «عادیل»م وت:

- لە سەرخۆڵی ڕێگاکە...

ئەو وەکو شێری سەر ئاگر هەڵچوو پێی وتم:

-ئای کە قسەیەکی بێمانایە...!! دەبێت بڵێی لەسەر ڕێگاکە، چونکە ڕێگاکە هەر خۆی خۆڵە.. قابیلە ڕێگاکە ئاسن بێت و خۆڵیان لەسەر ڕۆ کردبێت...؟!

- هەمووشی هەر خۆڵ نییە... ئەگەر زۆر زۆر هەڵیکۆڵین، دەگەینە ئاو و خۆڵ نامێنێت.

-بەڵام ئەوکاتە پێی دەوترێت بیر، پێی ناوترێت ڕێگا.. ئێمە باسی ڕێگا دەکەین.

ئێمە بپەڕینەوە و نەپەڕینەوە، ئەوا لەوبەر هەر بە ژێر کەپری دووکانەکانی ناو بازاڕدا دەڕۆین.. کەواتە ئێمە ئێستا لە ماڵی ئەو پیاوە نزیکین، کە لە منداڵێک دەچێت..بەڵام دیمەنی دارە بازەکە و دەروێشەکان لە بەرچاوم لاناچن.. ئەگەر لاش بچن، هەر خۆم دەیانهێنمەوە..چێژ لەوە دەبینم خۆم بترسێنم.. وەکو ئەو شەوانەی قاچەکە لە گۆڕستانەوە دەهاتەوە و لەسەر دیوارەوە خۆی هەڵدەدایە حەوشەمانەوە.. پەنام بۆ سەدان فێڵ دەبرد هەتا لەبەرچاومی لابەرم، کەچی سووک و ئاسان دەمهێنایەوە..«خوون»ی لێ دەچۆڕایەوە.. وردە وردە هەموو شتێک لەو تیشکە باریک باریکانە دەچوون، کە دوای ئێوارە لە ڕۆژ بەجێ دەمان و وەکو پەشمەک لەسەر ڕووی ئەو ئاسمانە لێڵەدا دەتوانەوە.. هیوام دەخواست ڕۆژێ لە ڕۆژان کوڵلارەکەم بگەیەنمە ئەوێ و بەو تیشکانە بۆیەی بکەم..چێژی ترس لە هیچ چێژێکی دیکە ناچێت..ئەمە دەزانم و ناشتوانم بە کەسی بڵێم.. نەء، چەند جار ویستم ڕووم لە دارەبازە و دەروێشەکان وەرگێڕم و نەمتوانی....

پیرەمێردێک قەلەموونێکی نێری پێیە.. قاچەکانی بە پەڕۆ لە یەکتری گرێ داون.. وا لە پێش ئێمەوە بە لەرزە لەرزە قاچی باریکی لەسەر بەردەبازێکەوە بۆ یەکێکی دی دەگوازێتەوە و هەر دەبۆڵێنێت.. لەسەر شێوازی خۆی سەما دەکات و جنێو دەدات.. ئاخر ئەوسا، پێش بگەینە بەردەبازەکان وتی گوایە شێخێکی زۆر گەورە مردووە.. کوڕێکی چواردە پانزە ساڵان بەدەم قاقایەکی سەیرەوە، کە نازانم بۆچی ویستم لە چاوی بکەمەوە، وتی:

- ئێسقانی پارە ڕیخۆڵەی هەڵدڕیوە.

پیرەمێردەکە بۆ بەردێک دانەویەوە و ئەو ڕای کرد.. بەردەکەی تێگرت، ئەگەرچی سوڕ دەیزانی پێی ناگات.. لەگەڵیدا سەدان جنێوی بۆ دایک و باوکی نارد.. سەری هەموو جنێوەکانیشی بە «ئێسقانی پارە» دەستی پێکرد.. «ئێسقانی پارە لە....» قەلەموونەکەی بن باڵی جووکاندی.. تمەز لە حەژمەتان ڕای گوشیبوو.. بە چەپۆک تێی کەوت...دەیان جنێویشی بەو دا.. بە ئێمەی وت، کە سەدان کەس لەسەر دەستی ئەو شێخە تۆبەیان کردووە.. نازانم تۆبە چییە و چۆنە..؟! بەڵام مرۆڤ چۆن دەتوانێت لەسەردەستی یەکێک تۆبە بکات؟! ڕێی تێدەچێت کۆترێک لەسەر دەستی من هەڵبنیشێت، دەکرێت درێژترین وانەی ناوکتێبی «ئەلف و بێ»ی پۆلی یەکەم لەسەر قۆڵی «ڕزگار»ی هاوڕێم بنووسم. بەڵام پیاوێک چۆن لەسەر دەستی پیاوێکی دیکەدا تۆبە دەکات..؟! چۆن جێگای دەبێتەوە..؟! چاوانی «پوورە گوڵبەهار»یش وەکو چاوانی قەلەموونەکە دەڵێی دوو دڵۆپ ڕۆنن وەسەر ئاوکەوتوون.. خەمناک خەمناک ڕێگا دەبڕێت.. جووتە پێڵاوە هاوینییەکەی، کە پاپووجی ئێرانین، ئاویان لێ دەچۆڕێتەوە.. جار جار لێوی خوارەوەی دەخاتە ژێر ددانەکانی و گازی لێدەگرێت...قسەیەکی پێیە و بە «عادل سەلیم»ی دەڵێت، بەڵام «عادل سەلیم» کێیە..؟! پیرەمێردەکە جار جار قەلەموونەکەی دادەنێت و تاوێک پشوو دەدات، کەچی هەر خێرا هەڵی دەگرێتەوە و نایەوێت لە ئێمە دابڕێت.. دایکم بە شێوازە تایبەتییەکەی خۆی لێی پرسی:

- مادام ئەوەندەت ئەو شێخە خۆش دەوێت، بۆچی بەگەڵ ئەو دەروێشانە نەکەوتی..؟!

- عەلە شیشەکە نەیهێشت.

- ئەویشت ببردبایە.

پیرەمێرد لە قەلەموونەکەی ڕوانی و

پێکەنی...چرچەکانی دەموچاوی، کە لە پلێتی لامپا دەچوون،زیاتر دەرکەوتن.. وا تێگەیشتم دەیەوێت بەو پێکەنینە بە دایکم بڵێت ئەو حەیا بەرەیە چۆن بەرێتە ئەوێ.. لەگەڵ هەر هاوارێکدا ملی گەزێک درێژ دەکات و دەڵێت عەلیقول قول قول.. عەلیقول قول قول.. لەناو گۆڕە بەتاڵەکەی شێخدا دەنگ دەداتەوە و ڕەنگ و ڕووی هەموویان دەگۆڕێت.. لەوانەشە مەبەستێکی دیکەی هەبووبێت، بەڵام من لێی تێنەگەیشتبێتم.. «حاجی ڕەمەزان ڕەیحانی»ی خاوەنی خانووەکەیماڵی «عادیل»یش لەو پارچە زەوییەی تەنیشتماڵیانەوە، کە شوورەیەکی بۆ کردووە، دەیان قەلەموون بەخێو دەکات.. «ئەمیر»ی کوڕەزای بۆی گێڕاینەوە، کە باپیری هەموو نێرەکانی خەساندووە.. هەتا بە تەمسیل بۆی نەکردین، نەمانزانی ئەو وشەیە چ مانایەکی هەیە.. لەناو ئەو ترس و ڕامانەشدا، هێشتا توانیمان لێی بپرسین بە چ مەبەستێک وای لێکردون، هەتا ئەویش بەو شێوازە سەیرەی خۆی پێمان بڵێت بۆ ئەوەی لەلایەک بەسەر مێیەکاندا نەتسێن و لاواز نەبن... لەلایەکی دیکەش کەم بجووڵێین و زۆربەی کات بنوون.. ئینجا بە خواردنێکی کەم، زیاترین گۆشت دەگرن.. من نازانم بۆچی لە پاڵ ئەو هەموو بەزەییەدا قێزیشم لەو قەلەموونانەی«حاجی ڕەمەزان ڕەیحانی» دێتەوە...

پیرەمێردەکەمان لێ ون بوو.. نەخێر، ئێمە لەو ون بووین.. بازاڕ ئاوایە...شتەکان دەشێوێنێت.. ئەوە لای خۆی بە دایکمی وت قەلەموونەکەی چیرۆکێکی سەیری هەیە و بۆمانی دەگێڕێتەوە.. لەناو ئەو حەشامەت و تێکقڕژقڕژانەدا ئاسان نییە چیرۆکێک تا کۆتایی بگێڕێتەوە..کێ دەڵێت «پوورە گوڵبەهار»یش دەتوانێت چیرۆکی خۆی بۆ «عادیل سەلیم» بگێڕێتەوە...

«ئەمیر»ی کوڕەزای «حاجی ڕەمەزان ڕەیحانی» چاک دەیزانی ئەگەر باپیری ماڵی «عادیل»لە خانووەکە دەربکات، لە ترسی ئەوەی نەبادا کەروێشکەکان بیرمێنن، ئەوا چ خۆی و چ پوورەکانیشی لە بینینی تەلەڤزیۆن بێ بەش دەبن و دەبێت وەکو زۆر منداڵی دیکەی گەڕەک بچێتە گازینۆی «فاتم نانەوا» و بە پێنج فلس سەیری بکات.. ئەوسا باپیری دەهات بە گۆچان هەتا ماڵەوەی دەهێنایەوە.. بە تفیش شاشەی تەلەڤزیۆنەکەی سواغ دەدا، بەڵام «ئەمیر» چەند جارێ پێی وتین، کە هەر کاتێ باپیری بمرێت، ئەوان دەستبەجێ تەلەڤزیۆنێک دەکڕن.. تا ئێستا کەسم نەبینیوە ئاوا وەکو ئەوشێتی تەلەڤزیۆن بێت... ناوی هەموو ئەکتەرە سینەماییەکانی دەزانی.. لاسایی زۆربەیانی دەکردەوە، بەڵام بە دەنگی خۆیشی گۆرانییەکانی بە شێوەیەکی سەیر دەچڕی.. هەردەم پێی لەسەر ئەوە دادەگرت، کە «نەجیب ڕەیحانی» ئامۆزای باپیریەتی.. ئێمە دەمانزانی ئەو ئەکتەرەی بە دامەزرێنەری سینەمای میسری دادەنرێت، کوردە و باوکە بازرگانەکەی لە «کوردستان»ەوە بۆ «میسر» کۆچی کردووە، تەنانەت ئەگەر جوان لێی وردبیتەوە، دەزانی لە پیاوەکانی «گەڕەکی سەیداوە»دەچێت، وەکو ئەوان لەوپەڕی ناخۆشیدا خۆشی و لە و پەڕی خۆشیدا ناخۆشی بە دەموچاویەوە دەبینی، بەڵام ئاسان نەبوو باوەڕ بکەین ئامۆزای باپیری ئەو بێت.. با نازناوی هەردووکیشیان هەمان شت بێت.. ئەم لە کوێ و ئەو لە کوێ...!! ڕۆژ بە ڕۆژیش زیاتر ڕقی لە باپیری هەڵدەستا.. دەیوت «ڕەیحانی»یەکەی لێ دەربچێت، کە بۆ نازناوی ئەکتەرێکی لێهاتوو دەست دەدات، ئەگینا ڕیقنەی قەلەموونەکانی لە خۆی باشترن.. زۆر جاریش خەتاکەی دەخستە سەر «مام جەبار»ی دراوسێیان.. دەیوت ئەو پێی وتووە، کە هەر دنیا تاریک داهات، ئەو تەلەڤزیۆنە ژنی ڕووت پیشان دەدا.. باپیری چەندین شەوی زستان لەو سەربانەی خۆیان دادەنیشێت و لەو ئالیەرە دەڕوانێت، بەشکو ئەو ژنانە ببینێت، کە گوایە وەکو چۆن بە ڕۆژ باڵندەی لەسەر هەڵدەنیشێت، ئاوا بە شەویش ئەوان بە ڕووتی لەسەری هەڵدەنیشن.. تووشی نەخۆشییەکی قورس دەبێت و لە مەرگ دەگەڕێتەوە.. ئینجا «مام جەبار» تێی دەگەیەنێت، کە بەزمەکە لە ژوورەوەیە.. نەماندەزانی ئەوە ڕاستییە، یان «ئەمیر» خۆی هەڵی بەستووە، چونکە ئەو شتانەی لە دەست دەهات، بەڵام ئەوەمان لا ڕوون بوو، کە «حاجی ڕەمەزان ڕەیحانی» چەند دوژمنی ئەو ئامێرەیە.. «ئەمیر»یش بەردەوام ئەو ساتەی دەهێنایە بەرچاوی، کە ئەو لەناو پێخەفە ڕزیوەکەیدا گیانی دەردەچێت، یان لە بەردەرگای حەوشە قاچەکانی لەبار یەکتر دەچن و بە پشتا دەکەوێتە سەر ئەو زەوییە ڕەقەڵانە، بەڵام ئەو هەنگاوە چوستانەی وایان پیشان نەدەدا، کە خەونی کوڕەزاکەی وا بە ئاسانی ببێتە ڕاستی.. گۆچانەکەشی زیاتر بۆ ترس و

ســـام به دەســـتـــەوە دەگـــرت، نەوەک بۆ ڕۆیشـتن و هاوسەنگی.. کاتێ دەچووە ماڵی «عـادیل»، بە قایم لە دەرگا و دیوارەکانی دەکوتا.. یان بە هەموو هێزی خۆیەوە بۆ کـەروێشکەکـانی ڕادەوەشـاند.. منیش وەکـو زۆر منداڵی دیکەی گـەڕەک بیـسـتم، گـوایە «ئەمـیـر» بە تەمـایە شـەوێک لە خـەودا باپیـری بخنکێنێت.. یان ژەهری مـشک و جـرجی بۆ بکاتە چێشـتـەوە.. لەگـەڵ هەموو ئەوانەشدا ئەو ڕقەی لە باپیری هەڵگرتبوو، لەوەدا یارمـەتی دەدا، کـە بتـوانێت بە چاکـترین شێـوە لاسایی بکاتەوە.. ئەوەش هەر خۆی مەشقێکی باشبوو لەوەی، کە لە ئایندەدا ئەکـتـەر، کـتـومت ڕۆڵی پیـرەمێـردێکی کەللەڕەقی شەڕانی ببـینێت.. ئاخر ئەو بەردەوام پلانی دادەنا چۆن لە ئێـسـتـاوە خۆی پێ بگەیەنێت، بۆ ئەوەی چەند سـاڵێکی دیکە سـەر هەڵگرێت و ئێـرە بەجێ بهێڵێت.. سەرەتا بچێتە «میسر» و ناوبانگێک بۆ خۆی پەیدا بکات، لەوێشەوە ڕێگای «ئەمەریکا» بگرێتە بەر و بەهۆی فـیلمـە یەک لە دوای یەکـەکـانی بگەڕێتـەوە.. لەسەر دیوای حەوشەی «قوتابخانەی قازی محەمەد»دا دەسـتـەکـانی بۆ ئاسـمـان هەڵدەبڕی و ڕای دەکـرد.. زۆر جاریش هەردووکـیـانی لە دواوە بۆ دەبەست و دەبوایە بە هەنگەشەلێ لەم سـەرەوە بچێتـە ئەو سـەر.. ئەگـەرچی چەند جـارێک کـەوتە خـوارێ و قـاچی لەجێ چوو، یەک دوو پەراسـووی شکا، ناوچەوانی قـڕنجـا، بەڵام ئەنجام ڕاهات.. بە پایەکـانی قـادرمـەی ئەو تانکیـیـە بەرزەی «ســەیداوە»دا ســەردەکـەوت و هێندەی کـۆترێکی لێدەمایەوە.. لەوێوە وێنەی ئەکـتـەرێکی لێهاتوو قسـەی دەکــــرد و دەنگی دەدایەوە.. ژیانـی وی بەردەوام لـە مەترسییەکی گەورەدا بوو.. کەس نەیدەزانی چۆن لێیان دەرباز دەبێت، بەڵام ئەو جارەی خۆی هەڵدایە ژێر تایەی ئوتومبێلێک، گـوایە دەیەوێت بە تەمـسـیل وای پیشـان بدات لێی داوە و بەڕاسـتـیـش بەری نەکـەوتووە، زۆری نەمـابوو ئەو دۆجـە لەگـەڵ قـیـرەکـەدا بیکاتە یەک.. شـۆفـێـرەکـە ڕەنگی زەرد زەرد هەڵگەڕا.. باریکەیەکی گـەنج بوو.. بە کـراسێکی سپی و پانتـۆڵێکی ڕەشـەوە دابەزی و لێی پرسی:

– ئەوە تۆ بۆ وات کرد کوڕی نازانم کێ..؟!

یەکێ لە هاوڕێکانی پێی وت:

– ئەوە تەمسیلە.. چەند ساڵێکی دیکە دەچێتە میسر و دەبێتە ئەکتەر.

شوفێرەکە هێندەی دی تووڕە بوو:

– باشتر نییە پێشتر دایکی بنێرێت، بەشکو هەتا ئەم دەگـات، ئەو لەو تیاترۆخانانەی ئەوێ جێگایەکی باشی بۆ بکاتەوە..؟!

«مازن ئەحمەد»ی پوورزای، کە لە هەمووان زیاتر هانی دەدا ببێتە ئەکتەر، بە کابرای شۆفێری وت:

– تۆ ئێـسـتـا گـاڵـتـەت بەم قـسـانە دێت، بەڵام دەبینی چۆن ڕۆژێک وەکو نەجیب ڕەیحانی ئامۆزای باپیری کچی جوان جوان ماچ دەکات.. تۆش زەقەی چاوت دێت و لەو تەلەفزیۆنە تەماشای دەکەیت.

–با جارێ دایکی بچێت وەکو هیند ڕۆستەمی پوورزای و هودا سوڵتانی خاڵۆزای لە فیلمێک لە باوەشی ڕوشدی ئەبازە بێت و لە یەکـێکی دیکە عـیـمـاد حـەمـدی هەڵی پەڕێنێت، ئینجا ئەو کاتە... «مازن ئەحمەد» وتی:

– ئەو کـاتە پوورم سـەری خۆمـان و گـەڕەکـەشـمـان بەرز دەکاتەوە.

ئەو هەمــوو ڕۆڵێکی لێـدەهات.. هی خـەمناک و هی پێکەنیناوی.. هەرچییەکی بەشەو لەو تەلەڤزیۆنەی ماڵی «عـــادیل»بدیبـــا، بـە ڕۆژ لە چاوی دەکــــردەوە.. دەگـریا...فـرمـێـسـک بەڕاسـتـی لەو چاوانە دەهاتنە خوارێ.. پێدەکەنی.. دەتریقایەوە.. دەبوورایەوە.. لە پڕ دەیکردەوە گریان.. ئەوەی نەیدەهێشت «دایکی عادیل» لێی بێـزار بێت و وەکـو ئەندامـێکی خـێـزانەکـە لێی بڕوانێت، ئەوە بوو کـە ئەو بە تەنیـا دەیتـوانی لە زمـانی کـچـە نەخـۆشـەکـەی تێبگات.. لە ڕاسـتـیـدا ئەو ناوی «ڕێزان» بـوو، بەڵام چونکە بە دەست دەردێکی پیـسـەوە دەتلایەوە، لە گـەڕەک هەر بە «کـچـە نەخـۆشـەکـە» ناوی دەهێنرا.. تەمـەنی دەگـەیشـتـە چوار پێنچ سـاڵ، بەڵام لە منداڵی سـاوا دەچوو.. بەردەوام دەیانکردە باوەش و هەر دەنووزایەوە.. ڕۆژ بە ڕۆژ زیاتر چاوەکـانی بە قـوولدا دەچوون و پێستی دەموچاوی چرچ هەڵدەگەڕا...سەرەڕای ئەو دەست کــورتیـیـەشــیــان جلی جــوان جــوان و ڕەنگاوڕەنگیـان لەبەر دەکـرد، بۆ ئەوەی کـەمێ ڕەنگە زەردەکەی بشارنەوە.. بە گوریس جۆڵلانەیەکیان بۆ ساز کـردبوو.. زۆربەی کـات باوکی ڕای دەهەژاند.. خـۆی لەسـەر دارشـەقـەکـانی بن باڵی ڕاگـیـر دەکرد و بەردەوام پاڵی پێـوە دەنا.. ئەوسـا زیاتر خـەیاڵی دەڕۆیشت، بۆیە

هەندێک جار سەری دەسووڕا و دەکەوتە سەر زەوییەکە.. هەموو ئەو شتانە نەیاندەتوانی ئازارەکانی «کچە نەخۆشەکە» نەهێڵن.. «ئەمیر» لێی وەردەگرتن.. بەملا و بەولایدا دەبرد.. خۆی بۆ دەکرد بە پشیلە و بە سەگ و بە هەموو جۆرە ئاژەڵێکی دیکە.. هەمان دەنگی ئەوانی لە قورگی هەڵدەستاند.. دەیهێنایە پێکەنین.. وا هۆگری بوو بوو، بە دوایدا دەگریا.. زۆر جار لە باوەشیدا دەنووست.. ئەو ڕۆژەی «کچە نەخۆشەکە» مرد، «ئەمیر» بەڕاستی گریا، بەڵام ئەو ئێوارەیەی باریان کرد، نەتدەتوانی ناو لەو حاڵەتە بنێیت، کە بە سیمایەوە دەبینرا.. من هەرگیز ئەوەم بیرناچێتەوە، کاتێ وتی:

– ئێوە دەزانن چەند بێچووە کەروێشکی چاو نەپشکوتوو لەناو ئەو کونانەدا بە جێماون، کە باپیرم و باوکم پڕیان کردنەوە..؟

دەتوت بەڕاستی لە بەرامبەر ئەکتەرێکی لێهاتووداین، بەڵام ئەو بۆ تەلەڤزیۆنەکە دەگریا، نەک بۆ کەروێشکەکان....

ئێستا دوورنییە لەناو ئەم بازاڕە «دایکی عادیل» ببینین، کە قەفەزێک کەروێشکی پێیە و دەیانفرۆشێت.. لەوەتەی باریان کردووە، نەمدیون.. وتیان لە «سەعدوناوە» خانووێکی دیکەیان بە کرێ گرتووە... نازانم بۆچی ئەوەندە پەرۆشی بینینیانم.. لە گەڕەکی ئێمە گوتەیەک هەیە دەڵێت: «کاتێ بۆ بینینی یەکێک بە پەرۆشیت، ئەوە دەتەوێت شەڕی لەگەڵدا بکەیت».. نا، بە تەمای شتێکی ئاوا نیم، بەڵام لە ئێستاوە دڵنیام، کە لەڕووم نایەت بییان دوێنم.. هەر دەڵێی تاوانێکی زۆر گەورەم لە هەقدا کردوون.. شوفێری دۆجەکەشم لە ڕۆژی زەماوەندی خاڵمدا بینییەوە... لە پیاوە تووڕەکەی ئەو ڕۆژە نەدەچوو.. دەرکەوت خزمی خۆمانە..نوکتەی دەگێڕایەوە و هەموویان لە قاقای پێکەنینیان دەدا.. شەرم ڕێگای پێ نەدەدام لێی بپرسم دەزانی ئەو کوڕەی خۆی خستە ژێر تایەی ئۆتۆمبێلەکەی تۆوە و لە مردن گەڕایەوە، دوایی چی بەسەر هات..؟! ڕەنگ بوو بپرسیبا: «سەری خۆی هەڵگرت..؟! کردی بەڕاست..؟! گەیشتە میسر..؟! بەڵام لەناو ئەو هەموو گەورەیەدا کێ گوێی لە منداڵێکی وەکو من دەگرت، هەتا ئەگەر بیزانیبا چیرۆکێکی کاریگەرم پێیە و دەتوانم کەم و زۆر، باپچڕپچڕیش بێت، هەر بۆیانی بگێڕمەوە... لە ڕاستیشدا من ڕووداوەکەم بە چاوی خۆم نەبینی... کاتێ گەیشتم، پەردەی شانۆکە دادەدرایەوە... تەنانەت ئەوانەی لەوێش بوون، نەیاندەتوانی پێمان بڵێن چییان بینیووە و بە وردی بیگێڕنەوە... ئەو جارە «مازن ئەحمەد»ی پوورزای تایەیەکی ئۆتۆمبێلی بە قەدەر تایەکەی پێشووی هێنا.. بردیە هەمان شوێن و نەوتی بەسەردا ڕشت.. گڕی تێبەردا.. بە دارەکەی دەستی شوێنێکی لە نزیک تایەکە نیشان کرد و وتی:

– ئەو لێرە قەڵەمبازی هەڵدەدا.. وانییە..؟!

–با، ڕێک لەوێ بوو.

– هەموو جارێکیش لەو دیو دەکەوتەوە.

– ئا، بەڵام دواین جار....

– منیش ئەوە دەڵێم... بۆچی بە تەنیا ئەو جارەیان....؟!

–بەڵام ئەو سوێند دەخوات و دەڵێ منداڵ درۆ دەکەن.. من هاتووم دووریان بخەمەوە و ئاگرەکەش بکوژێنمەوە.

– ئەدی خۆ نالێیت قاچم خستە بەرقاچی و...

دوایی هەر «مازن ئەحمەد» خۆی وتی:

– باشە بۆچی بە خەڵک دەڵێت ئەوەی دوای شەیتان بکەوێت، ئاوا خوا لەسەر زەوی دەیخاتە دۆزەخەوە و دەیکاتە خۆڵەمێش..؟!

ئەگەر نمنمەی باران وەستاوە، بەڵام بۆنی خۆڵەکە هێشتا لە توانایدا ماوە پێمان بڵێت گۆڕانێک ڕوویداوە.. هەر ئەو گۆڕانە بە سیمای بازاڕیشەوە دیارە.. ڕەنگە زۆربەیان بیر لە جلی زستانە بکەنەوە.. کەپری دووکانەکان قوڕاویان لێدەتکێت.. سەرنج لە میوەی سەر عەرەبانەکان دەدەم.. هەر عەرەبانچییە و بە شێوازی خۆی پێیاندا هەڵدەدات، هەنارەکان شەق بوون.. دەڵێی دەمیان بۆ قسە کردۆتەوە.. ئەو دەنکە قاوەییانە کۆمەڵێ پیتی گەورەی ئاودارن... دەتوانم بڵێم لە من دەچن... دەستی ژنان لە ژێر عەباوە دێنە دەرێ و بەو پەنجە بزێوانە یەک بە یەکیان دەخەنە ناو زەنبیلەکانەوە.. ئەو ڕووداوەی «ئەمیر»یش ڕووخساری گەڕەکی ئێمەی گۆڕیوە... شتی سەیر سەیری بە دوای خۆیدا هێناوە... «حاجی ڕەمەزان ڕەیحانی»ی باپیریشی هیچی لەوەی جاران ناچێت... هەر خێرا تەلەڤزێونێکی کڕی... لە کاتژمێر شەشەوە هەتا کاتژمێر یەکی شەو بە دیارییەوە دەبێتە بت.. متەق لە خۆی دەبڕێت.. مەگەر بۆ گۆڕینی

کەناڵەکانی هەستێتەوە و قرچ قرچ پەنجە بە دوگمەکانەوە بنێت، ئەگینا وەکو «مازن ئەحمەد» دەڵێت بەردەوام پشتی بەو دیوارەوە داوە و لێی ڕادەمێنێت.. لە «کەرکووک»ەوە بۆ «بەغداد» و لەوێوە بۆ «مووسڵ».. جارێک کوردی و جارێک عەرەبی... ماوەی بەرنامەی تورکمانیش لە دەست خۆی نادات، بەڵام خۆشترین ڕۆژ لای ئەو هەینییە، چونکە لە بەیانییەوە هەتا دوای نیوەڕۆ بەرنامەکان پەخش دەکرێن....

دایکم لە پڕ تووشی دوو دەستە خوشکی خۆی دەبێت... منیش دەیانناسم، دراوسێی ماڵی نەنکمن لە «کۆماری».. وەکو هەموو جارێکی دیکە، بەبێ ئەوەی گوێ بە قەرەباڵغی بدەن، گاڵتە سەیر سەیرەکانی خۆیان لەگەڵ دایکم دادەمەزرێنن، تۆپەڵێک جنێوی پێدەدەن، بەڵام لە پڕ هەردووکیان بێ دەنگ دەبن... جوان لە سیمای دایکم ورد دەبنەوە... بە ئاماژەی چاو دایکم لە ئێمە دووردەخەنەوە، گوایە دەیانەوێت بە نهێنی قسەی لەگەڵدا بکەن.. ئێستا من و «پوورە گوڵبەهار» پێکەوە وەستاوین... دەستم دەگرێت، نەوەکا ون ببم.. شەرم دامدەگرێت، بەڵام درۆ ناکەم وا هەست دەکەم دەستی سۆندەیەکە و هەموو گەرمایی گیانی لە ڕێگایەوە دەڕژێتە ناو گیانی منەوە.. باشە بۆ نەڵێم ئەو کانییە و من گۆزەیەکی شێدارم..؟! بەڵێ، ڕێک لە گۆزەیەکی بچووک دەچم... ئێستا پڕ دەبم و لەسەرم دەڕژێتەوە... بڕوانن من بیر لە چی دەکەمەوە... ناهەقیان نییە بە شێتم دەزانن.. کاتێ دەتەوێت تاکێک کۆتری مێ لەگەڵ تاکێک کۆتری نێردا بکەیت بە هاوجووت، دەبێت بۆ ماوەی چەند سەعاتێک بیانخەیتە کولانەیەکەوە... نێرەکە بە درێژایی ئەو ماوەیە بە دەندووک لە مێیەکە دەدات، ئەوە بەبێ ئەوەی مێیەکە هیچ ناڕەزاییەکی نیشان دابێت... هێندەی لێدەدات، هەتا تەواو هێز لە گیانی خۆی و ئەویشدا دەبڕێت، ئینجا عەشقی دەبێت و دەبنە هاوجووت... ناسینی دەستەکان تەواو پێچەوانەی ناسینی کۆترەکانە... بە ئاشتی دەستپێدەکەن و بە شەڕ کۆتایی دەهێنن... ئەوەتا دایکیشم دەستی خۆی بۆ ئەولا درێژ دەکات و بە ژنەکان دەڵێت:

-پەلەمانە...دە ڕۆین.

لەو ئاماژەیەدا وا دەردەکەوێت، کە ئێمە لە ماڵی «عادیل سەلیم» زۆر نزیکین... کاتی گێڕانەوەی چیرۆکەکە نزیک بووەتەوە... هەر لە خۆمەوە ترسێک دامدەگرێت... هێشتا دەستم لەناو دەستی «پوورە گوڵبەهار»ە و بە دەم ڕێگاوە خەیاڵم لە کۆترەکان ئالاوە... ڕەنگە ئەو هەر بیریشی نەمابێت، کە مەچەکی منی گرتووە.. وا هەست دەکەم ئەو ترسە هەمان ترسی ناو خەونەکەی دوێنێ شەومە...نازانم بۆچی لە قوتابخانەی «ئیبن خەلەکان»ی ناو بازاڕم.. لەناو هەموو قوتابییەکانی پۆل تەنیا من ئەرکی ماڵەوەم نە نووسیووەتەوە... مامۆستا بە قژ هەڵمدەگرێت و لەسەربانی قوتابخانەوە هەڵمدەداتە خوارێ... بۆ ناو حەشامەتەکە... ئای لەو خەڵکە سەیرە!! ئەوە بۆ سەریان پێوە نەماوە..؟! کاتێ لێیان دەڕوانیت، مرۆڤی ئاساین، کەچی لە جیاتی سەر، تەختەڕەشێکیان پێوەیە و وەکو کێلی گۆڕ شتی سەیر سەیریان لەسەر نووسراوە.. دەیانخوێنمەوە و هیچیان لێ تێناگەم... ترسەکەم زیاتر تاو دەستێنێت.. لە ناوی دایکم، باوکم، مامۆژنم، مامم و هەموو کەسە نزیکەکانم دەگەڕێم و نایاندۆزمەوە..سوڕ دەزانم ئەوان، ئەوانی بێ سەر و بێ دەم و چاو و بێ سیما، من ناناسنەوە، بەڵام کۆڵ نادەم... لەناکا و لەسەری یەکێ لە شەقامەکاندا دەزانم من وا ڕووتم.. ڕەنگە جلەکانم لەگەڵ دەستە بەهێزەکانی مامۆستا چووبێتن، کاتێ لەو سەربانە هەڵیدامە خوارێ.. ئێستا تێناگەم پێم خۆشە سەری ئەو خەڵکە بوونەتە تەختە ڕەشی قوتابخانە و ناتوانن من بە ڕووتی ببینن، یان نا، بەڵام ترسەکەی گیانم ئاگرە و هەتا دێت زیاتر کڵپە دەکات... ئەوان ڕێگا دەبڕن، بەبێ ئەوەی کەس بەرکەس بکەوێت، کەچی من لە ترسا خۆم لەم لا دەدەم و بەو دەکەوم.. گیانی ڕووتم لە ژێر قاچی ئەو دەردەهێنم و ئەوی دیکەیان دوور لە خواستی خۆی شەقێکم تێدەسرەوێنێت.. لە پشت کۆمەڵێک بەرمیل و تەنەکە و قوتووی ڕۆن و دۆشاو و شووشەی هەنگوینی هەڵچنراودا «باوکی عادیل» کامێرا شەمسییەکەی پێیە ودێتە دەرێ... هەموویان بە شەق هەڵدەداتە ناوەڕاستی «شەقامی باتا» و تەواوی بازاڕ دەوروژێنێت... دەرابەی دووکانەکان یەک لە دوای یەک دادەخرێن... هەندێکیان هەر بە کراوەیی جێدەهێڵن.. خەڵک تێک دەقژقژێن.. پیاوان عەبای ژنان دەڕفێنن و خۆیانی پێ دادەپۆشن.. سەدان قاپ و مەنجەڵ و بوتڵی پیپسی و

کۆلا و کووپی شەربەت و دەخیلەی منداڵان دەکەونە ژێر پێیان و خەڵک بە کۆمەڵ بە سەریاندا بەردەبنەوە.. تەختە ڕەشەکان تێک دەشکێن... دەبنە هەزاران پارچە و بەو ناوەدا بڵاو دەبنەوە... سەبەتەی ماسییەکانی بەردەم دووکانی ماسییەکە بەو ناوەدا دەڕژێن و سەدان قاچی باریک و ئەستووریان لێ هەڵدەخلیسکێت.. دەیان ژن و منداڵ بەسەر یەکدا دەکەون... بۆنی ناخۆشی ڕیخۆڵە و ناو هەناوی ماسییەکان، کە بەو زەوییە گەرمەوە دەنووسێن. چەندین کەس دەبوورێننەوە... فەردە خەڵووزی هەڵچنراو وەکو شاخی بەفر هەرەس دێن و تۆزێکی ڕەش ئەو ئاسمانە تاریک دا دەهێنێت... عەرەبانەی باڵندە ڕەنگاوڕەنگەکانی «دا دەکەژێ»ی باڵندە فرۆش قلپ دەبێتەوە.. یەک بە یەکیان لەسەر ئەو شەقامە گەرمە و لە ژێر پێیاندا چززز دەپلیشێنەوە و بەو قیرە داخبووەوە دەنووسێن.. ئەوان بە خۆڕایی ئاوا خۆیان شپرزە و سەغڵەت دەکەن: «باوکی عادیل» بێجگە لە من، هەقی بەسەر کەسی دیدا نییە.. کۆڵان کۆڵانی ناو قەیسەری و شەقامەکانی دەوری قەڵا دوام دەکەوێت و ئەو کامێرا گەورەیەشی هەر بە شانەوەیە...پێم دەگات و کامێرایەکەی لە بەرامبەرم دادەنێت، بەڵام چونکە قاچێکی شکاوە، بۆیە ناتوانێت لەسەر دوو قاچەکەی دیکەیەدا بیوەستێنێت... من دەرفەت دەهێنم و جارێکی دیکە ڕادەکەم... ئەو دوام دەکەوێت و پێم دەڵێت:

-ڕاوەستە...!! بۆ کوێ دەچیت..؟! بە ڕووتی چەند ڕەسمێکت دەگرم و دوایی پیشانی ئەو خەڵکەی دەدەم.

ڕاچەنینێک، یاخود هاوارێکی بەرزی قوڕگم بێدارم دەکاتەوە... هەیوانەکەمان، کە جێگامان لەناودا داخستووە، هێشتا تاریکە.. ئەو تیشکە کز و باریکانەی مانگیش هەر ئەوەندەیان ڕووناک کردۆتەوە، هەتا من بەهۆی ئەو ئاماژە پرتەقاڵییانەوە بزانم لە قووڵایی تاریکیدام..بۆ ئەوەی تاریکی پیشانی کەسێک بدەیت، دەبێت کەمێک ڕووناکیت بە دەستەوەبێت... نازانم بۆچی بیر لەوە دەکەمەوە.. شەوانی پایز هەر خۆیان لە خەوی قووڵ قووڵ و بێ سەرو بن دەچن.. دەڵێی لە سەفەر دایت...هەیوانیش ڕەنگ و سیمای پایز دەگرێت.. هەر ئەو ڕەنگە بە لێفە و دۆشەگ و سەرینەکانیش دەبەخشێت، بەڕادەیەک وا بزانی هەر بۆ ئەوە دەنوویت تا وردتر و نزیکتر گەڵای زیوینی هەڵوەریو و هەوری تەنکی شێدار وگەردەلوولی پۆپلینی ببینیت.. ترسی ناو خەون و ترسی دەرەوە تێکەڵی یەکدی دەبن.. خێرا دەست بۆ بیجامەکەم دەبەم.. چەند جارێک لاستیکەکەی ڕادەکێشم و بەری دەدەم.. بەر کەمەرم دەکەوێت و دەیلەرێنێتەوە.. بەر کەمەرم دەکەوێت و دەیلەرێنێتەوە..خۆم لە ژێر لێفەکەمدا گرمۆڵە دەکەم.. دەترسم بەڵام کاتێ ورد ورد ڕووداوەکان، دیمەنەکان، جووڵە و تێکقژقژانەکانی ناو ئەو بازاڕە ورووژاوە دەهێنمەوە یادم، چێژێکی سەیر لەو تۆقینە دەبینم، ناو لەپەکانم پێکەوە دەنووسێنم و لەناو هەردوو ڕانی جووتکراومدا دەیانشارمەوە... هێشتا ئۆقرە ناگرن.. پەنجە تۆقیوەکانم وەکو کەروێشک ژێر لاستیکی بیجامە و دەرپێ کورتەکەم هەڵدەکۆڵن و خۆیان دەگەیەننە ئەودیو.. من ئاوام..باوەڕێکی سەیرم هەیە.. وا دەزانم مەترسییەکان لە پێش هەموو شوێنێکی دیکەی جەستەمەوە دەگەنە دەستەکانم... چەپەیانم لەناو دەستی «پوورە گوڵبەهار»دایە و ڕاستەیانم خستۆتە ناو گیرفانی چارلیستۆنە میللییەکەمەوە.. پۆپلینێکی هێڵدارە و ژنێکی دراوسێمان بۆی دوریوم لەناو کۆڵانێکی تەسکدا هەنگاو دەنێین کە ئەو سەری داخراوە.. وا هەست دەکەم ڕێگامان لێ تێکچووە و دەبێت بگەڕێینەوە..بۆنێکی سەیر دەچێتە قووڵایی لووتمەوە.. دوای تاوێک بیرکردنەوە، دەزانم ئەوە بۆنی قەڵەمی بۆیەی نیگارکێشانە..بۆنەکە هی ناو خەیاڵی خۆمە.. یەکێ لە هاوپۆلەکانم، کە پێشتر ماڵیان لە گەڕەکی «خانەقا»بووە، بە جوانترین شێوە نیگاری ئەو جۆرە خانووانە دەکێشێت، کە زۆربەیان لە جووە کۆچکردووەکانەوە جێماون و بە پاستیل ڕەنگیان دەکات... ئەو بۆنە وام لێدەکات ئەو خانووانەم لێ ببێتە ڕاستی.. ئاگام لە دەوروبەرم دەبڕێت...بەناو ئەو کۆڵانە تەسک و داخراوەدا هەنگاو دەنێم.. لەپڕ دایکم لە دەرگایەک دەدات و دوای چاوترووکانێک ژنێک بە دەستی کەفاوییەوە دەرگامان لێدەکاتەوە... باوەش بە یەکدا دەکەن.. هاوکات پیاوێک لە ژوورەوە دێتە دەرێ و بە سەرسووڕمانەوە لێمان دەڕوانێت، کاتێ جوان لە سیما و جلوبەرگیان ورد دەبمەوە، وا هەست دەکەم ئەوان لەم ماڵە ناژین، بەڵکو وەکو ئێمە بۆ ماوەیەکی کورت ڕێیان کەوتۆتە ئێرە و جێی دەهێڵن.. هەر خێرا لەم

خەیاڵەوە بۆ یەکێکی دیکە دەگوێزمەوە و دەگەمە ئەو باوەڕەی ئەم ماڵە شوێنێکە بۆ کۆکردنەوەی چیرۆک و بەسەرهاتەکانی خەڵکی شار... هەربۆیە لەناو جەرگەی بازاڕیشە...پیاوەکە دەگاتە ئاستی ئێمە، کە هەتا ئێستا بەهۆی چاک و چۆنییەوە، نەمانتوانیووە لە دەرگا ئاودیو ببین، دایکم دەناسێتەوە و بزەیەک دەکەوێتە سەر لێوی.. یەکەمجارە دەبینم پیاوێک تۆقە لەگەڵ ژناندا بکات.. لەسەر زمانی دایکمەوە ناوی «کاک عادیل» دەبیستم، گیانم موچوڕکی پێدا دێت.. لێرەدا دەزانم من بە درێژایی ڕێگا وام خستۆتە خەیاڵمەوە، کە ئێمە دەچینە ماڵی «عادیل»ی هاوڕێم، بەڵام نەمتوانیووە ئەو هەستە تۆقێنەرە لای خۆشم ئاشکرا بکەم.. دەستی ڕاستی «پوورە گوڵبەهار» مەچەکی من بەرەڵلا دەکات و دەگاتە ناو دەستی ئەو پیاوەوە.. زیاتر ترس دامدەگرێت.. چاوەڕێم کاتێ دەستی لەناو دەستی ئەودا دەردەهێنێت، جارێکی دیکە مەچکی منی پێ بگرێتەوە، بەڵام بۆ چاوەکانی خۆی دەبات و فرمێسکەکانی پێ دەسڕێت.. لەناو ئەو هەموو ترس و سەرسووڕمانەدا دەستی پیاوەکە بۆ لای من درێژ دەکرێت، گوایە دەیەوێت تۆقەم لەگەڵدا بکات.. تۆقە..؟! لەگەڵ من..؟! ئاسان نییە.. دایکم هەر زوو زوو دەڵێت:

-کوڕە دەستی ڕاگرتووە..!!

من تەنیا دەستێکم لێ دیارە و لەو دیوی ئەو شەرم و ترسەوە سەرنج لە هەموو هێڵ و نیشانە و ڕەنگەکانی دەدەم، بەڵام هەست ناکەم ئەو دەستە بە جەستەیەکەوەیە.. هەر دەڵێی لە فەزایەکی نادیارەوە هاتۆتە دەرێ، بۆیە هەتا دێت زیاتر سەراسیمەم دەکات... من نازانم بە چەند مانگ پێم گرتووە و بە چەند مانگ زمان، ئەگەر چی نەنکم هەمیشە شانازی بەوەوە دەکات، کە هیچ منداڵێکی دیکەی بیر نییە وەکو من زوو قسەی کردبێت...بەڵام دڵنیام زۆرم دەوێ تا ئەو ترسە گەورەیەم دەشکێت و دەتوانم تۆقە لەگەڵ پیاوێکدا بکەم، با ئەو پیاوە کەسێکی ڕووخۆش و هێمنیش بێت..دایکم نایبڕێتەوە:

-کوڕە دەستی ڕاگرتووە...!!

ناتوانم پێی بڵێم کەس دەستی ڕانەگرتووە، بەڵکو دەستێک ڕاگیراوە.. دەنگێک دەڵێت:

-وازی لێبێنە.. با بیر بکاتەوە... ئەگەر ویستی، ئەوا تۆقە دەکەین.. ئەگەر نەیویست، خۆ دەستی من هیچی بەسەر نایەت.

ژنەکە بە ڕوویەکی خۆشەوە لە هەوڵی ئەوەدایە بمانباتە ژوورێ، بەڵام دایکم هەنگاوێک بۆ دواوە دەگەڕێتەوە دەڵێت:

-ئێمە دانانیشین...هەر بۆ ئەوە هاتووین ماڵەکەتان بە گوڵبەهار نیشان بدەین و دەبێت بگەڕێینەوە.. خۆم سەرتان لێ دەدەمەوە.

دەستەکە هەتا ئێستاش ڕاگیراوە.. ئەگەر بزانم ئەو تۆقە بلیتێکە و دەتوانم پێیەوە بچمە ژوورێ، هەتا گوێ لە چیرۆکەکەی «پوورە گوڵبەهار»بگرم، ئەوا من بەبێ دوودڵی دەستمی دەدەمێ.. نەخێر، ئەوەتا بە هەمان ڕێگای خۆماندا دەگەڕێینەوە.. ئەگەرچی تەنیا من و دایکمین، بەڵام لە خۆم ڕانابینم داوای لێ بکەم چیرۆکەکەم بۆ بگێڕێتەوە، چونکە ترسی ئەوەم هەیە سەرتاپای خەیاڵم بشێوێنێت.. هیچ دوور نییە بەلایەنی کەم پێم بڵێت یەکێ لەو دوو «عادیل»ە مردووە و تەنیا لە خەیاڵی مندا بوونی ماوە.

زستانی ٢٠٠٦

تێبینی:

هەر کەسێکی ڕاستەقینە، کە لەم تێکستەدا ناوی هاتووە، ئەوا بەر لە بڵاوکردنەوەی، ڕەزامەندی خۆی، یان هی کەسوکاری وەرگیراوە.

بوارەکانی تۆژینەوە لە ئەدەبی بەراوردکاریدا

د. کەمال مەعرووف
(زانکۆی سەلاحەدین - کۆلێژی زمان)

پێناسەی ئەدەبی بەراوردیمان کرد، کە ئەم زانستە تۆژینەوە لە دیاردەکانی کارتێکردن و کارلێکردن لەنێوان ئەدەبەکانی جیاواز دەکات جا ئەم کاریگەرییە پێوەندی بە ڕەگەزەکانی ئەدەبی یاخود بە شەپۆلەکانی هزرەوەبێ یا پێوەندی بە سروشتی بابەتەکان و هەڵوێست و کەسەکانەوە بێ کە لە ئەدەبەکەدا لاسایی دەکرێتەوە. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە بوارەکانی لێکۆڵینەوە لە ئەدەبی بەراوردکاریدا بە تەنیا ڕێبازەکانی گشتی ناگرێتەوە کە ئەدەبی نەتەوەیەک بە ئەدەبی نەتەوەیەکی تر گرێ دەدات، بەڵکو شتە وردەکانی ئەم ڕێبازە گشتییە بەخۆوە دەگرێ، توێژەرەوە لە بوارەکانی بەراوردکاریدا، ڕەگەزەکانی ئەدەبی لێکچوو لەنێوان دوو ئەدەب دەخاتەڕوو، ماوەی پێوەندییەکەی ئەم وێک چوونەی هێناوەتە ئاراوە، کام لەم ئەدەبانە لە پێشترە لە چێ کردنی ئەم ڕەگەزانەدا. چۆن بۆ ئەدەبی تر گوێزراونەتەوە، چۆنی وەرگرتووە، وەکو خۆی وەریگرتووە یاخود گۆڕانکاری تێدا کردووە بەجۆرێ کە زۆر و کەم لەگەڵ ئەسڵەکەیدا جیاوازە. تۆژینەوەکانی بەراوردکاری نوێ کەسەکان بەخۆوە دەگرێ کە بایەخ بەم جۆرە ئەدەبە دەدەن، چۆنیان لاسایی کردۆتەوە، ئایا شتی تازەیان بۆ زیاد کردووە کە لەگەڵ سروشتی چەرخ و وڵات بگونجێ، زۆر بواری تر کە پێویستی بە درێژەدان و ڕوون کردنەوە هەیە و سوود بەخشە بۆ زیاتر تێگەیشتنی چەمکی ئەدەبی بەراوردی، پێش ئەوەی درێژە بە بوارە جۆر بەجۆرەکان بدەین، پێویستە ئاماژە بە چۆنیەتی سەلماندنی مەرجی دووەم لە مەرجەکانی تۆژینەوەکانی بەراوردی بکەین، ئەویش سەلماندنی پێوەندی مێژووییە لەنێوان ئەدەبەکان و بابەتەکانی کە لاسایی و بەراورد دەکرێن، دەرخستنی ئەم پێوەندییە مێژووییە کە قوتابخانەی فەڕەنسی بەمەرجی

دەزانێ، بە بەشێکی بوارەکانی تۆژینەوەی بابەتەکانی ئەدەبی بەراوردی دادەنرێ، سەلماندنی ئەم پێوەندییە پشت بەدانەرەکان دەبەستێ، کە بوونی پێوەندی مێژوویی لەنێوان ئەدەبی نەتەوەیەک لەگەڵ نەتەوەیەکی تردا جێگیردەکات، لەوانەیە توێژەرەوە هێماکانی ئاشکرا لەم کتێبانە بدۆزێتەوە کە نووسەر شاعیرەکان پێی کاریگەربوونە، هەروەها توێژەرەوە لە ڕوانگەی کتێبەکانەوە ژمارەیەک نووسەر و شاعیر دەدۆزێتەوە، لە ئەدەبی نەتەوەیەکدا کە زمانی نەتەوەیەکی تر دەزانن، پێوەندییان بە زمانەکەوە بە جۆرێکە کە لە سنووری شارەزایی تێ دەپەڕێ و بەرهەمی ئەدەبی پێ دەنووسنەوە، هەروەکو لە بەرهەمی هەندێ لە خاوەنانی دوو زماندا بەدەردەکەوێ، کە خاوەنی زمانی فارسییە و بە زمانی عەرەبیش قەسیدەی باش دەهۆنێتەوە، یاخود کتێبی زانستی بەنرخ بە زمانی عەرەبی لە تەک زمانی فارسیدا دادەنێ، وەک (ئیبن سینا)ی فەیلەسووفی بەناوبانگ و (ئەبی حامد ئەلغەزالی)؛ بێ گومان بوونی ئەم بەرهەمانە بەڵگەی پتەون لەسەر بوونی پێوەندی مێژوویی لەنێوان ئەدەبی عەرەبی و فارسیدا. هەروەها ئەدیبی ئینگلیزی (ئۆسکاروایلد) کە بەزمانی فەرەنسی چیرۆکی (سالومێ) دەنووسێ، (فۆڵتێر) نامەکانی بەزمانی ئینگلیزی تۆماردەکات. بۆ سەلماندنی پێوەندی لەنێوان دوو ئەدیبدا، پێویستە بەدوای ژیانی ئەدیبی کار لێکراو بکەوین، ئایا بواری بۆ ڕەخساوە کە سەردانی ئەم وڵاتە بکات کە بە ئەدەبەکە کارتێکراوە، یاخود زمانی ئەو وڵاتە فێر بووە، ئایا بەرهەمی نووسەرەکەی بەزمانی بنچینەیی خوێندۆتەوە، یاخود لە ڕێگای وەرگێڕانەوە بووە، ئەگەر ئەم پێوەندییە لەنێوان ئەدیبانی دوو نەتەوەی بە زمانی جیاواز دۆزرانەوە، ئەوا ئەم کارە بە ناخی تۆژینەوەی بەراوردکاری دادەنرێ، هەروەها ڕۆژنامەگەری ڕۆڵی باش دەبینێ، لە ناساندنی نووسەر و شاعیرانی بیانی کە بیروڕاکانی (ئەمیل زۆلا) و بەرهەمەکانی (مەکسیم گۆرکی)یان پێشکەش کردووە، بە تایبەتی گۆڤارەکانی وەکو (المجلة) و (الاداب) و (الکاتب) دیارە گۆڤارە کوردییەکانیش لە ناساندنی نووسەر و شاعیرانی بیانیدا دەوری باشیان بینیوە، بوارەکانی ئەدەبی بەراوردی مەبەستێکی فراوانی هەیە و چەند ڕێڕەوێک بەخۆوە دەگرێ،

١- بوارەکانی پێوەندی بە خودی بابەتەکانی ئەدەبەوە هەیە.

أ- تۆژینەوەی ڕێبازەکانی ئەدەبی کە لە چەند ئەدەبێکی جوداواز سەری هەڵداوە، تۆژینەوەی ئەدەبی کلاسیکی و چۆن لە هەموو وڵاتانی ئەورووپا بڵاوبۆوە، چۆن زمان و ئەدەبەکانی ئەو وڵاتانە لاسایی هزری باوی ئەوکاتەیان کردۆتەوە، کە خۆی لە زاڵبوونی دەسەڵاتی کڵێسە و فرسانەکان دەبینیەوە، پاشان تۆژینەوەی ڕێبازی ڕۆمانتیکیی و کاریگەری لە ئەدەبە جیاوازەکانی ئەورووپا دەخاتە ڕوو، دوایی چۆن ئەم ڕێبازە کاری کردە سەر ئەدەبەکانی ڕۆژهەڵات، هەروەها ئەم تۆژینەوەیە باسی ڕووی لێک چووی نێوان ئەدەبەکان دەکات کە بایەخ بەم ڕێبازە دەدەن، تۆژینەوەی مێژوویی خودی ڕێبازەکە، چۆن سەری هەڵدا، ئەو کۆڵەگانەی کە لەسەرهەڵدانیدا پشتی پێ دەبەستێ، لە کوێ سەری هەڵدا، چۆن ئەم ڕێبازە ئەدەبییە لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی تر گوێزرایەوە، ئایا گواستنەوەی بەهۆی شەڕەوە بووە یاخود لە ڕێگای پێوەندییەکانی ئابووری و ڕۆشنبیرییەوە بووە، بۆ چ وڵاتێک گوێزراوەتەوە، چۆن پەیڕەو کراوە، زۆر پرسیاری تر کە تۆژینەوەی نوێ لە بارەی ئەم بابەتە گرنگانەوە دەیان وروووژێنێ.

ب- تۆژینەوەی جۆری ئەدەبی وەکو هونەری داستانەکانی ئازایەتی یاخود ئایینی، دیاری کردنی چەمکی ئەم داستانانە، پاشان دیاری کردنی ئەو وڵاتەی کە ئەم داستانانەی تێدا پەیدابوونە سیماکانی سەرهەڵدانیان، چۆن بڵاوبوونەتەوە، لە ئەدەبێکەوە بۆ ئەدەبێکی تر گواستراونەتەوە، ئایا بەم گوێزانەوەیە، گۆڕانکاری بەسەردا هاتووە، یاخود وەکو خۆی ماوەتەوە، هەمان شتیش بە گوێرەی ئەدەبی سۆفیزمەوە، چۆن لە ئەدەبی عەرەبیدا سەری هەڵداو نووسەران بایەخێکی لە ڕادە بەدەریان پێ دا، پاشان بۆ ئەدەبی فارسی گوێزرایەوە، لە ئەدەبی فارسیشدا پێشکەوتنی بەخۆوە بینی بەجۆرێ کە دانانی شیعری سۆفیزم بەسەر پەخشانیدا زاڵ بوو، کەچی لە ئەدەبی عەرەبیدا بە پێچەوانەوە بووە کە دانانی پەخشانی لەلایەن نووسەرانەوە بایەخێکی زۆریان پێداوە، هەمان قسەش لەسەر هونەری مەقامات، توێژەرەوە دەست دەکا بە دیاری کردنی چەمکی مەقام چۆن (بدیع الزمان الهمداني) و ئەدیبانی تر پەیڕەویان کردووە، چۆن بۆ زمانی فارسی گوێزراوەتەوە.

ج- تۆژینەوەی چیرۆکی (ئەلمعراج) گیانی لەنێوان ئەدیبانی عەرەبی و فارسیدا، ئایا ئەم بابەتە ئەدیبانی تر

و به زمانانی ترەوە قسەیان لێوە کردوون، چۆن چارەسەریان کردووە؟ ئایا ئەمانە بە چیرۆکی (میعراج) کاریگەربوونە؟ یاخود چیرۆکی (میعراج) یان وەکو هۆکارێک وەرگرتووە بۆ گوزارشت کردن لە مانایەکی خواستراوە، هەروەها ئەو بابەتانەی تر کە ئەدەبی بەراوردکاری گرنگی پێدەدا، چیرۆکی لەیل و مەجنوونە، چۆن ئەم چیرۆکە وەکو خۆشەویستییەکی پاک لە ئەدەبی عەرەبیدا، بۆ ئەدەبی فارس گوێزراوەتەوە و بۆتە خۆشەویستیەکی صۆفیانەی ئەوپەڕی لە جوانی و ناوەزد دا، بەم شێوەیە فارسەکان بەرگێکی نوێیان لێ پۆشی، داهێنەرانە نەک لاساییکەرەوانە، مەبەستمان گواستنەوەی بابەتەکان لە ئەدەبی نەتەوەیەک بۆ ئەدەبی نەتەوەیەکی تر مەرج نییە هەردەم کاریگەرییەکە باش بێ لەوانەیە ئەم کارتێکردنە پێچەوانە دەرچێ، لاساییکردنەوەی چیرۆکی ئەنتۆنیو و کیلۆپاترە بە جۆرێ بووە کە ئەحمەد شەوقی دژی هەموو ئەو بۆچوونانە بووە کە لە بارەی کیلۆپاتراوە خراونەتە ڕوو و بەرپەرچی داونەتەوە.

ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە کاریگەری ئەدیبێ لەسەر ئەدیبێکی تر مانای ئەوە نییە بەدوای داچووە و بێ ئەوەی تێڕوانین و بۆچوونی خۆی نەبێ، بەڵکو پێویستە ئەدیبی لاساییکەرەوە پارێزگاری ڕەسەنایەتی و خودی خۆی بکات کاتێ کە لاسایی بەرهەمێ یاخود بە بەرهەمێ کاریگەر دەبێ.

د- تۆژینەوەی ئەدەبی گەشت و گوزار، چۆن ئەدیبێ یاخود کۆمەڵە ئەدیبێ توانیویانە وێنەی وڵاتێکی تر لەبەرهەمەکانیاندا بکێشن. ئایا لە وێنەگرتنی ئەم وڵاتەدا کۆمەڵە ئەدیبی نەتەوەیەکی تر بەشدارییان کردووە یاخود بەتەنیا یەک نووسەر لەبەرهەمەکەیدا ئەم باسەی کردووە، ئەگەر زۆر بەشداری تێدا کردبێ، ئەوا بۆ ئەدەبی بەراوردی گرنگە، بۆیە پێویستە تۆژینەوەی بابەتەکە وەکو دیاردەیەکی گشتگیری سەیر بکرێت، بۆ نموونە زۆر لە کتێبی گەڕۆکەکان بایەخ بە شوێنەواری فرعەونەکانی میسر دەدەن، بەڵام ئەگەر لێدوانی تەنیا یەک نووسەر بوو، ئەوا پێویستە تۆژینەوەی ئەوە بکرێت ئایا نووسەرەکە هاتۆتە ناو ئەو وڵاتەی کە لێ دواوە، چۆن لەو وڵاتە ژیاوە، پێگەیشتنی لەگەڵ کێدا هەبووە، چۆن لەو وڵاتەدا مامەڵەی لەگەڵیدا کراوە، ئەم مامەڵەیە لەبەرهەمەکەیدا ڕەنگی داوەتەوە، ئایا بە ویژدانەوە قسەکانی کردوون، یاخود لایەنگیری خۆی بەرامبەر وڵاتەکە دەربڕیوە، یان بە پێچەوانەوە، یاخود لە وڵاتەکەدا بەرەنگاری بارودۆخێکی نەگونجاوە بۆتەوە، ئەمەش وای لێ کردووە کە بە بێزاری و پەژارەوە گوزارشتی لێوە بکات.

٢- بواری پێوەندی بە بابەتی لاساییکردنەوە و بەراوردی نووسەرەکانەوە هەیە:

أ- توێژینەوەی بەرهەمی ئەدیبێ خۆی لە خۆیدا هەوڵێکە بۆ هەڵسەنگاندنی ئەدیبەکە و بڕیاردانە لەسەر توانایی ئەدەبی، هەروەها لێکۆڵینەوە لەسەرچاوەکانی کە ڕۆشنبیرییەکەی لێ وەرگرتووە، توانیویەتی شیعر و پەخشانی پێ بهۆنێتەوە، ئایا سەرچاوەکە ناوچەیییە یاخود لەسەرچاوەی نەتەوەیەکی تری نۆش کردووە، پاشان ئەوە دیاربکرێ کە چەندی لێ هەڵهێنجاوە، چۆن لەگەڵیدا تێکەڵاوی کردووە، ئایا خۆی بە تەنیا ڕۆڵی تێدا بینیوە، یاخود ژمارەیەکی تر لە نووسەران لەگەڵیدا هاوشان بوون، چاویانی لەسەر ئەم سەرچاوە بیانییە کردۆتەوە و ئاگاداری ئەم گەنجینە بە نرخەی کردوون، بەڕەوتی مرۆڤایەتی و ڕێبازە ئەدەبییەکان کاریگەربێ، لە گواستنەوەی جۆرەکانی ئەدەبی و ئاستەکانیدا هاریکارییان کردووە، پاشان ڕۆڵی نووسەرەکە کە لە پێشخستنی ئەو بیروڕا و هزر و ڕێبازانەی کە بۆ ناو ئەدەبەکەی گواستوونەتەوە، زۆر پرسیاری وردتر کە یارمەتی هەڵسەنگاندنی هزری نووسەرەکە دەدەن.

ب- بایەخدان بە تۆژینەوەی ئەدەبیانی جیهانی کە ناوبانگیان سنووری وڵاتەکەیانی بە زاندووە و گەیشتۆتە ناو نەتەوەکانی ترەوە، هەندێ لە نووسەرانی ئەو نەتەوانە ئاگاداری بەرهەمی ئەدیبانی جیهانی بوونە و هەوڵی لاسایی کردنەوەیان داون، بۆ نموونە ئەدیبی ئینگلیزی ناسراو (شەکسپیر) کە ناوی خۆی سەپاندووە بەسەر هەموو ئەوانەی کە بایەخ بە ئەدەبی ناوچەیی و جیهانی دەدەن.

کاریگەری ئەدەبی شەکسپیر سنووری ئەدەبی ئینگلیزی تێپەڕاندووە و گەیشتۆتە ئەدەبی فەڕەنسی و ئەڵمانی، هەنگاوی بەرەو هەموو ئەوروپا ناوە و خۆی گەیاندۆتە ئەدەبەکانی ڕۆژهەڵاتیش، زۆر لە ئەدیبەکانی ڕۆژهەڵات هەوڵیان دا کە لاسایی چیرۆکەکانی بکەنەوە کە ناوو ناوبانگی جیهانییان هەنە، هەروەها کاریگەری خەیامی شاعیر بەسەر جیهانی دەرەکییەوە دیارە، لەناو ئێرانیشیدا کارتێکردنی بەسەر ئەدیبانی ئێران و وڵاتانی عەرەبی و ئیسلامیش دەبینرێن، (فیتزجیرالد)ی

ئینگلیزی چوارینەکانی عومەر خەیامی بۆ سەر زمانی ئینگلیزی وەرگێڕان دوای لە هەموو ئەوروپا بایەخیان بە وەرگێڕاندا و تۆژینەوەی بەرهەمەکانی پاشان و هەوڵیان دا کە لاسایی هزر و بیروڕاکانی بکەنەوە. ئەدیبە عەرەبەکانیش کەوتنە بایەخدان بە بەرهەمەکانی خەیام و زۆر لە وڵاتانی عەرەبی چوارینەکانیان بۆ سەر زمانی عەرەبی وەرگێڕان پاشان هەوڵیان دا کە چوارینە بهۆنەوە لەسەر هونەری چوارینەکانی فارس و لاساییان بکەنەوە لەم بارەدا پێویستە کە تۆژینەوە لەسەر ئەدیبە گەورەکە بکرێت و کاریگەری لە بزووتنەوەی ئەدەبی جیهانی بخرێتە ڕوو پاشان ئەو دەربخرێ کە چەند کاریگەری بەسەر ئەدەبی بەراوردکارییەوە هەیە، پاشان گفتوگۆ لەسەر بەرهەمەکانی کارتێکراو بکرێن کە بە ئەدیبانی جیهانییەوە کاریگەربوونە، ئایا لاسایی کردنەوەیەکی ڕووت بووە، یاخود شتیان بۆ زیادکردووە و داهێنانیان تێدا ئەنجام داون.

کەرەستەی توێژەرەوە لە ئەدەبی بەراوردکاریدا

شتێکی سوودبەخش و پێویستە کە ئاماژە بەوە بکەین، کە توێژەرەوە دەبێ، ئەم مەرجە بنچینەییانەی تێدابێ، کاتێ بەکاری تۆژینەوەی بەراوردکارییەوە خەریک دەبێ.

١- یەک لە کەرەسە گرنگەکانە، پێویستە توێژەرەوە لە بواری بەراوردکاریدا، زانیاری لەسەر ڕاستی مێژوویی چەرخەکە هەبێ، تاکو بتوانێ بەرهەمە ئەدەبییەکان شوێنی ڕووداوە مێژووییەکان بگرێتەوە، چونکە ئەم تۆژینەوەیە یارمەتی تێگەیشتنی ڕووداوەکان و پەرەسەندنیان دەکات، پێوەندییەکانی مرۆڤایەتی لەنێوان گەلان لە دیاردەکانی جوداواز بەدەردەخات، کە ئەمانە هاریکاری ئەدەبی بەراوردکاری دەکەن، تاکو بتوانێ دەرک بە ڕەوت و ڕێبازەکان بکات، هەر لە بارەی مێژووەوە پێویستە جەخت لەسەر کاروانی نەمران بکات نموونەی ئەدەبی مرۆڤایەتی هەر گەلێک بخاتە پێش چاوان، بۆ نموونە لە ئەدەبی عەرەبیدا، لەیل و جنوون لە خۆشەویستیدا، عەنترە لە ئازایەتیدا، حاتم لە بەخشندەییدا، لە ئەدەبی کوردیدا مەم و زین لە خۆشەویستیدا، قەڵای دمدم و دوازدە سوارەی مەریوان لە ئازایەتییدا، هەروەها زانیاری باشی لە بارەی بەرهەمە ئەدەبییەکانی جیهانی هەبێ بۆ نموونە ئەلیادە، ئۆدیسە، کۆمیدیای خوداوەندەکان، شانامە، شانۆگەرییەکانی شەکسپیر و (رسالة الغفران)....تاد.

لە ئەدەبی ئەڵمانیدا فاوست و لە ئەدەبی ئەسپانیدا دون جوان، ئەمانە نموونەی ئەدەبیاتی مرۆڤایەتین دەبێ توێژەرەوە لەبەرچاوی بگرێ.

٢- توێژەرەوەی ئەدەبی بەراوردکاری، دەبێ زانیاری وردی لەسەر مێژووی ئەدەبە جۆراوجۆرەکان هەبێ.

٣- زانینی زمانانی جوداواز کارێکی زۆر پێویستە، ئەمەش ئەوە ناگەیەنێ کە بەباشی ئەو زمانانە بزانێ، چونکە زانینی کۆمەڵە زمانێک کارێکی پڕ زەحمەتە، بەڵکو تارادەیەک زانیاری لە بارەیانەوە هەبێ کە پشت بە وەرگێڕان نەبەستێ.

پێویستە توێژەرەوەی بەراوردکاری بتوانێ دەقە جیاوازەکان بە زمانی ڕەسەنی خۆی بخوێنێتەوە، چونکە هەر زمانە تایبەتمەندی خۆی هەیە دیارە جۆری وەرگێڕانیش جوداوازە، وەرگێڕان هەیە کارتێکردن و کارلێکردنی دوو زمان و دوو ئەدەب دەخاتەڕوو جا باشترە لە تەک زمانی زگماک دوو زمانی تری بیانی بەلانی کەمەوە بزانێ، تاکو بتوانێ کاری بەراوردی ئەنجام بدات، دیارە وەرگێڕانیش ڕۆڵێکی گرنگی هەیە کە بەهۆیەوە بەرهەمەکانی نەتەوەکانی تر و کارە ئەدەبییەکانیان دەزانین.

٤- پێویستە توێژەرەوە ئاگاداری سەرچاوە گشتییەکە بێ کە تۆژینەوەی لەبارەوە دەکات، ئەوەی دەیەوێ لێکۆڵینەوە لە پێوەندییەکانی ئەدەبی عەرەبی و فارسی بکات. دەبێ تۆژینەوە لە زمانی عەرەبی و دەقەکانی بکات کە بە زمانی عەرەبی نووسراون کە لە بنچینەدا فارسین، بۆ نموونە (طبری، همزه الأصفهانی، ابن المقفع و ابن قتیبه)، بە گوێرەی زمانی فارسیشەوە بگەڕێتەوە بۆ دەقەکانی ئەدەبی کە لە عەرەبییەوە وەرگێڕدراون، بۆ نموونە (کلیله و دمنه)ی فارسی (الف لیله و لیله) کە ئەسڵەکانیان هیندین. توێژەرەوەکانی ئەوروپی و ئەمریکییەکان هەنگاوی باشیان هاویشت و کتێبخانەکانیان پڕکردن لەسەرچاوەی ئەدەبی بەراوردکاری، تاکو فێرخواز بە ئاسانی بتوانێ سەرچاوەکان بەکاربهێنێ، بۆ نموونە (پۆل ڤان تیگم) پێرستێکی کامڵی هەموو ئەوانەی کە لە ئەوروپادا دایان ناون تاکو کۆتایی سەدەی نۆزدەیەم (١٤٥٥-١٩٠٠) هەروەها گۆڤاری ئەدەبی بەراوردی فەرەنسی کە هەر ژمارەیەکی باسی سەرچاوەکانی ئەدەبی بەراوردکاری ئەوروپا و ئەمریکا دەخاتەڕوو، نوێترین سەرچاوە کە لە

ساڵی ١٩٥٠ لەلایەن توێژەرەوەی فەرەنسی بالدنسپرگیە (Baldensperger) و فـــــــــــــریـــدریـــک (Friederich)ی ئەمـریکی ناونیـشـانی کـتـێـبـەکـە (بیبلیۆگرافیای ئەدەبی بەراوردی) کە بەسی و سێ هەزار سەرچاوەوە لە ئەمریکا بە چاپ گەیاندرا.

گرنگیی ئەدەبی بەراوردکاری

زۆربەی زانکـۆکـــانی جــیـــهـــان، بایـەخ بە ئەدەبی بەراوردکـــــاری دەدەن و لـەو باوەڕەدان کـــــە ئـەدەبی بەراوردکاری سوودێکی زۆری بۆ ئەدەبەکانی نەتەوایەتی و بزووتنەوەی ئەدەبی جـیـهـانی هەیە و خـزمـەتێکی بێ پایانی توخـمی مـرۆڤـایەتی دەکـات و ئامـرازی پێک گـەیشـتن و لێک گـەیشـتنی نێـوان ڕۆڵەکـانی ڕەگـەزی مـرۆڤـن، کە هەرچەندە ڕەنگ و زمـان و بیـروڕاو زێدیان جیاوازین. ئامانجی سەرەکی تۆزینەوەی ئەدەبی بەراوردی خـزمـەتی ئەدەبی نەتەوەیی دەکـات مـەودای بازنـەکـەی فـراوان دەکـا و لە گـەردوونەکـیـدا ڕەگـەزی ئەدەبی تر و بابەتی تر دەخولێنەوە.

بەمەش چاوی توێژەرەوە بە ڕەنگی نوێی ڕەگەز و هزری ئەدەبی بیـانی دەکاتـەوە، کارلێکی ئەدەبی بیانی لـەسـەر ئەدەبی نەتەوەیی بەدیاردەکـەوێ و بەرگـێکی نوێی پێ دەبەخشێ و پەرەی پێدەداو لەبەستەڵەک و دوورەپەرێزی دووری دەخاتەوە.

سەرەڕای ئەوەی کە ئاسۆیەکی نوێ بە ئەدەبی نەتەوەیی دەبەخـشێ،تۆژینەوەکـانی ئەدەبی بەراوردکـاری چاوی توێژەرەوە لە بواری ڕۆشنـکـردنەوەی ڕەســـەنـایەتی لە ئەدەبی نەتەوەییـدا دەکـاتەوە و لەو ئەدەبەی کـە هاتـۆتە ناوەوە جـیـای دەکـاتەوە و هەوڵـێکی زۆردەدا بۆ قــوڵ کردنەوەی ئەم ڕەسەنایەتییە و هۆکارەکانی پێشکەوتن و پەرەسـەندنی هەڵقـوڵاوی ئەم ڕەسـەنایەتـیـیـە کـە لەگـەڵ کــەلەپووری ئەدەبی نەتەوەکــەی گــونجــاوە، دیارە ڕەســەنایەتی مــانای دوورە پەرێز و خــود ناگــەیەنێ، کرانەوەش بە جۆرێ نابێ کە ڕەسەنایەتی لە دەست بدا، هیچ ئەدەبێ لە جــیــهـانـدا لە توانایدا نابێ لە دوورە پەرێزی بمێنێتەوە، لەگەڵ زۆربوونی کەناڵەکانی پێوەندی لەنێوان گەلان و زمانەکاندا، جا ئەو کەناڵانەش ڕۆژنامە، ئیـزگـە، یان ئاڵـوگـۆڕی فـیـرخـواز و یاخــود بەهۆی گـەشـتـوگـوزاری گـەڕۆکـی و ڕۆشنبـیـرییەوە بێ، ئەدەبی ئینگلیـزی مـاوەیەک دەرگـای تێکەڵاوبوونی لەگـەڵ ئەدەبەکــانی تر داخــست، تەنانەت لەگــەڵ ئەدەبی ئەمریکیش کە بە ئینگلیزی دەنووسن، پێیان وابوو کە باشترین بەرهەمیان هەیە، بەڵام ئەدەبی ئەمریکی توانی پێـــشـکـەوێ و پەرە بســــێنێ و لە زۆر ڕووەوە ئەدەبی ئینگلیزی داگـیـربکات بەجۆرێ کە ئەدیبانی ئینگلیز نەیانتـوانی بەرەنگاری ببنەوە، زمـانەکـەیانی بە وشـەو دەســتــەواژە و شـێــوازی ئەمــریکـیــیــەوە هەژاند. لە سوودەکـانی تری ئەدەبی بەراوردکـاری بە گـوێرەی ئەدەبی نەتەوەیی چاوی ئەدیبانی نـەتەوەیی لە وێنەی وڵاتەکـەیان لە ئەدەبیاتی تردا دەکاتەوە، دەتوانن کە تێڕوانینێکی بێ لایەنیـان لـەسـەر وڵاتەکـەیان هەبێ، نەک تێـڕوانینێکی دەمارگرژی سۆزاوی بێ، هەروەها لە کەم و کوڕیەکانیان ئاگادار دەبنەوە و هەوڵ دەدەن کە چاکی بکەن و بەسەری زاڵ بن، لەلایەکی ترەوە زانیـارییـان لە هەندێ وێنە دەبێ کـە داخ لە دڵ و ناحـەزان بۆ شکاندن و خـراپ کـردنی پلەوپایەی نەتەوەکـەیان بڵاوی دەکـەنەوە، جـا لەســەر ئەدیبانی نەتەوەیی پێویستە ئەم وێنانە پووچەڵ بکەنەوە و بە بەڵگەی باوەڕ پێکراو لایەنە دژێوەکـان دەربخـەن، پاشـان سـوودی ئەدەبی بەراوردی بە گـوێرەی بزووتنەوەی ئەدەبی جــیـــهـــانی دەخــەینەڕوو، جـــا ئەم تۆژینەوە بەراوردکارییە یارمەتی توێژەرەوە دەدات کە لێکۆڵینەوە لە دیاردەکـــانی ئەدەبی بکات، بۆ نموونە بزووتنەوەی کلاسیـکیـیـەت کە لەسەدەکانی حەڤدەیەم و هەژدەیەمی زایینیـدا بەسـەر هەمـوو ئەدەبەکـانی ئەورووپا زاڵ بوو، هەروەها بڵاو بوونەوەی ڕێبـازی ڕۆمـانتـیکی لە ئەدەبدا، لە سەدەی نۆزدەیەمدا بەسەر بزووتنەوەکانی ئەدەبی زاڵ بوو، لە ئەورووپاوە بەرەو کیشوەرەکانی تر چوو، جا لەسەر توێژەرەوە پێـویستـەکە ئەم بزووتنەوانە شی بکاتەوە، چ بارودۆخێک وای کرد کە سەرهەڵ بدەن، بۆ یەکەم جار لە کــوێ پەیدابوون، ســیــمـــاکـــانیـــان لە ســەرەتای سەرهەڵدانیاندا، دوایی بەرەو کوێ گواستراونەتەوە لە هەر وڵاتێکدا چ نوێیەکیان لەگەڵ خۆیان هێناون.

ســوودێکی تر ئەدەبی بەراوردی کـار دەکـات بۆ زیاتر لێکتـر گـەیشتن لەنێوان گەلاندا، تێڕوانینی نێوان گـەلە جیـاوازەکـان لێکتـر نزیک دەکـاتەوە، شارەزایی بوونی گـەلان لە ئەدەبی نەتەوەکـانی تر وەکو دەروازەیەکـە بۆ زانیـنی دابونەریتی ئەم نـەتەوانە، بێ گــومـــان ئەم ئاگاداربوونەوەیە پێـوەندی نێوان گـەلان بە هێـز و پـتەو دەکات کە ئەمەش سوودێکی زۆری بۆ ڕەگەزی مرۆڤایەتی هەیە، کـە کـۆمـەڵەی ئەدەبی جـیـهـانی گـرنگی بەم مـەبەسـتـەدا و بەناوی (کـۆمـەڵەی نێـو نەتەوەیی بۆ

مێژوویی ئەدەبەکانی نوێ لە ساڵی ۱۹۲۸ دامەزراند بە ئامانجی چێ کردنی پێوەندی بەردەوام لەنێوان زاناکان و توێژەرەوەکـان لەلایەک، لەلایەکی ترەوە ئاسـان کـردنی توێژینەوەکـان و ئامـادەکردنی هەمـوو هۆکـارێکی نزیک بوونەوە و ڕاپەڕاندنی توێژینەوە مێـژوویـیـەکـانی ئەدەبی، ئەم کۆمەڵەیە هەستا بە بەهێزکردنی پێوەندییەکانی نێوان ڕەگـەزە جیـاوازەکـان و پاشـان ئەم کـۆمـەڵەیە کـەوتە چاودێری (یۆنسکۆ) کــە ڕۆڵی باشی بینی لە نزیک کـردنەوەی ڕۆشنبـیـریـیـەکـان و ڕاڤـەکـردنی ڕێبـازی مـرۆڤـایەتی لە ئەدەبەکـانی جـوداوازدا، کـە مـەبەسـتی سەرەکی ئەم دامەزراوە نێو نەتەوەییەیە.

بێ گــومــان هەوڵەکــانی نزیک کــردنەوەی ئەدەبە جوداوازەکان بیرۆکەی ئەدەبێکی جیهانی چێ کرد، کە ئەدەبەکانی نەتەوەیی ڕووبارێکن دەڕژێنە نێو دەریاکەوە کە یەکێتی هزری مرۆڤایەتییە، وەکو سروشتی زەوی وایە لە هەمـوو وڵاتێکدا هەمـان سـیـمـای هەیە، هەرچەندە بوونی جیاوازی شتی وردیش لە سروشتی زەوی وڵاتێک لەگـەڵ زەوی وڵاتێکی تردا، لەسـەر ئەم بنەمـایە دەبێ سـەیری ئەدەبیش بکرێت کـە ئەدەبەکـان تەواوکـەری یەکترن، (طاغور) لە بارەی ئەدەبی بەراوردییەوە دەڵێ: زەوی کـۆمـەڵە پارچەیەک نییـە لە ڕووبەر کـە گـەلانی جیـاواز خاوەنی بن، هەروەها ئەدەبیش تەنیـا کـارێکی ئەدەبی ڕووت نییـە کـە لەلایەن نووسـەرانی جیـاوازەوە داڕێژرابێ، زۆر لەنێـوان ئێـمـەدا بیـر لە کـاری ئەدەب دەکەنەوە، هەروەکو جوتیـارەکـانیش بیر لەکاری زەوی دەکەنەوە، بۆیە دەبێ وا سەیری کاری دانەر بکەین، کە کـارێکی هەمـووانە، هەمـووش بەشـێکە لە داهێنانی مرۆڤی جیـهـانی، (گۆتە) کـێشـەی ئەدەبی جیـهـانی ورووژاند، واهات بە خـەیاڵدا کـە ئەدەبە جـیـاوازەکـان هەموویان لە یەک ئەدەبدا کۆدەبنەوە، گەلان بە ڕۆڵی زێ هەڵدەستن کـە بەرهەمـەکـانیـان دەڕژێـتـە ناو ڕووباری گەورەوە. یان ئەدەبی جیهانییەوە، گۆتە ئەم بیرۆکەیەی لە ئەڵمـانیـادا خسـتـەڕوو، بۆ ئەوەی ئەڵمـانیـا ببـێـتـە سەنتەرێکی ڕۆشنبیری جیهانی و هزری مرۆڤایەتی، هیـوای خـواست کە ئەدەبێکی مرۆڤایەتی جیـهـانی لە خۆراکی گەلانی جوداواز چێ ببێ، دیارە خودی (گۆتە)ش نموونەیەکی جیهانی بوو، وەکو شاعیـرێکی ئەڵمانی، ئەدەبەکانی ڕۆژئاوای باش دەناسی و بەرەو خۆشەویستی ئەدەبەکـانی ڕۆژهەڵات چوو، بوو بە کـەسـایەتیـیـەک کـە ئەدەبەکـانی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوای پێکەوە کـۆدەکردنەوە، بە تایبەتی لەو دیوانەی کە بەناوی (دیوانی ڕۆژهەڵاتی لە دانەری ڕۆژئاوایی) بە چاپ گەیاند، (گیفورد) Henry Gifford بیـرۆکـەی (گـۆتە)ی لە شـێـوەیەکی نوێدا دەخاتەڕوو، دەڵێ: ئەدەبە بچووکەکان دەچنە پاڵ یەک و یەکـێتـییـەکی ئەدەبی گەورە پێکەوە دەنێن، وای دەبینێ کـە ئەدەبی ئەمـریکی و ئینگلیـزی بەهۆی ئەوەی کـە پێـوەندییـان پێکەوە هەیە، بۆ یەکـتـر گرتن دەگونجێن، ناوکن بۆ بیـرۆکـەی یەکـێتی لەنێـوانیـاندا، ئەدەبێکی یەکگرتوو پێکەوە دەنێن بۆ هەمـوو ئەوانەی کە بە زمانی ئینگلیزی قسـە دەکـەن، کە هەمـوو ئەدەبە بچووکـەکـان بەخۆوە دەگرێ، بەم جۆرە یەکـەیەکی ئەدەبی گـەورە و لە هەمـوو ئەدەبەکانی کە بە ئینگلیزی دەنووسن، چێ دەبێ، بە هەمـان شـێـوە بۆ ئەدەبی فـەرەنسی و ئەڵمـانیش کـە یەکەیەکی گەورەی فـەرەنسی و ئەڵمانی دروست دەبێ، لە کـۆتایـیـدا هەمـوو ئەدەبەکـان دەبنە ئەندامی یەکـەیەکی گـەورە کـە بە گـوزارشـتی نوێ پێی دەڵێن (یەکـێـتی ئەدیبانی ئینگلیزی یاخود فەڕەنسی، یان ئەڵمانی) بەم شێوەیە ئەدەبە تایبەتییەکان بەرەو کەم بوونەوە دەچێ و دروست بوونی ئەم یەکێتییانە لە دواییدا بەرەو یەکەیەکی گشتی دەچن و ئەدەبێکی جیهانی یەکگرتوو پەیدا دەبێ و بیـرۆکـەی تیـۆری ئەدەبی جیـهـانیش جێ بەجێ دەبێ، پاشـان (گـیـفـورد) لە بارەی بەرەنگاربوونەوەی نێـوان زمـانی ئینگلیـزی ڕەسـەن و ئەمـریکیـدا، دەڵێ: ئەم ڕووبەڕووبوونەوەیە سوودێکی زۆر بە فێرخوازی ئینگلیزی دەگـەیەنێ لە هزر و ڕێبـازی نوێ شـارەزایی دەکـات کـە پێشتر ئاگای لێیان نەبووە، ئەمە لەلایەک لەلایەکی ترەوە گـیـانی لە خـۆبایی و خـۆ بەزلزانینی ئینگلیـزی لەناو دەبات، لە دواییـدا پەرۆشی نیـشـتـمـانپـەروەری تێـدا دەجووڵێنێ و پاڵ بە ئینگلیزەکانەوە دەنێ کە بەرەنگاری ئەدەبی ئەمـریکی ببنەوە و هەوڵ بدەن کە باڵایی خـۆیان بسـەلمێنن. لە تەک ئەو سـوودانەی کـە باسـمـان کـردن پاڵنـەرێک دەبێ بۆ پێـــشـکەوتن و پەرەســـەندنی زانسـتـەکـانی تری ئەدەبی وەکـو ڕەخنەی ئەدەبی نوێ و مێژووی ئەدەب، ڕەخنەی ئەدەبی خۆی لەخۆیدا ئامانجی دۆزینەوەی هونەری بە فـــەڕی کـــپکراوی ناو کـــارە ئەدەبیـیـەکـانە، ئەم مـەبەسـتـەش نایەتەدی تاکو ڕەخنەگر ڕەمـزەکـانی کـارەکـە شی نەکـاتەوە ئەویش بەدواچوونی چاوگەکان و کاریگەرییەکانە کە بۆ نووسەر و شاعیرەکە لە ئەدەبەکـانی ترەوە گـواسـتـراونەتەوە، بێ شک ئەدەبی بەراوردکاری وا لە ڕەخنەگر دەکات کە تەنیا بە توێژینەوەی

بنەمـاكـان و كـارتێكردنی ناو ئەدەبی نەتەوەیی ڕازی نەبێ، بەڵكو تۆژینەوە لە ئەدەبەكـانی تردا بكات، بەم شێـوەیە ئاسـۆی ڕەخنەگـری نوێ فـراوان دەبێ، هەمـان شتیش بۆ ئاسـۆی مێـژووی ئەدەب كە نابێ لە ڕوانگەی ئەدەبی نەتەوەیی دوور لە ئەدەبەكـانی تر سـەیر بكرێت، بەڵكو پێـویسـتـە مـێـژوونووسی ئەدەب بەدوای پێوەندییەكـان بكەوێ، بەتایبـەتی پێوەندی دەرەكی و چەند بە بزووتنەوە ئەدەبییەكانی جیهانی كاریگەر بووە.

لە ئاكامی ئەو خزمـەتە زۆرەی كە ئەدەبی بەراوردكاری لە ئاستی نەتەوەیی و جیهانی پێشكەشی كردوون، لەبەر ئەمە تۆژەرەوەكان زیاتر بایەخی پێ بدەن، بۆتە زانستێك بۆ تۆژینەوەی ئەدەبی نەتەوەیی و جـیـهـانی، ئەم گـرنگییـەش كت و پڕ پەیدانەبووە، بەڵكو لە ئەنجامی مـێـژوویەكی دوور و درێژی بەراوردەكـانی ئەدەبییـەوە گەیشتۆتە كامڵ بوون لە چەرخی نوێدا.

ئەدەبی بەراوردكاری و نیشانەكانی

١- چەمكی كـاریگەری و كـارتێكردن: ئەو بارودۆخە مێژوویی و جوگرافی و ڕۆشنبیرییەی كە بۆ ئەوروپا پێك هات، كیشوەرەكانی تر ئەم بارودۆخەی بەخۆوە نەبینی، لەسـەر ئەوەی كـە ڕووبەرێكی بچـوكی هەیە، لەیەك كـاتدا چەند وڵاتێكی لە یەكـتـر دوور و نزیكی لەخـۆوە گرتوون، دوورن لە ڕووی بنچە و نەتەوەییەوە، جیـاوازن لە هەوەسی و پێكهـاتەی دەروونیـدا، هەروەها دوورن لەوەی كـە سنووری سیـاسی لێكـتـریان جیـادەكـاتەوە هەریەكـەیان سـەر بە ڕژێمـێكی فـرمـانڕەواییـە كـە لەڕژێمـەكـانی تر جـوداواز بێ، لێكـتـر نزیكن، چونكە زۆربەی ئەو وڵاتانە ڕووبەرێكی بەرفراوان بەخۆوە ناگرن، ڕۆڵەكانیـان بە ئاسانی سنوورەكان دەبڕن و لە وڵاتێكەوە بۆ وڵاتێكی تر دەگـوێزنەوە، هەروەها لێكـتـر نزیكن، چونكە كـەش و هەوایەكی هزریان هەیە كـە سـروشـتی گشتی سیستەمی كۆمەڵایەتی لە سەدەكانی ناوەڕاست و لە چەرخی ڕاپەڕینیدا باڵی بەسەر هەمـووی كێشـا بوو سەرچاوەی سەرەكی ڕاپەڕین هەمـوو وڵاتانی گرتەوە، كە لە دواكەوتن و نەزانین ڕزگاریانی كرد.

یەك سـەرچاوەی كـەلەپووری كـلاسـیكی یۆنانی و ڕۆمانییان هەبوون، كە ئەمەش لە زۆركاتدا لێك چوونی بە خـشـیـنەكـانیـانی لە ئەدەب و هونەر و لە بـوارە جیـاجیـاكـانی زانسـتی مـرۆڤـایەتیدا لێكـتـر نزیك دەكـردنەوە، سـەرەڕای ئەوەی هەندێ لەو وڵاتانە لە چەرخی ڕاپەڕیندا سـەربەخۆیی خـۆیان لە ڕووی زمـانەوە وەرگرت، بە تایبەتی لە زمانی لاتینیدا كە زمانی هەموو گـەلان بوو، بە گـوێرەی ئەمـەش هەریەكـەیان بوون بە خـاوەنی ئەدەبێكی نوێ كـەچی تر دوورە پەرێز و لە قۆزاخەی سنووری ناوەكی نەمانەوە، ئاڵوگۆڕی بەخشینی ئەدەبی و هزری لەنێـوانیـاندا بەردەوام بوو، كۆچ كـردنی بەردەوام و گەشتی هاوبەش، لەگەڵ جێگیربوونی هەندێ لە ئەدیبـان و ڕووناكبیـران لە وڵاتانی تردا، بزووتنەوەی ئاڵوگۆڕی ئەدەبی و هزری لەنێوان وڵاتاندا زەنگین كرد، هەروەها ناساندنی ڕۆڵەی هەر وڵاتێك بە ئەدەب وێنەی ژیانی وڵاتێكی تردا، بۆ نموونە نامـەكـانی (ڤـۆڵـتـێـر) ١٦٩٤- ١٧٧٨ز لەكاتی جێگیربوونی، لە ماوەی دوو سـاڵدا تۆمـاری كـردن، كـە ژیان و ئەدەبی ئینگلیـزی بە فەرەنسییەكان ناساند، (ڤۆڵتێر) یەكەم كەس بوو، كە بلیـمـەتی ئەدیبی ئینگلیـزی شـەكسـپـیری بەناوبانگی دۆزییەوە، بە هەمان شێوە (مدام دی ستال) (١٧٦٦- ١٨١٧ز) ڕۆڵێكی بەرچاوی بینی و ئەدەبی ئەڵـمـانی و ئەدەبی بیانی بە فەرەنسییەكان ناساند.

ئارەزوو زۆر بـوو بۆ ئەوەی لە چوارچێـــوەی ئەدەبی نەتەوەیی دەربچن، بۆ زانینی ئەدەبەكـانی بیـانی لە سـەدەی نۆزدەیەمـدا كـە (ڤـان تیگم) ئامـاژە بە ڕووداوەكـانی فـەرەنسا دەكـات، كە لە سـاڵی ١٨٢٥دا مێژووی ئەدەبی لە فەرەنسا فراوان بوو، فراوان بوونێكی هەست پێكراو ئەدیبـان و ڕەخنەگـرانی لاوی فـەرەنسی ئاگاداری ئاسۆی فراوانتربوون، هەستی مێژووییان بەهۆی كـاریگەری هۆكـاری مـێـژووییـەوە ورد و تەنگ دەبێ بەتایبـەتی بەكـاریگەری ڕۆمـانتیكیـەت كە ئەم نەوەیەی نقـوم كـردبوو، هەروەها «ڤـان تیگم» ئامـاژە بە چالاكی زانسـتی ژمـارەیەك فـەیلەسـوف و مێژوونووسان دەكات لەوانە (ئابل فـرانسـوا فـیلمـان) لە زانكۆی سـۆربون بەرنامـەیەكی خـوێندنی ناوازە دەكـات بەناوی ئەدەب لەسـەدەی هەژدەیەمـدا، كە بابەتێكی جیـهـانی بوو، لە سـاڵی ١٨٢٩دا ئەو بابەتانەی كە لە سـیـمـینارەكـانی دەیوتنەوە، ئەدەبی فـەرەنسی بە ئەدەبەكـانی تر پەیوەست دەكـرد، هەروەها سـیـمـینارەكـانی بەناوی (تۆژینەوەی كـارتێكردنی كـە لە نووسـەرانی سـەدەی هەژدەیەمی فـەرەنسی لە ئەدەبەكـانی بیـانی و هزری ئەوروپییـدا دەخـسـتـە ڕوو) ڕەوتی دەربازبوون لە چوارچێوەی ئەدەبی نەتەوەیی و پێـوەندی بە ئەدەبەكـانی بیـانی كـردن، كـە لەلای (ڤان تیگم) بەناوی جیهانی ناسرا، لە ڕاستیدا

چەمکەکە چوارچێوەی ئەوروپا و جیهانی ڕۆژئاوای تێنەپەڕاند. قسەکانی (ڤان تیگم) ئاماژە بە کاریگەری ڕەوتی جیهانی ڕۆمانتیکی دەکات، کە زۆر لە پێک گەیشتنەکان وای دەبینێن کە ئەدەبەکانی نوێی ئەوروپا، بەشە جیاوازەکانی هەریەک بە جیا ناکۆکییەکان و وێک چوونەکان بەخۆوە دەگرن لە چارچێوەی پێشوودا نیشانەکانی ئەدەبی گشتی، ئەدەبی جیهانی کە لەسەدەی نۆزدەیەم سەری هەڵدا، چمکەکەی بەسنووری ئەوروپا و جیهانی ڕۆژئاواوە پەیوەست بوو. بەهەرحاڵ ڕەوتی بەرەو جیهانی بوونی ڕۆمانتیکیەت لە نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەیەمدا، یەکەم ڕەوتی جیهانی نەبوو، پێشتر سێ ڕەوتی تری جیهانی هەبوون، جیهانی مەسیحی و سوارچاکی سەدەکانی ناوەڕاست، جیهانی مرۆڤایەتی لە چەرخی ڕاپەڕیندا، جیهانی کلاسیکی لە چەرخی ڕۆشنگەریدا، بەڵام جیهانی ڕۆمانتیکی لە هەموویان جیاوازتر بوو، کە بایەخی بە جیاوازییەکانی نەتەوەیی و هەوڵی تێگەیشتنی دەدات. ئەمەش کاریگەری هەبوو، بۆ سەرهەڵدانی ئەدەبی بەراوردکاری کە گرنگی بە پێوەندییەکانی نێوان ئەدەبەکانی نەتەوەیی و جۆرەکان و جیاوازییەکان دەدات.

ئەو کارانەی کە نابێ پشتگوێ بخرێن، ئەوەیە کە بەراوردکاری لەکایە زانستییە هەمەلایەنەکاندا پەیدابووە، لە سەرەتای سەدەی نۆزدەیەم لەناونیشانی هەندێ کتێبدا بەدەردەکەون، لە فەرەنسا چەند کتێبێ دەرچوون بەناوی (نوێکاری بەراوردی) لە ساڵی ١٨٠٠ز، هەروەها کتێبی مێژووی بەراوردی بۆ سیستەمی فەلسەفی ساڵی ١٨٠٤ و لەساڵی ١٨١٦ کتێبێ دەرچوو بەناوی زنجیرە هەڵبژاردەیەک لە ئەدەبی کلاسیکی فەرەنسی و ئینگلیزی، کە لێدوان بوون لەسەر ئەدەبی بەراوردکاری، ناونیشانێکی نوێ بوو کە پێشتر دیاری نەکرابوو بەکاریش نەهاتبوو، هەروەکو (ویلیک) دەڵێ.

لە ئەڵمانیا (ولهلم شلیگل) زاراوەی بەرەو بەراوردکاری بەکارهێنا، لە وتارێکی ڕەخنەییدا لە ساڵی ١٨٠٣، هەروەها (فریدرک شلیگل) ئەم زاراوەی لە کتێبی (زمان و دانایی لای هیندییەکان) کە لە ساڵی ١٨٠٨دا دەرچوو، هەروەها بەراوردکاری بەمانایەکی فراوانتر لە بواری فسیۆلۆجیا پەیدابوو، لەسەر دەستی چەندانێ کە بایەخ بەو زمانانە دەدەن کە لەلاتینی جیا بوونەتەوە، تۆژینەوەیەکی وردیان لە دەقەکانی سەدەکانی ناوەڕاست و دەقەکانی فەرەنسی و پروفنسیی و ئیسپانی کرد، تۆژینەوە لەسەر زمانانی جەرمەنیش کرا کە بۆ دەقەکانی کۆنی ئیسکندناڤی و ئەنجلۆساکسۆنی و ئەڵمانی گەڕانەوە. ئەم زانستە نوێیەش ئەوە تۆمار دەکات کە گەلان بە بەردەوامی لێکتر وەردەگرن.

دەتوانین بڵێین بووژاندنەوەی زانستی لەسەدەی نۆزدەیەمدا، کە لەسەر فەلسەفەی پۆزەتیڤیزم پەیدابوو، باوەڕی بە ڕاڤەکردنی هۆکاری شتەکانەوە هەبوو، تۆژینەوەی لە بنەماکان و ڕاستییەکان دەکرد، باوەڕیان وابوو کە ڕاستییەکان بەشدارییەکی باشیان لە ئاراستەکردنی ئەدەبی بەراوردکاریدا کرد. بەم جۆرە فەلسەفەی پۆزەتیڤیزم شوێنی بەیەک گەیشتنی ئەدەبەکانی دۆزیەوە یاخود بە گوزارشتێکی تر، شوێنی کاریگەربوون و کارتێکردن لەنێوانیانیدا خستەڕوو، ئەو تۆژینەوانەی لە کۆتایی سەدەی نۆزدەیەمدا ئەنجام دران، باس لە پێوەندییەکانی ئەدەبی فەرەنسی و ئەڵمانی یاخود مێژوویی شەکسپیر و دانتی لە ئەڵمانیا دەکەن، هەروەها دوان لەسەر کاریگەرییەکانی هاوبەشی نێوان ئینگلتەراو ئەڵمانیا و فەرەنسا، یاخود باس لە کارتێکردنەکانی دەرەوەی ئەڵمانیایان کاریگەرییەکانی دەرەوەی فەرەنسا دەخەنە ڕوو، (کاریە) دەڵێ: ئەدەبی بەراوردکاری لقێکە لە مێژووی ئەدەبی نەتەوەیی کە بەرەو سنووری دەرەکی دەخشێ، (ڤان تیگم) دەڵێ: تۆژینەوەی پێوەندییەکانی گیانی نێوان نەتەوەکانە ئەو پێوەندییە ڕیالیزمییەی لەنێوان بایرۆن و پۆشکین و لەنێوان گۆتە و کارلیل و لەنێوان والترسکۆت و فینی بوونیان هەیە، ئەم تۆژینەوانە کردەی جێگیرە لەنێوان کارەکانی ئەدەبی و سەرچاوەی سروشیان. پێویستە ئاماژە بەوە بکەین کە کاریگەربوون کە کرۆکی تۆژینەوەی ئەدەبی بەراوردکارییە لەلای بەراوردکارانی فەرەنسی، یەک شێوە وەرناگرێ، بەڵکو شێوە و وێنەی جوداواز بەخۆوە دەگرێ، مەرج نییە کارتێکراو لەسەر هەمان هێڵ بڕوا و سروشی لێ وەربگرێ لەوانەیە لە ڕستەیەکدا بەدەردەکەوێ، یان خوێندوویەتیەوە بەشێوەیەکی تایبەت بەخۆی دایڕشتۆتەوە، هەندێ جاریش دەگاتە گواستنەوەی ڕاستەوخۆ ئەمەش بێ توانایی گوێزەرەوە پێشان دەدات، لە جیهانی داهێنانی ئەدەبیدا شتێک نییە کە لە بۆشایی دروست ببێ لە هیچەوە پەیدابێ، بەڵکو بیرۆکەیە و گەشە دەکات و جارێکی تر لە دایک دەبێتەوە بەمەش ئەوی دواتر شت بۆ هی پێشتر زیاد دەکات، بەم جۆرە بە

تێپەڕبوونی چەرخ، کۆشکی زانیاری مرۆڤایەتی مەزن و باڵا دەبێ، بێ ئەوەی کارتێکراو لە بەهای کەم بێتەوە، چونکە (پول ڤالیری ١٨٧١- ١٩٤٥) «هیچ شتێ هێندەی خواردنی خۆراکی بیروڕای کەسانی تر ڕەسەنایەتی و کەسایەتی نووسەر بە دەرناخا شێر بە تەنیا چەند بەرخێکی هەرسکراوە» توێژەرەوە لە ئەدەبی بەراوردکاریدا بەلانی کەمەوە مامەڵە لەگەڵ یەک ئەدەبی بیانی دەکات، لێرەدا پرسیارێ سەرهەڵدەدا سروشتی جیاکەرەوە لەنێوان ئەدەبی نەتەوەیی، لەگەڵ ئەوەی بیانییە، هەمان پرسیار بە گوزارشتی (ڤان تیگم): زمان یاخود سنووری سیاسی و نەتەوەیی سنووری جیاکەرەوەیە لەنێوان ئەدەب و ئەدەبێکی تردا، (غنیمی هلال) دەڵێ زمان سنووری جیاکەرەوەیە لەنێوان دوو ئەدەبدا، شاعیرێ یاخود نووسەرێ کە بەزمانی عەرەبی بنووسێ، ڕەگەزی مرۆڤایەتی هەرچی بێ بە ئەدەبی عەرەبی دادەنرێ، لە ڕاستییدا کارەکە ئەوەندە ئاسان نییە، ئەگەر سنووری زمانەوانی لەگەڵ سنووری سیاسی هەر نەتەوەیەک لە نەتەوەکان هاو جووت بێ و زمانیش سنوورێکی جیاکەرەوە بێ، بەڵام واقیع شتێکی تر دەخاتە ڕوو کە بە ئەندازەیەکی کەمیش نییە لە تێک ئاڵان و چوونە ناویەکی نێوان سنووری زمانەوانی و سنووری سیاسی، لە زۆر شوێن لە جیهاندا، بۆ نموونە دەوڵەتی سویسرا، هەندێ لە دانیشتوانی بە زمانی فەرەنسی دەنووسن، هەندێکی تر بە ئەڵمانی دەنووسن و بەشێکی تر بە ئینگلیزی دەنووسن، لە کەنەدا بە دووزمانی ئەوروپی ئینگلیزی و فەرەنسی مامەڵە دەکەن، لە جیهانی عەرەبیدا، هەندێ لە ئەدیبانی، بە تایبەتی لە سەرووی ئەفریقا و تونس و مەغریب و جەزائیر بەرهەمی ئەدەبییان بە زمانی فەرەنسی دەنووسن، ئایا کارەکانی سویسرییەکان و کەنەدییەکان کە بە فەرەنسی دەنووسرا لەگەڵ کارەکانی ئەدیبانی فەرەنسا بەراورد ناکرێن؟ بە هەمان شێوە (جبران خەلیل جبران) هەموو کارە ئەدەبییەکانی خۆی لە ئاوارەییدا بە زمانی ئینگلیزی دەنووسێ، (میخائیل نعیمە) هەندێ لە کارەکانی خۆی (شیعری و پەخشانی) بە هەمان زمان دەنووسێ، ئایا کارەکانیان دەچێتە ناو چوارچێوەی ئەدەبی ئەمریکییەوە؟ ئایا توێژینەوەی ڕەنگەکانی کارتێکردن لەنێوان ئەم جۆرە ئەدەبە کە یەک زمانی هاوبەشیان هەیە بەراوردی چێ نابێ؟ لە ڕاستیدا جیاوازی لە نێوان بەراوردەکان لەم بارەیەوە هەیە، ئەڵمانەکان هەرچی بە زمانی ئەڵمانی بنووسرێ لە دەرەوەی سنووری سیاسی ئەڵمانیا بێ، بە ئەدەبی ئەڵمانی دادەنێن، هەروەکو ئەو بەرهەمانەی کە لە ئەڵمانیا چاپ دەکرێن، بۆیە هەندێ لە نووسەرانی سویسری و نەمساوی لە ڕیزی ئەدیبانی ئەڵمانیا حسێب دەکەن، بەڵام فەرەنسییەکان، بیروڕایەکی تریان هەیە، ئەوەی لە دەرەوەی سنووری فەرەنسا بە زمانی فەرەنسی بنووسرێ، بە ئەدەبی نووسرای فەرەنسی نازانن مەگەر خاوەنەکەی ماوەیەک لە فەرەنسا بژی و لەسەرچاوەی ڕۆشنبیری فەرەنسی خواردبێتەوە، لەم ڕوانگەوە هەندێ لە ئەدیبانی بەلجیکی کە لەپاریس دەژین بەرهەمەکانیان بە فەرەنسی دادەنێن، بەڵام ئەدیبی سویسری (تویفر) و بەلجیکی (کامیل لیمونە) سەرەڕای ئەوەی کە بەرهەمەکانیان بە زمانی فەرەنسین، لەبەر ئەوەی لە وڵاتی خۆیان دەژین، بە فەرەنسی دانانرێن، بۆیە کاریگەری (زۆلا) لەکامیل لیمونەدا دەچێتە چوارچێوەی ئەدەبی بەراوردکارییەوە، هەروەها ڕۆمانتیکیەت لە جنێف یاخود کارتێکردنی فەرەنسی لە ئەدەبی کەنەدی کە بەزمانی فەرەنسی دەنووسرێ، بەهێزترین نموونە لەگەڵ ڕاکەی (غنیمی هلال) ناکۆک بێ، سنووری جیاکەرەوەی نێوان ئەدەبەکانی ئینگلیزی و ئەمریکییە، هەرچەندە زمانیان هاوبەشە، بەڵام دوو ئەدەبی سەربەخۆن و دەچنە خانەی ئەدەبی بەراوردکارییەوە. کاریگەری (کارلیل) لەسەر (ئیمرسۆن) یاخود کارتێکردنی ئەدگار ئالان پۆ لە کتێبی چیرۆکی کورتی ئینگلیزیدا.

ئەدەبی بەراوردی و ئەدەبی گشتی

زاراوەی ئەدەبی گشتی لەسەر زاری توێژەرەوەی ئەدەب و مێژوونووساندا لە ئەوروپادا دووبارە دەبوونەوە، لە کاتێ جێگیربوونی ئەدەبی بەراوردکاریدا، بەڵام ماناکەی ڕوون و دیارنەبوو، زۆرجار زاراوەکان تێکەڵاوی یەکتردەبوون، هەردووکیان بەیەک مانا بەکاردەهاتن یاخود دوو مانای لێکتر نزیک بوون، لێرەدا بەراوردکارانی فەرەنسی زۆر بە تەنگ دیاری کردنی بابەتەکان و جوداکردنەوەی لەگەڵ ئەدەبی بەراوردکاریدا بوون، ئەدەبی بەراوردکاری بە توێژینەوەی پێوەندییەکانی دوالیزم یاخود پێوەندییەکانی نێوان دوو ڕەگەز هەڵدەستێ، جا ئەو دوو ڕەگەزانە دوو کتێب بن، یاخود کۆمەڵە کتێبێ بن، یان دوو ئەدەبی تەواو بن، ئەم پێوەندیانەشی هەردەم بەکاری هونەری، یاخود بە وێنەوە پەیوەستن، لە هەمان کاتدا ئەدەبی گشتی تایبەت دەبێ بە

تۆژینەوەی ڕاستییەکانی هاوبەش لەنێوان ئەدەبەکاندا، جامیانەی پێوەندییەکان وەک یەک بن یاخود دژ بەیەکتر بن، تۆژینەوەکانیش هونەری یاخود دەروونی سەبارەت بە ئەدەبەوە نین، بەڵکو کێشەیەکی دیاریکراو بەخۆوە دەگرێ و لەماوەیەکی کورتدا، کە ڕووبەرە جوگرافییەکە بە پلەی یەکەم جیایان دەکاتەوە، بەڵام (ڤان تیکم) زیاتر چەمکی ئەدەبی گشتی و ڕۆڵی بە پێوانەی مێژووی ئەدەبی نەتەوەیی و ئەدەبی بەراوردکاری ڕوون دەکاتەوە، دەڵێ: مێژووی ئەدەبی نەتەوەیی وێنەی پێشکەوتنی ئەدەبە لە چوارچێوەیەکی تەسکدا، بەڵام ئەدەبی بەراوردکاری وێنەی کارتێکردنی نووسەرێکە لە نووسەرێکی تردا یاخود ئەدەبێکە لە ئەدەبێکی تردا لە ماوەیەکی درێژدا، بەڵام ئەدەبی گشتی باس لە دیاردەکان لە پارچەیەکی فراوان و لە کورتترین ماوەدا دەکات، جیاوازییەکی وردتر هەیە لەنێوان ئەدەبی گشتی و ئەدەبی بەراوردکاریدا، کە (ڤان تیگم) ئاماژەی پێ دەکات ئەدەبی بەراوردکاری تەنیا لەکارتێکردنی مسۆگەر دەدوێ، هەروەها لە تۆمارکردنی وێک چووەکان دووردەکەوێتەوە، بەڵام ئەدەبی گشتی باس لە لێکچووەکانی جێگیر لە وڵاتە جیاوازەکاندا دەکات، هەوڵ دەدات ئەم لێکچووانە بە کاریگەری هۆکاری هاوبەش ڕاڤە بکات.

بۆ نموونە دیاردەی شێوازی زۆر لە خۆکرد و کە لە کۆتایی چەرخی بووژانەوە لە هەریەک لە ئیسپانیا و ئیتالیا و ئینگلترە سەری هەڵدا، لە هەریەک لەم وڵاتانەدا ڕوخساری جیاوازییان هەبوو، لە هەمان کاتدا لێکچوون لەنێوانیاندا کۆی دەکردنەوە، ئەم وێک چوونەش بۆ کاریگەری جیهانی ناگەڕێتەوە، بەڵکو بۆ بارودۆخی هاوبەشی ئەو وڵاتانە کە تێدا ژیاون، لەگەڵ ئەو جیاوازیانەی لە بواری کاردا لەنێوان مێژووی ئەدەبی نەتەوەیی و ئەدەبی بەراوردکاری و ئەدەبی گشتی هەیانبوو، بەراوردکارانی فەرەنسی وای بۆ دەچوون کە هاریکاری تەواو لە ئارادایە بۆ بە ئاکام گەیاندنی مەبەستی باڵا لە زانینی مێژوویی ئەدەبی جیهانی، هەریەکەیان نوێنەری قۆناغێکن، مێژوویی ئەدەبی نەتەوەیی نوێنەری قۆناغی یەکەم و پاشان ئەدەبی بەراوردیش لە قۆناغی دووەمدا دێت، کە ئەدەبی نەتەوەیی بە ئەدەبەکانی بیانی دەگەیەنێ، پێوەندییەکان لە هەردوو جەمسەردا لە کاریگەری بوون و کارتێکردندا دەدۆزێتەوە بەمەش تێگەیشتنمان لەسەر ئەدەبی نەتەوەیی زیاتر دەبێ لەلایەک و لەلایەکی ترەوە زانیاریمان لە بارەی ئەدەبەکانی ترەوە لەلاپەیدا دەبێ، لە قۆناغی سێیەمیشدا ئەدەبی گشتی دێت کاری هەردوو لقی پێشوو تەواو دەکات و درک بەڕاستی مێژوویی دەکات و شارەزاییەکی تەواو کاملی دەبێ بەراوردکارانی فەرەنسی وای بۆ دەچن کە دیاردەکانی ئەدەبی بە کۆمەڵ کە ئەدەبی گشتی باسیان لێوە دەکات، دەکرێ بەسەر دوو کۆمەڵە دابەشیان بکەین، جا شانۆیی ئەو دیاردانە هەموو ناوچەکانی شارستانی ئەوروپا یاخود دەستەیەکی گەلان بێ. کۆمەڵەی یەکەم، کارتێکردنی گوێزراوە، یاخود دزراوە، یان مەبەستمان شەپۆلەکانی جیهانییە هەروەها کاریگەری نووسەرێ لە نووسەرێکی تر لەبەرچاو دەگیرێ، مەبەستی مێژوونووس لەو باوەدا ئەم کاریگەرییە جیادەکاتەوە سروشت و هێز و ماوەو چۆنیەتییەکەی دەزانێ کۆمەڵەی دووەم ئاستەکانی هاوبەش کە لەیەک کاتدا پەیدا دەبن، بێ ئەوەی هیچ کارتێکردنێک هەبێ.

چەمکی لەیەک نزیک بوونەوە

ئەدەبی بەراوردکاری لەسەرهەڵدانیەوە بە ئەدەبەکانی ئەوروپییەوە پەیوەستە، هەروەکو لە پێشوودا ڕوونمان کردەوە، بە پەرۆشەکانی هەوڵێکی زۆریان دا بۆ گیرسانەوەی ئەم چەمکە هەروەکو لەپێشتر ئاماژەمان لەبۆکرد، فەرەنسییەکان یەکەم بەرەبوون، کە بەتوندی بە تەنگ ئەم چەمکەوە بوون و بانگەوازیان بۆ دەکرد، بەڵام ئەم چەمکە لەلایەن ڕەخنەگران و توێژەرەوەی ئەدەبی لە دەرەوەی فەرەنسادا بە تەواوی پێی ڕازی نەبوون بە تایبەتی لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا ئاراستەیەکی تر سەری هەڵداو ناڕەزایی زۆری لەسەر ئاراستەی پێشوو هەبوو، کە کەم و کورتی تێدایە، (ڕینیە ویلیک) مامۆستای ئەدەبی بەراوردکاری لە زانکۆی بیل، یەکێک بوو لە پێشڕەوانی کە ڕەخنەی لەم چەمکە گرت، ئەمەشی لە کۆنگرەیەکی نێونەتەوەیی بۆ ئەدەبی بەراوردی ساڵی ١٩٥٨ ڕاگەیاند، (ویلیک) ڕای وایە کە ئەدەبی بەراوردی بە چەمکی پێشووی هیچ باس و بەرنامەی دیاری کراوی نییە، ڕاگەیەنەرانی لە بالدنسیرگیە، ڤان تیگم، کاریە و گوپار لەم بارەیەوە هیچ ئاکامێکیان بە ئەنجام نەگەیاندوون. سووربوونیان لەسەر پێویستی بوونی ڕاستییەکانی جێگیر یاخود پێوەندییەکانی ڕاستەقینە لەنێوان ئەدیبەکان، بەرهەمەکان و خوێنەراندا، بەیەک گەیشتووەکان لە ڕەگەزە جیاوازەکاندا ئەدەبی

بەراوردکاریان بە بەرنامەیەکی کۆن پەیوەست کرد، پاشان دەڵێ جیاکردنەوەی ئەدەبی بەراوردکاری و ئەدەبی گشتی لەسەر بنەمای بەستنەوەی یەکەم بە پێوەندییەکانی دوالیزمی نێوان دوو ئەدەب و تەرخان کردنی ئەوی تر بە تۆژینەوەی ڕاستییەکانی هاوبەش لەنێوان چەند ئەدەبێکدا جیاکردنەوەیەکی دەستکردە، شتێکی ئەستەمە کە وێنەی هێڵێکی جیاکەرەوە لەنێوانیاندا بکەین، جیاوازی چییە لەنێوان بابەتی کاریگەری (والترسکوت) لە فەرەنسادا، لە ئەدەبی بەراوردکاریدا لەگەڵ بابەتی سەرهەڵدانی ڕۆمانی مێژوویی لە ئەدەبی گشتیدا، هەردوو بابەت لێک دەچن و ئاوێتە کراون، ئەم بابەتە لێکۆڵینەوەی لەسەر ناکرێ، ئەگەر تۆژینەوەی بابەتی یەکەم نەکرێ، شتێکی تر، لە بارەی بەرنامەوە جیاوازییەک نییە لەنێوان تۆژینەوەی کارتێکردنی (بیرۆن) لە ئینگلتەرا (ئەمە بابەتی ئەدەبی نەتەوەییە) و تۆژینەوەی کارتێکردنی (بیرۆن) لە فەرەنسادا کە بە ئەدەبی بەراوردی دادەنرێ، یاخود تۆژینەوەی (بیرۆنی) ئەوروپی کە بە ئەدەبی گشتی دەژمێردرێ ئەدەبی بەراوردکاری بەمانای تەنگی پێشووی، هەروەکو (ویلیک) دەڵێ پێوەندی دوالیزمی نێوان جووت ئەدەبە، ناتوانێ لقێک لە زانیاری کە مانایەکی هەبێ دروست بکات، چونکە تەنیا دەربەستە بە چارەسەری، هەڵسوکەوتی دەرەکی یاخود بازرگانی بیانی نێوان ئەدەبەکان، بەلای بایەخدان بە وەرگێڕ و گەشتیار و دەوروبەر و مێژوویی ناودارن دەچێ، هەروەها مامەڵە لەگەڵ بەشە جیاجیاکانی بەرهەمی ئەدەبی دەکات، ڕێگای پێ نادرێ کە باسی کاری هونەری ئەدیبێ بکات، بەم جۆرە تەنیا لقێکە سەر بە لقەکانی زانیاری، لێکۆڵینەوە لە زانیارییەکان و دەرخستنی سەرچاوەکانی بیانی دەکات، هەروەکو (کاریە) دەڵێ: چەشنێکە لە زانیاری یاریدەدەری مێژووی ئەدەبە، بابەتەکانی پەرش و بڵاو و ناتەواوە، بەرنامەی بەراوردکاری بە تەنیا تایبەت بە ئەدەبی بەراوردییەوە نییە، لە هەموو تۆژینەوەکانی ئەدەبی و لە هەموو زانستەکانی کۆمەڵایەتی و سروشتیدا بوونیان هەیە، تۆژینەوەکانی ئەدەبی لەلای زۆربەی بەراوردکارانی پسپۆڕیش بە بەرنامەی بەراوردی بەرەوپێش ناچێ، تۆژەرەوەی پسپۆڕیش لە ئەدەبدا، بەراوردی ناکات، بەڵکو شی دەکاتەوە و ڕاڤە و هەڵیدەسەنگێنێ لەلاپەڕەیەکدا. لەگەڵ ئەوەشدا هەریەک لە (گۆیار و کاریە) هەوڵیان دا کە بواری ئەدەبی بەراوردکاری فراوان بکەن، بە تۆژینەوەی هزر و ئەندێشەی کە لەلای نەتەوەیەک لە نەتەوەکانی تر پێک دێ، وەکو تۆژینەوەی ئەو بۆچوون و هزرانەی کە فەرەنسییەکان لە بارەی ئەڵمانیا و ئینگلتەرا هەیانبوون، ئەم هەوڵانەش لە چوارچێوەی تۆژینەوەکانی ئەدەبی دەردەچن، زانستی دەروونی نەتەوەیی و یاخود زانستی کۆمەڵایەتی نەتەوەیی بەخۆوە دەگرن، لەگەڵ ئەو پەشێوی و بێ سەروبەرییەی کە ڕووی دا، (ڤان تیگم) و شوێنکەوتەکانی بیر لە تۆژینەوەی ئەدەب بەزمانی ڕووداوەکانی دۆخی سەدەی نۆزدەیەم دەکەنەوە، کە داوای تۆژینەوەی سەرچاوەکان و کارتێکردنەکانی دەکرد، لەبەر ئەوە باوەڕیان بە ڕاڤەی هۆکاری شتەکان هەبوو و بەدواداچوونی هزر و کەسایەتی و هەڵوێست و گرێیەکان و پاشگەزبوونەوە لەکاری ئەدەبی پێشوو، لەگەڵ دیاریکردنی مێژوویی وردی ڕووداوەکان و ڕێکخستنیان بە گوێرەی یەک لەدوای یەکی چەرخەکان، کۆمەڵەیەکی زۆر لە تێڕوانینەکان و شتەکان و وێکچووەکان کۆدەکەنەوە، لەپێناو ڕاستیی ئاساندا، بۆ زانینی خوێندنەوەی نووسەرێ لە نووسەرێکی تردا، لەگەڵ ئەوەشدا کارەکانی ئەدەبی ڕستەیەکی ڕووتی سەرچاوەکانی کاریگەری نییە، ڕاڤەی هۆکاری شتێ نییە تەنیا گەڕانەوەیە بە زانیارییەکان بۆ ڕابردوویەکی بێ کۆتایی، هزری هۆکار لە تۆژینەوەی ئەدەبیدا هزرێکی ڕەخنەگرانە نییە، لە توانای مرۆڤدا نییە، ئەوە ڕوون بکاتەوە کە کارێکی هونەری هەڵقوڵاوی کاری هونەری ترە، تەنانەت کارەکانی هاوشێوە و لێک چوو دەشێ لە یەک کاتدا پەیدابووبن، لەوانەیە کاری هونەری پاشەنگ ناگونجێ کە پێشووی نەبێ، بەڵام شیاو نییە کە دەری بخەی کە پێشوو هۆکاری پاشەنگە، باوەڕ بوون بە هزری هۆکار و تۆژینەوەی لە کارەکانی ئەدەبیدا مانای پشتگوێ خستنی ڕاستییەکی گرنگە، کە کاری ئەدەبی بەرهەمی ئەندێشەی ڕەهای سەربەستە، تۆژینەوەی لەسەر شێوازی پێشووی، دەبێتە هۆی کەرت و پەرت بوون و گۆڕینی لەبۆ وردە پارچەی لێک جیاواز کە هیچ پێوەندییەک لە نێوانیان نەبێ، کارێکی تەواو پتەو پێک ناهێنی، ئەو ڕێبازە گرنگەی کە (ویلیک) لەسەر چەمکی پێشووی ئەدەبی بەراوردی وەریگرتووە، ئەو جیاوازیانەیە کە پاڵنەری دەروونی و کۆمەڵایەتییە کە لە تۆژینەوەکانی تر پراکتیکی لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم بەدەردەکەوێ، ئەم زانستەش سەری هەڵدا، وەکو

بەرپەچدانەوەیەکی نەتەوایەتی تەسک کـــە لە زۆر تۆژینەوەکـــانی ســـەدەی نۆزدەیەم پەیدابوون، هەروەها نارەزاییەک لەسەر رەوتی دووره پەرێزی کە لەلای زۆر لە مێژوونووسانی ئەدەبی فەرەنسی و ئەڵمانی و ئیتاڵی و ئینگلیـزی پەیرەو دەکـران، زۆرجـار پیـاوان لە دووریانی نێـوان دوو نەتەوە یاخـود زیاتر رادەوەسـتـان، یاخـود لە سنووری نەتەوەیەک دەگـــێـــرســــانەوە، ئەم ئارەزووە راستگۆییـە لە چاکـە و سوودیدا زۆرجـار شێـواندیان و رەوتێکی دەمارگرژی نەتەوەییان بەسەرا پۆشی، ئەمەش بە ئاشکرا لە کتێبی (بالدنسیرگیە) کە باس لەسەربردەی خـۆی دەکـات و سـاڵی ١٩٤٠ دەرکـەوت و لە کـتـێـبی (کـاریە)، (گـۆتە لە ئینگلتـەرا) و لە کـارەکـانی تردا بە رۆشنی خراونەتە روو، ئەم رەوتە نەتەوەییە بە پەرۆشە لە دوای زۆر تۆژینەوەی ئەدەبی بەراوردی لە فـــەرەنســـا و ئەڵـمـانـیـا و ئیـتـاڵـیـا و زۆر وڵاتی تردا بەرەو رێڕەوی نـامـۆبـوون چـوون، کـــە دەکـــرێ بە رۆشـنـبـیـــری (رژدی دەفـــتــــەرەکــــان) ناوی بەرین، بەمـــانـای ئارەزووی کـۆکـردنەوەی شـارسـتـانێـتی نەتەوەیەک لە نەتەوەکـان، قەرزەکانی دەگەیەنێ.

بە ســـەلماندنی گـــەورەترین توانای کــارتێکردن لە نەتەوەیەکی تردا، یاخـــود بە دەســـتـــەواژەیەکی زیاتر کارامەتر و بەزەییانە بەخستنەرووی کە نەتەوەیەک خودی خـۆی بە نووسەرێکی بیـانی گـەیشـتـووە کـاریگەرییـەکی فراوانی لێ وەرگرتووە، باشترە لە کاری نەتەوەیەکی تر، ئەوەیە کە (گۆیار) خستوویەتییە روو بەشێوەیەکی ساکار لە کـتـێبێ کـە بۆ فێـرخـوازەکـانی دایناوە، چوار گۆشـەی بۆشی بەخـۆوە گرتوون بۆ تێزی زانستی کە تاکو ئێستـا لەسـەر رۆنسار لە ئیـسپـانیـا و (کـۆرنی) لە ئیـتـاڵیـا و (باسـکـاڵ) و لە هۆڵەندا نەنووســـراوە. (ویلیـک) ئەم رێڕەوە بە دزێوە دەزانێ و هاوکـاتە لەگـەڵ ئەوانەی کـە دەڵێن هیچ قەرزێک لە ئەدەبەکانی بەراوردکاریدا نییە، هەروەکو نووسەری فەرەنسی (لابلیە) دەڵێ جیهـانێکی نموونەییـە لە قـەرزار و قـەرزدەر بەتاڵە. (ویلیـک) رای وایە کـە پێـویسـتـە واز لە دوو بەرەکی سـاختـە لەنێـوان ئەدەبی بەراوردی و ئەدەبی گـــشـــتی بهـــێنرێ. لە چەمکەکـانی ئامێـرکـار و رووداوەکـانی جێـماوی سەدەی نۆزدەیەم دووربکەونەوە، کـە ئەدەب ئەدەبی بەراوردکـاری بەرەو پشت گـــوێ خـــستن برد و بایەخ بە مـــێــژووی بیرورِاکان درا، تۆژینەوەی لەسەر راپۆرتەکانی گەشتیار و هزرەکـانی کـەسانی نەتەوەیی کران بە کـورتی گرنگی بە

مێژووی رۆشنبیری گشتی درا و (ویلیک) ئاماژە بەوە دەکـات کـە زانیـاری ئەدەبی راســتـەقـینە، مـانـای راســتـیـــیـەکـــانی وەســتــاو نیـیـە، بەڵکو بەسـوود بە فەرەکانیەتی. ئەمە هۆکارە و لەنێوان مێژوویی ئەدەب و رەخنەدا جیاوازی بوونی نییە، ناکرێ مێژووی ئەدەبی بە رەهایی بنووسـرێتـەوە بەبێ پشت بەستن بە پرانسـیـپی هەڵبژاردن و هەوڵدان بۆ جیاکردنەوە و هەڵسەنگاندنی، هەروەها ناکـــرێ کـــارێکی هونەری شی بکرێتـــەوە و رەگەزەکانی دیاربکرێ و هەڵسەنگێنرێت بەبێ پرانسیپی رەخنەگرانە. (نورمـان فـۆرسـتـر) دەڵێ: مـێـژوونووسی ئەدەبی پێـویسـتـە کـە رەخنەگر بێ تاکو بتوانێ ببێتە مێژوونووس، لە زانینی ئەدەبیدا، تیۆر و رەخنە و مێژوو هاریکاری یەکتر دەکەن بۆ ئەوەی کاری گرنگی بنچینەیی بە ئاکام بگەیەنن، کە باسکردنی کاری هونەری و راڤە و هەڵســەنگاندنیـــیـەتی، ئەمـــەش رابەرەکـــانی ئەدەبی بەراوردکـــاری لێی دوورکـــەوتنەوە، داوێنگـیـــری پێوەندییەکانی راستەقینەی نێوان رەگەزەکانی ئەدەبی بوون کـە بەراوردیان دەکـردن، بۆیە دەبوایە بۆ شـەپۆلی مـــەزنی زانیـــاری ئەدەبی هاوچەرخ و رەخنەی ئەدەبی بگەرێنەوە، هەروەها بۆ شەپۆلەکانی هزر و بزووتنەوەکان و کـۆبوونەوەکـانی ئەدەبی کـە لە بەرنامـە و ئامـانجـدا جـیــاوازبوون وەکـو (کـروتشـە) و پەیرەوکـەرانی لە ئیتاڵیادا، فۆرمالیزمی رووس و لقەکانی و پەرەسەندنی لە پۆڵەنداو چیکوسلۆفاکیا، زانستی شێوازی ئەڵمانی و کاریگەرییەکانی لەو وڵاتانەی کە بە ئیسپانی دەدوێن، رەخنەی بونیەوی لە فەرەنسا و ئەڵمانیادا و رەخنەی نوێ لە ئەمریکادا و رەخنەی ئەفسانەیی کە (پونج) سروشی لێ وەردەگـرتن هەتا شـیکردنەوەی دەروونی (فـرۆیدی یاخـود مـارکسی) ئەم هەمـوو بزووتنەوانە و کـۆمـەڵانە، سەرەرای کـەم و کـوریەکـانیـان، بەرپەچدەرەوەی رێبازی راستـیـیـەکـان و ئاستی کـەرت بوون کە تاکو ئێسـتـاش تۆژینەوەکـانی ئەدەبی بەراوردی پەیوەسـتـدار دەکـەن، زانیـاری ئەدەبی هیچ پێشکەوتنێک لە بواری بەرنامـە بەخۆوە نابینێ ئەگەر تۆژینەوەی ئەدەب وەکو بابەتێکی جیاواز لە هەموو چالاکییەکانی مرۆڤ رەچاو نەکرێ بەم شێوەیە رووبەرووی گـیروگرفـتێکی ئەدەبی دەبینەوە کە کێشەیەکی بنچینەییە لە زانستی جوانییدا کە سروشتی هونەر و ئەدەبە، بە تەنیـا چەمکی فـەرەنسی بۆ ئەدەبی بەراوردی نەبوو کـە (ویلیک) گفـتوگۆی لەسـەر کرد و کەمـوکورییەکانی خستەروو، بەڵکو گفـتوگۆی لەسەر

چەمکێکی تر کرد کە توێژەرەوەی ئەمریکی (هنری ڕیماک) پێشکەش کرد، تۆژینەوەی ئەدەب لە سنووری وڵاتێکی دیاری کراو، تۆژینەوەی پێوەندییەکانی نێوان ئەدەب لە لایەک، بوارەکانی تر لە زانین و بیرداو، هونەر و، فەلسەفە و مێژوو و زانستە کۆمەڵایەتییەکان، زانست و ئایین لەلایەکی ترەوە. ڕای (ویلیک) ئەم چەمکەش کەمتر کوێرانەیە و زیاتر بە تەماحکارانەیە لە پێناسەی پێشوودا، چونکە بواری تۆژینەوە لە ئەدەبی بەراوردی فراوان دەکات، (ڕیماک) ناچار بووە کە لەنێوان هەندێ لە بابەتەکان جوداکاری دەستکرد بکات، سەرەڕای ئەوەی کە لەنێوانیاندا پێوەندی تۆکمە هەیە.

لە کۆتاییدا دەڵێ ئەم چەمکەش ناکرێ لە وردی نزیک بێ، بەم جۆرە (ویلیک) تێڕوانینی خۆی لەسەر چەمکی ئەدەبی بەراوردی پێشکەش دەکات و دەڵێ: باشترین بەرگری لە ئەدەبی بەراوردکاری و دیاریکردنی چەمکەکەی لە تێڕوانین و گیانەکەیەتی نەک لە بەش بەش کردنی دیاری کراوی ناو ئەدەبە لە هەموو ئەدەبێک بە تێڕوانینی نێونەتەوەیی لێی دەکۆڵێتەوە، بە هۆشیاری هەر ئەزموونێک بە تەنیا و چێ کردنی دوو ئەدەب.

بەم بۆچوونە تۆژینەوەی ئەدەب، تۆژینەوەیەکی سەربەخۆیە و بەربەستە لە سیاسەت و ڕەگەز و زمان، ناکرێ لە یەک بەرنامەدا گەمارۆ بدرێ، باسکردن، دیاری کردن، ڕاڤە، گێڕانەوە، ڕوون کردنەوە، هەڵسەنگاندن هەمووی بەکاردێن بۆ چارەسەرکردنی لە بەراودکاریدا بە هەمان پێوانە، بەراورد نابی لە پێوەندییەکانی مێژووییدا کورت بکرێتەوە، بەراورد لە دیاردەکان دەکرێت کە هیچ پێوەندی مێژوویی لەنێوانیاندا نییە، وەکو زمانەکان یاخود ڕەگەزەکانی ئەدەبی بەهایەکی گەورەیان هەیە کە هەمان بەهای تۆژینەوەی کارتێکردنەکانەکە ناکرێ بدۆزینەوە تەنیا بە خوێندنەوە و بەرابەری دەقەکان نەبێ، کە ئەزموونی زمانەوانانی نوێ پشتیوانی لێ دەکەن، بۆیە پێویستە توێژەرەوەی ئەدەب بیزانێ هەروەها ناکرێ ئەدەبی بەراوردکاری بە مێژووی ئەدەبدا گەمارۆ بدرێ، ڕەخنە و ئەدەبی هاوچەرخ لە خۆی دووربخاتەوە. هەروەها ڕەخنەش ناکرێ لە مێژوو جیابکرێتەوە، ڕاستییەکی بڕاوە لە ئەدەبدا نییە، تەنیا هەڵبژاردنە لەنێوان ملیۆن کتێبی چاپکراودا، بەکارێکی ڕەخنەگرانە دادەنرێ، دروست کردنی سنوورێکی یەکلایی کەرەوە لەنێوان تۆژینەوەی مێژوویی ئەدەب و ئەدەبی هاوچەرخدا بڕیارێکی سەرنەکەوتووانەیە ناکرێ بەرنامەی مێژوویی بە

بەرنامەیەکی تاک دابندرێ، تەنانەت بە گوێرەی تۆژینەوەی ڕابردووش، کارەکانی ئەدەب بەڵگەنامە نییە سێ لقی سەرەکی بۆ تۆژینەوەکانی ئەدەبی لە ئارادایە، مێژوو، تیۆر و ڕەخنە، هەر هەموویان لە ناویەکدان، هەروەها بە گوێرەی تۆژینەوەی ئەدەبی نەتەوەیی ناکرێ لە ئەدەب جیا بکرێتەوە، ناتوانرێ ئەدەبی بەراوردی سوودمەند و بە فەڕبێ تاکو لەو سنوورە دەستکردە ئازاد نەبێ هەر لەم بوارەدا توێژەرێکی تری ئەمریکی (ئۆلدریدج) بەشێوەیەکی گشتی گوزارشت لە قوتابخانەی ئەدەبی بەراوردکاری ئەمریکی دەکات و جیاوازە لەگەڵ بۆچوونەکانی بەراوردکارانی فەرەنسیدا، (ئۆلدریدج) وای دەبینێ کە ئەدەبی بەراوردکاری ڕێگایەکەمان پێشان دەدا کە سەیری دواوەی سنووری تەسکی نەتەوەیی بکەین لە پێناوی ڕوون کردنەوەی ئاست و بزووتنەوە ڕۆشنبیرییەکانی نەتەوەیی جوداوازدا پێوەندییەکانی نێوان ئەدەبەکان و بوارەکانی چالاکی تری مرۆڤایەتی دەخاتە پێش چاوان، تۆژینەوەکانی هیچ جیاوازییەکی بنەڕەتی لەگەڵ تۆژینەوەی ئەدەبی نەتەوەییدا نییە تەنیا بابەتەکانی زیاتر بەرینتر و فراوانترە، لەنێوان دوو ئەدەب یاخود زیاتر بەڕێوە دەچێ، دەتوانین بڵێین کە ئەدەبی بەراوردی تۆژینەوەی دیاردەی ئەدەبییە لە ڕوانگەی دوو ئەدەبدا یاخود چەند ئەدەبێک، یان پێوەندیدارە بە لقێک یاخود چەند بوارێکی زانینی عەقڵییەوە. (ئولدریدج) وەکو (ویلیک) جیاوای لەنێوان ئەدەبی بەراوردکاری و ئەدەبی گشتی هەڵناوەشێنێتەوە، بەڵکو ئەم جیاوازیە جێگیر دەکات، پاشان ئاماژە بەوە دەکات کە توێژەرەوەکان ناتوانن زۆربەی کاتەکان ڕێک کەون لەسەر سروشتی جیاوازی لەنێوانیاندا لە هەموو ئەورووپا و ئەمریکادا ئاڵوگۆڕ لەنێوانیاندا ڕوودەدات پێویستە ئەدەبی گشتی بە تیۆری (شلیگل و گوتە)ی جیهانی پەیوەست بکرێن، بەو مانایەی کە ئەدەبی گشتی پێویستە تۆژینەوەی بابەتی و ڕەگەزەکان و داهێنانە نەمرەکان بەخۆوە بگرێت و فەرامۆشی چەرخ و قۆناغی مێژوویی بکات، بەڵام ئەدەبی بەراوردی پێویستە مێژووی ئەدەب (بزووتنەوەکانی ئەدەبی و چەرخەکان و کاریگەرییەکان)، پێوەندییەکانی ئەدەب بە بێشکەی فەلسەفی و سیاسی و کۆمەڵایەتی دەگرێتەخۆ، بەو مانایەی بۆ جوداوازی پێویستە ئەدەبی گشتی سنووری نەتەوایەتی تێپەڕێنێ، تێپەڕینێکی تەواو، لەهەمان کاتدا پێویستە ئەدەبی بەراوردکاری جەخت بخاتە سەر

پێـوەندییـەکـانی ئەدەبەکی دیاریکراو و ئەدەبەکـانی تر لەگەڵیـان پێک دەگەنەوە، بەڵام (ئۆلدریدج) ددانی پێدا دەنێ کـە هەردوو ئاست زۆرجار ئاوێتـە دەبنەوە، ئەگـەر ئـەوەش ڕوونـەدەدات، ئـەوا زاراوەی ئـەدەبـی بـەراوردی بەشێوەیەکی زۆر بەربڵاو بەکاریان دەهێنێ.

(ئۆلدریـدج) لـەگـــەڵ (ویلیـک)دا دەگـــونجێ، لە هەڵوەشـــاندنەوەی پێـــوەندی ئەدەبی بەراوردکـــاری بە توێژینەوەی کـــاریگەر بوو و کـــارتێکردن یاخــــود پێـوەندییـەکـانی مێـژوویی نێـوان ئەدەبەکان. هەروەکو بەراوردکارانی فـەرەنسی بۆی چوون. بۆچوونیـان وایە کە بەراوردکـاری لە توێژینەوەکـانی ئەدەبیـدا پێـوەندی لێک چوون بەکـاردەهێنێ لەنێـوان دوو ئەدەب کـە پێـوەندییـان لەگەڵ یەکدانەبێ، لێک چوون لە شێواز یاخود بنەڕەت، یان لە هزر و باری دەروونیـدا دەبێت بۆ نموونە ڕۆمـانی ڕووسی (ئۆبـلۆمـــۆڤ- oblomov) و ڕۆمـــانی (هاملێتی) شەکسپیر کە هەردووکیان کەسایەتییەک دەخەنە ڕوو کە لە بڕیارەکاندا دوو دڵ و ئەمڕۆ و سبەی دەکات، (ئولدریدج) وای بۆ دەچێ کە تێڕوانینی جوانی لە ئەدەبی بەراوردکـاریدا لەم چەند سـاڵانەی دواییـدا بڵاوبۆتەوە، بۆیە توێژینەوەی کاریگەربوون و کارتێکردن چی تر سـەرنجی توێژەرەوانی ئەدەب ڕاناکێـشێ، بەڵکو لەجیاتی توێژینەوەی کارلێکردن و کاتێکردن، وێکچوون یاخود و گونجان بەکاردەهێنن، کە پێی دەڵێن بەرنامەی نزیک بوونەوە یاخود پێگەی وێکچوونی بەبێ پێوەندی بوون.

بوارەکـانی توێژینەوە، کـارەکـانی ئەدەبی جیـاوازە کـە لەنێـوانیـاندا لێک چوون و گونجـان دەبینرێن، بێ ئەوەی هیچ پێوەندییەکیان لەمیاندا هەبێ، کە جەخت لەسەر کـارە ئەدەبییـەکـانی گەورە دەکرێ، هەڵی شی کردنەوەی جوانییـە کە تێڕوانینمان زیاتر بەرەو پرۆسەی داهێنانی هونەری دەبات.

بەم شـێـوەیە بۆچوونەکـان لە بارەی چەمکی ئەدەبی بەراوردییـەوە لێکتـر دووردەکـەونەوە، بەڵام چەمکە و بەهاو خاسیەتی تایبەتی خۆی هەیە، (ئۆلدریدج) دەڵێ توێژینەوەکانی کاریگەربوون و کارتێکردن، بەرنامەیەکی زەبروزەنگی هەیە، کـە پشت بەکـارەکـانی ئەدەبی دنیـا دەبەســـتێ، بەڵام توێژینەوە لێک نزیک بوونەوە کـــە بەرنامەیەکی تەواوی نییە، بەڵکو پشت بەسەرنجەڕاییی و خـــودگـەرایی دەبەســـتێ، لەلایەکی تر، توێژینەوەی سەرچاوەکـان پشت بەستن پێیـان لە پرۆسەی کـاریگەری بوون و کـارتێکردانەدا زۆرجـار توێژینەوە بەرەو بێـزاری و وەڕس بوون دەچوون.

سەرچاوەکان:

١- الدكتور شفيع السيد؛ في الأدب المقارن، القاهرة، ١٩٩٧.

٢- ڤان تيگم: الأدب المقارن، ترجمة سامي الدروبي، دارالفكر العربي.

٣- الدكتور محمد غنيمى هلال: الأدب المقارن، دارالنهضة مصر، ١٩٥٦.

٤- جويار: الأدب المقارن، ترجمة محمد غلاب لجنة البينات العربي، ١٩٥٦.

5- Rene wellak: The crisis of comparative Literature, Concepts of criticism, Printng, 1971.

6- Rene wellak; Discriminations, zprinting.

7- Rene wellak; The Name and Nature of Comparative literatur, 1971.

8- A.Owen; Aldridge Comparative literature Matter and Method, 1969.

سەرچاوەکان بەزمانی عەرەبی:

١- الدكتور بديع محمد جمعه، دراسات في الأدب المقارن، الطبعة الثانية، دارالنهضة العربية، بيروت، ١٩٨٠.

٢- الدكتور محمد غنيمى هلال: الأدب المقارن، دار النهضه مصر، القاهره، ١٩٥٦.

٣- الدكتور طەندا: الأدب المقارن دارالنهضه العربيه، بيروت، ١٩٧٥.

٥- الدكتور ابراهيم عبدالرحمن محمد: الادب المقارن بين النظرية و التطبيق، القاهره، ١٩٧٦.

٥- الدكتور محمد عبدالسلام كفافي: في الادب المقارن دراسات في نظرية الادب و الشعر القصص، بيروت ١٩٧٢.

بە زمانی فەرەنسی:

1- Guyardj la litterature comparee, paris, 1951.

2- P.V.Tieghem: Lo Romantisme la litterature Europeenne, paris, 1948.

: Le Preromantisme, 1947.

: Lq litterature comparee, paris, 1946.

3- Rene wellek and Austin werren: Theory of literature, 1955.

جەوهەری ڕاستی

مارتن هایدیگەر
لە ئەڵمانییەوە: د. حەمید عەزیز
(زانکۆی سەلاحەدین - کۆلیژی ئاداب)

قسە لە جەوهەری (١) ڕاستی (هەقیقەت) دەکەین. پرسیین لە بارەی جەوهەری ڕاستییەوە گوێ بەوە نادات ئایا ڕاستییەکە ڕاستییەکی ئەزموونی پراکتیکی ژیانە، یاخود لەبەرچاوگرتنی سوود و قازانجی ئابوورییە، یاخود ڕاستیی بیرکردنەوەی تەکنیکییە، یان کارامەیی سیاسییانەیە، هەروەها بەشێوەیەکی تایبەتی بەلایەوە گرینگ نییە ڕاستییەکی تۆژینەوەی زانستی، یاخود داهێنانێکی هونەری بێت، یان بگرە ڕاستی سەرنجدانێکی هزری، یاخود هی بڕواو ئیمانێکی ئایینی بێت.

پرسیارە جەوهەرییەکە چاو لە هەموو ئەم بابەتانە دەپۆشێ و ڕوودەکاتە یەک شت؛ ئەویش ئەوەیە کە هەر «ڕاستییەک» بەگشتی لەوەدا کە ڕاستییە جیای دەکاتەوەو نیشانی دەدات.

بەڵام ئایا ئەو پرسیارە لەبارەی جەوهەرەوە نامانگەیەنێتە ناو بۆشایی هەمەکی- گشتی کە هەموو بیرێک تەنگە نەفەس دەکات؟! ئایا زادەڕۆیی ئەم پرسیارە بێ بنەمایی هەموو فەلسەفە ئاشکرا ناکات؟! هزرێکی ڕەگ و ڕیشەدا کوتاوو پشت ئەستوور بەڕاستەقینە، کە پێودانگ و بەڵگەمان پێدەبەخشێ، دەبێ لە دژی تەفرەی بۆچوون و وا دانان و لەکن وابوون هەڵمەت بەرێت.

ئایا دەبێ لەم پرسیارە (ئەبستراکتە) کە چاو لە هەموو ڕاستەقینەو واقعێک دەپۆشێ، سەبارەت بە دۆخی نەداری و لێقەوماوی ڕاستەقینە، چی لێ بکەوێتەوە؟! ئایا پرسیی لە بارەی جەوهەرەوە، لەنێو هەموو پرسیارەکاندا بەگشتی، ناجەوهەریترین و ناپابەندبووترین

پرسیار نییە کە دەکرێ بکرێ؟!
هیچ کەسێک ناتوانێ لە دڵنیایی لێکراوی روون و بێگەردی ئەم ئەگەر و گومانانە خۆی ببووێرێ و دەرباز ببێت. ڕێگای هیچ کەسێک نادرێت بە ئاسانی ڕاستیی ئەم گومانانە بەکەم بزانێ، بەڵام کێ، چ کەس ئەم گومانانە دەردەبڕێت؟! تێگەیشتنی (فام) سافی مرۆڤ ئەمە دەکات. ئەو لەسەر داخوازیی سوودو قازانجی هەست پێکراوو بەردەست پێدادەگرێ و دژی زانینی جەوهەری بوونەوەر ئەو زانینە جەوهەرییە کە لە کۆنەوە (بە فەلسەفە) ناودەبرێت، دەماری دەگیرێ.
تێگەیشتنی گشتی مرۆڤ (فام) ناچاری تایبەتمەندی خۆی هەیە.
ئەو مافی خۆی بەوچەکەی لەبەردەستیدایە ساغ و دووپات دەکاتەوە.
ئەمەش پشت ئەستوورییە بە داخوازی و گومانە «ڕوون و ڕەوان و ئاشکراکانی»، بەڵام فەلسەفەش ناتوانێ فام (تێگەیشتنی) ناوکۆیی پوچەڵ بکاتەوە، چونکە ئەو بەزمانەکەی کەڕ ولاڵە. فەلسەفە ڕێگا نادرێ بیەوێ ئەو جارێک پوچەڵ بکاتەوە، چونکە تێگەیشتنی ناوکۆیی بۆ ئەوشتە نابیناو کوێرە کە فەلسەفە دەیخاتە بەردەم سەرنجدانی جەوهەرییانە.
سەرەڕای ئەمە ئێمە خۆمان لەنێو روونی و ڕەوانی تێگەیشتنی ناوکۆییدا خۆمانمان گیرکردووە، مادام ئێمە خۆمان لەنێو «فرەفۆڕمی ڕاستییەکانی» ئەزموونی ژیان و ڕەفتار، هی توێژەرەوە، هی ڕەنگڕشتنی ڕوخسارو بڕوا و ئیماندا بەدڵنیایی هەست پێدەکەین.
ئێمە خۆمان یاخی بوونی ئەو «گومان هەڵنەگرە» دژی هەموو لافەکانی شایستەی پرسیار لەبارەوە کردنەوە پیادە دەکەین.
خۆ ئەگەر، لەگەڵ ئەمەشدا، پێویست بێت لەبارەی ڕاستییەوە بپرسرێت، ئەوا داوای وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە دەکرێت؛ ئێمە ئەمرۆ لە چ ڕەوشێکداین، دەویسترێ بزانرێت ئێمە لە چ حاڵێکداین.
مرۆڤ سەرگەرمی ئەو ئامانجەیە کە مرۆڤایەتی لە مێژوویەکەیدا کە دەبێ بۆ ئەوە دابنرێ و دەستنیشان بکرێت، مرۆڤ «ڕاستی» واقیعی دەوێ. واتە سەرەڕای ئەمە ڕاستی دەوێ.
لەکاتی کۆشش کردن بۆ «ڕاستی» واقیعیانە مرۆڤ دەبێ لەگەڵ ئەمەدا بزانێ کە ڕاستی بەگشتی چی دەگەیەنێ. یاخود مرۆڤ تەنیا هەر «بەپێی هەست و سۆز» «وبە» گشتی ئەوە دەزانێ؟! ئایا ئەم بەلای کەمەوە «زانینە» و خەمساردی لە بەرامبەریدا لە زانینی سادەو ساکاری جەوهەری ڕاستی کلۆڵتر نییە؟!

چەمکی باوی ڕاستی

ئایا مرۆڤی ئاسایی چ لە «ڕاستی» دەکات و بەچی دادەنێ؟!
ئەم وشە بەرز و لە هەمانکاتدا کاڵبووەوە و پەککەوتەو خەریکە کوڵەوار دەبێتەی «ڕاستی» (۲) ئەو شتە ڕادەگەیەنێ کە شتێکی ڕاست دەکات بە ڕاستی (۳). شتێکی ڕاست چییە؟ ئێمە دەڵێین، بۆ نموونە، «ئەمە خۆشییەکی ڕاست و ڕاستەقینەیە ئەگەر لە جێ بەجێکردنی ئەم ئەرکە بەشداری بکەین». ئەگەر ئێمە مەبەستمان بێت بڵێین: ئەمە خۆشییەکی بێگەردی ڕاستەقینەیە. شتی ڕاست شتی (واقیعی) ڕاستەقینەی واقیعیە. هەر بەم پێودانگە ئێمە باسی زێڕی ڕاست (ساغ) دەکەین بۆ جیاکردنەوەی لە هی قەڵب. زێڕی ناساغ (قەڵب) Falsche Gold بەڕاستی ئەوە نییە کە دێتە بەرچاوو دەردەکەوێ.
ئەو تەنیا «ڕوخسارێکە» بۆیە ناڕاستەقینەیە. ناڕاستەقینە بەرامبەرو پێچەوانەی ڕاستەقینەیە، بەڵام زێڕی ڕواڵەتییانەش Schein هەر شتێکی واقیعیە. بەم پێیە ئێمە بە ئاشکراتر دەڵێین، زێڕی ساغ (ڕاستەقینە) زێڕی ڕاستی بێگەردە.
«ڕاستەقینە» لەگەڵ ئەوەشدا هەردووکیانن، زێڕی ساغ بەهیچ جۆرێک لەهی باوی ناساغ کەمتر نییە. ڕاستی و ساغیی زێڕی ساغ ئیتر ناکرێ بەهۆی ڕاستەقینەیی و واقیعییەتەکەی پشت ڕاست بکرێتەوە.
پرسیارەکە جارێکی تر دێتەوە: ساغ و ڕاست لێرەدا مانایان چییە؟ زێڕی ساغ (ڕاست) ئەو شتە واقیعییەیە کە واقیعییەتییەکەی لەگەڵ ئەوەدا گونجاوو تەبایە کە ئێمە «بەتایبەتی» پێشەکییانەو هەمیشە بە زێڕی دادەنێین. بە پێچەوانەشەوە ئێمە لەو کاتەدەدا کە ئەگەری زێڕی ناساغمان هەبێت، دەڵێین: «لێرە شتێک نادروستە»، کەچی بەپێچەوانەوە ئەوە وایە کە «چۆن پێویستە وابێت»، ئێمە لەبارەیەوە دەڵێین: ئەمە دروستە

شتەکە ڕاستە.

ئێمە نەک تەنیا هەر خۆشییەکی ڕاستەقینە زێڕی ساغ و هەمـــوو بوونەوەرێکی ئەم جـــۆروچەشنە بەڕاست ناودەبەین، بەڵکو ئێـــمە هەروەها و لەپێش هەمـــوو شتێکدا دەربڕین و قسەکانمان لەبارەی بوونەوەرەوە کە خۆی بەپێی جۆرەکـەی ساغ یاخود ناساغ دەبێت، واقیعیەتەکەی دەکرێ بەم جۆرە یاخود بە جۆرێکی تر بێت بە ڕاستی یاخود ناڕاست ناودەبەین. دەربڕینێک دەکرێ ڕاست بێت ئەگەر ئەوەی دەریدەبڕێ و دەیڵێت لەگەڵ ئەو شتەدا کە لەبارەیەوە وتوویەتی گونجاوو تەبابێت، هەروەها لێرەدا ئێمە دەڵێین: ئەمە ڕاستە، بەڵام ئێستاکە نەک شتەکە، بەڵکو ڕستەکە خۆی ڕاستە.

ڕاست، ئیتر شتێکی ڕاست بێت یاخود ڕستەیەکی ڕاست، ئەوەیە کە دروست بێت، کە تەباو گونجێنەر بێت. ڕاست بێت و ڕاستی لێرەدا دروستی دەگەیەنن و بگرە بە جووتە شێوازێک: جارێکیان بەمانای هەمئاهەنگی شتێک لەگەڵ ئەوەی لەبارەیەوە گریمانە کراوەو جارێکی تر بەیەکەوە گونجانی ئەوشتە لەگەڵ ئەوەی لەبارەیەوە دەربڕاوە.

ئەم جووت کەرەکتەرەی ڕاستی دەبێتە مایەی ئەوەی ڕەنگ ڕشتنی سنووری جەوهەری ڕاستی دەربکەوێت:

Veritas est adaequatio rei et intellectus (مانای ئەم ڕستە لاتینییە ئەمەیە: ڕاستی گونجان و تەبایی شتە لەگەڵ ژیردا- وەرگێڕ).

دەکرێ ئەمە ئەم مانایەش ببەخشێ: ڕاستی بەیەکەوە گونجان و تەبایی شتە لەگەڵ زانیندا. هەروەها دەکرێ بوترێ: ڕاستی تەبایی و وەک یەکیی زانینە لەگەڵ شتدا. ڕاستە وا باوە کە ڕەنگ ڕشتنی سنووری جەوهەری ڕاستی هەر بەو چوارچێوەیە (فۆرمیلە) پێناسە دەکرێت:

Veritas est adaequatio in intellectus adrem. (ڕاستی گونجانی ژیرە لەگەڵ شت- وەرگێڕ-).

بەڵام ڕاستی کە بەو جۆرە تێی دەگەیشترێ، ڕاستی کێشەکە (ڕستەکە) تەنیا لەسەر بنەمای ڕاستی شت: adaequatio rei ad intellectum شیاوەکییە. (واتە گونجانی شت لەگەڵ ژیردا- وەرگێڕ).

هەردوو چەمکە جەوهەرییەکەی Veritas (ڕاستی- وەرگێڕ) هەمیشە بەدواکەوتن و پابەندبوون و شوێن پێ هەڵگرتنە و... وا بیرکردنەوەیە کە ڕاستی بریتییە لە گونجان و ڕاست ڕۆیشتن.

لەگەڵ ئەمەدا یەکێکیان بەپێچەوانەی ئەوی تریانەوە نییە. هەموو جارێک intellectus لەگەڵ res (ژیر وشت- وەرگێڕ) پتر بەمانای جیاواز تێیان دەگەیشترێ. بۆ ئەوەی ئەمە بزانرێت پێویستە ئێمە فۆرمێلی باوی چەمکی ڕاستی ببەینەوە سەر بنج و بنەما نزیکەکەی (سەدەکانی ناوەڕاست):

Veritas وەک adaequatio rei ad intellectum (ڕاستی وەک گونجانی شت لەگەڵ ژیردا- وەرگێڕ) ئەو بیرۆکە شیاوەکییە ترانسندێنتالییەی پشت ئەستوور بە خودێتی جەوهەری مرۆڤ کە یەکەم جار لەم دواییەدا لەلایەن کانت داهێنراوە، ناگەیەنێ کە دەڵێ «بابەتەکان پابەندی زانینی ئێمە بن» بەڵکو مەبەست لەو باوەڕە لاهوتییەی مەسیحییە کە دەڵێ: شتەکان لەوەدا ئەوان چین و ئایا ئەوان هەن تەنیا بەوڕادەیەی ئەوان وەک شتی داهێنراو ens Creatum لەگەڵ ئەو نموونەیەی لەبیروگیانی ڕەبدا نەخشاوە گونجاوبن بەمە بیری ڕاست بن بەو مانایە ڕاستین ens Creatum لە هەمان کاتدا intellectus humanus دەگەیەنێ.

(ژیری مرۆڤ شتێکی داهێنراوە- وەرگێڕ). دەبێ ئەمە وەک هێزێک کە لەلایەن ڕەبەوە بە مرۆڤ بەخشراوە لەگەڵ نموونەکەیدا پڕ بەپێستی خۆی بێت. تێگەیشتن Verstand تەنیا بەوپێیە وەک نموونەکەی کە ئەو لە چالاکییەکەیدا تەبایی و گونجانی بیرۆکە لەگەڵ شتەکاندا تەواو و پیادە دەکات، کە لەلای خۆیەوە دەبێ وەک نموونەکە بێت. شیاوەکی ڕاستی زانینی مرۆڤ، ئەگەر هەمـــوو بوونەوەرێک «داهێنراوێک» بێت، لەوەدا دەکەوێتەوە کە شت و ڕستە بەهەمان شێواز وەک بیرۆکەکە بن و ئینجا لە ئەنجامی یەکڕەنگی نەخشەی داهێنانی ڕەبانییەوە بە دوای یەکتریدابن و بگونجێن.

ڕاستی وەک گونجانی شتی داهێنراو لەگەڵ ژیری ڕەبدا دەستەبەری ڕاستی دەبێ بەو جۆرەی کە گونجانی ژیری مرۆڤە لەگەڵ شتی داهێنراودا.

ڕاستی لە جەوهەرو پوختەدا هەمیشە و لە هەموو شوێنێکدا بریتییە لە گونجان Convenientia، بەیەکەوە گونجانی بوونەوەران لەنێو خۆیاندا و وەک داهێنراو لەگەڵ داهێنەرەکەیاندا، «هەماهەنگییەک بەپێی

ڕێ وشـوێنی ڕێـک و پێـکی داهێنان. Schoepfung sordnung بەڵام ئەگـەر ئەم ڕێک وپێکیــیەکــە لە بیرۆکەی داهێنان (خەلق) دابـڕدرێ، بەگشـتی و بەبێ دەستنیشـانکردن دەکرێ وەک ڕێک وپێکی (سیستەمی) دنیـا بە بیردا بێت. لە جێگای سیسـتەمی داهێنان کە لەلایەن لاهووتەوە بەبیـردا هاتووە، شیـاوەکی پلان و نەخشە کێشانی هەمـوو بابەت و شتێک لەلایەن ژیرەوە دەردەکـەوێ کـە خـۆی وەک قـانوون دەردەخـات و لـەبەر ئەمەش لافی شایستەیی پەسندی ڕاستەوخۆیی نەخشەو شێوازەکە لێدەدات (کە ئەمەش بەشتێکی- مەنتیقیانە- دادەنرێت). ئیتر گوایە جەوهەری ڕاستی کێشە- ڕستە Satz لە ڕاسـتیی دەربڕیـکەوە پێک دێت بە بەلاداخـراو دەزانرێت. هەروەها لەو شوێنەی ئەو پەڕی کۆشش سـەیر و بیــهـوودە بۆ ڕوونکردنەوەی ئەوە دەکـرێ، چۆن دەبێ ڕاسـتـیـیـەکـە بکەوێتـەوە، جـەوهەری ڕاسـتـیی هەر لەسـەرەتاوە وەک مـەرج و گـریمانە دادەنرێت. بەهەمـان جۆرو شێوە ڕاستی شت هەمیشە بەیەکەوە هەماهەنگی شــتی بەردەست لەگـــەڵ چەمکی جـــەوهەری ژیریدا دەگـــــەیەنێ. ئەو دیـاردەیە دێتـــــە بەرچاو، ئـەم دەستنیشـانکردنەوەی جەوهەری ڕاستی بەسەربەخۆیی لە لێکدانەوەی جـــەوهەری بوونی هەمـــوو بوونەوەرێک دەمێنێتەوە کە لە هەمانکاتدا شرۆڤە کردنێکی وەهای جەوهەری مـرۆڤ کە هەڵگرو پیـادەکاری ژیرە، دەگرێتە خۆی. بەم پێیە چوارچێوەکەی جەوهەری ڕاستیی (ڕاستی بریتـیـیـە لە گـونجـانی ژیر و شت پێکەوە- بەلاتینی، وەرگێـڕ-) بۆ هەمـوو کـەسێک وەک یەک کـاریگەری و دەستبەکاری گشتی گومان هەڵنەگری دەستگیر دەبێت. لەژێر دەسەڵاتی گومان هەڵنەگری ئەم چەمکەی ڕاستی کە لە بنەما جەوهەرییەکەدا زۆر دەگمەن سەرنج دراوە وەک شتێک دڵنیـایی لێکراوی گـومـان هەڵنەگر دادەنرێ کە ڕاسـتی پێچـەوانەیەکی هەیەو کـە ناڕاسـتـیش هەیە. ناڕاستی unrichtigkeit ڕستەکە (کێشەکە) بریتییە لە نەگونجانی دەربڕین لەگەڵ شتدا. ناڕاستی شت -un echtheit نەگـونجـانی بوونەوەر لـەگەڵ جەوهەرەکـەیدا دەگـەیەنێ. هەمـوو جـارێک دەکـرێ کـە ناڕاسـتی -un wahrheit وەک نەگونجان تێی بگەیشترێ.

ئەمە لە جەوهەری ڕاستەقینەوە دەکەوێتەوە. هەر بۆیە دەکرێ ناڕاستی وەک ئەو پێچەوانەیەی ڕاستی لەوێ، کە پەی بردن بە جەوهەری بێگەردی ڕاستی پەسند دەکرێت، بخـرێت بەلایەکـدا، بەڵام ئایا بەگـشـتی پەردەلادانێکی تایبەتی لە سەرجەوهەری ڕاستی پێویست دەکات؟! ئایا جەوهەری بێگەردی ڕاسـتی لەو چەمکەدا کـە بەگشـتی پەسندە و لەلایەن هیچ تیورییەکەوە نەشێوێنراوەو بەهۆی گومان هەڵنەگرییەکەوە پارێزراوە بەتەواوەتی نەنوێنراوە؟ ئەگەر ئێمە سەرەڕای ئەمە گێڕانەوەکەی ڕاستی ڕستە بۆ سـەر ڕاستی شت بەوە دابنێین کە لە نزیکەوە خۆی وەک ڕوونکردنەوەیەکی لاهووتی نیشـان دەدات و ئەگـەر ئێمە بە تەواوەتی دیاریکردنی جەوهەری فەلسەفە دژی دەست تێوەردان لەلایە لاهووتەوە بەپاکی ڕابگرین و دەسـتگیر بکەین و چەمکی ڕاسـتی تەنیـا هەر بەڕاسـتی ڕسـتـە دیاری بکەین، ئەوا ئێـمــە لە هەمـانکاتدا ڕووبەڕووی بیرێکی کۆن، بەڵام نەک کۆنترین مێردێک دەبینەوە کە بریتـیـیـە لـەوەی ڕاستی بەیەکـەوە گـونجـانی دەربڕینێکە (لۆگـۆس) لـەگـەڵ شــتـێکدا (پراگـمـا). بەڵام چی دەمێنێتەوە شایستەی پرسین بێت، ئەگەر وا دەبنرێت کە ئێمە دەزانین گونجانی (هومـوبوزیس) دەربڕینێـک لەگەڵ شتێکدا چی دەگەیەنێ؟ ئایا ئێمە ئەوە دەزانین؟!

شیاوەکی ناوەکی پێکەوە گونجان

ئێمە بە واتای جیـاواز قسە لە پێکەوە گونجان دەکەین بۆ نموونە ئێمە دەڵێین دوو دراوی پێنج مارکی کە لەسەر ئەم مێزەن: هەردووکیـان لەگەڵ یەکـتریدا گـونجـاوو وەک یەکن. هەردووکیــان لە ڕوخسـاردا وەک یەکن. ئیـتـر هەردووکیـان ئەو شـتە ناوکۆییـەیان هەیەو لەم ڕوانگەوە وەک یەکن. دواتر ئێمە باسی پێکەوە گونجان دەکەین، بۆ نموونە کـە ئێـمــە لە بارەی یـەکێک لەو پێنج مـارکـەی لەبەردەسـتـدایە دەڵێین: ئەم پارچە دراوە خـڕە. لێـرەدا دەربڕینەکە لەگەڵ شتەکەدا گونجاوە.

ئێـسـتـاکـە نەک پێوەندی نێـوان شت و شت، بەڵکو پێوەندی نێوان دەربڕینێک و شتێک دەکەوێتەوە، بەڵام دەبێ لە چیدا شت ودەربڕین وەک یەک و گونجاوبن ئەگەر هەمـوو لایەنەکـان بە ئاشکرا لە ڕوخسـاردا جیـاوازبن؟ پارەکـە لە کـانزا دروست کـراوە. دەربڕینەکـە بەگـشـتی کـەرەسە نییـە. پارەکـە خڕە. دەربڕینەکە بەگشـتی هیچ جۆرێکی جێگایی نییە.

بە پارەکـە مـرۆڤ دەتوانێ شـتێک بکڕێت. دەربڕین کە

له باره‌یه‌وه‌یه هیچ جارێک ئامرازی کڕین نییه، به‌ڵام سه‌ره‌ڕای ئه‌م هه‌موو جیاوازییه‌ی هه‌ردووکیان ده‌ربڕینه ناوبراوه‌که وه‌ک ڕاستییه‌ک له‌گه‌ڵ پارچه دراوه‌که‌دا گونجاوه. ئه‌م به‌یه‌که‌وه گونجانه ده‌بێ به‌پێی چه‌مکی باوی ڕاستیی وه‌ک یه‌کییه‌ک بێت Angleichung، به‌ڵام چۆن ده‌کرێ ئه‌وپه‌ڕی وه‌ک یه‌ک نه‌بوون، ده‌ربڕینه‌که خۆی له‌گه‌ڵ پاره‌که بکات به وه‌ک یه‌ک؟ ئه‌وه پێویسته ببێ به پاره‌و ده‌بێ ڕوخساره‌که‌ی به‌ته‌واوه‌تی ده‌ستبه‌رداری خۆی بێت. ئه‌مه‌ش هیچ کاتێک له ده‌ست ده‌ربڕینه‌که نایه‌ت. له‌و ساته‌دا که ئه‌مه‌ی له ده‌ست دێت، ده‌ربڕینێک وه‌ک ده‌سته‌واژه به هیچ جۆرێک له‌گه‌ڵ شتدا یه‌ک و گونجاو نابێ. له وه‌ک یه‌ک بووندا پێویسته ده‌ربڕینه‌که پتر به‌وه بمێنێته‌وه، بگره له پێشدا ببی به‌وه، ئه‌و خۆی چییه. ئایا جه‌وهه‌ره‌که‌ی که ئه‌وپه‌ڕی له شته‌که جیاوازه له‌چی پێک دێت؟! ئایا چۆن ئه‌و ده‌ربڕینه که به‌هۆی سووربوون له‌سه‌ر جه‌وهه‌ره‌که‌ی، بۆی ده‌لوێ له‌گه‌ڵ هی تردا، له‌گه‌ڵ شتدا خۆی بکات به وه‌ک یه‌ک؟!

وه‌ک یه‌ک بوون لێره‌دا ناکرێ وه‌ک یه‌ک بوونی ڕاسته‌قینه‌ی بابه‌تی نێوان چه‌ند شتێک که له جۆردا وه‌ک یه‌ک نین، بگه‌یه‌نێ. جه‌وهه‌ری وه‌ک یه‌ک بوون پتر به‌هۆی جۆری ئه‌و پێوه‌ندییه‌وه که له نێوان ده‌ربڕین و شته‌که‌دا هه‌یه دیارو ده‌ستنیشان ده‌کرێت. چه‌نده ئه‌و «پێوه‌ندییه» دیاریینه‌کراوو له جه‌وهه‌ره‌که‌یدا به‌دانه‌مه‌زراوی بمێنێته‌وه هه‌موو کێشه‌و هه‌رایه‌ک له‌باره‌ی شیاوه‌کی و ناشیاوه‌کی، له‌باره‌ی جۆرو پله‌ی وه‌ک یه‌ک بوونه‌وه له بۆشاییدا ده‌خولێته‌وه. ده‌ربڕینه‌که له‌باره‌ی دراوه‌که‌وه پشت به‌و شته ده‌به‌ستێ له‌وه‌دا که ده‌یهێنێته به‌رده‌می خۆی و له‌باره‌ی ئه‌و شته‌وه که هێناویه‌ته به‌رده‌می خۆی به‌و پێیه‌ی ڕه‌وشه‌که‌ی له ڕوانگه‌ی زاڵ و باوه‌وه چۆنه، ده‌دوێت. ئه‌و ده‌ربڕینه‌ی له ناخدا وێنه ڕه‌نگ ده‌ڕێژێ ئه‌و شته له‌باره‌ی وێنه ڕه‌نگ ڕێژراوه‌که‌وه ده‌ڵێ که خۆی چۆنه. ئه‌و «ئیتر- چۆن»ـه پێوه‌ندی به بۆچوون و ئه‌وه‌ی بۆی چووه‌وه هه‌یه. بۆی -بچی، لێره‌دا مانای ئه‌وه‌یه دوور خستنه‌وه‌ی هه‌موو زانینێکی تیۆری سایکۆلۆجی و هۆشی پێشییانه ده‌بێته مایه‌ی ئه‌وه‌ی شته‌که وه‌ک بابه‌ت له‌به‌رده‌م دابنرێت. ئه‌وه‌ی ده‌خرێته به‌رده‌م، وه‌ک چۆن به‌و جۆره دانراوه، ده‌بێ له‌به‌رامبه‌ردا بوارێک ببڕێ و له‌گه‌ڵ ئه‌مه‌دا له خۆیدا وه‌ک شت بمێنێته‌وه‌و وه‌ک شتێکی به‌رده‌وام خۆی ده‌ربخات. ئه‌م ده‌رکه‌وتنه‌ی شت به‌بڕینی بوارێک له به‌رامبه‌ردا له بوارێکی کراوه‌دا دێته‌دی، ئه‌م کراوه‌ییه له لایه‌ن بۆچوونه‌وه دانه‌هێنراوه، به‌ڵکو وه‌ک ده‌ڤه‌ری پێوه‌ندی داده‌نرێت و وه‌رده‌گیرێت. پێوه‌ندی ده‌سته‌واژه‌که که بۆچوون ده‌رده‌بڕێ به‌شته‌وه به‌دی هێنانی ئه‌م پێوه‌ندییه‌یه که له‌بنه‌ڕه‌تداو هه‌موو جارێک خۆی وه‌ک کردارو ڕه‌فتارێک نیشان ده‌دات، هه‌موو کردارێک نیشانی خۆی له‌وه‌دا هه‌یه که دیارو ئاشکرایه و به ئاشکرایی خۆی چۆن ده‌مێنێته‌وه. ئه‌و ده‌رکه‌وتنه به مانا بنه‌ڕه‌تییه‌که‌ی خۆی به‌ته‌نیا زوو له‌بیری خاوه‌ر زه‌میندا وه‌ک بوونه‌وه‌رێک که له‌به‌رچاو شاره‌زایی له باره‌یه‌وه په‌یداکراوه‌و له ده‌مێکی دووره‌وه به - بوونه‌وه‌ر- ناوبراوه.

کردار له‌به‌رده‌م بوونه‌وه‌ردا کراوه‌یه. هه‌موو پێوه‌ندییه‌کی کراوه کردارو ڕه‌فتاره. به‌پێی جۆری بوونه‌وه‌رو شێوازی کردارو کراوه‌یی مرۆڤ جیاواز ده‌بێت. هه‌موو کارو دامه‌زراندنێک، هه‌موو ڕه‌فتارێک و ژماردنێک (ته‌گبیرکردنێک) له کراوه‌یی ده‌ڤه‌رێکدا ده‌مێنێته‌وه‌و له ناویدا بوونه‌وه‌ر وه‌ک چییه‌و چۆنه خۆی نیشان بدات (٤) و بتوانرێ ده‌رببڕدرێ. ته‌نیا ئه‌مه کاتێک له کردن دێت ئه‌گه‌ر بوونه‌وه‌ر خۆی ئه‌گه‌ر به‌هۆی ده‌سته‌واژه ده‌ربڕاوه‌کاندا بکرێ ده‌رببڕدرێ، ئینجا ئه‌مه به‌و جۆره که پابه‌ندی جۆره ڕێنیشاندانێک بێت، بوونه‌وه‌ر به‌و شێوه‌یه که چۆنه، ده‌رببڕدرێ. له‌وه‌دا که ده‌ربڕینی شوێن ئه‌م ڕێنیشانده‌رانه ده‌که‌وێ، خۆی پابه‌ندی بوونه‌وه‌ر ده‌بێت. ته‌نانه‌ت ئه‌و ده‌ربڕینه‌ی پابه‌ندی گریمانه‌و ڕێنیشانده‌ره ڕاسته (هه‌قیقه‌ته). ئه‌وی به‌وجۆره وتراوه ڕاستییه (هه‌قیقه‌ته).

پێویسته ده‌سته‌واژه ڕاستییه‌که‌ی له کراوه‌یی کرداره‌وه بخوازێته‌وه، ته‌نیا هه‌ر به‌هۆی ئه‌مه‌وه ده‌کرێ به‌گشتی بۆ بۆچوونی وه‌ک یه‌کی ببێ به پێودانگ. کرداری کراوه‌و ئاشکرا خۆی پێویسته پابه‌ندی ئه‌م گریمانه ڕێنشانده‌ره بێت، ئه‌مه‌ش مانای ئه‌وه‌یه: پێویسته ئه‌و به‌خششێکی پێشه‌کییانه‌ی پێودانگه‌که بۆ هه‌موو بۆ چوونه‌کان په‌سند بکات. ئه‌مه سه‌ر به‌کراوه‌یی و ئاشکرایی کرداره‌که‌یه. ئه‌گه‌ر ته‌نیا هه‌ر به‌هۆی ئه‌م کراوه‌یی و ئاشکرایی کرداره‌وه ڕاستی (هه‌قیقه‌ت)ی ده‌ربڕینه‌که له کردن بێت، ئه‌وا پێویسته ئه‌وه‌ی یه‌که‌مجار ڕاستییه‌که ده‌کات به

شیاوەکی پشت ئەستوور بە مافی بنچینەیی وەک جەوهەری ڕاستیی دابنرێت و کاری پێی بکرێت.

بەمە نیشاندانی باوو کۆتایی دەستەواژە وەک تاکە جێگای جەوهەری ڕاستی پەکی دەکەوێ. ڕستە نیشتمانی بنەڕەتی، ڕاستی نییە، بەڵام لە هەمانکاتدا ئەو پرسیارە لەبارەی بنەمای شیاوەکی ناوەکییانەی بە ئاشکرا کراوەیی و پێوادنگی کردارێکی پێشەکییانە دەردەکەوێ کە بەتەنیا شیاوەکی ڕاستی بە ڕستە دەبەخشێ دێنێتە بەرچاو کە بەگشتی جەوهەری ڕاستی بەدیدەهێنێ.

بنەمای شیاوەکیکردنی ڕاستییەک

لە کوێوە دەستەواژەی بۆچوون دەربڕ ڕێ وشوێنی پێدەبڕێ کە پابەندی بابەت بێت و بەپێی ڕاستی و دروستی پەسندی بکات؟! بۆچی ئەم گونجانە لە دەستنیشانکردنی ڕاستیدا بەشداری دەکات؟!

چۆن بەتەنیا ئەم جۆرە و چۆن بەدیهێنانی بەخشینی پێشەکییانەی ئەم پێوادنگە و ئاراستەکردنەکە بە یەکدەنگی پەیدادەبێ؟! تەنیا بەوجۆرە کە ئەو بەخششە پێشەکییانە بە ئازادی خۆی بە ئاشکرا بۆ یەکێک دەکاتەوە کە لەو ئاشکراییە زاڵە بکەوێتەوەو بۆچوونەکە پابەند بکات. ئەم ڕزگاربوون و خۆکردنەوەیە بۆ پێوانەیەکی پابەندکەر تەنیا وەک ئازاد بوونێک بەرەو کرانەوەی کراوەیەک شیاوەکی دەبێت. ئەم ئازاد بوونە Freisein جەوهەری ئەو سەربەستییە نیشان دەدات کە تا ئێستا پەی پێ نەبراوە. کراوەیی کردار وەک شیاوەکییەکی ناوەکییانەی ڕاستیەتی لەسەر بنەمای ئازادی دادەمەزرێت. جەوهەری ڕاستیی کە وەک ڕاستی و دروستی دەربڕینەکەی تێی بگەیشترێ، بریتییە لە ئازادی (٥).

بەڵام ئایا ئەم ڕستەیە Satz دەربارەی جەوهەری ڕاستییەتی گومان هەڵنەگرێک لە جێگای یەکێکی تر دانانێت؟!

بۆ ئەوەی بتوانرێت کردارێک و ئینجا ناوەرۆکی دەستەواژەیەکی بۆچوون دەربڕ و پەسندکردن و ناکردن بکرێن بە هەقیقەت، پێویستە بکەر ئازاد بێت واتە، ڕێگای لێنەگیرابێت. بگرە ئەو ڕستەیە مەبەستی ئەوەنییە کە بۆ دارشتنی دەستەواژەیەک و تەواوکردنی و بۆ دەربڕینەکەی و بەدەستهێنانی پێویستی بە کردارێکی ناچار نەکراو هەیە بەڵکو ڕستەکە دەڵێ:

«ئازادی جەوهەری
هەقیقەت خۆیەتی»

«جەوهەر» وا تێی دەگەیشترێ کە بنەمای شیاوەکی ناوەکییانەی ئەوەیە کە لە پێشەوەو بەگشتی وەک شتێکی ناسراوو زانراو دانی پیادا دەنرێت. لە چەمکی ئازادیدا ئێمە نەبیر لە ڕاستی و بگرە نە لە جەوهەرەکەی ناکەینەوە. ئەو ڕستەیە، جەوهەری هەقیقەت (ڕاستی دەربڕین)، ئازادییە پێویستە ببێتە مایەی حەپەسان.

ئایا جەوهەری ڕاستی لە ئازادیدا بدیترێ مانای ئەوە نییە کە ڕاستی بخرێتە ژێر دەسەڵاتی ئارەزوو و حەزی مرۆڤەوە؟! ئایا دەکرێ ڕاستی لەوە پتر زیندە بەچاڵ بکرێت ئەگەر بخرێتە ژێر زەبری هەرەمەکی ئەو قامیشە لەرزۆکەوە؟! ئەوی لەکاتی توێژینەوەکەدا بڕیاردان (حوکم)ی ڕەوای تەنگەتاو کردووە، ئێستاکە بە ئاشکرا دەردەکەوێ:

«هەقیقەت لێرەدا دەخرێتە ئەستۆی خودێتی خودی مرۆڤ»

تەنانەت ئەگەر ئەم خودێتییە بکرێت ببێ بە بابەتی، ئەوا لە هەمانکاتدا لەگەڵ خودێتیدا هەر شتێکی مرۆیی دەبێت و لە بەردەستی مرۆڤدا دەبێت.

هیچ گومان لەوە ناکرێت کە ساختەو دووزمانی و درۆو دەلەسەو تەفرەدان، فێڵ و ناڕاستی بەکورتی هەموو جۆرەکانی ناڕاستی دەدرێنە پاڵ مرۆڤ، بەڵام لەگەڵ ئەمەدا ناڕاستی بە پێچەوانەی ڕاستییەوەیە، ئیتر هەر لەبەر ئەمەیە ئەوان دەیانەوێ، وەک مافێکی خۆیان، ئەمە وەک شتێکی نا جەوهەری لە کایەی پرسیار لەبارەی جەوهەری بێگەردی هەقیقەت دووری بخەنەوە. ئەم جۆرە بنج و بنەما مرۆییەی ناڕاستی بەهۆی پێچەوانەوە ساغی دەکاتەوە کە جەوهەری ڕاستی-لەخۆیدا- ئەوەیە کە بەسەر مرۆڤدا زاڵ و دەست ڕۆیشتووە. ئەمە لە میتافیزیکدا بە لەناونەچوو هەتا هەتایی دادەنرێت کە هیچ کاتێک لەسەر بنەماو بنچینەی لاوازی و بێ هێزیی و فەوتان و لەناچوونی جەوهەری مرۆڤ دانامەزرێت. کەواتە چۆن دەبێ جەوهەری هەقیقەت بتوانێ بەردەوامی و بنەمای خۆی لە ئازادی مرۆڤدا بدۆزێتەوە؟!

ناڕەزایی دژی ئەم ڕستەیە؛ جەوهەری هەقیقەت لە ئازادیدایە، پشت بە بیروڕای پێشەکییانە دەبەستێ کە توندترینیان ئەوەیە کە دەڵێ:

«ئازادی خەسڵەتێکی مرۆڤە»

جەوهەری ئازادی نەپێویستی بە پرسیارکردنی پتر هەیە و نەبۆ ئەمە ئەو پشوو درێژییەی هەیە. مرۆڤ خۆی چییە، هەموو کەسێک ئەمە دەزانێ.

جەوهەری ئازادی

بەڵام ئامـاژەکـردن بۆ ئەو بەیەکـەوە بەسـترانە جەوهەرییەی هەقیقەت وەک ڕاستی لەگەڵ ئازادیدا ئەو بڕیارو حوکمە پێشەکییانە دەهێنێتە لەرزین بەو مەرجەی بە ئازادی ئێمە ئامادەی گۆڕینێکی بیرکردنەوەمان بین. بیـرکـردنەوەی لە بەیەکـەوە بەسـترانەوەی جـەوهەری هەقیقـەت لەگـەڵ ئازادیدا ئێـمـە بەرەو ئەوە دەبات کـە پرسیار لەبارەی جەوهەری مرۆڤ لە ڕوانگەیەوە بکەین کە شارەزابوون و ئەزموونی بنەمای جەوهەری شاراوەی مرۆڤ (هی بوون) بۆ ئێمە دەستە بەردەبێ، ئیتر بەوجۆرە کە ئێمە هەر لەسەرەتاوە بەرەو دەڤەری بنەڕەتی جەوهەری هەقیقەت دەبات. لێرەوە ئەمە خۆی دەردەخات:

ئازادی تەنیـا هەر لەبەر ئەوە بنەمـای شـیـاوەکی ناوەکییانەی ڕاستییە، چونکە جەوهەری تایبەتی خۆی لە جەوهەری بنەڕەتی تاکە هەقیقەتی جەوهەرییەوە پێدەبرێ و دەستگیر دەبێ. ئازادی لە سەرەتاوە وەک ئازادی بۆ دەرکەوتنی کراوەیەک و درەخشانەکەی دیارو دەستنیشان کـرا. چۆن دەکـرێ بیـر لە جـەوهەری ئەم ئازادییـە بکرێتەوە؟! ئەوەی دەردەکەوتوە، دەستەواژەیەکی بۆچوون دەربڕن وەک ئـەوە (angleicht) ئینجا لە کردارێکی کـراوەی ئاشکرادا بوونەوەرێکی کـراوەیە. ئازادی لە پێناوی کـراوەیەکی بە ئاشکرا ڕاگـەیەنرا و ڕێگا دەدات بوونەوەرە دیاریکراوەکـە بەوجـۆرەی کـە هەیە بوونەوەر بێت. ئازادی ئێستاکە خۆی وەک دەرفەتدان بە هەبوونی بوونەوەر دەردەخات.

ئاسایی ئێمە قسە لە دەرفەتدان بە هەبوون دەکەین، بۆ نموونە، ئەگەر ئێـمـە لە پرۆژەیەکی ڕەنگ بۆڕێژدراو چاو بپۆشین.

«ئێمە ڕێگا دەدەین شتێک هەبێت» مانای ئەوەیە: هیچی تر دەستی لێنادەین و سەرگەرمی پێوە خەریک کردنی نابین.

ڕێگادانی هەبوونی شـتـێک Seinlassen Von لێـرەدا واتایەکی ناکـردنی چاوپۆشینە لەشـتـێک، دەست هەڵگرتنە لە شتێک، خەم ساردییە لەبەرامبەریدا و بگرە کۆڵدانەڵی.

لێـرەدا ئەو وشـەیەی بۆ دەربڕینی ڕێگادانی- هەبوونی بوونەوەر ئەوپەڕی گـرینگ کـۆڵدان لی و خـەمـسـاردی ناگـرێتـە خـۆی، بەڵکو پێـچـەوانەکـەی، ڕێگای هەبوون بدرێت ڕێگا بە خۆدانە دەست لە بوونەوەر وەربدرت خۆی بۆ دابنێیت. ئیتر ئەمەش جارێکی تر بە ئاشکرا نابێ وا تێی بگەیشـتـرێ کە بریتـیـە لە کردارو کردنی ڕووت، کۆشش، بایەخ پێدان و نەخشـەکـێشـانی ئەوەی بەرەو ڕووی دەبین، یاخود ئەو بوونەوەرەی بە دوایدا دەگەڕێین.

ڕێگا بوون بدرێت- بوونەوەر وەک بوونەوەر، کـە چۆن هەیە- مانای ئەوەیە:

مشوور خواردنی کراوەکەو کراوەکەیەت کە تێیدا هەموو بوونەوەرێک جـێگیـرە، کـە لە هەمـانکاتدا ئەو لەگـەڵ خۆیدا دەیهێنێ. ئەم کراوەییە offene، بیری خۆر ئاوا لەسەرەتاکەیدا بە (تائەلیتیا) واتە بە نەشاردراوە تێی گەیشتووە. کاتێک ئێمە (ئەلیتیبا) واتە هەقیقەت لە جـێگای نەشـاردراوە دادەنێین، ئەمـە وەرگـێـڕانێکی وشـەیـیـەو نابێت، بەڵکو ئەو ڕێنمایی و ئامۆژگـارییـەی تێـیـدایە چەمکی باوی هەقـیـقـەت بە واتای ڕاسـتـیـی دەسـتـەواژەو دەربڕین بەجۆرێکی تر بیـری لێ بکرێـتـەوە Umdenlcen و بەوجـۆرە کـە تا ئێـسـتـا تێی نەگـەیشـتـراوە وبریتـیـیـە لە بەدەرکـەوتن و پەردە لادان لەسـەر بوونەوەر. بە تەنگەوەبوونی دەرکەوتنی بوونەوەر لەوەدا لە دەست ناچێ، بەڵکو کـرانەوەو ئامـادەبوونە بۆجۆرە پاشەکشـەیەک لەبەردەم بوونەوەردا بۆ ئەوەی ئەو چییەو چۆنە دەربکەوێت و وەک یەکییە بۆ چوون دەربڕەکە ئەو پێـودانگـە، پەیڕەو بکات. ئەم ڕێگادانی- بوونە ڕووبەڕووی بوون، وەک ئەو چۆنە، دەبێـتـەوە و هەمـوو کـردار و ڕەفـتـارێک لە چوارچێوەی کـراوەییـدا دادەنێ. بوون- ڕێگا بدرێت، بەو مـانایەیە؛ ئازادی لەخـۆیدا بخەیتە دەرەوەو دیاری بکەیت و لە دەرەوە هەبێت (eK-sistent). جەوهەری ئازادی کە لە جەوهەری ڕاستیدا بـەدی دەکـرێت خـۆی وەک ڕووبەڕوو بـوونەوە لـە بەدەرکەوتنی بوونەوەردا نیشان دەدات.

ئازادی تەنیا هەر ئەوە نییە کە تێگەیشتنی گشتی بەپێی حەزی خۆی لەژێر ئەم ناوەدا پەی پێدەبات: حەزو ئارەزوو کە جاروبار لەکاتی هەڵبژاردنی ئەم لایەنە یاخود لایەنێکی تر دەستبەکار دەبێت.

ئازادی لەکاتی توانای کردن یاخود نەکردنی شتێکدا بەرەڵلایی نییە، بەڵکو ئازادی تەنیا هەر ئامادەیی نییە بۆ کارێکی داواکراوو ناچارەکی (ئینجا بوونەرێکی هەرچۆنەکی). ئازادی لەپێش هەمـوو ئەمـانەدا (بەر لە ئازادی نالەبارو لەبار) دەرفەتدانی دەرکەوتن و ئاشکرابوونی بوونەوەر وەک ئەوەی وایە.

ئاشکرابوون خۆی لە دەرەوە، هەبوونی خۆ ڕێگادانەدا دەپارێزدرێ، هەر بەهۆی ئەمەوە کراوەیی کراوەکەش واتە ئەوەی لێرە، چییە، هەیە.

لە بوون- لێرەدا بنەمای جەوهەری ماوەیەکی دوورودرێژ بە دانەمەزراوی بۆ مرۆڤ دەپارێزدرێ و لەوەوە دەرفەتی بوون لە دەرەوەیدا بۆ دەرەخسێ. «بوون» لێرەدا بەمانای بوونی بوونەوەر بەواتای هاتنە پێشەوەو «لێرەدا بوون» (لەبەردەستدا بوونی) بوونەوەرێک نییە. هەروەها لێرەدا بوون بەمانای ئەو بوونە لەشی- نەفسییە نابێ تێی گەیشترێ کە لەسەر بنەمای کۆششی ئاکارەکی مرۆڤ بۆ خودی خۆی دامەزراوە. ئەو بوونەی لە هەقیقەتدا وەک ئازادی ڕەگی داکوتاوە بریتییە لەڕووبەڕوو- بوونەو لە دەرکەوتن و ئاشکرا بوونی بوونەوەر وەک خۆی چونە. بوونی مێژووی مرۆڤ پێش ئەوەی تێی بگەیشترێ و بەرلەوەی جارێکیان پێویستی بە ساغ کردنەوەی جەوهەرەکەی بێت، لەوکاتەدا کە یەکەم بیرمەند ڕوودەکاتە ئاشکرابوونی بوونەوەری دەست دەکات بە پرسین؛ دەبێ بوونەوەر چی بێت، لەم پرسیارەدا بۆ یەکەم جار شارەزایی لەبارەی ئاشکرابوون و دەرکەوتن دەستگیر دەبێت. بوونەوەر بەتێکڕیی وەک فیزۆس، سروشت، خۆی دەردەخات کە لێرەدا مەبەست لە دڤەرێکی تایبەتی بوونەوەر نییە، بەڵکو بوونەوەر وەک بوونەوەر مەبەستە و بگرە بە واتای لێرە بوونێکی دەرکەوتوو. یەکەم کاتێک بوونەوەر خۆی لە دەرکەوتن و ئاشکرابوونەکەیدا لادەدات و دەپارێزێ، یەکەم کاتێک ئەم پاراستنە لە پرسیارەکەوە لەبارەی بوونەوەر وەک ئەمە تێی دەگەیشترێ، مێژوو دەست پێدەکات. سەرەتای لەسەر هەڵدانەوەی بوونەوەر بە تێکڕایی، پرسیارکردن لەبارەی بوونەوەرەوە وەک بوونەرو دەستپێکردنی مێژووی وڵاتانی خۆرئاوا یەک شتن و لە هەمانکاتدا لە کاتێکدا بووە کە لە پێوانە هاتووەکە خۆی، یەکەم کراوەکە واتە کراوەبوونە کە بۆ پێودانگەکە کراوەتەوە.

کاتێک بوونەوەر لەوێ هەبووە کە وەک ڕێگادانی بوونی بوونەوەر مرۆڤ بۆ «ئازادییەکە»ی ئازاد دەکات، لەوەدا کە بەگشتی لە پێشەوەدا شیاوەکی (بوونەوەر) بۆ هەڵبژاردن دەخاتە بەر دەست و بە ناچاری ڕایدەسپیرێ (بوونەوەر) ئەوکاتە حەزو ئارەزووی مرۆڤ دەستی بەسەر ئازادیدا ناگات. مرۆڤ ئازادی وەک خەسڵەتێک لەبەردەستدا نییە، بەڵکو ئەوپەڕی پێچەوانەکەی وایە: ئازادی، بوون لەدەرەوە، بوونی پەردە لەسەر هەڵگیراو «خاوەنی» مرۆڤە و بگرە لە بنەڕەتەوە، بەتەنیا خۆی بۆ مرۆڤایەتی لەسەردەم و شوێنێکیدا دەستەبەردەبێ پێوەندییەک کە هەموو مێژوویەک بنیات دەنێ و دیارودەستنیشانی دەکات لەگەڵ بوونەوەرێکدا، بەو شێوەیەی کەوایە، دامەزرێنێ. تەنیا ئەو مرۆڤەی لە دەرەوە هەبوونە مرۆڤێکی مێژوویییە (٦). «سروشت» هیچ مێژوویەکی نییە.

ئەو ئازادییەی کە وەک بوون- ڕێگادانی بوونەوەر تێی گەیشتراوە، جەوهەری هەقیقەت بەمانای پەردە سەرهەڵدانەوەی بوونەوەر تەواو دەکات و بەری دەهێنێ. «ئازادی» هیچ خەسڵەتێکی ڕستەیەکی ڕاست نییە کە بەهۆی «خودێکی» مرۆڤەوە «بابەتێک» دەردەبڕێت، ئیتر بەڕاست دادەنرێ بەبێ ئەوەی مرۆڤ بزانێ لەچ دڤەرێکدا ئەمە وایە، بەڵکو هەقیقەت پەردە لەسەرلادانی بوونەوەرە کە بەهۆیەوە کرانەوەیەک پەیدا دەبێت. لەو کردنەوەیەیدا هەموو کردارێکی مرۆڤ و هەڵوێستەکەی جێگیر دەبن. بۆیە مرۆڤ بەشێوازی بوون لە دەرەوەدا دەبێت.

چونکە هەموو کردارێکی مرۆڤ بەشێوازی خۆی کراوەیە و لەگەڵ ئەوەدا کە کردارەکەی بۆ کراوە ئەوپەڕی گونجاو وتەبان، دەبێ ڕەفتاری بوون- ڕێگادان واتە ئازادی بەهرەی ڕاسپاردەی ناوەکی وەک یەک بوون و گونجانی بۆ چوون لەگەڵ بوونەوەرەکەدا ببەخشێ. مرۆڤ هەیە، ئێستا مانای ئەمەیە:

مێژووی شیاوەکی جەوهەرییانەی مرۆڤایەتی مێژوویی بۆ ئەو لە پەردەلادان لەسەر بوونەوەر لە تێکراییەکەیدا پارێزراوە.

لەو شێــوازەوە، چۆن جـەوهەری بنەڕەتی هەقـیـقـەت پەیدادەبێ، بڕیارە دەگـمـەن و سـاکـارەکـانی مـێـژوو دەکەونەوە.

چونکە هەقـیـقـەت بە جـەوهەر ئازادییـە، بۆیە مـرۆڤی مـێـژوویی لە بـوون- ڕێگادانی بوونەوەردا- بوونەوەرەکـە ناتوانێ بوونەوەر چییـەو چۆنە، ڕێگا بدات بوون بێت. ئینجا بوونەوەر پەردەی بەسەردا دەدرێت و دەشێوێنرێت. ڕواڵەت دەسـەڵات و هێـز بەدەست دەهێنێ. لەوەدا نا جـەوهەری هەقـیـقـە بەدەر دەکـەوێ. چونکە لە دەرەوەدا- بوونی ئازادی وەک جـەوهەری هەقـیـقـەت خـەسڵەتێکی مرۆڤ نییـە، بەڵکو مرۆڤ وەک خاوەنێکی ئەم ئازادییە بوونی دەرەکی هەیەو توانای مێژوویی بوونی دەبێت، هەر بۆیەشە ناجەوهەرێتی هەقـیـقـەت ناتوانرێ لە دواییدا لە ناتوانایی سـادەو کـەمـتـەرخـەمی مـرۆڤ بکەوێتـەوە. ناڕاستیی دەبێ پتر لە جەوهەری ڕاستییەوە پەیدا ببێت. چونکە ڕاستی و نارستی بە جەوهەر بەرامبەر بەیەکتریی دابڕاوو بێخەم و خـەمسارد نین، بەڵکو سەربەیەکترین، بەگشتی ڕستەیەکی ڕاست دەتوانی بەوپەڕی تواناوە دژی ڕستەیەکی ناڕاست دەربکەوێ.

هەربۆیە پرسـیـار لەبارەی جەوهەری ڕاسـتـیـیـەوە دەگاتە دەڤەری بنەڕەتی ئەوەی سەرگەرمی پرسیارە، ئەگەر هاتوو بەهۆی سـەرنجـدانی پێـشـیـیـانەی جـەوهەری تـەواوەتی ڕاستییەوە بیرکردنەوە لە ناڕاستیی بخاتە نێو پەردەلادان لەسەر جەوهەر.

شـرۆڤـەکـردنی نـاوجـەوهەری ڕاسـتی پڕکـردنەوەی پاشیانەی کە لەبەرێک نییـە، بەڵکو هەنگاوێکی گرینگە بەرەو کردنی پرسـیـارێکی تێروتەسـەل لە بارەی جـەوهەر ڕاسـتی. ئیـتـر چۆن پێـویـسـتـە ئێـمـە نا جـەوهەری لە جەوهەری ڕاستیدا پەی پێی بەرین؟ ئەگەر هەقیقەت پڕ بەپێـسـتی خـۆی، خـۆی لە ڕاسـتـێـتی ڕستـەو دەربڕیندا نەبینێتـەوە، ئەوا ناهەقـیـقـەتیش ناکرێ لەگەڵ نارسـتی بڕیار (حوکم)دا بەرامبەر بەیەکتری دابنرێت.

جەوهەری ڕاستی

جـەوهەری ڕاسـتی خـۆی وەک ئـازادی دەرخست. ئەمـە بوون و پەردە لەسەرلادانی ڕێگادانی بوونی بوونەوەرە.

هەمـــوو کـــردارێکی کـــراوە لەنێـــو ڕێگادانی بوونی بوونەوەردا دێت و دەچێت، هەمـوو جـارێکیش بەرامـبـەر بەو یاخـــود بەم بوونەوەرە هەڵوێســـــتی دەبێ. وەک ڕێگادانی بوونی پەردە لـەســــەر لاچوونی بوونـەوەر بەتێکڕایی، وەک یەکـێـکی وەک ئەمـە، ئازادی هەمـوو کـردارێکی لەگـەڵ بوونەوەردا بەتێکڕایی گـونجـاندووە. حەزو ئارەزوو ڕێگا نادەن هیچ کـاتێـک وەک ئەزمـوون و هەست و سـۆز دابنرێن، چونکە ئەوان بەمـە هەر تەنیـا لەبەر جـەوهەرەکـەیان دەهێنرێن و لەمـەوە (وەک ژیان و وەک دەروون) لێک دەدرێنەوە کـە خـۆیان تەنیـا وەک ڕوخسـارێکی مـافی جەوهەر دەتوانێ، ئەوەندەی ئەوان شێـواندن و بەهەڵە شـرۆڤـەکـردنی حـەزو ئارەزوو لە خـۆیانیـانـدا هەبێت، سـاغ بکەنەوە. حـەزو ئارەزوو کـــارلێکران واتە، ڕووبەڕوو بوونەوەی بوونی دەرەکی بوونەوەر بەتێکڕایی دەکرێ تەنیا هەر تاقی بکرێتـەوەو هەسـتی پێبکرێت، چونکە مـرۆڤی تاقـیکەرەوە بەبێ ئەوەی لە جـەوهەری حەزو ئارەزووی کـارلێکران ئاگـادار بێت، لە حەزوو ئارەزووی کارلێکرانی ئاشکرای بوونەوەر بەگشتی ڕێگا دراوە. هەموو کردارێکی مرۆڤی مێژوویی، ئیـتـر بەدەربخـرێت یان نا، تێی بگەیشـتـرێ یان نا دەسـتنیـشـان دەکـرێت و بەهۆی ئەم کـارلێکرانەوە لەبوونەوەردا بەتێکڕایی جـێگیـر دەبێت. کـراوەیی و ئاشکرایی بوونەوەر بەتێکڕیی لەگـەڵ کـۆی سـەرجـەمی بوونەوەرە تازە ناسراوەکەدا تەبا نییە. بەپێچەوانەوە:

چەندە زانینی مـرۆڤ لەبارەی بوونەوەر کـەم بێت و بەهۆی زانسـتـەوە بەدەگـمـەن و کـاڵ و کـرچ و دەڵـەمـەیی ناسـراو بێت، ئەوا بەدەرکـەوتنی بوونەوەر بەتێکڕایی لەبنەڕەتدا لەو جـێگایەدا زاڵ دەبێت کـە ئەوشـتـەی ناسراوەو ئەوەی توانای ناسرانی هەیە ئەوەندە زەبەللاح و سنووری دیتن بەزێن بێت بە چالاکیی ئەوەی شت دەناسێ بەربەرەکانی نەکرێت کـاتێک دەسـتـڕۆیشـتنی تەکنیکی بەسەر شتدا هەموو ڕادەیەک تێدەپەڕێنێ.

ڕاسـتـەوخـۆ لە لاف و گـزافی ئەوەی خـۆی بە هەمـوو شـتـێک زان دادەنێ کـە شـتـەکـە هەرزانینە، دەرکـەوتنی بوونەوەر لەنێو ڕوخسارەکی هیچدا کە نەک جارێک پتر خـەمـســاردە، بەڵکو لە نێـو لەبیـر چوونەوەدا دووچاری تەنکی و ساکاری دەبێت.

کارلێکردەی ڕێگادانی بوونی بوونەوەر خۆی دەکوتێتە ناو ئەوەوە کـە کـەلەودا کـردارێکی کـراوەی نەسـرەوتەو پێشی دەکەوێ.

کرداری مرۆڤ لەلایەن دەرکەوتنی بوونەوەر بەتێکڕاییی دیارو دەستنیشان دەکرێت. ئەم «بەتێکڕاییە» لە کایەی دیتنی ژمـاردن و کـاروباری ژیانی ڕۆژانەدا دەردەکـەوێ وەک ئەوەی شتێک بێت پێشبینی و تێگەیشتنی لەکردن نەیەن.

بەهۆی ئەوبوونەوەرەی تازە کـراوەتەوە، ئیـتـر سـەر بە سـروشت یاخـود سـەر بەمـێـژوو بێت ناکـرێ پەی پێ ببردرێ. ئەگەرچی هەموو ئەوەی دیارو دەستنیشانکارە بە نادیارو دەسـتنیـشـان نەکراوی دەمـێنێـتـەوە جارێکی تر لەگـەڵ ئەوەدا، بەلای زۆرەوە، کـە ئەوپەڕی باوەو کـەمـتـر سـەرنج ڕادەکـێـشێ دەگـونجێ و تەبادەبێت، ئەم دەستنیشانکارە وەنەبێ هیچ بێت، بەڵکو شاردراوەیەکی بوونەوەرە لە تێکڕاییـەکـەدا. ڕاسـتـەوخـۆ لەوەدا کـە ڕێگادانی بوون لەکرداری تاکـدا ڕێگای بوونی بوونەوەر دەدات، لەبارەی ئەوەی کردارەکەی بۆ کردووەو بەمە دەری خستووە، بوونەوەر لە تێکڕییەکەدا دەشارێتەوە ڕێگادانی بوون لەخـۆیدا لە هەمـانکاتدا شـاردنەویەکـە. لە ئازادی بـوون- لـە دەرەوەیـدا بـوون شـاردنـەوەی بـوونـەوەر بەتێکڕاییـەکـەی دەقـەومێ و ئەمـە پەردە بەسـەردادان و حەشاردانە.

ناڕاستی وەک شاردنەوە

شـاردراوە لە- ئەلیـتـیـا-ی قـەدەغـە دەکـات پەردەی لەسـەر لابردرێ، هەروەها ڕێگای نـادات وەک سـتـیـریی (ڕووتکردن) بێت، بەڵکو تایبەتمەندییەکەی وەک مـوڵـک بۆ دەپارێزێ. شـادراوەیی کـەوابوو لەلایەن ڕاسـتـیـیـەوە وەک پەردە لەسـەر لادان بەبیـردا هاتووە، ئەو نا- دەرکـەوتنە و بەمـەش بە نا- ڕاسـتی ڕەسـەن و تایبـەتی جـەوهەر ڕاسـتی دادەنرێت. شـاردراوەیی بوونـەوەر بەتێکڕاییـەکـەی هیچ کـاتێک پاشـیـانە خـۆی وەک ئەنجـامـێکی هەمـیـشـە پارچە پارچەی هەندەکی زانینی بـوونـەوەر نـاداتـە دەست. شـادراوەیی بـوونـەوەر بەتێکڕاییەکەی نا- ڕاسـتی تایبـەتمەندییـانە کـۆنتـرە لە کـرانەوەو دەرکـەوتنی ئەوو ئەم بوونەوەرە. ئەو هەروەها کـۆنتـرە لە ڕێگادانی بوون خـۆی کـە پەردە لەسـەر لادراو بەشـاردراوەیی دەهێـڵێـتـەوەو لەبەرامـبـەر شـاردنەوەدا هەڵوێست دەنوێنێ. ئایا ڕێگادانی بوون لەو پێوەندییەدا کە لەگەڵ شاردنەوەدا هەیەتی چی دەپارێزێ؟! هیچ کەمتر نا لە شـاردنەوەی شـاردراوە بەتێکڕاییـەکـەیەوە، هی بوونەوەر وەک بوونەوەر، واتە نهێنییەکە.

نەک تاکـە نهـێنیـیـەک لە بارەی ئەم یان ئەو، بەڵکو تەنیا یەکێک.

نهـێنیـیـەک بەگـشـتی (شـاردنەوەی شـاردراوە) وەک یەکێک لەمە کە بوونی مرۆڤ دەست بەسـەر دەکات. لە ڕێگادانی بوونی بوونەوەر بە تێکڕایی کە دەشارێتەوەو لە هەمانکاتدا دادەپۆشێ دەقەومێ کە شاردنەوە یەکەمجار وەک داپۆشین دەردەکـەوێ. بوون، لەوەدا کـە بوونە لە دەرەوە، یەکـەم و دوورترین نا- ئاشکرابوون، ناڕاسـتی تایبـەتی دەپارێزێ، نا- جەوهەری تایبـەتی هەقیـقـەت بریتییە لە نهێنی. نا- جەوهەر لێرە مانای هەرەسهێنانی بەرەو جـەوهەر بەواتای گـشـتی (کـوینون، گـینوس)، شیـاوەکییـەکەی و بنەماکـەی ناگەیەنێ. نا- جەوهەری لێـرە بەو مـانایە جـەوهەری پێـشـیـانەی جـەوهەرە. ناجـەوهەری لە پێـشـداو بەڕادەیەکی فـرە شـێـواندنی جـەوهەرەکـەی کـردەکی پەکی کـەوت و هەرەسی هێنا دەگـەیەنێ. نا- جەوهەر لەگـەڵ ئەمـەشدا لە هەمـوو ئەو دەلالەتانەداو بەشـێـوازی خـۆی بەرامـبـەر بە جـەوهەر بنەڕەتی دەمـێنێـتـەوە، بەڵام هیچ جـارێک بە واتای کەمتەرخەمی و خەم ساردی ناجەوهەری نابێت. قسەکردن لە نا جـەوهەری و نـاڕاسـتی بەوشـێـوەیە بە توندی دژی بیروڕای باو دەبت و واخۆی نیشان دەدات وەک بەوپەڕی هێزو تواناوە چەندین «ناکۆکی و پێکەوە نەگونجانی» بە ئەندێشەدا هاتووە کۆ بکاتەوە.

لەبەر ئەوەی گرانە ئەم ڕوخسارە زڕە بەلایەکدا بخرێت، دەبێ دەستبەرداری ئەم جۆرە گوتنە بین کە بەلای بیروڕای باوەوە پڕە لە نا تەبایی کە ژێر نەیگرێت.

بۆ مـرۆڤی شـتـزان ئەو «نایە»- un لەسـەرەتای ناجەوهەری ڕاستیدا بەو پێیەی نا- ڕاستییە، دەڤەری تا ئێستا نەزانراوی هەقیقەتی بوون نیشان دەدات (نەک لە پێشدا هی بوونەوەر)

ئازادی وەک ڕێگادانی بوونی بوونەوەر لەخۆیدا سوورو پێداگرە واتە؛ لە خۆیدا پێوەندییەکی داخراو نییە. لەم پێوەندییەدا هەموو هەموو کردارێک پەیدا دەبێت؛ لەوەوە ڕێنمـایی بوونەوەرو پەردە لەسەر لادرانەکەی دەست گیـر دەبێت، بگرە ئەم جۆرە پێوەندییە لەگەڵ شاردنەوەدا خۆی دەشـارێتـەوە لەوە کـە بە لەبیـرچوونەوەیەکی نهـێنییـەکـە

پلەیەکی نایاب دەبەخشێ و لەوێدا لەبەرچاو ون وبزر دەبێت. مرۆڤ بەردەوام لە کرداریدا بەرامبەر بە بوونەوەردا هەڵوەستە دەکات، بەڵام هەمیشە فرە لەلای ئەم یاخود ئەو بوونەوەرە و دەرکەوتنەکانی دەوەستێ..

مرۆڤ لەو جێگایە دەکرێ پیادا بڕوات و دەستی بەسەردا بکات هەڵوەستە دەکات کە کێشە یەکەم دوایی دەستبەکاردەبن. خۆ ئەگەر ئەو خۆی کردەوەو ئامادەبوو ئاشکرایی و کراوەیی بوونەوەر لە دەڤەری جیاوازی کردارو ڕەفتاریدا فراوان و بەرینتر بکات بیگۆڕێ سەر لەنوێ بیگونجێنێ و ئاسوودەیی و مسۆگەریی و ئاساییشی بۆ دابین بکات، ئەوا لە دەوروبەری ڕازونیازی شیاوو پێداویستییەکان ڕێنمایی بۆ ئەو بەدەست دەهێنێ.

جێگیری و خایاندن لە شیاوەتی ئاساییدا، لە خۆیدا، بریتییە لە دەرفەت نەدان بە دەستبەکاری شاردرانەوەی شاردراوە. ڕاستە لە شیاوەکی ئاساییدا مەتەڵ و گرێکوێرە، تەم و مژاوی و ڕوون نەکراوەیی و شتی بەلایەکدا نەخراو جێگای گومان و ئەگەر هەیە، بەڵام هەموو ئەم کێشانەیان تەنیا ڕێڕەوو قۆناخی بەرەو هەنگاو نان لە شیاوەکی ئاساییدا هەر بۆیەشە ئەوان بنەڕەتی نین. لەو جێگایەی شاردراوەیی بوونەوەر بە تێکڕییەکەی جاروبار وەک سنووری خۆڕاگەیاندوو، ڕێگا دەدرێت، لەوێ شاردراوەیی وەک ڕووداوێکی بنەڕەتییانە لە نێو لەبیرچوونەوەدا نقووم دەبێت.

نهێنی لەبیرچووەوەی بوون بە تەنیا بەهۆی لەبیرچونەوەوە بەلایەکدا ناخرێت، بەڵکو ئەم لەبیرچوونەوەیە بە ونبوونی ڕوخسارەکی لەبیرچوونەوە ئامادەیی و تێنەپەڕییەکی تایبەتی دەبەخشێ. لەوەدا کە نهێنی لەنێو لەبیرچوونەوەدا و بۆ ئەو خودداری دەکات، ڕێگا دەدات مرۆڤی مێژوویی لە شیاوەکییەکی ئاساییدا لە ڕەوشی هێمنی و ئارامیدا ئاسوودە بێت، بەدەستەوسانی وەستان مرۆڤایەتی مێژوویی سەرگەرمی تەواوکردنی جیهانەکەیەتی بەهۆی نوێترینی پێداویستی و ڕازومرازەکانیەوە و بە مەبەست و نیازو نەخشەکانی پڕی دەکاتەوە. لەمەوە مرۆڤ کە تێکڕای بوونەوەری لەبیرچۆتەوە پێودانگەکەی دەخوازێتەوە. پێی لەسەر ئەمە دادەگرێ و بەردەوام پێودانگی نوێ بەدەست دەهێنێ، بەبێ ئەوەی لەبنەمای پێودانگ بە دەستهێنان خۆی و لە جەوهەری پێوانەی وەک ئەو گومان بکات. سەرەڕای بەرەو پێش چوون بەرەو پێودانگی نوێ و ئامانجەکان، مرۆڤ لە جەوهەری ڕەسەنێتی پێوانەکەیدا بە هەڵە دەچێ. ئەو بەهەڵە خۆی دەخەملێنێ و ئەوەندەی تر ئەمە پتر دەبێ ئەگەر وای دابنێ نەتەنیا خۆی پێوانەی هەموو بوونەورێکە. مرۆڤایەتی مێژوویی لەنێوان ئەم بەهەڵە پێوانە لەبیرچوونەوەییەدا بەسایەی ئەو شیاوەکییە ئاساییەی بۆی دابین بووە، پێ لەسەر دووپاتکردن و پشت ڕاستکردنەوەی ئەم سووربوون و پێداگرتنە جۆرە پاراستنێکی نە ناسراوی لە پێوەندییەکەدا هەیە وەک ئەوەی کە بوون تەنیا هەر بوونی دەرەکی نییە، بەڵکو لە هەمانکاتدا لە ناوەوەدا پێداگرتنە، واتە ئەوپەڕی کەللەڕەقانە سووربێ لەسەر ئەوەی کە لەلایەن بوونەوەرەوە کەوا دەردەکەوێ لە خۆیەوەو لە خۆیدا دێتە بەرچاو، پێشکەشی دەکرێت.

بوونی- دەرەکی بوونە بەپێداگرتنەوە، هەروەها لەنێو پێداگرتنی دەرەکی بووندا نهێنی دەست ڕۆیشتووە، بەڵام هەتا وەک لەبیرچووەوەو وەک جەوهەری هەقیقەت کە بووبێ بە ناجەوهەریی.

ناڕاستی وەک هەڵە

سووربوون و پێداگرتن لەلایەن مرۆڤەوە ڕووکردنە نزیکترین شیاوەکیی ئاسایی بوونەوەر، بەڵام ئەو پێدادەگرێ تەنیا هەر وەک بوون لە دەرەوەدا کاتێک بوونەوەر وەک پێودانگێکی وەک ئەمە دادەنێ.

لە پێودانگ پەیڕەوکردنەکەیدا مرۆڤایەتی مێژوویی پشت دەکاتە نهێنییەکە. ئەم سووربوون لەسەر ڕووکردنە شیاوەکییە ئاساییە و ئەو بوونە دەرەکییەی پشت کردنە نهێنییەکە سەر بەیەکترین.

ئەوان یەکێکن و هەمان شتن. ئەم ڕوو- پشت کردنە وەرچەرخانێکی لێرەو لەوێی تایبەتی لە بووندا لێدەکەوێتەوە. ئارەزوومەندی و تامەزرۆیی و سەرگەرمی مرۆڤ لەنێوان ڕاکردن و پشت کردنە نهێنی و ڕووکردنە شیاوەکی ئاسایی، دوورکەوتنەوە لە شیاوەکی دوورکەوتنەوە لە نزیکەوە بەرەو نهێنی و بەلایدا ڕەت بوون، بریتییە لە هەڵەکردن.

مرۆڤ هەڵەدەکات. مرۆڤ ناچێتە ناوهەڵەوە، بەڵکو ئەو تەنیا لە هەڵەدا دەبێ، چونکە ئەو لەسەر بوونی

دەرەکی سوورە و ئیتر لە هەڵەدا دەبێت. هەڵە کە مرۆڤ تێیدەکەوێ، شتێک نییە کە تەنیا وەک ئەوەی بەلای مرۆڤدا تێبپەڕێ، وەک چاڵێک جاروبار ئەو تێی دەکەوێ، بەڵکو هەڵە سەر بە ڕەوشی ناخی بوونە کە مرۆڤی مێژوویی تیایدایە، هەڵە مەیدانی گەمەی وەرچەرخانەکەیە، کە تیایدا سووربوون و پێداگرتنی بوونی دەرەکی سووک و ئاسان هەمیشە سەرلەنوێ خۆی لەبیر دەچێت و خۆی لێ بزر دەبێت.

شاردراوەیی بوونەوەری شاردراوە بە تێکڕایی لە پەردە لەسەر هەڵدانەوەی بوونەوەری پێوەندیداردا دەست ڕۆیشتووە، کە وەک لەبیر چوونەوەی شاردنەوە دەبێ بەهەڵە.

هەڵە دژە جەوهەری بنەڕەتی سەرەتای جەوهەری هەقیقەتە. هەڵە خۆی دەکاتەوە وەک کراوە بۆ هەموو دژە گەمەیەکی دژ بە ڕاستی بنەڕەتی. هەڵە بازێڕی کراوەو هۆکاری بە تەفرە چوونە. نەک هەڵەی تاک و لابەلایی، بەڵکو شای (دەسەڵاتی) مێژووی ئەوەی کە لە خۆیدا تان و پۆی هەموو شێوازەکانی هەڵەی تێیدا ئاڵۆز بووە بریتییە لە بە تەفرەچوون.

هەموو کردارێک بەپێی کراوەییەکەی و بەپێی پێوەندی بە بوونەوەرەوە بەگشتی شێوازی هەڵەی خۆی هەیە. هەڵە لە بە هەڵەشت کردنی باوەوە تاوەکو بەسەردا تێپەڕبوون و بەهەڵە ژماردن و هەتا بە هەڵە ڕۆیشتن و هەتا بە هەڵە چوون لە بڕیاردان و هەڵوێستی جەوهەری و بنەڕەتی درێژ دەبێتەوە. ئەوی ئاسایی و بگرە بەپێی ڕێبازەکانی فەلسەفە بە هەڵە دادەنرێت، ناڕاستی بڕیارو حوکمڕان و هەڵەی زانین تەنیا جۆرێک و شێوازێکی ساکارو سادەی بەهەڵەچوونە. ئەو هەڵەیە کە دەبێ مرۆڤایەتی مێژوویی تێی بکەوێت، بۆ ئەوەی بەرەو پێش چوونەکەی هەڵە بێت، بۆ ئەوەی لە بنەڕەتدا لەگەڵ کراوەیی بووندا دەگونجێ. هەڵە دەستی بەسەر مرۆڤدا گرتووە لەوەدا کە بە هەڵەی دەبات، وەک تەفرەدان و بەهەڵە بردن لە هەمانکاتدا هەڵە ئەو شیاوەکییە دەستەبەر دەبێت کە دەکرێ مرۆڤ لە بوونی دەرەکییەوە پێی ببڕێت بۆ ئەوەی بواری کەوتنە هەڵەوەی نەدات، بەوە کە لە هەڵەکە شارەزا دەبێت و نهێنی بوون پشت گوێ نەخات.

لەبەر ئەوەی پێداگرتنی مرۆڤ لەسەر بوونی دەرەکی دەشێ و دەبزوێ و چونکە هەڵە وەک بە هەڵەبردن و تەفرەدان بەو شێوازەی تر پاڵەپەستۆیی دەکات و لەم پاڵەپەستۆییەوەی نهێنییەکە بەهێزە و ئینجا وەک لەبیر چوونێک وایە، بۆیە مرۆڤ لە بوونە دەرەکییەکەی بوونیدا بەتایبەتی کەوتۆتە ژێر دەسەڵاتی نهێنی و پاڵەپەستۆی هەڵەوە. ئەو بەهۆی ناچارێتی یەکەم و ئەوی ترەوە دووچاری نەهامەتییەکی ناچارەکی بووە. نابنەڕەتییە تەواوەتییەکەی کە جەوهەری هەقیقەتی تێدایە، ئەم بوونە بە گۆڕانی نەپساوەی هاتن و چوونەوە لە ناچاریدا دەهێڵێتەوە.

بوون وەرچەرخانە لە پێداویستی ناچارەکیدا. لە بوونی مرۆڤەوەو بەتەنیا هەر لەوەوە لەسەر ناچارەکی و ئەنجامەکەی کەشیاوەکی کەوتنە ناو ناچارییە پەردە لادەدات.

پەردە لاچوون لەسەر بوونەوەر وەک ئەمە لە خۆیدا لە هەمانکات بەدەرخستنی بوونەوەرە بە تێکڕاییەکەی. لەبەیەکەوە بوونی پەردە لەسەر لاچوون و بەدەرکەوتندا هەڵە دەستی دەڕوات. شاردنەوەی شاردراوە و هەڵە سەر بەسەرتای جەوهەری ڕاستین. ئازادی، کە بەهۆی پێداگرتنی بوونی دەرەکی بوون تێی بگەیشترێ، تەنیا بۆیە جەوهەری ڕاستییە (بەواتای دروستی بۆچوون) چونکە ئازادی خۆی لەسەرەتای جەوهەری هەقیقەت، لە دەست ڕۆیشتووی نهێنی لەنێو هەڵەدا، دەکەوێتەوە. ڕێگادانی بوونی بوونەوەر لە کرداری کراوەدا خۆی پیادە دەکات ڕێگادانی بوونی بوونەوەر وەک ئەمە بە تێکڕاییەکەی کاتێک وەک جەوهەرێکی ڕەوا ڕوودەدات، ئەگەر جاروبار لە سەرەتا جەوهەرییەکەیدا پەیڕەو بکرێت. ئینجا بڕیاردان بەرەو نهێنی بەرێگاوەیە بۆ لای هەڵە وەک هەڵە. ئیتر پرسیار لەبارەی جەوهەری هەقیقەت لە بنەڕەتەوە کراوە. ئینجا بنەمای ڕیسی جەوهەری هەقیقەت و هەقیقەتی جەوهەر خۆی دەردەخات. سەرنجدانی نهێنی هەڵە پرسیارکردنە بە واتای تاکە پرسیارێک؛ بوونەوەر وەک بوونەوەر لە هەمەکێتی و تێکڕاییەکەیدا چییە. ئەم پرسیارکردنە بیرلەو پرسیارە ناکاتەوە کە لە بنەڕەتدا مایەی سەرسامی و حەپەسانەو لەبەر ئەمەش بەهۆی فرە واتایەکەیەوە نەبووە بە شاپرسیار لەبارەی بوونی بوونەوەرەوە. بیرکردنەوەی لە بوون کە لەم جۆرە پرسیار کردنەوە لەسەرەتاوە دەکەوێتەوە، لەسەردەمی ئەفلاتوونەوە وەک فەلسەفە

ناسراوەو لە دواییدا ناونیشانی میتافیزیکی پێ براوە.

پرسیاری ڕاستیی و فەلسەفە

لە بیری بووندا ڕزگاربوونی مرۆڤ بەرەو بوونی دەرەکی کە مێژوو دادەمەزرێنێ دێتە قسەکردن کە نەک دەربڕین بیروڕایەکە، بەڵکو چوارچێوەیەکی بە چاکی پارێزەری هەقیقەتی بوونەوەرە لە هەمەکییەکەیدا.

چەند کەس گوێ لەم قسەیە دەگرن، ناژمێردرێ. ئەوکەسەی لەوانەبێت کە دەتوانێ شت ببیستێ، دەتوانێ لە بارەی پلەو جێگای مرۆڤ لە مێژوودا بڕیار بدات. لە هەمان ساتی جیهانیدا کە سەرەتای فەلسەفە دەست پێدەکات، دەسەڵاتی دیاروبەرچاوی تێگەیشتنی هەمەکی دەست پێدەکات (سۆفستاییەکان).

ئەمە پشت بە گومان هەڵنەگری بوونەوەری دەرکەوتوو دەبەستێ و هەموو پرسیارێکی بیرکەرەوە وەک هێرش بردنە سەرو پەلاماردانی تێگەیشتنی ساغی مرۆڤ و هەڵچوون و گرژبوونی بەدبەخت و کلۆڵ لێکدەداتەوە، بەڵام فەلسەفە بەپێی هەڵسەنگاندنی تێگەیشتنی ساغ و سەلیم و لە دەقەرە ئەوپەڕی پاساودراوردا چییەو چ دەگەیەنێ، جەوهەرەکەی ناپێکێ کە تەنیا خۆی بەهۆی پێوەندییەوە بە هەقیقەتی بنەڕەتی بوونەوەر وەک ئەمە بە تێکڕاییەکەی دیار و دەست نیشان دەکات، چونکە لەبەر ئەوەی، جەوهەری کاملی هەقیقەت ناجەوهەریشی تێدایە و لەپێشدا وەک شاردنەوە دەستی بەسەر هەموو شتێکدا دەڕوات، ئەوا فەلسەفە وەک سەرگەرمی پرسیارکردن لە بارەی ئەم هەقیقەتەوە لە خۆیدا پچڕ پچڕە بیرکردنەوەکەی هێدی و هێمنی نەرم و نیانییە کە شاردراوەیی بوونەوەر لە هەمەکییەتیەکەیدا خودداری ناکات، بیرکردنەوەکەی، بە تایبەتی، هەروەها، بڕیاردانی وردە، کە شاردراوەیی هەڵدەتەکێنێ، بەڵام جەوهەرە سەلامەتەکەی لە کراوەیی پەی پێبردندا و هەروەها لە ڕاستی تایبەتییەکەیدا دەکات بە ناچاری.

لەم نەرم و نیانە وردییەداو لەو وردییە نەرم و نیانەی ڕێگادانی بوونی بوونەوەر وەک بوونەوەر لە هەمەکییەتییەکەیدا فەلسەفە دەبێتە پرسیار کردنێک کە هەر بەتەنیا لەلای بوونەوەر هەڵوەستە ناکات، بەڵکو ڕێگای هیچ مافی دەسەڵاتێکی دەرەکی نادات. کانت پەی بەم ناچارییە ناوەکییە بردووە، ئەو لەبارەی فەلسەفە وتوویەتی:

– ئێمە لێرەدا ئێستاکە فەلسەفە دەبینن کە بەکردەوە لەسەر بنەمایەکی نالەبار وەستاوە، کە دەبێ پتەوو قایم بێت ئەگەرچی لەسەر زەوی و لە ئاسمانیش شتێک نەدۆزێتەوە پشتی پێ ببەستێ و خۆی پێوە بگرێت. لێرە پێویستە ئەو پاکی خۆی وەک پاسەوانێکی قانوونەکانی ساغ بکاتەوە، لەجیاتی ئەوەی پەیامبەرێکی مزگێنی بەخشی ئەوانە بێت کە هەستی زگماک یاخود کێ بزانێ، لەلایەن چ سروشتێکی ئامۆژگاری بەخش پێی ڕایدەسپێردرێ. (دامەزراندنی میتافیزیکی ئاکار، بەرهەمەکان چاپی ئەکادیمی بەرگی ٥ ل٤٢٥).

لەم ڕوونکردنەوەو لێکدانەوەی جەوهەری فەلسەفەدا کانت دەبینێ، کە بەرهەمەکانی ڕێگایان بۆ دوا وەرچەرخانی میتافیزکی خۆرئاوا خۆش کردووە، لە مەیدانێک و بەولاوەتر ئەو بەپێی هەڵویستە بنەڕەتییە میتافیزیکیەکەیەوە لەنێو ڕێبازی خوێتیدا، تەنیا لەم ڕوانگەیەوە توانیوبەتی تێ بگات و پێویست بووە خۆی بە پارێزەری قانوونە تایبەتییەکانی خۆی بزانێ. ئەو سەرنجدانە بنەڕەتییەی دەستنیشانکردنی فەلسەفە ئەوپەڕی بەسە بۆ ئەوەی هەموو بە کۆیلەکردنێکی بیرکردنەوەکەی سەرزەنشت بکات، بێدەسەڵاتترین ئەم جۆرە خۆی لەو ڕاکردنەدا حەشارداوە کە فەلسەفەی بە «دەربڕین» کولتوور (شپینگلەر) داناوە، وەک ڕزاندنەوەیەکی داهێنانی مرۆڤایەتی دانراوە.

خۆ ئەگەر فەلسەفە جەوهەرە بنەڕەتییەکەی خۆی ساغ بکاتەوە کە وەک «پارێزەری قانوونەکانی خۆی بێت» یاخود ئەگەر ئەو خۆی لە پێشدا پشت ڕاست بکاتەوە و بەهۆی ئەو ڕاستییە پاساو بدرێت کە قانوونەکانی قانوونی، ئەمە بەهۆی ئەو سەرەتاییەوە بڕیار دەدرێت کە بەسایەکەوە جەوهەرە بنەڕەتییەکەی ڕاستی سەبارەت بە پرسیارە بیرکەرەوەکان ببێ بە شتێکی جەوهەری.

ئەو هەوڵەی لێرەدا درا تاوەکو پرسیارەکە لەبارەی جەوهەری ڕاستییەوە لە قەفەزی باوی چەمکی جەوهەری بێتە دەرێ و سنوور ببەزێنێ و لەبارەی بیرکردنەوە لەبارەیەوە یارمەتی بدات و کۆمەکی پێ بکات؛ ئایا دەبێ پرسیار کردن لەبارەی جەوهەری ڕاستییەوە لە هەمانکاتدا سەرەتا بریتی نەبێ لە پرسیارکردن لەبارەی ڕاستییەوە جەوهەر.

فەلسەفە لە چەمکی «جەوهەردا» بوونی بەبیردا دێت. بردنەوەی شیاوەکی ناوەکی ڕاستیێتی ڕستەودەربڕینێک بۆ سەر بوونی دەرەکی ئازادی ڕێگادانی بوون وەک «بنەمایەکەی» کە پشتی پێدەبەستێ، لە هەمانکاتدا لێکدانەوەی سەرەتای جەوهەری ئەم بنەمایە لە شاردنەوەو پەردە بەسەردادران و هەڵەدا، دەخوازن ئەوە ڕوون بکەنەوە کە جەوهەری ڕاستی، هەمەکییەکی بۆش و بێ ناوکی گشتییەکی ڕووت (ئەبستراکت) نییە، بەڵکو تاکە مێژووی خۆشاردنەوەی یەکجارییانەی پەردە لەسەر لادانی واتای ئەوەیە کە ئێمە بە بوون ناوی دەبەین و لە کۆنەوە تەنیا وەک بوونەوەر بە تێکڕایی ڕاهاتووین بیری لێ بکەینەوە.

تێبینی

پرسین لەبارەی جەوهەری ڕاستی لەو پرسیارەوە دەکەوێتەوە کە لە بارەی ڕاستیی جەوهەرەوە دەکرێت. پرسیاری یەکەم لەسەرەتاوە بە واتای چییەتی یاخود بە واتای بابەتییانە لە جەوهەر دەگات کەچی ڕاستی بە کارەکتەرێکی زانین دادەنێ. پرسین لە بارەی ڕاستی جەوهەر وەک کردار لە جەوهەر دەکات و لە چوارچێوەی ئەم وشەیەدا بیردەکاتەوە، بگرە لەنێو بۆچوونی میتافیزیکدا دەمێنێتەوە، کە بوون (٧) بە واتای جیاوازی باوی بوون و بوونەوەرە. ڕاستی شاردنەوەیەکی تیشک پژێنی خەسڵەتی بنەتی بوونە. پرسین لە بارەی جەوهەری راستییەوە وەڵامەکەی لەم ڕستەیەدا دەدۆزێتەوە:

«جەوهەری هەقیقەت
هەقیقەتی جەوهەرە»

مرۆڤ لەو ڕاڤەکردنە بۆی دەردەکەوێ کە ئەم ڕستەیە نایەوێ هەڵگێڕانەوەی وشە کۆکردنەوەیەکی ڕووت بێت و نایەوێ بە ڕوخساری پەرە دۆکسییانە بێتە بەرچاو. بکەری ڕستەکە، ئەگەر بێتو بشێ ئەم چەمکە ڕێزمانییە ترسناکە چارەنووسسازە بەگشتی بەکاربهێنرێت، هەقیقەتی جەوهەرەکەیە.

شاردنەوە تیشک پژینەکە، واتە؛ ڕێگا دەدات زانین و بوونەوەر بەیەکەوە گونجاو تەبابن. ڕستەکە بە هیچ جۆرێک دیالێکتیکی نییە. بەمە بەهیچ واتایەک دەربڕین نییە. وەڵامدانەوەی ئەو پرسیارەی لەبارەی جەوهەری ڕاستییەوە دەکرێت پەندی گۆڕانێکە لەنێو مێژووی بووندا.

لەبەر ئەوەی شاردراوە تیشک پژێنەکە سەر بە ئەوە، لەسەرەتادا بوون لەژێر ڕۆشنایی بێبەشکردنی شاردراوەییدا دەردەکەوێ ناوی ئەو ڕووناککردنەوەیە (ئەلیتییا) (٨) یە.

ئەم وانەیە «لەبارەی جەوهەری ڕاستییەوە» دەبوو پێشتر بە وانەیەکی تر، ڕەنگ ڕشتنە بنەڕەتییەکەی، «لە بارەی ڕاستی جەوهەرەوە» تەواو بکرێت، ئەم پرۆژەیە لەبەر چەند هۆیەک کە لەو نامەیەدا «لەبارەی ڕێبازی مرۆڤ پەرەورییەوە» ڕوونکراونەتەوە، سەری نەگرت.

پرسیاری سەرەکی لەبارەی (بوون و کات ١٩٢٧) ماناکە، واتە (ب. و. ک. ل: ١٥١) لەبارەی بایەخی مەیدانی پرۆژەکە واتا لە بارەی کرانەوەوە، واتا؛ لە بارەی ڕاستی بوونەوەو نەک هەر تەنیا هی بوونەوەر، بەدەستی ئەنقەست بە نەکراوەیی دەمێنێتەوە. بیرکردنەوە لە ڕوخساردا پابەندی ئەو ڕێگایە دەبێ کە میتافیزیک پیایدا ڕۆیشتووە و لە هەنگاوە گرنگە بەلایەکا خەرەکانیدا ، کە لە هەقیقەتی ڕاستییەوە بۆ بوونی دەرەکی ئازادی و ئینجا لەمەوە بۆ هەقیقەت وەک شاردنەوەو هەڵە، دەچێت، جۆرە بارگۆڕینێکی پرسیارکردنەکە، کەسەر بە بابەتی پووچەڵ کردنەوەی میتافیزیکە، دێنتەدی. ئەو بیرەی لە وانەکەدا هەوڵی پێشکەشکردنی دراوە لە شارەزاییە بنەڕەتیەکەدا خۆی ساغ دەکاتەوە، یەکەم شت لە بوونەوەکە مرۆڤ دەتوانێ خەریکی بێت، جۆرە نزیک بوونەوەیەک لە ڕاستیی بوون خۆی بۆ مرۆڤی مێژوویی ئامادە دەکات.

هەموو جۆرێکی ئەنترۆپۆلۆجی و (زانستی مرۆڤ-وەرگێڕ)، هەموو خودێتی مرۆڤ وەک خود نەک تەنیا هەر وەک پێشتر لە «بوون و کات»دا وابووە، بەجێی هێڵراوەو پشتگوێ خراوە، بگرە ڕاستیی بوون وەک بنەمای هەڵوێستێکی بنەڕەتی مێژوویی گۆڕاوونوێ لێی کۆڵراوەتەوە بگرە وانەکە خۆی بۆ ئەوە داناوە، پشت ئەستوور بە چەند بنەمایەکی تری نوێ، بیر لە (بوون) بکاتەوە، زنجیرەی ئەنجامەکانی پرسیارکردنەکە ڕێگای بیرکردنەوەیەک دەردەبڕێ کە لە جیاتی ئەوەی چەند بۆچوون و چەمکێک بدرێنە دەست خۆی، وەک گۆڕانێکی پێوەندی بە بوونەوە تاقی دەکاتەوە.

پەراوێز:

١- لە چاپی سێیەمی ساڵی ١٩٥٤ز، دا نووسراوە جەوهەر:

- خەسڵەتەکان.

- هەلومەرجەکانی شیاوەکی کردن.

- بنەماکانی شیاوەکی کردن.

٢- لە چاپی یەکەم ساڵی ١٩٤٣ز، چاپی سێیەم ١٩٥٤:

- ڕەوشەن، درەخشان، درەوشاوە.

٣- لە چاپی یەکـەمی سـاڵی ١٩٤٣ ز، چاپی سـێـیـەمی ١٩٥٤دا نووسراوە:

بیـکەن، دروسـتـی بکەن، بخـرێـتـە ژێر تیـشکی ڕووناکی و ڕۆشناییەوە.

٤- لە چاپی سێیەمی ١٩٥٤دا: نیشانی دەدات، دەردەکەوێ، ئامادەیە.

٥- من نابێ بەهیچ جـۆرێک لە وەرگـێـڕ بەولاوە، لەم کـایەیەدا ڕۆڵێکی ترم هەبێ، بەڵام ئەوی لێـرەدا ناخ و مـێـشک و دەروون دەورووژێنێ و مرۆڤ هەراسان دەکات ئەو پرسیارەیە:

ئەگەر جەوهەری هەقیقەت وەک ڕاستی دەربڕین تێدگەیشترێ و بریتی بێ لە ئازادی؟ دەبێ ئەمە چ جۆرە ئازادییەک بێت؟!

گـوایە تـەنیـا ئەوانەی شت بە ڕاشکاوی دەردەبڕن ئازادن؟ ئەم قسەیەی هایدیگەر بەلای منەوە لە دێڕە شیعرێک دەچێ کە بەهێزی ورووژنی ناخ و دەروون لە هەڵوێسـتـێکی دیاریکراودا کـەوتۆتەوە بەولاوە نییە (وەرگێڕ)

٦- چاپی یەکـەمی سـاڵی ١٩٤٣ز: بەس نیـیـە؛ جـەوهەری مێژوو لە مێژووەوە وەک ڕووداوێک.

٧- لە زۆر شـوێندا هایدیگەر وشـەی (بوون)ی بەڕێنووسی کۆن نووسـیـوە: واتە لەجیـاتی بنووسێ Sein نووسـیـویـەتی Seyn. (وەرگێڕ).

٨- نووسەر بە یۆنانی نووسیویەتی کە واتای «دەرکەوتنە لە نێو شاردنەوەدا». دەدات. «وەرگێڕ».

سەرچاوە:

- Martin Heidegger., Gesamtausgabe. 1- Abteilung: Veroeffentlichte schriften: 1914- 1970. Bd. q.
Weg Marken. Vom Wesen der Wahrheit. S. 177- 202.

پشکنینی کۆمەڵگای کوردی لەبەردەم تۆتالیتاریزمی پیاوسالاریدا

مەجید عەزیز
(ئەمەریکا)

(١ – ٢)

«هیچ کۆنسێپتێک هەڵگری دەرەوەیی بوون نییە» (١)
لیڤیناس

«من دەڵێم: ئەمڕۆ، نووسین هی ژنانە. ئەمە تەنیا وورووژاندن نییە، مەبەست لەوەیە ژن دانی پێدادەنێت کە ئەوی تر هەیە» (٢)
هێلین کیۆکس

«لە کۆمەڵگایەکدا کە تەنیا بۆ پیاوان دروستکرابێت، بلیمەتی تێدا نییە؛ بلیمەت لەناو بوونێکی فەمینینانەدا دەژی. ئەوە ڕاستە: کە فەمینین گەرانتی و متمانەکردنی سێکسوالیتەی ئینتیلێکتوالیتە کردنی جیهانە» (٣)
واڵتەر بەنجامین

ئەم پشکنینە نووسینە هەوڵدانێکە بۆ قسەکردن لەسەر واقیعی کوردی بەگشتی، هەوڵێکە لەبەردەم ئاشکراکردنی سیاسەتی پیاوسالاری. هەرچەندە ڕەنگە بۆ من لێرەدا کارێکی هەندە ئاسان نەبێت، بتوانم ڕووناکی بخەمە سەر تەواوی (وردەکارییەکانی) لایەنەکانی ئەم بابەتە، چونکە شۆڕبوونەوە بە ناو تەواوی کایەکاندا، بۆ خۆی پێویستی بە کایەی جیاواز دەبێت بۆ خوێندنەوە، لەبەر ئەوەیە بەناوی هەوڵێک نرخاندوومە، کە زیاتر دەیەوێت ئاماژە بە لاوازییەکانی ئەم کۆمەڵگایە بکات لەبەردەم فەمینینبوونی خۆیدا. دیارە. ئەمە وەکو ئاماژەم بۆ کردووە، پشکنینی لاوازییەکانی بوونی کەسایەتی و شوێنی کراوەیی مرۆڤیشە وەکو (تاکەکەس) لەنێو خودی ئەم واقیعەدا. پێوەندییەکانی ژیان و هونەریش تێیدا بەو

شێـوەیەی هەیە، ڕادەیەکی ئەوتۆ بەخـۆیەوە نابینێت، ئەمـەیش بۆ خـۆی شتـێکی تریشـمـان پێدەڵـێت، ئەویش ئەوەیە: ئەم واقیعە لەئاستە کۆمەڵایەتییەکەیدا فۆرمێکی تەقلیـدی هەیە بە هەمـوو شـێـوەیەک لەبەردەم فـەزای تاکەکەسدا. ئەمەیش هەستێکی سەرەتایی و نامۆدێرنی پێدەبەخشێت لەبەردەم نەکراوەیی و نا شادی خۆیدا، لە ئاست کرانەوە و ئازادبوونیدا.

بەمانایەکی تر، ناوهێنانی واقیعی کوردی، بەدەر نییە لە گوزارە نەکردنی ئووسولـیـەتێکی پەتریارکی بەگشتی. ئووسـوولـیـەتی گـشـتـێـتی واقـیـعـەکـە، شـاردنەوەی ئووسوولـیەتی گۆڕانەکانی تاکەکەس مانیفێست دەکات، واتە کـۆشـوناسـیـەکی زاڵ دەبەخـشـێت بەسـەر هەمـوو کایەکانەوە، یان وەک هەندێک لە نووسەر و ڕۆشنبیران بە (کـۆمـەڵگای خـێـڵـەکی) ناوی دەهێنن و پێناسـەی دەکـەن. ئەم ناوهێنانەی کـۆمـەڵگای کـوردی، هۆکـاری بەهێـزی هەیە کە بەرگری لەو ئاماژەکردنە دەکات، بەڵام فـرەیی کـۆمـەڵایەتی لەناو تەواوی پێـوەندییـەکـاندا بە گشتی ئەو بەڵگەیە دەسەلمێنن، کە نوقمی ناو تەمومژی هەستە هەرەوەزی و کۆلێکتڤیەکەیەتی. باشتر وایە ناوی بنێین کـۆمەڵگایەکی پێش ئاستـەکانی کرانەوەی خۆی، نـامـۆ بە ئاسـتـەکـانی کـرانەوە لەبەردەم ئیـرادەی ئیندڤـیـدواڵەکـانیـدا. کـۆمەڵگایەک نامۆ بە یاسا، بە ئازادی و یەکسانی تاکە کەسەکان و مەقامی تاکەکەس لەناو شـوێندا وەک لاشـەکـان، نامـۆ بە سـەرەتاکـانی سـیکـیـولاریزە بوون و مـانەوەی لەناو ئاشنایـیـەتیـیـەکی یەکگرتوویی ئایینیـانەدا. ئەگـەرچی لە ڕووی دەرەوەدا خـۆیشی مکیـاج کـردووە بە فـۆرمـەکـانی مـۆدێرنبـوون و بانگەواز کـردنی سـیکـیـۆلاریزمـبـوونی خـۆی. واتە، کۆمەڵگایەکی داخراو فۆرمی ئیندیڤیدوالیەت، تیایدا بەگـشـتی بەرقـەرا نیـیـە، ئامـاژە کـردنیش بە ناسیکیولاریزەکردنی پێوەندییەکانی، خەستبوونەوەی دەسـەڵاتی پیـرۆزگـەرایی و ئایینگـەراییـە تیـایدا بەشـێـوەیەکی توند. بەمـانایەکی تر، تاکـو ئەم چرکەساتەیش لەنێو چەمکی پیرۆزگەراییدا خول دەخوات و دەیەوێت لە لیبرالیزەیشن و سیکیولاریزەشن تێبگات (ئەمەیش هیوابینی تێدا هەیە، چونکە دەیەوێت بزانێت و فـێـری ئەو چەمکانە بێت و کـەم و زۆر ئیـشـیـان پێبکات). ئەوەی ئێمەیش لێرەدا مەبەستمانە لەو ناو هێنانەی سەرەوەدا (سیستەمی پیاوسالاری)، وێنەی ئەو تەقلیدییەتەیە بەگشتی، دەیخەینە ژێر ڕووناکییەوە. وەک چۆن پتەوی و پێکەوەیی و یەکێتی وێنا دەکات لە وێنەی جەسـتـەیەکی پـتـەو و یەکگرتوودا، لەکـاتێکدا شوێنی تاکەکەسی تەمومژاوی دەبێت و هەندا بووە. ئەم وێنەیە لە جـوامـێـری یەکگرتن و پێکەوەیی هەر جـۆرە مـاناو دەلالەتێکی پیـرۆز و ڕۆحیش بسـەلمێنێت، بەڵام هەرگیز لە دەرەوەی سەپاندنی تەقلیدیەت، کۆنەپارێزی، سیستەمی تاقانەیی، ناجیاوازی، ناکراوەییدا نییە، ئەم جەغداندنەیش لێرەدا بۆ ستراکتۆرەکانی ناو یەکێتی و هەلومـەرجەکـانی ئەو پیرۆزیەی ناو شوناسی گـشـتی، پێویستی بەخوێندنەوە و هەڵوەشاندنەوە هەیە، ئەویش لەپێناوی بانگەوازی ئازادییـە فـەردییـەکـانـدا، ئیندیڤیدواڵیزمدا لە هەستە هاوچەرخەکەیدا. بە کورتی تاکو کۆلێکتیڤیزم (وتاری پێکەوەیی) نەخرێتە ژێر فشار و هەڵوەشـانـدنەوە، بوونی تاکـایـەتی و هورووژمی ئیندیڤیـدواڵیزم ناتوانی چالاکانە خۆی بسـەلمێنێت. کە دەشڵێم ئەم هەوڵدانە، تەماشایەکی گشتییە بۆ واقیعی کوردی، چونکە لەڕاستیدا، نەمانتوانیوە بەشێوەیەکی تایبەتی ئیش لە وردەکارییەکانیدا، ئەم کارە بکەین. بۆ نموونە کـایەی تایبەتی (کۆمەڵناسی) لە وردەکاری کۆی بوارەکاندا وەکو سیستیماتیک. ڕەنگە ئەمەیش بۆ خۆی نەبوونی کەرەسەکان بێت بۆ قسەکردن لەسەر ئەم واقیعە، ئەمـەیش هەژاری و نەدارییـە لە دەست نیـشـان کـردنی لاوازییـەکـانی کۆمەڵگای کوردی بۆ خۆی، نەک هەر لە ئاست ئەو تایبەتیانەی لیبرالیزمی خەفەکردووە، بەڵکو بە هەمـان پرۆسێـسەدا لایەنەکانی ڕۆشنبیـری و ڕیکۆردی فاکتەکان بەشێوەی سیستیماتیک تورهەڵداوە، ئەمەیش وا دەکـات لایەنەکـانی پێکەوەیی و هەروەزی بەسـەر لایەنەکانی عەقڵانیبووندا زاڵبکات. ئێمە ئەم کارەمان جـێـبـەجـێ کـردووە لەپێناوی ئامـاژەکـردنمان بە ژیانی ئیندیڤیـدواڵ و دواییش زۆر بە تایبەتی بۆ ئاماژەدان بە ژیانی ژنان لەناو خێزان و کۆمەڵگادا بەگشتی.

کـۆی تەوەرەکـانی ناو ئەم لێکۆڵینەوەیەش دیارە لە پێناوی ئەو گـوتارەدایە و قـوولـبـوونەوەیە کـە بەرەو ئیـمـیـجی فـەمـینین و کـراوەیی بڕوات، بەڵام ئەمـەیش

لەپێناوی هەستە لیبرالیزمەکەیەتی، بۆ کۆمەڵگا. واتە هەرگیز باوەڕم بە سیاسەتی زاڵبوون و سەرکوتکردن نییە لە هیچ لایەنێکەوە بۆ لایەنێکی تر، بەڵکو باوەڕم بەو بەرجەستە بوونەوەیە هەیە کە لەنێوەندێکەوە مامەڵە لەگەڵ بیرکردنەوەدا دەکات لەپێناوی ڕاگرتنی ڕێژەیەک لە هارمۆنی بوون و بالانسدا. بەم ئاراستەیە بێت، هەموو سیستەمێک مایەی خوێندنەوە و ئیشپێکردن و ڕەخنە و پیاداچوونەوەیە، نەک وەرگرتنێکی ڕەهایانە.

ناکۆکیبوون و داڕووخانی ماڵی کۆن لەسەر پایەکانی شوناسی پێکەوەیی کە خود تیادا هەڵگری هەمان وێنەی ئەوانی ترە. شوناسێکی یەکگرتوو لەنێو نمایش کردنێکی تۆتالیتارانەدا و ڕووت کردنەوەی فرەیی و پلورالێتیدا بۆ تاکەکەس. واتە ئەوەی حکومەتی لۆکاڵی کوردی لەناو (خێزان) و دەرەوەی خێزانیشدا نمایندەی دەکات چییە؟ سیاسەتی پاراستنی ستراتیجیەتی پێکەوەلکاندێکی زۆر پتەوە، کە خود بە ئاستەم دەتوانێت وێنەی کەسایەتی خۆی بکێشێت، لە هەستە هاوچەرخەکەیدا. کاتێک باس لە واقیعێکی بەو شێوەیە دەکەین، دیارە دەمانەوێت (دیموکراسی و جیاوازیبوون) لەنێو خێزان و تەواوی ئینستوتەکانی کۆمەڵگای کوردیدا وێنا بکەین و ئاماژەی پێبدەین ئەگەر بەشێوەیەکی ڕادیکاڵیش بووبێت. لە ڕاستیدا هەر ئەمەیش مەبەستی ئێمەیە بۆ ئەم تەوەرە، واتە باسکردنی باوک- پیاوسالاری هەرگیز لە دەرەوەی ئازادی و ژیان و مافەکانی تاکەکەس نییە.

لەپێناوی نووسینی ئەم کتێبەدا، هەموو ئەو لایەنانەمان خستۆتە نێو بۆتەیەکی گشتییەوە، بەڵام لەگەڵ لاوازییەکانیدا بەرامبەر سروشتێکی کراوەتر بۆی. واتە بەرامبەر جیهانبینییەکی ناپیاوانە و زۆرنا تایبەتگەرا لە سیاسەتی سێکسوالێتیدا.

ئەم فشارەیش بێگومان فۆرم و سیستەمەکانی عەشقبازی لەگەڵ تۆتالیتاریزمدا باس لێوە دەکات. بەم تۆتالیتاریزمە، دیارە مەبەستم لە پێکەوەیی و پتەوی جەستەی ئەو واقیعەیە کە فەردانیەتی شاردۆتەوە و زەمینەی بۆ یەکێتیەکی پیرۆزی ئایینی لێک چوویی خۆش کردووە. کردنەوەی شوێن و ڕێگە بۆ کایەی ئیندیڤیدوالیزم، بە هەموو شێوەیەک لەسەر یەکگرتوویەک بەڕێوە دەچێت کە لەسەر پرنسیپەکانی تێگەیشتن لە کۆمەڵگای جیاوازی ئێمە بینا بووبێت، ئەمەیش قوولبوونەوەیەکی وردو درشتە لەسەر ڕەخنەکردنی ئەو جەستەیەی دەیەوێت تەواوی جەستەکان لەناو خۆیدا کۆبکاتەوە و لە سێتێک نۆرم و عادەتی مۆرالێتیدا پێوەندییەکان قووتبدات. ئەمە بە کۆلێکتیڤی کۆمەڵی و هەروەزییە لەوێنە پیاوانەکەیدا، بەمانایەکی تر باسکردن لە جیاوازی، باسکردنە لە ناپیاوەتی کردنی گەردوونی تەواوی کایە کۆمەڵایەتییەکانیش. لێرەدا دیارە ئەم چەمکی [ناپیاوان]ەیەمان بۆ ئەوە بەکارهێناوە کە بتوانین لە ڕێگای ڕەخنەکردنی کۆمەڵگایەکی پیاوانەوە هەوڵی کۆمەڵگایەکی ناپیاوان بدەین. دیارە لێرەدا کۆمەڵگای ناپیاوان، کۆمەڵگای ژنان ناگرێتەوە، بەڵکو شتێکی ترە، هەروەها ئەم چەمکی ناپیاوانەیەش بەو شێوەیە بەکارناهێنم کە کۆمەڵگای ژنان بهێنینە ئاراوە. من بۆیە ئاماژە بەم زاراوەیە دەکەم، دەمەوێت بڵێم، کۆمەڵگایەکیش نییە، هەر بە تەنیا کۆمەڵگای پیاوەکان بێت بە تاقی تەنیا، بەڵکو کۆمەڵگایەکی کراوە، بریتییە لە کۆمەڵگای (هەمووان)، ئەم کۆمەڵگای هەموومانەیە، یان ئەم زاراوەیە، لەناو کۆنتێکستە تیۆلۆجیەکەیدا زۆر بە پێویست دەبینم بۆ نرخاندن و هەڵسەنگاندنی ڕێزگرتنی مرۆڤایەتی. ئەویش ئەوەیە، ئەگەر کۆمەڵگای تاقانەیی بخرێتە ژێر فشارەوە، ئەوە ئەوەی دەخرێتە ژێرفشارەوە بوونی ستراکتۆری بیرۆکەی تاقانەییشە، یان هەلومەرجی بوونی تاقانەییەکەیە لەسەروو کۆمەڵگاوە، واتە (خوداوەند)، ئەمەیە ناوم هێناوە بە تیۆلۆجێکردنی مرۆڤایەتی. دەمەوێت لەناو تەمومژی توندوتیژی سیاسەتی سێکسوالیتە کە هەڵگری بیرۆکەی تاقانەیی و خودایە، بخەمە ژێر ئاراستەکانی خوێندنەوەوە بۆ هەلومەرجێکی ترەوە. هەوڵی ئەم کراوەییە، بە ڕووی ڕەگەزە هیومانییەکانی هەردو جێندەردا وەک مرۆڤایەتی دەبینێتەوە، چیدی کورتکردنەوەی لایەنێک بۆ کۆمەڵێک هۆکار، یان تەنانەت تیۆر و قوتابخانەی بیرکردنەوەیش، گەورەترین ئەستەم و ڕێگرە لە بەردەم خاسیەتەکانی کراوەییدا. بەتایبەتی خودی ئایین و تیۆلۆجی پیرۆزگەرایی و فۆرمەکانی فەلسەفەی ئیفلاتوونی و ئەرستۆییانەیش لەناو ڕەنگدانەوەی ژیانی ڕۆژانەدا پێویستیان بە فشار لەسەر کردنە. نەک هەر ئەمەیش،

بگرە قوتابخانە و ڕێچکەی فەلسەفی تریش، وەک شۆپنهاوەریزم و فرۆیدیزم و هیگڵیزم و مارکسیزمیش.

کاتێک هەندێک لە بیرمەند و قوتابخانە فیکرییەکان ئەگەر بەناوی لیبرالیزمشەوە مانیفێستی مرۆڤایەتی دەکەن، بەڵام لە کۆتاییدا نەیانتوانیوە، یان باشتر بڵێم نەیانویستووە لەو هەستە زۆر شەخسانی و تۆتالیتاریستیەدا لە ئایدیۆلۆجیاکردنی قەیرانەکان لە خوێندنەوەکانیاندا خۆیان بپارێزن. هۆی سەرەکیش دوو جەمسەر دەگرێتەوە، ئەویش پابەندە بە جەغدانەوەی فۆرمەکانی پیرۆزی و زاڵکردنی شێوازێک لە ئایینیبوونی خوێندنەوەکان بۆ کۆمەڵگا و دواییش دژایەتی کردنی فۆرمەکانی ئیندیڤیدواڵیزم بەجۆرێک لە جۆرەکان.. بەسروشتی کردنی کۆمەڵگا لە ئاستێکی مرۆڤ دۆستانە و ژیان دۆستانەدا، گومانی تیادانییە دەبێت لە هەموو جۆرە لۆگۆسێنترالێک پاقژ بکرێتەوە. یان بخرێتە ژێر ڕووناکی عەقڵانیتێکەوە بەدەر لە ستەمەکانی ئایدیۆلۆجیکردنی. واتە لەمەڕ واقیعی کوردیدا، نیگەرانی و ئاگادارییەکانمانی لێ تیژ بکەینەوە، هیچ نەبێت (ڕووە شەڕەنگێزو توندو خراپەکانی) بەتوندی بخرێتە ژێر ڕۆشناییەوە. گومانێکی گەورە بتوانێت وەک کولتوورێک بۆ نەوەی نوێ بیپارێزێت. ئەمەیش گومانکردن لە کۆلێکتیڤیبوون و هەرەوەزیبوونی خێزان و کۆمەڵگایە بەڕاستی و قسەکردنیشە لەسەر [فاکتە کۆمەڵایەتییەکان] کە دەروازەیەکی دەوێت بۆ کۆمەڵناسیکردنی ئەو قەیرانانە. نیشانەکانی نیگەرانیبوونی کەسەکانە لەبەردەم فۆرمەکانی ستەمکاریدا بەگشتی، لەژێر کۆدەکانی هەستە پێکەوەییەکان. بێگومان کۆمەڵگایەکی پیاوانەیش، وەک کۆمەڵگای ئێمەی کورد، هەرگیز لە دەرەوەی سیاسەتی ستەمکارانە نەبووە، بەڵام کۆمەڵگای ناپیاوانە، پانتایی شوێن فراوانتر دەکات بۆ ئەو بوونەوەرانەی (پیاو) نین، ئیدی ژن یان منداڵ بن یان مێرمنداڵ بن، واتە تەواوی مرۆڤایەتی لە ئاست شوناسی گشتی کۆمەڵایەتی دابەشکراو، هەروەها ناسینەوەکانی خۆیشی وەک خۆی دەخوازێت لەناو شوێندا. بەم کارە سروشت لە مانا تەقلیدی و بەپەتریارکییەکەیدا دەردەکەوێت، ئەمەیش چڕکردنەوەی کولتووری بیناکردنە بەرەو کراوەیی. بەمانایەکی تر، کولتوورێک بیەوێت سیمپتیمەکانی فاشیزمی خۆی بناسێتەوە، دەبێت پێکەوە تەماشای هەردوو کایەی کۆشوناسی کۆمەڵگا و خودشوناسی تاکەکانیشی بکات. هەوڵیش بۆ ناسینەوەی جۆرەکانی سیماکانی فاشیزم، کە بەهەموو شێوەیەک بڵاوبۆتەوە بەناو کۆمەڵگادا لە هەستە پیاوانەییەکەیدا، پێویستی بە خوێندنەوەی گرنگ هەیە و دواییش هەڵتەکاندنی ستراکتۆرەکانی. لێرەدا ئەگەر وەکو فەلسەفەیش ئاماژە بەم لایەنە کولتوورییە بدەین، ئەوە بە هەموو شێوەیەک دەبێت خاسیەتێکی گرنگ و زۆر قووڵی هەست کردن (بە عەدەمییەت) بخەینە ژێر ئیشکردنی فیکریمانەوە، بەبێ ئەمە ڕەنگە هیچ بەرهەمێکمان نەبێت. ئەم پرۆژە (عەدەمییە) بهێنین و کاری پێبکەین لە ناسینەوەکانماندا بۆ تەواوی ڕەگەزەکانی مانەوە و نیشتەجێبوون لەناو جیهانی کۆن و تەقلیدیدا، چونکە ئەم عەدەمییەتە، هەڵگری ڕۆحێکی شادە و بە پێچەوانەی ڕۆحە ئایینییەکەوە لەناو هێڵە کۆمەڵایەتییەکاندا دەردەکەوێت و هەڵگری ئاراستەیەکی جیاوازە بۆ تەماشاکانی [کۆشوناسی، خودشوناسی].

دەمەوێت بڵێم لە چرکەساتی هەستکردن بە تەواوی ئەو تەموموژییەی کۆمەڵگای تاقانەیی، بۆ خۆی، پیاوسالاری لەبەردەم بە سروشتی کردنی نۆرمە فاشی و ستەمکارەکاندا دروست دەکات. بە تەنیا بوونی ئەو عەدەمییەتەیە دەتوانێت دیوی ژیان لە ئاستە شاد و کراوەکەیدا ئاشکرا بکات. عەدەمییەت ئەوە وەک هەستکردن بە لێپرسیارێتیبوون لەناو ژیاندا بەگشتی، بەشێوە زۆر بێ سنوورەکەی گرنگی خۆی هەیە بۆ بەرپرسیارێتی بەرامبەر کایەکانی نوێگەری، چونکە نەک هەر گومان لە شتەکان دەکات، بەڵکو قێزیشیان لێدەکاتەوە. بۆچی وا دەڵێم، چونکە بە ناسروشتکردنی ئەو فۆرمانەی بەرهەمی سیاسەتێکی دوور و درێژن لە چەوسانەوەی مرۆڤ بەناوی هەر شتێکەوە بێت و نۆرمالیەتی (ئاساییبوون) کۆمەڵگا کردوویەتی بە هەلومەرجە سروشتییەکانی خۆی لە ژیانی ڕۆژانەیدا. ئەم ستراکتۆرانەیە پێویستیان بە هەڵوەشاندنەوە هەیە، بەمەیش بەبێ بانگ کردنی فۆرمێکی پێویست لەو عەدەمییەتە هیچ شتێک ڕوونادات، هەڵوەشاندنەوە بۆ

خۆی ناوکی سیستەمی بەداڕووخانکردنی سیستەمە تەقلیدییەکانە کە ڕێگای لە کردنەوە و جیاوازییەکان گرتووە.

من لێرەدا کاتێک باس لە عەدەمییەت دەکەم، دیارە وەک پرۆسەیەکی کولتووری و ڕۆشنبیری ئاماژەی بۆ دەکەم، دیارە زیاتر مەبەستم لەو مۆدێلە [نیتشەییە]یە کە باسی لێوە دەکات، ئەویش عەدەمییەتێکە بەرامبەر کولتووری مرۆڤی بچووک ئایینی و هەڵگری فۆبیاکانی خۆیەتی لە ئاست مانەوەیدا وەک خۆی، ئەگەر نەهیلیزمی نیتشەیی وەربگرین، بەشێوە زۆر هیوابین و ئامێزگەراییە ئایندەییەکەی بۆ ژیان، ئەوە بە هەموو شێوەیەک نۆرمەکانی چەوساندنەوەی ناو جیهانی کۆمەڵگای تاق شوناسی دەخرێنە ژێر پرسیارەوە و هەموو فۆرمێک لە پیرۆز و یەکگرتوویی ناو ژیانی کۆمەڵگا کە ستەمکاری بەرهەم بهێنێت، بە هەموو شێوەیەک گومانی لێدەکرێت، چونکە کولتوورێکی بالاو کراوە ئامادە نییە بۆ کەسەکان خۆیانی تێدا ببیننەوە، هونەر و ئاستە بەرزەکانی مرۆڤایەتی ئامادەنییە بۆ خۆناسینەوەی خۆی لەناو کۆمەڵگادا. ئەوەی ئامادەیە، بوونی نۆرمەکان و عادەتەکانی ناو کولتوورێکی کۆن و ستەمکارانەیە، ئەم کولتوورە، نوقمی فاشیەتی خۆیەتی بە مۆدێلە پیاوانەکەیەوە (فالوسێنرۆمەکەیەوە).

ئەگەر هەر بەهەمان شێوە بیرکردنەوەی نیتشەیی لێرەدا قسان بکەم، ئەوە دەبێت مندالەکانی ناو سیستەمی پیرۆزگەرایی و ئاسمانگەرایی و خوداگەرایی (کۆمەڵگای پیاو و خێزانی پیاو) بە هەموو شێوەیەک کە هەڵبوەشێندرێنەوە، چونکە نیتشەوییەت لە هەستە زۆر ڕادیکاڵەکەیدا گومان لە ڕەگوڕیشەکانی ئایین و خوداییەت دەکات و حەقیشێتی وابکات، چونکە نۆرماڵبوونێک هەیە لەناو ئەو کایانەدا پڕن لە ستەمکاری و بێڕیزیکردن بە مرۆڤایەتی. ئەم هەڵوەشاندنەوەیەیش لەخۆیەوە ڕوونادات، بەڵکو پێی وایە بە بێ ئەو ڕۆحە عەدەمییە ناتوانێت باس لە هیچ داڕووخان و تێکدانێکیش بکات هەرچەندە بیرۆکەی نەهیلیزمی نیتشە، بە هەموو شێوەیەک لەبەردەم ئایین و بیرکردنەوەی ئایینی و میتافیزکییەکان لەناو جەنگەکانیدایەتی و کۆمەڵگای ئێمەیش بۆ خۆی کۆمەڵگایەکی ئایینی و کۆلێکتڤ و میتافیزیکییە لە ئوسوڵی خۆیدا. خوێندنەوەی نیتشە بە هەستە خودگەراکەی بۆ خۆیشی دەبێتە کاردانەوەیەک بۆ ئەو کۆلێکتیڤیەتە.

واتە چیدی لەبەرئەوەی کۆمەڵگای کوردی کۆمەڵگایەکی وایە و لەبەردەم بەکارهێنانی ئەو (نەهیلیزمەدا) وەک کایەیەکی ناو ژیان و کولتوور کێشەمان دەبێت؟ بێگومان بەڵێ، بەڵام پێشم وایە خودی کێشەکەیە، دەتوانێت مانا و چەمک ببەخشێت بەسەلماندنی ئەو پرۆسێسە. من لێرەدا بۆیە باسم لە ئایین کردووە یان بەگشتی ئایینتان بیردەخەمەوە، چونکە ئۆبجێکتی سەرەکی بۆ نیتشە، ئایین نییە بەو هەستەی کە فشار دەکاتە سەر ئایین، بەڵکو فشاری ئەو تەواوی ئەو جیهانبینییەیە کە نوقمی خەون و خەیاڵی (خودایە) یان (ڕێلمەکانی ترە لە واقیع) بەڵام لە هەستە فەلسەفییەکەیدا، کاتێکیش دەڵێت، خودا مردووە، بە هەموو شێوەیەک مەبەستی لەوەیە کە میتافیزیک بە دیوە فەلسەفییەکەیدا مردووە، هەرچەندە مەرگی خودا بۆ نیتشە هیچ نییە، جگە لە مەرگی فەلسەفەیەک، کە خوداکان خۆیانی تیادا مانیفێست دەکەنەوە، نەک مرۆڤایەتی. واتە ئەم مەرگەی ئەو کە زۆر بایەخی پێداوە، هەروەها هێڵێکی سەنتراڵ و تەواوکەری کۆی بیرکردنەوەی نیتشەیە، وەک کە فەیلەسووف نووسەرێکی ناو جیهانی مۆدێرنە، بە هەموو شێوەیەک بەستراوە بە ڕەخنەکانی تەمومژی ئایینی میتافیزیکیەتەوە، دواییش بەخودی کولتوورەکەوە. کۆی بەرهەمەکانی نیتشەش بریتییە لە مەرگی فەلسەفەی میتافیزیک و جەنگی گەورە بەرامبەر فەزا ئایینییەکە. بە کورتی نیتشە بۆیە دەنوسێت تا دژی ئیفلاتوون بنووسێت، ئیفلاتوونیش هەڵگری ڕۆحی میتافیزیکی فەلسەفەی ڕۆژئاواییە. بەهەرحاڵ کە باس لە گرنگی ئەو هێڵە دەکەم بۆ بیرکردنەوە لە کولتووری ئێمە، دیارە لەبەر هەمان هۆیە و تەواوی ئەم نوسینەشی داگیرکردووە، ئەویش لەبەرئەوەی کۆمەڵگایەکی ئایینی شایستەی خوێندنەوەیە، هەروەک چۆن کتێب و تێکستە ئایینییەکان شایستەی خوێندنەوەی تیۆلۆجین.کە دەڵێم عەدەمییەت گرنگی خۆی هەیە بۆ ناو ڕەوتەکانی ژیانی ئێمە، دیارە مەبەستم لە

وەرگرتنەوەی خودی ڕەگەزە مرۆڤایەتییەکەیە لەناو کایە کۆلێکتڤییەکەی کۆمەڵگادا. بوونی ئایین و کاریگەریی ئایین لەناو کۆمەڵگای ئێمە و تەواوی مرۆڤایەتیدا، بۆ خۆی کاریگەری دەعوەتکردنی (کاردانەوەی) ئەو [عەدەمییەتە] دەکات بۆ ناو ژیانمان، چونکە نیتشە کاتێک بانگەوازی (مەرگی خودا) دەکات، لە ڕاستیدا مەبەستی لە مەرگی خوداکانی فەلسەفەیە بە هەموو هەستێک، فەلسەفەی ترادیسیۆن کۆمەڵگای ترادیسیۆن، کولتووری ترادیسیۆن بیرکردنەوەی ترادیسیۆن، بە تایبەتی خودای ئەم فەلسەفەیە، وەک لەسەرەوە ئاماژەم پێداوە ئیفلاتوون و فەزا میتافیزیکیەیەتی واتە جیهانبینی ئیفلاتوونیزم.

بە کورتی، ئەم نەهیلیزمەی لێرەدا ئاماژەی بۆ دەکەم بە هەڵگری گیانێکی چالاک و کراوە دەبینم و بە هەموو شێوەیەک بەو بۆچوونەی فوکووە بەستراوەتەوە کە دەڵێت: دەبێت خۆمان دروست بکەین، هەروەک بەرهەمێکی هونەری(٤)، چونکە ئەمە دەبێتە پراکتیزەکردنی کەس لەبەردەم ئێتیکدا، بەو شێوەیەی دەیەوێت نمایندەی بوونی خۆی بکات لە دروستکردندا، و «لە هەوڵی ئەوەی» سیاسەتە خودی خۆمان، بیروبۆچوونی ئێتیکی بۆ فوکو دەبێتە دیدێکی سەنتراڵ لە دواهەمین کاریدا: چۆن یەکێک بتوانێت خودگەراییەکی وا دروست بکات و گەشەی پێبدات و ببێتە ئەنجامی سەرچاوەیەک بۆ بەرەنگاریکردن لەبەردەم زۆری و بڵاوی دەسەڵاتدا؟ دیارە ئەمەیە وای لێدەکات کە وەک ئێتیک باس لە سیاسەت بکات»(٥)

بێگومان دروستکردنی ئەم خودە کەسە، لە مامەڵە کردنەوەدا بۆ «ئێتیک وەک سیاسەت» دیارە بە هەموو شێوەیەک ڕزگارکردنێتی لەناو تەموموژی میتافیزیک و ئایین و کولتووری خەساندنی ئەو خودە کەسەیە. چیدی ئەم خودە بەدەست سیستەمی ئایینییەوە، سیستەمی ڕەهاگەری فەلسەفەوە، سیستەمی مۆراڵێتییە باوەکانی ئایینییەوە خەسێندرابێت.

بەگشتی قسان بکەم ئەمە ئاماژەکردنە بۆ دەرچوون لەو بازنە ئۆدیبییەی بۆتە کەناڵێکی کلاسیکی بۆ تەماشاکردنی شتەکان و دواییش ئەو هەستە دیکارتییەی هیچ شتێک لەناو (خۆیدا) نەبێت هەستی پێناکات و نایبینێت و ئاگاداریشی نییە، تەنیا ناوەوەی خۆی نەبێت. بەمانایەکی تر بانگەوازکردنی خودێکە لەناو کولتوور و هونەردا زۆر لە نیتشەوە نزیکە، واتە بە هەموو شێوەیەک لە دەرەوەی چەمکە تەقلیدی و ئایینییەکەیدایەتی. بە هەمان شێوە من باوەڕم بەو (مەرگە) هەیە بەناو کەناڵەکانی کولتووری کۆمەڵگای پیاوانەیی کوردیدا کاریگەری خۆی دروست بکات و چالاک بێت. بۆ نموونە ڕەخنەی زۆری دەستەی نووسەرانی پرۆژەی (گۆڤاری ڕەهەند) لە نەوەدەکانەوە باشترین ئاوڕدانەوەیە لەم ئەنجامگیرییە گشتییەی ئاماژەم بۆ کردووە.

بەگشتی ڕەخنەی پرۆژەی ئەو گۆڤارە [ڕەهەند] ڕەخنەیە لەم ئاستەوە بۆ کرانەوەی خودی کۆمەڵگا لە هەموو ئاستەکانیدا، بەڵام لەناو هێڵە فیکرییەکانەوە، ئەمەیش پرنسیپەکانی گۆڕان و هەستکردنە بە فەزای دیموکراسییەت لەناو کایەکانی ژیاندا بۆ ئەم کایەیە. واتە لوتکەترین ئاستی خۆی کە هەستی ئایینییە. [دیارە من دەڵێم ئایینی، ئەگینا ڕەخنە و نووسینی ئەو نووسەرانە، بەشێوە حەرفییەکەی لەسەر ئایین نییە، بەڵکو لەسەر خوانێکی گشتییە کە تینوێتی بۆ دیوەکانی تری خودو کۆمەڵگا لە هەستە کراوەکەیدا وەردەچەرخێنێت] و دواییش کە ڕەخنەی (چەمک و بوونی حزب) دەکەم. دیارە ئەم ئاماژەکردنانە بەلای نەوە بۆ خۆیان هەمان ئاماژە کردنە بەچەمکی (مەرگی خودا)، بەڵام لە فۆرمە جیاوازەکاندا بۆ ئەم چەمکە، لەبەر ئەمەیە لەسەرەوە وتوومە تیۆلۆجیکردن، گرنگترین ئاستەکانی ناو فەزای کولتوور و کۆمەڵگایە وەکو ڕەگەزێکی زیندووی بیرکردنەوە. بەمانایەکی تر دەستخستنە سەر گرنگی و زەروورەتی ڕۆشنبیری لە هەستە مۆدێرنەکەیدا تینوێتییە بۆ فۆرمێک لە دەسەڵات، بەمەیش بۆ خۆی کارکردن و دۆزینەوەی فۆرمێکە لە سیاسەت لەبەردەم ئەخلاقدا، یان بەرەنگاربوونەوەیەکە لە ئاست تیۆلۆجییەکەدا کە نۆرمەکانی کۆمەڵگاو حزب و حکومەت دەیسەپێنن بەسەرماندا، بە هەمان ئەو کۆدانەی ئیش بۆ (پیرۆز) کردن دەکەن، بەڵام لە شێوازی جیاوازدا. واتە کۆدەکانی متکردن وماڵیبوون و بێدەنگی کردن، هەمان کۆدە میتافیزیکییەکانیشە، بەڵام لە کۆنتێکستی جیاوازدا.

بەمانایەکی تریش مەرگێکی ڕەمزی مەجازی دەبێت زۆر بە زیندوویی بتوانێت ئیش بکات و پرۆژەی هەبێت، هونەر ڕەنگە گرنگترین کەناڵ بێت لێرەدا. بێگومان خوێندنەوەی ئەو کۆمەڵە بابەتە گرنگەی ناو ژمارە کۆنەکانی (ڕەهەند) کە دیومن، توانیویەتی بە هەموو شێوەیەک ورووژان و بەرەنگاربوونەوە و خۆ ئامادەکردن بهێنێتە بەردەم جیدیەتی دروستکردنی ئەم کاراکتەرەی دەبێت بەناوی ڕۆشنگەرییەوە لەبەردەم سیستەمی (ماڵیبووندا) لەدایک بێت. کە ناوی (حزب)یشم هێناوە وەک قودرەتی تاقانەی ناو کۆمەڵگا، دیارە بۆ خۆی ئاماژە کردنیشە بەهەمان هەست و بیرکردنەوەی میتافیزیکی لەئاست بونیادە زۆر تەقلیدییەکەیدا بۆ کەسایەتی مرۆڤی کوردی لەناو تەمومژی بیرکردنەوەیدا بۆ سیاسەتکردن، وەک ئەندامی حزب، ئەندامی خێزان، تەنانەت وەک ئەندامی ناو دەزگای دڵداریکردن و خۆشەویستی کردن و هاوڕێیەتی و هاوسەرێتی کە بارگاویکراون بەو هەستە تۆتالیتار و تاقانەییە. تیۆلۆجیکردن لەم ئاستەوە، تیۆلۆجیکردنیشە لە ئاستێکی ترەوە، کە بریتییە لە سەپاندنی هەستە زۆر تاقانەیی و خوداییەکە لەناو کایەکی کۆلێکتیڤبووندا. بەو شێوەیەی کە (حزب) جێگای ئۆتۆریتی و دەسەڵاتی (خودا)ی گرتۆتەوە، واتە ئەوەی پێویستە لێرەدا هەبێت و لە دایک بێت، بوونی ئیندیڤیدواڵی عاقڵ و بوێرە لەبەردەم کایەکانیدا، بەمەیش ئاگاداری و وریابوونەوەیە لە فەزای ڕۆشنگەری ڕۆژئاوا کە ئارەزووی قووڵی کارکردنی گۆڤاری [ڕەهەند] بووە بە جۆرێک لە جۆرەکان. بەمانایەکی تر ئەو ڕەخنە توندەی کە زۆر پێویستە بەناو هێڵە عەدەمییەکەیدا تێپەڕێت و هەبێت، ئەوەیە کە دەیەوێت بانگەوازی، (مەرگی) سیاسەتی تۆتالیتارییەت و یەک شوناسی و تاقانەیی بکات و ئەم مەرگە، ئەگەر کۆتایی پێهێنانێک بێت لە هەستکردن بە ستەمکاری ، ئەوە هەمان مەرگە بۆ تۆتالیتاریەتی فەلسەفە و تۆتالیتارییەکی ناو خێزان و کۆمەڵگایش لەیەک کاتدا. وەکو وتوومە ئەمە فۆرمێکە لە تیۆلۆجیکردن بۆ خۆی.

تاکو ئەو کاتەی کۆمەڵگای کوردی بە سیمایەکی پیاوانەوە خۆیمان پێ پیشان بدات و خۆیمان پێ بناسێنێت، ئەوە هەوڵ و ئیجتیهاد بۆ کۆمەڵگایەکی ناپیاوانە دەبێت لە ئارادا بێت و زیندووبێت، چیدی سروشتی مرۆڤ لە هەستە توورە و یاخییەکەیدا لە دایک دەبێت.

ڕەنگە لێرەدا ئاوڕدانەوەیەک بۆ (ڕاپەڕین)، بریسکەی ئەو هەرووژمە بێت بۆ ڕۆشنگەرێتی و مەدەنیەت لەم دەروازەیەوە، هەروەها شوێنی خۆیەتی ئاماژە بە یەکێک لە نووسەرەکانی ڕەهەند بدەم. بۆ نموونە، کاک مەریوان وریا قانیع لەوتارێکدا (یەکگرتن یان جیاوازیبوون) دەڵێت: «ڕاپەڕین خۆی نوێترین داهێنانی سیاسی ئەم سەدەیەی ئێمەیە» (٦) ئایا لە ڕاستیدا کاک مەریوان دەیەوێت لە هەستە جیاوازەکەیدا بڵێت مرۆڤی نوێ یان کەسی نوێ لە ئاستی ڕاپەڕیندا لە دایکبووە یان لە دایک دەبێت؟ چونکە ئەگەر هیچ نەبێت لەناو زماندا ئەو دەڵێت، ئەم سەدەیەی ئێمە توانیبێتی شتێکی نوێ دابهێنێت، ئەوە ئەو شتە نوێیە ڕاپەڕینە؟ بێگومان ئەم هەستەی ڕاپەڕین لە بەرزترین پلەیدا تەوزیف دەکات بۆ چەمکی (نوێ)، بە هەموو شێوەیەک لەناو هەستە ڕۆشنگەریەکەیدایە، چونکە ئەوەی کردوویەتی داهێنانێکی گرنگە، ئەویش دووبارە بریتییە لە خودی ڕاپەڕین (یاخیبوون)، واتە یاخیبوونی مرۆڤ، بۆ خۆی مامەڵەیەکیشە لەناو چەمکی نوێدا، ڕەنگە لەم ئاستەدا ئەگەر بگەڕێمەوە بۆ بیرۆکەی (تیۆلۆجیکردنەکە) کە لەسەرەوە چەند جارێک ئاماژەم بۆ کردووە، ئەوەیە کە بەڕاستی لەناو ئەم (نوێییەدا) شتێک هەیە فێری خواردنی حەرامان دەکات، چونکە هەمیشە لەبەر ئەوەی (نوێ) دوژمنەکانی خۆی هەیە، بە جۆرێک لە جۆرەکان بۆ خۆیشی دەبێتە خواردنی میوە حەرامەکە. مرۆڤی نوێیش ، لە ڕۆشنگەری خۆیدا دەتوانێت شت دابهێنێت، چونکە ناترسێت و بێدەنگ نابێت، هەرچەندە لێرەدا ئەوەی تەواوی هاوکێشەکەی دەبات بەڕێوە (داهێنانی سیاسییەکەیە)، بەڵام ئەوەی من زۆر بەلامەوە گرنگە بیرۆکەی خواردنی میوە حەرامەکەیە لەناو چەمکی (ڕاپەڕیندا)، واتە تیۆلۆجیکردنەکەیە بەرەو دەروازەیەک بۆ تێکشکاندنی فۆرمەکانی ستەمکاری لەناو هاوکێشە تۆتالیتار و تاقانەییەکەیدا، بەهەرحاڵ دیارە ئەو چەمکی ڕاپەڕینە هەڵگری یاخیبوونێکە بەرەو خۆ کردنەوە

و ئامادەبوون بۆ گۆڕانکاری لە هەستە زۆر نوێیەکەیدا و گۆڕانکاری هەرچۆنێک وەریدەگریت، هەرگیز لە دەرەوەی چەمکی داڕووخان و خاپوورکردنە نەهیلیزمە نیتشەکەیدا نییە، ئەم گۆڕانانەیش لەبەردەم داخراوی کۆمەڵگای یەکگرتوو و کۆلێکتڤدا قوت دەبێتەوە، واتە یەکگرتنەکەی کە پێویستی بە ڕاپەڕین هەیە. هەروەها «لە دنیای ئێمەدا گوتاری یەکگرتن گوتاری کۆبوونەوەی تاکە ئازادەکان و گرووپە ئازادەکان نییە لە دەوری بەرنامەیەکی سیاسی و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی کە لایەنی کەمی داخوازەکانیان بۆ دابین بکات، بەڵکو گوتاری یەکگرتن بۆتە گوتاری موناوەرات و تەحالوفی دوو نوخبە کە لە شەڕێکی کوشندەدان لەسەر دەسەڵات و پاراستنی مەوقیعی کۆمەڵایەتی خۆیان» (٧) هەرچەندە ئەم لێکدانەوەیە بەرجەستە بوونەوەیەکی سیاسییە لەخۆیدا، بەڵام لەدەرەوەی ئەو هەستەیشدا نییە کە من بۆی دەچم و دەمەوێت کەڵکی لێوەربگرم. هەرچەندە ڕووناکییە بۆ کۆمەڵگای کوردی لەو هەستەدا لەبەردەم مامەڵەیەکی (نەتەوەییانەدا)، بەڵام من بەهەمان شێوە و دواییش بەناو کەناڵەکانی یەکگرتن و کۆلێکتڤیبوونێکی هەرەوەزیانەدا بەری خۆمی دەدەمێ و خوێندوومەتەوە، چونکە چەمکی (یەکگرتن) هەڵگری چەندین ئیشکال و کۆد و نهێنی و ڕیتواڵ و تەمومژی خۆیەتی. ئەگەر هەرچۆنێک تەماشای ئەم یەکگرتنە بکەیت، سا ئەگەر لەناو خێزانەوە بێت، یان لەناو کۆمەڵگاوە بێت، لەناو دامودەزگا کۆمەڵایەتییەکانەوە بێت، یان دەزگا حکومەتی و حزبییەکانیشەوە بێت، دەتوانین بەو دەروازە ئایینییەدا تەماشای بکەین، کە بریتی بێت لە «موناوەرات و تەحالوف»ی هێزێکی سەپێندراو بەسەر کایەکانی بیرکردنەوەدا، چونکە یەکگرتن دەبێتە گوتارێک، ڕەهەندەکانی بوونی کۆمەڵگا دەکوژێت لەناو ڕێزگرتنی تاکەکەسەکانیدا بۆ جیاوازی و دیموکراسی. دواجار کۆمەڵگای پیاوانە، نەک هەر ناتوانێت هەڵگری هەلومەرجێکی هاوچەرخ بێت (لیبرال و دیموکراسی و سیکیولار) لەم هەستەیدا، بەڵکو بە هەمان شێوە لەسەر قوربانییەکانی خۆی دەژی، بێگومان فۆرمی یەکگرتن بۆ خۆی فۆرمی ستەمەکان و تاوانەکانە لەناو کۆمەڵگای بەو جۆرەدا (کۆمەڵگای باوکان کە هەمیشە لەمناوەرات

و تەحالوفن لەسەر بنەماکانی پیرۆزی و ڕەهاگەری سێکسیزم و فالۆسنترۆسیزم)، تەنانەت بوونی یاسایی و حاکمیەتی بەڕێوەبردنی عەقڵیەت و سیاسەت شێوازێکە لە پیاوانەیی بوونی نێو ئەو جیهانە، فالۆسێنترۆمدا. واتە فالۆسیەتی کۆمەڵگای یەک جێندەر بەسەر جیاوازییەکاندا. بەمەش سیاسەتی جێندەر چالاکانە کار دەکات، نە سیاسەتێکی کراوەتر و بێ جێندەر سیکیولارانە، کە بتوانێت [شوێن] وەک کراوەیی هەموو مرۆڤەکانی تیێدا ببینێتەوە، بەڵکو تەحالوف و موناوەرەتەکان دەکات بە هەستێکی تر بۆ ئەم دەربڕینەی کاک مەریوان، ئەگەر دەربڕینەکانی خۆمی بۆ زیاد بکەم: ماسکەکانی خودا دەخەنە سەر دەموچویان، دیارە ئێمە لێرەدا لەشێوە گشتییەکەیدا، ئەم بابەتەمان خستۆتە ژێر ڕۆشناییەوە و کاتێکیش دەڵێین بەگشتی، مەبەستمان لە بەوێناکردنی کۆی شتەکانە لە دیتنەوە و پێکەوە گرێ دراوی خۆیانەوە لە هارمۆنیای خۆیاندا، وادەکەن گومانەکانمان لە دایکبن، کە دەڵێیم هارمۆنیا، هەرگیز بەشێوەیەکی پۆزەتیڤانە مەبەستم نییە، تەنیا بەوە بەکاری دەهێنم کە کۆمەڵگای کۆلێکتیڤ لە ئاستە فاشیزمەکەیدا، دەیەوێت پێمان بڵێت هارمۆنیا و یەکێتی ناوکی کۆلێکتڤیەتە، یان ناوکی ئارامی و خوانی پێکەوەییبوونە لە هەستە پیرۆزەکەیدا، بەڵام ئەوەی لەناو ئەو هارمۆنیایەدا هەیە، هیچ نییە جگە لە بەردەوامبوونی سیاسەتی ستەمکاری ڕۆژانە. ئەم ستەمکارییەیە ئاماژە بە زەرووڕەتی هەلومەرجی (نەهیلیزم) یان (ڕاپەڕین) دەدات. نە هیلیزم هەوڵ بۆ دیتنی شادی و لایەنەکانی ژیان و کولتوور دەدات بەرەو دیدی تر، بەم سروشتەیشی دەبێت لایەنە هونەری و ئیستێتیکییەکەی خۆیمان پێشان بدات. بەمانایەکی تر کاتێک کۆمەڵگای کوردی لە دەرەوەی ئەو نهلیزمەدا خۆی دەبینێتەوە، دیارە لایەنەکانی هونەری بوون و کولتووریبوونی لە ئاستە نەهیلیزمەکەدا پێنەگەییوە و لە دایک نەبووە. کولتووری تاقانەیی باڵادەست، هەڵگری وتارێکی ناوەکی و ڕۆحیانەیە (کۆلێکتیڤ و هەرەوەزی و پێکەوەیی) نەک کولتوورێکی ناتاقانەیی (جووتەیی، جیاوازی، فرەیی) نائایینی و دەرەکیانە بێت لە ئاستی مرۆڤایەتیدا. دیارە لێرەدا بۆ بەکارهێنانی واقیعی کوردی ویستوومانە بچینە

نێــو هەلومــەرجێکەوە لە ڕێگایەوە وێنەی تاکـایەتی و کەسێتی کـوردی بنەخشێنین لە ئاکـامی واقیـعی نێـو کۆلێکتـیڤی و ئایینییـەکەیدا. مەبەسـتمانە باس لە واقیعی کوردی بکەین لەسەر پرنسیپەکانی پێوەندی و گەمەکانی سیاسەتی پەتریارکی، ئەم سیستەمە هەموو مرۆڤێتی و هیومانیستی نێو (خێزان) و (کۆمەڵگا)ی خەساندووە و گەیاندۆتە ئاستی هیچگەرایی. بەم کارە ئەوەی ڕۆشنایی دەکەوێتە سەر هەموو نهێنی و شتە شاردراوەکـانی جیهـانی کۆلێکتـیڤبوون و یەکگرتوویی کۆمەڵگا و خێزانن، لەو هەستەدا کە فۆرمێکی پیرۆزی کۆی کردوونەتەوە و هەرگیز هیچ پیرۆزییەکی بۆ بوون و لاشەی مـرۆڤـەکـان تیـادا نیـیـە بەلای منەوە، چونکە فـۆرمـێکی تەواو سـتـەمکاری هەیە، تاکو کـاتێک باوەڕمـان بە بوونی خـێـزان هەبێت لەنێـو کـۆمـەڵگادا، دەبێت کارمان بۆ ئەوە بێت ئەوەی لەنێو سنووری خێزاندا دەژی، چیـدی پیـاو، ژن، کـوڕ، کچ لەنێـو سنوورەکـانی پارێزراوی مافەکانیان بن وەک مرۆڤ، نەوەک وەک ژن و پیـاو، یان وەک کـوڕ و کچ. بێگومـان مـرۆڤـیش لە ساوایەتییەوە بۆ منداڵی و لەمنداڵییەوە بۆ جەوانی و لە جەوانییەوە بۆ کامڵێتی و لەکامڵێتییەوە بۆ گەورەیی و پیـری و تا دواییش مـردن، دەگـۆڕدرێت و شـوناسی پڕ دەبێت لە فرەیی و جیاوازی. مرۆڤ هەمیشە بەرەو گۆڕان دەچێت و هەرگـیـز وەک خـۆی، یان لە ئاسـتـێکدا نامێنێتەوە لەناو کۆنسێپتی مرۆڤبوونیدا بە هەستە ئایینییەکەی. هوروژمی شوناس لە هەموو لایەکانییەوە کـراوەیە و لەبەردەم پرۆسـەی گـۆڕان و وەرچەرخـاندا ئامادەیی هەیە، واتە مرۆڤ هەمیشە لە گۆڕاندایە و ژن و پیـاو بوونیش گـەیشـتنە بە ژن و پیـاو بوون لەو هەلومەرجەی دەخوازێت بۆ بە ژن بوون و بەپیاو بوون. بۆ نموونە منداڵێک وەک منداڵێکە و دوایی دەبێت بە کچ یان بەکوڕ و دوایی دەبن بە ژن یان بەپیاو. وەک سیمۆن دی بۆڤواریش دەڵێت «یەکێک لە دایک نابێت وەک ژن، بەڵکو دەبێ، بە ژن» (٨) بە هەمـان شێـوە بیرمەندێکی گەورەی وەک سپـینۆزامـان بیردەکەوێتەوە لە شوێنێکدا دەڵێت «هـاوولاتی لەدایک نـابێت، بەڵکـو دروست دەبێت» لەبەر ئەمەیە سیمۆن دی بۆڤوار بە وردی پێمان دەڵێتەوە، ئێمە ئەوانە نین یان بە فەزیلەتی تایبەتمەندی بوونێکی تایبـەت یان شـتـێکی ترانسـێندتاڵی و موتەعالی، بەڵکو «ئەم بوونە هیچ نییە جگە لەوەی چی دەکـات تێـیـدا.. ئەو لە ڕێگای کـردارەکـانییـەوە دەپێورێت» (٩)

بێگومـان بوونی ئێمەیش وەک مرۆڤ لە کردارەکانماندا لەنێـو خـێـزان و تەواوی کـۆمـەڵگادا بەرجـەسـتـەیە. کردارەکانمان دەبنە شاهیدی ئەو ڕاستییەی ئێمە چەند مـرۆڤین و چەند بەفەزیلەتین لە مـرۆڤبـوونماندا، بەڵام لە ڕێگای ئەو ئەزمـوونانەوە کە بەخـراپە و بەدیان دەبینین، دەبێت هزرمـان کـار بکات و گـۆڕانکاری بێـتە کـایەوە. مـرۆڤ پێش ئەوەی ژن و پیـاو بێت لە دایک دەبێت و هیچ جـارێک ئایدۆلۆجـیـایەک ناتوانێت کـۆمـەڵێک دروشـمی بەسـەردا بسـەپێنێت وەک بوونەوەرێک جێندەرێک بەدەسەڵاتتر لەهێزدا، چونکە ژنبوون لەگەڵ لەدایکبوندا بەرجەستە نابێتەوە، بەڵکو لەنێو جیهـاندا بەرجەستە دەبێتەوە کە گەشتنە بەو ئاستەی دەیەوێت و پێی دەگـات. لەبەر ئەمەیە دی بۆڤوار دەڵێت «جیاوازی لەنێوان سێکسەکاندا «جێندەردا» فاکتێکی بایۆلۆجییە، نـەک ڕووداوێـک (Event) بێت لەنێـو مـێـژووی مـرۆڤـایەتیـدا» (١٠) بە ناڕووداو کـردنی، بێگومـان بە ناترانسێندتال کردنی مێژووی مرۆڤایەتییە، کە لەسەرەوە ئاماژەی پێدراوە. وەک نیتشە هەمیشە لە زۆر شوێندا ئاماژەی پێدەکات بۆ دژایەتیکردنی ئیفلاتوونیزمەکان، فینیۆمینۆکـان دروست دەبن، نەک زووتر لە شوێنێکی ترەوە بێن و بێنە ناو دنیاوە. بە مانایەکی تریش، شتێک نییـە زووتر بیـری لێکرابێتەوە و پلانی بۆ دانرابێت لە هەستە غەیبانی و میـتافیـزیکییـەکەیدا. هەرچەندە دی بۆڤوار لەوەی سەرەوە ڕادیکاڵانە تەماشای کێشەی ژن دەکـات و تەنانەت کـێشـەی لەگـەڵ چەمکی بۆ نموونە (دایکایەتیـبـووندا) لەبیـرکـردنەوەیدا هەیە بۆ ئەوەی مـەسـەلەی (ژن) بکات بە مـەسـەلەی ئەوەڵ و ئاخـیـر (سەرەکی)، لەبەر ئەمەیە، تەماشای بیرۆکەکەی هیگڵ (سـەروەر و کـۆیلە) دەکـات وەکـو نموونە ئۆنۆلۆجیـیـەک بەکـاری دەهێنێت و دەڵێت (سەروەر و کـۆیلە) «باشـترە بەسـەر ژن و پیـاودا بوترێت» (١١) یان بەرامـبـەر مـارکسیش دەڵێت «پرۆلیتاریا هەمیشە بوونیان نەبووە، بەڵام ژن هەمـیشە هەبووە» (١٢) بەهەرحاڵ باسکردن لە

واقیعی کوردی لە ئاستە گشتییەکەیدا، واتە بتوانین جیهانبینی ماسوولکاوی پیاوانە بخرێتە ژێر ڕۆشنایی بابەتەکەوە، واتە تاکو چەند بتوانێت بەم کارە لە هونەری پێکەوە ژیان ورد بێتەوە و تێبگات. جگە لەوە مانیفێستی کردنی جیهانبینی پیاوانە ماسوولکاویانە ستایلێکی خێڵەکییانەی دەبێت. بە هەمان شێوەیش جێندەری بەرامبەر سیاسەتی ماسوولکە دەکات بە قوربانییەکانی خۆی بۆ بەردەوام بوونی لەسەر درێژەپێدانی جۆری ژیانی پەتریارکی، کە بە پەراوێزکردنی ئەوانی تر ئیش دەکات، واتە تاکو ئەو ساتەوەختەی پیاو نەبین، بە جۆرێک لە جۆرەکان بووینەتە قوربانی ئەو سیستەمەی جەستەمان دەهاڕێت و لەت و پەتمان دەکات. زێدەڕۆییش نییە کۆمەڵی کوردەواری ئێمەیش لە ئاستێکی گشتیدا هەڵگری ئەو فۆرمانەیە لە ستەمکاری. چەمکی نەهیلیزم، ڕاکێشی چەمکی هیومانیزم دەکات بۆ خودی کۆمەڵگاش. هیومانیزمێک، بتوانێت هەموومان وەک مرۆڤ تەماشا بکات بە جیاوازییەکانمانەوە، چونکە ئەمە بە بەردەوامی پێویستی بە «ڕاپەڕینە». کۆمەڵی کوردەواری: هەستێکی ئوسوڵی پیاوسالاری هەیە و ڕیشەکەی لەناو ستراکتۆرێکی ئایینی تەقلیدی پیرۆزگەرایی پێکەوەیی توندە. کۆمەڵی کوردی ڕادەی فەمینینی خۆی تەوزیف ناکات، یان ئەو فەمینینەی زۆر پێوە دیارنییە و لە بوونی ئیرۆسی کەمتر دەکاتەوە لە ئاستە ژیارییەکەیدا و خۆشەویستی کردنیدا بۆ شتی نوێ. ستایلی خۆشەویستی و ڕۆمانسیەتی بە جۆرێک لە جۆرەکان لە مۆدێلی کۆمەڵگای (گوند) یان حاڵەتی (سەرەتایی) دەچێت. ئەمەیش بۆندێکی پتەوی بۆ یەکگرتوویی ئەندامانی خێزان و کۆمەڵگا هەیە. ئەم کۆمەڵگایە هەرچەندە تێکهەڵکێشە بە ئەتمۆسفێرێکی مۆدێرن، تەنانەت وەک لە دەرەوەڕا لیبرال کرابێت وایە، هەرچەندە شتێکی زۆر خەڵەتێنەرە، بەڵام بە هەمان شێوە مرۆڤ دەتوانێت هیوای پێی هەبێت، هەڵگری شتێکی دووفاقە لەناو خۆیدا. کە دەڵێین واقیعی ئێمە لە پێوەندییە ئیرۆتیکییەکەیدا گەمە ناکات، دیارە مەبەستمانە بڵێین بۆ تەواوی هەموانە و پرۆسەیەی ژیان و بوون لەخۆی دەگرێت، نەک وتنێک تەماشاکردنێکی تایبەتگەرایانە بەرهەم بهێنێت- کاتێک ئەو واقیعە کار لەسەر ئاکامی هونەری پێکەوەیی (نەک پێکەوەیی کۆلێکتڤی ئایینی و تەقلیدی).

پیاو-تاق و تەنیایی، پیاو- ڕادیکاڵیزمی جیهانبینی خودایی کۆنسێپتی مۆنۆسیزم دەنووسێت لەناو جیهاندا یان ستایلی پیاوانەیە لە دەرەوەوە و ناوەوەشدا. ئەو گەمەیە دەکات، ئەمەیش بێ گومان گەمەی سیاسەتێکی (خودا)یانەیە، بنچینەکانی لەنێو ئایندا خۆی دەبینێتەوە و هەڵگری نۆرمێکی گەردوونیشە. دوایی لە شوێن و بابەتەکانی تردا دەگەڕێمەوە سەر ئەم خاڵە، لێرەدا بەم واتایەی سەرەوەمان بێت، لە فەزای کۆمەڵگای پیاوانەیی کۆلێکتڤ ئایینیدا، تەنیا- ژن- ناگرێتەوە، بەڵکو ڕووبەرێکی گشتیمان مەبەستە لە ژیان و بوون بۆ بەشداریبوون لەناویدا، واتە خودی پیاوەکانیش دەگرێتەوە. بێگومان ئەم کایانە هەموویان دەگرێتەوە لە ئاست بەشداربووندا بۆ ستەمکاری و ڕێگا خۆش کردنیش بۆ هیچ نەگوتن و دامەزراندنی ئیمپراتۆریەتی بێدەنگی، تاکو ئەو کاتەی لەنێو کۆمەڵگایەکدابین، شتەکان ڕووبەڕووی هەموومان دەبێتەوە و لەگەڵ هەموو یەکەکاندا مامەڵە دەکات وەک ژن بین یان پیاوبین.

تاکو تراژیدیا و کارەساتەکانی (ژن)ان پابەندبن بە پیاوەکانەوە کۆمەڵگاوە، واتە تاکو ئەوکاتەیش پیاوەکان مامەڵەیان لەگەڵ کۆیلەبوونی خۆیاندا نەکردووە بۆ پرنسیپەکانی جیهانبینییەک لە دەرەوەی خۆیاندا، ئەمەیش ئەو جیهانبینییە کۆنەپارێزەیە بۆ خۆ دۆزینەوەی مرۆڤ لە پیاوبوونیدا نەک لەمرۆڤبوونیدا، لە هەلومەرجی شوناسێکی ڕەقوتەقدا، نەک نەرمونیانی و جیاوازیبوونیدا. واتە سروشتی مرۆڤ وەک پیاو دەبیندرێت و ڕامانی لەسەر دەکرێت، نەک وەک سروشتی ناپیاوانە، هیچ گومان نییە لەنێو سروشتدا پیاوەکان و ژنەکان هەن، بەڵام لەنێو سروشتی مرۆڤدا وەک (مرۆڤ) ئایا ئەوەی پیاو دەکات بە مرۆڤ و ژن ناکات بە مرۆڤی تەواو چییە؟ ئەمە مەگەر تەنیا مێژووی تاقانەیی عورف و دابونەریت و کۆدەکانی ئایینە مۆنۆسیزمەکان وەڵامی بدەنەوە، یان ئیفلاتوونیزم و ئەریستۆییزم و دواییش ڕەگەزپەرستی و سێکسیزم.

باشترین نموونەی فیکری مرۆڤایەتی لەنێو فەلسەفە و

ئەدەبیاتی یۆنانیدا (هیسۆید، ئیفلاتوون و ئەریستۆ)یە کە سروشتی پیاو بە سروشتی مرۆڤ دەشوبهێنن، تەنانەت ژن دەخەنە پاڵ کۆیلە و ڕەنگە لەدواییدا بگەڕێینەوە سەر ئەم باسەیش لە شوێنی تردا. بۆ نموونە ئەرستۆ «کە قوتابی ئیفلاتوون بوو لە ئەکادیمییەکەدا، وای بیرکردەوە کە ژن بە جۆرێک لە جۆرەکان ناکامڵن (پرۆژەیەکن تەواو نەکراون)، جۆرێکن لە پیاوی تەواو نەبوو، لەبەرئەوە بیری وابوو کە بێهوودە و بێ سوودە فێری بکەیت و خوێندەواری بکەیت؛ تەنانەت خوێندەواری کاریگەریی بۆ سەر منداڵەکانیشی نابێت، لەکاتێکدا کاراکتەری (پاشماوەیی) دەگەڕێتەوە بۆ سپێرمی پیاو» (١٣) ئەم جۆرە بیرکردنەوەیە، کاریگەرێکی زۆری لەسەر بونیادی بیرکردنەوەی (سەینت ئۆگەستین) لە دیدە ئایینییە مەسیحیانەکەیەوە هەیە، کە خودا مەسیح، قەشە، ڕەبەنن و تەنیا ئەوان هەڵگری حەقیقەتی ناوەوەن و ژنان بە هەمان شێوە ئەرستۆییەکە، مۆتەکامیل نین. تەنانەت فەیلەسوفێکی ڕۆشنگەری وەک جان جاک ڕۆسۆ بەڵگەیە بۆ ئەوەی هێز و تەقەللای عەقڵ و بیرکردنەوەی مرۆڤ لە سروشتی پیاودا دەبینێتەوە نەک ژن. باکگراوندی کاریگەرییەکەی لە ئیفلاتوون و ئەرستۆوە بۆ ماوەتەوە، بۆ نموونە حاڵەتی ژنێک کە شووی کردبێت لەلایەن جولیاوە کلێر بەم شێوەیە پێناسە دەکات «ژنێکی بەفەزیلەت تەنیا موستەحەقی ئەوە نییە ڕێزی مێردەکەی بگرێت، بەڵکو دەبێت بە دەستیشی بهێنێت؛ ئەگەر مێردەکە گلەیی لێ بکات، ئەوە موستەحەقی گلەییە؛ خۆ ئەگەر کردارێکی بەریئانە بنوێنێت، ئەوە بە زۆرترین کات لەتاوانەکەیدا بناسرێتەوە ئەوە تاوانبارە، تەنانەت پاراستنی دەرکەوتنی خۆیشی بەشێک لە ئەرکەکانێتی» (١٤) هەروەها ڕۆسۆ لە کتێبی ئەمیلدا لە ئاست جیاوازی منداڵی کوڕ و کچدا دەڵێت: دەبێت لەمنداڵییەوە ڕێگایان لێبگیرێت، چونکە تاکو ژیانیان هەیە دەبن بە بابەتی گەورەترین و بەردەوامترین ڕێگا لێگرتن، ئەوە بەدروستییە: یەکێک دەبێت لە سەرەتاوە ئەو ڕێگرییەیان بەسەردا بسەپێنێت، چونکە دوایی بەهیچ شێوەیەک گران و ناڵەبار نابێت بۆیان، بەو شێوەیە دەتوانێت ڕەوایەتی هەموو فەنتازیاکانیان بکەیت و ئامادەباشیان دەبیت لەپێناوی کەسانی تردا.. ئەم خووە ڕێگە لێگرتنە بۆ ژنان دەبێت بەهێمنی بکرێت، چونکە پێویستیان پێی دەبێت لە هەموو ژیانیاندا، جا لەبەرئەوەیە هەمیشە دەبێت ببن بە ڕەعیەتی پیاوان یان لەژێر جەجمێنتالیتی (بڕیاردانی) پیاواندا بن و بەهیچ شێوەیەک کە هەرگیز ڕێگایان پێ نەدرێت خۆیان لەسەرروو ئەو بڕیارانەدا ببیننەوە(١٥) چونکە بەو شێوەیە دێتە پێش چاو کە هەموو ئەو کۆنسێپتی پێوەندییەی «نێوان ژن و پیاو لەلای ڕۆسۆ لەوێوە چەکەرەی دەرکردووە کە ترسێکی گەورەی لە ئازادبوون هەبووە، تەنیا لە مەڕ ئەو کەسەی کە کۆنترۆڵ دەکات، لەسەرروو هەموویانەوە، ژن و مێرد دەبێت لەسەر باوەڕپێکردن بە یەکتری کاربکەن، کە ئەمە شتێکە لەلای ڕۆسۆ نابێتە جێگای ڕامان» (١٦)

بێگومان کۆی ئایدیۆلۆجیستەکان بە تێکڕای نهێنی و کۆد و شەرعییەتەکانیانەوە، ترسێکی گەورەیان لە دنیای ئازادی و لیبرالیزم هەیە و دەبێتەوە، لە هەموو کات و سەردەمەکاندا. ئێمە کاتێک باس لەمە دەکەین، دیارە لەنێو کۆمەڵی کوردیدا تاکو ئێستاکەیش نەگەیشتووینەتە ئاستی گەیشتن بەو باوەڕپێکردنە بە ئازادی و جێگەی متمانەکردن بەوانی تر، ڕەنگە بەتایبەتی مەبەستمان لەوانەیش بێت کە خۆیان بەجۆرێک لە جۆرەکان بە کەسانی سادە و عەوامیش نازانن. بەهەرحاڵ ئەمە لە کات و سەردەمی تردا وتراوە و ڕامانی لەسەر کراوە، بەڵام گرنگە بۆ ئاماژەپێدان بەفیکر و فەلسەفەی ئەخلاقییەکانیش لە کۆنتێکستە سیاسیەکەیاندا بۆ دەوڵەت شار یاری دەکەن.

بۆ نموونە کۆمارەکەی ئیفلاتوون کە سەیرترین و جۆرترین کۆمار دەکەوێتەوە بۆ مرۆڤایەتی لە مێژووی فەلسەفەی سیاسیدا، جیهانبینە مەسیحییە توندەکەی هیگڵ و دوایش ئایندە زۆر تێکشکێنەرە ئایدۆلۆجییەکەی کارل مارکس لەبەردەم سروشتی مرۆڤایەتیدا وەک ئۆبجێکتی ئایدیۆلۆجی هاوتا دەکاتەوە، بەڵام باکگراوندی ئەو وتنانە بۆ خۆیان دەگەڕێنەوە بۆ ئەو ئوسوڵیەتە فەلسەفییەی خودی ئیفلاتوون و ئەرستۆ، چونکە ڕۆسۆ کاتێک لە دەست ئازادی و کردنەوەی پانتایی شوێن لە شاردا بێچارە دەبێت، بانگەوازی (گەڕانەوە بۆ سروشت) دەکات،

ئەمەیش گەڕانەوەیە بۆ ناو دۆخی ڕاستەقینەیی مرۆڤ بەلای ئەوەوە، لێرەدا سروشت بەو مانایەی ئەو مەبەستێتی تەنیا قەبیلە و ژیانێکی دیار و بە عەزیەتیشە، گەڕانەوە بۆ سروشت، بەهیچ جۆرێک چارەسەرکردن نییە، جگە لە ڕاکردن لە چارەسەرکردن و دواییش گەڕانەوە بۆ ئوسولێیەت و سەلەفییەت و نۆستۆلجیا بۆ ڕابردوو. بە کورتی لەبەرئەوەی سروشتی ژنان بەو شێوەیە پێویست دەکات بن بەبابەتی چاودێری کردن و ئەوامری پیاوان، چونکە بۆ خۆیان ناتوانن ئەو کارە بکەن و لە تەواوی کایەکانی کۆنترۆڵکردندا لاوازن پێمان وایە تاکو ئەم چرکەساتەی ئێستاکەیش، کۆمەڵی کوردەواری لەو جۆرە ئەتۆسفێرەدا دەژی و بەردەوامە. بۆ نموونە ئیفلاتوون لە کتێبی یاساکاندا بەشێوەیەکی «لا مەعقولانە» دەڵێت «ژن و پیاو نابێت بەدوای ئەو ڕێگایەدا (تەراتێنەدا- Pursuits) بڕۆن لەگەڵ موقابیل و لەگەڵ هەموو هێزیاندا» (١٧) هەر ئەمەیە کە لە کۆماردا، ئیفلاتوون (سروشتی مرۆڤ) جیا دەکاتەوە بەسەر دوو بەشدا و پێمان دەڵێت: لە دوو جۆر بوون، کە ڕەگەزی سوپێریر (ڕەگەزی بالا) لێرە و لەوێ ناودەبرێت بە پیاو «ئەفراندنی ئۆریجینالْ (تەکوینی ڕاستەقینەی بوون) تەنیا لەپیاو پێکهاتووە» (١٨) و ڕیشەی ئەمەیش دەگەڕێتەوە بۆ کاریگەریی شاعیری بەنێوبانگی گریکی هیسۆید بەسەر ئیفلاتوونەوە. لەکاتێکیشدا ئیفلاتوون تەواوی شاعیر و هونەرمەند و سۆفیستەکان لەکۆمارەکەیدا دەردەکات. بەمانایەکی تریش ئەم جیاکردنەوەیەی (بەهێز و لاواز) یان (بەنرخ و بێ نرخ) یان (عەقڵ و بێ عەقڵ) (نەرم و ماسوولکاوی) لە خودی گەڕان و خەیاڵدانی مرۆڤایەتی کەم دەکاتەوە. هێزی یان سەرچاوەی فەمینین تەنیا لە بونیادی ژندا نابێت ببینرێتەوە و بەرجەستە بکرێتەوە. ئەم فەمینیییە دەبێت کاریگەریی خۆی بەسەر بوون و ژیانەوە بەجێ بهێڵێت، ئەگینا ئیرۆس بۆ ژیان کەم دەبێتەوە و هێزی خۆشەویستنی ژیان و مرۆڤایەتی و جیهان بێ نرخ دەبێت. لێرەدا مایەی بیرکەوتنەوەیە کە ئاماژە بەبیرۆکەی ئیرۆس بدەین لەلای ئیفلاتوون، بۆ نموونە وردترین کەس لەسەر ئیفلاتوون و سوکرات نووسیبێتی ڕەنگە گریگۆری ڤلاستۆس بێت، ئەو دەڵێت «جیهانبینی ئیفلاتوون بۆ خۆشەویستی وەک لێدانی شەقامێکە بۆ خۆشی (تەسلیە/ Pleasure) فەلسەفیانە. (Philosophic joy.) کە بە هەموو شێوەیەک داغڵ نەکردنی ژنە تیایدا» (١٩) بە کورتی ئەمە (کۆمەڵگایەک) نییە، بۆ نموونە وەک ئەوەی واڵتەربنجامین خەونی پێوە دەبینێت و لە فەزای خەیاڵ و نووسینیدا دەیەوێت پێشکەشی بکات. ئەو نەک هەر لە ڕێگای زمانە فرە چڕەکەیەوە، بەڵکو بە هەموو شێوەیەک دەیەوێت جەخت لەوە بکاتەوە، کە بوونی بلیمەت لەناو کۆمەڵگایەکە لەناو بوونێکی فەمینیندا، ئەمەیش بەو دەربڕینە زۆر چڕ ئەدەبییەی، کە ڕاستی ئەو فەمینینە بۆ خۆی سێکسوالیتێکردنی کۆمەڵگایە کە بۆ ڕۆشنبیربوونی و کردنی بە جیهانەوە، وەک لەسەرەوە هاتووە، نەهۆ سێکسوالیتەیە بۆ ڕۆشنبیربوون، دیارە لەبەردەم کایەی بەرهەمهێناندا بەرجەستەیە، ئەویش لەناو بوونێکی فەمینیندا ئاکام وەردەگرێت، بۆ بەرهەمی دروستبوونی بلیمەت. ئەو جۆرە ئیفلاتوونیزمەی لەناو سەنتەرێکی تایبەتی ئەخلاقییەوە لە کۆمەڵگا دەڕوانێت، ڕاستە لەسەر ڕەهەندەکانی خۆشەویستی بۆ (حیکمەت و فەلسەفە) دەگیرسێتەوە، بەڵام پراکتیزەکردنی ئەو بیرکردنەوەیە بەرگریکردنە لە سیستەمێک لە عەقڵ لە هەستە ئیسۆتریکییەکەیدا بۆ خۆی (دۆزینەوەی خودا)، کە دواجار فۆرمێکی پیاوانەیی پەتریاک وەردەگرێت و بەرهەم دەهێنێتەوە، نەک لە هەستە فەمینینەکەیدا بۆ بوون و دنیا، بەڵکو لە کۆنتێکستە زۆر تۆتالیتارەکەیدا بۆ بوون و دنیا. بۆ نموونە ئەگەر ئیفلاتوون تەواوی شتەکان لە ئۆنتۆلۆجیاوە ببینێت وەکو خۆی، ئەوە واڵتەر بەنجامین زۆر جەخت لە کایەی (لاشە- ڕوخسار- شوێن) دەکات، کە لەناو ئەم کایەیەدا، ئەوەی کاریگەری تەواو بەدەست دێنێت، بوونی ڕوخسار و لاشەکانە وەک ئەوەی هەن، نەک بوونی جەوهەر و کایە ناوەکییەکان، ئەمەیش بە دیالەکتیکی ڕوخسار ئیمیج ناو دەبات. بە هەرحاڵ، مایەی بیرکەوتنەوەیە لە ئەدەبیاتی کوردیشماندا و زۆر بە تایبەتی لە هەشتاکاندا، چیرۆکەکانی چیرۆکنووس شێرزاد حەسەن بەرەخنەی توندن لە بونیادی کۆمەڵگای تەقلیدی و باوکسالاری و شەڕێکی گەورەی نوێگەریشن لەبەردەم چەمکی یاخیبوون و ڕاپەڕیندا. ڕەنگە

(حەسار)ی بەرهەمی شێرزاد حەسەن لەم مەیدانەدا دیارترینیان بێت. حەسار کاراکتەرەکانی چۆن نمایش بکەن و چۆن دروست کرابن، دیارە ئەمەیان باسێکی ترە، تایبەتی کاریگەرێتی جیهانبینی فرۆیدیزم بەسەرییەوە.

وەک کاک ڕێبین هەردی لەسەر ئەم بابەتە دەڵێت «لای ئێمە کێشەی چیرۆکی شێرزاد حەسەن، کێشەی تاکەکەسێک نییە، بەڵکو بەرئەنجامی سەرجەم پێوەندییەکانی ڕۆشنبیرییەک و ئاستە پەروەردەییەکانێتی»(٢٠) باسکردن لەو پانتاییەی بۆ ستەمکاری خۆش کراوە لەناو کۆمەڵگای یەکگرتوو و باوکدا، جێگای ڕەخنەی توندە لە چیرۆکەکانی شێرزاد حەسەندا. ستەمکارییەک لەناو کۆمەڵگای باوکسالاریدا سیاسەتی سێکسوالیتە ڕابەری دەکات. شایانی بیرکەوتنەوەیە لەبەردەم مامەڵەکردنی بابەتگەلی بەم شێوە، چونکە ئیفلاتوون بەرگری لە کۆمەڵگای پیاوان دەکات، بە بەهانەی ئەوەی عەشقی پیاوان بۆ فەلسەفە و ژنان و منداڵانیش پەراوێز دەکرێن و چیرۆکەکانی شێرزاد حەسەن-یش مامەڵەیەکی سەرسەختە لەبەردەم جیهانبینی سیستەمی چەوسێنەری پەتریارکیانەدا، سیستەمی تاقانەیی ناو خێزان و کۆمەڵگا. ئەوەی گرنگی هەیە وێناکردنی ئەو واقیعەیە لە هەستە ستەمکارەکەیدا، بەدوای ئەوەدا وردەکاری ئەرکی لێکۆڵینەوەیە بە ئاستە جیاوازەکانیدا بنیشێتە سەر فیلدەکانی تری، بەزانست و کارکردنی میتۆدی. ئەگەر وێناکردنی ئەو واقیعە لە هەستە ئۆتۆرۆتیەکەیدا هەمیشە قوربانییەکانی خۆی بوێت، ئەوە ئەرکی مۆڕاڵی ئێمەی مرۆڤ، دۆزینەوەی شتە شاردراوەکان و تەنانەت دزراوەکانی خۆمانە وەکو کاراکتەر، دیارە مەبەستم لە ونبوون و بەجێهێشتنی بەشەکانی کەسایەتی خۆمانە لەناو خودی ئەو سیستەمەدا/ ئەو شوێنەدا/ جیهاندا. دەمەوێت بڵێم نەبینین و بەرجەستە نەکردنەوەی دیوەکانی (فەمینین) لە ژیانی کۆمەڵگای ئێمەدا، بۆ خۆی سەنترالیتیرن کاراکتەرە بۆ پەرەپێدان و درێژەپێدانی ستەمکاری و پەتریارکیەت لە ئاستە پیاوانە/ فالۆسێنترۆمەکەیەوە. دەڵێم، ڕەنگە بوون و چەمکی فەمینین بۆ مرۆڤی کورد لەم واقیعەدا گرنگی خۆی هەبێت و وەکو یەک (ژن و پیاو)، گرنگی بەو مەبەستەی بتوانن لایەنەکانی خۆیانی پێ بدۆزنەوە، چونکە نەک هەر پێکەوە لەناو یەک کۆمەڵگادا دەژین، بەڵکو کاراکتەری مرۆڤ، لە گەڕانێکی هارمۆنیدا پابەندی خۆی هەیە بەشێوازەکانی خۆیەوە، بەمەیش چەمکی فەمینین بێ ئەندازە گەمەی خۆی لەنێو گەردوون و جیهاندا دەکات. ژیان بەشێوە سروشتییەکەی کە هەمیشە لەگۆڕان و وەرچەرخاندایە، هەمیشە بەدیوە فەمینینەکەیدا دەسەلمێت، چونکە بەرهەمهێنانەوەیە، واتە بەجۆرێک لەجۆرەکان نووسینەوەیە. ڕەنگە ونبوونی چەمکی فەمینین لەلای (پیاو)ی کورد بۆ خۆی ونبوونی ئەو ڕەهەندانەش بێت کە بەرامبەر ئەوی تر کار لەسەر کردنەوەی شوناس بکات. ڕەنگە ونبوون و نەبینینی فەمینین لەلای پیاوی کورد، بۆ خۆی نەبوون و هەست نەکردنیش بێت بە جیهانبینی هونەری و ئاگاداری ژیاری و کولتووری بەگشتی. هەست کردن بە هونەریبوونیشمان لە ئاست سروشت و بوون و جیهاندا، بێگومان هەستکردنمانە بە زیندوویێتی مرۆڤایەتیمان لەناو کۆی کایەکانی ژیاندا، ئەمەیش هەرگیز لە دەرەوەی هەستەکانی فەمینیندا نییە. مرۆڤ لەناو کولتوورەکەیدا بوونەوەرێکی هونەرییە، نووسین و هونەر و دراما و گۆرانی وتن بەڵگەن بۆ ئەم حەقیقەتە. لە بوونیدا کاریگەریی خۆی بەجیهانەوە بەجێ دەهێڵێت و کەم و زۆریش لە دەرەوەی ئەم کاریگەرییەدا ناتوانێت بژی، لەبەر ئەم هۆیە زۆر گونجاوەیە لە گەردووندا مرۆڤ هەڵگی زمانە.

مەلا محەمەدی سەدباری

عەبدولڕەقیب یووسف
(سلێمانی)

لە ڕێکەوتی١٩٨٨/٦/٢٤دا چووم بۆ کتێبخانەی بێکەس لە سلێمانی، برای نووسەر کاک غەریب مستەفا زێوەر بەمنی وت برادەرێک هەندێک ئەوراقی بەڵگەنامەیی بنەماڵەیی بە فۆتۆکراوی تەسلیمی من کردووە بۆ تۆ، بۆ ئەوەی بیانبینی و بیانکەی بە کەرستەی وتارێک لەبارەی (مێژووی ئەو بنەماڵە)یەوە. ئەوراقەکانم لێ وەرگرت و پاش تەماشاکردنیان نامەیەکم بۆ ئەو برادەرەم نووسی کە ناوی کاک (ئاوات ئەبوبەکر مەلا ئەحمەد مەلا محەمەدی سەدباری)یە و چەند پرسیارێکم لێ کرد و پاشان نامەیەکی دیکەشم بۆ نارد ئەویش بە دوو نامە وەڵامی پرسیارەکانمی دایەوە و زانیارییەکی باشی بۆم نووسیبوو، پاش دە مانگێک ئەوجا یەکترمان لە چایخانەی کاک عومەر شەریف محەمەد ئەمین هەورامی (چایخانەی شەعب) دیت، تەماشام کرد لاوێکی هوشیارە و بە دوای ئەوراق و کتێبە دەستنووسەکانی ئەو بنەماڵەیە دەگەڕێ و مەراقیەتی شتێکیان لێ بدۆزێتەوە، لە کاتێکدا زۆربەی زۆریان لەلایان نەماوە و لە دەست دراون. خۆزگە هەموو کەسێک وەها دڵسۆزبایە بۆ سامانی کەلەپووری بنەماڵەی خۆی و نرخی زانیبایە و هەوڵی کۆکردنەوە و زیندوو کردنەوەی دابایە. مامۆستا ئاوات نووسیویە و دەڵێ: مەلا محەمەدی سەدباری (محەمەد ئیبن ئەلحاج) کوڕی مەلا ئەبوبەکری کوڕی مەحموود بەگی نێزەڕۆیە لە دەوروبەری ساڵی (١٨١٧ز)دا لە دێی سەدباری ناوچەی (بانە) لە دایک بووە، باووباپیری هەر مەلای چاک بوون. مەلا محەمەد لە چەندین شارودێهاتی کوردستاندا لە خۆرهەڵات و باشوور خوێندوویەتی، هەروەها لە (مزگەوتی گەورە) لە سلێمانی خوێندوویەتی و لە لای

(کاک ئەحمەدی شێخ) ئیجازەی مەلایەتی وەرگرتووە و مەلا ئەبوبەکری باوکیشی لەلای مەلای کارامە و زیرەکی ئەو ناوچەیە خوێندوویەتی و لە شاری (بانە) ژنی هێناوە کە ناوی (سەعدیە) بووە و دوو کوڕی لێ هەبووە. (محەمەد و مستەفا).

مامۆستا ئاوات دوو سێ کتێبی دەستنووسی بنەماڵەکەیشی بۆ هێنام تا لەم بارەیەوە سوودیان لێ وەربگرم. یەکێک لەوانە (مجموعە)یەکە، واتە چەند کتێبێک پێکەوە نووسراون کە دە کتێبە وەک کتێبی مەهدی نامە (مەهدینامە) کە لە ساڵی ١٢٥٣ کۆچی (١٨٣٨-١٨٣٩ز)دا نووسراوە و لەلای تەهای کوڕی ئەحمەدی دانیشتووی کۆیسنجاقە و (٣١٠) بەیتە شیعری کوردییە وەک بەم شێوەیەی کە لە کۆتاییەکەیدا نووسیویە: «تمت هذا الكتاب اعني مهدى نامه لابن الحاج لاجل فقي ابو بكر غفر الله لكاتبه و لناظره.. في سنة ١٢٥٤» لەبەر ئەوەی ئەم (مجموعە) دەستنووسە کە قەبارەی (١٥/٥ × ١٢/٥)سم و زۆربەی بە خەتی تەهایە هی بنەماڵەی سەدبارە و مەلا محەمەدیش کتێبی (ألف صلوات)ی بە خەتی خۆی نووسیوە لە ساڵی ١٣٠٣ک (١٨٨٥- ١٨٨٦ز)دا، هەروەها ناوی «حاجی الحرمين حاج أبو بكر باني»شی تێدا هاتووە لە لاپەڕەی سێیەمدا لە کۆتاییەکەی- ئیتر دەتوانین بڵێین فەقێ ئەبوبەکر باوکی مەلا محەمەد کە ئەو ساڵە لە شاری کۆیسنجاق دەیخوێند دوور نییە، پاشان ئەوێی بەجێ هێلابێ و هاتبێتە گوندی (سیتەک) لە باکووری سلێمانی، چونکە لەسەر تەنیشتی لاپەڕەیەک ناوی «حسين الحسيني السيتكي» هاتووە و لەژێر پەرەگرافێکدا نووسیویەتی لە ساڵی ١٢٥٥ کۆچیدا کە پێش دەچێ مەلابێ، نەک فەقێ. دوور نییە ئەبوبەکری سەدباری لەو ساڵەدا لەلای (حسين الحسيني) لە سیتەکی خوێندبێ. جا ئەم مێژووە و نووسینی کۆتایی دانەی (مەهدینامە) بۆ مەسەلەی مێژووی لەدایکبوونی مەلا محەمەد گرنگە، چونکە کە ئەبوبەکر لە (١٨٣٨-١٨٣٩)دا فەقێ بووبێ زۆر بە دووری دەزانم بیست ساڵ لەوەوبەر خاوەن ژن و منداڵ بێ، ئەگەرچی هەندێک کەس بە گەورەییش چوونەتە بەر فەقێیاتی، لەبەرئەمە مێژووی ١٨١٧ز بۆ لە دایکبوونی مەلا محەمەد، من بەڕاستی نازانم. هەروەها ئەو مێژوو نووسینەی لە کۆتایی دانەی (مەهدینامە)دا هاتووە زۆر گرنگە بۆ ئەوەی

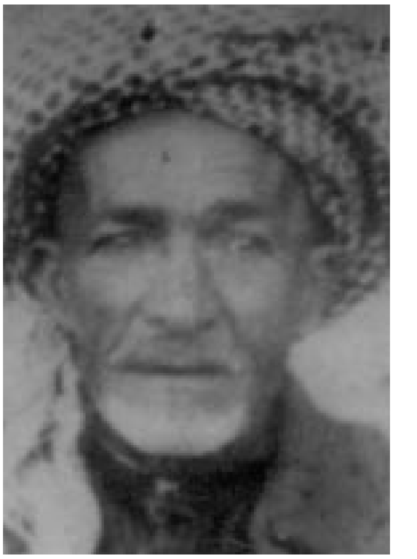

مەلا ئەحمەدی مەلا محەمەدی سەدباری

قەناعەت بکەم کە مەهدینامە لەدانانی محەمەد (ابن الحاج)ی سەنجوبیە کە لە ١١٧٦ک (١٧٦٢ز)دا دایناوە وەک لەم دانەیەدا بە نووسین و بە ژمارە ئەم مێژووەی دانانی هاتووە و هەروەها ناوی (ابن الحاج) لەلای تەهای کوڕی ئەحمەدی دانیشتووی کویسنجاقەوە نووسراوە و (ابن الحاج)یش لە ساڵی ١١٨٩ک (١٧٧٥- ١٧٧٦ز) کۆچی دوایی کردووە و مەهدینامە لە دانانی محەمەد، دووریش نییە کە مەلایەکی کوردی بەهائی بووبێ کە لەگەڵ (بهاء الله)ی دامەزرێنەری تایفەی بەهائی ماوەیەک لە ئەشکەوتێکی سەرگەڵوو (ئەشکەوتی بەهاوەدین) لە دەمی (دەربەندی دۆڵێ)دا ژیاوە(١) (ئەو ئەشکەوتەش پەرستگەیەکی (میترا)یی کۆنە، وەک پاشان لە چەند سەردانێکدا بۆم ئاشکرا بووە).

لە نووسراوەکانی ئەم بنەماڵەیە دەزانرێ کە بە ئەسڵ خەڵکی شاری (بانە)یە و لەوێوە چۆتە دێی سەدبار و لەوێ وانەیان وتووەتەوە و لەکاتی ئەوانەدا سەدبار خاوەن مەدرەسە بووە، هەروەها لە بەڕێزان مامۆستا عەبدولقادر دەباغی خەڵکی سەقز و مامۆستا مەلا محەمەدی مەلا شەلماشیم بیستووە کە مەلایانی بەتوانا لە سەدبار پەیدا بوونە و شەڵماشی وتیشی (تعلیقات)ی (سەدباری)م لەسەر هەندێک دەستنووس دیوە، بەڵام نازانم ناوی ئەو (سەدباری)یە چی بووە. بەڕاستی چەند (تعلیقات)ێکی بچووکی مەلا محەمەدی سەدباری لەسەر کتێبی (الجواهر النضيد في تلخيص قواعد التجويد)دا هەیە کە لە

دانانی شێخ مەعرووفی نودەهی وەک لە ل(٢ و ١٤)دا کە لەژێریان نووسیوە «ابن الحاج البانی» یانی ئیبن ئەلحاجی بانەیی و هەروەها هەندێک (تعلیقات)ی دیکەش هەیە لەسەر کتێبێکی دیکە لە (تجوید)دا کە ئەم هەردوو کتێبە لەو (مجموعە)یەدا نووسراون. لە هەندێ لە تەعلیقەکانی دیکەیدا بە «بانی» و بە «ابن» یانی (ابن الحاج) ناوی خۆی لەم دوو کتێبەدا بردووە. گومان نییە مەلا محەمەد کە (ابن الحاج)ی بۆ خۆی کردووەتە نازناو، ئەوە لەبەر چاولێکردن و پیرۆزی کردن بە (ابن الحاج)ی گەورە (محەمەدی کوڕی حاجی حەسەنی سەنجوویی ئالانی) مامۆستای بێتووشی و شێخ مەعرووفی نودەهی، ئەوا مەلا محەمەد لە نامەیەکی خۆیدا وەهای نووسیوە «الداعي محمد ابن الحاج الساكن بصدبار» ئەم نامەیەشی بە فارسی بۆ مەلایەک نووسیوە. کە ئەحمەدی کوڕی ناردووەتە لای بۆ فەقێیاتی. بەداخەوە نە مێژوو و نە ناوی ئەو مەلایەی نەنووسیوە وەک عادەتی زۆربەی مەلا کوردەکان و ئەمەش بووەتە هۆی ئەوەی کەمتر سوود لە نامەکانیان وەربگیرێ و لە نرخی بەڵگەنامەییان کەم بکاتەوە کە گومانی تێدا نییە ئەم نامانە بەشێکن لە کەلەپووری بەڵگەنامەیی کورد. لە بەڵگەنامەیەکی شەرعیدا دەزانرێ کە مەلا محەمەد ژنێکی هێناوە کە ناوی (شیرین) بووە و خوشکی فەقێ عەبدولڕەحمانی کوڕی مەلا عەبدولقادری هەورامی (بوردری) بووە، ئەم بەڵگەنامەیە بە مێژووی ١٣٢٧کۆچی (١٩٠٩ز)ە. مەلا محەمەد لە ژنی یەکەمی ئەم منداڵانەی بووە (فاتم و حەلیم و زارا و خەجێ و ئەحمەد- ئەحمەدیش ساڵی ١٨٩٢ز لە دایک بووە و بەناوی کاک ئەحمەدی شێخەوە ناونراوە، پاشان ژنێکی دیکەی هێناوە و کوڕێکی لێی بووە کە ناوی عەبدوڵڵا (مەلا عەبدوڵڵا بووە) کە لە دەوری ١٩٨٣دا کۆچی دوایی کردووە. لەبەر ئەم ژن هێنانەی، فەقێ ئەحمەدی کوڕی تووڕە بووە و کتێبەکانی باوکی هێناوە و هاتووەتە ناوچەی سلێمانی. مەلا محەمەد بۆ کتێبەکانی زۆر خەمبار بووە کە زانیویە کوڕی لە چ جێگایەکییە نامەی بۆ نووسیوە کە بگەڕێتەوە، بەڵام نەگەڕاوەتەوە، ئەوجا نامەیەکی دیکەی بۆ نووسیوە و ئامۆژگاری کردووە کتێبەکانی نەفەوتێنێ، زۆر دڵی بەکتێبەکانەوە بووە.

مەلا محەمەد بەسەردان چووەتە گوندی (سارکێ) و لەوێ کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە، مەلا ئەحمەدی کوڕیشی لە چەندین دێ لەناوچەی شارباژێڕی باکووری سلێمانی مەلایەتی کردووە و مرۆڤێکی زۆر بەدین بووە و هەندێ شیعری کوردیشی هەیە و نازناوی شیعریی (غەریب)ە.

مەلا ئەحمەد نرخی سامانی دەستنووسی باو و باپیرانی زانیوە و پاراستوویەتی. وەک مامۆستا ئاوات نووسیویەتی پاش وەفات کردنی لە (١٩٧٦/١٢/٦)دا بە چەند هەفتەیەک مەلا مەحموود ئەحمەد محەمەد، واتە مەلا مەحموودی ئەمینی کتێبخانەی ئەوقافی سلێمانی گەیشتە سەر کتێبەکانی مەلا ئەحمەد و کڕیویەتی کە زۆر شیعر و و نامە و نووسراوەکانی مەلا و پیاوە گەورەکان لە نێویاندا بووە وەک نامەی کاک ئەحمەدی شێخ، هەروەها شیعرەکانی مەلا محەمەدیش هەمووی ڕۆیی و بزربوو. شایانی باسە زۆرجار مەلایانی کوردستان ئەوراقەکانی بەڵگەنامەییان دەخستە نێو لاپەڕەی کتێبەکانیان بۆ هەڵگرتن و پاراستن و چارەنووسیان لەگەڵ کتێبەکان بووە.

کاک ئاوات دەڵێ: بە گەواهی چەند کەسێک کتێبخانەکەی بنەماڵەی سەدباری هێندە دەوڵەمەندبووە، دەنگی داوەتەوە، زۆربەی هەرە زۆری خۆی نووسیویەتییەوە، مەلا محەمەدی سەدباری (موریدی کاک ئەحمەدی شێخ بووە و زۆری خۆش ویستووە تا دەڵێن بۆ نوێژی جومعان لەسەدبارەوە دەهاتە سلێمانی تا لەگەڵ (کاک ئەحمەدی شێخ) نوێژی جومعە لە مزگەوتی گەورە بکات و ئەم قسەیەش لە ل٨٧ لە یادداشتی محێدین خضر چنارەییدا هاتووە کە ئەم یادداشتە ئێستا (١١٤) لاپەڕەی گەورەیە، بۆ یەکەم جار بە دەنگی ئەو تۆمارم کردووە. ئەوجا کاک ساماڵی کوڕی شریتەکانی نەقل کردووە بۆ سەر کاغەز و کاک محێدین دەستی ڕاستی شێخ لەتیفی شێخ مەحموود بووە.

مەلا محەمەد خەت خۆش و شاعیریش بووە و لە سەدبار خاوەن مەدرەسە و فەقێ بووە و لەوێ وانەی وتووەتەوە و پیاوێکی زۆر بەدین بووە و لە (سارکێ) کۆچی دوایی کردووە. سەبارەت بە مێژووی کۆچ کردنییەوە زانیاریمان نییە، هێندە دەزانین تا سەرەتای مانگی (ڕەجەب)ی ١٣٣١ک (٨ شوباتی ١٩١٣ز) زیندوو بووە وەک لە بەڵگەنامەیەکی دیکەی شەرعی دەزانرێ کە بەو مێژووەیە کە فەقێ عەبدولڕەحمانی مەلا عەبدولقادری بوردری حاجی مەلا محەمەدی بردووەتە

(مجلسی مرافعه) یانی مەحکەمەی شەرعی و شکایەتی لێ کردووە (وەک جاری پێشوو) وتوویەتی (٤٦) تومەنم لەلای حاجی مەلا محەمەدە، بەڵام مەحکەمە ئەمەی بەڕاست نەزانیوە و بڕیاری بۆ نەداوە. قازی، یان جێگری قازی (يحيى الحسيني) بووە و مۆریشی کە لەسەری نووسراوە «يحيى الذي يموت» لەسەر ئەم بەڵگەنامەیە، بەڵام وشەی (قازی) لەم بەڵگەنامەیە و لەهی پێشووشدانییە.

لە ڕۆژی (١٩٨٩/١٢/٥)دا لە بەڕێز (مەحموود بەگی حەمەکەریم بەگی کانی هەرمێ)م پرسی وتی (يحيى الحسيني) قازی بانە بووە(٢) مەحموود بەگیش لە ساڵی (١٩٠٤) لە دایک بووە و بە ئەسڵ لە (بەگەکانی بانە)یە و زانیارییەکی زۆری هەیە لە بارەی (بانە)وە و لە شەڕی (ئاوباریک)ی شێخ مەحموودی نەمر لە (٥ی نیسانی ١٩٣١)دا، هەروەها لە کۆماری مەهابادیشدا بەشداری کردووە.

لەو ڕۆژەدا بۆ ماوەی دوو سەعات بیرەوەری ئەوم بە دەنگی تۆمارکرد و لە بارەی مەلا محەمەدی سەدبارەوەش پرسیارم لێ کرد، بەڵام شتێکی وای لێ نەزانی جگە لەوەی ناوی بیستووە کە پیاوێکی زانا و بەحورمەت بووە.

لەم بەڵگەنامەیەدا چوار جار ناوی «حاجی مەلا محەمەد» هاتووە کە دەزانرێ چووەتە حەجیش، بەڵام کە پێنج جار لە بەڵگەنامەیەکی ساڵی (١٣٢٧ک) ناوی هاتووە وشەی (حاج)ی لەگەڵی نەبووە، جا دوور نییە لەبەینی مێژووی دەرچوونی هەردوو بەڵگەنامەکاندا چووبێتە حەج. دوور نییە (محمد ابن الحاج صدباري) تا ١٣٣٢ک (١٩١٣-١٩١٤ز)یش هەر زیندوو بووبێ، چونکە ئەم مێژووە لە دامەنی شیعرێکی حەوت ماڵک (دێڕ)ەییدا نووسراوە و ئەم شیعرە فارسییەش بە خەتێکی گەورە نووسراوە لە ستایشی (شێخ حاجی سەید حوسێن)دا بە بۆنەی ئەوەی مزگەوتێکی ئاوا کردووە لە ساڵی ١٣٠٣ کۆچی (١٨٨٥- ١٨٨٦ز)، دوور نییە ئەو مێژووەی ٣٣٢(یانی ١٣٣٢) کە بە ژمارە نووسراوە، مێژووی نووسینی شیعرەکەبێ و هی مەلا محەمەدبێ و بەخەتی ئەویش بێ، هەروەها دوور نییە شێخ حاجی سەید حوسێن، خەلیفەیەکی شێخ سیراجەددین (عثمان)ی تەوێڵە بێ، چونکە ناوی تەریقەی نەقشی و «شاه عثمان مدد» لە شیعرەکەدا

ئەشکەوتی باوەدین (بهاءالله) لە سەرگەڵوو
لەگەڵ پێنج کەس لە بەهائییەکانی بەغدا - ٢٠٠٥/٥/٢٧

پاش ناوی شێخ حاجی سەید حوسێن هاتووە. پاشان کە پرسیارم بۆ بەڕێز مەحموود بەگی کانی هەرمێ نارد، وەڵامی دایەوە کە حاجی سەید حوسێن لەتایفەی شێخ ڕەزای هەنگەژاڵە بووە لە (قەبەقلوجە). جا نازانین ئەو مزگەوتە هی سەدبار بووە، یان نا؟ ئەگەرچی بیری مرۆڤ بۆ مزگەوتی سەدبار دەچێ ئەو مزگەوتەی کە دوور نییە نامەیەکی (فرج الله خانی) بانە کە هەیەتی لە بارەی تەعمیر کردنیدا بێ (یانی پێویستی بە تەعمیرکردن)ە فرج الله خان ئەم نامە پڕ لە سۆزەی کە قەبارەی (١٦×١٢سم) بۆ پیاوێکی ئایینی نووسیوە و داوای لێ کردووە دوعای خێری بۆ بکا و پێی وتووە: من ناڵێم خوا نەخواستە (رعيت) طالبی زوڵم و زۆردارییە، بەڵام ئەم قسەیەش بەخۆڕایی نەگوتراوە، هەروەها دەڵێ یەکەم جار وتم من مزگەوتەکە تەعمیر دەکەم، بەڵام قەبووڵت نەکرد و وتت دەبێ خەڵک (رعيت) خۆیان تەعمیری بکەن و ئێستاش دەڵێن تەعمیری ناکەین (ئیتر هەندێک لە دامەنی نامەکە کەوتووە).

مێژووی ئەم نامەیە و ئەم تەعمیرە، یان نۆژەن کردنەوەی مزگەوتەکە- دیار نییە، بەڵام دەزانین لە پێش ساڵی ١٣٢٥ک (١٩٠٧-١٩٠٨ز) نییە، چونکە ئەم

مێژووەی (١٣٢٥) لەلای سەرووی مۆری (فرج الله) هەڵكەنراوە كە لەسەر تەنیشتی نامەیەكەیدایە و نووسینی مۆرەكەش وەهایە «الاسلام فرج الله».

زۆر پێ دەچێ ئەم نامەیە بۆ مەلا محەمەد سەدباری لە بارەی تەعمیر كردنی مزگەوتی سەدبارەوە نووسرابێ. پاشان پرسیارم بەهۆی كاك ئەبوبەكر محەمەد شەریف نارد كە دەستی نووسینی هەیە و كاك شێركۆ كەمال حەسەن كانی هەرمێ بۆ بەڕێز مەحموود بەگی كانی هەرمێ مەحموود بەگ وتی (فرج الله خان) كوڕی (فیض الله خان) كوڕی لطف الله خان كوڕی سلێمان بەگی بچكۆلە) لە بەگەكانی بانە لەبەر ئەوەی مەحموود بەگ لە بەگەكانی بانەیە زانیاری زۆری لەم بارەوە هەیە.

مۆری مەلا محەمەدی سەدباری

مۆری مەلا محەمەد لەسەر سێ جێگا هەیە لەو (مجموعە) دەستنووسەی باسمان كرد. مۆرەكە خڕە و تیرەی (١٥ملم)ە ناوی (محەمەد) بە خەتی (ثلث) لەناوەڕاستی نووسراوە و لە دەورەكەشی ناوەكانی (اصحاب الكهف) بەشێوەیەكی جوان نووسراوە، بەمەش بە بیرم هاتەوە كە نەك جارێك، بەڵكو چەند جارێك

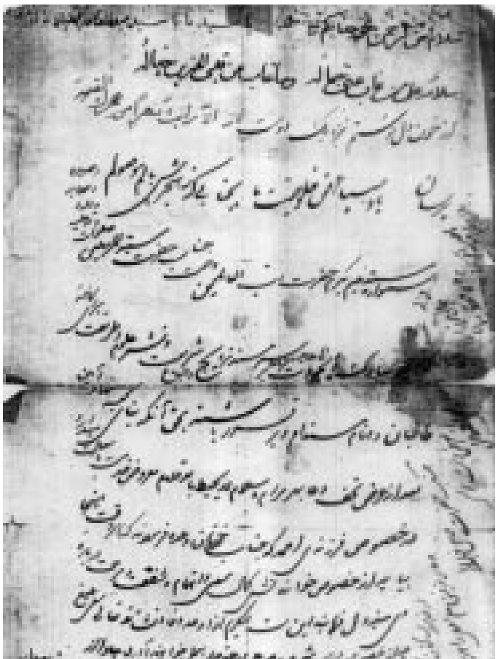

زانای خوالێخۆشبوو مامۆستا شێخ محەمەدی خاڵ بەمنی وت باپیرە گەورەم (شێخ محەمەدی خاڵ) مۆرێكی زۆر جوانی هەبوو، ناوەكەی و ناوی (اصحاب الكهف)ی لەسەری هەڵكەنرابوو و مۆرەكە كەوتووەتە لای خوالێخۆشبوو شێخ محەمەدی مەحوی، ئەمەشم لە ٢٩/٤/١٩٨٨دا بە دەنگی مامۆستا تۆمار كردووە.

شیعرێكی مەلا محەمەدی سەدباری بە تێكەڵاوی لەگەڵ شیعرێكی مەولەوی

لە شیعرەكەدا دەزانرێ كە بە یەكێك لە بەگەكانی (بانە)یدا هەڵگوتووە و بە (شابازی ئەوجی بورجی بانە) وەسفی كردووە، ئەوەش لە یەكەمین دێڕیدا و لەگەڵ شیعرەكەش نامەیەكی بەفارسی بۆ ئەو كەسە نووسیوە. بە تەنیشتی شیعرەكەوە یانی هەردووكی پێكەوە لەسەر ڕووی پەڕەكاغەزێكی ئەستووری سەوزی كاڵ بە قەبارەی (٢٢× ١٥سم) نووسیوە. لەنامەكەیدا ئەم پیاوە بەسەركار (سركار) یانی حوكم بەدەست وەسفی دەكا و لەژێر نامەكەی نووسیوە «الداعي محمد ابن الحاج» واپێ دەچێ شیعرەكەی بۆ پیرۆزبایی ئەو كەسە نووسیبێ، چونكە نامەكە ئەم مانایە دەبەخشێ، كە بە بۆنەی ئەوەوە نووسیویەتی كە ئەو كاربەدەستە و كارێكی خێری كردووە، یان بڵێین كارێكی چاكی كردووە كە مەلا محەمەد پێی دەڵێ (الحمدلله بە هیمەتی پیران تۆ نیوەی دینی خۆت قاییم كرد) و پێی دەڵێ: نیوەكەی دیكەش بە عیبادەتی خوا قاییم بكە و ئەگەر دەكرێ ڕۆژ و شەو دوو سەعات خۆتان لە خەڵك بەركەنار بكەن، یانی بۆ عیبادەت و خوێندنی قورئان و (دلائل الخیرات) تا ببێ شایانی عەفو و مەغفیرەتی خوا و هەروەها دەڵێ: بۆ پیرۆزبایی (جهت مباركبادی) یەك شووشە مرەكەبی ستاری (لەگەڵ) پەڕی تاووس كە بە نیازی تەمەن درێژی و بەختەوەری سەركار بەكارم هێنابوو بۆ تۆم ڕەوانە كرد).

گەرچی مێژوو لەسەر هیچیان نییە، بەڵام زۆر پێ دەچێ مەلا محەمەد ئەو شیعر و نامەیەی بەر لەكاتی پیری نووسیبێ، لەوكاتەیدا كە دەست و چاوی زۆر بە هێزبوون، چونكە هەندێك وشە بەخەتێكی زۆر ورد و باریك نووسراوە، بەشێوەیەك ئەگەر یەكێك چاو و دەستی زۆر بەهێز نەبن، ناتوانێ وەها بنووسێ و ئەگەر بە زەڕەبین نەبا هەندێك لەو وشە باریك وردانەم بۆ نەدەخوێندرایەوە. سەدباری لەپێش دەست كردن بە

نووسینی شیعرەکەی نووسیویە «جناب عرض سلام را هدیە میدارم» و لەژێر ئەمەش نووسیویە «حمد». ئەوجا دەستی بە نووسینی شیعرەکەی کردووە، پاش شیعرەکەش نامەکەی نووسیوە.

زۆربەی ئەم شیعرەی لە مەولەوی وەرگرتووە، چونکە نۆ دێڕە شیعر هی مەولەوییە و چواری هی ئەوەی لەپێشدا وام دەزانی هەمووی هی (سەدباری)یە، بەڵام چاک بوو هەر دیسان لە نامەخانەی مامۆستا غەریب زێوەر، ڕاستی مامۆستا (مەلا محەمەد حەبیب سەعید) هاتم و پێم وت سەرم لەم شیعرە دەرناچێ، چونکە بە هەورامییە، وتی بیدە من، منیش وتم تۆ چی لێ دەزانی؟ یانی لەم زاراوەیە؟ کە دامە دەستی، دیتم وەک فاتیحەی کوێران بەسەردا چوو و زۆر شارەزایانە وتی ئەمە شیعری مەولەوییە و بۆی لێکدامەوە، وتم ئاخر چۆن بەم شێوە جوانە مانای لێک دەدرێتەوە؟ وتی ئەوە چوارساڵە من لە دیوانی مەولەوی دەکۆڵمەوە و زۆر ئومێدم پەیداکرد کە مامۆستا مەلا محەمەد ئەمین کە پیاوێکی زانایە لەو لێکۆڵینەوەیدا سەرکەوتوو دەبێت و پێشتر من بۆ ماوەی چەند ڕۆژێکیش شیعرەکەم دابووە مامۆستا (ڕەئوف ئالانی) بەڵام بۆی ساخ نەبووەوە، ئیتر مامۆستا (مەلا محەمەد ئەمین) هەموو شیعرەکەی مەولەوی بۆم نووسییەوە لەگەڵ مانای هەندێ لە وشەکانیش و منی لە هەڵەیەکی گەورە قوتارکرد. پاشان تەماشای کەشکۆڵی (نەجمەدین مەلا)م کرد کە لەلامەو لە ١٩٣٨/١/٥ تەواوی کردووە و پێشکەشی

خوالێخۆشبوو (مەحموود ئەفەندی) یانی مەحموود ئەحمەدی چیرۆکنووس و خەڵکی ڕەواندز و خۆشەویست و هاوڕێی خوالێخۆشبوو (شێخ لەتیفی شێخ مەحموود)ی مەزن کردووە و شیعرەکەم لە کەشکۆڵەکەمدا دیت.

دێڕە شیعری ١ و ٢ و ٩ هی مەلا محەمەدی سەدبارین، چونکە لە دەقی کەشکۆڵی نەجمەدین مەلادا و لە دیوانی مەولەوی بڵاوکراوەی مامۆستا (مەلا عەبدولکەریمی بیارە)دا نەهاتوون. لە دێڕە شیعرەکانی مەولەویدا بەپێی نووسینی (سەدباری) جیاوازی لە هەندێک وشەدا هەیە، وەک چۆن جیاوازی لە هەندێک وشەدا لە بەینی دەقی کەشکۆڵەکە و دەقی بڵاوکراوەی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمیش بەپێی نووسینی مامۆستا مەلا محەمەد ئەمینیش هەیە.

دیارە (سەدباری) زۆر ئەم شیعرەی مەولەوی شاعیری کوردی خەیاڵ وردی خۆش ویستووە و هەندێک لە دێڕەکانی وەرگرتووە و لەگەڵ چەند دێڕە شیعرێکی خۆی کردووەتە یەک شیعر و لەگەڵ نامەکەی خۆیدا بۆ ئەو بەگەی بانەی ناردووە.

مامۆستا مەلا محەمەد ئەمین حەبیب نووسیویە ئەم شیعرەی مەولەوی کە بە (شایی مەولەوی) بەناوبانگە لە وەڵامی نامەیەکی (ئەحمەد بەگی کۆماسی)دا نووسیویە و بۆی ناردووە کە داوای لێ کردبوو لەگەڵی بچێتە سەر شاییەک، بەڵام مەولەوی ناچێ و لەباتی ئەوە ئەم شیعرە جوانەی بۆ دەنێرێ.

بەڕایی من (سەدبار)ی ئەم شیعر و نامەیەی بەر لە سەدەی بیستەمدا نووسیوە، کاک ئاوات ئەبوبەکر دەڵێ مەلا محەمەد زۆر شیعری هەبووە، بەڵام مەلا (مەحموود ئەحمەد) شیعرەکانی دەبێ لەگەڵ ئەو دەستنووسانە دابن کە بردوونی، یان بە پەرشوبڵاوی لەنێو لاپەڕەکانیاندا بووبن وەک باسمان کرد، ئەگەر ڕۆژێک لە ڕۆژان هەندێک لە شیعرەکانیشی بدۆزینەوە لە یەکێک لەو نامە خانانەی دەستنووسەکانی پێ فرۆشتوون ئەوە زەحمەتە بزانرێت شیعری ئەون، چونکە بە دووری دەزانین ئەگەر ناوی خۆی لەسەر هەموو شیعرێکی خۆی نووسیبێ و ئەگەر هەندێک لەم چەند دانە نووسراوانەی ئیشارەتمان بۆ کردن- لەلای نەوەکانی نەبان، هەر نەماندەزانی هی ئەون.

ئەمەش ئەو شیعرەیە کە زۆربەی هی (مەولەوی)یە.

شابازەکەی ئەوجی بورجەکەی (بانە)
موبارکت بو عەیشی زەمانە
موبارکت بو بەزمی شادی و شەوق
عشوە و گریشمە عەیشی کەیف و زەوق(٢)
دلالەت جۆشۆ چوون ڕوی ئازادی(٣)
گەرمەی گەرمی نەزم بەزم پڕ شادی
صەدای (لاو هەی لاو) زەڕەی زەڕ زنجیر
سلسل و باخی سەر بەند زری و لاگیر(٤)
زیلە و زایلەی زریکەی پویلە هەی
کەوان و دانوهـ زەنگولە و لەربەی(٥)
خشپە و خشپی خاص تەپەی پەنجەو کەوش
عشوە و نەزاکەت گریشمەی بێ خەوش(٦)
شەوق و زەوق و بەرق فەرقی زەر کلاو
وەرشە و پرشەی چوی گوڵی بۆی گولاو(٧)
شاواش و شادی شەیدای شاوشان(٨)
خاشخاش کزەئی سوز درون خاشخاشان
پەری خاصەن سەیر مەهرِوان
پەری من دوری شێخان و پیران
شەقە و تەقەی گەرم و چەپلە و چیلەئی نەرم
چریکە وەناز زریکە وەشەرم(٩)
چ بەدبەختی بەخت چ بەدئیقباڵیم
هەر جافر سەتەن من جاگە خاڵیم(١٠)
سەما و سەمالان رەمای نەوهالان
تەمای مەلالان نمای وەش خالان(١١)
یاوران یاران هەی دەردە داران
بەبدیکەرانی من سەنگە واران(١٢)

نامەی محەمەد بن ئەلحاجی سەدباری بۆ بەگی بانە

داعیان پناها

اولا از حضرت رب جواد کریم مسئلت است کەوجودت ازگزند روزگار و مصایب لیل و نهار در حفظ و حمایت حضرت لطف پروردگار و همت سید مختار (صلی الله علیه وسلم) شوند این دعا ازما واز روح الأمین أمین باد بعد از عرض تحف سلام و دعا بهر گونه مرام معروض خدمت باسعادت میدارد له الحمد ازهمت پیران کبار موفق شدی نصف دین خودت حصار فرمودی خدا توفیق کرامت فرماید آن نصف دیگرش بطاعت و عبادت و قرائت مصحف و دلایل وصلوات و سایر اذکار بقلعەء محکم حصار صرف خواهند فرمود انشاءالله تعالی من بعد اوقات بضایع ندهند اگر امکان شود ازشب و روزی دو ساعتی خودتان از مردمان کنار گرفتە شاید بحولە الله مستوجب عفو و مغفرت و رضوان الهی بشویم من نکردم، شما حذر بکنید مستوجبان حوریان بهشت کردیم یارب احسن عاقبتنا فی الامور کلها و أخرناس خزی الدنیا و عذاب الاخره و وفقنا علی طاعتک امین و اجتناب معصیتک یا معین جهت مبارکبادی یک شوشه مرکب ستاری پرطاوسی بەنیت دوام عمر و اقبال سرکار بعمل آورده بودم ارسال حضور کردید.

باقی بقایت ازخدا خواهانم و السلام علیکم و علی...

الداعی محمد ابن الحاج

فرمایند (باخیر) شوشەء دیگر (خاطر یات) مرسول فرموده (٢) کاشکی خاطر میبودیم مولود بیادی حضرت صلی الله علیه وسلم- با برکات ظاهر- میخواندیم(٣).

لە کۆتاییدا زۆر سوپاسی مامۆستا ئاوات ئەبو بەکر دەکەم بۆ یارمەتیدانی من. خۆزگە کەسانی وەک ئەو کە عاشقی مێژووی باو و باپیرانیەتی زۆربان، بەزەییشم پێدا دێتەوە کە لەگەڵ ئەو هەموو عیشقەی وەک پێویست دەستنووس و بەڵگەنامەکانی بنەماڵەی ناکەوێتە دەستی چونکە فرۆشراوە و پەرش و بڵاوبووەوە و دوورنییە هەر هەندێکیشی بە تەواوی لەنێو چووبێ.

نموونەی دەستخەتی مەلا ئەحمەدی سەدباری

لەبەر ئەوەی کتێبە دەستنووسەکانی بنەماڵەی سەدباری و بەڵگەنامەکانیان فرۆشراوە ڕێگەیەک بۆ دۆزینەوە و ناسینەوەی شێوە دەستخەتەکانی زانایانی ئەم بنەماڵەیەیە نییە، چونکە زۆرجار بەهۆی ناسینەوەی دەستخەتەوە دەستنووس دەدۆزێتەوە، ئەمەش بەناسینەوەی شێوەی دەستخەتەوە. ئێمە شێوەی دەستخەتی مەلا محەمەدمان هێنا و ئێستا شێوەی دەستخەتی مەلا ئەحمەدی کوڕی مەلا محەمەدیش دەهێنین کە شیعرێکی شاعیری بەناوبانگ وەفایی (میرزا عەبدولڕەحیمی سابلاغی)یە کە لە سەفەری حەجدا ئەو شیعرەی لە ستایشی پێغەمبەردا بە کوردی وتووە. مەلا ئەحمەد لەسەری نووسیوە «وفای در زیارت حرمین» ناوی خۆشی هێناوە پاش تەواوبوونی شیعرەکە نووسیویەتی «تمت شد تحریر احمد ابن محمد اساکن صدباری». ئەم شیعرە لە دیوانی وەفاییدا نییە بە

لێکۆڵینەوە و بە چاپ گەیاندنی بەڕێز محەمەد عەلی قەرەداغی ساڵی ١٩٧٨.

لە بارەی سەفەرەکانی وەفایی بۆ حەج لە ساڵانی ١٨٩١ و ١٨٩٥-١٨٩٦ و ١٩٠٢دا تەماشای ئەم باسەمان بکەن (تحفة المريدين-ی وەفایی لە مەناقبی شێخ عەبدوڵڵای شەمزینیدا) کە لە گەلاوێژی نوێ ژمارە (١٤) ساڵی ١٩٩٩دا بڵاوبووەتەوە، وەفاییش لە دوا سەفەریدا لە سەحرای شام وەفاتی کردووە.

پەراوێز:

(١) دانەیەکی دەستنووس لە (مەهدینامە)دا هەیە لەنامەخانەی ئەوقاف لە سلێمانی لەنێو کۆمەڵەیەکدا لەژێر ژمارەی ٢٢٥٩- ٢٢٦دا بە خەتی یەکێکە بەناوی (محەمەد دوریش) لە ساڵی ١٢٧٦کۆچی (١٨٥٩-١٨٦٠ز)، نووسیویە لە ئەشکەوتێک لە ئەشکەوتەکانی دێی (سەرگەڵوو)دا لە باکووری سلێمانی لەکۆتایی دانەکەیدا نووسیویە کە ئەو دانەری (مەهدینامە)یە، چونکە نووسیویە «كتبه ناظمه الحقير أقل من النقير و القطمير- الشهير بين الملأ الكثير بمحمد الدوريش الغرب في الغار الذي انار واستنار ببهاء العزلة وضياء الوحدة وصفاء الغربة من الدار والديار و الاحباب المبعثرة في الاقطار في سنة الف و مأتين و ستة و سبعين (١٢٧٦)».

هەروەها (محەمەد دوریش) هاتووە ئەو دێڕە شیعرەی کە دانەری ڕاستەقینەی مەهدینامە (ابن الحاج)ی کردووەتە مێژووی دانانی- گۆڕیویەتی، یانی گۆڕانکاریی تێخستووە. ئەسڵییەکە وەهایە وەک لە دانەی دەستخەتی تەهای کوڕی ئەحمەددا هاتووە لەم دێڕە شیعرەیدا:

(لتاريخ هفتاو شش × بعد ألف و مأتى)

یانی لە ساڵی هەزار و سەدو هەفتاو شەشدا مەهدینامەی داناوە، هەروەک مێژووەکە بەو ژمارەی لە تەنیشتی دێڕەکە وەها نووسراوە «١١٧٦ تصنيف كتاب مهدى نامه» هەروەها ئەم دێڕە لە (مەهدینامە)ی چاپکراویشدا هاتووە کە بەڕێز کاک (محەمەد عەلی قەرەداغی) چاپی کردووە بەناوی (ابن الحاج)ی سەنجوییەوە و لەبەر دوو دانە دەستنووسی مەهدینامەی ساغ کردووەتەوە، بەڵام (محەمەد دوریش) دێڕە شیعرەکەی بەم شێوەیە گۆڕیوە:

(لتاريخ هفتا و شش × بعد الف و دو مأتى)

یانی لە تاریخی هەزار و دووسەد و هەفتاو شەشدا دایناوە و لە تەنیشتیشی بە ژمارە نووسیویە (١٢٧٦). ئەم دانەیەش محەمەد دوریشی پێشکەشی شێخی سەرگەڵوو (شێخ کاکە مستەفا)ی کردووە.

لەو نووسینەی محەمەد دوریش دەزانرێ ئەو دانەی مەهدینامەی نووسیوە لەو ئەشکەوتەدا کە ڕووناکی بەخشیوە و ڕووناک بووە بە (بهاء العزلة) یانی بە (بهاء الله) دامەزرێنەری تایفەی (بەهائی). دیارە محەمەد دوریش مەلایەکی کوردی بەهائی بووە و ڕەفیقی بهاءالله (میرزا حوسێن عەلی میرزا عەباس مازندەرانی) بووە لەو ئەشکەوتی دێی سەرگەڵوودا کە بەهائوڵڵا لە ترسی دەوڵەتی عوسمانی خۆی لەوێ حەشاردابوو، ئەمەش بووە بەهۆی ئەوەی لە ڕۆژی ١٩٨٤/١٢/٢٣ بچم بۆ دێی سەرگەڵوو لەگەڵ کاک دانا شێخ محەمەد شێخ عەبدولکەریمی شەدەڵە بۆ دەستنیشان کردنی ئەو ئەشکەوتەی کە ئێستا پێی دەڵێن (ئەشکەوتی بەهاوەددین) کە لەدەمی (دەربەندی دۆڵێ) دایە و ئەشکەوتێکی بچووکە و هەندێکیشی بەرزە دەکەوێتە هەنداوی پلەکانی دەمی دەربەندی دۆڵێ بەلای ڕۆژهەڵاتەوە و لە هەنداوی یەکەمین تاقگەی دەربەند کە پەرستگەیەکی کۆنی دینی (میترا)ییە، درێژی ئەشکەوتەکە (٣٣٨کم) و بە (٤٣٠سم) لە ڕێگایەوە

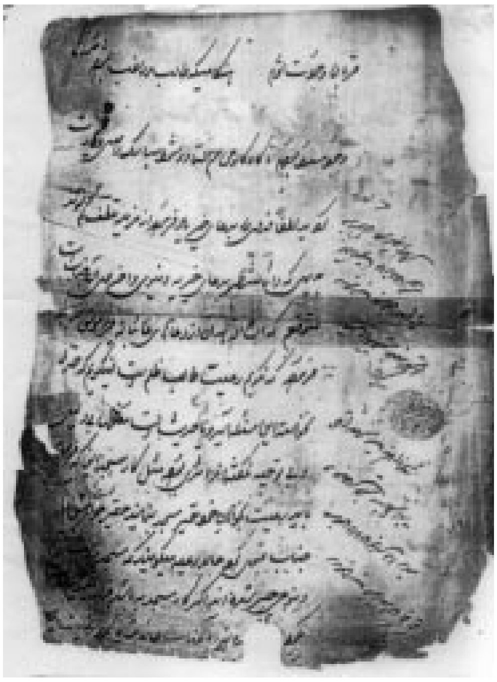

بەرزە و لەکاتێکی دیکەدا بەدرێژتر لەم بارەوە دەنووسین و بڵاوی دەکەینەوە. ئەگەر لەوکاتەدا ئەشکەوتەکەم دەستنیشان نەکردبا بەهۆی خوالێخۆشبوو حاجی مەجیدی خولە هارەی سەرگەڵوو و من لەسەرم نەنووسیبا ئێستا کەس نەیدەزانی ئەو ئەشکەوتە بووە کە (بهاءالله) خۆی تێدا حەشارداوە. ئەگەرچی سوپای سەدام هەندێ لە ئەشکەوتەکانی سەرگەڵووی لە ١٩٨٨دا تەقاندۆتەوە پاش لێدانی پێشمەرگە بە چەکی کیمیاوی، بەڵام ئەم ئەشکەوتە هەر ماوە.

ئێستا پاش دیتنی ئەم دانەیەی مهدینامەی دەستخەتی (تەها) کە بە مێژووی ١٢٥٤) بیرورام گۆڕا کە مهدینامە هی ئیبن ئەلحاجە، نەک محەمەد دوریش و لەسەر ئەم دانەیەش هەندێک (تصحیحات)ی هەیە کە لە تەنیشتیان ڕەمزی «مص» و «صە» یانی «مصنف» نووسراوە کە دەبێ پاشان نوسخەکە هەندێک یان هەمووی چاک کرابێ لەبەر نووسخەی (ئیبن ئەلحاج) خۆیدا کە ئەمەش شتێکی زۆر گرنگە وەک پێنج یان چوار لەو چاک کراوانە لە لاپەڕەی دووەمدا دەبیندرێ، ئەم چاک کراوانەش بەختەتی (عەبدولعەزیز ئەحمەد بیگ)ە کە لەنیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەیەمدا نووسیویە و دەبێ نوسخەی ئەسڵی مهدینامە (نوسخەی ابن الحاج)ی دیبێ، یان ئەو چاک کراوانەی نەقڵ کردبێ لە دانەیەکی دیکە کە ئەویش لەبەر نوسخەی دانەرە. هەندێک چاک کراوی دیکەش هەن ڕەمزی (خ) لە تەنیشتیان نووسراوە مەبەست ئەوەیە کە ئەم چاک کراوانە لە نوسخەیەکی دیکەن لە غەیر نوسخەی دانەر (مصنف)(٢) ڕەنگە ئەم (یحیی)یە کوڕی سەید عەبدوڵڵای کاژاوی بووبێ کە پاش وەفات کردنی شێخ محەمەدی برای لە بانە کە (یوونس خان) کردبوویانە مودەڕیس لە بانە یحیی ماوەیەک هەر لەوێ ماوە، بەڵام پاشان هاتووەتە دێی چوێسە لەناوچەی پێنجوین لە ١٣٢٥ک و لەوێ کۆچی دوایی کردووە. تەماشای ل٦٢٧ بکە لە (علماؤنا) هی مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس (پاش تەواوکردنی ئەم وتارەم کاک ئاوات ئەبوبەکر بۆ منی نووسیوە مەلا محەمەد دەورویەری ساڵی گرانی واتە ١٩١٦-١٩١٧ وەفاتی کردووە وەک لە (زاراو)ی پرسیوە.

(٢) گریشمە: تیلەی چاو، ڕوانین بە لاچاو.

(٣) دەلالەت: میهرەبانی، ناسکی، نەزاکەت.

جۆشۆ: ئەجۆشێ، کوڵ ئەدا (رو): ڕۆژ یانی ڕۆژی ئازادی یانی ڕۆژی جەژن کە ڕۆژی گەردەن ئازادییە. (نەزم) یانی (نظم).

(٤) سەدباری (بافی) نووسیوە. لە کەشکۆڵی نەجمەدین مەلا (ل٣١)دا وەها هاتووە:

«سلسلەو بان سەربەن دەرزی و لاگیر» مامۆستا مەلا محەمەد ئەمین وەهای نووسیوە: «سلسلەو بانی سەر بەند زری و لاگیر»: سلسلە: خشڵی سەدەی سەری ژنان. (بانی سەر) پێنج لیرەی کڵاوی ئافرەتان. (بەندزری) هۆنراوەیەکی زیوە شەدەی پێ قاییم دەکرێ. (لاگیر) لاگیرە.

(٥) لە کەشکۆڵەکەدا نیوە دێڕی دوایی وەهایە: «کەوانەی دانەی زەنگوڵەی لەرەبەی» لە دەقی دیکەدا: «زیلەی زایەڵەی زرنگە... کەوانەی دیانەی زەنگە و لەزەی بەی». «زایەڵە» دەنگ (پۆیلە) ملوانکە (کەوانە) چەینە «دیانە» قوڵاب.

(٦) لە کەشکۆڵەکەدا: «خشە و خشپەی خاص ترپەی... گورشمە» لە دەقی دیکەشدا وەهایە.

(٧) لە کەشکۆڵدا: «وشە و پرشەی نم کولمی بون گوڵاو». لە دەقی دیکەدا «ورشە و پرشەی خویی کولم بو گوڵاو». سەدباریشی «چوی» نووسیوە، بەڵام لە هەمان کاتدا «خوی»شی نووسیوە، بەڵام وشەکەی دووبارە نەکردووەتەوە یانی هەم سێ خاڵ و هەم یەک لە ژێر و لەسەر شێوەی پیتی (حـ)دا نووسیوە.

(٨) کەشکۆڵ: «شاباشی شادی شەیدای شاباشان» لە دەقی دیکەدا «شاباشی شادیی...». «خاشخاش» لەت بوو.

(٩) لە کەشکۆڵدا: «... چەپڵە و چرپەی نەرم... تریکە و شەرم» لەو دەقەی مامۆستا مەلا محەمەد ئەمین نووسیویەتی (دەقەی دیکە) «.... تریکەی وەشەرم».

(١٠) لە کەشکۆڵدا نەهاتووە، بەڵام لە دەقەکەی دیکەیدا وەهایە:

«چە نەحسین تاڵە و چە بەد ئیقباڵیم
هەرکو فرسەتەن من یاگە خاڵیم»

(١١) لە کەشکۆڵدا: سەمای دەستمالان... نمای مەلالان نومای خوشحالان» لە دەقی دیکەدا: «سەمای دەسمالان... نەمای مەلالان نمای وەش خالان» (ڕەما) ڕاکردن (نەما) نەمان (نما) خۆ نواندن.

(١٢) لە کەشکۆڵدا نییە. دەقەی دیکەدا وەهایە:

«یاران یاوەران های دەردەداران × بەیدێ بکەردی من سەنگە باران».

(بەیدێ) بێن، وەرن، (بکەردی) بکەن. (سەنگە باران) بەردەباران.

ئەوەی شایانی باسە مانای وشەکان بە نووسینی مامۆستا مەلا محەمەد ئەمین حەبیب سەعید بوون.

(١٤) لێرەدا وشەیەکی بەوردی خستووەتە نێو نامەکە و بۆم نەخوێندرایەوە.

(١٥) ئەم عیبارەتەی زێدە کردووەتە سەرنامەکە و لەسەر قەراغەکەی سەرەوەی نووسیوە.

(١٦) ئەم عیبارەتەشی تێهەڵکێشی نامەکەی کردووە و هەردوو ڕستەی (صلی الله علیه وسلم) و (بابرکات ظاهر) بە خەتێکی زۆر ورد و باریک لەژێر عبارەتەکەی: (کماشکی... تاد) نووسیبوو و ئێمەش هەردوو عبارەتەکەمان بەسەریەکەوە نووسی و لەنێویەکدا و بە تێکەڵاوی، چونکە هیچ ڕێگایەکی دیکە بۆ دووبارە نووسینەوەی ئەو جۆرە نووسینانەی پێشینان و ڕێکخستنیان بەشێوەی ئێستا - نابینم.

پێشینان ڕستە و عیبارەتی وەک حاشیە و (قەیدک) و ئیزافاتیان خستووەتە نێو نامە و نووسینەکانی خۆیان لە قەراغی لاپەڕەکان، یان لەبەینی هەردوو دێڕەکاندا، یان لە ژێر وشەکان، بەڵام زۆربەی جار بە مرەکەبی جیا، یان بە خەتێکی ورد و باریکتر کە ئەم ڕستە و عیبارەت و وشەکان ئەگەر تەواوکەری یەکتر بن و پێوەندی بەیەکترەوە هەبن، دەتوانین لە جێگای گونجاودا بە تێ هەڵکێش کردن بنووسین وەک ڕستەی «صلی الله علیه وسلم کە تێهەڵکێشی عیبارەت دەکەین و پاش ناوی «محەمەد»، یان «رسول الله»یان «حضرت» بنووسین.

ئەم ئیزافاتانە لە دامەنی دەقی ئەو نامە و نووسینانەدا دەبێ بنووسین نەک لە پەراوێزەکانماندا و پاشان لە پەراوێزەکانی خۆماندا ئیشارەتیان بۆ دەکەین کە چۆن نووسرابوون وەک ئێستا بەم شێوەیەم ڕێک خستووە.

هەروەها نووسیویەتی شەش مانگ مابوو مەلا محەمەد سەدباری پلەی شێخی بەرماڵی لەکاک ئەحمەدی شێخ وەرگرێ، بەڵام کاک ئەحمەدی شێخ وەفاتی کرد. ئەوەی شایانی باسە وەفاتی لە (١٣٠٥) کۆچیدا بووە. (١٨٨٧- ١٨٨٨ز) هەروەها نووسیویەتی، (شیرین) پاش ڕۆیشتنی لەلای مەلا محەمەدەوە بووەتە مەلا و (خەتمە) خوێن و چەند ئافرەتێکی لەگەڵ بوون.

زیادکردنەکان (إضافات)

لەبەر ئەوەی ئەم وتارەم لە پێش ڕۆژی ١٩٨٩/٢/٢٧دا تەواو کردبوو و پاشان هەندێ زانیاری دیکە پەیدابووە، بۆیە بە باشی دەزانم لێرەدا بیاننووسم:

أ- لە بارەی بەگەکانی بانە: فەرەج خان و یوونس خان و هەندێکی دیکە بڕێک بەڵگەنامەم بەدەست خستووە کاتێ ڕامان کرد بۆ ئێران لە ١٩٩١دا یوونس خانی ئەحمەد بەگ لە٢٧ یان ٢٨ تەمووزی ١٨٩١ بە بریننداری وەفاتی کردووە، فەرەجوڵڵا کە نامەی بۆ مەلا محەمەد ناردووە برای یوونس خان بووە و جیایە لەگەڵ فەرەجولڵای کوڕی (لطف الله خان) ئەمەی دوایی لە ١٩٢٥دا کوژراوە.

ب- مامۆستای زمانزان و نووسەری بەتوانا ڕەئووف ئالانی خاوەنی چەندین تەئلیفات لە سلێمانی کۆچی دوایی کردووە.

ج- برادەری شاعیر و کورد پەروەر غەریب زیوەر (غەریب مستەفا محەمەد) لە (٢٠٠٣/٩/٣٠)دا لە سلێمانی کۆچی دوایی کردووە.

دوو کەشکۆڵی بنەماڵەی سەدباری

لە وەڵامی نامەیەکی مندا برای بەڕێز مامۆستا محەمەد عەلی قەرەداغی بە مێژووی ١٩٩٠/٤/٧ نووسیویەتی دوو کەشکۆڵی ئەم بنەماڵەیە لەلامان هەیە و بە کورتی بەم شێوەیەن:

١- نووسەری کەشکۆڵی یەکەمیان ناوی محەمەد ئەحمەدی کوڕی خەلیفە مەلا محەمەد حەسەنی (ئەشنەویی حەسەنی عوثمانی) کوڕی خەلیفە مەلا وەیسییە. خەلیفە مەلا محەمەد حەسەن بە (عەلائی گەورە) ناودار بووە. نازناوی لە شیعردا (فەریق) بووە و شیعری لە کەشکۆڵەکەدا هەیە، بەڵام کەشکۆڵەکە پەڕپووتە و شیعرەکانی باش ناخوێنرێنەوە.

٢- نووسەری کەشکۆڵی دووەم و وا پێ دەچێ برای ئەمجەد بووبێ و ناوی خۆی بە (ئەحمەد ئیبنو محەمەد) و (ئەحمەد سەدباری) دەنووسێ.

لە کەشکۆڵەکەدا ئەوە نووسراوە کە ئەمجەد لە ١٣١٤دا لە دایک بووە و بلیمەتی و زیرەکیی لە کەشکۆڵەکەدا ڕوون و ئاشکرایە.

لە کەشکۆڵی دووەمدا ناوی (محەمەد ساڵح سەدباری) وەک نووسەر هاتووە.

قوتابخانەی زمانەوانی پراگ

سەلام ناوخۆش
(زانکۆی سەلاحەدین - پەروەردەی بنیات)

بونیادگەری دی سۆسێر و قوتابخانە زمانەوانییەکان

پێش دی سۆسێر چەمکی «زمانەوانی -Linguistics» بە واتا زانستییەکەی بوونی نەبووە. فیلۆلۆژکارەکان هێندەی لە ئەدگار و خەسڵەتەکانی زمانیان دەکۆڵییەوە نیو هەندە لە خودی زمانیان نەدەکۆڵییەوە.

دی سۆسێر یەکەم کەس بوو هەوڵی دا لە خودی زمان بکۆڵێتەوە، هەروەها باوەڕیشی وابوو کە زمان خۆی سیستەمەو پەیڕەوی سیستەمێکیش دەکات، ئەو سیستەمە عەنکەبووتییەی زمان تەواوی ڕەگەزەکانی زمانی لەخۆدا کۆکردۆتەوە و لەسەر دوو ڕەهەند پێوەندیان بەیەکەوە هەیە، ڕەهەندی ستوونی زمان و ڕەهەندی ئاسۆیی زمان. وێڕای ئەمەش دی سۆسێر لە «پێکهاتە»ی زمانیشی کۆڵیوەتەوە و زمانی بۆ «پارۆل- گوتە» و «لانگ- سیستەمی پێوەندیکردن» پۆلین کردووە.

ئەم بە «سیستەم دیتنەی زمان» دەرگای لەسەر عەقڵی زمانەوانان کردەوە. بە واتایەکی تر، دیارکردنی ئەوەی کە زمان سیستەمەو ڕەگەزەکانی پەیڕەوی سیستەمێک دەکەن، وای کرد چەندان قوتابخانە لێرەو لەوێ دروست بن و هەوڵ بدەن لە خودی زمان بکۆڵنەوە.

قوتابخانەی پراگ یەکێ لەو قوتابخانە زمانەوانییانەیە کە لە دەرگای سیستەمەوە!» لە زمان دەکۆڵێتەوە.

لەم کورتە نووسینەدا هەوڵ دەدەین پوختەیەک لەبارەی چەمک و سەرهەڵدان و دامەزرێنەران و بنەماکانی ئەو قوتابخانەیەوە بدوێین.

سەرهەڵدان و دامەزرێنەرانی قوتابخانەی پراگ

لە بیستەکان و سییەکاندا چکسلۆڤاکیا بەگشتی و پراگ بەتایبەتی ببوونە شانۆی توێژینەوەی ئەدەبی و فیکریی زمانەوانی. ئەو دیاردەیەش بەو ڕێژە دیموکراسیە پەیوەست بوو کە لەو بەشەی ئەوروپای ناوەڕاستدا بەرقەرار بوو. وێڕای ئەمەش پراگ ببووە پەناگەی پەناهەندەکانی سۆڤیەت و وڵاتانی دی.

ڕۆشنفکران و زمانەوانانی ڕەگەزی جودا لە چەندان بازنەی فیکری و زمانەوانی گرد ببوونەوە. یەکێ لەوانە بازنەی زمانەوانی پراگ بوو.

لە ساڵی ١٩٢٦دا کۆمەڵە زمانەوانێک لە پراگ کۆبوونەوەو بڕیاریان دا کە بازنەیەکی زمانەوانی دروست بکەن، چونکە کۆبوونەوەکە لە پراگ بوو بۆیە ناوی «پراگ»یان بۆ بازنە زمانەوانییەکە هەڵبژارد. بازنەکە لە حەڤدە کەس پێک هاتبوو کە هەشتیان چیکی و پێنجیان ڕووسی و دوویان فەرەنسی و ئەڵمانیەک و ئینگلیزێک بوون، بەڵام ڕووسە مهاجیرەکان وەک ڤیلێم ماسیوسەو ڕۆمان یاکۆبست و ترویێتسکۆی لە کەسە هەرە دیارەکانی ئەو بازنە زمانەوانییە بوون. تەمەنی ئەو بازنەیە لە پراگ هەتا داگیرکردنی ئەڵمانیا بۆ چکسلۆڤاکیا درێژەی هەبوو. هەروەها بە حوکمی ئەوەی ماسیوسیس و ترویێتسکۆ زوو مردن و یاکۆ بسن-یش ناچار بوو پراگ بەجێ بهێڵێ. ئەو دوو حاڵەتە و مردنی دووکەس لە دامەزرێنەران و هەڵاتنی یەکێکی تر و داگیرکردنی پراگ- وایکرد بزاڤەکە لە پراگ کزببێ، بەڵام هەرچی بیرۆکەو و بنەماو شەنگستەکانی ئەو بازنەیە، بووە قوتابخانە و هەتاکو ئێستاش بەشێک لە تیۆرەکانی ئەو قوتابخانەیە حزووری خۆی لە دیراساتی زمانەوانیدا هەیە.

ڕەنگدانەوەی تیۆرەکانی پراگ لە قوتابخانەکانی تری زمانەوانیدا

دیتنی زمان وەک سیستەمێک بۆ بونیادگەرییەکەی دی سۆسێر دەگەڕێتەوە بەڵام دی سۆسێر لە هەردوو پێوەندی پارادیگمانیکی و سینتاگماتیکی ڕەگەزو یەکەکانی زمانی کۆڵیوەتەوە هەرچی پراگییەکانن، زێتر بایەخیان بە ئەرکی ئەو ڕەگەزانە داوە.

(ئەرک) و (واتا) دوو چەمکی داهێنەری عەقڵی پراگییەکان بوو. ئەوان هەروەک تەقلیدییەکان نەبوون لە شرۆڤەکردنی ڕستەدا تەنیا جەخت لەسەر واتا بکەنەوە بەڵکو ئەوان ئەرک و واتایان لەناو پێکهاتەکاندا شرۆڤە

دەکرد.

زۆربەی زمانەوانان ئەو ڕایە پشت ڕاست دەکەنەوە کە تیۆرەکانی پراگ کاریگەریان لەسەر قوتابخانەکانی (فیرس) و (هالیدەی) و (چۆمسکی)دا هەبووە.

دۆزینەوەکەی ترۆبێتسکۆی لە بارەی دیاردەی بەرامبەر (oPPos. tion) لە نێوان دوو دەنگی جیا لە گۆکردن و شوێنی دروست بوونیان وەک /پ/- /ب/ و /ک/- /گ/ و/ ت/- /د/ لە تیۆرەکەی بلۆمفیلدو چۆمسکیدا هەستی پێدەکرێ.

لە پەنجاکاندا، تێڕوانینەکانی پراگ چوارچێوەیەکی تری وەرگرت. بواری ڕستەسازی و واتا سازی و شێوازگەریشی گرتەوە. جۆزێف ڤاچێک ١٩٠٩- ١٩٩٧ ڕۆحێکی تری وەبەر تێڕوانینەکانی پراگدا کردەوە و لەسەر بنەمایەکی نوێ گرنگییەکی زۆری بە ئەرکی ڕستەدا بەجۆرێ ئەمە بوو بەتیۆر و ناوی لێنرا «تیۆری ئەرکی ڕستە». هالیدەی زۆر لەژێر کاریگەری ئەو تیۆرە دا بوو و پەرەی پێداو بەجۆرێ قوتابخانەکەی هالیدەی هەر بەو ناوە ناسراوە.

بەرەبەرە تیۆری ئەرکی ڕستە بوو بە زمانەوانییەکی سەربەخۆ. لە مێژووی زمانەوانیدا بە زمانەوانی ئەرکی (Functronal Lingaistics) ناسراوە ئەو قوتابخانەیەش بوو بە هەڤدژێک بۆ تیۆرەکانی چۆمسکی. هەندێ توێژەر باوەڕیان وایە، کە زمانەوانی ئەرکی وەک بە دیلێک بۆ دیتنی ئەبستراکتی زمان هاتۆتە ئاراوە.

دیتنی ئەبستراکتی زمان خۆی لە تیۆرەکانی چۆمسکی بۆ زمان دەنوێنێ هەرچی بنەماکانی پراگە ئەوە زیاتر لەسەر دیتنی پراگماتیکی بۆ زمان داڕێژراون.

لایەنی سیمۆلۆژی زمان کە ئەمڕۆ دوو بۆچوونی دژ بەیەک لەخۆ دەگرێ، بەشێک پێ لەسەر ئەوە دادەگرن کە زمانەوانی بەشێکە لە سیمۆلۆژی و بەشەکەی تریش بانگەشەی ئەوە دەکەن کە سیمۆلۆژی بەشێکە لە زمانەوانی. بەحوکمی ئەوەی قوتابخانەی پراگ چەند میتۆدێکی بۆ شرۆڤەکردنی دەقی ئەدەبی و بونیادگەری دەقی ئەدەبی خستە ڕوو هەر ئەوسا ١٩٢٨- ١٩٣٩- کاریگەریەکی زۆری لەسەر زمانەوانی و سیمۆلۆژیا دروست کرد.

شەنگست و بنەماکانی قوتابخانەی پراگ

دامەزرێنەرانی بارنەی زمانەوانی پراگ لە ساڵی ١٩٢٩ یەکەم مانفێستی خۆیان لە ژمارەیەکی

گۆڤارەکەیان بەناوی بازنەی زمانەوانی پراگ بڵاوکردەوە. ئەمەی خوارەوە پوختەی بیروڕاکانی ئەو گرووپە زمانەوانییەیە.

١- زمان سیستەمێکە لە هۆیەکانی گوزارشت لێکردن پێکدێ و ڕۆڵی خۆی دەبینێ لە هاندانی تێگەشتنی هاوبەشدا.

ئەو دیتنەی زمان وەک سیستەمێک ڕەنگدانەوەی کاریگەری بیروڕاکانی دی سۆسێر بەسەر ئەم قوتابخانەیەدا دەسەلمێنێ. ئەوەی پراگ لە دی سۆسێر جیا دەکاتەوە ئەوەیە: قوتابخانەی پراگ جەخت لەسەر ئەرکی کردەیی ئاخاوتن دەکاتەوە نەک پێکهاتەی ئاخاوتن.

٢- زمان دیاردەیەکی فیزیایی کردەییە. شێوەکەی تا ڕادەیەکی زۆر پەیوەستە بە فاکتەری دەرەکی نا زمانەوانی.

زمان ناوەندێکی کۆمەڵایەتییە. لەسەر ئەو بنەمایە، ئەوان جەختیان لەسەر جیا کردنەوەی زمانی ڕۆشنبیری و زمانی شاکاری ئەدەبی دەکردەوە هەر بەهەمان شێوە جیاوازیان لەنێوان زمانی زانست و ڕۆژنامەگەری دەکردەوە.

ئەم «دووانە» هەریەکە وەرگری تایبەت بە خۆیان هەیە.

٣- زمانی نووسین و زمانی ئاخاوتن هاوشانی یەکتر نین و هەریەکەو ئەدگار و تایبەتمەندی تایبەت بەخۆی هەیە. لێرەدا زۆر گرنگە تویژەر یاخود زمانەوان لە پێوەندی زمانی نووسین و ئاخاوتن بکۆڵێتەوە. ئەم دووانەیە خاڵی لەیەک جیاکەرەوەی نێوان فیلۆلۆژی و کە جەختی لەسەر زمانی نووسین دەکردەوە، زمانەوانییە- کە جەختی لەسەر ئاخاوتن دەکرد.

٤- زمان هەردوو جۆری هەژمووونی کەسایەتی مرۆڤ لەخۆ دەگرێ: هەژمووونی زهنی و هەژمووونی عاتیفی. هەر ڕوویێکی ئەو دوو جۆرە، کە یەکەمیان هزر دەردەبڕێ و ئەوی تر سۆز لە پێوەندییەکی ڕێژەیی دان.

٥- سینکرۆنی زمان وەک میتۆدێک بریتییە لە شرۆڤەکردنی حاڵەتی ئێستای زمان، دی سۆسێر و قوتابخانەی پراگ پاڵپشتی ئەو میتۆدەیان دەکرد هەرچی دایکرۆنییە ئەویش میتۆدێکی شرۆڤەکاری زمانە، جا بۆ ئەوەی وەسفێکی هەمە لایەنەی زمان بکەین، وا دەخوازێ پەیڕەوی هەردوو میتۆد بکەین.

٦- ئاوێزانکردنی مۆرفۆلۆژی و فۆنۆلۆژی.

ئەم دوو دیاردە زمانەوانییە پەیوەستن بە وشەوە.

٧- بازنەی زمانەوانی پراگ ڕۆڵێکی گرنگی بینی لە چارەسەرکردنی کێشەی زمانی هاوسێ (Language allience). فیلۆلۆژکاران تەنیا جەختیان لەسەر ئەدگارەکانی ئەوزمانانە دەکردەوە کەسەر بەیەک خێزانە زمان بوون، بەڵام لە بەڵقان چەندان زمان هەن، کە لە یەک خێزانە زمانەوە سەرچاوەیان نەگرتووە و پێوەندیشیان بەیەکەوە هەیە. (لەنێو ئێمەشدا ئەم دیاردەیە هەیە ئەوەتە کوردی و عەرەبی بە حوکمی هاوسێی، زۆر ئەدگار هاوبەشیان هەیە و هەریەکەو سەر بەخێزانە زمانێکی جوایەزە.

٨- بایەخدان بەدیاردەی مۆرفۆنیمیکی یاخود مۆرفۆ-فۆنۆلۆژی. ئەم بایەخدانەش بۆ کاریگەری فۆنیم لە مۆرفۆلۆژیدا دەگەڕێتەوە.

٩- پێکهاتەی فۆنیم و مۆرفیم بەس نییە، بەڵکو «واتا» و «ئەرکی» هەریەک لەمانە لە گرنگی پێکهاتەکە کەمتر نییە. لێرەدا قوتابخانەی پراگ پێشڤەچوونێک لە هەژمووونی بونیادگەرییەکەی دی سۆسێر پێکدێنێ.

١٠- دۆزینەوەی ئەدگارە جیاکارییەکان لە بواری فۆتۆلۆژیدا. ئەم دۆزینەوەیەش لە نووسینەکانی یەکێ لە دامەزرێنەرانی پراگ- ترۆبێتسکۆی لێکۆڵینەوەی لەسەر کراوە. ئەم داهێنانە لە بواری فۆتۆلۆژیدا توانی ببێتە دیارترین و خوراگرترین تیۆری شرۆڤەکردنی فۆتۆلۆژی لە مێژووی زمانەوانیدا.

بە کورتی بە ئەرککردنی زمانەوانی لە بنەما هەرە دیارەکانی ئەو قوتابخانەیە. ئەمەش هەموو ئاستەکانی زمانی گرتۆتەوە.

ژێدەر:

1- Carr, philip (1993) phonology

2- Crystal, D. (1991) A Dictionary of linguistcs and phonetics.

3- Crystal, D. (1992). An Encyclopedic Dictionary Language and Languages.

4- Ivic, M. (1990). Trends in Lingu. stis.

5- Johnson, K. and Helen (1999) Encyclopedk Dictionary of Applied Lingu. st, cs

6- Robins, R. H. (1997) A short History of Linguistics.

7- Verschueren, j. (1999) Under starding Pragmatics.

ڕێژیسیۆر و دیدار لەگەڵ تێکستدا

د. فازیل جاف
(سوێد)

خوێندنەوەی یەکەمی دەقەکەت گەلێ گرنگە، چونکە وەکو ڕێژیسیۆری ئەمریکایی میکاییل بلوم دەڵێ: خوێندنەوەی یەکەم بۆ ڕێژیسیۆری دەردەخات کە تا چ ڕادەیەک بینەری ئاسایی خۆی تێدا دەدۆزێتەوە.. بەشێوەیەکی گشتی کاریگەریی خوێندنەوەی یەکەم لەسەر مێشک و دەروونی ڕێژیسیۆر گەلێ گرنگە، بە مەرجێ ئەو خوێندنەوەیە لە بارودۆخێکی گونجاودا ئەنجام بدرێ.

باشە دەبێ مەبەست لە بارودۆخی گونجاوی خوێندنەوەی دەق چی بێ؟ خوێندنەوەی دەق دەبێ لەئەتمۆسفیر و بارودۆخێکی لە باری ئەوتۆدا بێ، کە هزر و مێشکی ڕێژیسیۆر تەنیا ئاراستەی دەقەکە بێ و لەناو جیهانی شانۆنامەکە نەترازێ.

هەوڵ بدە لەکاتی خوێندنەوەی یەکەمی شانۆنامەکەدا لە هەموو شتێ دابڕێی، لە ئامرازەکانی پێوەندی بە دەوروبەر و بیستن و دیتن وەکو تەلیفۆن، ڕادیۆ، تەلەفزیۆن، مۆسیقا دوورکەوە. باشترین خوێندنەوە ئەوەیە کە مێشک و دڵ و دەروونت تەواو لەسەر دەقەکە بێ. خوێندنەوەی یەکەمت بەیەک هەناسە بێ و لە یەک دانیشتندا دەقەکە تا کۆتایی بخوێنەوە.

ئەو ڕێژیسیۆرانەی کە دەق بە پچڕپچڕی و لەچایخانە و لەناو پاسدا یان بە تەماشای تەلەفزیۆن و گوێگرتن لە ڕادیۆوە دەخوێننەوە، پاشتر کاڵفامی و بە هەڵە تێگەیشتنیان لە دەق لەکاتی نمایشەکەدا دەردەکەوێ.

پاش خوێندنەوەی یەکەم، تێفکرین و بۆچوونەکانی خۆت تۆمار بکە، با بۆچوونەکانت گەلێ سادە و ڕاستەوخۆ بن. بۆ نموونە: زمانی شانۆنامەکەم پێ باشە، بابەتەکەی لەگەڵ سەردەمدا دەگونجێ، بەڵام هەندێ دیمەنی

درێژە، کەسایەتییەکان چاک وێنەکێشراون.. تاد پاشتر دوای خوێندنەوەی دووەم و سێیەم و قوولبوونەوە لە دەقەکە و لە پرۆڤەکان و لەناو پرۆسەی کارکردندا بۆت دەردەکەوێ کە ئەو بۆچوونانەی خوێندنەوەکانی یەکەم جارت چەند گرنگن، ئەنجا چۆن چارەسەر بۆ کۆسپ و بەربەست و کێشەکانی ناو شانۆنامەکە دەدۆزیتەوە. هەر بلوم خۆی دەڵێ: لەکاتی پرۆڤەکردندا، کە لە دیمەنێکدا تووشی کێشە دەبم، هەوڵ دەدەم بەبیری خۆمی بێنمەوە کە لە خوێندنەوەی یەکەمدا هەستم بەچی دەکرد.

خوێندنەوەی شانۆنامەیەکی نوێ

کە رووبەرووی شانۆنامەیەکی نوێ دەبیتەوە و دەتەوێ کاری لەسەر بکەی، هەوڵ بدە خۆت لە هەموو بیروبۆچوونێکی رابردووت رزگار بکەی، بێگەرد و پاک و ئاسوودە و بە مێشک و دەروونی کراوە و سافەوە لە شانۆنامەکە قوول ببەوە و تا دەتوانی بە وردی بیری لێ بکەوە، وەک ئەوەی هیچ کەرەسەیەکی تەکنیکی و هونەریت لە بیرەوەریدا تۆمار نەکردبێت. بێ حوکمی پێش وەخت، بێ فەرزکردنی فۆرمێکی دیاریکراویان ستیلێک کە خۆت حەزی لێ بکەی رووبەرووی بابەتە تازەکەت ببەوە. لەوە خراپتر نییە کە ڕێژیسێر دەستبەجێ و بە دەم خوێندنەوەی یەکەمەوە بڕیاری دوا فۆرمەکانی دەرهێنان و سینۆگرافیا و نمایش و فەزای نمایش بدا.

هەموو ئەمانە دەبێ بەپێی پرۆسەی داهێنان و کارکردن لە گۆڕاندا بن، کەس نازانێ دەقەکەت لە کۆتاییدا چ فۆرم و ڕوخسارێک بەخۆوە دەگرن. خۆ دەبێ هەر واش بێ، چونکە ڕێژیسێریی پرۆسەیەکی سادە نییە و بە ئان و ساتێک کامڵ نابێ.

لە خوێندنەوەی یەکەمتدا هەوڵ مەدە شانۆنامەکە شی بکەیتەوە، شیکردنەوەی دەق قۆناخێکی پاشترە. لە خوێندنەوەی یەکەمدا یەک ئەرک بگرە ئەستۆی خۆت: بزانە کاریگەریی شانۆنامەکە لەسەر خۆت چییە و تا چەندە.

کە تێکست دەخوێنیتەوە هەوڵ بدە وەکو ڕێژیسێر بیخوێنیتەوە، نەک وەکو خوێنەرێکی ئاسایی، چونکە خوێندنەوەی ڕێژیسێر جیاوازە. خوێندنەوەی ڕێژیسێر خوێندنەوەی شانۆکار و بینەری ئاساییە لە هەمان کاتدا. لە دیداری یەکەمتدا لەگەڵ شانۆنامەکەتدا، با دەروونت ئاسوودە و خەیاڵت فراوان بێت. لەبیرت نەچێ کە یادەوەری و هەگبەی شارەزایی کۆن گەلێ جار ڕێگا لە خەیاڵ و داهێنان دەگرن. هەر کاتێ پەنات بردە بەر خەیاڵ دەبێ بەر لە هەموو شتێ بە مێشکێکی ساف و بەتاڵ و لە بێدەنگیدا پەنای بەیتە بەر. خەیاڵ لە مێشکی سافەوە هەڵدەقوڵێ. گەر مێشک سەرقاڵ بێ خەیاڵ لەکار دەکەوێت. وەکو هارۆڵد کلۆرمان دەڵێ: لێگەڕێ با شانۆنامەکە کار بکاتە سەر تۆ، بەر لەوەی تۆ کار بکەیتە سەر شانۆنامەکەت.

با خوێندنەوەی دووەم و سێیەمت یەک لەدوای یەک نەبن، چەندی مەودای نێوان خوێندنەوەی یەکەم و دووەم و سێیەم زۆربێ، ئەوەندە گومان و دوودڵیت لا دەڕەوێتەوە.. مەودای زەمەنی کارکردن لەسەر دەقێک لای هەموو ڕێژیسێرێک یەک نییە، تەنانەت لای یەک ڕێژیسێریش لە دەقێکەوە بۆ دەقێکی دیکە دەگۆڕێ. میێرهۆڵد شانۆنامەی ماڵی بووکەشووشەی ئیبسن-ی بە سێ ڕۆژ خستە سەر شانۆ، بەڵام بیستساڵێک بیری لە شانۆنامەی پشکنەری گۆگۆل دەکردەوە، تاکو لە ١٩٢٦دا بە ئەنجامی گەیاند، بەدرێژایی تەمەنیشی بیری لە دەرهێنانی شانۆنامەی هاملێت دەکردەوە، هەرچۆنی بێ، ئەو ئاواتەی بردە ژێر گڵەوە.

مەودای زەمەنی بیرکردنەوە و کارکردن لەسەر دەق هەرچەند بێ، ڕێژیسێر دەبێ بگاتە باوەڕێکی ئەوتۆ کە تەواو لە دەقەکە قوول بۆتەوە و ئەنجا لەگەڵ هاوکارانی، بە تایبەت لەگەڵ سینۆگرافدا، قسە بکات. تەنانەت ئەو ڕێژیسێرانەی کە باوەڕیان وایە بەشی سەرەکی شیکردنەوەی دەق لەکاتی پرۆڤەدا مەیسەر دەبێ، دەڵێم تەنانەت ئەوانەش دەبێ خەزێنەیەکی لەباریان لەقوولبوونەوە بەناو تێکستەکەدا هەبێ بەر لەوەی دەست بە پرۆڤە بکەن.

هونەر و تەکنیکی خوێندنەوەی تێکست گەلێ گۆڕانی بەسەردا هاتووە و بە میتۆدی جودا ئەنجام دەدرێ. لەم ساڵانەی رابردوودا سەرچاوەیەکی زۆر لەبارەی خوێندنەوەی تێکستەوە نووسراوە، لە زۆربەی کۆلیجەکانی هونەری شانۆدا وەکو بابەتێکی تایبەت دەخوێندرێن. تۆ وەکو ڕێژیسێر دەبێ بەپێی توانا ئاگاداری ئەم بۆچوونانە بی و شارەزاییەکی باشت هەبێ لەم بوارەدا.

ئەمە بکە بە ڕێڕەو: چەند چاکتر و قوولتر لە

شانۆنامەکە بگەی، ئەوەندە چاکتر بەرجەستەی دەکەی. هەربۆیە تەنیا لەو حاڵەتەشدا، واتە کە خۆت بەدەقەکەدا قـووڵ ببیـتـەوە و چاک لێی تێبگەی، ئینجـا دەتوانی بیـروبۆچوونەکـانی خۆت بە هاوکـاران و ئەکـتـەرانت بە ڕوونی و بەشـێـوەیەکی کـۆنکریتی و دوور لە ئاڵۆزی بگەیەنی، تا چاکتر هاوکاران و ئەکتەرانت لەبیروبۆچوون و خـواست و داواکارییـەکـانت بگەن، ئەو دەرهێنانەی تۆ دەتەوێ چاکتر دێتە بەرهەم.

هەرفۆرمێک پێشتـر بڕیارت لەسەر دابێ بە خراپ کار دەکاتە سـەر پرۆسەی داهێنان، ئەگەرچی ئەو فـۆرمانەت گـەلێ بەلاوە شـاکاربن. ئەگەر فـۆرمـێکی دیارکـراوت لا پەسـەندە، یان ستـیلێک لە هەمـوو ستیلەکانی دیکە پتر سـەرنجت ڕادەکـیـشێ، هەمـوو ئەمـانە ڕێگا لە داهێنان دەگرن، داهێنان لە فۆرم و ستیلدا پێشتر حوکمی لەسەر نادرێ و دەبێ لە ئان و ساتدا بخوڵقێت، واتە لە شوێن و کـاتی خۆیدا دەخـوڵقـێت و ناگـوێزرێنەوە و ناشـدزرێن، فۆرمـێک کە پێـشـتـر بڕیاری لەسەر دەدەی بەشێـوەیەکی خۆڕسک بۆت سـاغ نابێـتـەوە، چونکە هی خۆت نییـە، خوازراوە، نەخوڵقاوە، ئەگەر هی خۆیشت بێت، شێواز و کەرەسەیەکی هەڵەیە و لەگەڵ ئەو بەرهەمـەدا ناگونجێ و دەست نادات.

دەقی وەرگێڕدراو

بەداخەوە ئاستی ئەدەبی دەقی وەرگێڕدراو قەت ناگاتە ئاستی ئەدەبی دەقەکە بەزمانە ئەسڵییەکەی خۆی. دەقی شانۆیی لە تایبـەتمەندییـەکەیدا لە شیـعری دەچێ، بۆیە وەرگـێـڕەکـانی دەقی شـانۆیی دەبێ خـاوەن ئەزمـوونی شـانۆیی بن و توانایەکی باشـیـان بەسـەر شـانۆمـەکـەدا بشکێ و لە سروشت و تایبەتمەندیی مەجازی زمانی شانۆ بگەن. ڕیژیسـیـۆرانی خـاوەن ئەزمـوون کـێـشـەیەکی گەورەیان لەگەڵ دەقی وەرگـێـڕدراودا هەیە و بە ئاسـانی پەسـەندی ناکـەن. ئەم کـێـشـەیە بەتایبـەتی خـۆی لە شـــانۆنامـــە شـــاکـــارەکـــاندا دەنوێنێ و بۆ نموونە لە شانۆنامەکانی شەکسپیر و مۆلیێردا، کە لە وەرگێڕاندا بەشـێـکی زۆری نرخ و بەهای ئەدەبی خـۆیان لەدەست دەدەن. هەر لەبەر ئەوەشە شانۆنامـەکانی شەکسپیر چەند جارێک تەرجەمە کراونەتە سەر زمانانی دنیا، سەرەڕای کارزانی و لێهاتوویی وەرگێڕەکان تەرجەمـەکـانیـان هەر مایەی گلەیین.

بەراوردکردنی دەق

ئەگـەر شـانۆنامـەکـەت وەرگـێـڕدراوە، چاکـتـر وایە وەرگـێـڕانەکە لەگـەڵ ئەسـڵـەکـەیدا بەراورد بکەی. ئەمـە ئەگـەر زمـانی ئەسـڵیی شانۆنامـەکە بزانی، ئەگـەر نا با کـەسـێکی زمـانزان ئەم ئەرکـەت بۆ جێـبـەجێ بکا، ئەمـە خـۆی لەخـۆیدا ئەرکی درامـاتورگـە، کـە زۆر لایەنی دەقەکەت بۆ ساغ دەکاتەوە خۆ ئەگەر دەقەکە زیاتر لەیەک وەرگێرانی هەبێ، چاکتر وایە بە هەموویاندا بچیـتەوە و بەراوردیان بکەی و گونجاوترینیان هەڵبژێری.

نەک یەکجار، بگرە بەدرێژایی خوێندنەوە و پرۆڤەکردن و زمانی شانۆنامەکەت ساغ بکەیتەوە.

لەبیـرت نەچێ کـە بێ گـرێوگـۆڵـی و ڕەوانی زمـانی شـانۆنامـەکـەت مـەرجـێکی سـەرەکـیـیـە بۆ نمایشی ئەکتەرەکانت و سەرکەوتنیان. ئەکتەر حەز بەزمانی سادە و ڕەوان بێ قـۆرت و گـرێ دەکـا، بینەریش هەر هەمـان ئارەزووی هەیە.

زەمەنی وەرگێران

گـەلێ جـار شـانۆنامـەیەک، کـە کـاتێکی زۆر بەسـەر وەرگێڕانیدا تێدەپەڕێ لەگەڵ زمانی باو و هاوچەرخ، یان زمـانی سـەردەمی ئێـسـتـادا ناگـونجێ. لە بەریتـانیـا و ئەمریکادا سەرلەنوێ شانۆنامەکانی ئیپسن و چێخۆڤ و ستریندبێرگیان وەرگێڕایەوە سەر زمانی ئینگلیزی، دوای ئەوەی کە بۆ شـانۆکاران دەرکەوت وەرگێڕانەکانی سەد سـاڵ پێش ئێـسـتـا بۆ ئەمـڕۆ دەست نادات، چونکە لەلایەکەوە زمان خۆی گۆڕانێکی زۆری بەسەردا هاتووە و لەلایەکی دیکەوە زۆربەی زۆری ئەو وەرگێڕانانە لەکـاتی خۆیدا بە پەلە پەل ئەنجام دراون، ئیدی چ لەبەر خواستی دەزگـاکـانی چاپ بووبێ و چ لەبەر پێـداویسـتی بازاڕ بووبێ. کە شانۆنامەی یاری بە ئاگری سـتریندبێـرگم لە ڕووسیا دەرهێنا، ئەکتەرەکان بەر لە خوێندنەوەی یەکەم، پێیـان وابوو کە وەرگێـڕانەکە لە ڕووی زمـانەوە لە زۆر جێگادا بۆ کـۆمـەڵگای ئەمڕۆی ڕووسـیـا دەست نادات، شانۆنامەکە بەر لە سەد ساڵ خرابووە سەر زمانی ڕووسی، بۆیە سەرلەنوێ کارمان لەسەر تێکستەکە کرد.

ڕیتمی زمانی زگماکی شانۆگەرییەکە

با ئەکتەرەکانت بەزمانی ئەسڵی گوێیان لە تێکستەکە بێ، هەوڵ بدە نمایشێکی یان خوێندنەوەیەکی شانۆنامەکەت بە زمانی خۆی پەیدا بکەی و خۆت و ئەکتەرەکانت گوێی لێ بگرن. ئەمە وا لە ئەکتەرەکانت دەکا ئاشنای چێژ و تاموسەدای زمانی شانۆنامەکە بن و سەبارەت بە ڕیتم و تێمپۆی شانۆنامەکە شارەزایی پەیدا دەکەن.

بەرلەوەی دەست بە پرۆڤەکردن بکەم لەسەر شانۆنامەی تەرتووف، گەلێ جار بەزمانی فەرەنسی گوێم لە نمایشی شانۆگەرییەکە دەگرت، چێژ وەرگرتن لە زمانەکە و لە ڕیتمی شیعرەکانی مۆلێیر و ئەدای ئەکتەرە فەرەنسییەکان بوون بەسەرچاوەی ئیلهام، تەنیا ئەو دەمە تێگەیشتم شانۆنامەکە چەند بەهای خۆی لە تەرجەمەکردندا لەدەست داوە.

بە هەمان شێوە کە لە مەغریب شانۆنامەی «خەونی نیوەشەوێکی هاوینم» خستە سەر شانۆ، داوام لە ئەکتەرەکان کرد گوێ لە نمایشێکی شانۆی ڕۆیاڵ شەکسپیر بگرن، تاوەکو بەئەدای ئەکتەرانی خاوەن ئەزموونی ڕۆیال شەکسپیر کۆمپانی، کەم تا زۆر ئاشنای زمان و ڕیتم و سەداو زایەڵەی وشەکان بن و چێژ لە زمانە ئەسڵییەکەی شەکسپیری نەمر وەربگرن.

لە ڕاستیدا مەغریبییەکان زۆر ئاشنای شەکسپیر و شانۆی ئینگلیزی زمان نین، ئەوان زیاتر بەلای کولتووری فەرەنسی و ئیتالی و ئیسپانیدا دەیشکێننەوە ئەکتەرەکان ئەوەندە سەرسامی ئەو ئەدایە بوون، تەنانەت بڕگەیەکمان بۆ دەستپێکی شانۆنامەکە، هەڵبژارد، لەناو جەرگەی تاریکیدا بەو بڕگەیە پەردە لەسەر شانۆنامەکە لادەبرا. بەدەم هەمان ڕیتمەوە ئەکتەرەکانیش ڕیتمی تێکستە عەرەبییەکەیان بینا دەکرد.

باشترین وەرگێڕان

ئەگەر چەند وەرگێڕانێکت لەبەردەستدا بوو، نابێ لە هەڵبژاردندا تەنیا ڕاستگۆیی و ئەمانەت و دەستپاکی لە وەرگێڕاندا بکەی بەپێوەر لە بیرت نەچێ کە دەبێ وەرگێڕانێک هەڵبژێری بۆ ئەکتەرەکانت و بینەرانیش زمانەکەی سادە و خوڕ و ڕەوان و ساف بێ.

لەمەشدا تەنیا ئەو وەرگێڕانانە تێیدا سەردەکەون کە شانۆکاران خۆیان یان باشتر وایە بڵێین ئەکتەران ئەم کارە بکەن. شانۆکاران دەزانن زمانی شانۆ دەبێ چۆن بێ، لەکاتێکدا بە دەگمەن هەڵدەکەوێ کەسێکی ڕۆمانووس یان چیرۆکنووس یان هەر نووسەرێکی دەرەوەی بواری شانۆ هەرچەندە زمانزانیش بێ، وەرگێڕانێکی باش بۆ شانۆ بە ئەنجام بگەیەنێ.

لە هەڵبژاردنی خەونی نیوەشەوێکی هاویندا چوار وەرگێڕانی عەرەبیم لە بەردەستدا بوو کە هەریەکە و تایبەتمەندیی خۆی هەبوو، دەستپاکی و ئەمانەت، شاعیریەت و تیر و تەسەلی زمان، ڕیتم و زمان ڕەوانی، بۆ من ئەوەی سێیەم لە هەمووی گرنگتربوو، چونکە ئەمانەم لە وەرگێڕانەکەی دوکتۆر محەمەد ئەلعەنانی-دا بەدی دەکرد.

گۆڕانکاری لە دەقدا

لەبارەی دەستکاری کردنی تێکستەوە ڕاوبۆچوونی جیاواز هەیە، هەوڵ بدە ڕاوبۆچوونی ڕیژیسێرانی خاوەن ئەزموون لەم بوارەدا بزانی، بەتایبەت ڕای میرهۆڵد سەبارەت بە دراماتۆرگ، چونکە ئەوەندە من بزانم میرهۆڵد یەکەم ڕیژیسێرە کە بە قووڵی و فراوانی باسی دراماتۆرگی کردووە و هەر ئەویش بۆ یەکەم جار زاراوەی ڕیژیسێری دراماتۆرگ و ڕیژیسێری وەکو نووسەری نمایش بەکارهێناوە، هەروەها ڕاوبۆچوونەکانی پیتەر و برووکیش لە بارەیەوە گەلێ گرنگن. بەبۆچوونی من ڕیژیسێر بۆی هەیە دەستکاری تێکست بکا، لێی بقرتێنێ و لێی لابەری، بەڵام دەبێ وەستا بێ و شارەزای بنەماکانی شانۆنامە نووسین و دراماتۆرگی بێ، دەنا تێکستەکە سەقەت دەکات. بە کورتی من لەگەڵ ڕایەکەی پیتەر برووکدام کە دەڵێ لە دەستکاری کردنی دەقدا خۆت بەرپرسیاری، لەوانەیە لە دەقی شەکسپیردا دیمەنێک لابدەی هیچ کار نەکاتە سەر کارەکەت، لەوانەشە وشەیەک لا بدەی هەموو کارەکەت تێک بچێت. کێشەی نێوان ڕیژیسێر و نووسەر سەبارەت بەدەستکاری کردنی دەق مێژوویەکی کۆنی هەیە. هەرچۆنێک بێ قەت دیمەنێک لا مەبە، تەنیا لەبەر ئەوەی لێی تێناگەی یان لۆمەی نووسەر بکەی گوایە شتی زیادەی نووسیوە.

پێش ئەوەی نیشانەی زەرب بەسەر دیمەنێکدا بهێنی، بیر لە وەزیفە و ئەرکی دیمەنەکە بکەوە. هەمیشە ئەوەت لە یاد بێ کە ئەوەی ئەو شانۆنامەیەی نووسیوە، بەتایبەت کەڵە شانۆنووسانی وەکو شەکسپیر، مۆلێیر،

ئیپسن، چیخۆف لە دراماتۆرگیدا لەمن و لەتۆ شارەزاترن و حەرفیان بە خۆڕایی دانەناوە.

مەقەستی ڕێژیسۆر

کە دیمەنێکت پێ بەرجەستە ناکرێ، یەکسەر مەیدەرە بەر مەقەست، لەوە ئاسانتر نییە ڕێژیسۆر کاری وا بکا، بەتایبەت لەو دیمەنانەدا کە بەڕواڵەت درامی نین. یان کردار و جووڵەیان تێدا نییە، بەم کارە ڕەنگە لایەنی فیزیکی و دیدەیی (بەصەری) شانۆگەرییەکەت سەرنج ڕاکێشتر بێ، بەڵام بێگومان لەنرخی ئەدەبی دەرهێنانەکەت کەم دەبێتەوە، چونکە شانۆ هونەر و ئەدەبە، تایبەتمەندی شانۆش لەمەدایە.

ڕێژیسۆر پێش ئەوەی مەقەست بەکاربێنێ دەبێ ئاگاداری ئەوە بێ کە ئەو دیمەنەی لای دەبا نرخ و بەهای ئەدەبی چەندە، چەند سۆز و هەست و نەستی ئینسانی تێدایە، ئەو دەستکاری کردنە چەند کار دەکاتە سەر کەسانی ناو شانۆنامەکە؟ ئینجا بەگشتی چەند کاردەکاتە سەر سەرجەمی حیبکەی شانۆنامەکە؟

دووبارەی دەکەمەوە کە دەکرێ دیمەنێک، چەند دیالۆگێک لە دەق لابەری، بەڵام بینەر بەرهەمێکی چەسپ و یەکگرتووی دەوێ. پێم وایە نووسەرانی شانۆ لارییان نییە لەوەی ڕێژیسۆرێکی بلیمەتی وەکو میرهۆڵد دەستکاریی نووسینەکەی بکا، نیگەران بێ.

درامانووسی بەریتانی هاوچەرخ نیک دییر، گلەیی لەوە دەکرد کە چۆن ڕێژیسۆرێکی گەنج شانۆنامەیەکی ئەوی داوەتە بەر مەقەست، منیش باسی ئەوەم بۆ کرد کە مییرهۆڵد چۆن دیمەنێکی لە شانۆنامەی ژیانی کەسێکی لیۆنید ئەندرێیڤی لابرد. سەرەتا ئەندرێیڤ نیگەران بوو، بەڵام پاشان باوەڕی هێنا کە مییرهۆڵد کارێکی باشی کردووە. پاشتر کە شانۆنامەکەی بە چاپ گەیاند، بە گۆڕانکارییەکەی مییرهۆڵدەوە چاپی کرد. لەوەڵامدا نیک دییر گوتی: ئەوە مییرهۆڵد بوو، با شانۆنامەکەی منیش دەرهێنەرێکی بلیمەتی وەکو مییرهۆڵد دەستکاری بکا، نەک ڕێژیسۆرێکی کەم ئەزموون.

من لەمەدا لای نووسەر دەگرم، بیرمە کە لەئەکادیمیای هونەرە جوانەکانی بەغدا بووم، چۆن دەرهێنەرێکی قوتابی شانازی بەوەوە دەکرد کە هاملێتی کورت کردۆتەوە بۆ حەڤدە لاپەڕەی بەدەست و خەت نووسراو. دەستکاری کردنی دەقێک بۆ نمایشێکی سەردەم گەلێ جیاوازە لە شێواندنی ئەو دەقە بۆ هەر مەبەستێک بێ. ئەوەی یەکەم پێداویستی زمانی هاوچەرخی شانۆی سەردەم دەیخوازێ، ئەوەی دووەم ناشارەزایی و کەم ئەزموونی، ئەگەرچی بەشێکی زۆری ئەو شێواندنە بەناوی ئەزموونگەرییەوە دەکرێ، حوکمی بەسەردا دەکا، ئەمیان بە پێی تیۆری نمایش ئەنجام دەدرێ، بەڵام ئەویان لەسەر تیۆری ڤیروسیا دەڕوا، نموونەی ئەویان نمایشەکانی مییرهۆڵد و گرۆتۆڤسکی و باربا و هەندێ بەرهەمی پۆست مۆدێرنیستەکانی ئەمڕۆیە، نموونەی دووەمیش ئەو بەرهەمە کرچ و کاڵانەن کە بەناوی ئەزموونگەرییەوە پێشکەش دەکرێن؟

بێرگمان دەستکاری ماڵی بووکەشووشە دەکات

بە کورتی دەبێ مەبەستێکی ئاشکرا و سوودبەخش و هونەریی لە پشت هەموو دەستکاری کردنێکی دەقەوە هەبێ، لەوانە بۆ نموونە، دەشێ هەندێ لایەنی دەقەکە یان هەندێ دیمەن و ئاخافتنی لەگەڵ سەردەم و کۆمەڵگادا ناگونجێ، خۆ ئەگەر بەشی هەرە زۆری شانۆنامەکە لەگەڵ کۆمەڵگاو ئەمڕۆدا نەگونجێ، ئەو دەمە هیچ بەڵگە و بەهانەیەک بۆ هەڵبژاردنی ئەو دەقە نییە.

لەماڵی بووکە شووشەدا ئینگمار بێرگمان کە یەکێکە لەو ڕێژیسۆرانەی دەق بە پیرۆز دەزانێ، تەنانەت ئەویش لە دیمەنی کۆتاییدا دەستکاری دەقەکەی ئیپسنی کرد، لەگەڵ ئەمڕۆ و ڕۆحی سەردەمدا گونجاندی، کۆتاییەکەی تەواو بە پێچەوانەی کۆتاییەکەی ئیپسن بوو، بەڵام دەستکاری کردنەکەی خۆی لە خۆیدا داهێنان بوو، لە مێژووی شانۆی هاوچەرخدا جێگای دیارە،هەر بەم بۆنەیەشەوە حەز دەکەم ئاماژە بەوە بکەم کە بێرگمان لە پرۆگرامی شانۆگەرییەکانیدا خەت بەژێر ئەو دێرانەدا دەکێشێ کە لەنمایشەکەدا لابراون، بۆ ئەو مەبەستە شانۆنامەکە سەر لەنوێ چاپ دەکاتەوە و ئینجا بەدەستنیشان کردنی ئەو شوێنانەی کە لە پیشاندانەکەدا نمایش ناکرێن.

بێرگمان دەڵێ هەرگیز شانۆنامەیەکم دەرنەهێناوە تێیدا دژایەتی نووسەرەکەیم کردبێ. منیش دەڵێم با دەستکاری کردنی دەقەکەت لە دژایەتی کردنی نووسەری شانۆنامەکەوە سەرچاوە نەگرێت.

ڕێژیسۆر نابێ یەکسەر مەقەست بخاتە ناو جەستەی ئەو دیمەنانەی کە دیالۆگی درێژی تێدایە، بەو بەهانەیەی

گوایە ئەو دیمانانە درامی نین، یان کردار و جوولەیان تێدا نییە. ئەو دیمەنانە بەر لە هەموو شتێک بەهای ئەدەبییان هەیە، دراماش تەنیا کردار و جوولەی ئاشکرا و بەرچاویی نییە.

دەقێکی حیواری کە بەشێوەی درامی نمایش بکرێ، ئەویش هەر درامایە. گەلێ لە ڕێژیسێرانی کەم ئەزموون و ئارەزوومەند کە دیمەنێک لادەبەن یان نیوەی کارەکتەرەکانی شانۆکە لادەبەن لەبەر ئەوەیە ئەو دیمەنەیان بەزەحمەت پێ بەرجەستە دەکرێ، یان پێیان وایە دیالۆگی زۆرە و دەبێتە مایەی وەڕس بوون. ئەمە سەد لەسەد وانییە، چونکە بینەر نایەوێ بەردەوام تەنیا تەماشای جوولە و کردار بکا، بە هەمان شێوەیش نایەوێ تەنیا گوێی لە ئاخافتن بێ.

زۆرجار بۆ ڕێژیسێر ئاسانترە دیمەنی پڕ لە کردار و ڕووداو چارەسەر بکا، پتر لە دیمەنی پڕ لە ئاخافتن، هەر بۆیەش ئەو دیمەنانەی کە دەقرتێندرێن بەهۆی زۆری ئاخافتنەوەیە.

نموونەیەک: شانۆنامەی مس جۆلیای ستریندبێرگ لەدەرهێنانی ڕێژیسێرێکی عیراقی تەنیا یەک کاتژمێر و بیست دەقەی خایاند، کەچی لە دەرهێنانی ئینگمار بێرگمان سێ سەعاتی خایاند.

لەحاڵەتی یەکەمدا ڕێژیسێر زۆربەی ئەو دیالۆگانەی لابردبوو کە کرداریان تێدا نییە و تەنیا گوزارشت لە پێوەندی نێوان جۆلیا و جان دەکەن. چی لە شانۆنامەکە مایەوە، تەنیا ئەو دیمەنانەی کە جان تێیاندا دەخواتەوە و جگەرە دەکێشێ و لەگەڵ مس جۆلیا بەشەڕ دێ، تەنانەت ڕەخنەگرێکی سوێدی نووسیبووی: تا ئێستا هیچ نمایشێکی مس جۆلیایەک بەقەدەر ئەم نمایشە شەرابی تێدا نەخوراوەتەوە و جگەرەی تێدا نەکێشراوە.

شەوە و باران دەبارێ

لەبیرت نەچێ دراما تەنیا کردار نییە، زۆر کەس پێی وایە دراما تەنیا کردارە و هیچی دی، زۆر کەس پێی وایە دراما کێشە و ململانێ و پێکدادانە، بێ ئەوەی لەو ڕاستییە تێبگەن کە دراما ئەگەر چاک بگوترێ لە وشەشدا هەیە، ڕاستە کردار زەقترین ڕواڵەتی درامایە، بەڵام زمانی ئەدەبی شانۆیی خۆی لەخۆیدا زمانێکی درامییە.

کاتێ کەڵە ئەکتەری بەریتانی جۆن گیلگیود دەقەکانی شەکسپیری نمایش دەکرد، بە پێچەوانەی لۆرانس ئۆلیڤیە، کەم دەجووڵا و کەمتر جەستەی بەکاردەهێنا، زۆربەمان دەزانین کە ئۆلیڤیە ئەکتەری جەستە بوو. گیلگیود بە گاڵتەوە دەیگوت: من لەشم بەکار ناهێنم، سەرم بەکاردێنم.

ئەگەر گیلگیود گوتبای: شەوە و باران دەبارێ، ئەوە بۆ بینەران بەس بوو، چونکە بەڕاستی لەخەیاڵ و فەنتازیای بینەردا باران دەباری.

کام دیمەنت پێ قورسە، کام دیمەن گەلێ سەختە و پێت وایە بە ئاسانی خۆی ناداتە دەست، ئەگەر بە وردی و بەدڵ و بەگیان کاری لەسەر بکەی ئەو دیمەنە ڕەنگە جوانترین و کاریگەرترین ساتی شانۆگەرییەکەتی لێ دەرچێ.

ڕێژیسێر نابێ ئەو دیمەنەی کە بەرجەستەکردنی پێ سەختە و کە پێی ناگات بیقرتێنێ و لایبا، یان چەند دیمەنێک بقرتێنێ بۆ ئەوەی شانۆنامەکە ڕیتمێکی خێراتر وەرگرێ. بە پێچەوانەوە، تا بۆت دەکرێ کار لەسەر ئەو دیمەنە بکە و کاتێکی باشی بۆ دانێ، چونکە زۆر ئاساییە کلیلی شانۆگەرییەکەت لەو دیمەنەدا بێ و ئەوی لەوێدایە ڕەنگە گەلێ گرنگ و بەنرخ بێ.

بەلابردنی دیمەنێک کە لێی تێناگەیت لەسەرجەمی شانۆنامەکە تێناگەیت، بەتایبەتی ئەگەر شانۆنامەکەت لە نووسینی درامانووسێکی وەستا بێ. بە هەموو ئەکتەر و هاوکارەکانت ڕاگەیەنە کە ئەو بەشەیان ئەو دیمەنەت پێ قورسە بۆیە پێویستیت بە یارمەتی هەموانە. ئەمەش ئەوە ناگەیەنێ کە تۆ چارەسەرت لا نییە و بێ پلانی، بە پێچەوانەوە ئەوە دەگەیەنێ کە تۆ خواستت گەورەترە و بۆ پلەی بەرزتر هەوڵدەدەیت و بە کڵێشەو چارەسەری مامناوەندی ڕازی نابی.

ڕێنمایی و تێبینییەکانی نووسەر

تێبینی و ڕێنماییەکانی نووسەر بەگشتی دوو جۆرن، جۆری یەکەمیان ئەوانەن کە دەبێ جێبەجێیان بکەی، دەنا کرداری شانۆنامە بەرەو پێشەوە ناڕوا و شانۆنامەکە لە جێگای خۆیدا دەوەستێ. بۆ نموونە لە شانۆنامەی یاری بە ئاگری ستریندبێرگدا، لە دیمەنی نزیک کۆتاییدا هاوڕێی خێزانەکە کابان ماچ دەکا، مێردەکەی دێ بەسەردا و هەردووکیان ژنەکە و هاوڕێیەکەی دەشڵەژێن، ئەم کردارە گرنگە و نووسەر بەسەر ڕێژیسێردا دەیسەپێنێ و پێی

دەگوترێ تێبینی پێویست یان ئیجباری، واتە ئەگەر ڕیژیسیۆر کتومت جێبەجێی نەکا، ڕووداوەکانی ناو شانۆنامەکە دەوەستن و ناڕۆنەپێشێ، بەڵام زۆربەی نووسەرانی شانۆی مۆدێرن بەوەوە ناوەستن، تێبینی و ڕێنماییەکانی خۆیان لەبارەی هەموو وردەکارییەکەوە دەنووسن. ئەم شێوازە بەتایبەتی پاش سەرهەڵدانی ڕیالیزم و نەتورالیزم پەرەی سەند. شانۆ نووسانی کلاسیک خۆیان لە قەرەی ئەم وردەکارییە نەدەدا، ڕەنگە لەبەر ئەوە بێ کە زۆربەی زۆری نووسەرانی شانۆی کلاسیک هەر خۆیان ڕیژیسیۆری شانۆنامەکانی خۆیان بوون، ئەمە سەرەڕای ئەوەی شانۆنووسانی کلاسیک کەمتر خۆیان لە قەرەی وردەکاریی ڕۆژانە دەدا پتر خۆیان بە شتە جەوهەرییەکان و ناوەرۆکی شیعرییەوە دەبەستەوە.

هەر چۆنێ بێ ڕیژیسیۆر ناچار نییە تێبینییەکانی نووسەر ڕەچاو بکرێ، مەگەر خۆی زۆری پێ باش بن یان بەلایەوە سوودبەخش بن.

ئەوە لەبەرچاو بگرە کە زۆربەی ئەو تێبینیانە پاش پیشاندانی شانۆنامەکە نووسراون و بەشێکی زۆریان زادەی کاری ڕیژیسیۆرێکی دیکەیە، کە بەهیچ پێوەرێک ئەوە ناهێنێ دارژێنرێنە ناو کارەکەی تۆوە. ئەو نووسەرانەی کە تێبینی و ڕێنمایی خۆیان لەبارەی هەموو شتێکی ورد و درشتەوە تۆمار دەکەن، ئەو نووسەرانە پێ بزانن و پێ نەزانن، دەیانەوێ ڕۆڵی ڕیژیسیۆر ببین، بەڵام لە شانۆی هاوچەرخدا بەدەگمەن ڕێک دەکەوێت نووسەر ڕیژیسیۆرێکی بەهرەدار بێت، تەنانەت گەلێ لە درامانووسان کاتێ کە خۆیان شانۆنامەکانی خۆیان دەرهێناوە، شکستیان هێناوە، لە ڕاستیدا نووسەران بە دەستنیشان کردنی ورد و درشتی شانۆنامەکانیان بێ ئەوەی بە خۆیان بزانن، دەرگا و پەنجەرەکانی خەیاڵ لە ڕووی ڕیژیسیۆر و ئەکتەر و سینۆگرافیشدا دادەخەن، بۆیە بەگشتی خۆبەستنەوە بەو ڕێنماییانە بەزۆری زیان بەخشە و ڕیژیسیۆر دەبەستێتەوە. ئاگاداری تێبینەکانی نووسەر بە، بەڵام مەبە بەکۆیلەی.

ئەندەر ڕۆهەر پەنجەرەیەکە بەسەر شانۆی کوردییەوە

شانۆی کوردی؛ هەر لە دامەزراندنی دەوڵەتی عیراق تاوەکو ئازادکردنی ئەو دەوڵەتە، ململانێیی زۆری لەگەڵ حکومەتە یەک بەدوای یەکەکانی عیراق هەبووە.

خاسیەتی هەر هەموو حکومەتەکان بەرامبەر بە شانۆی کوردی ئەوەبوو؛ ڕێگە نەدەدرا بەهیچ شێوەیەک شانۆی وڵاتانی ئەوروپی و تەنانەت عەرەبیش بێتە ناو کوردستان و لەسەر شانۆکانی کوردستان، بۆ بینەری کوردو شانۆکاری کورد، ئەزموونەکانیان نمایش بکەن.

ئەو حکومەتانە، لەسەر ئاستی وەزارەتی ڕۆشنبیری عیراق و وەزارەتی پەروەردەی عیراق ساڵانە پرۆتۆکۆلیان لەگەڵ شانۆ بەناوبانگەکان هەبوو، بۆ ئەوەی بەرهەمەکانیان لەسەر شانۆی بەغداو بەسراو موسڵ نمایش بکەن، وەکو شانۆگەرییەکانی ولیەم شکسپیر.

هەر بەم شێویەش، شانۆی عیراقی بەرهەمەکانی خۆی بردۆتە فیستیڤاڵەکان و وڵاتانی جیهان. سیاسەتی حکومەتەکانی عیراق، شانۆی کوردی بەتەواوی لە سنووری کوردستان کۆت و بەندکردبوو، ئەمەش هۆیەکی زۆر گەورەو ڕاستەقینە بوو بۆ ئەوەی شانۆکاری کوردو شانۆی کوردی گەشەنەکات و نەچێتە چوارچێوەی شانۆی جیهانی. لەگەڵ ئەم سیاسەتەشدا، شانۆکارانی عەرەبی عیراقی زۆر چاک دەیانزانی شانۆکاری کورد خاسیەتی شانۆی جیهانی پێوە دیارەو لە ڕۆژنامەکان ئەمە بە بوێریەوە گوتراوە. لە دوای ئازادکردنی عیراق هەموو ئەو سیاسەتە چەوتانە هەڵوەشانەوە. شانۆی ئەندەر ڕۆهەری ئەڵمانی وەکو دەست پێشخەرییەک بۆ یەکەمین جار لە

موحسین محەمەد

مێژووی شانۆی کوردی. پەنجەرەیەک بەسەر شانۆی کوردی دەکاتەوە سالی ڕابردوو، شانۆگەرییەک لە سلێمانی و دوو هونەرمەندی شانۆیی بانگهێشی فیستیڤاڵە بەناو بانگەکەی ڕێگەی حەریر کران لایەکەی تری ئەم پەنجەرەیە، ئەم ساڵ لە ئادار ڕووی لە هەولێری پایتەخت کردو بەتەواوی پەنجەرەکە والا کرایەوە ڕۆبۆرتۆ چولی خاوەن و داهێنەری شانۆی ڕۆهەر بەیاوەری هونەرمەندی کوردستانی باکوور فەرهاد فەقێ و کارگێڕی شانۆکە خاتوو ڕێناتا ڕۆژی ٢٠٠٦/٣/١٤ پێیان نایە فرۆکە خانەی نێودەوڵەتی هەولێر، هەر لەمیانەی ئەم سەردانەدا، ڕێککەوتنامەیەکی مێژوویی لەنێوان وەزارەتی ڕۆشنبیری و شانۆی ئەندەر ڕۆهەر ئیمزاکرا و شاندێک لە مانگی نیسان ڕەوانەی ئەو شانۆیە کرا. د. ڕۆبۆرتۆ چولی هونەرمەندێکی ئیتالییە، چەپە، خۆی بەدۆستی گەلان و دوژمنی ئەمریکا دادەنێ. بەر لە بیست و چوار ساڵ بەهاوکاری دراما تۆرگی ئەلمانی هلمۆت شیڤەر و نیگارکێش گرالف ئەتسارت ئەم شانۆیەیان دامەزراندووە ڕۆهەر ناوی شوێنەکەیە، تەلاری شانۆکە پێشتر شوێن حەسانەوەی نەخۆشان بووە، وەکو چارەسەرییەکی سرووشتی.

تەلارەکە سێ نهۆمە، زۆر گەورەیە ڕووبەرێکی گەورەی داگیرکردووە. دیوی پشتەوەی. بەرزاییەکە دەکەوێتە سەر پارکێکی گەورە، گۆماوێکی گەورەی تێدایە، ڕۆژانی پشوو خەڵک ڕووی تێدەکەن، لای پێشەوەی شانۆکە هەر ناو پارکەکەیە، بەڵام لەو شەقامەوە نزیکە کە دەچێتەوە ناوشاری میوێهایم.

شانۆی ئەندەر ڕۆهەر ساڵانە ڕێپورتواری خۆی هەیە بەشی هەرە زۆری ئەگەر هەمووی نەبێ، ڕۆبۆرتۆ چولی بۆ شانۆ دەریان دەهێنێ. ساڵانە دوو تا سێ شانۆگەریی بەرهەم دەهێنێ، بەڵام ڕێپۆرتوارەکەی بریتییە لە هەموو ئەو شانۆگەریانەی کە چەند ساڵێک پێشتر بەرهەم هاتوون و بەردەوام لەشارەکان نمایش دەکرێن و هەمیشە گۆڕانکاریان بەسەردادێت. شانۆی شارەکانی ئەڵمانیا داوای نمایش کردنی بەرهەمەکانی ڕۆهەر دەکەن. ئەوجا چ لە ڕێگەی ڕۆژنامە بێت، یان لە ڕێگەی پرۆتۆکۆلی تایبەت بێت، شانۆگەرییەکان دەفرۆشرێنە ئەو شوێنانە، بینەر بە بلیت شانۆگەرییەکان دەبینێ و تەنانەت پرۆگرامی شانۆگەرییەکانیش کە ئێمە لە کوردستان و عیراق بەخۆڕایی بەسەر بینەرانی دابەشی دەکەین، ئەوان بەپارە دەیفرۆشن، تەنیا ناوی ئەکتەرو بەشداران نەبێت بەخۆڕایی دابەش دەکرێ. کە ئێمە لە ڕۆهەر بووین لەگەڵ ئەکتەرەکان چووین بۆ شاری کۆڵن و شاری ولفیسۆرگ و شاری مۆرس، بۆ نمایش کردن ئەو بەرهەمانەی کە داوا کرابوون کارمەندو هونەرمەندانی ئەندەر ڕۆهەر دوو جۆرن، یەکەمیان بەردەوام بە گرێبەست کاردەکات، هەرسێ ساڵ جارێک ئەو گرێبەستانە نوێ دەکرێنەوە، دووەمیان ئەوانەن کە گرێبەستیان لەگەڵ دەکرێ بۆیەک ئیش. مانگانەی هونەرمەندان لە دوو هەزار تا دە هەزار یۆرۆیە، واتە مانگانەکە لە هونەرمەندێک بۆ هونەرمەندێکی دیکە دەگۆڕێ هونەرمەندی بەتوانا فەرهاد فەقێ کە خەڵکی کوردستانی باکوورە و ماوەی چواردە ساڵە ئەکتەرە لە شانۆی ئەندەر ڕۆهەر، لەشاری دیوزیبۆرگ دادەنیشێ کە ماوەی بیست خولەک لە شاری میولێهایم دوورە، ڕۆژانە وەڵامی پرسیارەکانی منی دەدایەوە، جار جارەش بەیەکەوە لەبەردەم شانۆکە پیاسەمان دەکردو باسمان لە شانۆی کوردی دەکرد، کە چەند پێویستە ئەو پردی پێوەندییە لەگەڵ شانۆی جیهانی ببەستێ، فەرهاد عەشقی شانۆی کوردییە، هەر لە ڕێگەی شانۆی کوردی تاراوگەوە چوو بۆ ئەندەر ڕۆهەر، ئەو پێشتر هونەرمەند نەبوو، ئێستا ئەو لە باوەشی شانۆیەکی جیهانی ناودارە، بەڵام دەشزانێ شانۆی نەتەوەکەی زۆر گرنگترە بۆیە یەکێک لە خاڵەکانی پرۆتۆکۆلی نێوان وەزارەت و ئەو شانۆیە ئەوەیە؛ دەرهێنەرێک بێتە کوردستان و شانۆگەرییەک ئامادە بکات، پاشان ئەو شانۆگەرییە لە شارەکانی کوردستان نمایش بکرێ دوا جاریش لە ئەندەر ڕۆهەر نمایش بکرێت. فەرهاد فەقێ بەشێوەیەکی سروشتی خۆی سەپاند. هونەرمەند ئەرسەلان

دەروێش کە سەرۆکی شاندەکە بوو، داوایەکی ڕەسمی لەوەزارەتی ڕۆشنبیرییەوە، پێشکەش بە ڕۆبۆرتۆ چولی کرد بۆ ئەوەی دەرهێنەرێک دیار بکەن تاوەکو لە کوردستان بەرهەمێکی شانۆیی ئامادە بکات، بەیەک دێڕ ڕۆبۆرتۆ وتی: لەگەڵ فەرهاد قسە بکەن. ئەوەبوو شەوی ٢/٣٠ ماوەی سێ سعات گفتوگۆمان لەگەڵ فەرهاد کرد لە بارەی پڕۆژەی؛ شانۆگەریی (زەماوەندی خوێن)ەوە بێگومان ئەمەش هەنگاوی سێیەمە لە ڕێککەوتنامەکە کە نیاز وایە لە ماوەیەکی نزیکدا جێبەجێ بکرێت.

ئایا شانۆی کوردی سوود لە ئەزموونەکانی شانۆی ئەندەر ڕۆهەری ئەڵمانی دەبینێ؟ ئەمە پرسیارێکی زۆر گرنگە، پێویستی بە کۆمەڵێک وەڵام هەیە تاوەکو مانای ڕاستەقینەی ئەو پێوەندییە بەدیار بکەوێت. دەکرێ سەرەتا لە دروشمی شانۆکە دەست پێ بکەین. دروشمەکە «بڕوانە وێنەکە» وەکو دیارە لە نیشانەکانی هاتووچۆ وەرگیراوە کە نیشانەیەکی جیهانییە. دروشمەکە تیری دوو ڕێگای تێدایە، یەکێکیان ڕاست دەڕوا، ئەوی دیکەیان ڕووی لە چەپە، زەمینەکەشی ڕەنگی شینە. من کە لێرە بووم وا ڕاڤەی دروشمەکەم کرد: شانۆی ئەندەر ڕۆهەر ڕاست دەڕوا و بۆ لای چەپ لادەدا، ئەرسەلان پێی وتم: ئەندەر ڕۆهەر لە ڕێگەی ڕاست لادەدا. من نەمتوانی قسەلەسەر ئەو بابەتە بکەم، هەستم کرد ئەمە وەڵامێکی ڕەوانە، واتە لەبەر کراوە، کە شانۆگەرییەکانم بینی، یەکسەر دروشمی ئەندەر ڕۆهەرم، بەبیرهاتەوە زانیم کە شتێک هەیە، ئەو شانۆیە هیچ جۆرە جیاوازییەکی لەگەڵ شانۆی ئەورووپی نەبوو، ئەوەی من بەکاسێت و (CD) بینیبووم، لە ڕووی هونەرییەوە جیاواز نەبوو.

فەرهاد فەقێ پێی وتم شانۆی ئەندەر ڕۆهەر لە ڕێگەی ڕاست لادەدا. لە شانۆگەرییەکانی ئەندەر ڕۆهەردا دەق ئامادەیی تەواوی هەیە، ماوەی شانۆگەرییەکان درێژن لە دوو سعات تاوەکو دوو سعات و پەنجا خولەک دەبن، لە هەندێکیان دەق هەر زۆر زاڵ بوو. من گرفتی زۆرم هەبوو تاوەکو لە دواندنەکان بگەم، کاک ئیحسان پەیامنێری کوردستان TV لە دانیشتنێکدا وتی دواندنەکان زۆر بەهێزن، یەکسەر پێم وت: ئایا لەگەڵ جووڵانەوەو شێوەکە دەگونجێ وتی: نەخێر، ماناکان پێچەوانەی یەکن.

یەکسەر زانیم ئەمە یەکێکە لە جیاوازییەکان، شانۆی

د. ڕۆبۆرتۆ و سیمۆنا

کوردی پێویستە بەدوای وەڵامی ڕاستەقینەدا بگەڕێ، چونکە ئەمە بابەتێکی زۆر گرنگە. لەبارەی شێوەی شانۆکە، لە جووڵانەوە، لە دیمەنەکان، ڕۆبۆرتۆ چولی هەردوو شێوازی شانۆی لاسایی و شانۆی نوێی پەیڕەوی کردبوو، تەنانەت لەشێوەدا پاراسایکۆلۆژیای بەکارهێنابوو. هونەرمەند ژیلوان تاهیر کە ئەندامێکی وەفدەکە بوو، لە گفتوگۆکانماندا وتی، ئێمە لە ئەکادیمیا ئەوەمان خوێند، دەمانزانی لە شانۆی ئەورووپی پاراسایکۆلۆژیا بەکاردێت.

ئێمە لە دوو شانۆگەری ڕۆبۆرتۆ چولی ئەوەمان بینی لە یەکەمیان. ڕۆبۆرتۆ چولی خۆی ئەوەی لە بارێکدا بەکارهێنا، ڕۆبۆرتۆ ئەو پیرە تەواو شەکەتە، لەبەرچاوی بینەران شەڕابێکی سوور دەکاتە ناو ڕۆژنامەیەک، پاشان ڕۆژنامەکە دەق دەکاتەوە، سەرەو ژێری دەکات، دواجار، شەڕابی ناو ڕۆژنامەکە بەتەواوی دەکاتە ناو پەرداغێک.

لە شانۆگەریی دووەمدا، مردنی دانتۆن، موهەریجەکانی سێرک گالیسکەیەکیان هەبوو، هەندێ جار دەرگاکانی گالیسکەکە سەر بەخۆو بەبێ هیچ دەستێک یان ئامێرێک، زۆر بەتوندی دەبوونەوەو دادەخرانەوە. شێوازی هەرە نوێ لە شانۆی ڕۆبۆرتۆ چولی هەبوو. لە شانۆگەریی دۆنا ڕۆزتیای لۆرکا.

ماڵەکە زەویەکەی خواربوو، پیانۆیەک نیوەی لە قوڕ چووبووە خوارەوە، نیوەی لە دەرەوە بوو.

ئەو نیوەی کە قوڕبوو، کونێکی چەشنی تەنووری هەبوو. سیمۆنا تۆما لەناو ئەو کونە هاتبووە دەرەوە، نیوەی ڕووت بوو، پاش ئەوەی خۆی جوان کرد، پاشان سەیوانەکەی کردەوە، ماوەیەکی زۆر سەیوانەکەی

بەدەســتــەوە گــرت، ئەم دیمەنە وەکــو وێنەیەکی ڕەمــزی ناماقــوڵ واتای زۆری دەگەیاند. لە شانۆی ئەندەر ڕۆهەر دیمەنی هونەری شـێــوەســازی و دیمەنی لاســایی هەیە، هەندێ جـار، لەیەک شـانۆگـەریدا هەردوو ئەم شـێـوازە بەکاردەهێنێ.

دیکۆر لە شانۆگەرییەکانی ڕۆبۆرتۆ، زۆر سادەیە کورت کـراوەیە، ئامـاژەی خـۆی هەیە، ئەو زۆر پشت بە نمـایشی ئەکتـەر دەبەستێ، ئەکتـەرەکان جەستـەیان زۆر بەهێزە، ماندوو بوونیان پێوە دیار نییە.

کـاری ڕەوان «ارتجالی» یەکێکە لە خەسلـەتەکانی ئەم شـانۆیە، فـەرهاد دەڵێت: ئێـمـە ئەو شـانۆگـەرییـانە کە دووبارەو سێ بارە نمایشیـان دەکەینەوە، هەمیشە گۆڕانی تێدا دەکـرێ، ڕەنگە هەندێ جار زۆر جیـاوازیش بێت، کەسایەتی لیبۆک «مهرج» لە زۆربەی شانۆگەرییەکاندا بوونی هەیە، ئەگـەر تەواوی شـانۆگـەرییـەکە لەسـەر ئەو بنچینەیە دروست نەکـرابێت، لە شـانۆگـەریی شـازادەی بچکۆلەو شـانۆگـەریی مـردنی دانتـۆن بەتەواوی لەسـەر بنچینەی لیبۆک داڕێژراو بوون.

دەقە شـانۆییـەکـانی ئەندەر ڕۆهەر بەگشـتی جیـهـانین، بڕێکیـشـان ئەڵمـانین، ئەو دەقـانە هەرگـیـز وەکـو خـۆیان نمایش ناکرێن، بەڵکو کاریان لەسەر دەکرێ و بەشێوازی نوێ نمایش دەکـرێن، لە ڕێپـۆرتـواری مـانگی نیـسـان کـە ئێمە بەشداریمان تێدا کرد دەقەکان بەگشتی بابەتی ئەم نووسـەرانە بوون. ئارثـەرمـیللەر، سـۆفـۆکلیس، لۆرکـا، جـۆرج جـۆخنەر، برتۆلدبرێخت، لە ڕێپـۆرتـواری مـانگی نیسـان «٢١» نمایش شانۆیی هەبوو لە «٥» شـار جگە لە میولهایم پایتەخت.

ئەندەر ڕۆهەر. مـاوەی نمایشـەکـان لە یەک سـعـات و پازدە خولەک وەکو شازادەی بچکۆلە، دوو سعات و پەنجا خولەک وەکو دۆنا ڕۆزیتا.

ئەکـتــەر لە شــانۆی ئەندەر ڕۆهەر دوو وەچە بوو، وەچەیەکیـان گەنج بوون لە کوڕان و لەکچان، دووەمیان لە تەمەنی سی ساڵی تاوەکو پەنجا ساڵی دەبوون، ئەکتەری پیـربان نەبوو، ڕۆبۆرتۆ چولی تاکـە پیـری ئەو شـانۆیەیە تەمەنی نزیکە حەفتاو پێنج ساڵ دەبێت، بەڵام لە توانای جەستەیی هیچی کەمتر نەبوو لە ئەکتەرە بەتەمەنەکان. ئەکتـەرە ناودارەکـانی ڕۆهەر بەگـوتەی فـەرهاد فـەقێ ئەم هونەرمـەندانەن. پیـزا فـۆن دیا بیک، ئەلبـێـرت بۆرک، ڕۆزمـاری برۆیشـا، فـەرهاد فـەقێ، کـلاوس هرتسـۆک، فـابیـۆ مـەلێندەز، مـاریانۆیمان، شـتەفن ڕۆیبـەر، فـۆلکەو رۆز، ڕوپەرت زایدل، سیمۆنا تۆما هاوسەری د. ڕۆبۆرتۆ چولی، دۆرۆتی لینتـەر. دراما تۆرگی هۆڵمـەت شیـفـەر، دیکـۆرکـێش گـراڵف ئەتسـارت هاپن، ڕووناکی ڕۆژدی ئالیی، جل و بەرگ هانک شـتــورک، دەنگ فــرانس دومـسـیـسـوس و گـرت پۆسنی، یاریدەدەری دەرهێنەر تۆماس گۆرگن. شانۆی ئەندەر ڕۆهەر وەکو تەلارێک زۆر مـەزنە کـارگـەی ئاسنگەری و دارتاشی و کـارەباسازی و بەرگـدرووی تێدایە. کـۆگایەکی زۆر مـەزنی تێدایە کە دیکۆرو جل و بەرگ ئێکسـواری شـانۆگـەرییـەکـانی تێدا هەڵدەگـیـرێ، بۆ دووبارەکـردنەوە لەو شـارانەی کـە داوا دەکرێن بۆ نمایش کردنەوە.

فـیـسـتـیـڤاڵی ڕێگەی حەریر یەکێکە لە فـیـسـتـیـڤاڵە گرنگەکانی ئەڵمانیا، شانۆی ئەندەر ڕۆهەر سازی دەکا. ئەم شــانۆیە نەریتی خـۆی هەیە پێـوەندی بە گــەلان و وڵاتانی دیکەوە هەیە خـۆی کـۆت و بەند نەکـردووە لە سنووری ئەڵمــانیــا، ئەندەر ڕۆهەر بەشـداری کـردووە لە فـیـسـتـیـڤـاڵی فـەجـر لە تاران و لەسـەردەمی ڕژێمی دیکتـاتۆری بەغـدا پێوەندی کولتـووری هەبووە و تاوەکـو ئێستـاش لەگەڵ ئێـران بەردەوامە، کە ئێـمە لەوێ بووین خـاتوو لالە نمایندەی کـولتـووری ئێـران مـێـوانی ئەندەر ڕۆهەر بوو لە ڕاستـیدا ئەم شانۆیەو خاوەنەکەی ڕۆبۆرتۆ چولی لە ڕووی هونەرییـەوە پەنجەرەیەکی مـەزنە بەسـەر شانۆی کوردییەوە، ئەگەر بە وردی لە بنەما هونەرییەکانی ئەم شـانۆیە بکۆڵینەوە، بێگومـان سـوودی زۆر بەشـانۆی کـوردی دەگـەیەنێ لە ڕووی هزریشـەوە، ئێـمـە هەر بە جیاواز دەمینێنەوە، تەنانەت ئەگەر د. ڕۆبۆرتۆ دۆستێکی هەمـیـشـەیی ئەمـریکاش بێت، چونکە لە بنچـینەدا

کـولتـوورەکـەمـان جـیـاوازە، ئێـمـە لەوێ زۆر بە ڕوونی باسمان لەو جیاوازییە کرد. هونەرمەند فەرهاد فەقێ و هونەرمەند کرمانج بێدڵ لە ململانێیدان لەگەڵ هەندێک لەو شـانۆکـارە کـوردانەی ئەو وڵاتە کـە دەیانەوێ ئەو جیـاوازییـە وەکـو بابەتێکی بیـانی نێگەتیڤ بورووژێنن کـرمـانج کـە ئەندامـێکی وەفـدەکـەمـان بوو هەروەها ڕێکخـەری بانگهـێشت کـردنی وەفـدی ڕۆهەر بـوو بۆ کـوردسـتـان ئەرک و مـاندوو بوونی زۆری چەشت تاوەکـو ئەو پردی پێـوەندییـەی نێـوان ئەندەر ڕۆهەر و وەزارەتی ڕۆشنبیری دروست بوو. بەپێچەوانەوە ئەو شانۆکارانەی ئەڵمـانیـا دەیانتـوانی ئەو پردی پێـوەندییە بەشـێـوەیەکی دیکە دروست بکەن کە لەگەڵ میـزاجی ئەوان بگونجێ لە هەمـان کـاتدا دەبـووە بەرپەچدانەوەیەک بۆ سـیـاسـەتی ئەندەر ڕۆهەر، لە سیاسەتی جەنگی ئازادکردنی عیراقدا.

ئەوەی کـە ڕووی دا بە تەواوی جیـاوازە، ئەندەر ڕۆهەر لە دوای ئازادکـردنی عیـراق، پەنجـەرەیەک بەسـەر شانۆی کوردیدا کردەوە. فەرهاد بە ڕاشکاوی پێی وتم:

د. ڕۆبۆرتۆ چولی و شـــانۆی ئەندەر ڕۆهەر لەگـــەڵ ئازادکـردنی عـیـراق بوون، بەڵام بەشـێـوەیەکی سـیـاسی بەڕای من، ئەم سـیـاسـەتەش، ڕەنگدانەوەی سـیـاسـەتی ئەڵمانی بوو بەسەر شانۆی ئەندەر ڕۆهەر.

ئێـمـە لە کـوردسـتـاندا مـافـێکی ڕەوای خـۆمـان بوو، بەشـداری لە ڕووخـانـدنی ڕژێـمی دیکتـاتۆری سـەدام حـوسـێن بکەین، بەهەمـان شـێـوە، لەسـەرمـانە ڕەچاوی سـیـاسـەتی وڵاتانی دیکەش بکەین، لەبارەی دۆیسـەی جیهانی بۆ ڕووخانی ئەو ڕژێمە.

ئێستا، دوای ئازادکردنی عیراق، بۆ ئێمەی شانۆکاران زۆر گرنگە ئەو سنوورانە کە پێشتر زۆر توند داخرابوون، ئەمـڕۆ بەسـەر شـانۆکـەمـاندا بکرێنەوە، ئەندەر ڕۆهەر دەیەوێ بە هەمـوو لایەکـدا بڵاوبێـتـەوە، ئەوەش مـافی ئەوانە، جگە لە وەفـدی ڕێککەوتنامـەکـە د. ڕۆبۆرتۆ، هونەرمـەند عـادل حەسـەن و هونەرمـەند مـحـەمەد عـەلی ئەترووشی لە دهۆک، هاوکات لەگەڵ سەردانەکەی ئێمە، بانگهـێشتی شانۆکەی کردبوو، ئەوەی من هەستم پێی کرد، ئەندەر ڕۆهەر نایەوێ خۆی کۆت و بەند بکات، ئەو هەمیشە دەیەوێ بە ئازادی خۆی کار بکات، لەبەر ئەوە گرفتی لەگەڵ وەزارەتی دەرەوەی ئەڵمانیا هەبوو، ئەوەشی لە کـۆبوونەوە، بە ڕاشکاوی بە ئێـمـە ڕاگـەیاند و وتی: جاری وایە! دڵنیاتان دەکەمەوە کە ڕۆژهەڵدێ.

گوزەرێک بەسەر سێ ئەزموونی شێوەکاری

مرۆڤ هەمیشە ڕاستەوخۆ لەگەڵ دەمی ئێستای ژیان کات دەگوزەرێنێ و لەگەڵ بەسەر بردنی هەر ساتێکی کاراکانیدا تایبەتمەندییەک دێنێتەکایە، لەوەدا دەبێت هەموو ئەو کردانەی پێی هەڵدەسێ لەگەڵیدا تەبابێت تا ئەو ڕادەی لە نزمترین ئاستدا تا بەرزترین ئاستدا خۆ بگونجێنێ بەم حاڵەتەش ڕەوشێک دێتە ئاراوە کە هیچ شتێک بوونی نەبێت تەنیا لە ڕێی ڕەسم کردنەوە نەبێت. بە مەرجێ مرۆڤ هەموو تواناکانی تاکێتی خۆی لە پێناو سەرف بکات. لە ئەنجامدا دەبێتە هۆی هاتنەکایەی جۆرە ڕاهاتنێک لەنێوان خود و تایبەتمەندی ئەو شتانەی کە بۆ چالاکییەکان پەراوەی دەکات. دیارە بۆ وەبەرهێنانی هەر دەسکەوتێکی هونەریش، ئەوا لە ڕێی ئەو ناواخنە ڕۆمانسییەی هونەری و کەرەستەی هەستی هونەرمەند بۆ بەکاربردنی ڕەسم کردنەوە دەبێت.

کارامەیی هونەرمەند لەو نێوەندە دەردەکەوێت کە بتوانێ چاوی بینەر بە حەقیقەتی ساوی تابلۆ بگەیەنێت و بەرجەستەی تێڕوانینی بکات.

بۆ «مەنزور خاسییەتێک دەخولقێ کە بۆ هەر ڕووبەرێکی تەخت شێوە دەرچوونێکی بارز پیشان بدات و بۆ هەر ڕووبەرێکی بارزیش شکڵێکی تەخت نیشان بدات» ئەوەیان گوتەی لیۆناردۆ دافنشییە لەبارەی «منظور»ی تابلۆوە، هەر بەم دەروازە گوتەییە دەڕوانینە تابلۆکانی هونەرکاری «سەردار کێستەیی»

لە پێشانگایەکی هاوبەشدا لەگەڵ هونەرمەندان «لوقمان سەلام، مەروان شوکری» پێکەوە لە گەلەری کوردستانی هەولێری پایتەخت سازیییان دابوو.

سۆران ئیسماعیل

تابلۆی هونەرمەند «لوقمان سەلام»

تێیدا ناوبراو لە کارەکانی ئەمجارەی بە شێوازێکی جیاواز لەوانەی پێشووی ئیشی بۆ کردبوو هەروا بە ڕێچکەیەکی تایبەتی خۆی جیا لە دوو هونەرمەندەکەی تر لە ڕووی ستایل و تەکنیک و کەرەستەی بەکارهێنراو ئەنجامی داون، بەڵام لە ڕووی فیکرە و بابەتەکانی نزیکە لە هەردووکیان. ئێستا بمانەوێت توێژینەوەیەکی ڕاڤەیی بۆ کارەکانی بکەین. ئەوا لە هەر دوو دیوی دەرەوەی فۆرمی فۆرم و فۆرمی ناوەڕۆک لەگەڵ ناواخنی تابلۆکانی وەک مەبەست و ئامانج لە فیکرەکانی دەمانگەیەنێتە ئەوەی بڵێین هاوکێشەیەکی هاوسەنگ ئەو نێوەندەی پێکاوە، بەڵام لەسەر بنەمایەکی فەلسەفی تازەگەریدا و بە دەسکاریکردنی چەند خاسیەتێکی ستاندەریش لە چوارچێوەی کەرەستەی ئامادەکردنی تابلۆکێشاندا بۆ نموونە هەندێ تابلۆکانی لاکێشەییەکی زۆر تەسک و درێژن بە شێوەیەکی ئاسۆیی کێشراون هەندێکی تریش بە هەمان ئەندازەن، بەڵام بەشێوەیەکی ستوونی دامەزراندوون، ئەگەر زێتر بەم باسە شۆڕ ببینەوە، ئەوا دەتوانین بڵێین هونەرمەند سەردارکێستەیی دوو فۆرمی دەرەوەی هەڵبژاردووە، یەکیان لە دیوی «دەرەوە» واتە هەڵبژاردنی دیکۆرێشنە بە چوارچێوەی دەرەوە و کەرەستەی پێکهاتنی ماتریاڵی تابلۆ و لایەنە ئەندازەگەرییەکەیە جا ئەگەر کەمێک لە دیوی دەرەوەی نەخشەسازی بەرەو ژوورتری فۆرمی ناوەوە شێوە و فیگۆرەکانی پێکهاتەی تابلۆ نزیک ببینەوە، دەبینرێ هەڵبژاردنی کوتڵەی ڕێکخستنی فیگۆرەکان لە دوای یەک ڕیز بەندکراون لەسەر هێڵێکی ئاسۆیی بەردەوامدان بە هەمان شێوەش لە بەشەکەی تری کار لەسەرکردنی ستوونی ئەم شێوە دیاردەی دووبارەکردۆتەوە. بە گۆڕینێکی ڕێژەیی نەبێت.

دیسان دیاردەی دووبارەبوونەوەی شکڵەکان وەک خۆیەتی لە سەرجەم تابلۆکانیدا بە دەسکاریکردنی چەند پەیوەستێکی دەوروبەری فیگۆرە بەستراوەکانی لێدەرچێت.

لێرەدا هەر لەگەڵ ئەم نزیکبوونەوە هاوشێوەییەی فۆرمییەتی دەرەوە و ناوەوە لە چۆنییەتی دروستکردنی تابلۆکانی، دەتوانیین بڵێین مامەڵەکردنی ڕەنگیش لەیەک کاتی زەمەنی دەستبەکاربوونی کارەکانییەتی و بیبەستینەوە بە چۆنیەتی دانانی ئەو ڕەنگانەی کەلای خۆی دیاریکراون و جۆری تۆناتی و گەرمی و ساردی ڕەنگەکان و هەروا هەڵبژاردنی شەفافییەت و ڕێژەی بەکارهێنانی تەنکی و ئەستووری ڕەنگەکان لە هەر سێ جۆری نەخشەسازی تابلۆکانی و ناوەڕۆکی بابەتەکانی هەمان ڕێچکەگرن و زۆر لێکتر نزیکن بەدەر لە چەند تابلۆیەک کە ئەویش تۆناتی کەش و دۆخی بابەتەکەی گۆڕیوە و ڕووە و تۆخی یاخود کاڵبوون بردوویەتی و کاریگەرییەکی سایکۆلۆژی بەخشیوەتە ناوەڕۆک و لە

ئاکامە دوو حاڵەتی دڵڕفێن و تراژیدیایی پێچەوانەی یەکتری خوڵقاندووە، پێدەچێت ئەم شێوازی کارکردنەش بۆ دوو ئاراستە بڕی لێکدانەوەی هونەرمەند بگەڕێتەوە کە زێتر خۆی لێی بەرپرسی هەستکردنییەتی و ئێمە مانانیش هەرکەسە و بە چاوتێڕوانینێکی خۆمان پێی ئاشنا دەبین تا چەند پێی ئاسوودەبین یان ڕەفزی دەکەین:

یەکەمیان: دیارکەوتنی توانا بەسەر داشکاندنی ئەزموونی هونەرمەندە لە بڕینی ئەو ماوە زۆرەی کە بۆ بە ئەنجام گەیاندنی چەندێتی ژمارەی تابلۆکانی ناو پێشانگاکەی تەرخان کردووە لە چۆنییەتی لانەدان و پابەندبوونی شێواز و تەکنیک و بابەتەکان لە یەک ستایلی تایبەت بە خۆی و پێناسکردنی ڕەگەزنامەی هونەری ناوچەگەرێتی خود کە پێم وایە ناوبراو گەربێت و واژەی خۆی لەسەر تابلۆکانیش نەکات، ئەوا هەرکەسێک سەیری بکات، دەزانێ ئەم تابلۆییانە لە کوردستانێکی ڕەنگ گەرمی ناوچەی ڕۆژهەڵات کێشراون.

دووەمیان: ڕووە و دووبارە کردنەوەی شێوەی کارکردن دەتبات بۆ نێو بازنەیەکی داخراو و خولخواردوو بۆ چەند جارێک لە ئەژمارەی ئەو تابلۆیانەی کێشاوییەتی تووشبوونێکی «ملل» و وەرزیت بەسەر دێنێ ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت شێوە ئامێرێکی کۆپیکردنت لابێت لەنێو هەست و نەستی تێڕوانینت هەر لە بینینی یەکەم تابلۆ تا دووایین تابلۆ تەنیا دوو جۆر ببینێت و ئەو شتانە لەسەر کۆپی بکەیت کە ئەمەش لەوەدایە بینەر بەرەو ئاراستەیەکی دووبارەیی ببات.

سەبارەت بە هەڵبژاردنی بابەتی تابلۆکانی هونەرمەند «سەردار کێستەیی» زێتر پەیوەستی کردووە بە جیهانێکی داخراوی تایبەت بە ئافرەتان، هەر لە دەرکەوتنی سیما و ڕوخساری سەرشکڵی ئافرەتەکانەوە جیهانێکی تایبەتتری بە هەریەک لە کەسایەتی و خوونەریتی ئەوان دەردەخات. ئەگەر وردتر سەیری فیگەرەکانی ناو تابلۆکانی بکەین، ئەوا ڕیزبەندی هەڵپەڕکێی ئافرەتەکان جوایز لە ڕێک وپێکی هەڵپەڕکێ و ڕەشبەڵەکی کوردی سیمایەکی پەرتەوازەیی و ناتەبایی دەبینرێ و هەڵهاتن و هەوڵی لێکچڕژانی هەڵپەڕکێیەکە هەست پێدەکرێت لەلای بەشداربووان. ئاشکرایە شاییکردن و هەڵپەرکێی کوردی چ لەلایەن پیاوان یان ڕەشبەڵەک، ئافرەتان بێت، بە جۆرێکی نیمچە بازنەیی درێژکراوی قۆقزی دادەمەزرێت، هەر لەسەر چۆپییەوە تا گاوانی، کەچی ئەو تەشکیلە هەڵپەڕکێیەی ناو تابلۆکەی هونەرمەند «سەردارکێستەیی» بە ڕەهەندێکی دوور و درێژ بەستراوەن و بێ سەروبەرن یەکانگیرنین، ئەوانەی پێکیان هێناون وا پێدەچێت بە تۆبزی هێنراون و بێزراون ڕوو سیمای هەریەکەیان بۆ لایەک دەڕوانێ و هەنگاوی لەش و لاریان فرە ئاراستەن ئەوەش بۆ خۆی ڕەنگدانەوەی حاڵەتێکی سایکۆلۆژییەتی دەروونییە بەرامبەر ئافرەتان لەنێو خۆیاندا.

ئەگەر بێت و بە ڕێژەیەکی نزیککراوەی بەراوردێک لە نێوان تابلۆی «سەمای بووکێنی لە کەشێکی کراوەدا» بکەین کە بەپەڕەموچی هونەرمەند «پیتر برویغل» کێشراوە لەگەڵ تابلۆکانی هەڵپەڕکێی هونەرمەند سەردا کێستەیی، سەیر دەکەین، بە هەمان لێکدانەوەی دوو ڕووی ماناداری لەو تابلۆیەی پیتر برویغل دەبینرێ کە تێیدا هونەرمەند بەر لەوەی مەبەستێکی پیرۆزی بۆ بابەتی ئاهەنگەکە پیشان بدات، شادییەک بۆ ئارەزوویەکی هەڵەیی شەهوەتی سێکس دەرەخسێنێ کە ئەمەش لەوەیە ئاوا بە ئامانجی کارەکەی چووبێت، یان بێ مەبەست بووبێ خاکەراییانە ئەو دیاردەی لێ دەرکەوتبێ لە غەریزە سەرەکییەکەی تێپەڕیبێ، کەسایەتییەکانی بەشداربووی نێو سەماکە عەشوایی و پەرت و بڵاو تێکچڕژاون تەنیا سیمای کولتووری وڵاتەکەیان بەسەرەوەیە و ڕەمزێکن بۆ ئارەزووە خۆشییەکانیان.

هەر دووبارە بێینەوە سەر بابەتە هەڵپەڕکێیەکەی هونەرمەند سەردار بە ڕای من دوو ئەگەری بۆچوونی هەیە ئەم وێناندنەی بەرامبەر هەڵپەڕکێی ئافرەتەکان لەوەیە دەستی ئەنقەستی خۆیەتی بۆ زەقکردنەوەی ئەو بابەتەی نێو کۆمەڵگە کە خۆی لە هونەرێکی شێوازی تەعبیرکراوی واقیع -سروشت دەدات، بەڵام بە چێژێکی ئێستێتیکایی داپۆشیوە هەر لەبەکارهێنانی زۆرینەی تۆناتی ڕەنگە زەق و بریقەکانی ژینگەی کوردستان و هەروا لە چوارچێوەی هەڵبژاردنی ئەو دەوروبەرەی کە شوێنی هەڵپەڕکێی لێ بەستراوە کە لەوانەیە هونەرکار ویستوێتی ڕەخنەیەکی ڕیالیزمی-تەعبیری کۆمەڵایەتی بگرێت بە شێوازێکی جوان و ئێستاتیکایی گوزارەی بکات و نیشان بدات . ئەگەرەکەی تر لەوەدایە کە بە شێوەیەکی خۆ نەویستی کاری بۆ کردبێت لێ بێ مەبەست بێ و دەرکی بەولایەنە کردبێت و تەنیا مەرامی بووە جوانی مێینە و ئافرەتی کورد وەک دیوی دەرەوەی ڕوخسار لە دیوی کولتوور و دەسماڵەی ڕەنگاڵەی جلوبەرگی کوردی بە ڕازاوەیی پیشان بدات. ئەمانە و لە تەک سیحری جوانی و سەرنجڕاکێشی سروشتی

کوردستان هاوتایی یەک بکات کە پێکەوەییەکی جیهانی ئەفسووناوی پڕ لە ئارەزوومەندانەی خەیاڵ و چێژی ئەندێشە فانتازیای پێ ببەخشێت ئەوەشیان بۆ چۆنییەتی ڕوانینی خۆی دەگەڕێتەوە کە کامیانی مەبەست بووە بەدەربخات.

ئەگەر بگەڕێینەوە بەرەو سەدەی نۆزدەیەم، ئەوا هونەرمەندی ئەوکات «ئەدوار مانیە» ڕەنگی ڕۆنی بەسەر خامی سپی ڕاستەوخۆ بەکار دەهێنا بە پەڕەمووچەکەی بەشێوەیەکی تیژ و بەهێز، مەبەستیشی ئەوەبووە کە ببینرێ کە تابلۆی «دەریا»ی کیشاوە بەبێ ئەوەی ڕەنگەکەی بەشێوەیەکی پەڵە پەڵەیی تەنکی گردبووی بکات، هەر ڕەنگێکیش لەسەر قوماشەکە بەو نرخە زۆر خەستەی خەمڵاندبووی کە لە ئەنجامی پلە پلەدارییەتی بەکارهێنانی ڕەنگەوە دەستی کەوتبوو هەروا گواستنەوەی لە پاڵێتەکەوە یەکسەر بۆ بان تابلۆکە، دیارە هونەرمەندیش خۆی خاوەن بڕیار لە چۆنییەتی و چەندایەتی جۆری تەکنیک کە پێویست دەکات بۆ بەکارهێنانی لە هەر کارێکی هونەری تاکڕەو بە ڕاهاتن لەسەر شێوازی کەسی خۆی و مەبەستە جوانکارییەکان و گوزارە پێبەخشینی کارەکەی.

لەم سۆنگەوە ئەگەر بنۆڕینە تابلۆکانی هونەرمەند «لوقمان سەلام» لە تێکڕای تابلۆکانی دیدوتێڕوانینێکی فرەوانی خۆی هەیە بەرامبەر سروشت و ژیاری کولتوور و کەلەپووری بۆماوەیی میللەتەکەی بە گوێرەی ئەو ناوچە و شوێنە جوگرافییەی ژیانی لێی بەسەر دەبات، دەرخستنی کەرەستەی خۆماڵی و پێداویستییەکانی ناو گوند و خانووە شاخاوییەکان، لە کۆی تابلۆکانی دەبینرێ، بە دوو جۆرکاریکردووە لە زۆر شتدا بۆ نموونە دوو جۆر کەرەستەی ڕەنگی بەکارهێناوە، بۆیەی ئاوی و ڕۆنی هەریەکە و بە تەکنیکێکی تایبەت بە سروشتی ماددەکە و شێوازی خۆی و هەروا بە دوو کەش و بارودۆخی ژینگەی سروشتدا کاری کردووە، ئەو ڕەنگانەشی کە خستۆتە سەر پانتایی ساوی تابلۆکەی، ئەو وەک هێناوەوەی ئەو نموونە تابلۆیەی دەریای مانییە، نزیکە، بەڵام لە ڕووی سکێچ و هێڵکاری فیگۆرەکان ئەوا لە هێڵکارییەکانی هونەرمەند «ئۆسکار کوکوشکا» نزیکە لە چۆنییەتی بەخشینی زیندەگی هێڵە ڕاڕاکانی و جووڵانەوەی لەرەلەر هێڵەکانی «ئینسیابی» و چێژێکیش دەبەخشێتە بینەر بە هاوبەشی نێوان سۆزداری ئەو و هونەرمەند.

سەبارەت بەو دوو جۆرە کاری سروشتی ڕەسم کردووە

تابلۆی هونەرمەند
«سەردار کێستەیی»

لە یەکیان خاڵی کردووە لەهەر بوونەوەرێک و فیگۆرێکی ڕۆحدار، تەنیا جوانی و قەشەنگی سروشتی کوردستان لە فەزایەکی کراوەدا وێنا کردووە بە ئیمپرێشنی ناخی چەند گرتەیەکی فۆتۆریستی- شێوەکاری تێکەڵ یەک کردووە جێ بەنجەیەکی هونەری ئەکادیمی پێوە دیارە و تەواو هەستی پێ دەکرێت، ئەو دیمەنانەش کە لە چیاکان و شاخ و دۆڵ و دەریاچە و ڕووبار و دارو درەخت پێک هاتووە؛ بە تەکنیکی بەکارهێنانی ڕەنگی ئاوی ئەنجامی داون ڕەنگەکان زۆر ئەزمووندار دیارن و پاقژ و شەفافن.

جۆری دووەمی ڕەسمکردنی سروشتی تێکەڵ بە ئاوەدانی و ئاوایی خەڵک و دابونەریت و کەسانی ئەو ناوچە کوردنشینانەی کە لە دێر زەمانەوە شوێنگە و لانکەی باو باپیرانین، بەڵام لە دیوی بەکارهێنانی سروشتدا تێکەڵ واقعێکی - تەعبیری کردووە، دەربڕینکارانە ڕەسمی ئەو فیگەرانەی کردووە کە لە توخمی نێر و مێ و بوونەوەری تری کردووە فیگۆری ئافرەتی کورد زێتر ئامادەیی هەیە، ئەمەش ڕەنگدانەوەی حەقیقەتی تاک و کۆی کۆمەڵی کوردە لەکاتی بەسەر بردنی ڕۆژگاری تاڵ و شیرین ئاوێتەی ژیانێکی گەشبینی

و تراژیدیایی کردووە.

پێدەچێت ناوبراو سەربەستییەکی تەواوی داوەتە خۆ لە هەڵبژاردن و ئاراستەگۆڕینی گۆشە نیگای تابلۆکان لە چۆنییەتی دارشتن و پێکهاتەی فیگۆر و کوتلەکان و ریتمی ڕێکخستنی نێوانیان، ئەگەر بهاتبایە. شێوازی ئەکادیمی- تەعبیری لە کارەکانی بەدەربوایە، ئەوا تابلۆکانی تەواو بەتاڵ دەبوون لە هەر مانایەکی هونەریی، چونکە بۆ خۆی فەوزایەک لە زۆری فیگۆرە کوتلە دابەشکراوەکان دەبینرێ، بەڵام وەک ئاماژەم پێدا بە ڕێگە چارەی هونەری دارشتنی ئەکادیمی-قوتاری کردووە لەو نەشازی وسەنگییەی. ئەوەی جێی تێڕامانی تابلۆکانی «لوقمان سەلام»ە هەست بە کردەی دوو تەکنیکی جیاواز دەکەیت لەبەرکاهێنانی کەرەستەی تەواوکردنی تابلۆکێشاندا.ئەگەر لەتەک یەکتر هەڵنەواسرابوونایە وات دەزانی هونەرمەندێکی تر ئەنجامی داون. ماوەتەوە بڵێین هونەرمەند «لوقمان سەلام» لەبەر قەبارە گچکەیی و لە جام نەگرتنی تابلۆکانی لە نرخی بەرچاوخستنی هێزی کارە هونەرییەکانی کەم کردۆتەوە لەبری ئەوە قەبارە گەورە و ستانداردی تابلۆکێشانی پەیڕەو کردبوایە، بە ڕای من تەواو لە کەموکورتی ڕزگاری دەبوو خەسڵەتێکی باشی هونەری دەبەخشی.

دەکرێ بڵێین هونەرمەندانی هاوچەرخ و بەتایبەت هی سەردەمی ئێستا لە کاری هونەریدا دەخزێنە نێو وابەستەییکردنی هونەری ڕەسم و پەیکەرتاشیی لە ڕێی هەڵقوزینەوەی و پێدانی شتە بەخشراوەکانی هەردوو هونەر بە یەکترەوە، خانمە پەیکەرتاش «للی بونتیکو ١٩٥٩» لەگەڵ ئەوەی پەیکەرتاشە، کاری ڕەسم دەکات ئەوکاتەی ڕەگەزەکانی هێڵکاری بە نەخشە دانان و سێبەردانانی تەنک و ڕێک دەخات بۆ ئەو شکڵانەی کە بنەمای ئەو پەیکەرە و پێکهاتەی تێل و کەرەستەو تاقمی ئاسنینەکانی لەسەر دادەمەزرێنێ. هەروا هونەرمەند «لرۆ برتۆکریبا ١٩٥٩» زیاتر بایەخی بە کۆکردنەوە و تێکهەڵکێشی بەسەر ڕووکەشی تابلۆ دەدات و گرنگی بەهەرسێ دوورییەکانی دەدا و بەم کارەی بیری بۆ هەمان ڕێچکەی ئەنجامدانی پەیکەرسازیی چووە.

هەردوو هونەرمەند و ئەوانی تریش ئەم دوو هونەرەی ڕەسم و پەیکەرسازیی تێکهەڵکێش دەکەن، هەروەک زۆربەی هونەرمەندانی تر بەشدارن لە چۆنییەتی ڕێگەچارەی ڕاهاتوو و سواو بۆ ئەو گیروگرفتانەی بەسەر سازدانی جوانی و ئێستیتێکایی و ڕەنگدانەوەیان بەسەر دەوروبەر هەیە.

سەبارەت بە هەریەک لە شکڵە هونەرییەکانیان و ناوەرۆکی هونەرییان، هەڵقوڵاوی ئەو پێداویستەن کە هونەرمەند هان دەدات بۆ کارکردن و جیاوازی لە شێواز و چۆنییەتی ڕێگە بەکارهێنانی کەرەستەکان و هەمووی بەوە دەپێکێتە سەر جیاوازی لە مەیل و مەبەستی و کەسایەتی هەستیاری خۆی.

لەم سۆنگەوە بۆمان هەیە ئەم تەوزیفەی کارکردنی هونەری شێوەکاری لە نێوان ڕەسم و پەیکەرسازی لە کەسێکی وەک هونەرمەند (مەروان شوکری) ببینین و دان بە حەقیقەتی ئەو پرۆسە کارکردنەی بنێین.

تەواوکەری تابلۆکانی هەردوو هونەرمەندان «سەردار کێستەیی و لوقمان سەلام»ە لە ناو هۆڵی پێشانگاکە لەکاتی یەکەم هەنگاونان بەرەو پانتایی هۆڵی نمایشکەیان هەست بە لاداهاتنی ئەو بەرە دەکەی کە بەهۆی کێش و قەبارەکانی تابلۆکانی هونەرمەند «مەروان شوکری»ە وە وای بەسەر هێنابێت.

دیارە ئەم جۆرەی کارکردنی ناوبراو زێتر لە هونەری ئێنستەلیشن نزیکە بەرامبەر بەو مامەڵەکردنە پرۆسەییەی ماتریال بەکارهێنانیدا جیاواز لە شێواز و تەکنیک و کەرەستەی بەکارهێنراوی دوو هونەرمەندەکەی تر.

تەنیا بابەتی ئافرەت لێکی نزیک کردوونەتەوە لە کارەکانیدا هەمیشە هونەرمەندان لە تابلۆکێشاندا لە بابەتی ئافرەت بێ بەری نین و هەریەکە و بە چەشنێک هەست و درک بە ئێش و ئازار و کێشە و گرفتەکان لەلایەک و شادی و خۆشییەکانیان لەلایەکی تر دەکات. بۆیە هونەرمەند مەروانیش لەم کائینە بەخشندە و سۆزدارییە دوورە پەرێز نییە و تێکەڵی هونەرەکەی کردووە، جا بەشێوەیەکی واقعی بێت بەسەر هاتی حاڵەتی ئایرۆسیەت و بارنۆگرافییەت دەرحەق بە ئافرەت یانیش فانتازیابوونی هەمان حاڵەتەکان بە شێوەیەکی ئەندێشە و خەیاڵ ئامێزی زەحمەتی ژیانی پڕ لە کەفوکوڵی چەوسانەوەی جەستە و ڕۆحەکانیان بێت. دیارە کۆمەڵگەی ئێمەش لەم بارودۆخ و ڕووداوانە بێ بەش نەبووە کە ئافرەت بە پلەی سەرەکی زەرەرمەند و ئەزیەت دەر و قورسایی ژیان وگوزەرانی بەسەرەوە بووە، بۆیەش وای دەبینم هونەرمەند «مەروان شوکری» لە زۆربەی تابلۆکانی نەحتی دەرپەڕیوو بە ڕیالیزمێکی سێ ڕەهەندی فیگۆری ئافرەتی دارشتووە و هەروا بە جۆرێکی

تریش شێوە پەیکەری ڕیلیفی ئەنجام داوە بابەتەکانی گوزارە لە ئافرەت و پیاو دەکات و زێتر شکستی ئافرەت پیشان دەدات. هونەرمەند مەروان تازە کارکردنێکی تایبەت بە ستایلی کارەکانییەوە بە زۆریش لە ڕووی تەکنیکی کەرەستەکانییەوە دیاربوونی ماتریالییەتێکی تەواو بەسەر مەغزای کارەکانییەوە زاڵە. کەرەستەکان تێکەڵن لە ماددەی پلاستیک و فللینەی سووتێنراو تێلبەندی ئەو بونیادە شکڵەی لە فیگۆری پەیکەری مرۆڤ وەرگرتووە: دیارە بە ئامادەکراویی دای ناوە و بە تۆپەڵی بچووک و گەورە ماددەی فیللینەی ناو قودی بەستراو پرژاندووە سەر فەزای فیگۆرەکان شێوە شکڵەکان ماتریالێکی واقعبینی خاک و گەردی خۆڵی سووتماکی کردووە بە پاشینەی ئەو کوتلە جەستانەی کە لە شێوەی پەیکەر ....، وەسفێکی لەناوچوون و فەوتان و کوشتاری پێداون، کە وەک دیمەنی قەسابخانەیەکی بەشەرییەت دێنە بەرچاو، هەر وەک ئاشکرایە لە شێوازی کارکردنی تایبەت بە خۆی پێکهاتووی واقیعێکی گوزارەیی- ئەبستراکتی هاوبەشکردووە، جا ئەوەی جێی تیشکدانەوەی سەرکارەکانییەتی زێتر لەو پەل و دەست و پارچانەن کە بەڕای من لە زۆر شوێندا لە ڕووی ئەکادیمیا سادەیی پێوە دیارە، خۆ ئەگەر بهاتایە تێکەڵی شێوازی تەعبیری کارەکانی کردبایە، یاخود ئاوا بە ئاشکرایی شکڵەکانی پیشان نەدابا لە ڕووی ئەنەتۆمی و هەروا لە هەندێ شوێندا پشت گوێی خستبایە، ئەوکاتە زێتر خزمەتی مانا و مەرجە هونەرییەکانی تابلۆی دەکرد، شتێکی تریش مایەی قسە لەسەر کردن و تێبێکردنی کارەکانییەتی ئەوەیە کە ئەو بۆیە سپرایەی هونەرکار بەکاری هێناوە لەگەڵ ئەنجامدانی تەکنیکی کەرەستەی بەکارهێنراو بووەتە هۆی لە دەستدانی زیندەگی فیگۆری ئەو شکڵە مرۆڤانەی کە ویستوویەتی بەرگێکی ڕۆحی بە بەریان بکێشێ، واتە لەنێوان زیندوویی و مردوویەتی ئیحایەکی هەستیاری بەسەر بنیشێنێت و چاوی بینەر هەستی بوونیان بکات، ئەوەیان لەو کاتەدا زۆر پەسەندتر دەبوو ئەگەر بۆیەی تری ئامادەکردبا و بیگونجاندنبایە بۆ ئەو پرۆسەی کارکردنی نەوەک تەنیا ڕەنگی ئامێری سپرای، چونکە بەکارهێنانی یەک تۆناتی ئەو سپرایانە تێکەڵی کەلوپەلی دەستکردی بازاڕی کردووە لە باتی کارێکی هونەری خۆڕسکی دەستی هونەرمەندی بە سەرەوە بێت. هەرچەندە پێشنیاری هونەرمەند بۆ هەڵبژاردنی پرۆسەکەی زۆر شتگەلێک سەرکەوتووتری تێدا بووە،

تابلۆی هونەرمەند
«مەروان شوکری»

بەڵام لە هەندێ باری شتی فەلسەفی و بیرۆکە و دەلالەت و ماناداری بەو چەمکە شێوەکارییەی بەخشیوە بەرامبەر چۆنییەتی داڕشتنی فیگۆری پەیکەرەکان بۆ لایەنێکی تری لێکدانەوە و ڕاڤەکردنی تێگەیشتنمان دەبات.

دیارە ماتریال بەکارهێنان لەم چەشنە کارکردنەدا، زۆرانێک لە هونەرمەندانی ئێستای کوردستانی گرتۆتەوە.

هەرکەسە و بە بۆچوونی و قەناعەتی خۆی پیادەی دەکا، ئەوەی من لێرە هەست بە لێک دوورکەوتنەوەی فەلسەفە و فیکرەی کارکردنی هونەرمەند بەدی دەکەم ئەوەیە ئەم جۆری هونەرە خۆی لە بنەڕەتدا متمانە لەسەر فیکرە و پرۆژەیەکی پێش وەختی هونەرمەند دەکات، واتە بیرۆکەی بۆ تەرخانکردنی دەبێتە پرۆسە گەیاندنی مەعریفەیەکی هونەری شێوەکاری لە دوا قۆناغی

کارەکەیدا، لێرەدا سەیر دەکەین ئەو کەرەسەی ناوبراو بەکاری هێناوە زەحمەتی و قورسییەکی زۆری پێوە دیارە بەرامبەر ئەو مانا بەخشینە چەمکییەی بۆ فیگۆرەکانی شکڵی پەیکەرەکانی تەرخان کردووە بۆ بە ئەنجام گەیاندنی بەشێوەکاریی بوونەکەی ئەمەش بۆ خۆی ئەستەمە بچێتە نێو فەلسەفەی یەکبوونی ئەم جۆرە کارکردنە بە شێوەیەکی تەواو دروست.

ئەگەر بێت و هونەرمەند لە تێڕوانینێکی ترەوە بەم کارەی هەستابێت و وتایبەتمەندییەکی تری پێ بەخشیبێت، ئەوا خۆی لێی بەرهەستە تا چەند ئامانجی پێکابێ.

بەڵام ئەوەی من تێی گەیشتووبم، کاتێ تۆ مامەڵە لەگەڵ کەرەستەی ماتریاڵی دەکەی و لەسەر ڕێچکەی هونەری پەیکەر تاشین هەمان ئەو واقیعیەی پێ دەدەیت و دوای ئەمە فیکرەی بابەتەکەتی پێ دەبەخشیت، ئەوا بەڕای من ماندووبوون و ئیشکردنی تەکنیکی بۆ تەواو بوونی کارێک لەگەڵ خێرایی فیکرەی بابەت ئەستەمە هاوکێشە بێت و بگونجێت و ئەو مافە بە پرۆسەی زانستی شێوەکارییەکە نادات. خێرا هەست دەکرێت فیکرەی هونەرمەند خۆی لە دەستداوە، یانیش ماندووە و بێ هێزە و تەنیا بۆ خاتری تەکنیکی داڕشتنی کارێکی پەیکەرسازی تەرخانکراوە و بەس، ئەویان زێتر زاڵە بەسەر بەرهەمهێنانی فیکرەی بابەتێکی مەعریفەیی، بەرامبەر چەمکی شێوەکاری بوون، ئەمەیان لە دیوی ناوکردەی کارەکەیە، بەڵام تەنیا فیکرەی هونەرمەند وەرگرین بەرامبەر کێشەی میللەتەکەی زۆر بە توانا و کاریگەرە و ئامانجێکی ئایدیالی خۆی هەیە.

سەرچاوەکان:

١- فن الرسم- هيغل، ترجمة جورج طرابيشي.

٢- «الرسم كيف نتذوقه»؟ عناصر التكوين، فريدريك مالنز، ترجمة:هادي الطائي، مراجعة: د.سلمان الواسطي.

٣- حوار الرؤية (مدخل الى تذوق الفن والتجربة الجمالية)، - ناثان نوبلر، ترجمة فخري خليل، مراجعة جبرا ابراهيم جبرا.

وێنەگرتنی ستیل لایف و بابەتی ورد

ستیل لایف

مەبەست لە ستیل لایف، سروشتی بێ گیانە، ئەو شتانەن کە خۆت دایان دەنێیت و بەشێوەیەکی وا ڕێکیان دەخەیت کە جۆرە جوانییەک ببەخشن، ئەم جۆرە وێنەیە دەتوانرێ بە ڕووناکی دەستکرد (وەک گڵۆپی تەنگستن و نیۆن)، هەروەها بە فلاشی ئەلیکترۆنی و ڕووناکی خۆری ئاسایی لە دەرەوە بگیرێ، یان بە ڕووناکی ناڕاستەوخۆی پەنجەرەیماڵەوە.

بۆ ئەم جۆرە وێنەگرتنە، ئەوەی پێویستیت پێ دەبێ ئەوە نییە ستۆدیۆیەک لە ماڵەوە دامەزرێنی، تەنها مێزێک بەسە، لەگەڵ چەند کارتۆنێکی ڕەنگاوڕەنگ یان چەند پارچە خامێکی سادە. ئەو بابەتەی دەتەوێ وێنەی بگری کە بریتی دەبێت لە هەندێ مێوەجات، یا گوڵ و گوڵدان، یان چەند کەرەستەیەکی ماڵەوەتان، بەشێوەیەکی جوان دایان دەنێ، بەشێوەیەک بێ گەورەو بچووکیان لە ناودا هەبێ و هەموویان یەک گەورەیی و یەک قەبارەیان هەبێ.

ئینجا بیر لە ڕووناک کردنەوەیان بکەوە، ئەگەر بە فیلمی ڕەش و سپی وێنەکە بگری، دوو سەرچاوەی ڕووناکی دامەزرێنە، یەکێکیان بە (١٠٠) وات و ئەوەی تریان (٦٠)وات بێت، یەکەمیان با گۆشەیەکی (٤٥) پلەیی لە کامیراکەتەوە بەر بابەتەکە بکەوێ، ئەوەی دووەمیشیان با لە شوێنی کامیراکەوە ڕووەو بابەتەکەتی بکە، پاشان کارێکی وابکە باکگراوەندی بابەتەکەت

فارس سەعدی

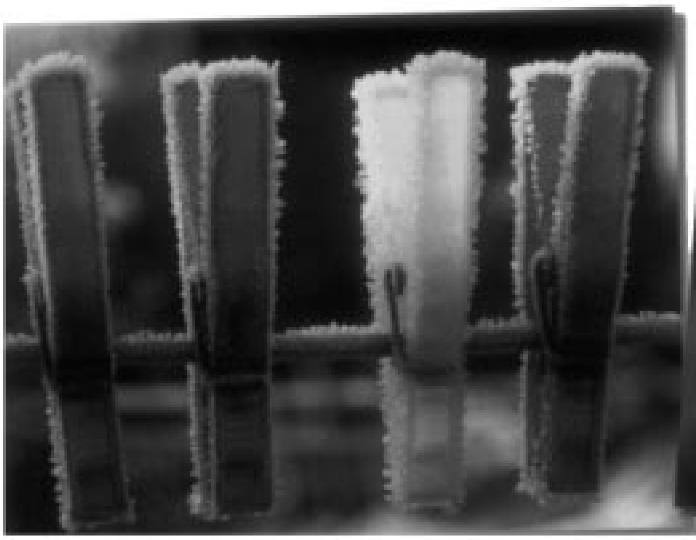

سادە بێت، ئەگەر کارتۆن بوو وابکە بەشێکی بکەوێتە ژێرەوەی بابەتەکەت، زیادەکەشی بە چەماوەیی لە پشت بابەتەکەت قیت بکەوە، نەکەی بینووشتێننەوە، چونکە سێبەری ناشیرینی لەسەر دروست دەبێت، دوای ئەوەی چەندجارێک بەم شێوازە وێنەت گرت، شارەزاییەک پەیدا دەکەی، ئینجا هەوڵدە سەرچاوەی سێیەمیش زیاد بکەو یاری بەشوێنەکانی سەرچاوەی ڕووناکییەکان بکەی، ئەوسا هەست دەکەی هەرجارەو جۆرە شێوەو جوانییەک دەردەکەون، بەم هەنگاوانە شارەزای ئەوە دەبیت کە هەر بابەتەو چ جۆرە ڕووناک کردنەوەیەکی پێویستە.

ئەگەر فیلمی ڕەنگاوڕەنگ و سلایدت بەکارهێنا، زیاتر پێویستیت بەسەرچاوەی ڕووناکی سروشتی دەبێت، یا لە ژوورەوە فلاش بەکاربهێنی، بەهەمان ئەو هەنگاوانەی پێشوو یاری بەشوێنی بەرز و نزمی سەرچاوەی ڕووناکییەکان بکە تا دەگەیتە ئاکامێکی چاکتر.

وێنەگرتن لە نزیکەوە

هەندێ بابەت هەن زۆر ورد و بچووکن، با هاوێنەی ستاندەر یان نۆرماڵ ناتوانی زۆر لێیان نزیک بکەویتەوە، تا بە سایزێکی گەورەو جوان دەرکەون، بەم هاوێنانە سایزی وێنەکە نزیکەی یەک لەسەر دەی سایزی ڕاستەقینەی بابەتە ڕاستەقینەکە دەردەچێت، بەڵام بۆ ئەوەی وێنەکە بەقەدەر سایزی ڕاستەقینەی بابەتەکە بێت، پێویستیت بە جۆرە هاوێنەیەکی زیادەی هەرزان کڕ دەبێت کە پێیان دەوترێ هاوێنەی کلۆز ئاپ کە لە شێوەی فلتەر دەخرێنە سەر هاوێنەی ئەسڵی کامیراکە، فۆکەس کردنەکە ناگۆڕێ، بەڵام دەتوانی زیاتر لە بابەتەکەت نزیک بیتەوە، بەمەش وێنەی گەورەتر دەردەچێت، هەڵبەتە لەم جۆرە بابەتانە زۆن وەک وێنەگرتنی خشڵ و کۆنە پارەو دراو، یان شتی سەیرو بچووک و ورد. هەندێ جار دەتوانی ئەم بابەتانە لە پێش پەنجەرەی ماڵەوە وێنەیان بگری، بە ڕووناکی ناڕاستەوخۆی خۆر، بە بەکارهێنانی خامێکی سپی، یان کارتۆنی سپی دەتوانی بەشە سێبەرەکانی پڕ بکەیتەوە، یان کاڵ بکەیتەوە، واتە ڕووناکی بدەیتەوە بەشە سێبەرەکان.

هەندێ جار لەوەیە بتەوێ وێنەی گەورەتریش ئەنجام بدەی، لەم حاڵەتەدا پێویستیت بە لوولەکەکانی درێژ کردن یان هەمبانەی تایبەتی دەبێت کە لە چەشنی ئۆکۆردۆنەو بەنێوان هاوێنەی سەرەکی کامیراو بەدەنی کامیراکە دەبەسترێن، بەڵام لەم حاڵەتەدا ڕووناکی کز دەبێت بۆیە پێویستیت بەوە دەبێت ماوەی ئێکسپۆزەرەکە زیاد بکەیت، باشترین کونی هاوێنەش لە (f-8 و f-11) با کەمتر نەبێت، تا قووڵی مەیدانەکە هەندێک قووڵ بێت، لە بەرامبەر ئەمە خێرایی داخەرەکە زۆر کەم کەرەوە، مەترسی ناوێت، لەبەر ئەوەی کامیراکەت دەبێ

لەسەر ستاند چەسپ بکەی، لە هەمان کاتیشدا بابەتەکەت ناجوولێ تا مەترسی لێ بکەیت.

باشترین کامیرا بۆ ئەم مەبەستە بەکاربێت جۆری تاک هاوێنەی ڕفلێکسی (٣٥) فلیمییە، چونکە گۆڕانەکان یەکسەر لە میانی دیارکەری دیمەنی کامیراکە دەبینی، ئەوەی دەیبینی هەمان شتە کە وێنەی دەردەچێت. بەم جۆرە وێنانە فێری زۆر شت دەبیت، لەوانە شارەزایی لە دارشتن پەیدا دەکەی، هەروەها شارەزایی لەسەر ڕووناکی و ڕوونکردنەوەش پەیدا دەکەی و دەتوانی بۆ وێنەگرتنی دەرەوەی کە پشت بەسەرچاوەی ڕووناکی خۆر دەبەستی، کاتی وا هەڵبژێری بۆ وێنەگرتنەکە کە بە دڵی تۆ سێبەرو بەشە ڕووناکانی واین ڕات لێیان بێت، هەروەها ئەم شێوازی وێنەگرتنە وات لێدەکات، ببیتە وێنەگرێکی پرۆفیشناڵ لە بواری وێنەی تەندروستی و جۆرەکانی دکتۆری و بایۆلۆژی.

بۆ بابەتی ورد لە دەرەوەی ژوورەوە، دەتوانی باکگراوەندی دەستکرد لە پشت بابەتەکەت دابنێی، بەهۆی ئاوت کردنی فۆکەسەوە کۆنترۆڵی ئەم حاڵەتە بکەی.. چۆن؟ بۆ نموونە: بمانەوێ وێنەی گوڵێک یان چەند خونچەو گوڵێک لەیەک ڕیز بن، فۆکەس کردنەکە لەسەر گوڵەکان دەکەیت، پاشان کوونی گەورەی هاوێنە وەک (f-2-8) یا (f-2) بەکاربێنە، بەشێوەی ئۆتۆماتیکی شتەکانی پشت گوڵەکان ئاوتی فۆکەس کردنەکە دەبن و وێنەیان لێل دەردەچێت. هەندێ جار گوڵی ناسک وەک نێرگزو هەڵاڵەو سوسن لەبەر تەوژمی با دەلەرنەوە، لەم حاڵەتەدا پێویستە خێرایی داخەر زیاد بکەیت و کوونی هاوێنەش گەورەتر بکەیت، یان بەربەستی هەواکە بکەی بەهۆی دانانی کارتۆنێکی گەورە لە دەرەوەی گوڵەکان تا نەلەرنەوە، بەمەش دەتوانی وێنەیان بە جوانی دەربچووێنی، زۆرجار بیر لەوە بکەوە کەوا باکگراوەندەکەت ڕەنگی جیاواز بێت لە بابەتەکەت، یا هیچ نەبێ لە تۆنەکاندا جیاوازییان هەبێ، بۆ ئەوەی بابەتەکەت ببیتە مایەی سەرنجدان، لە هەمان کاتیشدا تا بابەتەکەت زیاتر بەرچاوتر بێت و لە باکگراوەندەکە جیا بکرێتەوە، نەک تێکەڵی یەکتری بن و چاوی بینەر پێیانەوە ماندوو بێت.

ڤاڵکیرییەکان و گەمەکانی زەینی دووهەمین

هاشم سەڕاج

کتێب: ڤاڵکیرییەکان- دیدارێک لەگەڵ فریشتەکاندا
نووسەر: پاولۆ کۆیلۆ
وەرگێڕانی: یووسف محەمەد سادق - کارا فاتیح
بابەت: ڕۆمان
چاپ: چاپخانەی شڤان
زنجیرەی (٧٩) بڵاوکراوەکانی خانەی وەرگێڕان، ساڵی ٢٠٠٥

«ڤاڵکیری» Valkyrie.. لە ئەفسانە ئەسکەندەناڤییەکاندا خواوەندی چارەنووسە، هەروەها پەیامهێنەر [odin]ی خواوەندی جەنگ و عەقڵ و شیعریشە، ڤاڵکیرییەکان دەتوانن لە دۆزینەوەی فریشتەکەتدا یارمەتیت بدەن تێکستی ڤاڵکیرییەکان «دیدارێک لەگەڵ فریشتەکاندا» لە نووسینی «پاولۆ کۆیلۆ» و وەرگێڕانی «یووسف محەمەد سادق» و «کارا فاتیح»ە.. ئەم دەقە، یان ئەم ژانرە ئەدەبییە وەک نووسینێکی ئاوێتە خۆی لەنێوان گەشتنامە و یاداشت و فەزای چیرۆکدا دەردەخات و هاوکات هەودایەکی باریک باریکی مەعریفەی ئێستەتیکی هەمیشە و بەشێوەیەکی بەردەوام کۆمەڵێک حاڵەت و ڕووداو و بیروبۆچوون و تێڕوانینی هەریەک لە تێکستەکانی- کیمیاگەر، مەکتوب، کێوی پێنجەم، چەند دیمەنێکی «یانزە خولەک»مان بیردەخاتەوە.. وەلێ دەقی ڤاڵگیرییەکان هەمدیس لە ڕێگەی چەندین گەمەی ئێستەتیکی و بڕینی کۆمەڵێک وێستگەی ژیانی و و قۆناخەکانی داهێناوە لە گەشەو پێشڤەچوونی «خود» دەدوێت.. کردەی ئەزموونی «گەشە»ش تاڕادەیەک پابەندی گەمەی زەینی دووەمینە، [جێن هەستایە سەرپێ و پێیگوت:- دانیشە، چاوەکانت لێکنێ ئەوجا پێت نیشاندەدەم زەینی دووهەمین چییە].. تێکست لە ڕێگەی کۆمەڵێک کردە و زاراوەی سۆفیزمیەوە لە گەشەی ڕۆح و پەرەسەندنی وزەی ناوەکی دەدوێت وەک «موشاهەدە»: زاراوەیەکە زیاتر

لە سۆفیزمدا بەکاردێت، موشاهەدە واتە دیدار لەگەڵ نووری حەقدا بەچاوی دڵ، نۆشینی ئەو خۆشییەیە بەدڵ و دەروون، هەروەها موشاهەدە نزیک بوونەوەی تەواوە لەخودا... یان کردەی موعجیزە «پەرجوو»..

– من تا ئێستا کە شاهیدی هەندێ موعجیزە بووم، بڕێکی زۆر لە موعجیزە، کە هەندێکیان پێکەوە بینیومانن، ئێمە شاهیدی ئەوەبووین کە «جەی» هەورەکانی پەرشوبڵاو دەکردەوە، لە تاریکیدا ڕووناکی دروست دەکرد و شتەکانی لە جێیەکەوە بۆ جێیەکی تر دەگواستنەوە» ئەم کارە لە فەرهەنگی ئێمەدا بەکەرامات، یان توانا لە ڕادەبەدەرەکان دەژمێردرێت نەک موعجیزات، بەڵام لەبەر ئەوەی کە وشە بەکارهاتووە کە بریتی بوو لە Miracle، بۆیە بە موعجیزە وەرگێڕدرا «وەرگێڕی فارسی» یان زاراوەی «مەقام».. «هەر چەندە ئێستا کەس ئەوی بە بیرنایەت، وەلێ کلێسا پاش مردنی ئەوی بۆ مەقامی «قەدیس» بەرزکردبۆوە».

[لە ئایینی ئیسلامیشدا و بەدیارکراوتر لە سۆفیگەریدا وشەی مەقام هەیە، کە بۆ ئەو حاڵەتە بەکاردێ تا پلەوپایەی بەندەی خودای لە بواری خواناسیدا پێ بناسرێتەوە، مەقام ئەوەمان بۆ دەستنیشان دەکات تا بزانین ئیمانداری ئەو بەندەیە لە چ پلەیەکدایە، کەواتە مەقام چەند پلەیەکی هەیە، سەرچاوە ئاینییەکان ئاماژە بە چەند جۆرێکی جیاجیا دەکەن و هەندێکیان بۆ دە پلە و هەندێکیشیان بۆ بیست و پێنج پلە پۆلینی دەکەن، وەک مەقامەکانی تۆبە، زوهد، قەناعەت، سەبر، فەنا، بەقا.. و. کوردی] هەروەها تێکست لە میان مانا و دەلالەی چەند مەزموورێکی داوود و چەند سروودێکی سلێمان کردەی گەشە و فراوانکردنی زەینی دووەم پێناسە دەکات و بەهۆی گەمەی ڕەگەزەکانیش دەگاتە دەرەنجامێک کە [هەموو شتێک تەنها یەک شتە] جێن گوتی: «ئەمە زەینی دووهەمینی تۆیە کە ئەم ئاوازە دەڵێتەوە، دەشێت هەر شتێکی تریش بێت، کاتێک مرۆڤ عاشقی کەسێک دەبێت دەتوانێ هەموو کاتێک لە زەینیدا ئامادە بێت، کاتێک گەرەکتە کەسێک لە یاد بکەیت بە هەمان شێوەیە، وەلێ ڕێککەوتن لەگەڵیدا سەختە، بتەوێ و نەتەوێ بەردەوام لە کار دایە».. زەینی دووەمین ناوەندی ئەندێشەیە.. «تۆ لێرەیت، هەوڵبدە تێبگەیت کە تۆ لێرەیت، ئەوەی دەوروبەری تۆی داگرتووە، دەتگۆڕێ، هەروەک چۆن تۆ ئەو دەگۆڕیت».. بەڵام گەشەی شالیسی دڵ و زەین و ڕۆحی «کریس» چۆن چۆنی پەرە دەسێنێت و هێزی مەعنەوی ڕووە و پێوەندییەکان هەنگاو دەهاوێژێت.. بۆ ئەوەی پردێک لەنێوان بینراو و نەبینراودا دروست بکا «بۆچوونە ناو جیهانی نەبینراو پەرەپێدانی تواناکانت، دەبێت لەکاتی ئێستادا بژیت، هەر ئێستا و لێرە بۆ ئەوەش کە بتوانیت لەکاتی ئێستادا بژیت دەبێت بتوانیت زەینی دووهەمینت کۆنترۆڵکەیت».. بەڵام سەرەکیترین کێشەی «پاولۆ کۆیلۆ» لە پرۆسەی نووسیندا ئەوەیە کە ناتوانێت خۆی لەو هزر و بۆچوونانە ڕزگار بکات کە لە تێکستەکانی پێشوویدا گوزارشتی لێ کردوون بەتایبەتی فیکرەی «یەکێتی بوون» و «بێدەنگی بیابان» و «نەزعەی غەیبیانییەت» کە لەم کتێبەشدا لە ڕێگەی کۆنتێکستی چەند ڕستە و بڕگە گەلێکی نیمچە جیاوازدا دەردەبڕدرێن..

«مامۆستا پرسی:

– تۆ لەنێو بەرینایی ئاسمانی فراواندا، چی دەبینی؟

– هەور

– نەخێر، تۆ ڕۆحی ڕووبارەکان دەبینی ئەو ڕووبارانەی کە دووبارە لە دەریاوە لە دایک بوونەتەوە بۆ ئاسمان و لەوێ دەمێننەوە، تا ئەوکاتەی لەبەر هەر هۆکارێک بێت دووبارە دەبنەوە بە باران و سەرلەنوێ بۆ زەوی دێنەوە ڕووبارەکان دەگەڕێنەوە بۆ کێوەکان، وەلێ حیکمەتی دەریایان لەگەڵە»... هەمان هزری «یەکێتی بوون» لە ڕۆمانی «کیمیاگەر»دا... بەم شێوەیە دەردەبڕدرێن: [کیمیاگەر لە بیابان داهاتەوە و سەدەفێکی هەڵگرتەوە و گوتی:

– ڕۆژێک ئێرە دەریابووە، دوایی داوای لە کوڕەکە کرد سەدەفەکە بە گوێیەوە بنێ، کوڕەکە بۆ خۆی بە منداڵی زۆری وا کردبوو و گوێی لە دەنگی دەریابوو، دەریا بۆ هەمیشە لەنێو ئەو سەدەفەدا دەمێنێتەوە، چونکە دەریا ئەفسانەی تاکە کەسی ئەو سەدەفەیە قەتیش بەجێی ناهێڵێ و تێیدا دەمێنێ هەتا ئەو ڕۆژەی بیابان بە ئاو دادەپۆشرێتەوە] بەڵام گەشەی ڕۆحی و خەسڵەتی «ترانسێندەنتال»ی لای «کریس» و

«پاولۆ».. لە ڕێگەی عیشق و هۆگری و ئێستەتیک و تەقسی جادوویی و ڕوانینە ئاسۆ و گوێ هەڵخستن بۆ دەنگی ڕەگەزە سرووشتییەکان و بێدەنگی بیابان و تێرامان لە ڕۆحی گەردوون و ئاوێتە و ئاوێزانبوون بەگیان و گوفتارەکانی هەرسێ مورشید واتە «جەی و جێن و ڤالهالا)وە ڕوو لە هەڵکشان و باڵابوون دەکات، چونکە پاولۆ لە ڕێگەی موشاهەدەوە [جەی] بینیوە و هەروەها تێکەڵبوون بە جوانییەکانی «ڤالهالا» و زاڵبوون بەسەر چرکە سێکسییەکان لە بیابانی خۆ دۆزینەوەدا ڕوودەدات «لەبەر ئەوەی مرۆڤەکان هەمیشە ئەوەی کە خۆشیاندەوێ، لەناویدەبەن» ئەمە ڕستەی «جەی» بوو کە هەڵی دا، پاولۆ گوتی: بە هەر ڕێگەیەک بێت، هەموو ئەو شتانەی خۆشم ویستوون بریندارم کردوون یان لەناوم بردوون.

پاشان گوتی: بۆ خاتری عەشق، بۆ خاتری سەرکەوتن، بۆ خاتری گەورەیی خوداوەند..

«جەی» وەک مامۆستایەک لە بواری عیشق و جادوودا گەیشتۆتە ترۆپکی ئیرۆتیک و دوایین حاڵەتە وڕێنەییەکانی «دۆستۆیڤسکی» و باوەڕی وایە کە ئاخرین دەربڕینی عیشقی بە لەنێو بردنی ئەوەی کە خۆشت دەوێ کۆتایی دێت.. واتە لەت لەت و تیکە تیکەی خواردنی جەستەی «مەعشوق».. ئەم کتێبە بەهۆی کردەکانی زەینی دووەمینەوە لە بوارەکانی عیشق و جوانی و هۆگری و زوهاردا کاردەکات «زوهار» زاراوەیەکی تەوراتییە و واتای تیشک و ڕووناکی و کۆمەڵێک شەرح و لێکدانەوە دەگەیەنێت کە پێنج «سیفر»ەکەی «موسا» شی دەکاتەوە، تێکست لەگەڵ ئەوەی هەمیشە و هەردەم لە زەبروزەنگ و نا دادپەروەرییەکانی هێز و دەسەڵاتی «ئەکلیرۆس» و پاتریارکیەت و ژەهرەکوشندەکانی ئایدیۆلۆژیا و مۆراڵ دەدات، کەچی بەردەوام شەیدا و هەڵوەدایی چرکە زوهارییەکانی تەوراتە و ئەم حاڵەتانەش لە مەزموورەکانی داوود و سروودەکانی سلێمان و گەشتەکانی «حزقیال»ی پەیامبەردا دەدۆزێتەوە.. بەڵام خوداوەند لای پاولۆی کاراکتەری ئەم چیرۆکە بریتییە لە عیشق و جوانی و سەخاوەت و بەخشش.. [کاتێک خودا دەیەوێت کەسێک شێتبکات هەموو دووعاکانی گیرا دەکات]..

لەیرە چەمکی شێتی تاڕادەیەک پەیوەستە بەچرکەکانی پرۆسەی نووسین و گەیشتن بە دوندو ترۆپکی گەمەکانی زەینی دووەمینەوە.. چونکە عیشق و نووسین لای پاولۆ حاڵەتێکی لۆژیکی و عەقلانی نییە، لەبەر ئەم هۆکارەشە هێدی هێدی هەندێ لایەنی بیروبۆچوونەکانی «جەی» فەرامۆش دەکات.. «پاولۆ» هەتا «کریس»یش پێی وایە جیهان لە دوو جۆر مرۆڤ پێک هاتووە:

(١) گرووپی گەورە.. گەورەکان زەوی و کۆکردنەوەی پارە و فەرمانیان خۆش دەوێت.

(٢) ڕاوچییەکان.. جەنگەڵە تاریکەکان و سەرکەوتن و زاڵبوونیان خۆش دەوێت. «جەی» سەر بە گەورە پیاوانە و لەسەر ڕێگای عەقڵ و بیرکردنەوە و تێرامانی عەقڵانییەوە بەدەرەنجامی کۆتایی دەگات.. کەچی پاولۆ دەزانێت کە ڤاڵکیرییە ڕاستەقینەکان کچانی «ڤۆتان» بوون کە لە ئاسماندا ڕایان دەکرد و جەنگاوەرەکانیان لەگەڵ خۆیاندا دەبرد.. ئەو ناوازەترین لەوحی جوانی ڤاڵکیرییەکان لە ڕۆح و ڕوخساری «ڤالهالا»دا دەدۆزێتەوە.. هاوکات کریس دەگاتە ئەو بڕوایە کە «عیشق بەمانای دابەشکردنی جیهانە لەگەڵ ئەوی تردا» دەکرێ بگوترێ.. نووسین ئازارە.. [ئازار هەمیشە بیرکردنەوە بێماناکان دووردەخاتەوە].. پاشان زەینی دووەمین دەگاتە ئاست و ڕادەی نووسینی خۆ بەخۆ [Automatic writing] بە توندی قەڵەمەکەی بەدەستەوەگرت، وشەکاندا بارین، ئەو دەستی کردووە بە نووسین، بێ ئەوەی بیر لەو شتە بکاتەوە کە دەینووسی، ئاماژەدانە بە ئەزموونە جوانە شیعرییەکانی هەریەک لە «تریستان تزارا» و «ئەندرێ بریتۆن» یان نووسینە ئوتوماتیە شیعرییەکانی شاعیرانی «دادا» و «سوریال».. کە چرکە ناخود ئاگادارییەکانی ڕۆح و دڵ و دەروون و زەینی شێواو بۆ نێو فەزا و پانتایی وەرەق و پاپیرۆس دەگوازنەوە، بەڵام کردەی نووسین لە ڕێگەی زەینی دووەمینەوە.. پابەندە بە ئەفسانە تایبەتییەکەی خۆمانەوە، ئەو لە «کیمیاگەر» و «کێوی پێنجەم»دا باوەڕی بەو حاڵەتە هەیە [ئەوکاتەی شتێکت دەوێت، هەموو بوون دەست دەدەنە دەستی یەکتر، تا لە پێناو بە دەستهێنانی ئەو شتەدا، کۆمەکت بکەن].. یا ئەوەتانێ «منی شیعر» کە لە چرکەکانی مەکتوبدا

سەرمەستە بە مەعریفەی دڵ دەستی بۆ ئاسمان هەڵهێنا و گوتی ئەی عیسای من وەک بی دەلەرزم و گەنجینەی رۆحی و مەعنەویم دەوڵەمەندەکە... تا لە چرکەساتە وڕێناوییەکانی زەینی دووەمیندا بتوانم فەزای رۆحم بە ئاگرەکانی سرووش بسووتێنم،.. وەلێ دەبێ ئەوەمان لەبیربێ کە پاشای «سالم» لە کیمیاگەردا بە «سانتیاگۆ» دەڵێ «هەمیشە ئەوەت لەبیربێ کە هەموو شتەکان لە ڕاستیدا هەر یەک شتن» و «هەر شتێکی سەر ئەو زەوییە داستان و مێژووی سەرجەم شتەکانی دیکە دەگێڕێتەوە».. «بچۆ خزمەت ئەو دەستەی هەموو شتەکانی نووسیون».. بەڵام پاولۆ وەک خودێکی نیگەران لەنێوان عیشقی «کریس» و «ڤالهالا» و میهری بالادا.. کاراکتەرێکی ڕاڕایە.. جارێ وادەبینێ کە «عیشق بەشێکە لە پیرۆزمەندییەکانی جەستە و پیرۆزمەندییەکانی رۆحیش بەبێ مەشخەڵی لەش نابێت» یان بەدیدی «کارل یاسپرس» لە چەمکی ئەڤین دەڕوانێت... یاسپرس دەڵێت «من و تۆ لە بوونی ئەزموونیدا لە یەکدی جوداین، بەڵام لە ترانسێندەنتاڵدا یەک شتین.. چونکە پێوەندیگرتن خاوەنی سیماو مۆرکی نهێنی یاخود پەرجو و موجیزەیە، ناتوانین بەهۆی ئەقڵی بابەتییەوە ڕاڤەی بکەین لەبەر ئەوەی لە سنوور و چوارچێوەی ترانسێندەنتاڵ یاخود یەزداندا ڕوودەدات نابێت پێوەندیگرتن لە کەشێک لە نهێنی و دڕدۆنگیدا بناسێنم و دەبێت نهێنی نێوانی من و ئەوی تر بەجێ بهێڵێت، ئەمەش پێی دەگوترێت «خۆشەویستی».. چونکە خۆشەویستی مەرجی سەرەکی پێوەندیگرتنە و ئەگەر ئەوین و خۆشەویستی نەبێت، تەنیا جۆرێک لە پێوەندیگرتنی سواوی ڕۆژانە لە گۆڕێدا دەبێت، ئەوە خۆشەویستییەکە ململانێی نێوان ئێمە و ئەو دەکاتە ململانێیەکی لێوانلێو لە ئومێد و دامەزراو لەسەر هیوا، خۆشەویستی جووڵەیەکی بەردەوام و پەرەسەندنێکی هەمیشەییە کە تێیدا خود بەشێوەیەکی بەردەوام باڵا دەبێت و لە بوونی ئێستای تێدەپەڕێنێت بۆ ئەوەی کە خۆشەوسیتش بمێنێتەوە و بەردەوام بێت نابێت بە ئامانجی خۆی ڕابگات، دەنا ئەگەر بە ئامانجی خۆی ڕابگات دەمرێت، چونکە خۆشەویستی ناتوانێت بەبێ ئەم باڵابوونە بەردەوام بژی و گوزەران بکات» ئیدی ئەگەر من ملم دا بۆ خواست و ویست و غەریزانە ئەوکات پێوەندیگرتنی ڕاستەقینەی نێوان من و ئەوی تر لەناو دەچێت، لەبەر ئەوە پێوەندیگرتنی ڕاستەقینە بە ئەوی ترەوە ململانێ لەگەڵ خود و هەوڵ و زاڵکردنی لایەنی چاکەی ئەو ململانێیە بەسەر لایەنە خراپەکەیدا لەخۆ گرتووە.. یاسپرس دەخوازێت هەمیشە بە ئاگابێت لەوەی کە خودی خۆی یاخود لایەنەکەی تر دەستبەرداری ئەو نموونە باڵایە نەبێت کە لە هەوڵێکدا کە ئەویش هەوڵی ئاوێتەبوونە لە باڵایدا کۆیان دەکاتەوە] چونکە خۆشەویستی لە «کیمیاگەر»دا.. ئەو هێزەیە کە رۆحی جیهان دەگۆڕێ و باشتری دەکا- و ڕامانی «سانتیاگۆ»ش لە شتەکان چوونە نێو رۆحی گەردوونە، لەوساتەدا کوڕەکە چووە نێو رۆحی دنیا، دیتی کەوا رۆحی دنیا بەشێکە لە رۆحی خودا، رۆحی خوداش رۆحی خۆیەتی».. لە تێکستەکانی «پاولۆ کویلۆ»دا عیشق لە ئەزەلییەتی ئاگری مەجوسییەک دەکات بە شێوەیەکی بەردەوام و بێ کوژانەوە لە ئاتەشکەدەکانی گەردوون بەگشتی و شارەکانی «تریفە و ئەکبەر و ئاخۆ»شدا بە تایبەتی دایساوە، بەڵام پاولۆ دەزانێت عیشق «تاسەیەکی زۆری دەروونییە بۆ یەکبوون لەگەڵ گشتدا، ئارەزوویەکی دەروونییە بۆ نوقم بوون لە یەکتابووندا، سەرچاوەی خۆشەویستی دابڕانە» هاوکات لە بیابانی و «مۆخاڤە»دا بیر لە تراژیدیای جینۆساید دەکاتەوە و... دەیەوێت پێوەندی لەگەڵ رۆحی مردووگەلێک ببەستێت.. هاوکات بیابان بریتییە لە بێدەنگی و هەتاو باو تەقسی جادوویی و مەفتەنی دەرکەوتنی ڤاڵکیرییەکان.. وەلێ «تەنیایی بیابان دەشێت پێوەندی مرۆڤ بە دنیای نەبینراوەوە زیاد، یان بەهێز بکات» هاوکات فراوانکردنی فەزای جادوویی و چۆنیەتی ڕوانینە لە ئاسۆ.. [بەڵێ ئەم بیابانە سەردەمێک رۆخی ئۆقیانووسێک بووە] لە بیابانە مەحەببەتییەکەدا دەنگی «ڤالهالا» دەهات و دەیگوت: «شوێن خەونەکانی خۆتان بکەون و مەترسی قبوڵ بکەن» «خەڵک دەیانزانی کە ئەگەر بیانەوێت پێوەندی لەگەڵ خواوەند ببەستن، دەبێت لە رۆحی خۆیاندا پانتاییەک دروست بکەن دەبێت ڕێ بەهێزی مەعنەوی خۆیان بدەن، بۆ ئەوەی دەرکەون و پردێک لەنێوان بینراو و نەبینراودا دروست

بکەن» ، بەڵام چۆن تاک دەگـــاتە ئاسوودەییەکی کامڵ و تەواو.. واتە حاڵەتی «نێرڤانا» و دانیشی و زەینی خاڵی بکاتەوە.. تا لەلایەن گەنجینە گەورەکانی ڕۆحەوە ڕەوتێکی کاریگەری ئەڤینی بەروویدا بکرێتەوە.. پاولۆی کاراکتەری ئەم چیرۆکە ئەم گەشتە نێرڤاناییە بە چەمک و وشەی- ئیلهام- سرووش-ەوە پەیوەست دەکات.. کە تاک، یان ڕۆحی شیعر، یان زەینی دووەمین دەتوانێت لەچاوگەیەکی نەناسراوەوە بادەی عیشق بخواتەوە، ژنە پرچ سوورەکە گوتی: بەڵام ئێوە دەتوانن بە «ڤالهالا» بانگم بکەن.. پاولۆ بیری کردەوە ئەمە ناوی بەهەشتە لای ڤالکیرییەکان.. ئاخر «ڤالکیرییەکان نێردراوانی خوداون و قارەمانان بەرەو ڕووی مەرگ و پاشانیش بەرەو بەهەشت ڕێنوێنی دەکەن»... «ڤالهالا» دەیگوت من پێویستم بە مەحەبەتە، پاولۆ بیری کردەوە.. زۆر سەیرە قسەکردن لەگەڵ فریشتەی پاسەوانی خۆتدا»... هەموو منداڵێک لەگەڵ فریشتەکەی کەسانێک کە «بوونیان نییە» دەدوێن.. ئەوکاتەی تەزووی ڕۆحی مرۆڤ بە نەشئەکانی عیشق و کحوول و جوانی دەورووژێت و هەودای هەست و ئیحساس بەرەو کرانەوە و بەرهەڵابوون ئاگر دەگرن و دڵ مانەندی شالیسێکی سەرمەست دوچاری حەنین و شەیدای دێت و زەینی شێواو بەتەنکە وەهمێکی ڕەنگاو ڕەنگی وڕێناوی دەورە دەدرێت.. ئا لەو کاتەدا بوونی مرۆڤ دەبێتە بارستێکی تەواو لە خاڵیبوون و فەرامۆشی و بێدەنگی ئیتر زەینی دووەمین بەوپەڕی خامۆشی و ناخود ئاگایی و بە ڕستە و تاقە وشەی پچڕپچڕ و فۆنیمی بێ موبالاتی لەگەڵ سەرچاوە زانراو و نەزانراوەکان پێوەندی دەگرێت و دەکەوێتە وڕێنە و قسە بڕسکاندن، زۆرجار ڕستە و دەستەواژەکان بە نەشئەی سۆز و عیشق و شەیدایی بارگاوی دەکرێن و زەینی دووەمین وەهمە جوانەکانی بوون دەنووسێتەوە ئەمەش بەشێکە لە کردەی گەشەی داهێنان... پاولۆ دەیگوت من لە ڕێگەی ئیلهامەوە فێربووم.. کریس سەیری گەردوونی دەکرد، لەناخەوە دەیویست باوەڕ بە قسەکانی بکات، هەموو ئایینەکان، هەموو ئەوکەسانەی ئەزموونی میتافیزیکیان هەبووە، سەبارەت بە فریشتان قسە دەکەن، جیهان پڕە لە فریشتە، ئەوان مزگێنیمان دەدەنێ، وەک ئەو فریشتەیەی هەواڵی لە دایکبوونی مەسیحی ڕاگەیاند، هەر ئەوانیش پەیامهێنەری مەرگ، وەک ئەو فریشتەیەی لە میسردا دەگەڕا و گیانی هەر کەسێک کە نیشانەی تەواوی لەسەر دەرگای ماڵەکەی نەبوو، دەکێشا، ئەو فریشتانەی بەشمشێرە ئاگرینەکان ڕێگە لە چوونە ژوورەوەی هەندێ لە مرۆڤەکان بۆ بەهەشت، دەگرن، لەکاتێکدا فریشتەکانی تر دەشێ مرۆڤەکان بۆ مرۆڤ بۆ بەهەشت بانگهێشت بکەن هەروەک چۆن مەریەمیان بانگهێشت کرد، هەندێ فریشتەش هەن مۆر لە نووسراوە نهێنییەکان هەڵدەگرن و ئەوانەش کە لە ڕۆژی دواییدا فوو بە کەڕەنا دەکەن، ئەوانەی کە نوور دەهێنن وەک میکایل و ئەوانەش کە تاریکی دەهێنن وەک لۆسیڤەر «Lucifer»

کاتێک کریس بۆ یەکەم جار «جێن»ی بینی زۆر سەرسام بوو ئەو زۆر گەنج بوو، بە دڵنیاییەوە بیست ساڵ زیاتر نەدەبوو لە بیابان لە «کەرەڤانێ»یەکدا دەژیا، کە چەندان کیلۆمەتر دوور بوو لە «بۆریگۆسپرینگز».. جێن دەیگوت: «بیابان، واتە بەیانی و ئێوارە، کاتەکانی تر ترسناکە»

- بۆچی هاوسەرەکەت لەگەڵ خۆتدا هێناوە؟

- بەڵام تۆ باشترین شتێک، کە لە بیاباندا هەیە، لە دەست دەدەیت ئەویش «تەنیاییە»... گوتی «ڤالکیری»یەکان دەتوانن لە دۆزینەوەی فریشتەکەندا یارمەتیت بدەن.»

کریس پێڵووی چاوانی داخست و جێن پرسی:

بیر لەچی دەکەیتەوە؟

- لە بارەی زەینی دووەمینەوە، ئەو شتەی لە بارەیەوە دەدوان. جێن داوای لێکرد چاوەکانی بکاتەوە و گوتی:

- ئەمە زەینی دووەمینی تۆیە کە ئەم ئاوازە دەڵێتەوە.. پاشتر پێکەنی و بەردەوام بوو؛

- ئاوازێک! هەمیشە شتێک هەیە کە ئێمە دەهێنێتە جۆش و خرۆش.

بەردەوامیش بریتی نییە لە یەک ئاواز، هیچ کاتێک ڕووی داوە کە کەسێکت خۆشبوێ و بەردەوام لە خەیاڵتدابێت؟ بە ڕاستی ترسناکە، سەفەردەکەیت بۆ ئەوەی لە یادی بکەیت، وەلێ زەینی دووەمینی تۆ ناهێڵێ، وەک ئەوەی دەڵێت: «ئای ئەگەر ئەو لێرە دەبوو، چەندە بەمە

کەیفساز دەبوو» زەینی دووەمین تا ئاست و ڕادەی خەتەرناکییەکانی مەرگ و گیانەڵا پابەندی ئیکسیری ئەڤینە، ئەو چرکەساتەی بەهۆی ئەفیونی عیشقەوە سەڵتەنەتی هۆش لە دەست دەدات، زەینی دووەمین بەوپەڕی بێئاگایی وشەیدایی ڕووەو کردەی وڕێنە ئاگراوییەکان دەبێتەوە، عیشق ترسناکترین چرکەی شێتی ئاوێتەی فەزای ڕۆح و شیعر دەکات، پاولۆ لەم گەشت و چیرۆکەدا لە ڕێگەی نزاو خۆدواندن و لاڵانەوە و بێدەنگی بیابان و جوانی ڤاڵگیرییەکان و تەنیایی و جادووەوە چرکە حەشیشاوییەکانی عیشق دەنووسێتەوە، چاوەکانت بکەرەوە و سەیری بکە. کریس سەیری ئاسۆی کرد و کێوەکانی دی، تا شەبەردەکان، بەردەکان و گیادرێژ و بەربڵاوەکان، خۆر سات بەسات درەوشاوەتر دەبوو، لەوە دەچوو نوورەکەی وەختە شووشەی چاویلکە هەتاوییەکانی ئەم کوندەکا و چاوەکانی دەسووتێنێ جێن بە دەنگێکی جیدییەوە گوتی: تۆ لێرەیت، هەوڵ بدە تێی بگەیت کە تۆ لێرەیت، ئەوەی دەوروبەری تۆی داگرتووە، دەتگۆڕێ، هەروەک چۆن تۆ ئەو دەگۆڕێت.

تێکست لە ڕێگەی بونیادێکی زوهاری تەوراتی و ئەڤین دۆستییەوە چەمکی «یەکێتی بوون» دەردەبڕێت و بەهۆی چرکە غوربەتاوییەکانی زەینی دووەمیش مانا و دەلالەی تایبەت تایبەت و جیاواز جیاواز بە شتگەل و ڕووداوەکان دەبەخشێت، هەندێ جار سەڵتەنەتی ڕەنگاوڕەنگی زەینی دووەمین بە ڕەفتارە دزێوەکانی عەقڵی سەرمەست و پەرێشان ئەشکەنجە دەدرێت و بۆ ماوەیەک لەگەڵ کرۆکی ئازارە ئاڵۆز و خەفەتبارەکان دەژیت و تا هێواش هێواش بە چەندین ڕەفتار و هەڵسوکەوتی وڕێناوی گوزارشت لە وەهمە نادیارەکانی دنیای پەشیمانی و پاشگەزبوونەوە دەکات.. چونکە زەینی دووەمین هەڵگری پرشنگی لەوحەکانی جوانی و حەشیشەکانی عیشق و ئاگرە هەڵایساوەکانی سۆز و هەستە نەهلیستییەکانی مەرگ و چێژ و لەززەتە نەزانراوەکانی ژیان و تاسەکانی غوربەت و سەوداییەکانی ئولفەت و نیگەرانییەکانی ڕاڤە و لێدانەوەی ئەپۆریاکانی هەڵوەشانەوەگەرییە... تا دێ ژەهرەکانی ئایدیۆلۆژیا و ستەمەکانی پاتریارک و کۆت و بەندەکانی مۆراڵ لە توێ و فەزای توحفەیەکی کریستاڵیدا دەخاتە بەر کردەی هەڵوەشانەوە و هەندێ جار بوونی خۆشی هەڵدەوەشێنێت..

بە تایبەتی ئەوکاتەی هەست بە ئازادی دەکاو درکی ئەوەش دەکا [وەک بلێی وزەی ناوەکی لەچاو جاراندا بەهێزتر بووە] دوور نییە ئەو گەمەی زەینی دووەمینە بە تایبەتی لە بواری نووسیندا ئامانجی سەرەکی عیشق و لێبوردن بێت، نەخاسمە ئەوکاتەی ملکەچ و خاکەڕا و خانەخراپ بەرانبەر میحرابگەی میهری باڵا دەوەستێت و بەسۆز و نزا دەلالێتەوە.. هۆی سەرەکی ئەم تکاو نزاو داوای لێبوردنەش ئەوەیە «جاک دریدا» گوتەنی «مرۆڤ بەهیچ شێوەیەک نابوردرێت، چونکە بوونەوەرێکی «پووچە»، بەڵام هەندێک باشترە ئەگەر خۆی بزانێت کەسێکی «پووچە»..

[لە کۆتاییدا مرۆڤ هیچ شتێک نابەخشێت، تەنیا ئەو زەمەنە نەبێت کە ئاڵوگۆڕ مومکین دەکات] ئیتر پاولۆ بەردەوام هەوڵ دەدات گەشە بە هەستی کەسێتی بدات و تا لە ڕێگەی زمانی ئاماژەکانەوە پێوەندی بەمیهری باڵا بکات ئەمەش چوون ڕاهیبەکانی «زن» بە تێڕامان لە بەرامبەر بەردێکەوە دادەنیشن و دەڵێن «چاوەڕێین ئەم بەردە کەمێک گەشە بکات... مامۆستا کە دەڵێت- هەموو شتێک لە دەورمان بەردەوام دەگۆڕێت».

هەردووکیان لە دەوروبەریان ڕوانی، شوێنە پیرۆزەکەی جێنیان هەڵسەنگاند، بەردەکان و زەویی سەخت و گیای بیابانی، لەوانەیە مارو بەچکە گورگیش لەوێوە شەو تێپەڕینایە، نەکریس و نەپاولۆ هیچ کامیان جورئەتیان نەکرد سەبارەت بەوشتەی کە پێکەوە قسەیان لێکردبوو هیچ پرسیارێ لەو بکەن.. جێن بەردەوام بوو؛ [هەموو کەسێک دەتوانێت لەگەڵ چوار جۆری بوونەوەری دنیای نەبینراودا پێوەندی دروست بکات، بوونەوەری عونسووری ڕۆحی مردووان، قەدیسەکان و فریشتەکان.. بوونەوەرە عونسوورییەکان، بڵندبوونەوەی ڕەگەزە سروشتییەکانن- ئاگر، خاک، ئاو و هەوا، ئێمە دەتوانین بە جێبەجێکردنی ڕێوڕەسمێک پێوەندییان لەگەڵدا ببەستین، ئەوانە هێزە پەتییەکانن.. وەک بوومەلەرزەکان، هەورە بروسکە و بورکانەکان، چونکە پێویستمان بەوە هەیە کە ئەمانە وەک بوونەوەر درک

پێ بکەین، ئەمانە بەردەوام بەشێوەی کورتە بنەوپەری و سەمەندەرەکان لێمان دەردەکەون، بەڵام ئەوەی کە مرۆڤ دەتوانێت بیکات تەنیا بریتییە لە سوود وەرگرتن لە تواناکانی ئەم بوونەوەرە ڕەگەزییانە ئێمە هەرگیز شتێک لەبارەی ئەمانەوە فێرنەبووین» جێن درێژەیدا بە قسەکانی: «پاش ڕۆحی مردووەکان، قەدیسەکان دەردەکەون، ئەوانە مامۆستا ڕاستەقینەکانن، ئەوان سەردەمانێک لەنێو ئێمەدا ژیاون ئێستا نزیکترن لە سەرچاوەکانی نوورەوە».

فریشتەکان عەشقی جووڵاون، ئەوان هیچ کات پشوونادەن بەردەوام لە هەوڵدان بەرەو ڕووی پێگەیشتن و کەماڵ و لە پشتەوەی خێر و شەڕدان، عەشقێک کە هەموو شتێ دەسووتێنێت، هەموو شتێک لەناو دەبات و هەموو شتێ دەبەخشێ، فریشتەکان لەم عەشقە دروست کراون و لە هەمان کاتیشدا پەیامهێنەری ئەمەن، عەشقی فریشەی مەرگ «ئیزرائیل» کە ڕۆژێ ڕۆحی ئێمە دەفڕێنێت و عەشقی فریشتەی پاسەوانە، کە ڕۆحی ئێمە دەگەڕێنێتەوە یەکێکن، عەشق لە جووڵەدا، کریس گوتی: عەشق لە شەڕدا هیچ عەشقێک لە ئاشتیدا نییە، کەسێک کە بەدوای ئارامیدایە فەوتاوە.. عەشق هەمیشە هاوزەمان بووە لەگەڵ نیگەرانی و ئازار، شادییەکی بەهێز، یان نیگەرانییەکی قووڵە... تێکەڵکردنی تەقسی جادوویی بە تیشک و پرشنگی ئێستەتیک و ئەڤین و ڕۆحی سۆفیزم لێرەدا جوانی ڤالهالا مانەندی مانگی تابان لەناوەڕاستی ئاسمانی عیشقدا وەستاوە و ئەستێرەکانی مەحەببەت دەوری خەرمانەی پیرۆزیان داوە، یان لە شێوەی حەڵقە ڕۆحانییەکانی زیکر و حاڵ و جەزبە چوون موریدانی سەودازەدە لە دەوری خۆری مورشیدی تەریقەتدا دەخولێنەوە، «ڤالهالا»ی شۆخی تەریقەتی مەعنەوی و جیلوەگای ئەفسانەی خۆ دۆزینەوە و گەشەی تاقە کەسی لالەی دایساوی ئەم تەقسە ئەڤینییەیە و شەیدایانی جوانی و میهر پەروانە ئاسا بە دەوری پرشنگی ڕوخساریدا دەخولێنەوە و ڤاڵکیرییەکانیش» مەزمووڕێکی داوودی پەیامبەر دەچڕن.. [ڤاڵکیرییەکان هیچ گرنگییان بە خەڵکی نەدەدا و کارەکانیان درێژە پێدەدا، ئەوان لە چکەکانیان بەیەکەوە گرێدابوو و خەتێکیان دروست کردبوو بە شێوەزارێکی بازنەیی لەسەر زەوییەکە دانیشتبوون دەستەکانیان لەسەر ئەژنۆ و پەتەکەیان گرتبوو، ڤالهالا لەناوەڕاستدا وەستابوو، خەڵکی لە هەموو لایەکەوە دەهاتن کاتێک کە ژمارەیەکی باش لە خەڵک لە دەوریان کۆبوونەوە ڤاڵکیرییەکان دەستیان کرد بە گوتنی سروودێک کە بریتی بوو لە مەزامیر:

«لە تەنیشت ڕووبارەکانی بابلدا، لەوێدا دانیشتین و دەگریاین عوودەکانی خۆمان بە درەختە بییەکانەوە هەڵواسی کە لەنێوانیانەوە بوون».]

ئەنجا بە عیشق و نزاو لالانەوەوە لە فەزای لاهووتییەتی ئەم تێکستە زوهارییەدا پراکتیزەی ڕەگەزە سروشتییەکان دەکرێت و هاوکات ئاماژە بە فەرمایشتەکانی «مەسیح» دەدرێت.. ئیدی ئازار مەچێژن، من بە ئەندازەی پێویست ئازارم چێشتووە».. یا دواین حاڵەتی وەسوەسەی (یەسوع) دەخرێتە ڕوو..

ئەی خوداوەند، خودایە، بۆ بەجێت هێشتم پاولۆی کاراکتەری ئەم تێکستە هەمیشە لەنێو چەق و شوورەی بازنەیەکی داخراو و پیرۆزی لاهووتیدا وەک گومانکارێکی نیگەران دەخولێتەوە و هێدی هێدی لە ڕێگەی تەشقگەلێکی جادوویی گوزارشت لە بوون و جوانی و عیشق و هەست و حاڵەتە نەهلستییەکانی مرۆڤ دەکات و بەڵام هاوکات دڵ و دەروونی نوقمی دەریاچەی چێژداری «حلول» و «یەکێتی بوون»ە.

«ئێمە بەشێکین لەم جیهانە، خودایە، هەروەها خاکی ئەم جیهانە لە ترسەکانی ئێمەوە کۆبۆتەوە، ئێمە لەسەر لمەکان گوناهەکانی خۆمان دەنووسینەوە و ئەو ئەرکە دەخەینە ئەستۆی «با» هەتا «پەڕاگەندەیان بکات» ئەی مەسیحی من تۆ گوتت «ئەوەی لەم ئاوە بخواتەوە ئیدی هیچ وەختێ تینووی نابێت» وا ئێستا کێ ئێمە لەم ئاوە دەنۆشین، ئێمە گوناهەکانی خۆمان دەشۆین، لەبەر خاتری ئەو عەشقی گەڕانەوەیەی کە زەمین دێنێتە لەرزە... پاولۆ هیچ کات ئاسوودە نەبوو، کریس زۆرکات لە خۆی دەپرسی کە ئەو دواجار چ کاتێک لەم حاڵەتی ڕامان و نائارامییە ماندوو دەبێت.. بیابان، جادوو، جوانی، عیشق، لاهووت، گومان و نیگەرانی تەنیایی، هەست و زەینی دووەمین، گەشەو خۆ دۆزینەوە، سەرجەم ئەم حاڵەت و ڕەگەزە خەتەرناک و جوانانە لە ڕێگەی بونیادێکی زوهارییەوە گوزارشتیان لێدەکرێت.

فەلسەفەکانی هیند.. پەیڤەکانی بوداگەری

د. عەلی زەیعور
و/ عەبدوڵڵا مەحموود زەنگنە
(کەرکوک)

کتێبی فەلسەفەکانی هیند، ئەو کتێبەیە کە بەشێوەیەکی زانستییانە باس لەو ئایین و ئایینزایانە دەکات کە لە هیندستاندا پەیڕەو دەکرێن.. بێ ئەوەی جیاوازییەکان ببنە هۆی هاتنە ئارای دژایەتی و دوژمنایەتی و شەڕو کوشتار. کۆی ئەو حاڵەتانەش دەگەڕێنەوە بۆ ئەو کەشوهەوا ڕۆحییەی کە لە دەروونی خەڵکی هیندستاندان و سەرچاوەکەی دەگەڕێتەوە بۆ فیکری بوداگەری و دواتر ئەو ڕۆشنبیرییە دیموکراتییەی کە لە هیندستاندا هەیە، هەڵبژاردنە دیموکراتییەکانیش باشترین بەڵگەن بۆ کولتووری لێبووردەیی کە سەرانسەری ئەم وڵاتەی گرتۆتەوە. لەم کتێبەدا بە وردی باس لە پەیڕەوە ئایینییەکان کراوەو بە پێویستم زانی بەشێک لە پەیڤەکانی بوداگەری لێ وەربگێڕم...

پەیڤەکانی خۆشەویستی

پێدەچێت خۆشەویستی لە بوداگەریدا باڵاتر بێت وەک لای ئەفلاتوون. لە ڕووی ئاکاری و مرۆڤایەتیشەوە ئەم چەمکە لە بوداگەری و ئایینی فەلەدا زۆر لەیەک دەچن. خۆشەویستی لای سۆفیگەرە ئیسلامییەکانیش دەگاتە هەمان ئاست... خۆشەویستی ڕۆڵێکی ئاکاریی باڵای هەیە لە سۆفیگەری و فەلسەفەی هاوچەرخیشدا، بەڵکو ناوی ڕاستەقینەی بەها ئاکارییەکانە.

* کاتێک لە سۆزو خۆشەویستی ڕامام.. جیاوازی نێوان خۆم و کەسانی ترم لەبیرچووەوە. «میلاربا»

* چۆن خۆتان خۆش دەوێت وەهاش خزم و دۆستانتان، چونکە ئەوە بۆ خێری هەمووتان و سوود لە یەکتری وەرگرتنە.

* تووڕەیی و خراپەکاری لەگەڵ کەسانی تردا وەلانێ.. دووربە لە ڕق و کینەو نیاز خراپی.. لە ناختا برەو بە ڕق و کینە مەدە، تەنانەت دەرهەق بەوانەش کە خراپەت بەرامبەر دەکەن.. با ئێمە لە ئاستی هەموو زیندەوەرەکاندا سۆزو خۆشەویستی و خۆش ڕەفتاربین. «داڤیدنیل».

ئامانج چییە لەو کارانەی دەیان کەم؟ لە پێناوی بەختەوەری و بە ئارامی ژیانی تەواوی زیندەوەرەکانە لەم دنیاو.. بەخۆشی و شادی گەیشتنیشە لەو دنیا. «نووسراوی سەر بەردی شا ئاسۆکا»

پەیڤەکانی بەختەوەری

بەختەوەری تەواو لای بوداگەر بریتییە لە زاڵبوون بەسەر حەزو ئارەزووە جۆراوجۆرەکان و خۆپەرستیدا.. دواتر بوداگەر

بەختەوەری لە خۆشەویستی و چاکەخوازی و نەرمونیانیدا دەبینێتەوە، «قەناعەت کردن» بەختەوەرییە، بەختەوەریش ئەو بەهەشتی سەرزەمینەیە کە ئامانجی هەر بوداگەرێکی باوەڕدارە بەوەی بەختەوەری لە دڵی خۆیدایە، یان وەک وتراوە: مەلەکووتی ئاسمانەکان لە ناخی خۆتاندایە. کەسی بوداگەر، دوای مردن لە سۆراخی بەهەشتێکدا نییە.. وەک چۆن بەستامی و ڕابیعەی عەدەوی خواستی بەهەشت و ترسی دۆزەخیان نەبووە بەقەدەر ئەوەی لە ناخی خۆیاندا بۆ خوا گەڕاون و پێوەندی نوێیان لەگەڵدا بەستووە.

* بەختەوەرکردنی ئاژەڵان ئامانجی منەو دەبێ بەپێی توانا هەوڵی گەیشتن بەو ئامانجەم بدەم. «لە وتەکانی شا ئاسۆکا».

* هەموو زیندەوەرەکان لە سۆراخی بەختەوەریدان، با سۆزو بەزەییت هەموویان بگرێتەوە. «ماهافما».

* بەختەوەر کێیە؟ ئەو کەسەیە خۆشەویستی بۆ تەواوی بوونەوەرەکانی جیهان هەبێت، چاکە خوازبێت لە پێناوی خزمەتکردنی دەوروبەری. «فاکهۆبیۆ».

* هەر کەس بۆ بەختەوەری خۆی هەوڵبدات و لەو پێناوەشدا خراپەکاری بکات و بوونەوەرەکان قڕ بکات، هەرگیز بەختەوەر نابێت. «زامابادا».

* لە مراندن و زاڵبوون بەسەر خۆپەرستیدا پەی بەتەواوی بەختەوەری دەبەیت «ئەدانا فارگا».

* دڵێکی بە قەناعەت لە بەختەوەری هەمیشەییدایە «فۆشۆهنگ کنگ».

* بەختەوەری لە خۆشەویستی و چاکە خوازی و خۆنەویستیدایە، نەک لە چێژ وەرگرتن و تێرکردنی ئارەزووەکاندا. «لە بوداگەری هاوچەرخدا».

پەیڤەکانی توورە بوون

کاتێک بوداگەر لە خۆشەویستی و زاڵبوون بەسەر خۆپەرستیدا خۆشگوزەرانی دەبینێتەوە، توورەییش بە خراپەکاری و نیگەرانبوون و ڕووخانی دەروون دەزانێت..

بۆیە توورەنەبوون و خۆڕاگری، هەمیشە لەسەرخۆیی و ئارامی لەو زانیارییە گرنگانەن کە بوداگەر ڕەچاویان دەکات.

* کەسێک نەهاتووە دۆزەخی گڕدابێت... ئاگری عەقڵێک کەلغاوی بۆ توورەیی شلکردبێت، دۆزەخی گڕداوەو خاوەنەکەیشی تێدا دەسووتێنێت. «مۆلامولی»

* کاتێک مرۆڤ خراپەیەک دەکات.. بەدەستی خۆی دۆزەخ گڕدەدات و خۆی دەسووتێنێت. «مۆلا مولی».

* بەسەر توورەیی و ڕق و کینەدا زاڵ بە، ڕقت لەکەس نەبێت، گەورەبێت یا بچووک، مرۆڤ بێت یان مێروو، نەکەی مل بدەیت بە سەر کەشیەکانی دڵ کە بە توورەیی داگیرساون. «فۆشۆهنگ چان کنگ».

* توورەبوون! مەخابن چەندە سیماکان دەگۆڕێت و لە شکۆی جوانی و مرۆڤی نەرمونیان کەم دەکاتەوە «فۆشۆهنگ چان کنگ».

* ئەوەی بەسەر توورەبووندا زاڵبێت، عەرەبانچییەکی کارامەیە بۆ ژیانی ناوەوەی خۆی، هەر کەسیش دوای توورەبوونی بکەوێت، ئەسپێکی بێ جڵەوی بەدەستەوەیە. «زامابادا».

پەیڤەکانی نیرڤانا

* سەرچاوەی پیرۆزی و خۆشنوودی و جوانی ڕۆحییە. ئەو جوانییە باڵایەیە کە لە دادپەروەریدا هەیە، «شاملندا»

* هاوڕێم بەلەمەکە هێواش کەرەوە وا بەرەو ئەو تاڤگەیە دەڕوات، بەوپەڕی کامەرانی بەردەبێتەوە، تۆش هاوڕێم! خۆت لە حەزو ئارەزوو و ڕق و کینەکان سەرفراز بکە، گەر وات کرد، بێگومان دەگەیتە نیرڤانا. «زامابادا».

* ئەوانەی بە قووڵی لە ڕاماندان، ئەوانەی دلێرانەو بێ کۆڵدان لە خەباتدان، هەر ئەوان دەگەنە نیرڤانا، هەر ئەوانیش دەرک بەو سەرکەوتنە دەکەن کە هەموو دەستکەوتە دنیاییەکان دەگوزەرێنێ «زامابادا».

* هەر کەس دڵی پڕ لە چاکەخوازی بێت.. ئەو ڕاهیبەی دڵی بەستراوە بە بیرو باوەڕی بوودا.. هەر ئەوە دەگاتە مەلەکووتی باڵا.. کە لەوێدا بە نەمری و ئارامی و کامەرانی دەگات. «زامابادا».

* کاتێک شەپۆلەکان بەرزدەبنەوە دەکەونە کەفچەڕین.. ئایا پەناگەیەک.. دورگەیەک شک دەبەن ئەوانەی لەژێرباری پیری و مەرگدا دەناڵێنن؟ نەخێرو هەزار جار نەخێر! هیچ دورگەیەک نییە لەوێ نەبێت، لەوێ کە خەم و خولیای هیچ شتێک لە ئارادا نییە.. لەوێ کە من بە نیرڤاناى ناو دەبەم، بە کۆتا گەیشتنی پیری و مردن.

«سۆتانیباتا».

* لە تونـاو توونـەکـــــــانـی «دۆنایدۆن»دا «تناسخ»دا ویڵ بوو بووم و بێ هوودە لە سۆخی وەستای خانووەکەدا «جەستە»دا دەگەڕام.

ئای چ ئازارێکە بمرین و زیندوو بـیـنـەوە، دواتـر بمرینەوەو زیندووبینەوە..! بەڵام دواجـــار، پێـتگەیشـتم ئەی وەسـتـای ئەم خـانووە.. بۆیە دەرگـاکـانم شکاندو پایەو دیوارەکانیشم ڕووخاند، ئێستا کـاتێک ڕۆحم لە جەسـتـەی فـانی و دنیای ساختە ڕزگاری بوو، گەیشتمە دوا وێستگەو ئەوپەڕی کـەمـەرانی. «متاسۆتا»

پەیڤەکانی مردن

باوەڕدار لە حـــەق ناترسـێت، مردنیش حەقـە.. بۆیە بوداگەر هیچ ترس و بە فـەنا چوونێک لە مـردندا نابینێت، دیدەکـانی بوداگـەران لەم بـارەیـەوە زۆر نـزیـکـە لـە دیـدی سۆفیگەرایی ئیسلامی.. هەردەبێ بمرین.. بۆیـە بـەلای ســـــۆفی و بوداگەرەوە مرۆڤ پێوست ناکات خۆ بەدنیای و شتەکانەوە ببەستێتەوە.

* ئەو کەسە لە مردن ناترسێت کە بزانێت جەسـتـەی خـۆی وەک بڵـقی ســـابوون وایەو لە تراویلکەیەکی فریودەر دەچێت «زامبادا».

* مـردن و کـۆتایی هاتن بە ژیان دنیـای پڕخـەم کـردووە.. بەڵام دانا خـەم ناخـوات، ناترسـێت، چونکە دەزانێت شـتـەکان بە کوێ دەگـات و چارەنووســـــــــان چی دەبێت «سالاسوترا».

* کـــوێر نـازانێت کـــە هەمـــوو کـەسـێک دەبێ بمرێت و ڕۆژێک لە ڕۆژان ئەم دنیـایە جێبـهێڵـێت؟ ئەو کـەســەش بیـر لە بێ نرخی و بێ بەهایی دنیـا بکاتەوە، ئەوا تەواوی خـەم و ناسـۆرەکـان دەگـۆڕێت بە کامەرانی. «زامابادا».

* لە دادپەروەریدا بمرین باشـتـرە لەوەی لە سـتـەمـدابژین «لۆدا سنگرهایا».

* لە شـەڕو ملمـلان لەگـەڵ حـەزو ئارەزووی خراپەدا بمرم باشترە لەوەی لە ئارەزووبازی و شـەڕەنگێـزیدا بم. «بزاماسوتا».

* ژیان بدۆڕێنین باشترە لەوەی لە ئامـانجەکـانمان لابدەین «تاشوان یان کنگ لۆن».

* چۆن دەڕوانیـتـە کـەفی دەرا وەهاش بڕوانە دنیـا.. یان وەک چۆن تراویلکە دەبینیت، ئەوەی بەمـجۆرە بڕوانێـتـە ژیان.. هەرگـیـز مـردن نابینێت. «زامابادا».

* بۆ کوێ؟ ئەرێ بوویتە گەورەی هەموو جیهان؟ ئەگەر هەموو دنیاش ببێـتـە مولکی تۆ، کە مـەرگ هات دەبێ جـێی بهـێـڵـێت. گـەر لە سـەرەتاوە دەسـتـبـەرداری بیت و دڵ بەخۆشی و جوانییـەکـانی نەدەیت.. ئەوکـات تاهەتایە سـەرفـرازو ئارام دەبیت «ملاربا».

پەراوێز

١- نێـرڤـانا: چەمکێکی فرەمـانایە لە فـیکری هیندیداو دەگـەڕێتـەوە بۆ بەر لە بوودا، بریتـیـیـە لە گـەیشتن بە جـەزبەی ڕۆحی و کامەرانی کە تێیدا دەروون هەست و هۆش بەخـۆی لە دەست دەدات و بەوەش نێـرڤـانا بووەتە تاجی تەلاری فـیکری بوداگەری و دوا ئامانج.

سەرچاوە:

کتێبی «الفلسفات الهندیە».

پەیدابوونی ڕەخنەی ئەدەبی لە شیعری کلاسیکی کوردیدا - تا جەنگی گێتی یەکەم

ڕەوشت محەمەد
(سلێمانی)

وەک چۆن نووسین و لێکۆڵینەوە ئەرک و کارێکە لە ئەستۆی باسکاران و کەسانی شارەزای بوارەکە دایە، هەر ئاواش ڕەخنە گرتن لەو لێکۆڵینەوانە دەرخستنی کەلێن و کەموکوڕی و لایەنە درەوشاوەکانی دەبێتە ئەرک و کاری ڕەخنەگر و خوێنەران، ئەو کاتە پرۆسەی نووسین و بەرهەمهێنان کامڵ دەبێت، هەردوولا واتە (نووسین و ڕەخنە) دەبنە تەواوکاری یەکتری، چونکە نەبیستراوە هەر بنووسرێ و هیچ بە دوای نووسیندا نەیەت.

هەبوونی کەموکوڕی لە هەر کار و بەرهەمێک شتێکی زۆر ئاساییە،

بەڵکو خستنە ڕووی کەموکوڕی هەر کارێک دەبێتە ئەرک. من نامەوێ ئەو پێشەکییە بە باڵای نووسینەکەی خۆمدا ببڕم و بمەوێ بڵێم: کەموکوڕی زۆر گەورەم لەم نامەیەدا(١) دۆزیوەتەوە و هیچ قسەیەکیش بۆ بەرامبەر نەهێڵمەوە، بەڵکو دەتوانم بڵێم: لەگەڵ خوێندنەوەی لێکۆڵینەوەکەدا چەند سەرنجێکم لەلا گەڵاڵە بووە، بە کەمتەرخەمی و لەنگی و ئەرکم زانیوە لە نووسینێکی ئاوادا ئاماژەیان پێبدەم.

یەکەم: مەبەستی کاری لێکۆڵینەوە:

ئەنجامی هەموو گەڕان و ماندووبوون و بەرهەمهێنانێک لە کاری لێکۆڵینەوەدا، پێکانی مەبەستە و سەلماندنی ڕاستییەکە کە نووسەر باوەڕی پێیەتی، ئەو پرۆسەیەش کە ئێمە لە ڕێگەیەوە ڕاستییەک دەچەسپێنین، ئەڵبەتە لە ڕێگای بەڵگەی بەرچاوەوە، ڕاست وایە ئێمە لە کۆتایی گەڕان و لکۆڵینەوەکەدا بگەینە ئەنجام و مەبەست، بە شێوەیەکی تر باسکار دەبێ دوای خستنە ڕووی بەڵگە و سەلماندنەکانی حوکمی خۆی بەسەر بابەتی مەترەح کراو بدا، پێچەوانەی ئەم کتێبەی بەردەستمان کە لە سەرەتای بەشی یەکەمدا و هەر دوای ئەو ناونیشانە لاوەکییەی دەڵێ:

(مەبەست لە پەیدابوونی ڕەخنە لە شیعری کلاسیکیدا چییە) لە لاپەڕە (١٤)دا دەڵێ: (ڕەخنە لەگەڵ پەیدابوونی شیعردا لە دایک بووە) نووسەر تەنیا بەو درکاندنەوە ناوەستێ و لە لاپەڕە (١٩) و هەمان بەشدا دەڵێ: (لە دایک بوونی ڕەخنەی ئەدەبی هەر نەتەوەیەک بەندە بە لە دایک بوونی هۆنراوەی ئەو نەتەوەیەوە، کە یەکەم شاعیر لە دایک دەبێ، یەکەم ڕەخنەوانیش لە دایک دەبێ... بەم پێیە ڕەخنەی ئەدەبیمان لەگەڵ یەکەمین شاعیری کورددا هەڵقووڵاوە ئەویش بابا تاهیرە) نووسەر بەو چەند دێڕەی سەرەوە هیچی بۆ لێکۆڵینەوەکەی نەهێشتۆتەوە کە بیڵێ. لە ڕاستیدا خوێنەر کە لەسەرەتای کتێبەکەوە لە بەشی یەکەمدا ئەوە دەخوێنێتەوە، سیحری لێکۆڵینەوەکەی لە لا بەتاڵ دەبێتەوە، نووسەری بەڕێزیشمان ئەوەندە ماتڵی نەکردووە تا لە ئەنجامی بەڵگەکانییەوە بمانگەیەنێتە ئەو ڕاستییە. هەر لە سەرەتاوە هەموو شتەکانمان بۆ دەبڕێنێتەوە.

ئەگەر من ئەوە بزانم کە. لەگەڵ لە دایک بوونی یەکەم شاعیردا یەکەم ڕەخنەش لە دایک دەبێ، ئەوە لێکۆڵینەوە لە پەیدابوونی ڕەخنە گرنگی نامێنێ، ئەوەندەی لکۆڵینەوە لە یەکەم شاعیر گرنگی خۆی دەسەپێنێ.

دووەم: بۆچی پەنا بۆ سەرچاوە دەبەین؟

لای هەمووان ڕوونە بۆ ئامادەکردن و دروستکردنی هەر لێکۆڵینەوەیەکی زانستی پێویستمان بە بەکارهێنانی سەرچاوە دەبێت، بە ئەندازەی زۆری و بە نرخی سەرچاوەکان لێکۆڵینەوەش بەهرەمەند دەبێت، لەو بەنرخییە و متمانە پەیدا دەکات.

ئێمە قسەمان لەسەر ئەو سەرچاوانە نییە کە لە کتێبەکەدا بەکار هاتوون ئەوەندەی قسەمان لەسەر شێواز و جۆری مامەڵە کردنە لەگەڵ سەرچاوەدا، ئەویش لە دوو ڕوانگەوە.

أ- سەرچاوە بەکاردێ بۆ دەوڵەمەندکردن و وەرگرتنی زانیاری لەسەر ئەو بابەتەی ئێمە لێکۆڵینەوەی لە بارەوە دەکەین، بەڵام ئەوەی جێگای سەرنجە لەم کتێبەدا سەرچاوە بەکارهێنراوە بۆ وەرگرتنی داڕشتن و وەسف، کە ئەمە ئەگەر غەریبیش نەبێت، مایەی بێدەسەڵاتی زمانی ئەدەبی باسکار دەگەیەنێت، بۆ نموونە لە لاپەڕە (٤٠)ی کتێبەکەدا و لە وەسفی مەلای جەزیریدا هاتووە و دەڵێ: (بولبولی باخچەی ئەدەبی کوردییە هەتا هەتایە نەوا و سۆز و ئاوازی کپ نابێ وەکو زەنگۆڵە لە شاخە بەرزەکانی بۆتانەوە دەنگ دەداتەوە، ڕێگا بۆ کاروانی هۆنەرانمان نیشان ئەکا...، هۆنراوەکانی قسەی پەتی نین، بەڵکو دوڕو گەوهەری کاشی ئەدەبی کوردستانن) ئەم وەسف و داڕشتنەی خوێندۆتەوە وەک نووسەر خۆی ئاماژەی بۆ دەکات. لەسەرچاوەوە وەریگرتووە کە کتێبی (دەقەکانی ئەدەبی کوردی) عەلائەدین سەجادی-یە. لە ڕاستیدا ئەگەر کار بێتە سەر داڕشتن و پیاهەڵدان هەر کەس بگری پێویستی بە سەرچاوە نییە، بەڵکو خۆی دەتوانێ بۆ ئەمڕۆ گوزارشتی زۆر جوانتر بەرهەم بهێنێت بە بەراورد لەگەڵ ساڵانی حەفتاکان کە سەجادی ئەوەی تێدا هۆنیوەتەوە.

ئەم شێوە کارکردنە لەگەڵ سەرچاوەدا لە چەند شوێنێکی تردا دووبارە بۆتەوە وەک لاپەڕەی(٤٣). (جەزیری هۆنەرێکی بە سۆز و خاوەن خەیاڵێکی ناسک و قسە ڕەوانێکی بە دیمەن بووە) لە کتێبی دەقەکانی ئەدەبی کوردی، بە هەمان شێوە لە لاپەڕە (٨٤)یشدا دووبارە بۆتەوە.

ب- شێوازێکی تری بەکارهێنانی سەرچاوەکان، دەبینی دێڕە شیعرێکی (نالی) لە چاپەکەی خەزنەدار وەردەگرێت، کەچی واتا و لێکدانەوەی دێڕە شیعرەکە لە چاپی عەبدولکەریمی مودەڕیس هێناوە، ئەگەر تێبینی بکەین لە هەندێ شوێندا هەر یەک لە خەزنەدار و مودەڕیس شیعرەکانی نالی بە جیاوازییەوە نەقڵ دەکەن، نووسەر ئەم کارەی لە زۆر شوێندا دووبارە کردۆتەوە، لەو کاتانەشدا کە شیعرەکەی چاپی خەزنەدار وەک ئەوەی لای چاپی مودەڕیس نییە، بەمەش جیاوازی کەوتۆتە نێوان شیعرەکە و واتاکەی بۆ نموونە: لە لاپەڕەی (٧٤)دا لە چاپی خەزنەداردا شیعرێکی نالی دەهێنێ کە دەڵێ:

(نەزمی نالی میسلی ئاوە ئاییبنە ڕەنگی نییە)

ئەم دێڕە لە چاپەکەی مودەڕیسدا بە شێوەیەکی تر هاتووە کە دەڵێ:

(نەزمی نالی میسلی ئاو و ئاوێنە ڕەنگی نییە)

لەم حاڵەتەدا لێکۆڵەرەوە هاتووە دەقی شیعرەکەی لە چاپی خەزنەدارەوە وەرگرتووە، کەچی

ماناكەی لە چاپی مودەڕیسەوە هێناوە، كە هەریەك بە جۆرێك هێناویانەتەوە، دیارە ماناكەشی جیاواز دەكەوێتەوە، بۆیە ئەگەر خوێنەر سەرنج بدات هەست دەكات كاتێ شیعرەكە دەخوێنێتەوە دەڵێ: (میسلی ئاوە ئایینە ڕەنگی نییە) كە ماناكەی دەڵێ: (وەكو ئاو و ئاوێنە) ئاشكرایە ئەم مانایە بۆ چاپەكەی مودەڕیس كراوە، كەچی نووسەر هەستی بەو جیاوازییانە نەكردووە.

سێیەم: حاڵێكی تر كە جێگەی سەرنجم بوو، دەقی ئەو شیعرانەن كە لە لێكۆڵینەوەكەدا هاتوون، دەبینین شیعرە عەرەبییەكان واتایان لێك نەدراوەتەوە و وەرنەگێڕاونەتە سەر زمانی كوردی، تا ئێرە شتەكە ئاساییە، بەڵام ئەوەی دەیكاتە مایەی سەرنج ئەوەیە ئەو شیعرانەی كە بە شێوەی هەورامی و كرمانجی ژووروو هێناونی، واتاكەیانی نووسیوە. واتە (وەرگێڕاون بۆ زمانی كوردی!!) بۆ نموونە هەر لە بەشی یەكەمدا نزیكەی (٣٥) بەیتە شیعری عەرەبی هێناوە بەبێ ئەوەی مانایان لێك نەدراونەتەوە. كەچی لەبەرانبەردا و لە لاپەڕەكانی (٤١-٥٦)دا كاتێ شیعرەكانی مەلا جەزیری و خانی دەهێنێ واتایان ڕاڤە دەكات و لەوەش سەیرتر لە لاپەڕەكانی (٦٥-٨٧) نووسەر بە پێویستی دەزانێ شیعرە سۆرانییەكانیش لێك بداتەوە. كە شیعرەكانی نالی و سالم و كوردی و مەحوین بە سۆرانی نووسراون.

لە كۆتایی ئەم نووسینەدا چەند وردە سەرنجێكی تر دەهێنم كە نەدەكرا بەسەریاندا ڕابوورم.

* لە لاپەڕە (١٦)ی كتێبەكەدا دەڵێ:

(شاعیریش وەكو بازرگان خودان كەلوپەلەكان سوورە لەسەر ئەوەی كە ڕای جەماوەر بزانێت و تێبگا چی لە بازاڕدا ڕەواجی هەیە... ڕەواجی كەلوپەلی شاعیریش وەكو كەلوپەلی بازرگانە). ئەم بەراوردكردنانە لەگەڵ ئەوەدا كە بەراوردكردنێكی نەگونجاو و بێدەسەڵاتانەی ئەدەبین، زاراوەكانی وەك: كەلوپەل و بازرگان و ڕەواج، لە فەرهەنگی شیعر و ئەدەبدا هیچ جۆرە جێیەكیان نابێتەوە، لە ڕاستیدا تێگەیشتن و چێژی شیعر و شاعیرییەت بە چەمكەكانی وەك بازاڕ و كەلوپەل و بازرگان هیچ جۆرە حاڵیبوونێكی سەردەمیانەی بە دوادا نایەت بۆ بابەتە گرنگەكانی وەك شیعر و شاعیر.

* لە كاتی باسكردنی (نالی)دا لە لاپەڕە (٦٩)دا دەڵێ:

(هەرچی هۆنیوەتەوە كەس لێی نەبووە و نەچۆتە دڵیانەوە) كەچی لە لاپەڕە (٧١)دا سوودی لە سەرچاوەیەك وەرگرتووە كە دەڵێ: (شیعری نالی بەسەر زمانی خەڵكەوە بووە و خەڵك شانازییان پێوە كردووە) ئەوەش دروست پێچەوانەی ئەو بۆچوونەی نووسەرە كە دەری بڕیوە، كە ناكرێ ئێمە لە لێكۆڵینەوەیەكدا دوو ڕای پێچەوانە بخەینە ڕوو.

* لە لاپەڕە (٨٥)دا لە دێرە شیعرێكی مەولەویدا كە دەڵێ:

بولەند كەرمەقام دڵسۆز وەڕاسی
تەنزیلەش فەردگەل خاڵۆی كۆماسی

دواتر پەراوێزێك بۆ دێڕی دووەمی شیعرەكە دادەنێ و دەنووسێ (وشەی دۆعاكردنە)، لە كاتێكدا ئەو دێڕە هیچ ئاماژەیەكی بۆ دوعاكردن تێدا نییە.

پەراوێز:

١- كتێبەكە نامەیەكی ماستەرە بەناوی (پەیدابوونی ڕەخنەی ئەدەبی لە شیعری كلاسیكی كوردیدا تا جەنگی گێتی یەكەم).

نووسینی عەبدوڵڵا یاسین ئامێدی، كتێبەكە بە چوار بەش نووسراوە، هەر بەشەی لە چەند خاڵێكدا ڕوون كراوەتەوە كە بریتین لە:

بەشی یەكەم/ هەڵسوكەوتی ڕەخنەی ئەدەبی.

أ- لە ڕووی زمانەوە - لە ڕووی زاراوەوە.

ب- مەبەست لە پەیدابوونی ڕەخنە لە شیعری كلاسیكدا چییە؟

بەشی دووەم/ ڕەخنەی ئەدەبی لە شیعری كلاسیكی كوردیدا.

- لە سەدەی شازدە تا هەژدەهەم.

- مەلای جزیری - ئەحمەدی خانی.

بەشی سێیەم/ ڕەخنەی ئەدەبی لە شیعری كلاسیكی كوردیدا لە نیوەی یەكەمی سەدەی نۆزدەهەم - نالی - سالم - كوردی - مەولەوی.

بەشی چوارەم/ ڕەخنەی ئەدەبی لە شیعری كلاسیكی كوردیدا لە نیوەی سەدەی نۆزدەهەم تا سەرەتای سەدەی بیستەم.

حاجی قادری كۆیی - شێخ ڕەزا - مەحوی - مسباح ئەلدیوان.

سەرچاوە ڕۆشنبیرییەکانمان

فەرهاد پیربال

سەرچاوە ڕۆشنبیرییەکانی کورد لە سەدەی یازدەهەم تا سەرەتای سەدەی بیستەمیش بریتی بوون لە کولتووری عەرەبی و فارسی و تورکی. لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمیشدا (تاک و تەرا چەند نووسەرێک لە ئاوی سەرچاوە ئەورووپییەکان دەخۆنەوە) ئەگینا هەمدیس بۆ سەرچاوە ڕۆشنبیرییەکانمان ڕوودەکەینەوە عەرەب. دیسان.. لە نیوەی دووەمی سەدەی بیستەمەوە تا هەشتاکانیش، لە سەرچاوە عەرەبییەکان زیاتر، ڕۆشنبیریی کوردی هیچ سەرچاوەیەکی کولتووریی دیکە شک نابا، ئەمەیە نیشانە گشتییەکانی کولتووری کوردی و وەسفێکی پانۆرامایی دیالۆگی شارستانیی کورد لەگەڵ جیهاندا!

کەواتە کورد بەشێوەیەکی گشتی، نەیتوانیوە بەهرە لە هیچ کولتوورێکی ڕۆژئاوایی وەربگرێ؛ نەیتوانیوە سوود لە فەرهەنگی هیچ نەتەوەیەکی ئەورووپایی وەربگرێت! ئێمە سەدان ساڵە بەردەوام لەژێر پاڵەپەستۆی تەنیا کولتووری ئیسلامدا (عەرەب و فارس و تورک) دێین و دەڕۆین: ئەگەر جاران تەنیا موعجەب بووبین بە (المعری) و (فردەوسی)، ئەمڕۆش تەنیا (ئەدۆنیس) و هاوڕێکانی دەناسین!

دراوسێکانمان هەر لە کۆتایی سەدەی نۆزدەوە توانیویانە خۆیان ڕزگار بکەن، بەڵام ئێمە (ملکی اکثر من الملک) هەر پێمان خۆشە لەژێر دەستی ئەواندا بمێنینەوە!

لە هەشتاکانەوە تا ئەمڕۆ نەوەیەکی تازە ڕووی کردە ئەمریکا و ئەورووپا، چاوەڕێ دەکرێ بتوانێ ئەتمۆسفیری ڕۆشنبیریی کوردی تازە بکاتەوە! بەڵام بێگومان گۆڕانکارییەکان، بەبێ دانانی نەخشە و پرۆژە هەڵناسووڕێت؛ بەبێ پلان جێبەجێ ناکرێت!

پازدە ساڵە حکوومەتێکی سەرازادی کوردی هەیە، تا ئێستا شەش وەزیری ڕۆشنبیری و پەروەردەشمان هاتوون و ڕۆشتوون.. یازدە سەرۆکی زانکۆش، کەچی تا ئێستا بیر لە ئەنجامدانی یەک پرۆژەی لەم جۆرە نەکراوەتەوە: کردنەوەی چەند پەنجەرە- کولتوورێکی ئەورووپایی بەسەر ئەم ڕۆشنبیرییە پەنگخواردووەماندا.

من تێناگەم، ئەو هەموو وەزیر و سەرۆک و نەقیب و مودیرانە.. لەکوێن، مەشغوولی چین؟ جاران عەبدولڕەحمان بەدرخانێک، جەلادەت عالی بەدرخانێک، حوسێن حوزنی موکریانییێک، شاکر فەتاحێک، پیرەمێردێک.. بەبێ ئەوەی هیچ وەزیری ڕۆشنبیری و پەروەردەش بن، بەبێ ئەوەی هیچ سەرۆکی کۆڕی زانیاری و نەقیبی هیچ زانکۆ و یەکێتییەکی نووسەرانیش بن، بەبێ ئەوەی ئەو هەموو سامانەی حکوومەتیشیان لەبەردەستدا بێت (بە پارەی خۆشیان) دەیان پرۆژەی ڕۆژئاواییان دەگەیاندە کورد، دەیان پردی ڕۆشنبیرییان لەنێوان کوردستان و ئەورووپادا دروست دەکرد..!

جەنابی سەرۆکی کوردستان، وابزانم لە جارێک زیاتر ئاماژەی بەمە داوە کە پێویستە **کاری موئەسەساتی** لە کوردستاندا بکرێت. ئەمڕۆ هەموو خوێندەوارێک دەپرسێ: لەپێناو کردنەوەی چەند پەنجەرە - کولتوورێکی ئەورووپایی بەسەر ئەم ڕۆشنبیرییە پەنگخواردووەماندا، لەپێناو دامەزراندنی چەند پردێکی کولتووری لەنێوان کوردستان و ڕۆژئاوادا.. کوانێ ڕۆڵی ئەو هەموو دەزگا پەروەردەیی و ئەکادیمی و زانستی و ڕۆشنبیری و زانکۆییەی گوایە هەن؟ کوانێ نەخشە و پلانەکانی ئەو هەموو وەزیر و سەرۆک و نەقیب و مودیرانە..؟